

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Dizin Bilgileri / Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(<https://journals.indexcopernicus.com>)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(<http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin>)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(<http://atif.sobiad.com>)

Google Akademik | Google Scholar
(<https://scholar.google.com.tr>)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: <http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas>

E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com

Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)

Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayın Tarihi | Publication Date

30 Nisan 2024 | 30 April 2024

e-ISSN

2148-5232

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

GŞÜ Edebiyat Fak. Adına Sahibi | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GSU University

Prof. Dr. Bayram NAZIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye

Alan Editörleri

Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR (Psikoloji, Sosyoloji, Felsefe)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye
&

Doç. Dr. Zehra YAZBAHAR (Türk Dili ve Edebiyatı)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Banu YILMAZ (Tarih)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih IŞIK (Coğrafya)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye
&

Arş. Gör. Ayşenur KÖR (İngiliz Dili ve Edebiyatı)

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye

Yayın Editörü

Dr. Öğr. Üyesi İlder Kutlu HATİPOĞLU

Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkiye

Yazım Editörü

Arş. Gör. Gökhan DEMİRAL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye

Dil Editörü

Arş. Gör. Ahmet URUK / İngilizce

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Etik ve İndeks Editörü

Arş. Gör. İlknur Büşra ÇAKIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

Editör Yardımcıları

Doç. Dr. M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Arş. Gör. Onur AKAN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Arş. Gör. Fadime Zülal ŞEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Arş. Gör. Muhammed BAHADIR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALKAYA

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkiye
&

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkiye
&

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkiye
&

Prof. Dr. Önder DUMAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkiye
&

Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkiye
&

Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. Mine KEHA

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkiye
&

Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkiye
&

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkiye
&

Prof. Dr. Yunus ÖZGER

Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkiye
&

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkiye

Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Prof. Dr. Haşim ŞAHİN

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkiye
&

Prof. Dr. Kamran TALATTOF

Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD
&

Prof. Dr. Ufuk TAVKUL

Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkiye
&

Prof. Dr. Ali UTKU

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkiye
&

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkiye
&

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Prof. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER

İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkiye

&

Prof. Dr. Mehmet TOPAL

Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskişehir-Turkiye

&

Prof. Dr. Kemal SAYLAN

Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkiye

&

Prof. Dr. Serdar BULUT

Alanya Alaaddin Keykubat Üni., Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat Uni., Antalya-Turkiye

&

Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS

Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, Istanbul-Turkiye

Doç. Dr. Tetiana GRYGORIEVA

Kiev-Mohyla Akademisi Ulusal Üni., Kiev-Ukrayna | National Uni., of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv-Ukraine

&

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBİYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üni., Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas Uni., Manas-Kyrgyzstan

&

Doç. Dr. Fatime Gül KOÇSOY

Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Fırat University, Elazığ-Turkiye

&

Doç. Dr. Sefer SOLMAZ

Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selçuk University, Konya-Turkiye

&

Doç. Dr. Orhan BİNGÖL

Sinop Üniversitesi, Sinop -Türkiye | Sinop University, Sinop -Turkiye

&

Doç. Dr. Sefa ERBAŞ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

&

Doç. Dr. Adilhan ADİLOĞLU

Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [4]

Doç. Dr. İlhan GÖK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Doç. Dr. M. Fatih GÖKÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Doç. Dr. Fatih GÜRCAN

Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, Istanbul-Turkiye
&

Doç. Dr. Mümin HAKKIOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Peyami Safa GÜLAY

Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkiye
&

Dr. Michal WASIUCIÖNEK

Nicolae Lorga Tarih Enstitüsü, Bükreş-Romanya | Nicolae Lorga Institute of History, Bucharest-Romania

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye
&

Prof. Dr. Günay KAYA

Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun-Turkiye
&

Prof. Dr. Kemal SAYLAN

Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkiye
&

Prof. Dr. Gönül DEMEZ

Akdeniz Üniversitesi Antalya-Türkiye | Akdeniz University, Antalya-Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye
&

Prof. Dr. Günay KAYA

Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun-Turkiye
&

Prof. Dr. Kemal SAYLAN

Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkiye
&

Prof. Dr. Gönül DEMEZ

Akdeniz Üniversitesi Antalya-Türkiye | Akdeniz University, Antalya-Turkiye
&

Prof. Dr. Şerife AKPINAR

Konya Necmettin Erbakan Üni., Konya-Türkiye | Konya Necmettin Erbakan Uni., Konya-Turkiye
&

Prof. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI

Karadeniz Teknik Üniversitesi Üni., Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik Uni., Trabzon-Turkiye
&

Prof. Dr. Yakup KAHRAMAN

Bayburt Üniversitesi, Bayburt -Türkiye | Bayburt University, Bayburt-Turkiye
&

Prof. Dr. Hasan ŞENER

Ankara Hacı Bayram Veli Üni., Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli Uni., Ankara-Turkiye
&

Doç. Dr. Gökhan KAĞNICI

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir-Türkiye | İzmir Katip Celebi University, İzmir-Turkiye
&

Doç. Dr. Ahmet TOPAL

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye
&

Doç. Dr. M. Ahmet TÜZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye
&

Doç. Dr. Volkan DURAN

İğdir Üniversitesi, İğdir-Türkiye | Iğdir University, Iğdir-Turkiye
&

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Doç. Dr. Cihangir KIZILÖZEN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Doç. Dr. Engin GÖKÇÜR

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van-Türkiye | Yuzuncu Yil University, Van-Turkiye
&

Doç. Dr. Üyesi Orhan BİNGÖL

Sinop Üniversitesi, Sinop-Türkiye | Sinop University, Sinop-Turkiye
&

Doç. Dr. Mehmet Salih ERKEK

Uşak Üniversitesi, Uşak-Türkiye | Usak University, Usak-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin ÇAĞMAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN

Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Arif ÇİÇEK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye
&

Dr. Öğ. Üyesi Mehmet Yunus AKTÜRK

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Elif GÜVENDİ YALÇIN

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİNGÖL

Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Levent YENER

Çanakkale Onsekiz Mart Üni., Çanakkale-Türkiye | Canakkale Onsekiz Mart Uni. Canakkale-Turkiye
&

Dr. Öğ. Üyesi Ahmet TEMEL

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye

MAVİ ATLAS

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gumushane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 12 – Sayı 1, Bahar 2024 | Volume 12 – Issue 1, Spring 2024

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Kemal ERSAYIN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Fatih UYAR

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Peyami Safa GÜLAY

Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkiye
&

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul HATİPOĞLU

Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkiye
&

Öğr. Gör. Dr. Berrin AR

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir-Turkiye
&

Arş. Gör. Dr. Ömer KÖSE

Bingöl Üniversitesi, Bingöl -Türkiye | Bingol University, Bingol -Turkiye
&

Arş. Gör. Dr. Alper İPLİKÇİ

Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkiye
&

Dr. Savaş ÇAĞLAK

Milli Eğitim Bakanlığı, Amasya-Türkiye | Milli Eğitim Bakanligi, Amasya-Turkiye

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

- [1]. Kürşat YURDİGÜL. **Kaş İlçesinin (Antalya) Nüfus Özellikleri | Population Characteristics of Kaş District (Antalya)**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 1-23.
- [2]. Muhlise CANLI– Sema BUZ. **Trabzon'da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları | Daily Lives of Afghan Female Immigrants Living in Trabzon**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 24-39.
- [3]. Aytaç ÖREN. **Thomas Keneally'nin *Schindler's Ark* Adlı Eserinde Dinsel Öğeler | Religious Elements in Thomas Keneally's *Schindler's Ark***, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 40-50.
- [4]. Okan Celal GÜNGÖR – Beytullah BEKAR. **Kesik Baş Destanı'nın Yeni Bir Nüshası Üzerine | On a New Copy of the Cut Head Epic**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 51-72.
- [5]. Haydeh FARAJİ. **The Mediator Role of Love Myths between Narcissistic Personality Traits and Love Styles | Narsisistik Kişilik Özellikleri ve Aşk Stilleri Arasında Aşk Mitlerinin Aracı Rolü**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 73-90.
- [6]. Ekin ARISOY – Celal YEŞİLÇAYIR. **Feyerabend'in Bilimsel Dogmatizme Karşı Verdiği Mücadele | Feyerabend's Struggle Against Scientific Dogmatism**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 91-101.
- [7]. Selvihan POLAT. **Theodor W. Adorno: Auschwitz'ten Sonra Ahlak Sorunsalı | Theodor W. Adorno: Ethical Concerns in the Aftermath of Auschwitz**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 102-110.
- [8]. Sema ARSLAN. **Eski Mezopotamya Kültüründe Amulet Taşlarının Bazı Tıbbi Uygulamalarda Kullanımı | The Use of Amulet Stones in Some Medical Practices in Ancient Mesopotamian Culture**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 111-129.
- [9]. Serap ATASEVER BELLİ – Fatih YILDIRIM – İnci YILMAZLI TROUT – Oğuzhan EKİNCİ. **İngiliz Dili ve Edebiyatı Öğrencilerinin Mesleki İlgi ve Uyumlarının Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirilmesi | Determining the Vocational Interests and Adjustments of English Language and Literature Students: A Scale Development**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 130-146.
- [10]. Murat BAHADIR. **Teknik İmkânlar Çağında Ölüm(süzlüğün) Dayanılmazlığı Üzerine | On the Irresistibility of Death(lessness) in the Age of Technical Possibilities**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 147-161.
- [11]. Dilek IŞIK. **Girişimci Kadınlar Kent, Mekân ve Kamusal Alanda Var Olma | Entrepreneurial Women: Being in the City, Space, and Public Sphere**, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 162-181.

- [12]. Ömer ERGÜL – İsmail Alper KUMSAR. “Özenle Oynanmış Bir Yaşam”: Ali Teoman’ın *Konstantiniyye Üçlemesi*’nde Gerçeklik Algısı | “A Carefully Played Life”: Perception of Reality in Ali Teoman’s *Trilogy of Konstantiniyye*, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 182-201.
- [13]. Mesut KÜRÜM. Doğu Grubu Ağızlarında Kısa Ünlüler | Short Vowels in Eastern Group Dialects, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 202-216.
- [14]. Banu YILMAZ. Macar Kralı Lajos Kossuth’un Şumnu’daki Diplomatik Yazışmaları (1850) | Diplomatic Correspondence of the Hungarian King Lajos Kossuth in Shumen, (1850), (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 217-231.
- [15]. Sibel KURUCU SİPAHİ – Harun Reşit BAĞCI. Antropojenik Jeomorfoloji’nin Yükselişini Niceliklendirme: Bibliometrik Bir Analiz | Quantifying the Rise of Anthropogenic Geomorphology: A Bibliometric Analysis, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 232-253.
- [16]. Dilek YALÇIN. Dervişin Şehri: *Tuhfetü’l- Letâif*te Nefsin Kaleleri | City of the Dervish: Castles of the Human Soul in *Tuhfetü’l- Letâif*, (2024). *Mavi Atlas*, 12(1), 254-270.

Mavi Atlas Hakkında | About *Mavi Atlas*.

Yayın İlkeleri | Publication Principles.

Yazar Rehberi | Author Guidelines.

Kürşat YURDİGÜL

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Geography, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-2499-1358
kursatyurdigul@gumushane.edu.tr

Kaş İlçesinin (Antalya) Nüfus Özellikleri¹

Öz

Nüfus, doğum ve ölümler ile göçlere bağlı olarak değişimleri içeren bir olgudur. Nüfus, hareketli bir yapıya sahip olup bulunduğu yerin konumuna göre değişkenlik göstermektedir. Doğum-ölümlerin yanı sıra göçler nüfus değişkenliğinde önemli rol oynamaktadır. Aktif olarak göç alan ve göç veren bölgelerde nüfus hareketli bir yapıya sahip olmaktadır. Nüfusun değişkenlik göstermesindeki diğer faktörler beşeri ve ekonomik özelliklerdir. Nüfusun, değişime uğramasındaki diğer etkiler ise salgın hastalıklar, savaşlar, doğal afetler gibi olaylar da nüfus özellikleri üzerinde oldukça etkilidir. Nüfusu etkileyen bir diğer unsur sosyo-ekonomik özelliklerdir. Sosyo-ekonomik özellikler nüfusun nitelik ve niceliğine doğrudan ya da dolaylı etki etmektedir. Bu yüzden nüfus hareketleri çeşitli faktörlere bağlı olarak yıldan yıla farklılık gösterebilir. Nüfus özellikleri zaman içerisinde değişikliğe uğrayan ilçelerden biri olan ve çalışma alanını oluşturan Kaş, Antalya'ya bağlı bir ilçe olup, Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü'nde yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı Kaş ilçesinin geçmişten günümüze kadar olan nüfusundaki değişimleri ve hareketleri ile Kaş'ın nüfus özelliklerini ortaya koymaktır. Araştırma sahasını oluşturan Kaş, tarihi çok eskilere dayanan bir yerleşme olup geçmişten günümüze nüfus özellikleri değişime uğramıştır. Araştırmada Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verilerine göre nüfus ve göç verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) verilerine göre, Kaş ilçesinin nüfusu, 2022 yılında 62.866 kişidir.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Kaş, Nüfus, Göç.

Population Characteristics of Kaş District (Antalya)

Abstract

Population is a phenomenon that includes changes due to births, deaths, and migration. The population has a mobile structure and varies depending on its location. In addition to births and deaths, migrations play an important role in population variability. In regions that actively receive/give immigration, the population has a mobile structure. Other factors that cause variability are human and economic characteristics. Other effects of population change, such as epidemics, wars, and natural disasters, are also very effective on population characteristics. Another factor that affects the population is socio-economic characteristics. Socio-economic characteristics directly or indirectly affect the quality and quantity of the population. Therefore, population movements may differ from year to year depending on various factors. Kaş, which is one of the districts whose population characteristics have changed over time and constitutes the study area, is a district of Antalya and is located in the Antalya Section of the Mediterranean Region. The aim of this study is to reveal the changes in the population of Kaş district from past to present and the population characteristics of Kaş. Kaş, which constitutes our research area, is a settlement with a very old history and its population characteristics have changed from past to present. The research was prepared using population and migration data according to the address-based population registration system (ADNKS) data of the Turkish Statistical Institute (TUIK). According to the address-based population registration system (ADNKS) data, the population of Kaş district is 62.866 people in 2022.

Keywords: Antalya, Kaş, Population, Migration.

¹ Bu çalışma, Kürşat Yurdigül tarafından, Prof. Dr. Mustafa Özdemir danışmanlığında yapılan *Kaş İlçesinin Coğrafyası* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

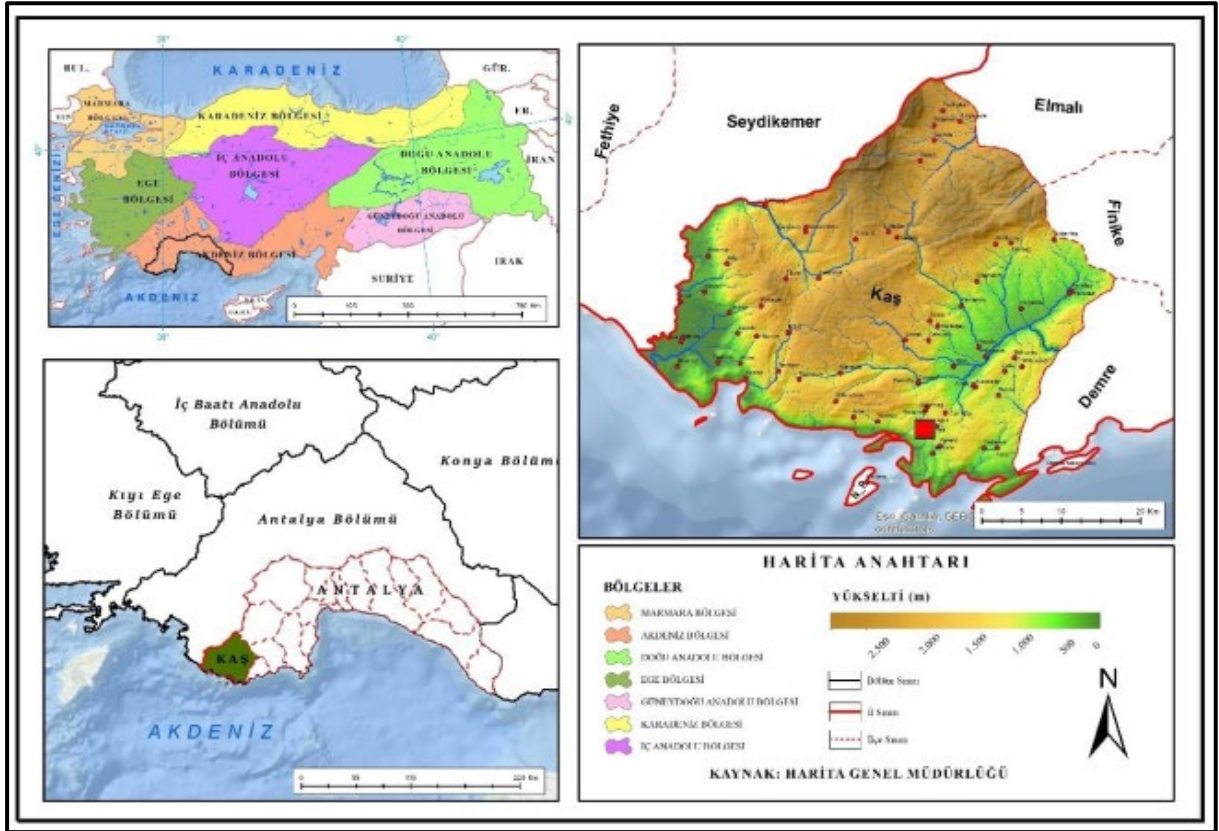
Nüfus genel tanımıyla belli bir alanda, belli bir dönemde yaşayan insan sayısını ifade etmektedir (Doğanay, 1997). Toplumlar yaşamlarını devam ettirebilmek ve mevcut kültürlerini gelecek kuşaklara aktarabilmek için nüfusun devamlılığına sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca ülkelerin askerî ekonomik seviyesinin gelişebilmesi, kültür ve gelişimlerini önce çevresine daha sonra küresel ölçekte etkili olması açısından da nüfus önemli bir etkidir. Yine nüfus, askerî ve iş gücü açısından önem arz etmektedir. (Atalay, 2000).

Nüfus, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini etkileyen en önemli özelliklerdendir. Nüfusun yapısı, miktarı, ekonomik ve sosyal özellikleri ile eğitim durumu o yeri etkileyen en önemli etkenlerdendir. Bir yerleşmedeki insanların sahip oldukları sosyo-ekonomik yapının ve bunun dağılımının bilinmesi, o bölgede yaşayan insan potansiyelinin en doğru ve iyi şekilde değerlendirilmesi açısından önemli bir ön koşul olarak gösterilebilir (Özgür, 1998). Nüfusun hareketli bir yapıya sahip olmasından dolayı dönem dönem değişiklik yaşanmaktadır. Bu bağlamda Kaş ilçesi genel olarak artış eğilimin de olsa da bazı dönemler düşüş göstermiştir.

Kaş ilçesi, Akdeniz Bölgesi'nin Antalya Bölümü Teke Yöresi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yönetimsel olarak Antalya iline bağlı olan ilçenin kuzeyinde Elmalı ilçesi, kuzeydoğusunda Finike ilçesi, batısında Eşen Çayı ile Seydikemer ilçesi, güneyinde Akdeniz, doğusunda ise Demre ilçesi ile komşudur. Sahanın batı ve güneyi doğal (Eşen Çayı – Akdeniz) sınırlardan oluşmaktadır (Harita 1.1).

Harita 1

Kaş İlçesinin Lokasyon Haritası

Yükseltisi 2250 m.nin üzerine çıkan kuzeyi dağlık kuşaklarla çevrilidir. İlçenin yüzölçümü 1750 km²'dir. Araştırma sahasında Akdeniz iklimi özelliği görülmektedir. Sahanın yıllık ortalama sıcaklığı 20°C, yıllık ortalama yağış miktarı 842,3 mm'dir. Saha genel itibariyle doğal sınırlarla çevrili olup engebeli bir arazi yapısına sahiptir. Bu arazi şartlarından dolayı nüfus ve yerleşim alanları daha çok kıyıya yakın ve ovalık alanlara yayılmıştır. Verimli tarım arazilerine ve turizm alanlarının fazla olmasından dolayı genel olarak nüfus artış eğilimi göstermiştir.

2. Yöntem

Nüfus, tarihin her döneminde önemli bir unsur olup, her dönemin uzmanları tarafından çalışılmıştır. Nüfus çalışmaları hem geçmişte hem günümüzde devletlerin plan ve kalkınma stratejilerinde önemli rol oynamaktadır. Kaş ilçesinin nüfus özellikleri adlı çalışma da alandaki devlet ve özel kurumlara katkı sağlaması amaçlanmıştır. Kaş ilçesinin hem turizm destinasyon alanı olması hem kıyıya yakın düzlük alanlarda yoğun seracılık faaliyetlerinin yapılması nüfusu genel olarak artış eğiliminde olmuştur.

Yapılan çalışmada Kaş ilçesinin nüfus özellikleri, nüfusun artış ve azalışları üzerinde durulmuş ve göç verileri değerlendirilmiştir. Çalışma aşamalarında kaynak taraması yapılmış olup, sahaya benzer nüfus çalışmaları araştırılmış ve nüfus coğrafyasına ait literatür ve veriler araştırmaya katkı sağlaması bakımından incelenmiştir. Sonuç ve öneri kısmında elde edilen veriler doğrultusunda yorumlar yapılmış ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu nüfus verilerinden yararlanılmıştır. Sistemde olmayan bilgiler yetkili kuruluşların ve kaynak kitaplardan yararlanılmıştır. Elde edilen verileri daha anlaşılır hale getirmek ve konuyu görselleştirmek bakımından tablo ve grafikler halinde sunulup ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca araştırma sahası ile ilgili haritaların çiziminde Harita Genel Müdürlüğü'nden temin edilen 1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli harita ve paftalarından, toprak ve arazi kullanım haritaları, Antalya İli Arazi Varlığı Toprak Kaynağı Envanterinden, fonksiyon alanlarının kullanım haritaları ise Kaş Belediyesi'nin sayısallaştırılmış imar planı haritaları ArcGIS 10.8 yazılımı esas alınarak çizilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Yerleşmenin Tarihi

Etno-kültürel bir yapı gösteren Likya bölgesi Anadolu'nun güney batısında yer almakta olup, doğusunda Antalya Körfezi'nin (mare Pamphylium) batı sahiliyle batısında Dalaman çayı (İndus) arasında kalan ve bugün Teke yarımadası olarak adlandırılan dağlık bölgeyi kapsamaktadır (Akşit, 1967). İnceleme alanı tarihsel süreci Milattan Önce 2000'li yıllara kadar uzanmakta olup, Likya medeniyeti'nin bir parçası konumundaydı. Saha ilk yerleşme faaliyetlerine Likyaların ataları Lukkarlar tarafından açılmıştır. Strabon, Likya Birliğinin 6 büyük kentinin Ksanthos, Patara, Pınara, Olympos, Myra ve Tlos olduğunu belirtmektedir. Kent nüfusları yaklaşık 5.000 olup bölge nüfusu 200.000 olduğu tahmin edilmektedir. Demre ve Kaş arasında kalan bölge Likya'nın en yoğun yerleşim görmüş kesimidir Kaş ve çevresini oluşturan Likya bölgesi tarihte "Aydınlık Ülke-Işık Ülkesi" olarak anılmıştır (Güney & Güney 2011). Tarihi, antik çağlara kadar uzanan ve arkeolojik kalıntılarla ispatlanmış en eski adı 'Habesos' olarak bilinmektedir. Karia ile Likya bölgeleri arasındaki bağlantıyı sağlayan yolların kesişim noktasındaki bir ticaret limanı olan 'Antiphellos' tarih boyunca bu isimle anılmaktaydı. Tarihte Teke Yarımadası olarak bilinen bu bölgede yaşamış Likya Uygarlığının Kaş için çok önemlidir. Akdeniz'de M.Ö. 2000'lere kadar uzanan yoğun ticari ilişkilere sahip Likya Uygarlığı, sosyal, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda Kaş bölgesine sayısız eserler bırakmıştır (Bayık, 1982).

Likya Uygarlığından günümüze pek çok el değiştirmiş olan saha, sırayla Persler, Helen, Roma, Bizans, Selçuklular, Teke Beyliği, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti gibi uygarlıklar sahada etkili olmuştur. Araştırma sahası Andifli adının 'Antiphellos' isminden Türkçeye uyarlanarak

Anadolu Selçuklu Devleti döneminden itibaren geldiği tahmin edilmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra yerine Teke Beyliği geçmiştir. Teke Beyliği de Yıldırım Beyazıt döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. 1919 yılında İtalyanlar tarafından işgal edilen bölge, 1921 yılında tekrar Türklerin eline geçmiştir (Bayık, 1982). Kaş'a bağlı yerleşimlerin, Osmanlı dönemine ait tapu defterlerinde Kayı eski cemaatlerinin isimlerini taşıdığı görülür. Bölgeye Kaş ismini Teke Bey vermiştir. O dönemde bölgenin merkezî konumunda olan bugünkü "Kasaba" mahallesinin sahillerinin yarım ay şeklinde olması, insan kaşına benzemesi ve Meis Adası'nın da bir göz durumunda olması bu bölgeye Kaş adının verilmesinin sebebidir (Bağçeci, 2018).

3.2. İlçenin Nüfusu

Kaş ilçesinin tarih süreci çok eskilere dayanan bir yerleşme olarak günümüze kadar gelmiştir. Tarih boyunca devamlı yerleşmelere sahne olmuş ve saha devamlı hareket halinde olmuştur. Nüfus olarak incelediğimizde en yakın kaynaklardan olan tahrir defterlerine göre; Osmanlı döneminde 1530 tahririnde Teke Sancağı 5 kazaya ayrılmıştır. Bunlar; Antalya, Karahisar-ı Teke, Elmalu, Kalkanlu ve Kaş kazaları olarak adlandırılmaktadır. Kaş şehri, Kaş kazasının merkezi olarak, Osmanlı idari bölünmesinde yerini almıştır. Şehir, Osmanlı Devleti Döneminden günümüze kadar idari bir merkez olma durumunu sürdürmüştür. 1530-31 tahririnde Kaş kazasına bağlı 22 köy yerleşmesi bulunurken; 1568 tahririnde 25 köy yerleşmesi, 1588'de 23 köy yerleşmesi bulunmaktadır. Teke Sancağı'nda Osmanlı yönetim yapılanmasında, idari merkez olma durumunu belirlemede, pazarlara yakınlık, eğitim ve dinî kurumların olması, korunaklı kalelerin varlığı, şehirlerarası ticaret yolları ve güzergâhları üzerinde bulunma ile bazılarının limanının olması birinci derecede etkili olan faktörler olmuştur (Karaca, 1997). 1530-31 tarihli tahrir kaynaklarına göre nüfus 4502 kişi iken, 1588'de 3254 kişiye düşmüştür (Armağan, 1997). Kaş kazası 1776-77 yılında Gömbe ile birlikte Osmanlılar tarafından nahiye hâline getirilmiş ve Elmalı kazasına bağlanmıştır. 1871 yılında yeniden kaza olmuştur. Kasaba köyü bu dönemde Kaş kazasının merkezi durumundadır. Ancak Kasaba'nın iklim şartlarından dolayı şikâyetlerin olması, 1903 yılında Kaş kazasının merkezi günümüzdeki konumuna taşınmıştır (Kolak, 1997).

Cumhuriyet döneminde ilk düzenli nüfus sayımı 28 Ekim 1927'de yapılmıştır. Ülke nüfusunun gelişimi dönemlere göre farklılıklar gösterse de genel itibarıyla devamlı bir artıştan söz etmek mümkündür (Kasarcı, 1996). İkinci genel nüfus sayımında, ilçenin toplam nüfusu 22520 iken, 87 yıl aradan sonra, 2022 yılında ilçenin toplam nüfusu Türkiye İstatistik Kurumu'nun ADNKS 2022 verilerine göre 2,79 kat artarak 62866 olmuştur (TÜİK, 2022). Kaş ilçesi bir turizm bölgesi olması nedeniyle yaz aylarında %50 ve daha fazla nüfus artışına sahip olabilmektedir.

Tablo 1

Kaş İlçesinin Nüfus Miktarları (1935-2022)

Yıl	Nüfus Miktarı	Artan-Azalan Nüfus Miktarı	Yıllık Artış Oranı (%)
1935	22.520	-	-
1940	23.304	784	0,70
1945	23.560	256	0,22
1950	27.037	3.477	2,95
1955	30.856	3.819	2,83
1960	34.416	3.560	2,31
1965	38.047	3.631	2,11
1970	43.962	5.915	3,11
1975	47.765	3.803	1,73

1980	50.640	2.875	1,20
1985	56.683	6.043	2,39
1990	40.469	-16.214	-5,72
2000	47.519	7.050	1,74
2007	49.629	2.110	0,63
2008	50.786	1.157	2,33
2009	52.564	1.778	3,50
2010	53.145	581	1,11
2011	53.588	443	0,83
2012	53.633	45	0,08
2013	55.061	1.428	2,66
2014	55.574	513	0,93
2015	56.386	812	1,46
2016	56.720	334	0,59
2017	57.123	403	0,71
2018	58.600	1.477	2,59
2019	59.716	1.116	1,90
2020	60.839	1.123	1,88
2021	61.488	649	1,07
2022	62.866	1.378	2,24

Kaynak: TÜİK (2022).

Türkiye'nin hızla artış gösteren bir nüfusa sahip olmasına ve ayrıca *1927-1965 yılları* arasında devlet planlamasında nüfus artırıcı politikalar uygulanmasına rağmen özellikle *1935-1950 yılları* arası Türkiye'de nüfus artış hızının diğer dönemlere göre en düşük olduğu yıllar olmuştur. Bu durumun başlıca sebepleri arasında; II. Dünya Savaşı'nın dolaylı ya da doğrudan etkileri ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler gösterilebilir (Kasarıcı, 1996).

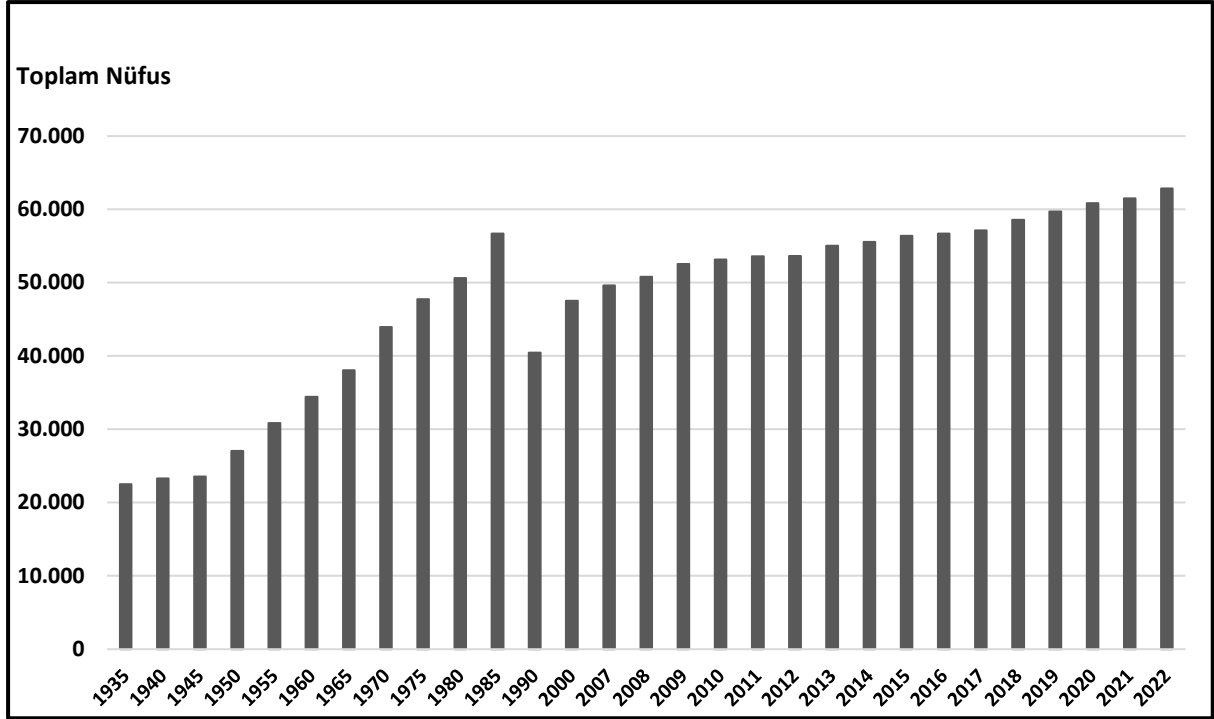
İnceleme sahasında *1950-1980 yılları* arasında nüfusun hızla artarak iki katını geçmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde Antalya'nın diğer ilçelerine göre Kaş ilçesi nüfusunun önemli derecede arttığı görülmektedir. Bu artışın nedeni sahanın 1980'lerden itibaren önemli bir turizm alanı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırma sahasının *1985-1990 yılları* arası nüfusunda %5,72'lik bir azalma yaşanmış ve ilçe nüfusu 16214 kişi azalarak 40469'a düşmüştür. Bunun sebebi Kaş'a bağlı bir yerleşme olan Kale'nin ilçe statüsü kazanarak, Kaş'tan ayrılması sonucu (2005 yılında Demre) köy nüfuslarının buraya dâhil edilmesidir.

Şekil 1

Kaş İlçesinin Nüfus Gelişimi (1935-2022)

Kaynak: TÜİK (2022).

Türkiye’de 1990’lar itibariyle Ege ve Akdeniz illerinde turizm yatırımlarının artmasıyla beraber göçlerin yönünün bu bölgelere kaymasından dolayı ülke ortalamasının üzerinde nüfus artışı gözlemlenmiştir.

Kaş ilçesinde 1990-2000 yılları arasında yıllık %1,74 oranında nüfus artışıyla birlikte, ilçe nüfusu 47.519’a ulaşmıştır. İlçede 2000-2007 yılları arasında nüfus artış oranı %0,63 olmuş, önceki dönemlere göre düşük olan bu oran 2007 yılı itibariyle tekrar yükseliş gözlemlenmiş ancak bazı yıllarda (2012-2016) 0.63’ün altına düştüğü de gözlemlenmiştir.

İlçe, 2000 yılından 2022 yılına kadar olan yıllarda nüfus sayısı artış gösterirken, nüfus artış oranı bir önceki yıllara göre değişken olduğu gözlemlenmiştir. Nüfus artışına etki eden en önemli faktör; sahanın turizm alanı olmasıyla birlikte reklam ve tanıtım hizmetlerinin gün gittikçe gelişmesi, insanların ilçeyi tanınmasında etkili olup ve bu alandaki istihdamları değerlendirmeye başlamışlardır. Yaz aylarında çok fazla turist gelmesi ve buna bağlı olarak iş kaynaklarının ve çeşitliliğin olması ile turizm sezonunun iklimden dolayı uzun sürmesi insanları bu bölgeye çektiği söylenebilmektedir.

Tablo 2

Kaş İlçesi’nde Kırsal ve Kentsel Nüfus Miktarları (1935-2022)

Yıl	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus (İlçe Merkezleri)	Kırsal Nüfus (Belde ve Köyler)	Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)
1935	22.520	867	21.653	96,1
1940	23.304	753	22.551	96,7
1945	23.560	588	22.972	97,5

1950	27.037	642	26.395	97,6
1955	30.856	1.372	29.484	95,5
1960	34.416	1.479	32.937	95,7
1965	38.047	1.269	36.778	96,6
1970	43.962	2.099	41.863	95,2
1975	47.765	2.493	45.272	94,7
1980	50.640	3.158	47.482	93,7
1985	56.683	4.002	52.681	92,9
1990	40.469	4.560	35.909	88,7
2000	47.519	6.361	41.158	86,6
2007	49.629	5.922	43.707	88
2008	50.786	6.322	44.464	87,5
2009	52.564	6.857	45.707	86,9
2010	53.145	7.041	46.104	86,7
2011	53.588	7.192	46.396	86,5
2012	53.633	7.258	46.375	86,4
2013	55.061	7.558	47.503	86,2
2014	55.574	7.801	47.773	85,9
2015	56.386	8.067	48.319	86,6
2016	56.720	8.192	48.528	85,5
2017	57.123	8.320	48.808	85,4
2018	58.600	8.478	50.122	85,4
2019	59.716	8.510	51.206	85,7
2020	60.839	8.783	52.056	85,5
2021	61.488	8.836	52.652	85,6
2022	62.866	9.084	53.782	85,5

Kaynak: TÜİK (2022)

Kaş ilçesinin belde ve köyler, 2012 yılında yürürlüğe giren büyükşehir yasasına göre 6360 sayılı “On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” gereğince mahalle olarak Kaş ilçesinin belediyesine katılmışlardır (Url 3-2012.).

Söz konusu dönemden itibaren Kaş ilçesi nüfusu kentsel nüfus olarak geçse de kırsal yerleşmeler varlığını sürdürmektedir. İlçenin nüfusunun büyük bölümü kırsal alanlarda yaşamaktadır. Kırsal alanlardaki turizm ve tarımsal faaliyetlerinin yoğunluğu nüfus artışına etki eden önemli faktörlerdendir. Diğer taraftan ilçe merkezinin kıyı şeridinin dar olması ile ilçenin hemen gerisinde başlayan dağlık ve engebeli arazi şehirleşmeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak bir yandan şehir nüfusu artarken diğer yandan kırsal nüfus da artmaya devam etmektedir.

Tablo 3

Kaş İlçesi Mahallelerinin Nüfus Miktarları (2013-2022)

Mahalle	Yıl									
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Ağullu	752	780	830	880	949	973	1.012	1.061	1.118	1.123
Ahatlı	211	221	221	218	230	253	257	254	242	255
Aklar	414	398	385	375	381	389	379	377	378	368
Akörü	474	461	447	414	407	427	406	422	408	405
Andifli	7.558	7.801	8.067	8.192	8.320	8.478	8.510	8.783	8.836	9.084
Bayındır	758	781	781	773	756	883	863	883	862	891
Beldibi	304	296	275	269	274	295	285	272	266	254
Belenli	463	480	500	520	550	951	833	777	772	751
Belkonak	49	37	23	26	27	30	32	33	37	42
Bezirgan	1.419	1.523	1.606	1.692	1.737	1.811	1.890	2.010	2.097	2.180
Boğazcık	172	188	188	186	185	265	284	254	237	224
Cemre	305	314	310	312	288	308	299	286	292	275
Çamlıköy	230	222	228	216	223	211	209	206	203	197
Çamlıova	202	210	215	188	185	188	190	189	194	189
Çataloluk	156	148	139	138	145	140	134	130	126	138
Çavdır	3.028	3.082	3.262	3.357	3.377	3.344	3.481	3.618	3.760	3.830
Çayköy	1.354	1399	1398	1405	1404	1414	1.433	1.463	1.496	1.519
Çerler	89	102	95	92	90	104	102	94	93	88
Çeşme	189	178	176	169	174	186	198	174	165	154
Çukurbağ	565	596	549	560	594	552	574	582	599	646
Dere	186	171	174	174	162	225	207	189	191	184
Dirgenler	807	834	883	899	912	936	968	989	1027	990
Doğantaş	805	708	670	660	645	772	725	684	642	627
Gelemiş	729	745	761	771	776	800	817	833	867	859
Gökçeören	1.198	1.201	1.243	1.239	1.246	1.298	1.326	1.380	1.417	1.455
Gökçeyazı	144	139	128	115	121	124	123	119	111	110
Gömbe	1.532	1.473	1.462	1.387	1.363	13.06	1.301	1.311	1.275	1.260
Gürsu	262	246	236	236	227	227	244	236	231	219
Hacıoğlan	279	279	273	257	248	284	267	268	280	299
İkizce	209	206	201	197	192	175	175	182	186	190
İslamlar	2.234	2.303	2.394	2.497	2.514	2.591	2.616	2.675	2.765	2.789
Kalkan	3.349	3.396	3.447	3.434	3.369	3.493	3.617	3.647	3.748	3.926

Karadağ	1.181	1.234	1.240	1.228	1.249	1.252	1.283	1.259	1.213	1.246
Kasaba	1.227	1.213	1.235	1.283	1.303	1.328	1.376	1.462	1.501	1.581
Kemer	587	575	590	566	550	574	587	573	555	550
Kınık	5.477	5.527	5.555	5.580	5.619	5.423	5.801	6.046	6.040	6.120
Kızılağaç	233	232	218	218	205	266	251	232	222	221
Ortabağ	223	224	223	213	194	222	232	226	232	212
Ova	4.954	4.953	5.045	5.010	5.195	4.983	5.285	5.402	5.473	5.780
Palamut	1.056	1.050	1.041	1.035	1.045	1.034	1.052	1.079	1.111	1.177
Pınarbaşı	138	128	125	126	122	172	176	176	197	212
Sahilkılınçlı	257	259	249	240	229	242	241	232	241	243
Saribelen	921	923	929	922	910	937	977	1.002	1.033	1.085
Sarılar	174	172	167	178	160	189	184	196	202	200
Sinneli	176	180	162	160	152	163	151	137	129	129
Sütleğen	967	953	936	933	912	908	901	886	867	892
Uğrar	831	801	823	857	849	863	857	870	865	888
Üzümlü	1.374	1.374	1.372	1.364	1.350	1.336	1.357	1.378	1.391	1.410
Yaylakılınçlı	339	343	358	364	344	338	371	368	347	322
Yaylapalamut	299	274	264	250	246	261	249	238	238	234
Yeniköy	90	120	121	122	137	162	160	163	144	131
Yeşilbarak	500	459	431	423	433	716	609	583	559	511

Kaynak: TÜİK (2022).

Araştırma sahasındaki nüfusun büyük bölümü kırsal kesimde yaşamaktadır. Ancak 1990'lardan itibaren kırsal alanda yaşayan nüfus artış oranında azalma eğilimi gözlemlenmiştir. Bu azalmanın nedeni, ilçenin önemli bir turizm bölgesi olarak gelişim göstermesi ve reklam-tanıtım faaliyetlerinin gelişmesiyle beraber kırsal kesimdeki nüfusun Kaş ilçe merkezine doğru yaşanan göçler gösterilebilir. Sahada nüfusun yoğun olduğu yerler ovalık alanlar (özellikle tarım faaliyetleri – seracılık) ve kıyıya yakın düzlük alanlar olarak dikkat çekmektedir.

3.3. Nüfusun Başlıca Özellikleri

Bir bölgede yaşayan nüfusun cinsiyet ve yaş yapısı, bölgenin sosyo-ekonomik özellikleri açısından önemlidir (Koca, 2005). Bu açıdan bir bölgenin bu özelliklerini belirlerken, nüfusun cinsiyet oranının bilinmesi planlama açısından önemlidir. Kadın ve erkek nüfusunun uyumsuz olması, sosyal, siyasal, ekonomik vb. gibi pek çok alanda sorunların yaşanmasına sebep olabilir. Cinsiyet yapısı ayrıca farklı cinslerin ihtiyaçlarının farklı olması, kültürel yapıda ve ekonomik süreçlerde etkili olmaktadır (Özgür, 1998). Yine doğum, ölüm, savaşlar, göçler vb. birçok olayın toplumun cinsiyet yapısına etki ettiği dikkate alındığında cinsiyet yapısının bilinmesinin söz konusu süreçler hakkında bilgi vermesi açısından önemli olduğu görülmektedir. Cinsiyet oranı, belli bir nüfustaki 100 ya da 1000 kadın başına düşen erkek sayısını ifade etmektedir. Cinsiyet oranı binde değer olarak ifade edildiğinde ortaya çıkan sonuç 1000'in altında ise bölgede kadın nüfusunun, 1000'in üzerinde ise erkek nüfusunun fazla olduğu anlaşılmaktadır (Doğanay, 2014).

Cinsiyet oranları hesaplandığında, bu oranın kentsel nüfusta 1000'in üzerinde olduğu, yani kentte erkeklerin kadınlardan fazla olduğu, ama kırsal kesimde bu oranın 1980 nüfus sayımına gelene kadar 1000'in altında olduğu ve kırsal kesimde kadın nüfusun daha fazla olduğu

görülmektedir. I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve II. Dünya Savaşı yıllarında ülke genelinde erkek nüfusun azaldığını, ilçedeki erkek nüfus azlığının da bu durumdan etkilendiği düşünülebilir. 2022 yılı Türkiye genel nüfusunun (85.279.553 kişi) % 50,1'si erkek, % 49,9'unu kadınlardan oluşmaktadır (TÜİK, 2022). Kaş ilçesinde ise 2022 yılında toplam nüfusun % 51,6'i erkek, % 48,4'ü kadındır. Bir toplumun yaş yapısı da sosyal, kültürel, eğitim, siyasal, ekonomik, askerî gibi birçok alan üzerinde önemli etkiye sahip olabilmektedir.

Tablo 4

Kaş İlçesi'nde Nüfusun Cinsiyet Durumu (1935-2022)

Yıl	Kentsel Nüfus			Kırsal Nüfus			Toplam Nüfus		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1935	534	333	867	10.213	11.440	21.653	10.747	11.773	22.520
1950	-	-	642	-	-	26.395	-	-	27.037
1965	731	538	1.269	18.376	18.402	36.778	19.107	18.940	38.047
1980	1.838	1.320	3.158	23.662	23.820	47.482	25.500	25.140	50.640
1990	2.825	1.735	4.560	18.028	17.881	35.909	20.853	19.616	40.469
2000	3.427	2.934	6.361	20.864	20.294	41.158	24.291	23.228	47.519
2010	3.759	3.282	7.041	23.535	22.569	46.104	27.294	25.851	53.145
2015	4.170	3.897	8.067	24.814	23.505	48.319	28.984	27.402	56.386
2016	4.230	3.962	8.192	24.892	23.636	48.528	29.122	27.598	56.720
2017	4.305	4.015	8.320	25.033	23.770	48.803	29.338	27.785	57.123
2018	4.396	4.082	8.478	25.789	24.333	50.122	30.185	28.415	58.600
2019	4.487	4.023	8.510	26.313	24.893	51.206	30.800	28.916	59.716
2020	4.643	4.140	8.783	26.663	25.393	52.056	31.306	29.533	60.839
2021	4.579	4.257	8.836	27.034	25.618	52.652	31.613	29.875	61.488
2022	4.724	4.360	9.084	27.719	26.063	53.782	32.443	30.423	62.866

Kaynak: TÜİK (2022).

Cinsiyet oranları incelendiğinde kentsel nüfusta oranın devamlı olarak 1000'in üzerinde olduğu, yani kentsel yerleşmelerde erkeklerin kadınlardan fazla olduğu, ancak kırsal kesimde bu oranın 1975 nüfus sayımına gelene kadar 1000'in altında seyrettiği ve kırsalda kadınların erkeklerden daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye genelinde erkek nüfusun azaldığı dikkate alındığında Kaş ilçesindeki erkek nüfus azlığının da bu durumdan etkilendiği düşünülebilir. Ayrıca söz konusu dönemlerde kırsal kesimdeki erkeklerin hizmet sektöründe çalışmak için kentlere göç etmesi kırsal kesimdeki erkek nüfusun azlığının diğer bir sebebidir. 1975 yılından itibaren ise kırsal kesimde de cinsiyet oranının 1000'in üzerine çıktığı ve kadın erkek sayısının birbirine yaklaştığı görülmektedir. Buna göre 1970 yılından günümüze kadar ilçenin erkek nüfusunun kadın nüfusundan bir miktar fazla seyrettiği, ancak önemli bir dengesizlik olmadığı söylenebilir.

Tablo 5

Kaş İlçesi Nüfusunun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)

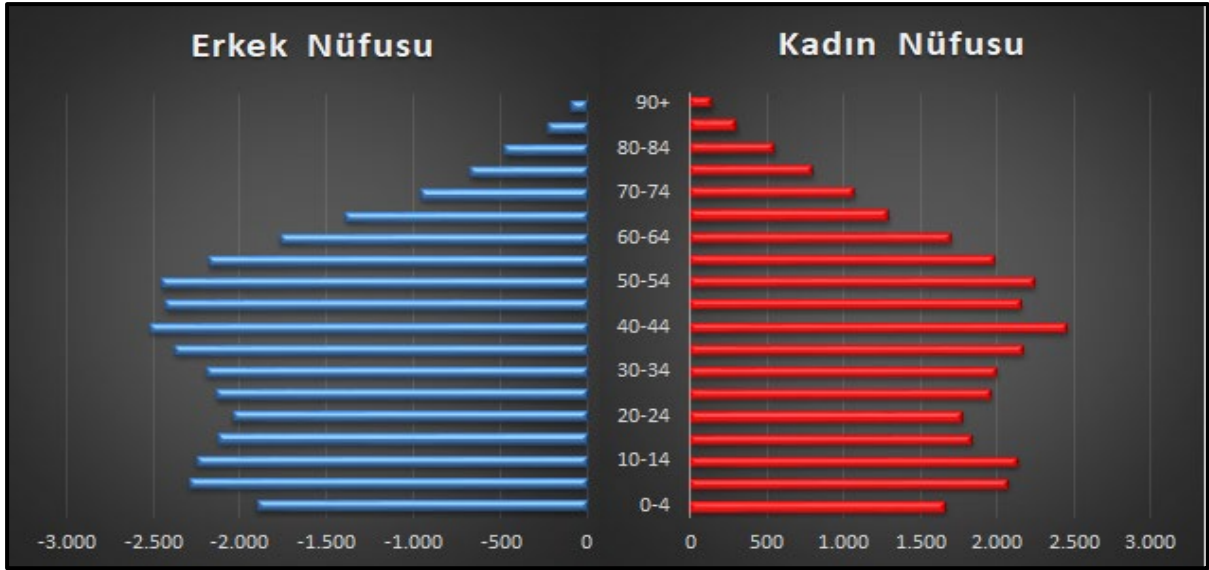
Yaş Aralığı	Kadın Nüfusu	Erkek Nüfusu	Toplam Nüfus	Nüfus Oranı
0-4	1.670	1.897	3.567	%5.67
5-9	2.078	2.293	4.371	%6.95
10-14	2.137	2.247	4.384	%6.97
15-19	1.847	2.124	3.971	%6.32
20-24	1.780	2.042	3.822	%6.08
25-29	1.970	2.134	4.104	%6.53
30-34	1.998	2.192	4.190	%6.66
35-39	2.179	2.371	4.550	%7.24
40-44	2.457	2.513	4.970	%7.91
45-49	2.162	2.426	4.588	%7.30
50-54	2.248	2.447	4.695	%7.47
55-59	1.994	2.177	4.171	%6.63
60-64	1.711	1.767	3.478	%5.53
65-69	1.295	1.390	2.685	%4.27
70-74	1.079	957	2.036	%3.24
75-79	805	673	1.478	%2.35
80-84	557	476	1.033	%1.64
85-89	311	226	537	%0.85
90+	145	91	236	%0.38

Kaynak: TÜİK (2022).

Cinsiyet yapısının yanı sıra bir toplumda yaşayanların yaş yapısı da demografik, siyasi, ekonomik, askerî vb. birçok alan üzerinde önemli etkiye sahiptir. Bu bağlamda bir ülkenin ya da bölgenin belirli sayım dönemlerine ait nüfusunun, belirli yaş grupları kriter alınarak ele alındığı görülür. Bir bölgenin nüfusunu yorumlarken dar ve geniş aralıklı olmak üzere iki türlü nüfus gruplandırması yapılır. Dar aralıklı nüfus gruplandırmasında 0-4 yaş grubuyla başlanarak her dört yıllık yaş dilimi bir grubu göstermektedir. Geniş aralıklı nüfus gruplandırması ise 0-14, 15-64 ve 65 yaş üstü olarak üç yaş dilimine ayrılan yöntemdir (Tandoğan, 1994).

Şekil 2

Kaş İlçesi Dar Aralıklı Nüfus Piramidi

Kaş ilçesindeki nüfus piramidine bakıldığında taban ve orta yaş kısmının geniş, tavan kısmının dar bir yapıda olduğu görülür. Bu durum son 10 yıllık dönemdeki doğum oranlarının yüksek olduğunu bir göstergesidir. Nüfus piramidine göre özellikle tavan kısmının dar, orta yaş gruplarının ise geniş bir yapıda olduğu görülür. Öyle ki piramidin en yüksek oranını % 7,91 ile 40-44 dilimi yetişkinlere ait olduğu görülmektedir. Aynı şekilde ilçede 35 yaş ile 54 yaş arası yetişkin nüfus oranının % 7'nin üzerinde olduğu, 64 yaş üstü hariç diğer tüm yaş gruplarının ise % 6'nın üzerinde orana sahip olduğu görülmektedir.

İlçede 0-4 yaş grubu nüfus 3567, 5-9 yaş grubu nüfus ise 4371'dir. Bu sayılar toplam nüfus içerisinde sırasıyla % 5,6 ve % 6,9 olarak, dar aralıklı nüfus piramidinde de görüldüğü üzere diğer yaş dilimleriyle benzer orandadır. Bu durum son 10 yıllık dönemdeki doğum oranlarının yüksek olduğunu bir göstergesidir.

Araştırma sahasının dar aralıklı nüfus piramidi incelendiğinde toplam nüfusun %25,9'unun 0-19 yaş arasındaki nüfustan oluştuğu ve dolayısıyla ilçe nüfusunun yaklaşık 1/4'ünün öğrenim çağındaki genç nüfustan oluştuğu anlaşılmaktadır. Nüfus hariç tutulduğunda dar aralıklı nüfus piramidindeki en az nüfusun 20-34 yaş grubuna ait olduğu görülmekte, bunun başlıca sebebinin ise söz konusu genç nüfusun yüksek öğrenim, iş hayatına atılma, evlilik vb. sebeplerden dolayı ilçe dışına göç etmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Araştırma sahasında 30-59 yaş arası gruplara ait nüfuslar birbirine yakınlık arz etmekte, 60 ve üzeri yaş gruplarında ise düzenli olarak azalma seyretmektedir. Ayrıca dar aralıklı nüfus piramidinde 65 yaş ve üzeri nüfus gruplarında kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olmaya başlaması dikkat çeken bir husus olarak görülmüştür. Bu da ilçedeki erkeklerin kadınlara oranla daha erken yaşta öldüğünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bir toplumda üretim faaliyetlerine katılmadığı kabul edilen 0-14 yaş grubu ve 65 yaş üzeri nüfusun toplamı bağımlı nüfus, üretime iştirak ettiği kabul edilen 15-64 yaş arası nüfus ise faal nüfus olarak adlandırılır (Tandoğan, 1998).

İnceleme alanının faal ve bağımlı nüfuslarını ortaya koyabilmek için ilçenin geniş aralıklı nüfus piramidi dikkate alınmıştır.

Tablo 6

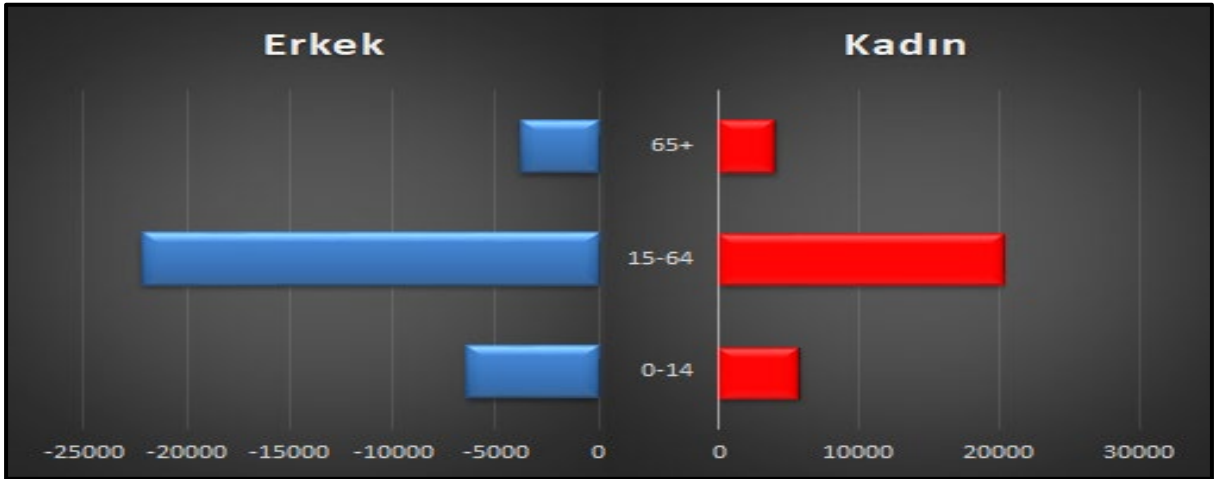
Kaş İlçesi Nüfusunun Geniş Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)

Yaş Grupları	Erkek	Toplam Nüfusa Oranı (%)	Kadın	Toplam Nüfusa Oranı (%)	Toplam	Yaş Grubunun Toplam Nüfusa Oranı (%)
0-14	6.437	10,4	5.885	9,4	12.322	19,8
15-64	22.193	35,4	20.346	32,4	42.539	67,8
65+	3.813	6,08	4.192	6,6	8.005	12,4
Toplam	32.443	51,6	30.423	48,4	62.866	100

Kaynak: TÜİK (2022).

Şekil 3

Kaş İlçesi Geniş Aralıklı Nüfus Piramidi (2022)

Araştırma sahasının geniş aralıklı nüfus piramidi incelendiğinde nüfusun % 67,8'lik gibi (42539 kişi) büyük bir bölümünü 15-64 yaş arası olan faal nüfusun oluşturduğu görülmektedir. Bu oran 2022 yılı Türkiye nüfusunun % 68,1'ini oluşturan 15-64 yaş aralığı faal nüfus oranıyla benzerlik göstermektedir.

Kaş ilçesindeki 15-64 yaş arası çalışma çağı nüfusunun kadın-erkek sayılarına bakıldığında genel bir denge görülmektedir. Bu dengede ilçenin turizm fonksiyonuna bağlı olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin bulunması ve bu işletmelerde çalışanları yetişkin nüfusun oluşturması etkilidir.

Nüfusun yaş yapısı üzerindeki önemli ölçütlerden biri olan bağımlılık oranı, toplumun üretim faaliyetlerine katılmadığı kabul edilen 0-14 yaş grubu ve 65 üzeri yaş grubunu ifade etmektedir. Buna göre bir toplumdaki faal nüfus hem tüketici hem de üretici konumunda iken, bağımlı nüfus sadece tüketici konumundadır. Dolayısıyla faal nüfusun hem kendilerine hem de bağımlı nüfusa yetecek kadar üretimde bulunması gerekir. Bu durum bağımlılık oranı olarak ifade edilir (Murat, 2007). Araştırma sahası nüfusunun % 32,2'lik bölümü bağımlı nüfusu oluşturmaktadır. Bu oran Türkiye genelinde %31,9 olan bağımlı nüfus ile karşılaştırıldığında benzerlik göstermektedir.

3.4. Nüfus Hareketleri

Doğumlar ve ölümler bir bölgenin nüfus piramidine etki eden en önemli faktörlerin başında gelmektedir. 18. yy.'dan sonra sanayide yaşanan gelişmeler, toplumsal alanlarda ve iş hayatında kadınların daha fazla yer almaya başlaması ve sosyo-ekonomik yapıdaki değişimler, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de doğum ve ölüm oranlarını etkilemiştir. Nüfus hareketleri incelenirken, bir bölgedeki doğumların ölümlerden daha fazla olması sonucunda ortaya çıkan değişim “doğal artış” olarak ifade edilmektedir (Tümertekin & Özgüç, 1998).

Türkiye’de doğum ve ölüm oranları ile ilgili çok eskiye dayanan veriler olmasa da ülkedeki doğum ve ölüm oranlarının giderek azaldığını söylemek mümkündür (Gök, 2006). Bu durumun başlıca sebepleri arasında; eskiye göre kadınların çok daha fazla oranda iş hayatına girmesi, milli gelirin ve refah seviyesinin artması, toplumdaki eğitim seviyesinin yükselmesi, toplumsal değişimler ve sağlık alanında yaşanan ilerlemeler gösterilebilir.

2007 yılından itibaren Türkiye nüfus sayımlarında ADNKS'nin kullanımıyla birlikte, Sağlık Bakanlığı ve TÜİK arasında veri paylaşımı daha doğru ve hızlı yapılmaya başlamış, böylelikle herhangi bir bölgeye ilişkin doğum ve ölüm oranlarının takibi kolaylaşmıştır. Bu bağlamda TÜİK verilerine göre Kaş ilçesinde 2022 yılında 636 doğuma karşılık, 457 ölüm olayı yaşanmıştır.

Tablo 7

Kaş İlçesi 2022 Yılı Doğum, Ölüm Miktarları ve Genel Doğum Oranı

Nüfus Hareketi	Nüfus
Doğum Sayısı	636
15-49 Yaş Arası Kadın Sayısı	14.393
Doğurganlık Hızı (‰)	44,1
Ölüm Sayısı	457

Kaynak: TÜİK (2022).

Bir sahada doğum ve ölüm sayımlarının yanı sıra nüfus özelliklerine etki eden diğer önemli faktörlerden biri de göçlerdir. Göçleri, dış ve iç göçler olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür. Dış göçler, uluslararası göçler olarak da bilinmektedir (IOM Göç Terimleri Sözlüğü, 2019). İç göç ise; ülke içerisindeki nüfusun yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu göçün nedenleri arasında başta ekonomi gelse de sosyal, siyasal ve toplumsal olaylardan da etkili olmaktadır. Ve bu göç genelde ülkenin geri kalmış alanlarından, gelişmiş alanlarına doğru olmaktadır (Özer, 2004). İç göçlerin aynı ülke sınırları içerisinde olması dolaylı olarak ülke nüfusunu etkilememektedir. Sadece göç yönünün nereye doğru olduğunu ve nüfus hareketleri özellikleri üzerinde etkisi vardır.

Dış göçler de iç göçler gibi çoğunlukla gelişmişlik seviyesi düşük olan ülkelere, daha yüksek olan ülkelere doğru gerçekleştiği görülür. Bu göçler de iç göçler gibi daha iyi hayat standartlarına sahip olabilmeye dönüştürülmüştür. Bunun dışında zorunlu haller savaş, doğal afetler gibi beşeri ya da doğal faktörler de etkili olmaktadır.

Tablo 8

Kaş İlçesi Dış Göçler (2022)

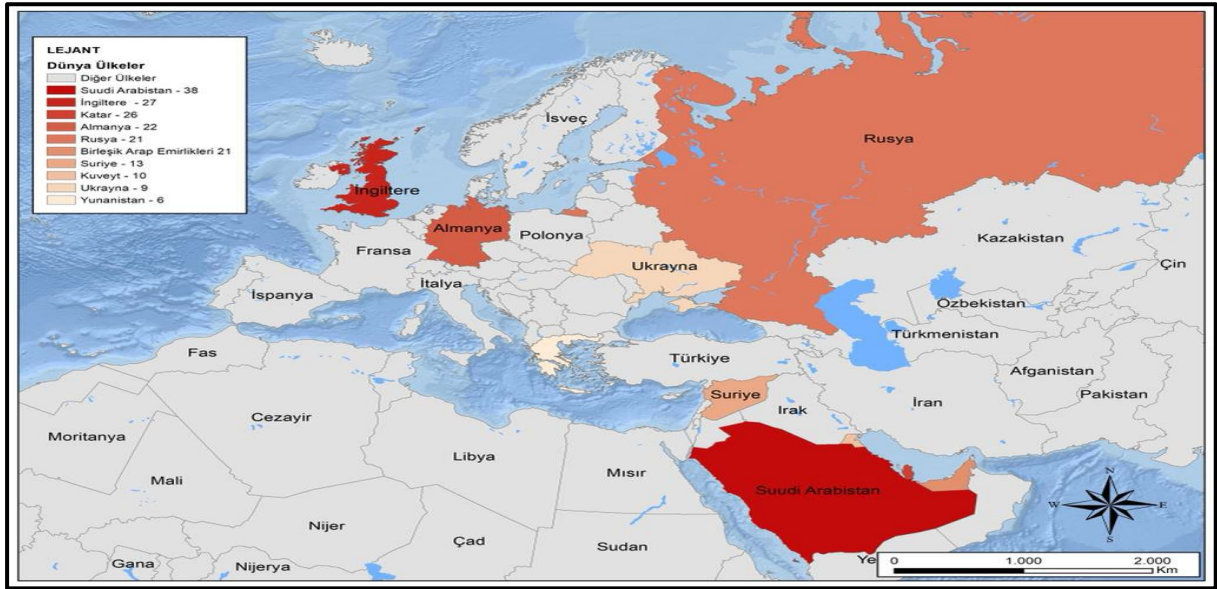
Dış Göç	Toplam	T.C. Vatandaşı	Yabancı Uyruklu
Gelen	248	46	202
Giden	218	59	159

Kaynak: TÜİK (2022).

2022 yılı göç verilerine göre, dış göç olarak adlandırdığımız yabancı ülkelere yapılan göçler, dışarıya verilen göçten 30 fazladır. Bu da dış göçlerin de ilçe nüfusu üzerinde etkisi olduğunu gözlemlenmektedir. Ayrıca tablodaki dış göç sayılarında, 3 aydan kısa süreli vize ve ikamet iznine sahip olan kurs, bilimsel araştırma, turizm vb. sebeplerden dolayı ilçeye gelenler ile geçici koruma statüsündeki² Suriyeli göçmenlerin sayısı gösterilmemiştir.

Harita 2

Kaş İlçesi'ne Yurtdışından Yapılan Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı

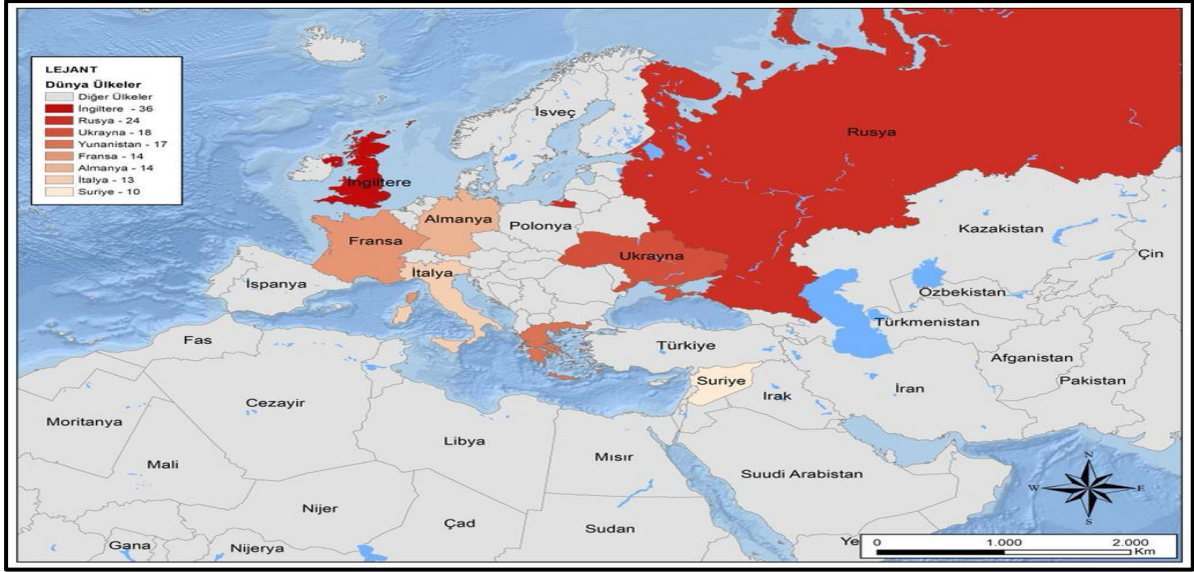

Kaş'a yapılan dış göçlerin özellikle Arap ülkelerinden gelen vatandaşların fazla olduğunu gözlemlenmektedir. Bunda da temel etkenlerden biri hem Türkiye'nin güvenli bir ülke olması hem ikamet almanın kolay olmasından kaynaklanmaktadır. Yine Avrupa vatandaşlarının da ilçeye yoğun ilgi gösterdiği görülmektedir. Özellikle İngiliz vatandaşların Kalkan'da ikamet aldığını görülmektedir.

² Geçici koruma statüsü; "Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılara sağlanan koruma" olarak tanımlanmıştır (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91 inci maddesi). Suriye iç savaşından Türkiye'ye gelen yaklaşık 3,6 milyon sığınmacı, "geçici koruma" statüsüne sahiptir (Url 1-2023).

Harita 3

Kaş İlçesi'nden Yurtdışına Yönelik Olarak Yapılan Göçlerin Ülkelere Göre Dağılımı

Göç dağılımındaki yoğunluk ilçeden, Rusya ve İngiltereye doğru olduğu görülmektedir. Yine Almanya, Fransa gibi Avrupa ülkelerine de göç yaşanmaktadır. Bu göçlerdeki temel sebebin ekonomik faktörlerin etkisinin daha fazla etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9

Kaş İlçesinin Yıllara Göre Göç Durumu (2000-2021)³

Yıl	ADNKS Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç (Aldığı-Verdiği)	Net Göç Hızı
2000	47.519	2.575	1.829	746	15,82
2012	53.633	2.468	2.706	-238	-4,43
2015	56.386	2.854	2.397	457	8,14
2018	58.600	3.721	2.857	864	14,85
2021	59.716	3.162	2.681	481	8,09

Kaynak: TÜİK (2022).

İlçenin 2000-2012 yılları aldığı göç fazlayken daha sonra bu oranın 2012 ve 2015 yıllarında düşerek ilçenin göç veren bir alan olduğu ancak diğer yılların diğer bölgelerden göç alan bir ilçe olduğu anlaşılmaktadır.

³ Büyükşehir ilçeleri arasındaki ikamet adres değişiklikleri 2015 yılından itibaren göç kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, 2013 ve 2014 yılları için ilgili ilçelerin göç değerleri hesaplanırken sadece “diğer illerden aldığı ve diğer illere verdiği göç” dikkate alınmıştır. 2012-2017 yılları arasında yabancılar hariçtir.

Tablo 10

Kaş İlçesinin Yıllara Göre Verdiği Göç Tablosu (2012-2020)

Göç Veren İl	Yıl				
	2012	2014	2016	2018	2020
Adana	12	46	62	98	201
Ankara	67	111	75	133	94
Antalya	838	-	748	1.339	802
Aydın	35	38	26	37	28
Burdur	112	118	60	68	110
Bursa	7	12	22	34	17
Denizli	93	42	49	63	108
Hatay	15	21	27	29	58
Isparta	35	25	34	43	41
Mersin	34	45	33	20	34
İstanbul	167	261	252	445	398
İzmir	39	74	71	92	145
Kocaeli	14	20	11	34	54
Konya	45	62	46	42	66
Manisa	6	8	22	49	45
Muğla	371	391	332	420	304
Şanlıurfa	9	28	102	114	211

Kaynak: TÜİK (2022).

TÜİK verileri incelendiğinde 2020 yılında Kaş ilçesine en fazla göç, ilçenin bağlı olduğu Antalya ilinden olmuştur. Buna göre Antalya'dan 802 kişi Kaş ilçesine göç etmişken aynı yıl ilçeden Antalya'ya 1010 kişi göç etmiştir. Bu durum kırsal kesimden kentsel alana ve daha çok yakın kesimlere yönelen doğal iç göç olgusuna paralel bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Harita 4

Kaş İlçesine Yapılan İç Göçler

Verilere göre alınan göçlerin genel olarak yakın çevreden uzak çevreye olduğu ve buna göre en fazla göçü Antalya ve Muğla'dan almaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerde yaşayan insanların da Kaş'a göç ettiğini görmekteyiz. Özellikle Kaş'ta turizm faaliyetlerinin yoğun olarak artmasına bağlı olarak iş kollarının gelişmesi bu göçlerde etkili olmuştur. Sadece ekonomik sebepler değil, ayrıca büyükşehirlerde yaşayan insanların da emeklilik hayatını bu tatil beldesinde geçirmek isteyenlerin tercih ettiği bir yer olmuştur.

Tablo 11

Kaş İlçesinin Yıllara Göre Aldığı Göç Tablosu (2012-2020)

Göç Alan İl	YIL				
	2012	2014	2016	2018	2020
Ankara	70	84	82	97	108
Antalya	1.089	-	967	940	1.010
Aydın	47	28	33	44	48
Burdur	96	96	135	189	84
Bursa	5	17	35	14	35
Denizli	100	73	92	153	54
Eskişehir	17	53	21	29	41
Isparta	53	47	54	60	44
Mersin	30	14	31	37	38
İstanbul	138	131	154	182	190
İzmir	96	85	90	74	97
Kocaeli	10	12	19	30	19
Konya	50	29	31	57	24

Muğla	432	445	344	409	424
Şanlıurfa	10	4	42	41	49
Uşak	9	15	38	32	41

Kaynak: TÜİK (2022).

Harita 5

Kaş İlçesinden Ülke İçine Yapılan Göçler

Antalya'nın ardından ilçeden en fazla göç alan-veren il olarak Muğla dikkat çekmektedir. Bu durum Muğla'nın, Antalya'dan sonra saha nüfusuna etki eden önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Burada Muğla'nın turizm sektöründeki ekonomik payının cezbettiğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.5. Nüfusun Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Nüfusun önemli sosyo-ekonomik özelliklerinden biri de eğitim ve kültür durumudur. Eğitim ve kültür durumu, bir toplumun kalkınmasında ve refah seviyesinin belirlenmesinde önemli parametrelerdendir. Nitekim günümüzün gelişmiş toplumlarında eğitim alanında büyük yatırımlar yapıldığı ve nitelikli insan yetiştirme konusuna önem verildiği görülmektedir. Bir toplumda eğitim konusunda yapılan yatırımların karşılığının orta ve uzun vadede fazlasıyla alınacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Öyle ki gelişmiş Batılı devletler tarafından, gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerdeki belli bir eğitim seviyesinde olan ve alanında uzmanlaşmış gençleri kendi ülkelerine çekebilme çabasının bir politika olarak uygulandığı bilinmektedir. Tarih boyunca eğitime önem veren ülkelerin her zaman diğerlerinin önünde olduğu görülmüştür (Özgür, 1998).

Tablo 12

Kaş İlçesi 6 Yaş Üzeri Eğitim Seviyesi (2022)

Bitirilen Eğitim Düzeyi	Erkek	Kadın	Toplam
Okuma Yazma Bilmeyen	90	270	360
Okuma Yazma Bilen	28.992	26.890	55.882
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	2.389	3.549	5.938
İlkokul	9.346	10.465	19.811
İlköğretim	2.403	1.671	4.074
Ortaokul veya Dengi Meslek Ortaokul	5.407	4.044	9.451
Lise ve Dengi Meslek Okulu	5.694	3.676	9.370
Yüksekokul veya Fakülte	3.392	3.122	6.514
Yüksek Lisans (5 veya 6 Yıllık Fakülteler Dâhil)	330	308	638
Doktora	33	24	57
Bilinmeyen	208	243	451

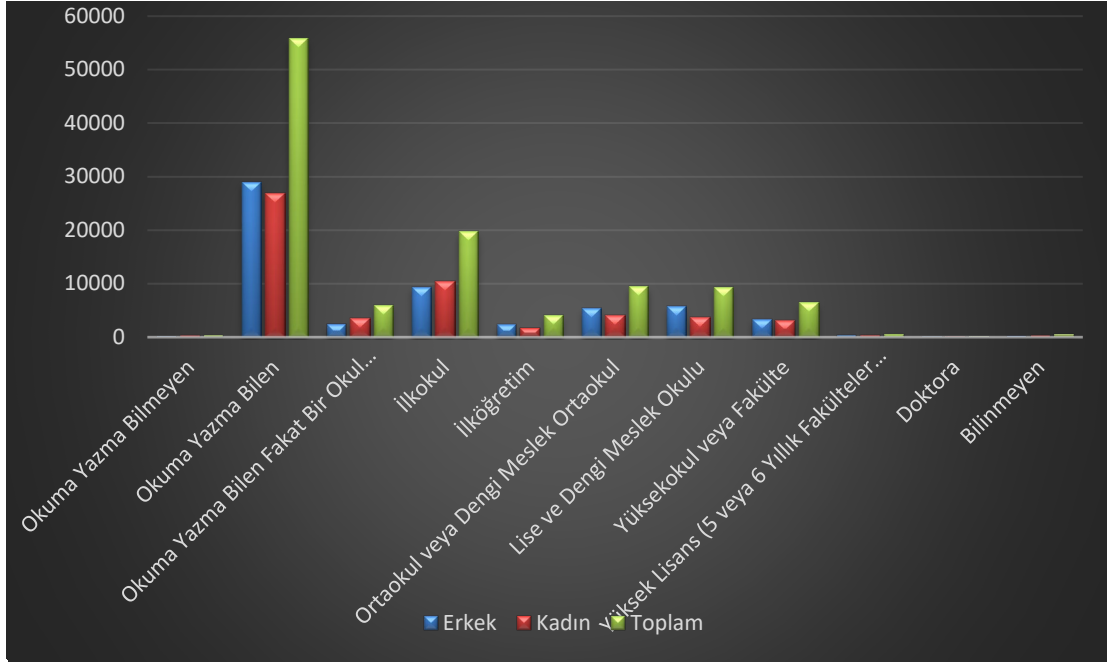
Kaynak: TÜİK (2022).

Eğitim verilerine göre; okuryazar nüfusun yarıya yakınının (% 42,6'sı) ilkokul mezunu olduğu görülmektedir. Nüfusun % 19,5'i (9451 kişi) ortaokul veya dengi meslek okulu mezunu iken, % 16'sı (7596 kişi) ise lise mezunudur. 2022 yılında Kaş ilçesinde okuma yazma bilen 6 yaş üzeri nüfus (55882 kişi) toplam nüfusun % 99,2'sini oluşturmaktadır. TÜİK verilerine göre bu oran 2022 yılında Türkiye genelinde % 97,6 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre araştırma sahasının okuma yazma bilen nüfus oranı Türkiye genelinin üzerindedir. Ayrıca Türkiye genelinde okuma yazma bilen kadınların oranı % 95,9, erkeklerin oranı ise % 99,3'tür. Kaş ilçesinde ise erkeklerin % 99,8'i, kadınların % 99,1'i okuma yazma bilmektedir.

Araştırma sahasının okuma yazma bilen durumu açısından Türkiye ortalamasının üzerinde olması, ilçenin bağlı olduğu Antalya ili için de geçerlidir. Nitekim 2022 yılı TÜİK verilerine göre Antalya % 99 okuma yazma bilen oranıyla Türkiye'deki iller arasında 6 yaş üstü okuma yazma bilen oranı en yüksek olan birinci il konumundadır. Antalya'nın ilçeleri arasında % 99,6 ile Demre ilçesi birinci, Konyaaltı ilçesi ikinci ve araştırma sahası olan Kaş ilçesi ise üçüncü sıradadır.

Şekil 4

Kaş İlçesi Okuma Yazma Bilmeyenlerin Cinsiyet ve Yaş Dağılımı (2022)

Okuma yazma bilmeyenlerin büyük bölümü 65 yaş üstü ve kadınlardır. Bu durum, geçmiş zamanların Türkiye'sinin doğal bir eğitim sorunu olarak bilinen ve özellikle kadınların eğitiminde yaşanan zafiyetlerin ve engellerin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Araştırma sahasında yaşayan nüfusun eğitim ve kültür durumu incelenirken, ilçe bünyesindeki eğitim kurumu, derslik, öğretmen ve öğrenci sayılarının ve kapasitelerinin de dikkate alınması gerekir. Günümüzde Kaş ilçesinde toplam 63 okul ve eğitim kurumu tarafından eğitim-öğretim hizmeti verilmektedir. Bu kurumların 7'si okul öncesi, 22'si ilkokul, 23'ü ortaokul, 11'i lise ve dengi okul, 2'si ise eğitim merkezidir.

Tablo 13

Kaş İlçesinin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası

İl / İlçeler	922 İlçeye Göre Gelişmişlik Sırası	İl İçerisinde Gelişmişlik Sırası
Muratpaşa	15	1
Konyaaltı	27	2
Alanya	64	3
Manavgat	74	4
Kemer	80	5
Kepez	88	6
Döşemealtı	100	7
Serik	152	8
Kumluca	219	9
Aksu	225	10
Finike	258	11
Kaş	276	12

Demre	280	13
Gazipaşa	289	14
Korkuteli	307	15
Elmalı	401	16
Akseki	419	17
İbradı	471	18
Gündoğmuş	848	19

Kaynak: <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/birimler/2022-ilce-sege.pdf>

Sanayi ve teknoloji bakanlığına bağlı kalkınma ajansları genel müdürlüğü tarafından yapılan araştırmaya göre Kaş, Antalya'nın ilçeleri arasındaki sosyo-ekonomik yönden gelişmişlik sıralamasının gösterildiği araştırmada gelişmişlik açısından 12. sırada bulunmaktadır (Url 2-2022).

Kaş şehri esas gelişimini 1980 ve sonrasında göstermeye başlamıştır. 1980 yıllarındaki turizm teşvikleri ile beraber şehirde turizm faaliyetleri artmış ve bu faaliyet çerçevesinde ticaret sektörü de ivme kazanmıştır. Turizmle beraber iş istihdam olanakları artmış ve ticaret fonksiyonu gelişmiştir. Turizm, şehirde ticareti geliştirmiştir. Turizmin gelişmesiyle birlikte çok sayıda hizmet sektörü içinde bulunan otel, motel, pansiyon, mağaza, lokanta ve küçük işletmenin açıldığı şehirde, turizme hizmet eden ticari faaliyetler, şehrin ekonomisinde birincil faaliyet haline gelmiştir. İlçedeki ticaret alanındaki önemli bir gelir kaynağı da ormancılık ve orman işçiliğidir. Kınık, Yeşilköy, Ova'da yoğun bir şekilde seracılık faaliyetleri yapıldığı görülmektedir. Kaş şehri üretim açısından uygun arazi yapısına sahip olmasa da tarım ve hayvancılık şehrin ticaret fonksiyonunda önemini korumaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Nüfus özelliklerine bakıldığında, ilçe nüfusunun bazı dönemler azalış gösterse de artış eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür. 1990'lı yıllara kadar kırsal kesimde yaşayan halk, turizm politikalarının bölgeye yayılması ve sahanın turizm merkezi haline gelmeye başlamasıyla ilçe merkezi göç almaya başlamıştır.

İlçenin nüfusun dağılımı incelendiğinde nüfusun yoğun olduğu yerler kıyıya yakın, düzlük alanlar ve batı kesimlerinde olduğu görülmektedirken, yeryüzü şekillerinin dağlık arazi ve engebenin fazla olduğu alanlarda nüfusun az olduğu yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Arazi şartlarının elverişsizliğinden tarım yapılamayacak durumda olan bölgelerde yaşayan halkı daha düzlük ve kıyıya yakın alanlara göç etmesine neden olmaktadır.

Özellikle yaz mevsiminde gelen turistlerden dolayı ilçe nüfusunun ciddi olarak arttığı gözlemlenmektedir. Nüfusun artmasına rağmen kentleşme oranının çok düşük olması, Kaş ilçe merkezinin kıyı alanının dar olması ve hemen gerisinde dağlık arazilerin varlığı sağlıklı bir kentleşme sürecinin işletilmesine engel olmaktadır. Bu konuda yerel yönetimlerin fizibilite çalışmalarını bu doğrultuda yapıp gerekli düzenlemelerin yapılacağı değerlendirilmektedir.

Yaş ve cinsiyet özelliklerinde, 65+ yaş nüfusunun diğer yaş gruplarına göre daha az oranda olduğu bu da sahanın genç ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu da sahanın göç veren değil göç alan konumundan kaynaklanmaktadır. Göç veren durumuna düşmemesi için gerekli yatırımların geliştirilerek devam ettirilmesi gerekmektedir. Cinsiyet yapısında ise oransal olarak erkek nüfus oranı ülke nüfus oranının üstündedir. Bunda da yine turizm merkezi olmasının payı büyüktür.

Sonuç olarak Kaş ilçesinin nüfusu ilk sayımla beraber bazı dönemler hariç artış hâlinde olmuştur. İlçe turizm merkezi olduğu için göç alan bir saha olarak göze çarpmaktadır. Genç ve dinamik bir nüfusa sahip olup, göç alan konumda olduğu için erkek nüfus oranı kadın nüfus oranına göre fazladır. Sahanın daha cazip ve çekici hale gelmesi için şu ana kadar yapılan faaliyetlerin geliştirilerek sunulması değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akşit, O. (1967). *Likya tarihi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Armağan, L. (1997). “XVI. Yüzyılda Teke sancağı'ndaki konar-göçerlerin demografik durumu üzerine bir araştırma”. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19(30), 1-35. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000125.
- Atalay, İ. (2000). *Türkiye coğrafyası ve jeopolitiği*. Ege Üniversitesi Basımevi.
- Bayık, H. (1982). *Kaş tarihi*. Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yayını.
- Bağçeci, T., H. (2018). *Geç ortaçağ dönemi'nde Pamfilya, Pisidya ve Likya'nın tarihi coğrafyası*. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye beşerî coğrafyası*. Milli Eğitim Basımevi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye beşerî coğrafyası* (Genişletilmiş ve Güncellenmiş 4. baskı). Pegem Akademi Yayınevi.
- Gök, Y. (2006). Horasan ilçesinde nüfus hareketleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 11(16), 113-139. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2441/31134>
- Güney, E., Güney, U., (2011). *'Türkiye coğrafyasının uygarlıkları'* (1. basım). Nobel Yayın.
- International Organization for Migration (IOM) (2019). Göç Terimleri Sözlüğü.
- Karaca, B. (1997). *XV ve XVI. Yüzyıllarda Teke sancağı* (Tez No. 61606) [Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kolak, Ş. Z. (1997). *İslam ülkelerinde turizm ve Kaş (Antalya) örneği* (Tez No. 61993) [Yüksek Lisans Tezi-Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Murat, S. (2007). Düünden bugüne İstanbul'un iş gücü ve istihdam yapısı. *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*
- Kasarcı, R. (1996). “Türkiye'de nüfus gelişimi”. *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (5), 247-266.
- Koca, H. (2005). *Kuruluşu-gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri yönünden Dört Yol şebri*. Aktif Yayınevi.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, kentlileşme ve kentsel değişme*. Ekin Kitabevi.
- Özgür, E. M. (1998). *Türkiye nüfus coğrafyası*. GMC Basım Yayın.
- Tandoğan, A. (1994). *Türkiye nüfusu*. Eser Ofset Matbaacılık ve Yayınları Sanayi.
- Tandoğan, A. (1998). *Demografik temel kavramlar ve Türkiye nüfusu*. Eser Ofset Matbaası.
- TÜİK. (2022). *Türkiye İstatistik Kurumu*.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1998). *Beşerî coğrafya insan-kültür, mekan*. Çantay Kitabevi.

İnternet Kaynakları

- URL-1. T.C. İç İşleri Bakanlığı (2023). *Geçici koruma yönetmeliği ve getirdiği koruma yenilikler*. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gk_yon_getirdigi_yenilikler.pdf.
- URL-2. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2022). *İlçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/birimler/2022-ilce-sege.pdf>.
- URL-3. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121206-1.html>.

Makale Geliş | Received: 28.10.2023
Makale Kabul | Accepted: 24.11.2023
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.1382617

Muhlise CANLI

Öğr. Gör. | Lect.
Gümüşhane Üniversitesi, SBMYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Vocational School of Social Sciences, Department of Social Work and Counseling,
Gümüşhane-TURKIYE
ORCID:0000-0001-6051-4677
muhlise.canli@gumushane.edu.tr

Sema BUZ

Prof. Dr. | Prof. Dr.
Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü Ankara-TÜRKİYE
Hacettepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work,
Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜGO)
Hacettepe University Migration and Politics Research Center (HUGO)
Ankara-TURKIYE
ORCID:0000-0002-8326-3732
semabuz@hacettepe.edu.tr

Trabzon'da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları

Öz

Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında olması, politik ve ekonomik faktörler açısından gelişmemiş devletlerle gelişmiş Batı ülkelerinin arasında bir köprü niteliğinde bulunmasından dolayı düzensiz göçmenler tarafından transit ülke olarak kullanılmaktadır. Afganistan uyruklu göçmenler, Türkiye'de düzensiz göç edenler arasında birinci sırada yer almaktadır. Afganistan'da var olan iç çatışma, terör, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, savaş gibi nedenler halkın daha güvenli ve insancıl bir yaşam için Türkiye'ye yönelmesine neden olmuştur. Genel olarak Afganistan'dan Türkiye'ye yönelen göçler, özel olarak da Trabzon'da yaşayan Afganistan uyruklu kadın göçmenlere ilişkin toplumsal cinsiyetin göç sürecini nasıl etkilediği ve farklılaştırdığına dair sınırlı saha çalışması bulunmaktadır. Bu çalışma, göçte kadın olma hâlinin göç sürecini nasıl etkilediğini ve kadınların göç deneyimlerinin nasıl farklılaştığını ortaya koymak amacıyla yürütülmüştür. Nitel yöntemle gerçekleştirilen araştırmada, Trabzon'da yaşayan 20 Afganistan uyruklu kadın göçmenle yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler MAXQDA 12 programı aracılığıyla analiz edilmiş ve beş tema ortaya çıkmıştır. İlk temada Afganistan'daki yaşama ilişkin görüşler, ikincisinde göçmenlik sürecine ilişkin görüşler, üçüncüsünde göç ettikten sonra değişen durumlar, dördüncüsünde Afganistanlı göçmenlerin kadınlarla iletişimi ve sonucunda göç öncesi, sırası ve sonrası şiddet deneyimine yer verilmiştir. Çalışma sonucunda göç sürecinde toplumsal cinsiyetin karşılaşılan güçlükleri etkilediği tespit edilmiştir. Toplumsal cinsiyete ilişkin kabullerin ve pratiklerin göç sonrasında yeniden inşa edildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin yerel toplum üyesi kadınlarla sosyal haklar ve özgürlükler konusunda çok miktarda farklılık, dinsel öğeler üzerinden ise benzerlik kurduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Göç, Toplumsal Cinsiyet, Afgan Göçü, Afganistanlı Kadın Göçmenler.

Daily Lives of Afghan Female Immigrants Living in Trabzon

Abstract

Turkey is used as a transit country by irregular immigrants because it is at the intersection of the Asian, European and African continents and functions as a bridge between underdeveloped states and developed Western countries in terms of political and economic factors. Immigrants of Afghan nationality rank first among irregular immigrants in Turkey. The reasons such as internal conflict, terrorism, economic and political instability and war in Afghanistan have caused the people to turn to Turkey for a safer and more humane life. Regarding the migration from Afghanistan to Turkey in general, and especially the female immigrants of Afghan nationality living in Trabzon, there

are limited field studies on how gender affects and differentiates the migration process. This work is based on a field study to reveal how being a woman in migration affects the migration process and the differences in women's migration experiences. In this research, face-to-face in-depth interviews were conducted with 20 Afghan female immigrants living in Trabzon. These interviews were analyzed through the MAXQDA 12 program and five themes were revealed. The first theme includes views on life in Afghanistan, the second contains views on the immigration process, the third covers changing situations after migration, the fourth involves Afghan immigrants and other women, and the last one comprises the experience of violence before, during and after migration. As a result of the study, it was determined that gender affected the difficulties encountered during the migration process. It was concluded that gender-related assumptions and practices were reconstructed after migration. There are many differences between Afghan female immigrants and women who are the members of the local community in terms of social rights and freedoms. Also it was observed that there is a similarity through religious elements.

Keywords: Migration, Gender, Afghan Migration, Afghan Female Immigrants.

Giriş

Türkiye; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişim noktasında olması ve politik ve ekonomik faktörler açısından gelişmemiş devletlerle gelişmiş Batı ülkelerinin arasında bir köprü konumunda bulunmasından dolayı düzensiz göçmenler tarafından transit ülke olarak tercih edilmektedir. Sınırında yer alan birçok ülkeye (İran, Irak, Suriye) göre daha demokratik bir yapıya, seküler hukuk sistemine, daha iyi eğitim ve çalışma koşullarına sahip olmasından dolayı düzensiz göçmenler açısından aynı zamanda hedef ülke konumundadır.

Göç İdaresi Başkanlığı'nın¹ verilerine göre 2022 yılında Türkiye'de 285.027 düzensiz göçmen yakalanmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [GİGM], 2022). Türkiye'ye yönelen düzensiz göç hareketleri, menşe ülkeler ve göçmenlerin özellikleri dikkate alındığında heterojen bir yapıya dönüşerek yoğunlaşmaktadır.

Türkiye'de Suriyeli göçmenler sayısal olarak çoğunlukta olmasına rağmen Afganistan, Irak, İran ve Pakistan gibi ülkelerden gelen göçmenlerin sayısı da 300 binin üzerindedir (Erdoğan, 2017). Göç İdaresi Başkanlığı'nın yayınladığı verilere göre 2020 yılında 50.161, 2021 yılında 70.252 ve 2022 yılında 115.775 Afganistan uyruklu göçmen düzensiz göç kapsamında yakalanmıştır. Afganistan uyruklu göçmenler Türkiye'de düzensiz göç edenler arasında birinci sırada yer almaktadır. Afganistan'da var olan iç çatışma, terör, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, savaş gibi nedenler halkın daha güvenli ve insancıl bir yaşam için Türkiye'ye yönelmesine neden olmuştur. Türkiye, Afganistan uyruklu göçmenler için kimi zaman hedef ülke kimi zaman ise üçüncü bir ülkeye geçiş için transit ülke konumunda olmuştur.

Afganistan uyruklu göçmenlere ilişkin Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde; iç çatışma/ savaş/ terör, aile içi anlaşmazlık, eğitim imkânlarındaki sınırlılıklar, sağlık hizmetlerindeki yetersizlikler, işsizlik, insan hakları ihlalleri göç nedenleri olarak ortaya çıkmaktadır. İlgili çalışmalar, Afganistan'daki yaşam koşullarının göç kararı almada etkili olduğunu, göç sürecinin zorluklarını, göç öncesi ve sonrasındaki yaşam koşullarını ortaya koymaktadır (Eryurt & Koç, 2017; Geyik Yıldırım, 2018; Mixed Migration Center [MMC], 2020; Buz vd., 2021). Genel olarak Afganistan'dan Türkiye'ye yönelen göçler, özel olarak da Afganistan uyruklu kadın göçmenlere ilişkin toplumsal cinsiyetin göç sürecini nasıl etkilediği ve farklılaştırdığına dair sınırlı saha çalışması bulunmaktadır (Reyes, 2003 ve Kofman, 2003' den aktaran Ünlütürk Ulutaş & Topaloğlu, 2023). Bu çalışma, göçte kadın olma hâlinin göç sürecini nasıl etkilediğini ve kadınların göç deneyimlerinin farklılığını ortaya koymak amacıyla yürütülen bir araştırma olup Trabzon'da yaşayan 20 Afganistan uyruklu kadın göçmenle yüz yüze derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk kısmında göç ve kadın ilişkisi üzerinde durulduktan

¹ Daha önce Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) olan kurumun adı 29 Ekim 2021 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Göç İdaresi Başkanlığı olarak değişmiştir.

sonra Afganistan'da kadınların konumu ve hakları konusunda bilgiler verilip araştırmanın bulguları, literatür ışığında analiz edilmektedir.

Göç Sürecinde Kadın Olmak

1884 yılında Ravenstein' in "kadınların erkeklerden daha çok göçmen oldukları" tespitine karşın göçle ilgili çalışmalarda 1970'li yıllara kadar kadınlar, göç kararı alan erkeğe bağımlı kişiler olarak ele alınmıştır (Buz, 2007; Şeker & Uçan, 2016). Bu bağlamda 1970'li yıllara kadar yapılan göç çalışmaları cinsiyet körü olarak değerlendirilebilir (Ünlütürk Ulutaş & Kalfa, 2009). Kadınların göç sürecinde erkeğe bağlı ve aile içindeki konumlarına (eş, anne, genç kız) göre değerlendirilmesi birçok alanda olduğu gibi göç alanında da kadınların görünmezliğinin ve ikincilliğinin yansıması olarak görülebilir (Buz, 2007). 1970li yıllardan itibaren göçte kadınların durumlarını ve deneyimlerini ortaya koyan ve kadınların göçteki görünürlüğü artırılmaya yönelik çabalar söz konusu olmuştur. Bu süreçte göçmen kadınların kaynak ülkelerdeki görünmezliği ve erkek egemen sosyo-kültürel kalıplar üzerinde durulmuştur. Değişen toplumsal yapıyla birlikte 1980'li yıllarda göç hareketliliğinde kadınların sayısının arttığı görülmüş ve bu durum yürütülen çalışmalara yansımıştır. Kadın merkezli göç çalışmalarında; göçmen kadınların heterojen yapısı, iş piyasasındaki varlıkları, refaha katkıları ve artan siyasi faaliyetleri vurgulanmıştır (Ünlütürk Ulutaş & Kalfa, 2009). Göç sürecinden kadınların erkeklerden farklı etkilendiği ve göçün potansiyel tehlikelerine karşı daha savunmaz olduğu bilinen bir gerçektir. Kadınların göç sürecine dâhil olmaları çok eski bir geçmişe sahip olmasına karşın 2000'li yıllar itibariyle literatürde kadın göçmen/sığınmacı/mülteci sorunları ele alınmıştır (Freedman, 2015). Türkiye farklı zamanlarda farklı coğrafyalardan göç alan ülke olmasına karşın göçte kadınlarla ilgili çalışmalar, 2013 yılı ve sonrasında daha fazla yürütülmüştür (Baklacioğlu, 2017). Suriye iç savaşının etkisiyle Türkiye'ye yönelen kitlesel göçler ile göç sürecinde kadınların yaşadığı sorunlar görünür hâle gelmiş ve yapılan çalışmalarda kadınlara daha fazla odaklanılmıştır.

Göçe karar vermede kadınların kendine özgü nedenleri bulunmaktadır. Nitekim literatür incelendiğinde kadınların ekonomik nedenler, yoksulluk, evlilik anlaşmazlığı, yetersiz sağlık ve eğitim imkânları, sosyal alanlarda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık, savaş ve çatışma ortamı, şiddetin çeşitli türlerine maruz kalma gibi nedenlerden dolayı göç ettiği görülmektedir (Buz, 2007; Anker, 2002).

Tarihsel Süreçte Afganistan'da Kadınların Konumu ve Hakları

Afganistan çeşitli etnik ve dinî grupları içinde bulunduran kendine has bir toplumdur. Afganistan toplumundaki çeşitlilik ve siyasi iktidarlar toplumsal yaşamda kadınların sahip olduğu hakları da tarihsel süreç boyunca etkilemiştir. Afganistan'da toplumsal yaşamda kadınların varlığının kabulü ve sosyal haklara sahip olma durumları tarihsel süreçte farklılık göstermiştir. Afganistan'daki kadın hakları çeşitli dönemler içerisinde ele alınabilir:

Kral Amanullah Han dönemi (1919-1929) öncesinde Afganistan'da kadınların eğitim, çalışma, evlilik gibi sosyal haklarını belirleyen herhangi bir özel yasa bulunmamaktadır. Sadece 1880 yılında Abdüllrahman Han tarafından sözlü ferman şeklinde; eşi olmayan kadınlara evlenme-evlenmeme özgürlüğü, evlenilecek kişiyi seçme konusunda özerklik, evlenmede buluş çağında olma, kadınlara eşlerini denetleme ve gözetleme hakkı verilmiştir (Farhang, 2014; Dupree, 1999'dan aktaran Nezami, 2019). Kral Amanullah Han dönemi, kadın hakları konusunda ilk entellektüel adımların atıldığı dönem olmuştur. Bu dönemde Afganistan'da kadınların hakları gelenekselleştirilmiş kurallardan ziyade hukuk sisteminde tanımlanmıştır. Kral çeşitli emirlerle, Afganistan vatandaşlarının eşit haklara ve bireysel özgürlüklere sahip olduğunu ifade etmiştir. Kadınlar ilk defa bu dönemde eğitim almıştır. Kız çocukları, Masturat adındaki kız okullarında yetişkin kadınlar ise çeşitli meslek okullarında (aşçılık, terziilik, el sanatları gibi) eğitim almıştır.

Sosyal yaşam içerisinde kadınların giyimi hususunda çeşitli özgürlükler getirilmiş ve kadınların sosyal hayatta görünürlüğü desteklenmiştir (Hashimi, 2013). 1923 yılında kadınlar özel hayat (evlilik) konusunda eşini seçebilme hakkına yasal olarak sahip olmuştur. 1928 yılının sonlarına doğru ise evlilik yaşı 16 olarak belirlenmiş ve erkeklerin birden fazla evlilik yapması yasaklanmıştır. Kadınların sosyal hayatta daha aktif yer alması hususunda bu dönemde Kadınlar Birliği Sendikası kurulmuş ve ilk kadın gazetesi *Erşaddul Nisvan* (yol gösterici kadınlar) yayın hayatına başlamıştır. Kadınlar için özel hastane ve özel doğum merkezleri yine bu dönemde tesis edilmiştir (Naziri, 2011 ve Shadan, 2011' den aktaran Nezami, 2019). Söz konusu dönem katı geleneksel muhalif kesimin çeşitli karşı çıkışları ile sona ermiştir.

Habibullah Kelakani (1929) ve Nazir Şah (1929-1933) yönetimlerinde kadınların eğitim aldıkları kurumlar kapatılmıştır. Söz konusu yönetimlerin kadın hakları konusunda gerileme dönemi olduğu söylenebilir. Zahir Şah döneminde (1933-1973) kadınların eğitimine önem verilmiştir. Bu hususta kadınlara özel okullar açılmış, kadınlar ilk defa lise diplomasını bu dönemde almıştır. Kadınların eğitimi, sosyal hayatta yer almaları, siyasete girmeleri, kültürel faaliyetlerde yer almaları (tiyatro, skeç, radyo sunuculuğu gibi) konusunda oldukça önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde kadınların eğitim faaliyetleri büyük şehirlerle sınırlıydı (Hashimi, 2013).

Kadın hakları konusunda olumlu gelişmeler, Davud Han döneminde (1973-1978) de devam etmiştir. Bu dönemi okullaştırma ve kadınların eğitime önem verilen bir dönem olarak tanımlayabiliriz. Bu dönemde kadınların eğitim sistemi içerisinde yer alması devletin stratejik planlamasının bir parçası olarak benimsenmiş ve ülkenin birçok yerinde kadınlara yönelik okullar açılmıştır. 1978-1992 tarihleri arasında Afganistan'da hâkim olan Komünist (Rus yanlıları/İşgali) dönemde kadınların konumunda çeşitli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde küçük yaşta ve istemsiz evliliklerin gerçekleşmesini engelleyen yasalar, kadınların kamusal alanda çalışmasına olumlu bakış, kadınların ticari, siyasi ve sosyal faaliyette bulunmalarına ilişkin iyileştirmeler söz konusu olmuştur. Mücahitler dönemi (1992-1996), Afganistan toplumunda kadınların ikincilleştirildiği, pasif hâle getirildiği, toplumsal yaşamın birçok alanında görünürliğünün azaldığı bir dönem olmuştur. 1996-2001 tarihleri arasında Afganistan'da hâkim olan Taliban dönemi, toplumun varlığının sadece erkek olarak görüldüğü; kadının toplumsal yaşamın her alanında kısıtlandığı hatta yanında erkek olmadan dışarı bile çıkmasının mümkün olmadığı bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemde kadınların her türlü sosyal hakları kısıtlanmış ve var olan sosyal hakları ellerinden alınmıştır. Bu dönemde kadınlara yönelik eğitim merkezleri kapatılmış ve kamusal alan kadınlara tamamen yasaklanmıştır. 2004 yılı itibarıyla Taliban yönetiminin son bulmasıyla Afganistan'da demokratik devlet anlayışının hâkim olduğu Yeni Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların konumunda farklılıklar söz konusu olmuştur. 2004 yılında imzalanıp 2005 yılında yürürlüğe giren anayasayla kadınlar eğitim, sağlık ve siyaset alanında çeşitli haklara sahip olmuşlardır. Eğitim, istihdam ve sağlık imkânlarına erişim konusundaki kısıtlamaların kaldırılmasıyla birlikte kadınlar kamusal alanda görünür olmaya başlamıştır. Kadınların bu dönemde siyasette yer almaya başlamaları da söz konusu olmuştur (Nezami, 2019; Hashimi, 2013). 2021 yılında Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesiyle birlikte kadınların eğitim, istihdam, sağlık imkânlarına erişimine ilişkin kısıtlamaların arttığını ve kamusal alanda kadınların görünürliğünün azaldığını söyleyebiliriz.

Afganistan toplumunda tarihsel süreç içerisinde siyasi iktidarlara bağlı olarak kadınların toplumdaki konularının değiştiği görülmektedir. Bazı dönemlerde kadınların konumu ve haklarına ilişkin iyileştirmeler ve yasal düzenlemeler yapılmış olsa da tarihsel süreçte Afganistanlı kadınların toplumda ikincil olarak görüldüğünü ve birçok temel insan hak ve özgürlüklerinden mahrum bırakıldığını söyleyebiliriz.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışma, nitel araştırma deseniyle planlanmıştır. Nitel araştırma, katılımcıların sosyal dünyalarındaki olgulara (eylem, karar, inanç, değer vb.) yükledikleri anlamları anlamaya yönelik doğalcı ve yorumlayıcı bir yaklaşımdır (Snape & Spencer, 2003).

Niteliksel bir çalışma sosyal ya da insanla ilgili bir problemi anlamaya çalışan, doğal bir ortamda yapılan, katılımcıların düşüncelerine detaylı yer verilen, karmaşık olarak bütüncül bir resmi ortaya koymayı gerektiren bir süreçtir (Creswell, 2016). Nitel araştırmalar, araştırmaya katılan bireylerin, araştırma konusu olgu veya olayla ilgili algılarının ve deneyimlerinin belirlenmesini ve ortaya konulmasını sağlamaktadır (Gürbüz & Şahin, 2018). Bu doğrultuda söz konusu çalışmada nitel araştırma modeli, katılımcıların anlatılarını betimlemek için kullanılmıştır.

Araştırma, nitel araştırma türlerinden fenomenoloji çalışması olarak planlanmıştır. Fenomenolojik araştırma bir olguyu, yaşayanların gözünden bakarak anlamaya çalışmaktadır (Patton, 2014). Bu çalışmada, farklı motivasyonlarla Trabzon'a gelen farklı statülere sahip olan Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin durumunun ortaya konulması ve görüşmeler aracılığıyla katılımcıların içinde buldukları koşulları nasıl anlamlandırdıkları, gündelik yaşam içerisinde yerel toplum ile olan iletişim biçimleri, bu ilişkilerini nasıl düzenledikleriyle ilgili detaylı bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir.

Araştırmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Afganistanlı kadınların göç öncesi durumları ve göç etme nedenleri nelerdir?
2. Kadınların Afganistan'dan göç süreci nasıl gerçekleşmiştir?
3. Kadınların göç sonrasındaki deneyimleri nelerdir?
4. Kadınların gündelik yaşamlarında, diğer kadınlarla ilişkilerinde göç sonrasında neler değişmiştir?
5. Toplumsal cinsiyet rolleri ve kabulleri göç sürecinde nasıl bir değişim geçirmiştir?

Özneler

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmış ve öznelere bu çerçevede ulaşılmıştır. Patton'ın (2014) da ifade ettiği gibi nitel araştırmalarda amaçlı örnekleme yaygın kullanılmaktadır. Veri toplama sürecinde göçmenlere araştırma hakkında bilgi verilmiş ve araştırmaya katılmaya gönüllü olanlarla görüşülmüştür. Tüm katılımcılar araştırmaya gönüllü olarak katılmıştır. Araştırma kapsamında veriler doygunluk noktasına gelene kadar 20 Afganistan uyruklu kadın göçmen ile görüşme gerçekleştirilmiş ve ardından görüşmeler sonlandırılmıştır. Göçmenlerin 18 yaş üstü yetişkin olmaları ve Afganistan'da yaşamış olmaları çalışmaya dâhil olma koşulu olarak belirlenmiştir.

Tablo 1

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu	Çocuk Sayısı	Türkçe Bilme Durumu	Trabzon'da Yaşama Süresi (yıl)	Etnik Grup
K1	29	Evli	Okur yazar değil	Çalışmıyor	2	Çok az	6	Peştun
K2	33	Evli	Orta okul	Çalışmıyor	2	Orta seviye	7	Hazara

K3	28	Evli	Orta okul	Çalışmıyor	4	Çok az	5	Tacik
K4	45	Boşanmış	Okur yazar değil	Tuhafiyeye	7	Çok az	4	Peştun
K5	32	Evli	Okur yazar değil	Çalışmıyor	4	Çok az	5	Peştun
K6	33	Boşanmış	İlk okul	Çalışmıyor	1	Çok az	1	Tacik
K7	34	Evli	Orta okul	Çalışmıyor	3	Çok az	3	Tacik
K8	19	Evli	İlk okul	Çalışmıyor	1	Orta Seviye	1	Özbek
K9	55	Boşanmış	Okur yazar değil	Çalışmıyor	1	Çok az	5	Tacik
K10	38	Evli	Okur yazar değil	Çalışmıyor	6	Çok az	5	Tacik
K11	22	Bekar	Orta okul	Çalışmıyor	0	İyi seviye	4	Hazara
K12	27	Evli	Orta okul	Terzi	1	Orta Seviye	7	Özbek
K13	28	Evli	Orta okul	Çalışmıyor	2	Çok az	5	Tacik
K14	38	Evli	İlk okul	Çalışmıyor	6	İyi seviye	7	Peştun
K15	53	Bekar	Üniversite	Çalışmıyor	0	Orta seviye	2	Hazara
K16	32	Evli	Okur yazar değil	Çalışmıyor	4	Çok az	6	Tacik
K17	37	Evli		Çalışmıyor	3	İyi Seviye	4	Peştun
K18	65	Boşanmış	Okur yazar değil	Çalışmıyor	4	Bilmiyor	5	Tacik
K19	37	Evli	İlk okul	Çalışmıyor	3	Çok az	5	Tacik
K20	32	Evli	Okur yazar değil	Çalışmıyor	4	Çok az	5	Tacik

Veri Toplama Süreci

Araştırmada araştırmacılar tarafından derinlemesine görüşme formu aracılığıyla veri toplanmıştır. Görüşme formunun oluşturulmasında ilgili literatür incelenmiş ve alanda çalışan akademisyenlerin görüşleri alınmıştır. Derinlemesine görüşme formu ile ilk olarak 5 pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmelerden elde edilen geri bildirimlerle form üzerinde gerekli değişiklikler yapılmıştır.

Afganistan uyruklu kadın göçmenlere sosyo-demografik özellikleri, Afganistan'da bir kadın olarak yaşam koşulları, Afganistan'dan ayrılma süreci, göç yolculuğu sürecindeki deneyimleri, Trabzon'daki yaşamı, göç ettikten sonra değişen durumlar, Afganistanlı bir kadını diğer göçmen kadınlarla ve yerel toplum üyesi kadınlarla benzer ve farklı kılan özellikler, şiddet deneyimi yaşanıp yaşanmadığına dair sorular yöneltilmiştir.

Görüşmeler, 2022 yılı Kasım ayında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerin ikisi göçmenlerin iş yerinde, 18'i ise yaşadıkları evde kadın tercümanlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin uzunluğu 70-135 dakika arasında değişmektedir.

Görüşmeler sorumlu yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşme esnasında katılımcının bilgi ve onayı dâhilinde ses kaydı alınmıştır. Tüm katılımcılar, ses kaydı alınmasına onay vermiştir. Görüşmelere ilişkin ses kayıtları araştırmacılar tarafından dinlenerek deşifre edilmiş ve yazılı metne dönüştürülmüştür.

Veri Analizi

Verilerin analizinde ilk olarak araştırmaya katılan kadınların tüm ses kayıtlarının dökümü yapılarak metin hâline getirilmiş ve araştırmacılar tarafından birkaç defa okunmuştur. Her bir katılımcının ses kayıt dökümü için harcanan süre asgari 60 dakika azami 135 dakikadır. Metin haline getirilen öznelerin anlatıları kavramsallaştırılarak kodlar oluşturulmuş ve benzer kodlar bir araya getirilerek temalar ortaya konulmuştur. Kod ve temaların belirlenmesinde; literatür bilgisi, veri toplama araçları ve katılımcıların anlatıları temel belirleyici olmuştur.

Araştırmanın analizinde süreci kolaylaştırmak için niteliksel analiz programlarından biri olan MAXQDA 12 programı kullanılmıştır. Yazarlar MAXQDA 12 programına yükledikleri görüşme dökümlerini uzlaşya dayalı bir biçimde kodlamışlardır. Bundan dolayı bağımsız kodlayıcılar olarak değerlendirilmemiş ve kodlayıcılar arasındaki benzerliği ortaya koymaya yönelik bir test yapılmamıştır.

Etik Hassasiyetler

Bu araştırmaya katılan öznelerin gizliliğini korumak adına kadın göçmenlerin gerçek isimleri K1, K2, K3 şeklinde anonimleştirilmiştir. Öznelerin tanınmasına neden olacak herhangi bir kişisel özelliğine yer verilmemiştir. Araştırma boyunca tercümandan yararlanılmıştır. Bu araştırmaya katılmaları sonucunda herhangi bir yarar ya da katılmama sonucunda herhangi bir zarar görmeyecekleri ifade edilmiştir. Öznelerin istedikleri zaman herhangi bir neden belirtmeden görüşmeyi bitirebilecekleri ve araştırmaya katılmaktan vazgeçebilecekleri anlatılmıştır. Görüşme gerçekleşmeden önce, öznelere araştırma hakkında bilgi verilmiş, kabul etmeleri halinde ses kaydı alınacağı söylenmiş ve bilgilendirilmiş onam formu imzalatılmıştır. Ses kayıtları, kilitli bir odada ve şifreli bilgisayarlarda tutulmuştur. Ses kayıtları bizzat araştırmacılar tarafından deşifre edilmiştir. Araştırma için 30.09.2022 tarihli ve E-35853172-900-00002424748 sayılı Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonundan gerekli izin alınmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Bu çalışma sonucunda 5 tema ortaya çıkmıştır. Bunlar; 1) Afganistan'da yaşama ilişkin görüşler, 2) Göçmenlik sürecine ilişkin görüşler, 3) Göç ettikten sonra değişen durumlar, 4) Afganistan uyruklu göçmen kadınların kadınlarla iletişimi ve 5) Şiddet deneyimidir.

Afganistan'da Yaşama İlişkin Görüşler

Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin ülkelerindeki yaşam koşullarının öneminden hareketle Afganistan'daki yaşamlarından söz etmeleri istenmiştir. Kadın göçmenlerin anlatıları irdelendiğinde Afganistan'da kadınların; özgürlüklerinin olmaması, eğitim hakkının bulunmaması, küçük yaşta evlenme, kamusal alanda yer almama, şiddete maruz kalma gibi koşullar içinde oldukları görülmüştür. Bu koşullar içinde bulunan Afganistan uyruklu kadınların can güvenliği, ekonomik sorunlar, sağlık imkânları ve İran'da ayrımcılığa uğrama gibi nedenlerle ülkelerinden ayrılmaya karar verdikleri görülmüştür.

Afganistan'ın toplumu ataerkil bir toplum olduğu için, kadınların özgürlükleri sürekli kısıtlanıyor. (K10)

Ben Afganistan'daki tüm kadınların hayatını bilmiyorum ama tahminimde kadınlar çok çaresiz ve özgürlüğü olmayan bir varlıktır. Ben kendi hayatım üzerinden sayabilirim ve söyleyebilirim. Ben kadın olarak baba evimde hem baba hem de ablalarım tarafından hiç özgürlüğüm yoktu derse gitme iznim yoktu dışarıya tek başıma çıkamazdım. (K6)

Afganistan'da kadın olarak yaşamayı sürebilmek için, en temel haklarını unutmam gerekiyor. Çünkü bu haklar yazılmamış o belli olmayan kurallar ile toplumun bir kesimi tarafından sen daha doğmadan senin elinden alınıyor. (K18)

Afganistan'da kadınlar dışarıya bir erkek olmadan çıkamıyorlar, çalışmıyorlar özgürlüğü yok seçme hakkı yok. (K1)

Afganistan, ataerkil toplum yapısının baskın olduğu bir ülkedir. Bu toplumsal yapı içerisinde kadınlar hem kamusal hem de özel alanda değersiz olarak görülmektedir. Bu da kadınların eğitim, sağlık, istihdam, sosyal yaşama katılmadan mahrum bırakılmasına neden olmaktadır (Moshtaq, 2019). Ataerkil toplumsal yapı içerisinde bulunan Afganistanlı kadınlar birçok sosyal haktan mahrum bırakılmanın yanında erken yaşta evlilik ve evlilik kararında pasifleştirilmektedir. Katılımcıların anlatıları Afganistan'da ataerkil yapının evlilik sürecindeki etkisini göstermektedir.

Ben 12 yaşındayken nişanlandım, 14 yaşındayken evlendim, o küçük yaşla hayat, evlilik hakkında hiç bir bilgi sahibi değildim, ama baba ve erkek kardeşlerim baskılarıyla evlenmek zorunda kaldım, çocukluğu ve gençliğimi yaşamadan bir baktım ki hayatta olgun bir kadının rolünü oynamaya başladım, 16 yaşındayken çocuğum dünyaya geldi, sanki bütün ömrüm hapiste geçmiş gibi his ediyorum, düşünün eğer evlenmeseydim okula gidip derslerimi devam edebilirdim, belki o zaman sosyal ve ekonomi olarak da toplum da daha farklı bir yere sahip olabilecektim. Ne yazık ki Afganistan'da kadınlar hayallerini çok ama çok zor gerçekleştirebiliyorlar. (K3)

Literatür incelendiğinde kadınların güvenlik, ekonomik gerekçeler, daha iyi yaşam koşulları, cinsiyet temelli ayrımlar, yetersiz eğitim, şiddet, özgürlüklerinin kısıtlanması gibi çeşitli sebeplerle göç kararı aldıkları görülmektedir (Akseer, 2014; Buz, 2007; Anker, 2002; Freedman, 2016; Glenn, 2002). Katılımcıların anlatıları ilgili literatürle uyumaktadır.

Eşim beni sürekli döverdi, ben sürekli intihar etmeyi düşünüyordum. (K18)

Çocuğum hasta orada tedavisi için doktor bulamadık, o yüzden Afganistan'dan göç ettik. (K3)

Afganistan'da her gün son günümüzmüş gibi evden çıkardık ve canlı geleceğimizden emin değildik. Bu nedenle eşimle beraber çocuklarımızın geleceği için göç etmeyi karar verdik. (K20)

Afganistan'dan Türkiye'ye göç yollarında İran önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye'nin Afganistan'la sınırının olmamasından dolayı göçmenler İran sınırından Türkiye'ye gelmektedirler. İran'daki yaşam koşullarının göçmenlerin Türkiye'ye yönelmesinde etkisi bulunmaktadır. İran'daki yaşam koşullarına ilişkin katılımcıların anlatıları şunlardır:

Afganistan'dan başka bir aileyle beraber İran'a gittik.....İran'da zaman zaman ırkçılığa ve ayrımcılığa maruz kalıyorduk. (K7)

Afganistan'da savaş nedeniyle ailem Pakistan göç etmişler, ben Pakistan'da doğdum büyüdüm, orada evlendim, eşimin ailesi İran'da yaşıyordu sonra İran'a yasal yollardan gittik 15 yıl İran'da yaşadık, İran'dayken halk tarafından çok ırkçılığa maruz kalıyorduk, İran devleti de bizimle ikinci sınıf insan muamelesi yapıyordu, oradaki Afganistanlı mültecilerin çocukları okula alınmıyor, devlet tarafından yasak, kayınpederimi İranlılar dövmüştü. (K19)

Afganistan'dan gerçekleşen göçlerde İran İslam Cumhuriyeti'nin göçmenlere uğradığı ayrımcılığın da etkisi bulunmaktadır (Alakuş & Uzan, 2020). Afganistanlı kadınların anlatıları incelendiğinde İran'da çeşitli ayrımcılık türlerine ve şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. İran'ın Afganistanlı göçmenleri çeşitli sosyal haklardan mahrum bırakması ve toplum içerisinde sosyal dışlanma deneyimlerinin göçmenlerin Türkiye'ye yönelmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Göçmenlik Sürecine İlişkin Görüşler

Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin göç sürecindeki deneyimlerinin göçte farklılaşan kadın deneyimlerini görme ve ortaya koyma açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Kadın göçmenlerin göç yolculuğuna dair anlatıları irdelendiğinde; göç sürecinde coğrafi koşullar, taciz/şiddet görme, koşulların kötü olması gibi çeşitli zorluklarla karşılaştığı görülmüştür. Göç yolculuğunun daha çok eş, kardeş veya çocuklarla gerçekleştiği ifade edilmiştir. Göç deneyiminde kadın olmaya ilişkin görüşlerde katılımcıların çoğu kadın olarak koşullarla başa çıkamadığını (13), 4 katılımcı ise kadın olarak başarabildiğini ifade etmiştir.

İran'dan 15 saat yemek ve su olmadan yürüdük. Susuzluktan yolda ve çölde kendiliğinden yetişen sebzelerden yedik. (K2)

Afganistan'dan İran'a gittik yaklaşık 25 gün yoldaydık. (K5)

Orada uzun yoldan sonra kaçakçıların bir barınma yeri vardı çok pis ve dar bir mekândı. Az bir yemek verilirdi. 10 gün orada kaldık neden beklediğimizi bilmiyorduk. (K2)

Afganistan'dan başlayan göç yolculuğunun en temel insani ihtiyaç olan beslenme, barınma gibi imkânlardan yoksun ve uzun süreli yürümek gibi olumsuz koşulları barındırdığını görüşmecilerin anlatıları ortaya koymaktadır. Afganistan'dan İran'a yolculuk yapan bir katılımcının İran'a geçme sürecinde güvenlik güçleri tarafından şiddete maruz kaldığını ifade etmesi, Afganistanlı göçmenlerin İran'da ayrımcılığa maruz bırakıldığını göstermektedir.

...bizimle beraber tek başına kız vardı ve morali çok kötüydü, stresli ve düşünceliydi kim bilir belki gurubumuzdan ya da daha önce taciz veya tecavüze uğramıştı. (K6)

Türkiye'ye gelirken yolda kaçakçılar bana çok kötü sözler söyledi. (K16)

Eşim benimle olmasaydı Afganistan'dan gelmezdim çünkü kaçak yollar yalnız bir kadın için çok zor ve tehlikelidir. (K5)

Yanımızda erkek olsaydı daha iyi olurdu ama hayatınız kötüyse ve derdiniz ve acınız büyükse tek başına da çıkarsın ve o macerayı yaşarsın. Ben tek başıma ve kızımınla yola çıktım. (K6)

Eşim kaçakçı ile anlaşarak akşam yola çıktık o zaman ben 5 aylık hamileydim. (K8)

Göç sürecinde ve deneyimlerinde cinsiyet farklılığı önemli bir durumdur. Göç eden kadınlar, göç eden erkeklere göre göçün getirdiği potansiyel tehlikeler ve özellikle şiddet bağlamında daha dezavantajlıdır (Marchand, 2008). Kaynak ülkedeki cinsiyet rolleri, kadınların hareket etme özgürlüğünü kısıtlayabilmekte ve yanlarında bir erkek olmadan göç sürecine dâhil olmalarına engel olmaktadır (Freedman, 2015). Kadın göçmenlerle ilgili literatür de göç süreçlerinde kadınların erkeğe bağımlı bir özne olarak görüldüğünü, kararlarda etkisiz bırakıldığını ve göç süreçlerinde erkeklere göre daha dezavantajlı olduklarını ortaya koymaktadır (Buz, 2007; Demirbaş & Bekaroğlu, 2013; Şeker & Uçan2016).

Göç Ettikten Sonra Değişen Durumlar

Göç süreci tamamlandıktan sonra hedef ülkedeki koşulların göçmenler için önemli olduğu görülmektedir. Göç ettikten sonraki yaşamın göçmen kadınlar için nasıl değiştiğinin ortaya konulması için göç sonrası değişen durumlarına ilişkin deneyimleri öğrenilmiştir. Afganistan uyruklu kadın sığınmacıların anlatıları incelendiğinde göç sonrasında huzursuz ev ortamı (10), can korkusunun olmaması (10), ekonomik sorunlar ve emek sömürsü (9) çocukların okuması (5), eşin iyi davranması (5), özgür olma (4), denklik sorunu (1), maddi rahatlık (1) gibi yaşamlarında hem olumlu hem de olumsuz değişimler gerçekleştiği görülmüştür.

“Afganistan'da pek özgür değildim dışarıya tek başıma çıkamazdım ama şimdi bir engel olmadan dışarıya çıkarım çocuklarımı alır gezdiririm.” (K1)

Türkiye toplumunun komşu ülkelere göre daha seküler bir yaşam sunmasından dolayı Afganistan'da birçok açıdan baskı altında olan ya da baskı altında hisseden kadınlar ülkemizde kendilerini özgür hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Benim için burada hayatım çok iyi, can güvenliğimiz var. (K18)

Buradaki hayatımdan memnunum çünkü çocuklarım okula gidiyorlar. (K16)

Eşimin davranışından memnunum ve daha öncekinden daha iyi. (K2)

Eşim çalışıyor düzenli olarak belli bir geliri var. Bende bebeğime bakarım. Mutluyuz burada. (K8)

Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin geldikleri ülkeden daha iyi koşullarda olması, kadınların göç sonrası yaşamlarından memnun olmalarını sağlamıştır. Ayrıca can güvenliği sorununun ortadan kalkmış olması da görüşmecilerin yaşam koşullarından memnun olmalarını sağlamıştır.

Diplomam var okudum ve tecrübem var ama bunlar burada hepsi bir hiçtir. Bütün yeteneklerim yok oldu. (K15)

Göç sonrası hayat değişti ve ona göre hayat şartları da değişti burada eşim bel fitiği olmasına rağmen zor işlerde ve mesaisi uzun olan işlerde çalışıyor ama karşılığında az para alır. Bu nedenle sürekli stresli, öfkeli ve sabırsızdır. Ev içinde bir neşe ve mutluluğu uzun zamandır görmüyoruz bun yerine tartışma kavgası ve çocuklara kötü davranışlar var. Samimiyet ve sıcaklık yok ve bunlar psikolojimizi de ister istemez etkiler. (K20)

Türkiye'ye geldikten sonra hayat şartları zorlaştı iş zorluğu olur ister istemez gelir az olur ve hayat şartlarımızı yerine getiremiyoruz. (K2)

Afganistan uyruklu göçmenlerin Türkiye'de uluslararası koruma kapsamında olmasından dolayı istihdama erişim konusunda çeşitli sınırlılıklarla karşılaşmaları söz konusu olmaktadır. Ayrıca Afganistan'da eğitim imkânlarına erişememenin verdiği olumsuzluklarla birlikte vasıf gerektirmeyen iş gücü piyasasında yer alınmakta ve statülerinin belirsizliğinden kaynaklı olarak sömürüye açık bir duruma gelmektedirler. Yaşamlarındaki zorlukların yanında Atlıhan'a (2019) göre Afganistan uyruklu göçmenler, ülkelerini terk ederken mezun oldukları ya da devam ettikleri eğitim kademesine dair resmî belgeleri yanlarına alamadıklarından Türkiye'deki eğitim kurumlarından denklik almada zorluk yaşamaktadır ve çoğu zaman bu koşullardan dolayı eğitimlerine devam edememektedir.

Afganistanlı Göçmen Kadınların Kadınlarla İletişimi

Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin diğer kadınlarla (yerel toplum üyesi ve diğer göçmen kadınlar) ilişkilerinin ortaya konulmasının çalışma açısından önemli olduğu düşünülmüştür. Bu kapsamda kadın göçmenlerin anlatıları incelendiğinde yerel toplum üyesi kadınlarla olan iletişim ve diğer göçmen kadınlarla ilişkiler hususunda farklılıklar olduğu görülmüştür. Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin yerel toplum üyesi kadınlarla ilişkisine dair anlatıları incelendiğinde; özgürlük, çalışma hayatında olma, eğitim hakkı, bilinçli olma ve kültürel benzerlik konularında karşılaştırmalar yaptıkları görülmüştür. Söz konusu durumlarda kendilerini yerel toplum üyesi kadınlardan daha dezavantajlı olarak tanımlamaktadırlar. Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin diğer kadın göçmenlerle ilişkisine dair anlatıları incelendiğinde; göçmen olma durumları, iletişim olmaması, imkânlarla erişim ve ekonomik katkılarının olmaması gibi durumlarla ilişkili konuya yaklaştıkları görülmektedir.

Bence Türkiye'de kadınlar Afganistanlı kadınlara göre daha özgürler. (K3)

Türkiye'de kadınlar farklı sektörde çalışabilirler ama Afgan kadınlarında bu özellikler yoktur. Afgan kadınları canlı kalmak için yaşıyorlar yaşamak için değil. Özgürlük, Arzu,

Rüya, Hayal ... nedir diye anlamazlar. Türkiye'de kızlar 18 yaş altı evlendirilmiyor mesele, kızlar okuyup kendi hayatı için çabalar ve kendi hayatını planlar. (K20)

Türkiye' de kadınlar daha bilinçlidir. (K16)

Türkiye toplumunun kadınlara sunduğu yaşam ve sosyal haklara (eğitim, sağlık, istihdam, evlilik vs.) ilişkin koşulların Afganistan toplumunun kadınlara sunduğu haklardan daha iyi ve daha eşitlikçi olmasından dolayı; Afganistan vatandaşı kadın göçmenler kendilerini yerel toplumdan daha dezavantajlı olarak tanımlamaktadırlar. Afganistan'da gelenekselleşmiş katı ataerkil yapının kadınların yanlarında bir erkek olmadan evin dışına çıkmasına bile izin vermemesinden dolayı kadınlar özgürlüklerinden uzak bir yaşam içerisinde var olmuşlardır. Ülkelerindeki koşullarla tanımladıkları kadın olgusunu Türkiye vatandaşları kadınlarla birlikte değerlendirdiklerinde Türkiye'deki kadınları özgür olarak tanımlamaktadırlar.

“Ben hem İran'da hem Türkiye'de yaşadım, Türkiye'deki kadınlar gündelik yaşayışlarına göre bize çok yakındır, örneğin kültür, yaptıkları ibadet, başörtüsü vb. Bu açıdan kendimi burada daha rahat hissediyorum.” (K7)

Afganistan toplumu gerek dinî gerek ise etnik olarak çeşitli toplumsal gruplardan oluşmaktadır. Bundan dolayı her birey, mensubu olduğu grubun özelliklerine göre yaşadığı ülkeyle benzerlik kurabilmektedir. Türkiye'deki kadınlarla dinî benzerlik olduğunu belirten kadın katılımcı Sunnî inanişâ bağlı etnik olarak Tacik bir kadın olduğunu ifade etmiştir. Bu katılımcının nüfusunun çoğunluğunu Şiiilerin oluşturduğu İran toplumundaki kadınla değil de nüfusun çoğunluğunun Sunnî olduğu Türkiye'de yaşayan kadın ile dinî açıdan benzerlik kurduğu söylenebilir.

Afganistan uyruklu göçmenlerin Türkiye vatandaşlarını kültürel ve dinsel açıdan kendilerine yakın hissetmesinde Türkiye'deki büyük çoğunluğun Sunnî olmasının önemli bir etken olduğunu orta koyan çalışmalar bulunmaktadır (Geyik Yıldırım, 2018).

Herhangi bir fark yok zaten hepsi mülteci, yabancı bir ülkede yaşıyoruz. (K17)

Trabzon'da farklı ülkelerden gelen göçmenler vardır. Bu nedenle farklı kültürler, farklı diller, farklı yemek kültürü ve farklı ortamlar oluşuyor bence herkes kendi köşesinde ve kendi başında göçmenler arasında pek kaynaşma yoktur. (K2)

Bence Afganistanlı kadınlar burada diğer sığınmacı kadınlara göre ekonomide katkısı daha fazla. (K18)

Trabzon'da benim fark ettiğim ve gördüğüm; Suriyeliler diğer göçmenlere göre devlet imkânlarına erişebilirlik açısından daha etkin ama Afganlar ikinci derecede. (K20)

Göç sürecinde kadınların bireysel olarak farklı deneyimleri olsa da deneyimledikleri olguların (kötü koşullar, şiddet, can güvenliği vb.) benzer olmasından dolayı Afganistan vatandaşı kadın göçmenlerin diğer kadın göçmenlerle göç süreci ve başka bir ülkede yaşam inşa etme hususunda benzerlikler hissettiği söylenebilir. Bu benzerliğin yanında dil, kültür, yaşam pratiğinin farklılığından kaynaklı olarak sosyal yaşamda bütünleşmeden ziyade her grubun kendi içinde sosyal ağlar kurduğu söylenebilir. Afganistanlı kadın göçmenlerin Türkiye toplumunda sahip oldukları statü ile Suriyeli göçmenlerin sahip olduğu statü farklıdır. Statü farklılığı göçmenlerin sahip olduğu hak ve hizmetleri doğrudan belirlediği için önemlidir. Türkiye'de Afganistanlılar uluslararası koruma statüsüne, Suriye vatandaşları ise geçici koruma statüsüne sahiptirler. Alakuş ve Uzan' a (2020) göre uluslararası koruma statüsüne sahip göçmenler, geçici koruma statüsüne sahip göçmenlere göre daha az kaynak ve olanağa sahiptir. Bundan dolayı da temel hak ve hizmetlere erişimde ciddi sıkıntılar yaşamaktadırlar.

Kadınların Şiddet Deneyimi

Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin göç öncesi, sırası ve sonrasına ilişkin şiddet deneyimine ilişkin anlatıları incelendiğinde kadınların fiziksel şiddet (5), cinsel şiddet (1), psikolojik şiddet (1) ve ekonomik şiddet (1) yaşadığı ortaya çıkmıştır. Kadınların yarısı (10 katılımcı) ise şiddet görmediğini belirtmiştir.

Hayır, yolda herhangi bir şiddetle karşılaşmadım. (K18)

Evet, bence bizim kadınlar sürekli şiddete maruz kaldılar ekonomik şiddet, duygu şiddet, sosyal şiddet ve cinsiyet şiddetine maruz kaldılar. (K20)

Eşinin seninle konuşmuyor olması psikolojik şiddettir. Türkiye'ye geldikten sonra belli bir süre konuşmadı benimle. (K12)

Kadınlar hem göç sürecinde hem de sonrasında çeşitli istismar, sömürü ve şiddet türlerine maruz kalmaktadır (Freedman, 2016). Kadınların göç sürecinde yalnız olmaları da onların fiziksel ve cinsel şiddete maruz kalma riskini arttırmaktadır (Buz, 2007). Göçle birlikte değişen yaşamlarında kadınların eşlerinden gördükleri muameleyi şiddet olarak tanımlayabilmesi çoğunlukla belirli bir zamandan sonra gerçekleşmektedir. Şiddetin fark edilmesi ve adının konulması süreci her şiddet türü için aynı şekilde işlememektedir. Fiziksel ve sözel şiddeti tanımlama / kabullenme süreci daha kısa sürerken; psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddeti tanımlamak/ kabullenmek daha uzun sürebilmektedir. Özellikle geldikleri ülkelerdeki kültürel örüntüler ve ataerkil yapıyla yaşadıkları durumları 'normal' olarak algılayan kadınlar hakareti, ihtiyaçlarının karşılanmamasını ve psikolojik baskı kurmayı şiddet olarak tanımlamakta zorlanmaktadır (Kalem Sili, 2017). Katılımcıların yarısının şiddete maruz kalmadıklarını ifade etmelerinin şiddeti tanımlama/ kabullenme sürecinin zor olması ve geldikleri ülkelerdeki katı ataerkil yapının birçok şiddet türünü meşru kılmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

Afganistan'dan Türkiye'ye yönelen göç hareketi, bu çalışmada toplumsal cinsiyet bağlamında irdelenmiştir. Çalışmada can güvenliği, İran'da ayrımcılığa uğrama, ekonomik sorunlar ve sağlık imkânları gibi faktörlere ek olarak Afganistan toplumunda kadın olarak yaşamının zorluklarının katılımcıların göç kararı almasında etkili olduğu görülmüştür. Katılımcıların Afganistan'daki yaşamlarına ilişkin anlatıları (özgürlük, eğitim hakkı, küçük yaşta evlenme, kamusal alanda yer alamama, şiddet) Afganistan toplumunda kadınların ataerkil bir sistem içerisinde var olduğunu göstermektedir. Katılımcıların anlatıları incelendiğinde Afganistan'da kadın haklarına ilişkin var olan sınırlı yasal düzenlemeler ve toplumsal bakışa ilişkin literatürle uyumlu sonuçlar ortaya çıkmıştır. Afganistan'da var olan etnik ve dinî çeşitliliğe Trabzon'da görüşülen katılımcılarda da rastlanılmıştır. Farklı etnik ve dinî kimliklere sahip kadın katılımcıların göç sürecini benzer zorluklarla tamamladıkları görülmüştür.

Göç sürecinde toplumsal cinsiyetin karşılaşılan güçlükleri etkilediği görülmüştür. Katılımcılar, göçe genel olarak yanlarında bir erkekle katıldıklarını ve yanlarında bir erkek olmadan yolculuk yapmanın kendileri için çok daha zorlayıcı olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumun göçte kadınların çeşitli zorluk ve tehlikeler karşısında özellikle taciz ve tecavüz gibi durumlarda diğer göçmenlere göre kırılma noktalarını arttırdığı düşünülmektedir.

Çalışmada toplumsal cinsiyete ilişkin kabullerin ve pratiklerin göç sonrasında yeniden inşa edildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Afganistan'daki katı toplumsal cinsiyet rolleri ve beklentilerinin göç sonrasında bir nebze de olsa kırıldığı görülmüştür. Kadınların Afganistan'daki yaşamlarına kıyasla Trabzon'daki yaşamlarında kendilerini daha özgür hissettikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Ataerkil yapının katılığının göç edilen yerde aynı şekilde olmamasının kadının yaşamına çeşitli özgürlükler getirdiği söylenebilir. Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin diğer kadın göçmenlerle

Canlı, M. & Buz, S. (2024). Trabzon'da yaşayan Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin gündelik yaşamları, *Mavi Atlas*, 12(1), 24-39.

ilişkisinde göçmenliği deneyimleme konusunda benzerlikler ve imkânlara erişim hususunda da farklılıklar deneyimlediği görülmüştür. Yerel toplum üyesi kadınlarla sosyal hak ve özgürlükler konusunda çok miktarda farklılık, dinsel öğeler üzerinden ise benzerlikler kurdukları görülmüştür.

Kaynakça

- Akseer, T. (2014). A view from the Afghan diaspora. *Forced Migration Review*, (46), 30-31.
<https://www.fmreview.org/afghanistan/akseer>
- Alakuş, E. & Uzan, Y. (2020). İnsan ticaretine konu olma potansiyeli bakımından Türkiye'nin Afgan düzensiz göçmen gerçeği. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 92-117.
<https://gam.gov.tr/files/11-5.pdf>
- Anker, E. D. (2002). Refugee law, gender and the human rights paradigm. *Harvard Human Rights Journal*, (15), 133-154.
<https://journals.law.harvard.edu/hrj/wpcontent/uploads/sites/83/2020/06/15HHRJ133-Anker.pdf>
- Atlıhan, A. M. (2019). *Göçmen öğrencilerin okul örgütüne uyumunda öğretmen ve okul yöneticilerinin rolleri*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans Projesi
<https://gcris.pau.edu.tr/bitstream/11499/3250/1/müeatlıhan.pdf>
- Baklacioğlu, N. Ö. (2017). Gendering migration across Euro-Mediterranean borders: Syrian refugee women on the way to Europe. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 4(2), 75-101. <https://doi.org/10.26513/toecd.351439>
- Buz, S. (2007). Göçte kadınlar: Feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-50.
- Buz, S., Canlı, M. & Aygüler, E. (2021). *Trabzon'da yaşayan Afgan sığınmacıların profili ve gereksinimleri*. Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri, beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Siyasal Yayınları.
- Demirbaş, H. & Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların/mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz Dergisi*, 21(1), 11-24.
- Erdoğan, M. (2017). *"Kopuş"tan "Uyum"a kent mültecileri: Suriyeli mülteciler ve belediyelerin süreç yönetimi: İstanbul örneği*. Marmara Belediyeler Birimi Kültür Yayınları.
- Eryurt, M. A. & Koç, İ. (2017). *Afganistan uyruklu mülteciler üzerine analiz: Türkiye'ye geliş sebepleri, Türkiye'de kalışları, gelecek planları ve amaçları*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları.
- Geyik Yıldırım, S. (2018). Göç ve Afganlar: "İstikrarlı mülteciler". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-159. <https://gam.gov.tr/files/8-5.pdf>
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2022, Eylül). *İstatistikler, düzensiz göç*. T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler>
- Glenn, E. (2002). *Unequal freedom: How race and gender shaped American citizenship and labor*. Harvard University Press.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Hashimi, S. M. (2013). *Afganistan'da kadınların sosyo-kültürel ve dini durumu: Cüzcan örneği* (Tez No. 350816) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Farhang, Z. (2014). *Zanan Afgan dar girdab müşkülât*. Shabakay Saraasari Mardum Hazara.

Canlı, M. & Buz, S. (2024). Trabzon'da yaşayan Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin gündelik yaşamları, *Mavi Atlas*, 12(1), 24-39.

- Freedman, J. (2015). *Gendering the international asylum and refugee debate* (2th. ed.). Palgrave Macmillan.
- Freedman, J. (2016). Engendering security at the borders of Europe: Women migrants and the Mediterranean "Crisis". *Journal of Refugee Studies*, 29(4), 568-582. <https://doi.org/10.1093/jrs/few019>
- Kalem Sili, A. (2017). Göç eden şiddet: Kadına yönelik şiddetin göç sürecinde dönüşümü. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(39), 274- 290. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.11898>
- Marchand, M. H. (2008). The violence of development and the migration/insecurities nexus: Labour migration in a North American context. *Third World Quarterly*, 29(7), 1375- 1388. <https://doi.org/10.1080/01436590802386575>
- Moshtaq S. (2019). Afganistan'da kadına yönelik şiddet üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 830-838. <https://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.310101>
- Mixed Migration Center. (2020). Destination unknow – Afghans on the move in Turkey. MMC Middle East Research Report. <https://mixedmigration.org/resource/destination-unknown-afghans-on-the-move-in-turkey>
- Nezami F. (2019). *Toplumsal cinsiyet ve siyaset: Kamusal ve özel alan ayrımında Afganistan'da kadın* (Tez No. 417577065) [Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. & Kalfa, A. (2009). Göçün kadınlılaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. *Fe Dergi*, 1(2), 13-28. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/>
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. & Topaloğlu, F. (2023). Türkiye'ye yönelen Afgan göçünü toplumsal cinsiyet gözüyle okumak. *Mülkiye Dergisi*, 47(1), 170-197.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.). Pegem Akademi Yayınları.
- Snape, D. & Spencer, L. (2003). Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers. In J. Richie & J. Lewis (Eds.), *The foundations of oqualitative research* (1th ed., pp. 1-23). Sage.
- Şeker, D. & Uçan, G. (2016). Göç sürecinde kadın. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1),199-214. <https://doi.org/10.18026/cbusos.36200>.

Ekler:

Ek 1

Derinlemesine Görüşme Formu

Trabzon'da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamları Araştırması Derinlemesine Görüşme Yönergesi

1. Afganistan uyruklu kadınları tanıtıcı sosyo-demografik bilgiler:
  - Yaş
  - Medeni Durum
  - Eğitim Durumu
  - Çalışma Durumu
  - Çocuk Sayısı (Göç öncesi ve sonrası)
  - Türkçe bilme durumu/kullanma sıklığı
  - Kaç yıldır Trabzon'da yaşıyorsunuz?
  - Etnik Grubu
2. Afganistan'da bir kadın olarak yaşam koşullarınız nasıldı? (Eğitim, istihdam, sosyal yaşam, aile ilişkileri vb)
3. Afganistan'dan ayrılmaya nasıl ve neden karar verdiniz? (Kendi başınıza mı karar verdiniz? Eşinizle mi karar verdiniz? Aileniz kararınızı nasıl karşıladı?)
4. Göçmenlik sürecinizi anlatır mısınız? (Yolculukta karşılaşılan güçlükler ve kolaylıklar. Ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak yolculuğa hazır mıydınız? Göç yolculuğunuzun hangi riskleri barındırdığını düşünüyordunuz? Karar verdikten sonra engellenmeye çalışıldınız mı? Kimlerle yola çıkmayı düşündünüz? Kadın arkadaşlarınız varsa paylaştınız mı? İnsan kaçakçılarıyla iletişim kurdunuz mu?)
5. Neden Türkiye'ye / Trabzon'a göç etmeye karar verdiniz? (Hangi beklentilerle yola çıktınız? Göç yolculuğunu nasıl gerçekleştirdiniz? Yanınızda kimler vardı?)
6. Göç sürecindeki deneyimlerinizi paylaşır mısınız? (Yolculuk boyunca şiddet, istismar, tecavüz gibi olumsuzluklar yaşadınız mı ya da şahit oldunuz mu? Yolculuk boyunca diğer kadınlarla hayatınızı ve beklentilerinizi paylaştınız mı? Göç ettiğiniz gruptan iletişim halinde olduğunuz kadın arkadaşlarınız var mı? Göç sürecinde nasıl sorunlarla karşılaştınız ve nasıl çözdünüz?)
7. Trabzon'daki yaşamınızdan bahsedebilir misiniz? (Barınma, istihdam, sağlık, eğitim vb., Ne tür güçlüklerle karşılaştınız? Karşılaştığınız sorunları nasıl çözdünüz? Herhangi bir şiddette maruz kaldınız mı ya da şahit oldunuz mu?)
8. Göç ettikten sonra hayatınızda neler değişti? (Ekonomik yaşam, sosyal yaşam, aile içindeki ilişkiler, toplumdaki statü, sağlık durumu gibi alanlarda herhangi bir değişim gerçekleşti mi?)
9. Göç öncesi ve sonrasında yaşamınızda/ düşüncelerinizde/ davranışlarınızda neler değişti? (aile içi ilişkileriniz, hareketliliğiniz, beklentileriniz, karar verme süreçleriniz, güçlü hissetme durumu vs)
10. Afganistanlı bir kadını diğer göçmen kadınlarla benzer ve farklı kılan özellikler nelerdir? (Göç deneyimi, gündelik yaşam vb)
11. Afganistanlı bir kadını yerel toplum üyesi bir kadınla benzer ve farklı kılan özellikler nelerdir? (Gündelik yaşamda ortak noktalarınız ve farklı özellikleriniz nelerdir?)
12. Göç öncesi, sırası ve sonrasında herhangi bir şiddet deneyiminiz oldu mu?
13. Kadın arkadaşlarınız (yerel toplum üyesi, Afgan, diğer göçmen kadınlar) var mı? Göç deneyimlerinizi, karşılaştığınız güçlükleri, mutluluklarınızı paylaştığınız kadın arkadaşlarınız var mı? Kadın arkadaşlarınızın olması sizin hayatınıza etkisi var mı?
14. Göç deneyiminizin eş ya da erkek yakınlarınızdan farklı görüyor musunuz? (Nasıl bir farklılık? Benzer özelliklerde var mı? Deneyim, günlük yaşam benzer ve farklılığı?)

Canlı, M. & Buz, S. (2024). Trabzon'da yaşayan Afganistan uyruklu kadın göçmenlerin gündelik yaşamları, *Mavi Atlas*, 12(1), 24-39.

Ek 2

ETİK KURUL ONAYI

“Trabzon'da Yaşayan Afganistan Uyruklu Kadın Göçmenlerin Gündelik Yaşamlar” başlıklı araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 30 Eylül 2022 tarihli ve E-35853172-900-00002424748 sayılı izni alınmıştır. Belgenin aslı, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli ve 6689 sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

Aytaç ÖREN

Dr. Öğr. Üyesi, Assist. Prof.
Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
University of Health Sciences, Department of Foreign Languages, Istanbul-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-4208-548X
aytac.oren@sbu.edu.tr

Thomas Keneally'nin *Schindler's Ark* Adlı Eserinde Dinsel Ögeler

Öz

Bu makale, Avustralyalı yazar Thomas Keneally'nin *Schindler's Ark* adlı romanında öne çıkan dinsel öğeleri açığa çıkarmayı, kurmacada din ve karakter arasında kurulan ilişkinin -inancın- psikolojik ve sosyolojik arka planını irdelemeyi ve dolayısıyla dinin insanın en zor anlarında nasıl güçlü bir işleve sahip olabileceğini göstermeyi amaçlar. Eseri tartışmaya açmadan önce kısa bir şekilde "edebiyat, din, kitabın yazarı ve edebî yönü" ele alınarak araştırmanın temel alacağına genel bir çerçeve çizilir. Bu bağlam doğrultusunda eserdeki dinsel öğeler keşfedilmeye çalışılır. Roman; insanlık, ahlak ve bireysel seçimlerin gücü hakkında derin etik sorunları gündeme getirir; okuru kendi inançlarıyla yüzleşmeye ve adaletsizlik karşısında hem eylemin hem de eylemsizliğin sonuçlarının neler olabileceğini düşündürmeye zorlar ve Schindler karakteri aracılığıyla kefaret, suçluluk temalarını ve ahlaki açıdan iflas etmiş bir toplumda yön bulmanın karmaşıklıklarını araştırır. Katolik bir geçmişin izinde ahlaksal bir dönüşüm geçiren Schindler'in kendisi küçük bir Tanrıya, kurtarıcı bir peygambere ve fabrikası da Nuh'un gemisine benzetilir. Kitapta sıkça geçen dinî kavram ve alıntılar, dinle metinler arası bir bağlam kurar. Sonuç olarak *Schindler's Ark*'da göze çarpan dinsel imgelerin; hikâyenin duygusal derinliğinin artırmasına, inancın dayanıklılığının vurgulanmasına ve insanlık, merhamet ve iyi ile kötü arasındaki mücadele gibi daha geniş temaların keşfedilmesine ve en karanlık zamanlarda bile teselli, anlam ve umut içinde dinî inançların ve ritüellerin gücünün hissedilmesine anlamlı bir kapı araladığı görülür.

Anahtar kelimeler: Thomas Keneally, *Schindler's Ark*, dinsel öge.

Religious Elements in Thomas Keneally's *Schindler's Ark*

Abstract

This article aims to reveal the religious elements prominent in Australian author Thomas Keneally's work *Schindler's Ark*, to examine the psychological and sociological background of the relationship -belief- established between religion and character in fiction and thus to show how religion can have a powerful function in people's most difficult moments. Before discussing the work, a general framework on which the research will be based is drawn by briefly discussing literature, religion, the author of the book and his literary perspectives. In line with this context, religious elements in the work are tried to be discovered. The novel raises profound ethical questions about humanity, morality, and the power of individual choices; it forces the reader to confront their own beliefs and to examine what the consequences of both action and inaction in the face of injustice might be; and it explores themes of redemption and guilt and the complexities of navigating a morally bankrupt society through the character of Schindler. Schindler, who has undergone a moral transformation in the footsteps of a Catholic past, is compared to a small God, a savior prophet, and his factory to Noah's ark. The book establishes an intertextual context with religion within the framework of frequent religious concepts and quotations. As a result, it is seen that the religious images prominent in *Schindler's Ark* open a meaningful door to increase the emotional depth of the story, to emphasize the durability of faith, to explore broader themes such as humanity, compassion, and the struggle between good and evil, and to feel the power of religious beliefs and rituals in solace, meaning, and hope even in the darkest times.

Keywords: Thomas Keneally, *Schindler's Ark*, Religious element.

Thomas Michael Keneally ve Edebî Yönü

Avustralyalı bir roman, oyun ve deneme yazarı ve aynı zamanda bir aktör olan Thomas Michael Keneally (d. 1935), en çok 1982 yılında "Booker Ödülü"nü kazandığı 2. Dünya Savaşı'nın içinde gerçek tarihî bir kişiliği, Oscar Schindler'i karakterleştirdiği *Schindler's Ark* (1982) ile tanınır. "İlk olarak *Bulletin Sydney*'de Bernard Coyle takma adıyla hikayesi yayınlanan Keneally'nin yazıları, kırk yılı aşkın bir süredir Avustralyalı okuyucuların ve neredeyse bir o kadar uzun süredir de uluslararası bir okuyucu kitlesinin hayatlarının bir parçası olmuştur" (Pierce, 2006, s. 13) ve "1964'te ilk eseri *The Place at Whittor*'ı kendi adıyla yayınlamıştır" (Molony, 2006, s. 7). Kendisi, "otuz beş roman, iki çocuk kitabı, on yedi kurgu dışı eser, yedi oyun, on bir TV, film ve radyo senaryosu ve çok sayıda denemeden oluşan bir dizi eserde insani arınmayı araştıran oldukça hararetli anlatılar kaleme almıştır" (Harding, 2021, s. 1).

"Keneally'nin kitapları, bir dengenin ötesinde kendilerini farklı bir oluşum biçimine - kimliğin sabitlenmesine meyletmeyen ama süregiden bir 'güçler oyunu'na - döndürüp istikrarsızlaştıracak bir noktaya ulaştıkları için hem doğrudan hem de dolaylı etkilerle sistemlerde güçlerin kaotik, rekabetçi dağılımın bir parçasıdır" (Grosz, 2004, s. 127, 133). Bu bağlama ek olarak Keneally'nin oldukça farklı ve girişimci yanının edebî karakterini nasıl belirlediğini Sharrad (2013) şöyle açıklar:

Avustralya'da Tom Keneally, kendine has bir sosyal etkiye sahip olduğu söylenebilecek bir yazardır. Beyaz Avustralyalılara, *Bring Larks and Heroes* (1967) ile ülkenin mahkûm olduğu mirasını yeniden tasarlamaları için ilham verir. Oyunlarında, filmlerinde, kurgularında ve İrlanda diasporasının tarihini anlattığı *The Great Shame*'de (1998) İrlanda Katolikliğini, ulusal kültürel bir görüntüye sokar. *Schindler's Ark* (1982) ile ve bu eserin Spielberg'in *Schindler's List* filmine uyarlanması ile Holokost kurbanlarının hikayelerini dünyaya taşır. Keneally ayrıca Avustralya Yazarlar Derneği'nin başkanlığında yazarların haklarını savunur, Vietnam Moratoryum aktivizminde yer alır, Avustralya Cumhuriyet Hareketi'ne liderlik eder ve mültecilere adil muamele yapılması için çağrıda bulunur... (s. 90-91).

Bu çok yönlülüğü, yazılarında kendine özgü bir profil olarak ortaya çıkar. Ama genel bir çerçeve çizilecek olursa onun edebî yönünün, tarihsel bilince derinden kök salan bir anlayışla iç içe olduğu ve bundan dolayı eserlerinin çoğunda önemli tarihi olaylar, figürler ve temaların öne çıktığı söylenebilir. Genel anlamda öykülerinin gerisinde titizlikle araştırılmış tarihsel bağlam, tasvirlerinde ise sunduğu doğruluk ve özgünlük yansır. Okur, tarihsel ayrıntılara olan bağlılığının anlatılarına kattığı derinlik ve zenginlikle kendini o geçmişin içinde önemli bir tarihsel olayın şahidi olarak bulur.

Bütün bunların yanı sıra insanın hayat karşısında yaptığı tercihlerin ve bunların doğurduğu sonuçların bir etik keşif olarak romanlarında kurmacalaştığı görülür. Keneally, karakterlerinin duygusal ve psikolojik derinliklerine inerek salt biyografik anlatımların ötesine geçer. Okurla karakterleri arasında sağlanan derin duygusal bir yolculukla karakterlerinin mücadelesi daha derinden anlaşılır ve hikâyenin anlatım etkisi güçlenir. Keneally'nin yazıları, seçici temsil yönünden eleştirilere açık olsa da genellikle sosyal meseleleri vurguladığı, toplumsal yapılara, önyargılara ve eşitsizliklere eleştirel bir bakış ortaya koyduğu için okur üzerinde güçlü bir sosyal farkındalık yaratır. Anlatılarında karşıt karakterleri daha genel ve düz tasvir edişi bazen kurmacayı zayıflatmakla beraber ilgi çekici anlatılar oluşturma becerisi ve tarihsel gerçeklere canlı bir kurmaca betimleme katışı bunu örter. Tarih ve toplumsal dinamikler bağlamında geçmişten şimdiye uzanan insan deneyiminin karmaşıklıklarına ve bundan kaynaklı karanlıklarına ışık tutar.

Edebiyatta Din ve *Schindler's Ark*

Edebiyat ve din, doğal olarak uzun ve iç içe geçmiş ortak tarihî bir geri plana sahiptir ve çağlar boyunca edebiyat; dini inançları, ritüelleri ve deneyimleri keşfetme, ifade etme ve eleştirme aracı olarak kullanmıştır. "Güzel sanatlar ismi altında toplanan şiir, musiki, heykeltıraş, resim, mimari, raks önce dinden yani dinî ayinlerden doğmuş, uzun müddet tamamıyla dinî bir mahiyette

kalmıştır” (Köprülü, 1986, s. 66) görüşü çerçevesinde edebiyat ve dinin ilişkisinin genel anlamda edebiyatın ortaya çıkışıyla başladığı söylenir. Dolayısıyla edebiyat, sıklıkla ahlaki ve etik sorularla ilgilendiğinden din, bu sorgulamalar için en uygun ortak bir zemin olagelmıştır. Edebiyat, daha derin anlamları iletme için alegori ve sembolizmi kullanır ve bu bağlamda din, genellikle bir sembol ve metafor kaynağı olarak edebiyat için bir hazine hükmündedir. Edebiyatla dinin aslında ortak bir yönü vardır. Her ikisi de genellikle hayatın anlamını, amacını ve varoluşun doğasını arar ve bundan ötürü dinî metinlerle edebiyatın sıkı bir metinler arası ilişkisi söz konusudur. Edebiyat, aynı zamanda dinin hayat içinde yanlış kemikleşmesi ve olumsuz uygulama yapıları oluşturmasının karşısında eleştirel canlı bir duruş sergiler. Kısacası edebiyat ve din, çok yönlü ve derin bir ilişkiye sahiptir ve edebiyat ile dinin kesişimi, tarih boyunca edebî eserlerin zenginliğine ve çeşitliliğine katkıda bulunmuştur.

Konu kurmaca boyutuna indirgenirse genellikle dinî temalar, dinî deneyimler, inançlar, bunlara ait uygulamalar ve farklı bakış açılarıyla yapılan yorumlar roman içinde değişken yoğunluklarla göze çarpar. Çünkü roman içinde “dini anlatının yapılanma ilkelerinin aslında yok olmadığı; romanın temalarının, deneyimlerinin ve paradigmalarının özümsemiği ve bugüne dek açık olmaya devam ettiği gözlenmektedir” ve buna örnek olarak “romanın uygun etik davranışın ne olması gerektiğine ilişkin süregelen endişesinin kaynağı, anlatının dini kökenlerinde yatmaktadır” (Kayıntı, 2022, s. 94). Dolayısıyla dinî karakterler, roman içine kahraman, düşman veya destekleyici figürler olarak yansır ve aynı zamanda kurmaca, dinî hikâyeleri ve mitleri yeniden tasavvur edebilir veya yeniden yorumlayabilir ve böylelikle bunların alternatif bakışlarla çağdaş dünyaya aktarımını sağlayabilir. Pek çok roman, karakterlerin ruhani/iç yolculuklarıyla hayat içinde anlam, hakikat veya aydınlanma arayışlarını farklı perspektiflerle ele alır. Romanlar, genellikle ahlaki ve etik ikilemleri ele aldığı için dinle sıklıkla kesişir. Bu yüzden bazı romanlar dine, dinsel kurumlara ve güçlü kültürel boyutuyla oluşturduğu dogmatik uygulamalara yönelik sert ve düşündürücü eleştiriler veya dinin özüne yönelik yaklaşımlar sunar. Dinsel göndermeli romanlar, anlatıları ve karakterleri aracılığıyla yaşam, ölüm ve insanlık durumu hakkında temel soruları düşünmek için okurun önüne felsefi bir alan açar ve dinî tema ve deneyimleri birleştirerek okura iç gözlem, tefekkür ve insan inancının ve maneviyatının karmaşıklığına dair daha derin bir anlayış fırsatları sunar.

Thomas Keneally'nin yazdığı tarihsel bir roman olan *Schindler's Ark / Schindler'in Gemisi (Listesi)*'de dinsel ögeler dikkat çekicidir ve kritik bir zaman ve mekânı ele almasıyla anlamlı bir öneme sahiptir. Roman, 2. Dünya Savaşı'nda Alman Oskar Schindler'in gerçek hikâyesini ve Holokost / Soykırım sırasında Yahudileri kurtarma çabasını anlatır. “Sistemik imha geçmişle bir bağ kopukluğu oluştursa da ve Nazi iktidarı Hıristiyanlığa düşman olsa da Holokost, uygarlığın mihenk taşı olarak Hıristiyan simgesel evrenini korumanın Yahudilerin ortadan kaldırılmasına ve bolşevizmin yenilgisine bağlı olduğuna inananların yararına olan kutsal bir savaştır” (Rubenstein, 1996, s. 23). Kitap, bu kutsal savaşın içinde aşırı sıkıntı karşısında insan ruhunun olağanüstü dayanıklılığını, en üzücü koşullar altında bile iyiliğe cesaretle yönelimi, insanın şefkat ve fedakârlık eylemlerini ele alır. *Schindler's Ark*, Naziler tarafından işlenen vahşetin dokunaklı ve canlı bir anlatımını sunarak Holokost'a karşı bir vasiyet işlevi görür. Keneally, tarihî olayları titizlikle araştırıp yeniden kurgulayarak okuru dönemin dehşetinin içine çeker ve onu tarihin canlı bir şahidi olarak hissettirir. Bu doğrultuda roman; insanlık, ahlak ve bireysel seçimlerin gücü hakkında derin etik sorunları gündeme getirir, okuru kendi inançlarıyla yüzleşmeye ve adaletsizlik karşısında hem eylemin hem de eylemsizliğin sonuçlarının neler olabileceğini irdelemeye zorlar ve Schindler aracılığıyla kefaretiler suçluluk temalarını ve ahlaki açıdan iflas etmiş bir toplumda yön bulmanın ahlaki karmaşıklıklarını araştırır.

***Schindler's Ark*'ta Ahlaki Bir Pusula Olarak Dinsel Yansımalar**

Schindler's Ark'ın (1982) temeli, Keneally'nin Nazilerin Yahudi ırkına karşı gerçekleştirdiği soykırımdan sağ kurtulan Poldek Pfefferberg ile 1980 yılında tanışmasına dayanır. “Keneally'nin roman yazarı olduğunu öğrenen Pfefferberg yaşananları ona anlatır ve orijinal liste dahil kapsamlı dosyaları göstererek ona Oscar Schindler'den bahseder” (Walton, 2015). Bundan sonra kitap, Holokost / Yahudi Soykırım literatürünün şekillenmesinde ayrıcalıklı bir rol oynayacaktır. Romanın elde ettiği başarısı ve ardından 1993'te Steven Spielberg'in eleştirilenlerce beğenilen filmi *Schindler's List'e* uyarlanması, Holokost'un kamu bilincinde ön plana çıkmasına ve dünya halklarına düşündürücü popüler bir pencere açılmasına katkı sağlar. Aynı zamanda eser, yarattığı etkiyle Holokost'a ait diğer anlatılmamış hikâyelerin keşfedilmesini teşvik etmiş ve kurbanları için daha fazla anlayış ve empati uyandırmıştır.

Kitabın Türkçeye tercümesinde (1994) Spielberg'in filmi daha etkin bir rol oynamış olabilir. Çünkü kitabın başlığı filminki ile aynı şekilde *Schindler'in Listesi* olarak Türkçeye aktarılmıştır. Oysa kitabın orijinali, *Schindler's Ark / Schindler'in Gemisi* olarak geçmektedir. Buradaki ifade önemlidir. Çünkü İngilizcede “ark / gemi” kelimesinin gerisinde kutsal metinlere, Hazreti Nuh kıssasına büyük bir dinsel gönderme vardır. Bu ifadenin “Latince ‘arca’ kelimesinden türemiş ve eski İngilizcede ‘ærc’ olarak geçen ‘ark’, çölde İbraniler tarafından taşınan taş tablete yazılı kutsal *On Emir*'i içeren sandık, kutsal gemi, Nuh'un inşa ettiği gemi, Nuh'un Tufan sırasında hayatta kalmak için inşa ettiği gemi (Yaratılış 6:9) gibi anlamları vardır” (Morris, 1969, s. 71). Yani Schindler bir açıdan dünyayı saran tufan (2. Dünya Savaşı, Nazi dehşeti ve soykırımı) içerisinde Nuh'un inşa ettiği gemi gibi kendi fabrikasında (gemisinde) insanlara yer açar ve onları kurtarır (bir nevi felaketten selamete taşır). Kitabın başlığındaki bu dinsel gönderme kendi kurmaca hikâyesinin de aslında bir özetini verir.

Thomas Keneally'nin yazdığı *Schindler's Ark*, Holokost sırasında 1100 civarında Yahudi mültecinin hayatını kurtaran Alman sanayici Oskar Schindler'in gerçek hikâyesine dayanan tarihî bir romandır ve 2. Dünya Savaşı sırasında Nazi işgali altındaki Polonya'da Schindler'in kendi çıkarları merkezinde yaşayan bir iş adamından hayat kurtarıcısına dönüşümünü konu alır. “Metin, dehşeti yumuşatmak için hiçbir girişimde bulunmaz: anlamsız cinayetler, açlık, istismarlar, gettoların kurulması ve yok edilmesi vs. ve Keneally bütün bunları katışıksız bir vahşet haliyle tasvir eder” (O'Hearn, 1995, s. 275). Hikâye, Schindler'in emaye eşya üretmek için bir fabrika kurduğu Cracow'a gelişle başlar. Başlangıçta kâr amacı güden ve ucuz iş gücü / Yahudi emeğini sömüren Schindler, yavaş yavaş Naziler tarafından Yahudilere yönelik korkunç zulüm ve imhanın karşısında onları korumak için konum ve gücünü kullanacağı tehlikeli bir sürece girer. Fabrikayı onlar için bir nevi koruma alanına dönüştürür. Savaş ilerledikçe Schindler'in çabaları daha da artar ve servetini yetkililere rüşvet vererek, belgelerde sahtecilik yaparak ve hatta işçilerini desteklemek ve korumak için Alman savaşı mali kaynaklar sağlayarak harcar. “Barbar bir rejim olarak tarih bilincinde kalan Nazizm'in dehşetini ve anormalliğini ortaya çıkaran yazılar arasında yer alan bu roman” (Porge, 2019, s. 95), insanlığın iyilik ve kötülük potansiyelinin derinliklerini, kötülüğün karşısında insan ruhunun dayanıklılığını ve umudun gücünü dokunaklı bir hikâyeye ile ortaya koyar.

Öncelikle Oscar Schindler'in çocukluğunun nasıl bir ortamda geçtiği ve dinle olan bağlantıları genel olarak kitabın ilk bölümlerinde görülür. Schindler, Hıristiyan ve Katolik bir aileden gelir, annesi Louisa oldukça dindar bir kadındı ve pazar günleri elbisesi hep St. Maurice Kilisesi'ni dolduran o kutsal mekânın kokusuna bulanırdı (Keneally, 1994, s. 31). Yahudi okul arkadaşları ve komşuları vardı (Keneally, 1994, s. 32). Hatta kapı komşuları Dr. Felix Kantor liberal bir Yahudi hahamdı ve oldukça başarılı oğulları Prag Alman Üniversitesi'nde profesör olacak kadar zeki idi. Aydın bir yaşantıları olduğu, Alman komşularının kendilerini takdir ettiği, Tevrat'ın mantıklı yorumcuları oldukları gibi laik insanlar da olabildiklerini ve dolayısıyla yirminci yüzyıla uygun olduklarını ifade ederlerdi ama ne var ki 1930'lu yılların ortalarında Haham bu mutlu tahminlerini

terk edecek ve oğullarının Alman dili üzerine doktoralarıyla Nasyonal Sosyalistleri satın alamayacağını, herhangi bir Yahudi'nin hiçbir şekilde ardına sığınamayacağı bir yirminci yüzyıl teknoloji ve laik bilim adamlığı olamayacağını acı bir şekilde öğrenecekti (Keneally, 1994, s. 33). Oscar Schindler için ise ırkın, kanın ve toprağın fazla bir anlamı yoktu (Keneally, 1994, s. 34). İnsanın evrensel yanı yerel ve tarihin ona verdiği kimlikten üstündü.

Eşi Emilia, evlenmeden önceki zamanının çoğunu babasının en iyi arkadaşı köy papazının kendilerini ziyaret ettiğinde onlara çay yaparak ve onların politika ve din konuları üzerine konuşmalarını dinleyerek geçirmişti (Keneally, 1994, s. 36). Schindler, yaşamın içinde yolunu seçebilen, geleceğin ise sanayi işinde olduğunu gören, işi için ortamları zorlayıp kendi merkezine çevirebilen, ülkesini seven ve 30'lu yıllarla başlayan değişimle şık elbiseler içinde yakasında gamalı haçla insan içine çıkabilen zeki bir insandır (Keneally, 1994, s. 38). Ama değişimlerin başka neleri getireceğini kestiremeyecek ve savaşla beraber hayatına yön veren temelleri sorgulayarak bazılarında vazgeçmek zorunda kalacaktır. Fikirlerine çok saygı duyduğu babası ve Emilia bile Germen zaferine kanmamış, Hitler'in başarısız olacağına inanıyorlardı ve hatta Emilia, Hitler'in kendisini Tanrılaştırdığı için cezalandırılacağını düşünüyordu (Keneally, 1994, s. 38). Yani kendisini büyüten çevre o zamanların tipik dinî eğilimlerin ve ortamların hâkim olduğu bir çevreydi.

Schindler, sonuç olarak çevresinde dürüst Hıristiyan seçkinlerinden biri olarak görülürdü (Keneally, 1994, s. 40). Gerçekten de fabrikayı kuracağı vakit yanına ilk alacağı ve en yakın adamı olacak İzak Stern ile ilk karşılaşmalarında Stern, ondan güvenilir bir sığınak ve namuslu bir Hıristiyan kokusu almıştı (Keneally, 1994, s. 46). Özetle Oscar Schindler'in çocukluğu ve gençliği, dindar bir çevrede ve Yahudilerle kısmen yakın temaslı geçmiştir. Bir yurtsever olmakla beraber yaşanan sosyal gelişmeler onu ahlaki bir tercihe zorlamış ve geçmişten gelen dinsel temeli bu seçiminde önemli bir rol oynamış görünmektedir. Çocukluğuna uzanan köklerde onu besleyen kaynakların başında din gelmektedir ve hayatının sonraki dönemlerinde ona ahlaki bir yol bulmada pusula işlevi görecektir. Schindler, Cracow'da Record Fabrikası'nı devralıp kendi emaye fabrikasına dönüştüreceği vakit Stern'le sekreterlerin yanında iken Hıristiyanlığın temelini Yahudilik olduğunu söyleyen felsefi bir konuşmaya girer ve Stern de imparatorluklardan örnekler vererek Hitler'in başarılı olamayacağı söylemesi bile bir Alman olan Schindler'i rahatsız etmez. Bunu Keneally (1994) şu şekilde belirtir:

... Stern bunları ağızdan kaçırmıştı. Bürodaki öteki Yahudiler başını eğerek önlerindeki kağıtlara baktılar. Ancak Schindler rahatsız olmuş görünmüyordu. Oscar konuşmalarının sonuna doğru yenilik sayılabilecek bir şey söyledi. Böyle zamanlarda kiliselerin Tanrının tek bir serçenin ölümüyle bile ilgilendiğini söylemeye devam etmeleri güç olmalıydı. Herr Schindler yaşamın bir paket sigara kadar bile değerli olmadığı böyle bir dönemde papaz olmaktan nefret edeceğini söyledi. Stern de aynı fikirdeydi ama tartışmanın heyecanına kapılarak Herr Schindler'in sözüne ettiği İncil'den o bölümün Tevrat'ın bir insanın yaşamını kurtarmanın dünyayı kurtarmakla eşit olduğunu açıklayan bir ayeti ile özetlenebileceğini söyledi. "Elbette, tabii," dedi Schindler. İzak, toprağa doğru kök salacak tohumu o zaman ektiğine inanmıştır. (s. 48-49)

Oscar'ın savaşın sonunda Rus işgali karşısında kaçışına Yahudi işçileri yardım ederken bir çalışmanı altın dişlerini çektirip erittirir ve oradakiler bundan bir yüzük yaparlar. Yüzüğün içine de Tevrat'tan "Bir tek yaşamı kurtaran tüm dünyayı kurtarmış demektir" ayetini yazarlar (Keneally, 1994, s. 393). Schindler'in çıkış biletini takacağı yüzüğün içindeki bu ayetin sağlayacağını düşünmek ayrıca dikkat çekici bir dinî imgedir ve buradaki yüzük, dinsel bir çıkış anahtarı olarak tasarlanmıştır. Bu söz, Kuran'da Maide Süresi'ndeki "... eğer bir kimse bir insanı öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibidir ve bir kimse de bir hayatı kurtarırsa bütün insanlığı kurtarmış gibi olur..." (Kur'an, s. 194) 32. ayeti de anımsatır. Can kurtarmak veya can almanın her ikisinin de din içinde çok büyük olumlu ve olumsuz karşılıkları vardır. Oscar, bu dünyayı saran yangın yerinde yanacak canlılardan kurabileceklerini kurtarmaya çalışmıştır.

Cracow'da Record Fabrikasını devralan Schindler, Deutsche Emailenwaren Fabrik'te (DEF) (Yahudiler ve Polonyalılar arasında Emalia olarak bilinen Alman Emaye Fabrikası'nda) 45 işçi ile işe başlar (Keneally, 1994, s. 73). Bu sayı, 1940 yaz ortalarında 250'ye ulaşır (Keneally, 1994, s. 74), sonrasında 550'ye çıkar (Keneally, 1994, s. 161) ve savaş bitimine yakın bu sayı 1000'in üzerindedir. Onun fabrikası savaş sırasında bir sığınğa, adeta Nuh'un o inşa ettiği gemiye dönüşür. Bunu ilk hissedenler arasında yardımcısı Stern olduğu şu ifadelerle açığa vurulur:

4 Aralık Gecesi Operasyonu Stern'e Oscar Schindler'in o seyrek rastlanılan insanlardan biri, Dürüst Hıristiyan olduğuna inandırmıştı. Bir efsaneye göre dünya tarihinin herhangi bir anında yeryüzünde otuz altı dürüst insan vardı. Stern bu mistik sayıya inanmıyorsa da efsane kendisi için psikolojik olarak gerçektir ve Schindler'i yaşayan canlı bir sığınak yapmanın doğru ve akılcıca bir hareket olduğuna inanıyordu. (Keneally, 1994, s. 69)

Zayıflıklarını saklamayan (Keneally, 1994, s. 80), günahsız da olmayan (Keneally, 1994, s. 82) ve üç kadınla aynı anda dostluğu da olan (Keneally, 1994, s. 84) Schindler'in fabrikasında çalışanlara Schindler'in Yahudileri denmeye başlanmıştı (Keneally, 1994, s. 210). 1943 yazından itibaren Polonya'nın en başta gelen yasadışı tutsak besleyicilerinden Schindler'in fabrikasına, diğer zorunlu çalışma kamplarına çökmüş olan açlık uğramamıştı ve bir dizi olay Schindler Efsanesi'ni büyütürken Plaszow sakinleri ve Emalia'nın tüm çalışanları arasında Oscar'ın inanılmaz bir kurtuluş nedeni olduğu konusunda dini bir inanç vardı (Keneally, 1994, s. 227) ve "modern bir Nuh olarak Oscar Schindler'in muhteşem hikayesi" (de la Vall, 2009, s. 123) okurla bu şekilde buluşur. SSlerin Rus işgaline karşı gettolarda giriştiği infaza karşı bu insanların duygularını saklayamadıkları şöyle izah edilir:

... Ancak içlerinde depresyona uğrayan bir kendisiydi sanki. "Eh, Bay Stern, Tanrı insanı kendi görüntüsüne göre yarattıysa ona en çok benzeyen ırk hangisidir?" diye her zamanki şaka yollu sorularını o gün hiç sormadı. Sadece, "Herkes ne diyor?" diye homurdandı. Stern tutsakların tutsaklar gibi davrandıklarını söyledi. İşlerini yapıyorlar ve sağ kalacaklarını umuyorlardı. Oscar aniden "Sizleri kurtaracağım," dedi. Yumruğunu masaya vurdu. "Hepinizi çıkaracağım buradan." "Herkesi mi?" diye sordu Stern. Kendini tutamamıştı. Böyle Tevrat'a yaraşan büyük çaplı kurtulmalar çağa uygun değildi. (Keneally, 1994, s. 271)

O ve fabrikası, çağın Hazreti Nuh ve gemisi gibi kurtuluşa, umuda açılan bir kapı gibiydi. Fabrikasını Çekoslovakya'ya Plaszow'a taşıma sürecinde listedeki erkek işçilerinin getirtmesi sırasında yaşanan zorluk ve sıkıntıları bir bir aşan Schindler onları fabrika / gemi kapısında karşılar (Keneally, 1994, s. 319). Gerçekten de onun fabrikası o bölgede sanki Nuh'un insanlığı kurtardığı gemi gibiydi.

Kitapta bir diğer göze çarpan dinsel gönderge, Oscar Schindler'in kurtarıcı bir peygambere ve/ya Tanrıya benzetilmesidir. Kutsal kitaplarda insanlar, düştükleri zor durumlardan ya ilahi bir güç / Tanrı ya da O'nun seçtiği ve gönderdiği bir peygamber aracılığı ile kurtulabilir. Burada da Alman Nasyonalist iktidarın amansız baskı ve imhasından küçük bir parça insan da olsa onlara sağladığı sığınak onu bir kurtarıcı peygamber veya bir nevi küçük Tanrı yapmıştı. Mesela Plaszow'dan kurtulan bir avuç insanın orada yaşanan gerçekleri anlattığı hikâyelerinde "Oscar küçük bir kurtuluş Tanrısı" (Keneally, 1994, s. 247) olarak tasvir edilir. Yine Emalia'nın kapanacağı haberi fabrika ve barakalara ulaştığı zaman "Oscar bazıları için üç yıl önce oraya ilk geldikleri gece gördükleri peygamberliği" (Keneally, 1994, s. 292) sarsılır. Ayrıca 10000 maden işçisinden çok küçük bir sayı olsa da 30unu Auschwitz'den mucizevi bir şekilde Oscar'ın çıkarabilmesi onu "ruhların kurtarıcısı" (Keneally, 1994, s. 372) ve/ya "çok küçük bir Kurtarıcı Tanrı" (Keneally, 1994, s. 374) yapar. Kadınların yeni fabrikaya taşınırken düştükleri Auschwitz'ten çıkabilmeleri olmayacak bir kurtuluştur (Keneally, 1994, s. 351) ve onların yaşadıkları anlatılamaz bir durumdur çünkü "insan cehennemden cennete geçişi nasıl anlatılabilir?" di (Keneally, 1994, s. 373). İşte Oscar

Schindler, bu insanlar için yaşanan dehşet yerinde yanında olmak istedikleri, ellerini uzattıkları kurtarıcı bir Tanrı ve/ya peygamber gibi görünmekteydi.

Bununla beraber zulmün giderek artması ile Oscar'ın da “artık tedbirli olmanın ötesinde tehlikeye girerek insanlara yardım etmesi”ni (Keneally, 1994, s. 150) açıklamanın bir o kadar da zor olduğu şu şekilde açıklanır:

Schindler konusu görüşülürken Herr Direktör'ün yaşayan dostları bir noktada başlarını sallar ve onun nedenlerinin toplamını neredeyse matematiksel bir işlemle bulmaya koyulurlar. Schindler Yahudileri'nin en ortak duygularından biri, “Bunu neden yaptığını bilmiyorum”dur. Oscar'ın bir kumarbaz olduğu, şeffaflığı ve iyilik yapmayı seven bir duygusal insan, huy itibarıyla sistemle alay etmeyi seven bir anarşist olduğu söylenebilir. Ama bunların hiçbiri o 1944 sonbaharında Emalia sakinleri için son bir sığınak hazırlamaktaki inadını açıklayamaz. (Keneally, 1994, s. 297)

Bu noktada büyük bir olasılıkla Schindler'in yaşananlar karşısında bir iç muhasebeye girdiği ve ahlaksal bir seçimle yüz yüze kaldığı düşünülmektedir. Bu iç yolculuğunda ve ahlaksal dönüşümünde içine kök salan dinin önemli bir işlev gördüğü öncelikle akla gelmektedir.

Hitler iktidarının Yahudi inancına ve Yahudilere karşı büyük bir düşmanlığı vardı. Bu kinlerine bir örnek Kutsal Kitap Tevrat'ın yere konularak Yahudilerin önünden geçmelerinin, üzerine tükürmelerinin ve tükürüklerinin görünecek şekilde olmasının istenmesiydi (Keneally, 1994, s. 62). Bazı duvar ilanlarında mesela bakiremsi bir Polonyalı kızın gölgesi şeytan biçiminde olan çengel burunlu bir Yahudiye yiyecek verdiği posterde “Yahudiye yardım eden şeytana yardım etmiş demektir” (Keneally, 1994, s. 102) yazısı gibi Hitler iktidarının düşmanlıklarını dinle birleştiren sloganları vardı. Yahudi uzmanların herhangi bir savunması ilke olarak dinlenmez, onların devletin bütünlüğünü hedef olan kuramlar üreten Marx ile Ari zihninin bütünlüğüne saldıran Freud'u izledikleri düşünülürdü (Keneally, 1994, s. 181). Oscar'ın sanayi savını ileri sürerek Yahudilerin gerekli olduklarını ileri sürmesi bir SS subayı Amon Goeth tarafından “... Yahudi dehası dünyayı öyle etkisi altına almış ve öyle sihirli etkiler elde edebilirdi ki Herr Oscar Schindler'e de kurbağaya dönüşmüş bir kurbağa gibi acımak gerekirdi ama bu hastalığının bedelini de ödeyecekti” (Keneally, 1994, s. 207) şeklinde yorumlanıyordu. Oysa bu zulüm içinde Müslüman esirler de vardı ve onlar da bu vahşeti yaşıyorlardı (Keneally, 1994, s. 339, 381). Dönemin Germen iktidarının kasıtlı Yahudi düşmanlığı ve karşısına Hıristiyan söylemlerle çıkması kurmacada yer yer göze çarpmakta ve bu anlamda dinsel çatışmalar bir nevi körüklenmektedir.

Kitap içinde arada bir Hıristiyan inançlarına yapılan göndermeler de dikkat çekicidir. Düşürülen bir müttefik bombardıman uçağının içinde yanmış iki Avusturyalı pilotların birinin elinde İngilizce İncil bulunmaktadır (Keneally, 1994, s. 305). Yine Oscar'ın eşi Emilie'nin evinde kalbi açık ve alevler içindeki İsa resminden bahsedilir ve bu resmin Polonya mutfaklarında görülen İsa resmi ile kıyaslanır (Keneally, 1994, s. 335). Bir ölünün cesedinin yakılmasına Schindler'in şiddetle karşı çıkması, ruhunun derinliklerindeki Katolik kalıntılarına ve Katolik inancına göre ölülerin yakılmasının hoş karşılanmamasına dayandırılır (Keneally, 1994, s. 379). Emilie'nin Yahudiler için yaptığı olağanüstü fedakârlıkları onun “bir rahibenin sessiz bir şekilde çalışmasına” benzetilir (Keneally, 1994, s. 352). Komutan Goeth ile Schindler'in iki Katolik olarak karşılaştırılması (Keneally, 1994, s. 173) Adem'in iki oğlu Habil ve Kabil çağrışımını yapar. Belki de bunun gerisinde Jung'un “Protestanlık meraklı, haris ve pervasız olma özelliklerini taşıyan maceracı Germen kabilelerinin inancı olduğuna göre, onların bu özgün karakterinin kilisedeki barış havası ile pek uzlaşmamış, en azından uzunca bir süre anlaşmamış olması mümkündür” (Jung, 1998, s. 52) görüşü yatmaktadır. Sonuç olarak Hıristiyan dinine yapılan bu tür göndermeler, yaşananların gerisinde Tanrı'nın gölgesini hissettirmekte ve insanlarla dinin böylesi zor şartlarda ilişkisini ortaya sermektedir.

Keneally, daha derin manevi ve ahlaki mesajlar iletmek için roman içinde yinelenen bir “kırmızı” renk sembolü kullanır. Savaşın içinde sivillerin arasında neredeyse siyah beyazın arasında kalan bir yaşam içinde Bayan Dresner’in kırmızı şapkası, kırmızı paltosu ve kırmızı botlarıyla üç yaşında küçük kız çocuğu okur karşısına çıkar (Keneally, 1994, s. 115). “Kırmızı paltolu kız çocuğu Holokost vahşetinde katledilen Yahudilerin kanını simgelese” (Bala, 2019, s. 58) de “kırmızı” renk, yaşanan ortamı tam anlamıyla tasvir eden “kan”ı genel olarak anımsatmakta ve bu renk küçük bir çocuk üzerinde “masumiyeti” ve zulmün karşısında “savunmasızlık”ı da çağrıştırmaktadır. Oscar ve Ingrid, at kiralarak bir gettoda olanları canlı olarak izlerken kadınların ve onların doğuramayacağından daha çok çoğunun götürüldüğü küçük kalabalığın içinde kırmızı paltolu ve kırmızı başlıklı küçük kıza görürler (Keneally, 1994, s. 139). Bu küçük kız bir cinayete yakından şahit olduğu şöyle ifade edilir:

... Kırmızılı çocuk durup bakarken kadını ensesinden vurdular ve çocuk ağlayarak yere devrilirken SSlerden biri onu kıpırtısız tutmak istermiş gibi çizmesini başına dayadı ve sonra tabancasının namlusunu kadının ensesine dayayıp ateş etti... Krakusa Sokağı'nın öteki ucunda merhamet diye bir şey kalmamış... Oscar, SSlerin liderin emrini yerine getirdiklerinden emindi, aksi halde sıranın sonundaki nöbetçi, küçük kıza o sahneyi izletmezdi... (Keneally, 1994, s. 140-141)

Barış Meydanı'nda (!) direnenlerin ve Ari olduklarını gösteren sahte belgeler bulduranların mazeretsiz duvar diplerinde kurşuna dizildikleri (Keneally, 1994, s. 142) böylesi bir ortamda kırmızı elbiseli küçük kız, kendine saklanacak bir yer bulur (Keneally, 1994, s. 144). Oscar o gün yaşadığı yoğun ahlaksal dönüşümünde tam kararını vermiştir (Keneally, 1994, s. 145). Kırmızı, kanı temsil ederken küçücük bir çocuğun üzerinde masumiyeti ve çaresizliği, Holokost sırasında Yahudilere uygulanan acı ve yıkımın dokunaklı bir hatırlatıcısı, bundan etkilenen sayısız yaşamı ve aynı zamanda adaletsizlik karşısında şefkat ve eylem ihtiyacını simgeler. Ölüm ve yaşam arasındaki keskin karşıtlık kırmızı renkte belirir çünkü kan hem can verendir, hayattır hem de canın alındığı şeydir, ölümdür. Bu güçlü “can” sembolü, en karanlık zamanlarda bile devam eden insanlığın ve adaletsizlikle yüzleşme ve harekete geçme ihtiyacını, iyilikle kötülüğün ilahi mücadelesini okura anımsatır.

Kitap, genel anlamda ilk başta ortamın oluşturduğu büyük bir boşluk içinde Yahudi işçileri kullanarak kendi çıkarları doğrultusunda bireysel ilerlemeyi düşünen ve aynı zamanda ülkesinin menfaatlerini gözetken bir sanayi adamı iken gördükleri ve yaşadıkları karşısında derin bir ahlaksal dönüşüm geçiren Oscar Schindler'in ana hikâyesi üzerine kurulur. Nazi üyesi, kâr amacı ile iş girişimde bulunan oportünist Schindler, içsel çatışmalar içine çekilir ve doğru ile yanlış tercihler ve bunların bedelleri arasında kalır. Bunun karşılığında elbette ödediği bir diyet, bir kefarete olacaktır. Ve Schindler bu bedele razıdır. Böylesi zorlu şartlar altında yapılacak her eylemin bir karşılığı vardır ve Oscar Schindler bunu göze almıştır. Artık bazı konularda yalan söyleyen Oscar tedbirli bir iş adamı olmanın sınırlarını aşarak kendini tehlikeye atmıştır (Keneally, 1994, s. 150-151). Aynı bir SS subayı olan, Hitler'in peşinde bir ateş gibi giden ama şimdi bu ateşliliğinden pişmanlık duyan ve büyük bir kefarete ödeyen Bosko gibidir (Keneally, 1994, s. 151). Schindler'in Yahudi cemaatiyle karşılaşması, savunduğu iktidarın gözü dönmüşlüğü ve yaşanan acı gerçekler karşısında insanların çektiklerine tanık olması vicdanını derinden etkiler. Katolik geçmişinden yeniden hayat bulan Schindler, bir dönüşüm geçirir ve mümkün olduğu kadar çok hayatı kurtarmak için ahlaki bir görev duygusuyla hareket eder. Burada “Schopenhauer'in özgür insan tipi akla gelmektedir çünkü Oskar Schindler, insanlığın acısına tanık olarak istemenin yapısını görüp ona hayır demeyi başarmış ve eylemlerini belirleyen nedensel bağların dışına çıkabilmiş birisidir” (Soltekin & Çil, 2020, s. 108). Bu süreçte insanın eylemlerinden sorumlu oluşunun ve her eylemin bir kefaretle eşleştiğinin altı çizilir.

Kitap boyunca bazı hafif dinsel göndermelere de rastlanmaktadır. Bunlardan biri SS askerlerinin evde Yahudileri aramaları sırasında saklanabilenlerle ilgilidir: “... İkinci arama yarın, ya

da ertesi gün. Tekrar dönecekler ve gettoyu boşaltacaklardı. Hazıranda yükselen bir dehşet olarak görülen şey ekimde günlük bir iş olmuştı. Gettonun aşırı dindarlarının bir sloganı vardı: 'Bir saatlik yaşam yine de yaşamdır'...' (Keneally, 1994, s. 155). Komutan Amon için Pemper rapor yazar ama gördüklerinden sonra Amon'un kendisi sağ bırakmayacağını düşünür. Bununla beraber belki de onu öldürmekte acele etmeyecektir ve bir günlük yaşam da yaşamdır. Ölümün ertelenmesi, yaşamın kısa bir süre de olsa devam edeceğine teslimiyet dinsel kaynaklı bir düşüncedir. Aynı şekilde ölen Yahudiler için Deutsch-Bielau Köyü'nün dışında bir Yahudi mezarlığı ayarlaması (Keneally, 1994, s. 380) Schindler'in işçilerinin inançlarına duyduğu saygıyı gösterir. Bir başka örnekte kadın tutsakları yeni fabrikasına getirtmek için bir kadını Teğmen Höss'e göndermesi (Keneally, 1994, s. 330) ve bunun Tevrat'ta bir kabilenin çıkarı için bir kadının istilacıya sunulduğu sahneye benzetilmesi (Keneally, 1994, s. 338) yönündeki söylentidir. Yine kitapta o zor şartlarda mahkûmların intihar etmelerinin önlenmesiyle ilgili (Keneally, 1994, s. 340) kısımlar dinde intiharin yasak oluşunu çağırıştırır. Mahkûmların tüm o dehşete düşürücü anlarda bile dualarda bulunmaları, inanç ve inancın verdiği dayanıklılığa işaret etmektedir. Umut, Tanrının insana bahşettiği bir ruhani güç, bir duygudur ve okura aşırı acılarla dolu zamanlarda inancın doğasını ve ilahî olanın rolünü düşündürmeye davet eder. Dinsel bir anlatıya belki de örnek verilebilecek *Schindler's Ark*'ta "hak ile batıl kavgasının bir yansımaları, Tanrının hakkının Tanrıya verilmesini, insanoglunun gerçek yerini ve bu anlamda dinsel buyruklar üzerinden üretilen edebiyatın Tanrı iktidarının bir anımsatıcısı olduğu" (Hakkıoğlu, 2022, s. 9-10) rahatlıkla görülebilir.

Sonuç

Çağdaş edebiyatta, özellikle kurmaca eserleriyle önemli bir konuma sahip Thomas Michael Keneally'nin tarihi kurmaca ile buluşturduğu *Schindler's Ark* adlı eserinde, 2. Dünya Savaşı sırasında yaşanan soykırımda Yahudilerin hayatını kurtaran Alman iş adamı Oscar Schindler'in gerçek hikâyesi anlatılır. Eser, edebiyat ve popüler kültür üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Gerçek karakterle gerçek olayların yazarın yaratıcı hayal gücüyle birleştirildiği bu kitap, "doğru ve yanlış kavramlarının, tüm bariz psiko-sosyal gerekçelere göre yanlışın tarafında olması gereken, ancak aslında haklıyken doğrunun tarafında olan biri tarafından, soykırımın iniş çıkışları aracılığıyla nasıl sürdürüldüğünün bir hikayesidir" (Tuson, 1985, s. 161). Hikâyenin ana çerçevesi, önceleri ülkesine bağlı ve ülkesinin idealleri uğruna yola çıkışı ile başarısız başlayan hayatını savaşın getirdiği imkânlarla sanayi alanında telafi etmeye çalışan Schindler'in savaş süreci içinde yaşadığı iç çatışmayı ve bunun sonucunda yaptığı ve yöneldiği ahlaki tercihi konu alır. Schindler'in değişimi ve dönüşümünün temelinde çocukluğunda ailesinden gelen dinî etkiler ve mahallesinde farklı kültür ve dinlerle iç içe yaşanan geçmiş önemli bir rol oynar. Açtığı emaye ve sonradan kısmen savunma sanayi ürünleri fabrikasında "sanayi tutsakları" (Keneally, 1994, s. 326) adı altında iktidara zorunlu ve yararlı bir iş gücü olarak Yahudileri sunarak gittikçe artan sayıda işçiyi fabrikasında çalıştırır ve dolayısıyla fabrikası onların bir kurtuluş aracına dönüşür. Fabrikasının Rus işgaline karşı Polonya'dan Çekoslovakya'ya işçilerini taşıma sürecinde ise işçi listesi, insanların içine girmek için çaba harcadığı bir umut listesi olur. Erkek ve özellikle kadın işçilerinin nakil sürecinin zorlu bir yolculukla fabrikaya gelişleri kitabın orijinal başlığındaki "ark" kelimesine yani Nuh'un Gemisi'ne adeta gönderme yapar. Schindler'in fabrikası, insanların kurtuluşu için binmeye çalıştığı, 2. Dünya Savaşı tufanından böylelikle çıkmayı umduğu Nuh'un gemisine benzetilir. Orası, "savaşın içinde bir cennettir" (Keneally, 1994, s. 216, 217). Kitap boyunca Schindler'in dürüst bir Hıristiyan profili çizilir ve dinin onun ahlaki dönüşümünde bir pusula işlevi gördüğü izlenimi öne çıkar.

Rus işgali ihtimaline karşı işçilerinin onu kurtarmak için müttefiklere sunabileceği İbranice mektup yazmaları, bir işçisinin ağzından söktürdüğü altın dişini erittirerek içine Tevrat'tan "Bir tek yaşamı kurtaran tüm dünyayı kurtarmış demektir" ayetini yazdırmaları Schindler'in o büyük tufan içindeki konumunu sanki özetler. Onun fabrikası, Yahudiler arasında ulaşılmak istediği bir kurtuluş yuvası olarak ün kazanır. Zayıflıklarını saklamayan, günahsız da olmayan, aynı anda farklı kadınlarla

dostluğu da olan Schindler bir efsane olur ve adeta küçük bir Tanrı, kurtarıcı bir peygamber, ruhların kurtarıcısı olarak görülmeye başlanır. Tevrat ve İncil'le Tanrı'nın insan hayatını nasıl kuşattığı yer yer verilerek haç, İsa, cennet, cehennem, şeytan ve rahibe gibi kavramlarla dinsel anlamda olumlu imalar pekiştirilir. Bununla beraber insanın iç dünyasındaki karanlıkla aydınlığın mücadelesi fedakârlık, kefarete ve merhamet gibi dinî kavramlarla ifadelendirilerek hikâyede derinlik yaratılır. Kırmızı elbiseli kız figürü de kitabın can alıcı noktalarından birini oluşturur. Kanı ve ölümü temsil eden kırmızı, küçük bir kızla yan yana getirilerek masumiyeti ve savunmasızlığı işaret eder. Kitabın dinsel bir arka planı, bazen güçlü bir ön plan oluşturur. İncanın ve umudun gücünün karanlıklara karşı mücadelede ne kadar önemli olduğu sıklıkla vurgulanır.

Schindler's Ark'da göze çarpan dinsel imgeler, hikâyenin duygusal derinliğinin artmasına, incanın dayanıklılığının vurgulanmasına ve insanlık, merhamet ve iyi ile kötü arasındaki mücadele gibi daha geniş temaların keşfedilmesine katkı sağlar. En karanlık zamanlarda bile teselli, anlam ve umut içinde dinî inançların ve ritüellerin gücü vurgulanarak hissettirilir. Keneally, kaleme aldığı bu tarihsel kurmacasında dinsel ögeler aracılığıyla sadece insan doğasının karmaşıklığının altını çizmekle kalmaz aynı zamanda okuru, adaletsizliğe meydan okumada ve dünyada olumlu bir fark yaratmada oynayabilecekleri rolü üzerinde düşündürür. *Schindler's Ark*'taki dinsel göndergeler, bir taraftan anlatının duygusal derinliğini güçlendirirken bir taraftan da incanın insana sağladığı dayanıklılığını vurgular ve insanlık, merhamet ve iyi ile kötü arasındaki mücadele gibi daha geniş temaların ahlaksal bir dönüşüm çerçevesinde görülmesi noktasında anlamlı bir kapı aralar.

Kaynakça

- Bala, H. A. (2019). Schindler'in listesi soykırım öyküsünden sinema-mimarlık arakesitinde Berlin Yahudi Müzesi mekânsal çözümlemeleri. *SineFilozofi Dergisi*, (Özel Sayı), 53-74. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.51536>
- De la Vall, E. M. (2009). A noah of our days: Around him mythologies arose. *Coolabah*, 3, 123-128. <https://doi.org/10.1344/co20093123-128>
- Grosz, E. (2004). *The nick of time: Politics, evolution and the untimely*. Allen & Unwin.
- Hakkıoğlu, M. (2022). Sınırları ve sorunları ile geçmişten günümüze edebiyat ve iktidar ilişkisi. İçinde M. Hakkıoğlu & M. A. Tüzen (Eds.), *Edebiyat ve iktidar dolaylı bir gerçeklik* (ss. 93-120). Çizgi Kitabevi.
- Harding, B. (2021). Paul Sharrad, Thomas Keneally and the literary machine. *Commonwealth Essays and Studies*, 43(2), 1-4. <https://doi.org/10.4000/ces.7630>
- Jung, C. G. (1998). *Psikoloji ve din* (R. Karabey, Çev.). Okyanus Yayıncılık.
- Kayıntu, A. (2022). İktidarın edebiyatından edebiyatın iktidarına. İçinde M. Hakkıoğlu & M. A. Tüzen (Eds.), *Edebiyat ve iktidar dolaylı bir gerçeklik* (ss. 93-120). Çizgi Kitabevi.
- Keneally, T. (1994). *Schindler'in listesi* (M. Harmancı, Çev.). İnkilap Kitabevi.
- Köprülü, M. F. (1986). *Türk edebiyatı tarihi* (4. baskı). Ötüken Neşriyat.
- Kur'an-ı kerim meali* (C. Koytak & A. Ertürk, Çev.). (1996). İşaret Yayınları.
- Molony, J. (2006). Tom, or Mick?. İçinde P. Pierce (Ed.), *A Thomas Keneally a celebration* (ss. 3-10). Friends of the National Library of Australia.
- Morris, W. (Ed.). (1969). *The american heritage dictionary*. American Heritage Publishing.
- O'Hearn, T. (1995). Secular sainthood – Tom Keneally's Oscar Schindler. In M. Griffith & J. Tulip (Eds.), *Religion, literature and the art project: Conference proceedings of the australian international conference* (ss. 274-282). Australian Catholic University.
- Pierce, P. (2006). Thomas Keneally's human comedy. In P. Pierce (Ed.), *A Thomas Keneally a celebration* (ss. 13-20). Friends of the National Library of Australia.

- Porge, M. G. (2019). An insight into the inhumanity of humanity with Thomas Keneally. *Confluente*, (1), 94-103.
- Rubenstein, R. L. (1996). The holocaust: Remembering for the future. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 548, 23-44.
- Sharrad, P. (2013). Words, sticks and stones: Keneally, literature and social impact. *Australian Literary Studies*, 28(4), 90-105. doi: 10.20314/als.b885f23549
- Soltekin, F. & Çil, D.A. (2020). Schindler'in listesi ve Schopenhauer'in özgür insanı. *SineFilozofi Dergisi*, (Özel Sayı), 91-109. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.675485>
- Tuson, G. (1985). Schindler's ark: A study in heroism, therapy and change. *Journal of Family Therapy*, 7, 161-173. <https://doi.org/10.1046/j..1985.00674.x>
- Walton, J. (2015, October 7). *Thomas Keneally: I wanted to be recognised by the poms*. *The Telegraph*. Retrieved September 13, 2024, from <https://www.telegraph.co.uk/books/authors/thomas-keneally-interview/>

Okan Celal GÜNGÖR

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyatı Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman-TÜRKİYE
Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature,
Karaman-TURKIYE
ORCID:0000-0002-5933-1336
okancelalgungor@gmail.com

Beytullah BEKAR

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Kırklareli Üniversitesi, Edebiyatı Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli-TÜRKİYE
Kırklareli University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Kırklareli-
TURKIYE
ORCID: 0000-0002-8372-1190
beytullahbekar@gmail.com

Kesik Baş Destanı'nın Yeni Bir Nüshası Üzerine

Öz

Kesik Baş Destanı, Hz. Ali'nin kahramanlığının anlatıldığı destanlardandır. Bu destanın Kirdeci Ali tarafından yazıldığı bilinmektedir. Halk tarafından çok sevilen ve yüzyıllarca dilden dile aktarılan bu destanın yurt içi ve yurt dışında muhtelif kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan bazıları araştırmacılar tarafından ortaya çıkarılmış ve hem halk bilimi hem de dil özellikleri açısından incelenmiştir.

Çalışılan nüsha, Almanya'da Bayerische Staatsbibliothek'te A. or. 92.1162'de Hikâye-i Mevlüd adıyla kayıtlı mecmua içindedir. Eser, İbrahim Efendi matbaasında 1882 tarihinde taş baskı yoluyla çoğaltılmıştır. İçerisinde *Kesik Baş Destanı*yla birlikte *Hikâye-i Mevlüd*, *Kasîde-i Tevhîd-i Şerîf*, *Dâsitân-ı Geyik*, *Dâsitân-ı Gögervin* gibi mevlit ve destanlar da yer alır. 96 beyitten oluşan Kesik Baş Destanı ise 38-43. sayfalar arasındadır.

Destanın dili, sade ve anlaşılırdır. Eser taş baskı yoluyla 19. yüzyılın ikinci yarısında çoğaltılmış olsa da dil özellikleri dikkate alındığında, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş özellikleri göstermesi sebebiyle eserin 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra, geçiş döneminde yazıldığı ifade edilebilir.

Daha önce tespit edilen nüshalardaki farklılıklarla birlikte yeni bulunan nüshalardaki farklı özellikler Kesik Baş Destanı'nın günümüzde henüz tam bir metninin oluşturulmadığını göstermektedir. Nüshalar üzerine yapılan ve yapılacak olan bu ve benzeri çalışmalar Türk kültürü açısından çok kıymetli olan bu eserin tam bir metninin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: destan, Kesik Baş Destanı, Hz. Ali, Kirdeci Ali.

On a New Copy of the Cut Head Epic

Abstract

The Epic of the Cut Head is one of the epics in which prophet Ali's heroism is told. It is known that this epic was written by Kirdeci Ali. There are many copies of this epic, which is loved by the public and has been passed down from mouth to mouth for centuries, in various libraries within the country and abroad. Some of these copies were unearthed by researchers and examined in terms of both folklore and linguistic features.

The copy that is the subject of the study is in the magazine registered under the name Hikâye-i Mevlüd at number 92.1162 in Bayerische Staatsbibliothek, Germany. This copy was reproduced by lithography in the printing house of İbrahim Efendi in 1882. Apart from the *Epic of the Cut Head*, it also contains mawlıds and epics such as *The Pigeon Epic*, *The Stag Epic*, *The Mawlıd Story*, *The Epic of the Cut Head* is between pages 38-43 and has a total of 96 distichs. The epic is written in a simple and understandable language.

Although the work was reproduced through lithography in the second half of the 19th century, considering its linguistic features, the work shows transitional features from Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish. For this reason, it can be said that the work was written in the transition period, after the second half of the 15th century.

The differences in the previously identified copies, as well as the different features in the newly found copies, show that a complete text of the *Cut Head Epic* has not yet been created today. These and similar studies on the copies will contribute to the emergence of a complete text of this work, which is very valuable for Turkish culture.

Keywords: Epic, The Epic of Cut Head, Prophet Ali, Kirdeci Ali.

Giriş

Dâsitân-ı Kesik Baş, *Hikâye-i Kesik Baş* olarak da adlandırılan *Kesik Baş Destanı* mevlid metinlerine eklenen geyik, güvercin vb. hikâyeler gibi, Hz. Peygamber'in faziletlerini ve Hz. Ali'nin İslam uğrunda kahramanlıklarını dile getirerek halkın dinî duygularını canlı tutmak amacıyla anlatılan veya toplantılarda makamla okunan bir halk hikâyesidir. Kahramanı gövdesiz bir insan başı olan hikâye bu garip özelliğiyle dikkat çekmiş, Anadolu'dan başka Balkanlarda ve Asya içlerinde de yaygınlık kazanmıştır (Albayrak, 2022, s. 308).

Kirdeci Ali'ye ait olduğu ve kaynaklarda genellikle 14.-15. yüzyıllarda yazıya geçirildiği belirtilen *Kesik Baş Destanı*, Anadolu'da gelişen İslamî Türk edebiyatının ilk mesnevi örneklerinden kabul edilir (Argunşah, 2002, s. 15). Bu eser, genellikle yazma ve taşbasması Mevlid kitapları içerisinde yukarıda zikredilen diğer dinî destanlarla bir arada, bazen de müstakil olarak yazma mecmualar arasında yer almaktadır (Ocak, 1989, s. 11).

Destanın konusu şöyledir: Hz. Muhammed sahabe ile birlikte sohbet ederken meclise ak sakallı, gözü yaşlı, gövdesi olmayan bir Kesik Baş gelir. Kesik Baş, Hz. Muhammed'e kendi gövdesini ve oğlunu bir devin yediğini, eşini de alıp kaçtığını söyleyip yardım ister. Bunun üzerine Hz. Ali, ileri atılıp Hz. Muhammed'in izniyle Zülfikar'ı kuşanır, Düldül'e biner Kesik Baş ile birlikte dağ taş demeden Kesik Baş'ın eşini devin elinden almak için yedi gün yedi gece yol alırlar. Bu yolculuğun sonunda devin kuyusunun bulunduğu yeşillik bir alana varırlar. Hz. Ali, bir kaya parçasına kement bağlayıp dualarla ve salavatlarla yedi gün yedi gecede kuyuya iner orada devle mücadele eder, devin elinden tutsak beş yüz Müslüman'la Kesik Baş'ın eşini kurtarır ve hep birlikte kuyudan çıkarlar. Destanın sonunda Hz. Ali Allah'a dua eder, Kesik Baş, bir yiğit cengâver olur ve birlikte Hz. Muhammed'in yanına dönerler.

Kesik Baş Destanının Nüshaları¹

Kesik Baş Destanı'nın gerek yurt içinde gerekse yurt dışında pek çok nüshası bulunmaktadır. Şu ana kadar tespit edilmiş olan nüshalar şunlardır:

1. Almanya Bayerische Staatsbibliothek nüshası: A. or. 92.1162'de Hikâye-i Mevlüd adıyla 38-43. sayfalar arasında kayıtlıdır.

2. Almanya Bayerische Staatsbibliothek nüshası: A. or. 95.568 de Hikâye-i Mevlüd'ün Nebî adıyla kayıtlı olan bu nüsha, İstanbul'da 1893'te taş baskı yoluyla çoğaltılmıştır. Eser, 96 beyitten müteşekkildir.

3. Almanya Bayerische Staatsbibliothek nüshası: 81.84785'te de kayıtlı olan bu nüsha, Hikâye-i Mevlüd-i Şerîf adıyla kayıtlıdır. İstanbul'da 1856'da taş baskı yoluyla çoğaltılmıştır. Eser, 41-47. sayfalar arasındadır.

4. Almanya Dresden Kütüphanesi nüshası: Mscr. Dresd. Ea. 175'te kayıtlı mecmua içinde olup 1b-7b sayfaları arasında yer almaktadır. Bu nüsha 152 beyittir.²

¹ Nüshalarla ilgili bilgilere <http://www.yazmalar.gov.tr> internet adresinden, Almanya'daki kütüphane kataloglarının taranması ile, M. Argunşah (2002), Kozan ve Çelik (2014) tarafından yapılan çalışmalardan ulaşılmıştır.

² Bu nüsha, Hilal Tepeli tarafından 2021 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

5. Almanya Millî Kütüphanesi nüshası: Türkçe yazmaları bölümünde Dâstân-ı Kesikbaş adıyla Ms. or. oct. 2508'de 90-92b sayfaları arasında kayıtlıdır.
6. Cahit Öztelli Kütüphanesi nüshası: 1872 tarihli bir nüsha.
7. Cahit Öztelli Kütüphanesi nüshası 1: Tarihsiz bir nüshadır.
8. Cahit Öztelli Kütüphanesi nüshası 2: Tarihsiz bir nüshadır.
9. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kitaplığı nüshası: İsmail Saib Efendi böl., 1. Defter, 227 numaradaki cilt içindeki nüshadır.
10. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası: TY. Nu. 4069'daki mecmua içindeki nüshadır.
11. İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nüshası.
12. Kahire nüshası: Hidiv Kütüphanesi Türkçe yazmaları 9108/5'te Dâstân-ı Kesikbaş adıyla kayıtlıdır.
13. Kazan-Tataristan nüshası: Hikâye-i Kesikbaş adıyla Kol. 39 liste: 1-2/2444'te kayıtlıdır.
14. Kazan-Tataristan nüshası: Hikâye-i Kesikbaş adıyla Kol. 39 liste: 1-2/2279'da kayıtlıdır.
15. Kazan-Tataristan nüshası: Hikâye-i Kesikbaş adıyla Kol. 39 liste: 1-2/2674'te kayıtlıdır.
16. Kazan-Tataristan nüshası: Hikâye-i Kesikbaş adıyla Kol. 39liste: 1-2/2466'da kayıtlıdır.
17. Kazan-Tataristan nüshası: Mecmû'a-ı Hikâyât adıyla Kol. 39 liste: 1-2/2863'te kayıtlıdır.
18. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası: 42 Kon 2502/3-A'da Destân-ı Kesikbaş adıyla 61a-64b sayfaları arasında kayıtlıdır.
19. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası: 42 Kon 3676/5'te Destân-ı Kesikbaş adıyla 18a-21a sayfaları arasında kayıtlıdır.
20. Millî Kütüphane nüshası: 05 Gü 6321/3'dedir. Eser, Mevlüd Hikâyeleri diye kayıtlı olup 31a-35b arasındadır.
21. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz A 2461/11 numarada kayıtlı ve 1195/178020 istinsah tarihli mecmuadaki nüshadır. 230a-235a sayfaları arasında yer almaktadır. 87 beyitlik bir nüshadır.
22. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz A 6818/3 numarada kayıtlı ve 1209/1794 istinsah tarihli mecmuadaki Menâkıb-ı Kesikbaş adlı nüshadır. 65a-62a sayfaları arasında yer alır. 100 beyitlik bir nüshadır.
23. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz A5237/9 numarada kayıtlı ve 1163/1749 istinsah tarihli mecmuadaki Dâstân-ı Kesikbaş nüshasıdır. Nüshanın katalog bilgilerinde 162b-168a olarak kaydedilen mecmuadaki varak numaralarının 164a-168a olduğu tespit edilmiştir. Bu nüsha nesir tarzında kaleme alınmıştır.
24. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 1454/2'de Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 19b-22b sayfaları arasındadır.
25. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 2461/11'de Kesikbaş adıyla 230a-235a sayfaları arasındadır.
26. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 3265/1'de Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 1b/7a sayfaları arasındadır.
27. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 3797/2'de Dâstân-ı İbrâhîm Edhem adıyla 16b-21a sayfaları arasındadır.

28. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 3881/1'de Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 50a/54b sayfaları arasındadır.
29. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 5237/9'da Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 162b-168a sayfaları arasındadır.
30. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 6458/5'de kayıtlı olan nüshadır ve 6 varaktan oluşmaktadır.
31. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 6458/5'te Kesikbaş Destânı adıyla 49b-52a sayfaları arasındadır.
32. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 6818/3'te Menâkıb-ı Kesikbaş adıyla 62a-65a sayfaları arasındadır.
33. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 6823/4'te Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 13b-17a sayfaları arasındadır.
34. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 7120/5'te Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 3a-6a sayfaları arasındadır.
35. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. A 8105/2'de Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 3a-6a sayfaları arasındadır.
36. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. Cönk 121 24-30. sayfaları arasındadır.
37. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. Cönk 2 içinde 21-25b sayfaları arasındadır.
38. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. Cönk 219³
39. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. Cönk 261⁴
40. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. Cönk 54 içinde 47b'dedir.
41. Millî Kütüphane nüshası: 06 Mil Yz. Cönk 99 16-22b sayfaları arasındadır.
42. Millî Kütüphane nüshası: 14 Hk. 47/4'de Dâstânlar adıyla 79b-126 sayfaları arasındadır.
43. Millî Kütüphane nüshası: 14 Hk. 79/3'te Dâstân-ı Kesikbaş adıyla 153b-157a sayfaları arasındadır.
44. Millî Kütüphane nüshası: 45 Hk. 1321/6'dadır. Dâstân-ı Kesik Baş adıyla kayıtlıdır.
45. Millî Kütüphane nüshası: Dâstân-ı Kesikbaş adıyla Hk. 55 458/13'de 136-141b sayfaları arasında kayıtlıdır.⁵
46. Millî Kütüphane nüshası: Mecmû'a-ı Fevâ'id adıyla kayıtlıdır. 06 Hk 4686'da kayıtlıdır.⁶
47. Millî Kütüphane nüshası: Millî Kütüphane, nu. A. 3881, 50a-54a sayfaları arasında, 115 beyitlik harekeli bir nüshadır.
48. Millî Kütüphane nüshası: Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu'nda 55 Hk 458/13 numarada kayıtlı, 1187/1774 istinsah tarihli mecmuada yer alan Dâstân-ı Kesikbaş adlı nüshadır. 136b-140a sayfaları arasında yer almaktadır. Nüsha, 91 beyitten oluşmaktadır.
49. Namık Aslan nüshası: Namık Aslan'ın özel kütüphanesinde bulunmaktadır. 17. yüzyılda istinsah edildiği düşünülen nüsha, 89 sayfalık destanlar mecmuasının içinde 37-43. sayfalar arasında yer almaktadır. Nüsha toplamda 83 beyittir.
50. Nurosmaniye Kütüphanesi nüshası: Nu. 3450, 60a-64a sayfaları arasında yer alan 110 beyitlik bir nüshadır.

³ Hangi sayfalar arasında olduğu belli değildir.

⁴ Hangi sayfalar arasında olduğu belli değildir.

⁵ Hangi sayfalar arasında olduğu belli değildir.

⁶ Hangi sayfalar arasında olduğu belli değildir.

51. Türk Tarih Kurumu nüshası: Y/462 numarada kayıtlı 1145/1732-33 istinsah tarihli mecmuadaki "Dâsitân-ı Kesikbaş" nüshasıdır. Bu nüsha, 99 beyit olup 4b-8a sayfaları arasında yer almaktadır.⁷

52. Üsküp Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi nüshası: Bu kütüphane 1344 numarada kayıtlı mecmua içerisinde 15b-23a sayfaları arasında yer almaktadır. 122 beyitlik harekeli bir nüshadır.

53. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi nüshası: Türkçe yazmaları bölümünde Hikâye-i Kesikbaş adıyla 301/5'de kayıtlıdır. 58b-61b sayfaları arasındadır.

Çalışmaya esas olan nüsha, Almanya Bayerische Staatsbibliothek'te A. or. 92.1162'de Hikâye-i Mevlüd adıyla kayıtlı olan mecmua içindedir. Mecmua, İbrahim Efendi matbaasında 1882 (H. 1299) tarihinde taş baskı yoluyla çoğaltılmıştır. 48 sayfadan oluşan mecmua, 23.5 x 15.5 ebatındadır. Mecmua içinde *Hikâye-i Mevlüd*, *Kasîde-i Tevhîd-i Şerîf*, *İlâhî-i İbrâhîm Hakkı*, *Vefât-ı Fâtimatü'z-Zehrâ*, *Dâsitân-ı Geyik*, *Dâsitân-ı Göğercin*, *Dâsitân-ı İbrâhîm*, *Dâsitân-ı Kesik Baş*, *Hikâye-i İslâm u Yahûdî ve Dâsitân-ı Deve* gibi destanlar, halk hikâyeleri, menkıbeler bulunmaktadır. *Kesik Baş Destanı*, 38-43. sayfalar arasında olup toplam 96 beyittir. Metin, aruzun Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün kalıbıyla yazılmıştır.

Eser, sade ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Her ne kadar eser taş baskı yoluyla 19. yüzyılın ikinci yarısında çoğaltılmış olsa da dil özellikleri dikkate alındığında metnin Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş özellikleri göstermesi sebebiyle 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra geçiş döneminde yazıldığı söylenebilir.

1. I. çokluk emir-istek ekinin *-Allm* şeklinde olması: *başlayalım, dürüşelim*

2. I. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekinin düz ünlülü kullanımı: *dilime, yerimden, düşmânımız, yüzümüzü*

3. Belirsiz geçmiş zamanın hem düz hem yuvarlak ünlülü kullanımı: *urmuşlar, turmuşam*

4. Bilinen geçmiş zaman ekinin düz-dar ünlülü kullanımı: *oturdu, urdu, gördiler*

5. Dönüşlülük zamirinin *kendü* ve *kendi* şeklinde kullanımı

6. İlgi durumu ekinin düz-dar ünlülü kullanımı: *Resül'ün, Muştafa'nun*

Esere söz varlığı açısından bakıldığında Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça kelimelere göre ağırlıkta olduğu görülmektedir. Ayrıca eserde arkaik kelimeler de geçmektedir: *dürüş-* "çalışmak, uğraşmak", *tapu* "ibadet", *Çalap* "yaratıcı, Allah", *yavlak* "pek, çok", *ayrık* "başka", *uş* "akıl"

Sonuç

Hazreti Ali'nin kahramanlıklarının anlatıldığı *Kesik Baş Destanı*, hem İslam dinini, din büyüklerini sevdirmeye hem de hoşça vakit geçirmeye amacıyla mevlid meclislerinde sevilerek okunmuştur.

Türk dili ve kültürü açısından ihtiva ettiği malzemelerle de araştırmacıların geçmişte olduğu gibi bugün de dikkatini çekmektedir.

Almanya Bayerische Staatsbibliothek'te bulunan 96 beyitlik bu nüshada geçen arkaik kelimeler (*tapu*, *dürüş-* vb.), eklerde ve kelimelerde görülen uyum ve uyumsuzluk süreçleri (*urmuşlar*, *turmuşam*, *kendi*, *kendü* vb.) Türkçenin Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş süreciyle ilgili bilgiler de vermektedir.

⁷ Ahmet Yaşar Ocak tarafından yayımlanan bu yazma nüsha 99 beyitten oluşmaktadır fakat Ahmet Yaşar Ocak, 27. beyitten itibaren 22 beyitlik bir kısmın eksik olduğunu ve bu eksik kısımları da "Hikâye-i Mevlüdü'n-Nebî"den tamamladığını belirtir (Ocak, 1989, s. 86).

Yapılan tarama sonucunda *Kesik Baş Destanı*'nın yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde 53 nüshası tespit edilmiştir. Eserin yeni nüshalarının ortaya çıkarılması ve yayımlanması, ileride destanın tam bir metninin ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Albayrak, N. (2022). *Kesik Baş destanı*. İçinde *TDV İslâm ansiklopedisi* (Cilt 5, ss.308). Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Argunşah, M. (2002). *Kırdeci Ali Kesikbaş destanı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kozan, A. & Çelik, M. Y. (2014). Kesik Baş Destanı ve Türk kültüründe Kesik Baş'a dair yeni bulgular. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (209), 177-207. <https://docplayer.biz.tr/205176044-Kesikbas-destani-ve-turk-kulturunde-kesikbas-a-dair-yeni-bulgular.html>.

Ocak, A. Y. (1989). *Türk folklorunda Kesik Baş*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tepeli, H. (2021). *Kırdeci Ali'nin Kesikbaş destanı* (Tez No: 666116) [Yüksek lisans tezi, Kırklareli Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=kesikba%C5%9F>

Metin

(fâilâtün fâilâtün fâilün⁸)

- 38/4 **Dāsītān-ı Kesik Baş**
38/5 Başlayalım söze bismillâh ile
Dürüşelim dün ü gün Allâh ile
38/6 Bir hikâyet dilime geldi arı
Ediserem **Hak** kılar ise yârî
38/7 **Hak** yârî kıla dilime söyleyem
Muştafâ mucizâtın şerh eyleyem
38/8 Oturdu Muştafâ dört yâr-ıla
Otuz üç biñ şahâbe cümle bile
38/9 Baqarlardı Resûl'in ay yüzine
Kulak urmuşlardı şeker sözine
38/10 Gördiler kim bir âdem kesik başı
Girdi içerü döker gözi yaşı
38/11 Ak şakallu şanasın nürdür aqar
Nûra batar kim-ki yüzine baqar
38/12 Ne ayağı var idi hem ne eli
Bir Kesik Baş'dır hemân söyler dili
38/13 Gevdesi yok bir 'acâyib baş durur
Şehîd olmuş gözleri hem yaş durur
38/14 Yüzünü urdı yere kıldı zârî
Zârî zârî ağladır peygâmbéri
38/15 'Alî turup anda destür diledi
Ol başı getürmege kaşd eyledi
38/16 Tutdı 'Alî başı kaldıramadı
Mişkâl ü zerre⁹ yerinden ayıramadı

⁸ Şiirde pek çok vezin kusuru bulunmaktadır. Şiirde müstensihin imlasına müdahale edilmemiştir.

⁹ Metinde mişkâl-i zerre yazılmıştır.

- 38/17 Ğayretinden 'Alī'niñ uşşı gider
Ol baş eydür yā Resūl 'Alī' neder
- 38/18 'Alī' gibi biñ-dahı olur ise
Cümlesi da' vā ile gelür ise
- 38/19 Kimse hergiz beni kaldıramaya
Zerre kadar yerimden ayıramaya
- 39/1 Dürişürdim dün ü gün Allāh ile
Allāh adı hem dahı benim ile
- 39/2 Elli bir kez dahı varmışam ħacca
Çok tīmār eylemişem yalın açā
- 39/3 Gāh yürürdim yeryüzinde at-ıla
Gāh çıkardım göge mu' cizāt-ıla
- 39/4 Gāh girerdim ādemī şüretine
Gāhī varırdım melekler katına
- 39/5 İsm-i a' zām du' āsın bilür idim
'İsā ile ben namāz kılar idim
- 39/6 Qal'a-ı zerrīn idi şehrim benim
Şeyh 'Abdullāh idi adım benim
- 39/7 Bir ħüb oğlım bir ħatunım var idi
İkisi-de benim ile yār idi
- 39/8 Oğlım ile gövde mi bir dīv yēdi
Yā Resūlallāh meded eyle dēdi
- 39/9 'Avratımı aldı gitdi kıuyuya
Qaygu komaz gözlerimi uyuya
- 39/10 Dādımı ger alvırmezsen benim
Qıyāmetde da' vācınam ben seniñ
- 39/11 Bu sözi işitdi çün 'Alī' turu
Zülfikār bağladı geldi ilerü
- 39/12 Dēr Resūl'e destūr vėrgil varayım
Zülfikār ile dīvī öldüreyim
- 39/13 Yā ben ölem yā dīvīñ başın kesem
Yēr dibinde görürsem anı başam
- 39/14 Ben erenler maħfilinde tırmışam
Ayrık erlik da' vāsını kılmışam
- 39/15 Resūl eydür yā 'Alī' varma aña
Olmasun-kim bir ziyān gele saña
- 39/16 'Alī' eydür çāre yok varısaram
Başıma yazılanı göriserem
- 39/17 Dīv elinden alayım ol 'avratı
Almaz isem kıanı İslām ğayreti
- 39/18 'Alī'yi gönderdiler ol menzile
Otuz biñ şahābe cümle bile
- 39/19 Bindı düldüle takındı Zülfikār
Hem Ĥüseyin-ile Ĥasan eyledi zār
- 39/20 Gitdi 'Alī' dahı Kesik Baş-ıla
Döndi aşhāblar kıamu göz yaş-ıla
- 39/21 Şol 'Alī' sürer idi düldül atı

- Ol Kesik Baş gider düldülden katı
40/1 Tağ u taş demez yuvarlanur geçer
Şanasın-kim kanadı vardır uçar
40/2 Ok atımı 'Alī'den önce gider
Yedi muşhaf Kurān'ı ezber eder
40/3 Kanda kim 'Alī namāz kılar idi
Ol Kesik Baş göz ile kılar idi
40/4 'Alī öper ol Kesik Baş'ın yüzün
Mendil ile hem siler yüzün gözün
40/5 Yedi gün [ü] dün demeyüp sürdiler
'Ākıbet bir mürgizāra geldiler
40/6 Vardı ol yazıda bir derin kıyu
Çıkar hem ol kıyudan cehennem ābı
40/7 Ol baş eydür yā 'Alī dīv kıyusu
Bu kıyudur kal'asının kapusu
40/8 Dā'imā bundan çıkup bundan geçer
Yedigi ādem eti ömri geçer
40/9 'Alī ol-dem döndi bakdı Düldül'e
Beş yüz kıulaç kemendi var bile
40/10 Kemend ucın bir kıayaya bağladı
Ol Kesik Baş Düldül ile ağladı
40/11 'Alī eydür himmetiñ tutuñ bile
Ola kim ol Hāk Çalap yardım kıla
40/12 Kemend ucın 'Alī aldı eline
Allāh adın çok getürdi diline
40/13 Egül egül kıapuya indi 'Alī
Tañrıñ arslanı ol gerçek velī
40/14 Aşağı bakdı gördi kıyu ırak
Kendüye eydür ipi elden bırak
40/15 'Alī çün kemendi elden kıodı
İsm-i a'zam duāsını okudı
40/16 İner¹⁰ idi kıyuya yavlağ katı
Getürürdi tekbir ü şalavātı
40/17 Yedi gün yedi gece iner idi
Gāh başı gāh ayağı döner idi
40/18 Şükr ederdi dā'imā ol Tañrı'ya
Şıdk-ıla ihlāş-ıla ikrār ile
40/19 Buñ¹¹ yerinde ne deyim demez idi
İñleyüp kıaygusın yemez idi
40/20 Namāz vaqtı oldıgıñ bilür idi
Göz ucıyla namāzın kılar idi
40/21 Sekiz günde ayağı erdi yere
Bir sāt oturdı kim aklın dère
41/1 'Alī gördi anda bir temür¹² kıapu

¹⁰ Metinde iter yazılmıştır.

¹¹ Metinde yün yazılmıştır.

- Secdeye vardı Hakk'a kıldı tapu
41/2 Kapuyı kopardı gördi bir sarây
Ol sarâyda bir hatun var şan-ki ay
41/3 Hoş namâz kılar ol âhîret hatunı
Âh edicek göge çıkar tütünü
41/4 Gökçek yüzi sarâyı nûr eylemiş
Tañrı aşkı gönlinde yer eylemiş
41/5 Seccâdesi yaş ile hem tolumuş
Ol Kesik Baş'ın helâli bu imiş
41/6 'Alî anda gördi-kim bir oğada
Beş yüz sünnî Müslimân bir arada
41/7 Elleri boyunları bağlu durur
Dîv elinden çigeri tağlu durur
41/8 Çün 'Alî'yi gördiler bi-çâreler
Dilediler karşısına varalar
41/9 Anlar eydür yâ 'Alî feryâd dèyü
Bu dîv elinden bizi kırtar dèyü
41/10 Beş biñ idik beş yüzimizi kodı
Günde yüz kişilerin gözün yedi
41/11 'Alî eydür beni kim dedi size
Anlar eydür Muştafâ geldi bize
41/12 Bize dedi 'Alî bunda geliser
Sizi bu dîv elinden alisar
41/13 Şıçradı gitdi 'Alî bir sarâya
Gördi bir dîv ki beñzer minâreye
41/14 Uykuuya varmışdı ħorlar ol la'ın
İçi tışı tölmiş ıdı küfr ü kîn
41/15 Şöyle katı nefesi andan çıkar
Burc [u] bârüya tokınursa yaçar
41/16 Başı künbed kıolları şâh-ı cınâr
Gözleri külhân tamı gibi yanar
41/17 'Alî nağra urdı dîv uyanmadı
Nağra anıñ cânına kâr eyle[me]di
41/18 Bir dağı 'Alî yine nağra urur
Dîv uyanup yerinden tırı gelür
41/19 Katı katı 'Alî'ye dönüp bakar
Dişlerini biri birine çaçar
41/20 Sen-mi geldiñ yâ 'Alî düşmânımız
Seniñ elinden yakıldı cânımız
41/21 Sen kesmişsiñ bunca dîvler başını
Sen akıtdıñ kâşır dîvin kıanını
42/1 'Alî eydür bunda Hakk vèrdi beni
Pâre pâre eylerem şimdi seni
42/2 Ol dîv eydür yâ 'Alî seni yeyem
Dünyâda seni Müslimân kıomayam

¹² Metinde timür yazılmıştır.

- 42/3 Bunı dedı ol la 'in indi¹³ yere
Biñ baṭmān gürzi getürdi-kim ura
- 42/4 Kalkanın çevirdi 'Alī kolına
Allah adın çok getürdi diline
- 42/5 Bir gürz urdı 'Alī alamadı
Neyleyüp ne-desini bilemedi
- 42/6 'Alī eydür ol dīve parmağ getür
Tañrıñ birligine imān getür
- 42/7 Ol dīv eydür biñ yaşadım demedim
'Ömrümde dīn kaygusun yemedim
- 42/8 'Alī çün-kim işitdi bu sözleri
Kaķımadan kana döndi gözleri
- 42/9 Zülfiķār'ı çaldı dīviñ başına
Kesdi başın geçdi sarāy taşına
- 42/10 İki pāre eyledi 'Alī dīvi
Çün dīv öldi yıķıldı İblīs evi
- 42/11 Ol Müslimānlar kamusu güldiler
Ol dīvüñ hazīnesini aldılar
- 42/12 Aldılar ol ḥatunı dērildiler
Cümlesi kapu dibine geldiler
- 42/13 'Alī du 'ā etdi āmīn dediler
Kendülerin kuyu ağzında buldılar
- 42/14 'Alī du 'ā etdi ol Kesik Baş'a
Ol-daḥı bir nev-civān oldu yaşa
- 42/15 Yerini vėrdi aña 'avratı[nı]
Kendisi tıtdı Medīne yolını
- 42/16 Şağ selāmet geldi yėtdi 'Alī
Muşafānıñ katına ėrdi velī
- 42/17 Cümle aşḥāb gelüben görüşdiler
Şād olup ḥāl ü ḥatır¹⁴ soruşdılar
- 42/18 İşbu kışsa burada oldu tamām
Muşafānıñ rüḥına yüz biñ selām

¹³ Metinde endi yazılmıştır.

¹⁴ Metinde ḥāl-i ḥatır yazılmıştır.

Dizin-Sözlük

āb (Far.): su

ā.+ ı 40/6

‘**acāyib (Ar.):** tuhaf

‘a. 38/13

ad: isim

a.+ ı 39/1

a.+ ım 39/6

a.+ ın 40/12, 42/4

ādem (Ar.): kişi

ā. 38/10, 40/8

ādemi (Ar.): insan

ā. 39/4

ağla-: göz yaşını dökmek

a.- dı 40/10

ağlaT-: ağlamasına sebep olmak

a.- ır 38/14

ağ(i)z: organ adı

a.+ ında 42/13

āh: feryat

ā.- edicek 41/3

āhıret (Ar.): öbür dünya

ā. 41/3

aķ: beyaz

a. 38/11

aķ-: süzülme, dökülme

a.- ar 38/11

‘**āķıbet (Ar.):** nihayet, son

‘a. 40/5

aķıt-: akmasını sağlamak

a.- dıñ 41/21

aķlın dēr- (Ar. + T.): aklını başına

toplamak, kendine gelmek

a.- e 40/21

al-: 1. gidermek, ortadan kaldırmak

a.- ıvırmezsın 39/10

2. kurtarmak

a.- ayım 39/17

a.- maz isem 39/17

a.- ısar 41/12

3. kavramak

a.- dı 40/12

4. karşılamak

a.- amadı 42/5

5. ele geçirmek

a.- dılar 42/11, 42/12

aldı git-: alıp götürmek, yakalayıp

götürmek

a.- di 39/9

‘**Alī (Ar.):** Hz. Ali

‘A. 38/15, 38/16, 38/17, 38/18,

39/11, 39/15, 39/16, 39/20, 39/21,

40/11, 40/12, 40/13, 40/15, 40/3,

40/4, 40/7, 40/9, 41/1, 41/6, 41/11,

41/12, 41/13, 41/17, 41/18, 41/20,

41/9, 42/1, 42/10, 42/13, 42/14,

42/16, 42/2, 42/4, 42/5, 42/6, 42/8

‘A.+ den 40/2

‘A.+ niñ 38/17

‘A.+ ye 41/19

‘A.+ yi 39/18, 41/8

Allāh (Ar.): yaratıcı

a. 38/5, 39/1, 40/12, 42/4

āmīn (Ar.): duadan sonra söylenen

“kabul olsun!” anlamında dilek ifade

eden söz

ā. 42/13

aña: ona

a. 39/15, 42/15

anda: orada

a. 38/15, 41/1, 41/6

andan: oradan

a. 41/15

anı: onu

a. 39/13

anıñ: onun

a. 41/17

anlar: onlar

a. 41/11, 41/9

arı: saf, temiz

a. 38/6

aşhāb (Ar.): sahabeler

a. 42/17

a.+ lar 39/20

aşağı: yukarı karşıtı

a. 40/14

‘**aşk (Ar.):** kuvvetli sevgi ve bağlılık

duygusu

- ‘a.+ ı 41/4
at: binek hayvanı
a.+ ı 39/21
a.+ ıla 39/3
at-: bir cismi bir yöne doğru fırlatmak
a.- ımı 40/2
‘avrat (Ar.): eş, zevce
‘a.+ ı 39/17
‘a.+ ımı 39/9
‘a.+ ımı 42/15
ay: dünyanın uydusu
a. 38/9, 41/2
ayağ: organ adı
a.+ ı 38/12, 40/21
ayır-: bir şeyi bulunduğu yerden almak
a.- amadı 38/16
a.- amaya 38/19
ayrık: bundan sonra
a. 39/14
bağla-: 1. kuşanmak
b.- dı 39/11
2. ip vb. bir araçla bir şeyi bir şeye tutturmak
b.- dı 40/10
bağlu: bağlanmış olan
b. durur 41/7
bağ-: bakışı bir yöne çevirmek
b.- ar 38/11, 41/19
b.- arlardı 38/9
b.- dı 40/9
bārū: sur, kale duvarı
b.+ ya 41/15
baş-: baskın yapmak
b.- am 39/13
baş: 1. kafa
b. 38/13, 38/17
b.+ ı 38/15, 38/16, 41/16
b.+ ıla 39/20
b.+ ın 39/13, 42/9
b.+ ın 40/4
b.+ ına 42/9
b.+ ını 41/21
2. Kesikbaş
b. 40/7
başı ayağı dön-: çok yorulmak, takati kesilmek
b.- eridi 40/17
başa yazıl-: Allah'ın isteğiyle olduğuna inanmak
b.- ima y.- anı 39/16
başla-: bir işe girişmek
b.- yalım 38/5
bat-: gark olmak
b.- ar 38/11
batmān: ağırlık ölçü birimi
b. 42/3
ben: I. teklik kişi zamiri
b. 39/5, 39/10, 39/13, 39/14
b.+ i 38/19, 41/11, 42/1
b.+ im 39/1
benim: ben zamirinin ilgi durumu eki almış şekli
b. 39/6, 39/7, 39/10
beñze-: benzer nitelikler bulunmak
b.- r 41/13
beş biñ: beş bin
b.- idik 41/10
beş yüz: beş yüz
b. 40/9, 41/6
b.+ imizi 41/10
bırağ-: koyuvermek, salıvermek
b. 40/14
bī-çāre (Far.): çaresiz
b.- ler 41/8
bil-: 1. öğrenmiş olmak
b.- üridim 39/5
2. fark etmek, anlamak
b.- üridi 40/20
bile: birlikte, yanında
b. 38/8, 39/18, 40/9, 40/11
biñ: bin
b. 38/18, 42/3, 42/7
bin-: bir binek hayvanının üzerine atlamak
b.- di 39/19
bir: 1. adet olarak bir
b. 38/10, 39/7, 41/18

2. herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren sayı
b. 38/6, 38/12, 38/13, 39/8, 39/15, 40/5, 40/10, 40/6, 40/2141/1, 41/13, 41/2, 41/6, 42/14, 42/5
bir arada: birlikte
b. 41/6
biri: herhangi bir kimse
b.+ ini 4215
birlik: bir olma durumu
b.+ ine 42/6
bismillāh (Ar.): besmele
b. 38/5
biz: I. çokluk kişi zamiri
b.+ e 41/11, 41/12
b.+ i 41/9
boyun: organ adı
b.+ ları 41/7
bu: 1. işaret zamiri
b. 41/5
b.+ ndan 40/8
b.+ nı 42/3
2. işaret sıfatı
b. 39/11, 40/7, 41/9, 41/12, 42/8
bul-: bir yere, bir noktaya varmak, ulaşmak
b.- dılar 42/13
buñ: sıkıntı, dert
b. 40/19
bunca: bu kadar
b. 41/21
bunda: buradan
b. 41/12, 42/1
bundan: buradan
b. 40/8
burada: bu yerde
b. 42/18
burc (Ar.): kale duvarı
b. 41/15
cān (Far.): kişinin varlığı, özü
c.+ ımız 41/20
c.+ ına 41/17
cehennem (Ar.): tamu, günahkârların öldükten sonra azap gördükleri yer

c. 40/6
cigeri tağlu (Far.): çok acısı olan
c. 41/7
cümle (Ar.): hepsi, tamamı
c. 38/8, 39/18, 42/17
c.+ si 38/18, 42/12
çağ-: vurmak
ç.- ar 41/19
çal-: vurmak
ç.- dı 42/9
çäre (Far.): çıkar yol
ç. 39/16
çevir-: döndürmek
ç.- di 42/4
çık-: 1. yükselmek
ç.- ar 41/3
ç.- ardım 39/3
2. içeriden dışarıya varmak
ç.- ar 40/6, 41/15
ç.- up 40/8
çok: miktarca fazla
ç. 39/2, 40/12, 42/4
çün (Far.): 1. ne vakit ki
ç. 40/15
2. ...dığı zaman, ... dışında
ç. 39/11, 41/8, 42/10, 42/8
da / de: bağlama edatı
d. 39/7, 39/10
dād (Far.): sızlanma, şikâyet
d.+ ımı 39/10
dañı: bağlama edatı
d. 38/18, 39/1, 39/2, 39/20, 41/18, 42/14
dā'imā (Ar.): her zaman
d. 40/8, 40/18
da'vā (Ar.): savunulan görüş, iddia
d. 38/18
d.+ sını k- mışam 39/14
da'vācı (Ar. + T.): şikâyetçi olan kimse
d.- nam 39/10
dē-: 1. söylemek
d.- di 39/8, 41/11, 41/12, 42/3
d.- diler 42/13

- d.- medim 42/7
d.- mezidi 40/19
d.- r 39/12
d.- yü 41/9
2. diye düşünmek
d.- meyüp 40/5
d.- mez 40/1
dem (Far.): zaman
d. 40/9
dêril-: toplanmak
d.- diler 42/12
derin: dibi yüzeyinden uzak olan
d. 40/6
destür dile- (Far. + T.): izin istemek
d.- di 38/15
destür vèr- (Far. + T.): izin vermek
d.- gîl 39/12
dib: 1. bir şeyin en alt bölümü
d.+ inde 39/13
2. bir şeyin yanı başı
d.+ ine 42/12
dil: organ adı
d.+ i 38/12
d.+ ime 38/7
dile-: istemek
d.- diler 41/8
diline getür-: anmak, söylemek
d.- di 40/12, 42/4
dilime gel: söyleyecek duruma
gelmek
d.- di 38/6
dîn (Ar.): kutsal varlıklara inanmayı
ve tapınmayı sistemleştiren kurum
d. 42/7
diş: organ adı
d.+ lerini 41/19
dîv (Far.): dev
d. 39/17, 39/8, 40/7, 41/12, 41/13,
41/17, 41/18, 41/7, 41/9, 42/10,
42/2, 42/7
d.+ e 42/6
d.+ i 39/12, 42/10
d.+ iñ 39/13, 41/21
d.+ ler 41/21
d.+ üñ 42/11
dök-: akıtmak
d.- er 38/10
dön-: 1. yönünü bir tarafa çevirmek
d.- di 40/9
d.- üp 41/19
2. bir şekle girmek
d.- di 42/8
3. geri gelmek
d.- di 39/20
dört: dört
d. 38/8
du â (Ar.): Allah'a yalvarma
d. 39/5
d.+ sın 39/5
d.+ sını 40/15
d.- êtdi 42/13, 42/14
düldül (Ar.): Ali'ye Hz. Muhammed
tarafından hediye edilen binek
hayvanı
d. 39/21, 40/10
d.+ den 39/21
d.+ e 39/19, 40/9
dün ü gün: gece gündüz
d. 38/5, 39/1
dünyâ (Ar.): yeryüzü
d.+ da 42/2
dürîş-: çabalamak, gayret etmek
d.- elim 38/5
d.- ürdim 39/1
düşmân (Far.): hasım, husumetli
d.+ ımız 41/20
éd-: söylemek
è.- iserem 38/6
egül egül: eğile eğile
e. 40/13
el: 1. organ adı
e.+ den e. 40/14, 40/15
e.+ i 38/12
e.+ leri 41/7
e.+ ine 40/12
2. sahiplik
e.+ inden 39/17
elinden: yüzünden, sebebinden
e. 41/12, 41/20, 41/7, 41/9
elli bir: elli bir

- e. 39/2
ér-: ulaşmak, varmak
è.- di 40/21, 42/16
è.- diler 40/5
eren: veli, ermiş
e.+ ler 39/14
erlik: mertlik, yiğitlik
e. 39/14
et: deri ve kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabaka
e.+ i 40/8
ev: hane
e.+ i 42/10
eyit-: söylemek
è.- er 38/17, 39/15, 39/16, 40/11,
40/14, 40/7, 41/11, 42/1, 42/2,
42/6, 42/7
eyle-: yapmak
e.- di 42/10
ezber (Far.): akılda tutma
e.- eder 40/2
feryād (Far.): bağırma, haykırma
f.- eder 41/9
gāh gāh(Far.): bağlama edatı
g. 39/3, 40/17
gāhī (Far.): bazen, ara sıra
g. 39/4
ğayret (Ar.): çaba
ğ.+ i 39/17
ğ.+ inden 38/17
geç-: bir yerden başka bir yere
gitmek; varmak, ulaşmak
g.- di 39/11, 41/11, 42/16, 42/9
g.- diler 42/11, 42/12
g.- diñ 41/20
g.- üben 42/17
g.- er 40/1, 40/8
g.- iser 41/12
g.- ür ise 38/18
gel-: bir yere varmak, ulaşmak
g.- di 41/12, 42/16
g.- diler 40/5, 42/12
g.- iser 41/12
g.- üben 42/17
g.- ür 41/18
ger: bağlama edatı
g. 39/10
gerçek: hakiki
g. 40/13
getür-: gelmesini sağlamak
g.- di 42/3
g.- mege 38/15
gevde /gövde: vücut
g.+ mi 39/8
g.+ si 38/13
gibi: çekim edatı
g. 38/18, 41/16
gir-: dışarıdan içeri girmek
g.- di 38/10
g.- erdim 39/4
giT-: bir yöne doğru hareket etmek
g.- di 39/20, 41/13
g.- er 39/21, 40/2
gök: gökyüzü
g.+ e 39/3, 41/3
gökçek: güzel
g. 41/4
gönder-: yollamak
g.- diler 39/18
göñ(ü): duyguların kaynağı olan yer
g.+ inde 41/4
gör-: 1. gözle algılamak, seçmek
g.- di 41/1, 41/13, 41/2, 41/6
g.- diler 38/10, 41/8
g.- ürsem 39/13
2. yaşamak
g.- iserem 39/16
3. fark etmek, anlamak
g.- di 40/14
görüş-: karşılıklı konuşmak
g.- diler 42/17
göz: organ adı
g. 39/20, 40/20, 40/3
g.+ in 40/4, 41/10
g.+ leri 38/13, 41/16, 42/8
g.+ lerimi 39/9
göz(i)yaşı: gözden akan sıvı
g. 38/10
gül-: gülmek, sevinmek
g.- diler 42/11

gün: 24 saatlik zaman dilimi

g.+ de 40/21

gün ü dün: gece gündüz

g. 40/5

günde: her gün

g. 41/10

gürz (Far.): silah olarak kullanılan

topuz

g. 42/5

g.+ i 42/3

hacc (Ar.): İslam'ın beş şartından biri

h.+ a 39/2

Hak(k) (Ar.): yaratıcı

h. 38/6, 38/7, 42/1

h.+ a 41/1

h. ise 38/6

Hak Çalap (Ar. + T.): yaratıcı

h. 40/11

hāl (Ar.): durum, vaziyet

h. 42/17

Hasan (Ar.): Hz. Hasan

h. 39/19

hatır (Ar.): duygu, his

h. 42/17

hatun: kadın

h. 41/2

h.+ ı 41/3, 42/12

h.+ ım 39/7

hazīne (Ar.): altın, gümüş vb. değerli

eşya, servet

h.+ sini 42/11

helāl (Ar.): nikâhlı olan eş

h.+ i 41/5

hem (Far.): bağlama edatı

h. 38/12, 38/13, 39/1, 39/19, 40/4,

40/6, 41/5

hemān (Far.): hemen, o anda

h. 38/12

hergiz (Far.): asla

h. 38/19

hikāyet (Ar.): hikāye, kıssa

h. 38/6

himmet (Ar.): niyet

h.+ iñ 40/11

horla-: horuldamak

h.- r 41/14

hoş (Far.): güzel

h. 41/3

hüb (Far.): güzel

h. 39/7

Hüseyin (Ar.): Hz. Hüseyin

h. 39/19

ırak: uzak

ı. 40/14

İblīs (Ar.): kötü, lanetli

i. 42/10

iç: gönül

i.+ i 41/14

içerü: iç taraf, içteki bölüm

i. 38/10

ihlās (Ar.): riyasız sevgi ve bağlılık

i. 40/18

iki: iki

i. 42/10

i.+ si 39/7

ikrār (Ar.): söyleme

i. 40/18

ile: 1. bağlama edatı

i. 39/19, 39/5, 39/8, 40/4

2. çekim edatı

i. 38/18, 39/1, 39/12, 39/7, 40/10,

40/18, 40/3, 41/5

ilerü: ön

i. 39/11

īmān getür-: Müslümanlığı kendi

isteği ile kabul etmek

ī. 42/6

in-: 1. yukarıdan aşağı doğru gelmek

i.- di 40/13

i.- er idi 40/16, 40/17

2. yukarıdaki bir yerden aşağıdaki bir

yere gelmek

i.- di 42/3

iñle-: acı ve üzüntü belirten sesler

çıkarmak

i.- yüp 40/19

ip: iplik

i.+ i 40/14

İsā (Ar.): Hz. İsa

İ. 39/5

ism-i a'zam (Ar.): Allah'ın en büyük ismi

i. 39/5, 40/15

işbu: işte bu

i. 42/18

işit-: duymak

i.- di 39/11, 42/8

kad̄ar (Ar.): çekim edatı

ķ. 38/19

kaķı-: öfkelenmek

ķ.- madan 42/8

kaķ a (Ar.): kale

ķ.+ sınıñ 40/7

kaķ a-yı zerīn (Ar. + Far.): altından

yapılmış kale

ķ.+ idi 39/6

kaķdır-: bulunduğu yerden almak

ķ.- amadı 38/16

ķ.- amaya 38/19

kaķkan: savaş aleti, savunma silahı

k.+ ın 42/4

kaķmu: herkes

ķ. 39/20

ķ.+ sı 42/11

kaķan: damarlardaki kırmızı renkli sıvı

ķ.+ a 42/8

ķ.+ ını 41/21

kaķanaT: uçmayı sağlayan organ

ķ.+ ı 40/1

kaķanda: ne zaman

ķ. 40/3

kaķapu: kapı

ķ. 41/1, 42/12

ķ.+ sı 40/7

ķ.+ ya 40/13

ķ.+ yı 41/2

kaķār (Far.): etki, işleme

k. eyle- 41/17

kaķarşu: bir kimsenin esas tutulan

yüzünün ilerisi, ön

ķ.+ sına 41/8

kaķad (Ar.): niyet

ķ. eyledi 38/15

kaķaşır (Ar.): kısa

ķ. 41/21

kaķat: huzur, ön

ķ.+ ına 39/4, 42/16

kaķatı: 1. hızlı

ķ. 39/21

2. kuvvetli

ķ. 41/15

kaķatı kaķatı: kızgın

ķ. 41/19

kaķaya: sert ve iri taş kütleli

ķ.+ ya 40/10

kaķayġu: dert, sıkıntı

ķ. 39/9

kaķayġu ye-: tasalanmak, üzölmek

ķ.+ sın y.- medim 42/7

ķ.+ sını y.- mez idi 40/19

kemend (Far.): uzun ip

k. 40/10, 40/12

k.+ i 40/15, 40/9

kendi / kendü: dönüşlölük zamiri

k.+ lerin 42/13

k.+ si 42/15

k.+ ye 40/14

kes-: bıçak vb. aletle ikiye ayırmak

k.- di 42/9

k.- em 39/13

k.- mişsiñ 41/21

Kesik Baş: başı dev tarafından

kesilen destan kahramanı

k. 39/20, 39/21, 40/10, 40/3

k.+ a 42/14

k.+ dır 38/12

k.+ ı 38/10

k.+ ın 40/4, 41/5

kez: defa

k. 39/2

kaķıl-: 1. yapmak, yerine getirmek

ķ.- mışam 39/14

2. yerine getirmek

ķ.- uridi 40/3

kaķışsa (Ar.): hikâye

ķ. 42/18

ķiyāmet (Ar.): ahiret, hesap günü

ķ.+ de 39/10

ķi (Far.): bağlama edatı

k. 38/11, 41/13, 41/2

ķim (I): bağlama edatı

k. 38/10, 39/15, 40/1, 40/11, 40/21, 40/3, 41/6, 42/3, 42/8

ķim (II): soru zamiri

k. 38/11, k. 41/11

ķimse: herhangi bir ķiři

k. 38/19

ķin̄ (Far.): garaz

k. 41/14

ķiři: kimse

ķ.+ lerin 41/10

ķo-: 1. izin vermek

ķ.- maz 39/9

2. geriye bırakmak

ķ.- dı 41/10

3. yaşamak

ķ.- mayam 42/2

4. salıvermek

ķ.- dı 40/15

ķol: organ adı

ķ.+ ına 42/4

ķ.+ ları 41/16

ķopar-: yerinden sökmek

ķ.- dı 41/2

ķulaç: yana açılmış iki kolun parmak

uçları arasındaki mesafe

ķ. 40/9

ķulaķ ur-: dinlemek

ķ.- muřlardı 38/9

ķurān (Ar.): kutsal kitap

ķ.+ ı 40/2

ķurtar-: zor durumdan uzaklaştırmak

ķ. 41/9

ķuyu: derin çukur

ķ. 40/14, 40/6, 42/13

ķ.+ dan 40/6

ķ.+ dır 40/7

ķ.+ sı 40/7

ķ.+ ya 39/9, 40/16

ķüfr (Ar.): Allah'ı inkâr durumu

k. 41/14

ķülhān (Ar.): hamamlarda ateş

yakılan kapalı ve geniş oda

k. 41/16

ķünbed (Far.): kubbe biçiminde olan yapı

k. 41/16

ķa'īn (Ar.): lanetli

41/14, 42/3

ķaḥfil (Ar.): meclis, encümen

m.+ inde 39/14

ķeded (Ar.): yardım

m. eyle- 39/8

ķedīne (Ar.): yer adı

m. 42/15

ķelek (Ar.): ferişte

m.+ ler 39/4

ķendil (Ar.): yumuřak bez parçası

m. 40/4

ķenzil (Ar.): varılacak yer

m.+ e 39/18

ķürgizār (Far.): çayırılık, çimenlik

m.+ a 40/5

ķmi: soru edatı

m. 41/20

ķmināre (Ar.): camilerdeki yüksek ve ince yapı

m.+ ye 41/13

ķmiřķāl (Ar.): ölçü birimi

m. 38/16

ķmu'cizāt (Ar.): mucizeler

m.+ ı 39/3, 40/2

m.+ ıla 39/3

m.+ ın 38/7

ķmuřḥaf (Ar.): Kuran

m. 40/2

ķMuřḥafā (Ar.): Hz. Muhammed

m. 38/7, 38/8, 41/11

m.+ nıñ 42/16, 42/18

ķMüslimān (Ar.+ Far.): İslamiyet'e inanan ķiři

m. 41/6, 42/2

m.+ lar 42/11

nağra (Ar.): haykırma, bağırma

n. 41/17

nağra ur- (Ar. + T.): nara atmak,
bağırma

n.- dı 41/17, 41/18

namāz (Far.): İslam'ın beş şartından
biri

n. 40/20

n. kılar 41/3

n. kılar idim 39/5

n. kılar idi 40/3

n.+ ın kılar idi 40/20

ne...ne (Far.): bağlama edatı

n. 38/12

neT-: ne etmek, ne yapmak

n.- er 38/17

n.- esini 42/5

n.- eyim 40/19

nefes (Ar.): soluma, soluk

n.+ i 41/15

nev-civān (Far.): delikanlı, genç

n. oldu 42/14

neyle -: ne yapmak

n.- yüp 42/5

nūr (Ar.): ışık, İlahi bir güç tarafından
gönderildiğine inanılan parlaklık

n.+ a 38/11

n.+ dır 38/11

n. eylemiş 41/4

oğ(u)l: erkek çocuk

o.+ ım 39/7, 39/8

ok: savaş aleti

o. 40/2

oku-: sesli olarak söylemek

o.- dı 40/15

ol: 1. işaret sıfatı

o. 38/17, 39/17, 39/18, 39/21, 40/3,
40/7,

40/10, 40/11, 40/13, 40/18, 40/4,

40/6, 40/9, 41/14, 41/2, 41/3, 41/5,

42/2, 42/3, 42/6, 42/7, 42/11,

42/12, 42/14,

2. işaret zamiri

o. 38/15, 42/14

ol-: 1. gelip çatmak

o.- diğîn 40/20

2. gerçekleşmek, vuku bulmak

o.- a 40/11

o.- masun 39/15

o.- ur ise 38/18

oña: oda

o.+ da 41/6

otur-: 1. kaba eti üzerine bir yere

yerleşmek

o.- dı 40/21

2. ağırlığı kaba etlere vererek bir yere

yerleşmek

o.- dı 38/8

otuz biñ: otuz bin

o. 39/18

otuz üç biñ: otuz üç bin

o. 38/8

öl-: vefat etmek

ö.- di 42/10

ö.- em 39/13

öldür-: ölmesine sebep olmak

ö.- eyim 39/12

ömr (Ar.): yaşam

ö.+ ümde 42/7

ömrî geç- (Ar. + T.): yaşamak

ö.- er 40/8

öñce: evvel

ö. 40/2

öp-: öpmek

ö.- er 40/4

pāre (Far.): parça

p. 42/10

pāre pāre (Far.): parça parça

p. eylerem 42/1

parmağ getür-: şahadet getirmek

p. 42/6

peygāber (Far.): Allah'ın elçisi

p.+ i 38/14

Resül (Ar.): peygamber, Hz.

Muhammed

r. 38/17, 39/15

r.+ e 39/12

r.+ iñ 38/9

Resülallāh (Ar.): Allah'ın elçisi

r. 39/8

rūḥ (Ar.): can, tın

r.+ ına 42/18

şan-: zannetmek

ş. 41/2

ş.- asın 38/11, 40/1

şanki (T. + Far.): bir şeyin

gerçekmiş gibi

izlenim uyandırdığını belirtmek için

kullanılan söz

sā'at (Ar.): zaman dilimi

s. 40/21

şağ selāmet (T. + Ar.): sağ salım

ş. 42/16

şaḥābe (Ar.): Hz. Muhammed'i

görmüş

ve onun sohbetinde bulunmuş

kimseler

ş. 38/8, 39/18

şakallu: sakalı olan

ş. 38/11

şalavāt getür-: Hz. Muhammed'e

saygı bildirmek için dua okumak

ş.+ ı g.- di 40/16

saña: sen zamirinin yönelme durumu

ekiyle genişletilmiş şekli

s. 39/15

sarāy (Far.): ihtişamlı ve büyük yapı

s. 41/2, 42/9

s.+ a 41/13

s.+ da 41/2

s.+ ı 41/4

seccāde (Ar.): namazlık

s.+ si 41/5

secdeye var- (Ar. + T.): secde

etmek

s.- dı 41/1

sekiz: sekiz

s. 40/21

selām (Ar.): esenleme

s. 42/18

sen: II. teklik kişi zamiri

s. 41/20, 41/21

s.+ i 42/1, 42/2

s.+ iñ 39/10, 41/20

şıçra-: hızla ileriye atılmak

ş.- dı 41/13

şıdķ (Ar.): doğruluk

ş.+ ıla 40/18

sil-: bir şeyin ıslaklığını gidermek

s.- er 40/4

siz: II. çokluk kişi zamiri

s.+ e 41/11

s.+ i 41/12

şoruş-: karşılıklı birbirine sormak

ş.- dılar 42/17

söyle-: dile getirmek, anlatmak

s.- r 38/12

s.- yem 38/7

söz: laf, kelam

s.+ e 38/5

s.+ i 39/11

s.+ ine 38/9

s.+ leri 42/8

şüret (Ar.): şekil

ş.+ ine 39/4

sür-: at, araba vb. yönetmek, sevk

etmek

s.- diler 40/5

s.- er idi 39/21

şād (Far.): mutlu, sevinçli

ş. olup 42/17

şāḥ-ı çmār (Far.): büyük çınar

ş. 41/16

şehīd (Ar.): Allah yolunda ve din

uğruna ölen kimse

ş. olmuş 38/13

şehr (Far.): şehir, merkezi yerleşim

yeri

ş.+ im 39/6

şeker (Far.): hoş, güzel

ş. 38/9

şerḥ (Ar.): açıklamak

ş. eyleyem 38/7

Şeyḥ Abdullāh (Ar.): Kesik Baş'ın

asıl ismi

ş.+ idi 39/6

şimdi: şu an

ş. 42/1

şol: şu, işaret sıfatı

ş. 39/21

şöyle: şu şekilde

ş. 41/15

şük(ü)r (Ar.): Allah'a duyulan minneti

dile getirme

ş. ederdi 40/18

taşlı (Far. + T.): yaralı

t. durur 41/7

taş u taş: her yer

t. 40/1

taşın-: kuşanmak

t.- dı 39/19

taş: dam, yüksekçe yer

t.+ ı 41/16

tamām (Ar.): tamamlanmış, bitmiş

t. oldu 42/18

Ta'âr: yaratıcı

t. 41/4

t.+ niñ 42/6

t.+ ya 40/18

Ta'âr'niñ arslanı: Hz. Ali

t. 40/13

taşu: kulluk

t. kıldı 41/1

taş: sert cisim, kaya parçası

t.+ ina 42/9

tekbîr getür- (Ar. + T.):

Allahuekber sözüyle başlayan duayı okumak

t.- ürdi 40/16

temür: demir

t. 41/1

tış: dış, görünüş

t.+ ı 41/14

tîmâr (Far.): yardım

t. eylemişem 39/2

toşın-: temas etmek

t.- ursa 41/15

tol-: sarmak, kaplamak

t.- mişıdı 41/14

tolu: tamamen dolmuş olan

t.+ mış 41/5

tur-: 1. ayaga kalkmak

t.- 39/11

t.- up 38/15

2. bulunmak

t.- mişam 39/14

tuñ gel-: ayağa kalkmak

t.- dı 41/18

tüt-: 1. öyle saymak, düşünmek

t.- iñ 40/11

2. bir yere yönelmek

t.- dı 42/15

3. kavramak

t.- dı 38/16

tütün: duman

t.+ i 41/3

u / ü (Far.): ve bağlacı

u. 38/16, 40/16, 41/14, 41/15

uc: bir şeyin baş veya son noktası

u.+ ın 40/10, 40/12

u.+ yla 40/20

uç-: havada yol almak

u.- a. 40/1

u.- ar 40/1

ur-: elindeki bir şeyi hızla vurmak, çarpmak

u.- a 42/3

u.- dı 38/14, 42/5

u.- ur 41/18

uşşı giT-: şaşırmaq, korkmak

u.- er 38/17

uyan-: uyku durumundan çıkmak

u.- madı 41/17

u.- up 41/18

uykuya var-: uyumaya başlamak

u.- mişdı 41/14

uyu-: uyku durumunda olmak

u.- ya 39/9

vaqt (Ar.): zaman

v.+ i 40/20

var: mevcut olan

v. 40/9, 41/2

v.+ dı 40/6

v.+ dır 40/1

- v.+ idi 38/12, 39/7
var-: belli bir yere gitmek, ulaşmak,
vasıl olmak
v.- alar 41/8
v.- ayım 39/12
v.- ırdım 39/4
v.- ısam 39/16
v.- ma 39/15
v.- mışam 39/2
velī (Ar.): Allah dostu
v. 40/13, 42/16
vēr-: 1. yollamak, sevk etmek
v.- di 42/1
2. bırakmak
v.- di 42/15
yā (Ar.): seslenme edatı
y. 38/17, 39/8, 39/15, 40/7, 41/20,
41/9, 42/2
yā...yā (Far.): bağlama edatı
y. 39/13
yārī (Far.): yardım
y.- kıla 38/7
yaş: ıslaklık, nem
y.+ ıla 39/20
yaşa-: ömür sürmek
y.- 42/12
yavlaq: pek, çok
y. 40/16
ye-: ağzıyla çiğneyerek yutmak
y.- di 39/8, 41/10
y.- diği 40/8
y.- yem 42/2
yedi: yedi
y. 40/2, 40/5
y. gün y. gece 40/17
yer: 1. toprak
y. 39/13
y.+ e 38/14, 40/21
2. bulunulan konum
y.+ini 42/15
y.+ imden 38/19
y.+ inde 40/19
y.+ inden 38/16, 41/18
3. zemin
y.+ e 42/3
- yēr eyle-:** iyice yerleşmek
y.- miş 41/4
yéryüzi: yeryüzü
y.+ nde 39/3
yēt-: bir yere ulaşmak
y.- di 42/16
yıqıl-: harap olmak
y.- dı 42/10
yine: tekrar, bir kez daha
y. 41/18, 42/16
yok: mevcut olmayan
y. 38/13, 39/16
yol: yürümeye uygun yer
y.+ ını 42/15
yuvarlan-: hızla gitmek
y.- ur 40/1
yürü-: gezmek, dolaşmak
y.- rdım 39/3
yüz (I): çehre, görünüş
y.+ i 41/4
y.+ in 40/4
y.+ ine 38/11, 38/9
y.+ ini 38/14
yüz (II): yüz
y. 41/10
yüz biñ: yüz bin
y. 42/18
zār (Far.): ağlama, inleme
z. eyledi 39/19
zārī (Far.): ağlama
z. kıldı 38/14
zārī zārī (Far.): ağlaya ağlaya
z. 38/14
zerre (Ar.): çok küçük parçacık
z. 38/16, 38/19
ziyān gel- (Far. + T.): zarar görmek
z.- e 39/15
Zülfikār (Ar.): Hz. Ali'nin kılıcı
z. 39/11, 39/12, 39/19
z.+ ı 42/9

Haydeh FARAJI

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.

İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul Aydın University, Faculty of Sciences and Literature, Department of Psychology, Istanbul-TURKEY
0000-0001-5306-6546
haydehfaraji@aydin.edu.tr

The Mediator Role of Love Myths between Narcissistic Personality Traits and Love Styles

Abstract

Narcissistic personality traits are associated with relationship conflicts, and the way of perceiving relationships can affect behaviors and attitudes. Therefore, the study aims to investigate the love myths mediator role between narcissistic personality traits and love styles. The research participants was determined by a simple random sampling method. The participants were 231 women and 187 men in total, 408 individuals between the ages of 18-45 (Mean=23.81, Standart Deviation=5.95) who stated that they had been at least once in a romantic relationship and who participated in the study voluntarily. Measurement tools are socio-demographic data form, Narcissistic Personality Inventory, Love Attitudes Scale (Short-Form), and Love Myths Scale. The answers to the surveys were analyzed with the SPSS 25 program. Pearson Correlation Test and PROCESS 3.5 were used. The results indicated that abuse of love and idealization of love myths mediate between narcissistic personality traits and mania and ludus love style. The results show that when individuals with narcissistic personality traits adopt love myths abuse of love and idealization, they show a tendency to act like gamer, be careless, and be abusive in romantic relationships. The results of the study might help find a solution to narcissistic people's relationship conflicts, raising relationship satisfaction, and by so preventing jealousy, infidelity, and careless or manipulative, aggressive, and abusive attitudes.

Keywords: Love attitudes, Love styles, love myths, narcissistic personality disorder, narcissistic personality traits

Narsisistik Kişilik Özellikleri ve Aşk Stilleri Arasında Aşk Mitlerinin Aracı Rolü

Öz

Narsistik kişilik özellikleri, ilişki çatışmalarıyla ilişkilendirilir ve ilişkileri algılama biçimi, davranış ve tutumları etkileyebilir. Bu nedenle çalışmanın amacı, narsistik kişilik özellikleri ile aşk stilleri arasındaki ilişkide aşk mitlerinin aracı rolünü incelemektir. Araştırmanın örneklemini basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Örneklemini, romantik bir ilişki içinde olduğunu belirten ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 18-45 yaş aralığında (Ortalama=23,81, Standart Sapma=5,95) 231 kadın, 187 erkek olmak üzere toplam 408 birey oluşturmaktadır. Ölçüm araçları; sosyo-demografik veri formu, Narsistik Kişilik Envanteri, Aşk Tutumları Ölçeği (Kısa Form) ve Aşk Mitleri Ölçeği'dir. Anketlere verilen cevaplar, SPSS 25 programı ile analiz edilmiştir. Pearson Korelasyon Testi ve PROCESS 3.5 kullanılmıştır. Sonuçlar, sevginin kötüye kullanılması ve aşkın idealleştirilmesine ilişkin aşk mitlerinin, narsistik kişilik özellikleri ile mani ve ludus aşk tarzı arasında aracılık ettiğini göstermiştir. Sonuçlar, aşkın kötüye kullanılması ve aşk mitlerinin idealleştirilmesinin, narsistik kişilik özelliklerine sahip kişilerde romantik ilişkilerde oyunbaz gibi davranma, dikkatsiz olma ve istismarcı olma eğilimi yarattığını göstermektedir. Araştırmanın sonuçları, narsistik kişilerin ilişki çatışmalarına çözüm bulmada, ilişki doyumunu artırmada ve böylece kıskançlık, sadakatsizlik, dikkatsiz veya manipülatif, saldırgan ve istismarcı tutumların önlenmesinde yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Aşk tutumları, aşk stilleri, aşk mitleri, narsistik kişilik bozukluğu, narsistik kişilik özellikleri

Introduction

A heightened sense of grandiosity, vanity, self-absorption, sentiments of entitlement, a lack of empathy, and a tendency to take advantage of others are all characteristics of the narcissistic personality construct (Krizan & Herlache, 2018). Although narcissism is known to be related to romantic success in short-term contexts (dating, early-stage relationships), it is also related to problems in long-term committed relationships (Wurst et al., 2017). Therefore, narcissism is mainly understood to be a predictor of relationship-damaging behaviors and thoughts (Foster & Brunell, 2018). It has been shown that narcissists in long-term romantic relationships demonstrate low levels of commitment, are susceptible to infidelity, and have a more significant number of divorces than non-narcissists (Brewer et al., 2015). Narcissism is positively and directly associated with psychological abuse within the romantic relationship (Rokach, et al., 2021). In that continuum, friends and loved ones of narcissists report significant levels of anxiety, despair, self-aggression, ill health, and somatic issues (Day et al., 2022).

Narcissistic people have deep feelings of being unique, different, and privileged from others. They believe that they are not subject to the rules that apply to ordinary people and that there are rules that show that they are privileged and special and act accordingly (Dickinson, 2023). Therefore, because of these beliefs, they become prone to creating and believing in some myths, including love myths such as the idealization and abuse of love.

According to Lee's theory (1973), there are six forms of love. He associated the three primary colors - red, yellow, and blue - which make up the other colors in the rainbow, with eros (passionate love), ludus (playful love), and storge (friendly love), respectively. Stating that the remaining types of love consist of a combination of these three main loves, Lee (1973) classified the other types of love as secondary types of love. The combination of passionate love and playful love creates possessive love (mania), the combination of friendly love and playful love creates logical love (pragma), and the combination of passionate love and friendly love creates altruistic love (agape).

Ludus and mania kind of love and possessive forms of love are more encountered in individuals with narcissistic personality traits (Dinić & Jovanović, 2021). They are less functional and are associated with unhappiness in relationships (Blanchard & Fino, 2023). Ludus love style is characterized as lasting for a short period and being polygamic. Fun is prioritized, sexuality and passion are essential, and there is nearly no binding and sentimentality. Love is often treated as a game; individuals with this type of love are self-centered (Lee, 1988). Manic love occurs when passionate love and play-like love come together. In mania, a style of love, both sexual and emotional intimacy are expected to happen quickly. It is often an obsessive love; emotionality is very intense, with emotional highs and lows in the relationship (Azureen et al., 2022). Individuals with this type of love can generally fall in love suddenly, but this love can also end suddenly. There are insecurity and jealousy (Lee, 1977). For this reason, there is an intense fear of loss. Manic love can be seen as the most pathological style (Lester & Philbrick, 1988).

Thus, the study aims to investigate the role of romantic myths on accompanying narcissistic traits and love styles. Most of the time, people are reluctant to seek treatment directly because they have narcissistic pathology. Instead, as highlighted by Ronningstam and Weinberg (2013), facing an ultimatum in a relationship over infidelity or lack of closeness makes them seek psychotherapy. Besides people with narcissistic traits at first side search for their benefits in any kind of relationship (Cohen & Faraji, 2022). Therefore, targetting relationship issues rather than targetting personality traits directly might give us a chance to establish a therapeutic bond with the individual with narcissistic traits by showing them the potential benefits of psychotherapy. The results of the study might be beneficial for psychological treatment procedures of people with narcissistic traits who are researching a solution for their romantic relationship conflicts.

Also, finding the myths that lie behind destructive romantic relationship attitudes and behaviors and transforming them into more accurate and functional beliefs can prevent romantic relationship conflicts, abuse, and violence.

Method

Participants

At first the participants consisted of 480 individuals between the ages of 18-45, determined by a simple random sampling method, who stated they had been in a romantic relationship and who participated in the study voluntarily. Due to the fact that 72 participants had reported current or prior psychiatric diagnosis they were excluded from further analysis.

231 (55.3%) females and 187 (44.7%) males participated in the study. 77 (18.4%) were high schoolers, 321 (76.8%) were undergraduates, and 20 (4.8%) were graduates. 36 (8.6%) evaluated their economic level as low, 322 (77%) evaluated their economic level as medium, and 60 (14.4%) evaluated their economic level as high. 408 (100%) participants had not received a psychiatric diagnosis before. 185 (44.3%) participants were dating, 50 (12%) participants married, 5 (1.2%) participants divorced, and 178 (42.6%) participants were not in a relationship.

Data Collecting Tools

Socio-demographic Information Form

The socio-demographic information form consists of questions to investigate gender, education status, economic status, relationship status, and previous psychiatric diagnosis.

Romantic Love Myths Questionnaire (RLMQ)

The scale developed by Lara and Gomez-Urrutia (2021) assesses the perceptions of romantic love myths among young people. The scale consists of 10 items and two dimensions: idealization (4 items) and love abuse (6 items), and is a 5-point Likert type. According to Lara and Gómez-Urrutia (2021), the idealization subscale's Cronbach alpha reliability coefficient was .73, the love abuse subscale's was .82, while the idealization subscale's McDonald omega reliability coefficient was .78. The love abuse subscale's was .88. The idealization and love abuse dimensions of the Turkish adaptation of the scale's were conducted by Esen et al. (2021) and Cronbach alpha reliability values were calculated to be .74 and .76, respectively, while the McDonald omega reliability coefficients were .76 and .77. Confirmatory factor analysis results showed that the RAMÖ Turkish form had a two-dimensional structure (idealization and abuse of love) as in the original scale. Within the scope of the reliability analysis, The findings of the study show that the RLMQ Turkish form is a valid and reliable measurement tool that can be used to determine the beliefs of individuals in emerging adulthood regarding romantic love myths (Esen et al., 2021).

The Love Attitudes Scale – Short Form (LAS)

Based on Lee's (1973) classification of love, Hendrick and Hendrick (1989) developed the scale's first version, which has 42 items. Hendrick et al. (1998) conducted studies on the scale's short form, which has 24 items. The scale measures six types of love "passionate love (eros)", "altruistic love (agape)", "possessive love (mania)", "game playing love (ludus)", "friendly love (storge)", "pragmatic love (pragma)" and there are four items (24 items in total) to measure them. As a result, six distinct points are obtained, with the lowest four points and the greatest twenty points obtained from the subscales. An increase in the score from any subscale indicates that the relevant love style is selected. The Cronbach- α coefficients of the subscales of the LAS-Short Form vary between 0.62 and 0.88. Büyükaşahin and Hovardaoğlu (2004) conducted the scale's Turkish standardization, validity, and reliability assessments. Cronbach's alpha for the scale's Turkish adaptation was .70, and its two-half reliability was also found to be .70.

Narcissistic Personality Inventory (NPI)

The original version of the Narcissistic Personality Inventory, consisting of 220 questions, was developed by Raskin and Hall (1979). NPI-40 continued to be widely used until the 2000s. Ames et al. reorganized the NPI scale into 16 questions in 2006 (Ames et al., 2006, p.441). It is stated that NPI-16 minimizes time losses and errors caused by participants. The scale consists of 6 dimensions: Authority, Exploiteness, exhibitionism, Superiority, Self-sufficiency, and entitlement. The scale was adapted to Turkish by Atay (2009), and the Cronbach alpha coefficient was determined to be 0.627.

Process

Permission to use the scales was obtained via e-mail from the researchers who developed the scales used in the study and conducted the validity and reliability studies of their adaptation to Turkish, and information was obtained about the scale items and scoring procedures. The study was approved by the Istanbul Aydın University Social Sciences Ethics Committee decision dated 09.07.2021, numbered 2021/08. In the prepared online forms, it was stated that the personal information of the participants would not be shared with anyone other than the researchers and that they could leave the research at any time. The scales took about 20 minutes to complete.

Statistical Analysis

Analysis of Data

The answers to surveys were analyzed with the SPSS 25 program. The suitability of the scales used in the study to normal distribution was tested. In this test phase, Kolmogorov-Smirnov test results and kurtosis and skewness coefficients of the scales were evaluated. The size of the sample has a significant impact on the outcomes of normality tests. In cases where the sample size is small, normality tests are more likely to uphold the null hypothesis. Conversely, in larger samples, even minor deviations from the normal distribution can lead the normality test to reject the null hypothesis (Öztuna et al., 2006). Since 408 participants were a large sample, it was preferred to look at the kurtosis and skewness values to determine the normal distribution. The normal distribution assumption was evaluated through kurtosis and skewness values. The fact that the kurtosis and skewness values are in the -2 +2 reference range indicates that it is in accordance with the normal distribution (Hahs-Vaughn & Lomax, 2020).

Table 1

Normality Test and Skewness and Kurtosis Values Results of Narcissistic Personality Inventory, Love Attitudes Scale, Romantic Love Myths Questionnaire

	Kurtosis	Skewness	Kolmogorov-Smirnov
Narcissistic Personality Inventory	-1.38	-0.03	0.000
Authority	-1.39	-0.48	0.000
Exploiteness	-1.18	-0.39	0.000
Exhibitionism	-1.45	-0.10	0.000
Superiority	-1.41	0.10	0.000
Self-sufficiency	-1.41	-0.05	0.000
Entitlement	-1.65	0.12	0.000
The Love Attitudes Scale			
Eros	-0.50	-0.37	0.000

Ludus	-0.38	0.52	0.000
Storge	-0.76	0.17	0.000
Pragma	-0.41	0.23	0.000
Mania	-0.36	-0.17	0.000
Agape	-0.78	0.13	0.000
Romantic Love Myths Questionnaire			
Idealization	-0.25	-0.42	0.000
Abuse of love	-0.27	0.34	0.000

According to the reference values, the kurtosis and skewness values of the scales were suitable for normal distribution, and for this reason, parametric analysis was used. The relationships between the Narcissistic Personality Inventory, the Love Attitudes Scale, and the Love Myths Scale were investigated using Pearson Correlation analysis. PROCESS 3.5 Macro was used for mediator role analysis. For this study, all analyses were performed within a 95% confidence interval, and 0.05 was used as a reference for the p-value.

Results

Narcissistic Personality Inventory mean ($\bar{X}$ =8.52, SD=4.98), Authority mean ($\bar{X}$ =1.24, SD=0.83), Exploiteness mean ($\bar{X}$ =1.86, SD=1.08), Exhibitionism mean ($\bar{X}$ =1.54, SD=1.16), Superiority mean ($\bar{X}$ =1.44, SD=1.15), Self-sufficiency mean ($\bar{X}$ =1.50, SD=1.14), Entitlement mean ($\bar{X}$ =0.94, SD=0.86), Eros mean ($\bar{X}$ =13.10, SD=4.06), Ludus mean ($\bar{X}$ =10.56, SD=3.43), Storge mean ($\bar{X}$ =11.15, SD=4.20), Agape mean ($\bar{X}$ =10.59, SD=3.52), Mania mean ($\bar{X}$ =11.65, SD=3.68), Agape mean ($\bar{X}$ =11.53, SD=3.94), Idealization mean ($\bar{X}$ =3.48, SD=0.89), Love Abuse mean ($\bar{X}$ =2.63, SD=0.90).

Table 2

The Relationship between Narcissism Personality Traits, Love Styles, and Love Myths

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1-Narcissistic Personality Traits	1														
2- Authority	.78**	1													
3- Exploiteness	.85**	.64**	1												
4- Exhibitionism	.82**	.60**	.63**	1											
5- Superiority	.82**	.55**	.61**	.62**	1										
6- Self-sufficiency	.78**	.52**	.63**	.49**	.56**	1									
7- Entitlement	.74**	.50**	.53**	.56**	.54**	.50**	1								
8-Eros	-.28**	-.20**	-.23**	-.25**	-.20**	-.17**	-.30**	1							
9-Ludus	.37**	.28**	.32**	.33**	.29**	.20**	.37**	-.32**	1						
10-Storge	-.24**	-.18**	-.20**	-.20**	-.19**	-.16**	-.23**	.57**	-.20**	1					
11-Agape	-.10*	-.07	-.09	-.15**	-.10*	.05	-.12*	.27**	-.16**	.27**	1				

12-Mania	.20**	.19**	.19**	.20**	.11*	.09	.18**	-.02	.40**	-.03	.12*	1			
13-Agape	.01	.01	.01	-.01	.02	-.01	.06	.22**	.13**	.19**	.08	.36**	1		
14-Idealization	.09	.07	.11*	.08	.05	.07	.07	.06	.22**	.02	.02	.36**	.28**	1	
15-Abuse of love	.27**	.18**	.24**	.23**	.16**	.18**	.34**	-.10	.41**	-.06	-.01	.37**	.35**	.39**	1

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$ Name of the test applied: Pearson Correlation Test

The relationship between eros love style and narcissistic personality traits analysed with Pearson Correlation Test. Results showed that eros with narcissistic personality traits ($r = -.28$, $p < 0.01$), eros with authority ($r = -.20$, $p < 0.01$), eros with exploitiveness ($r = -.23$, $p < 0.01$), eros with exhibitionism ($r = -.25$, $p < 0.01$), eros with superiority ($r = -.20$, $p < 0.01$), eros with self-sufficiency ($r = -.17$, $p < 0.01$), eros with entitlement ($r = -.30$, $p < 0.01$) have weak and moderate negative correlation.

The relationship between Ludus love myth and narcissistic personality traits was analyzed with Pearson Correlation Test. When the variables of narcissistic personality traits with ludus ($r = .37$, $p < 0.01$), authority with ludus ($r = .28$, $p < 0.01$), exploitiveness with ludus ($r = .32$, $p < 0.01$), exhibitionism with ludus ($r = .33$, $p < 0.01$), superiority with ludus ($r = .29$, $p < 0.01$), self-sufficiency with ludus ($r = .20$, $p < 0.01$), entitlement with ludus ($r = .37$, $p < 0.01$) were examined, it was found to have a weak and moderate positive correlation.

The relationship between storge love style and narcissistic personality traits was analyzed with Pearson Correlation Test. Results showed that narcissistic personality traits with storge ($r = -.24$, $p < 0.01$), authority with storge ($r = -.18$, $p < 0.01$), exploitiveness with storge ($r = -.20$, $p < 0.01$), exhibitionism with storge ($r = -.20$, $p < 0.01$), superiority with storge ($r = -.19$, $p < 0.01$), self-sufficiency with storge ($r = -.16$, $p < 0.01$), entitlement with storge ($r = -.23$, $p < 0.01$) have a weak negative correlation.

The relationship between agape love style and narcissistic personality traits was analysed with the Pearson Correlation Test. Results showed that agape with narcissistic personality traits ($r = .10$, $p < 0.05$), agape with exhibitionism ($r = -.15$, $p < 0.01$), agape with superiority ($r = -.10$, $p < 0.05$), agape with entitlement ($r = -.12$, $p < 0.05$) have a weak negative correlation.

The relationship between mania love style and narcissistic personality traits analysed with Pearson Correlation Test. Results showed that mania with narcissistic personality traits ($r = .20$, $p < 0.01$), mania with authority ($r = .19$, $p < 0.01$), mania with exploitiveness ($r = .19$, $p < 0.01$), mania with exhibitionism ($r = .20$, $p < 0.01$), mania and superiority ($r = .11$, $p < 0.05$), mania and entitlement ($r = .18$, $p < 0.01$) have weak positive correlation.

The relationship between idealization, love myth, and narcissistic personality traits was analyzed with the Pearson Correlation Test. Results showed that Idealization with Exploitiveness ($r = .11$, $p < 0.05$), Idealization with Ludus ($r = .22$, $p < 0.01$), Idealization with Mania ($r = .36$, $p < 0.01$), Idealization with Agape ($r = .28$, $p < 0.01$) were examined, they were found to have a weak and moderate positive correlation.

The relationship between the abuse of love myth and narcissistic personality traits was analyzed with the Pearson Correlation Test. Results showed that narcissistic personality traits with abuse of love ($r = .27$, $p < 0.01$), Authority with abuse of love ($r = .18$, $p < 0.01$), exploitiveness with abuse of love ($r = .24$, $p < 0.01$), abuse of love with exhibitionism ($r = .23$, $p < 0.01$), superiority with abuse of love ($r = .16$, $p < 0.01$), self-sufficiency with abuse of love ($r = .18$, $p < 0.01$), entitlement with exploitation of love ($r = .34$, $p < 0.01$), abuse of love and ludus ($r = .41$, $p < 0.01$), abuse of love and mania ($r = .37$, $p < 0.01$), abuse of love and agape ($r = .35$, $p < 0.01$); have weak and moderate positive correlation.

Table 3

The Results Regarding the Mediating Role of Idealization in Predicting Ludus of Narcissistic Personality Traits

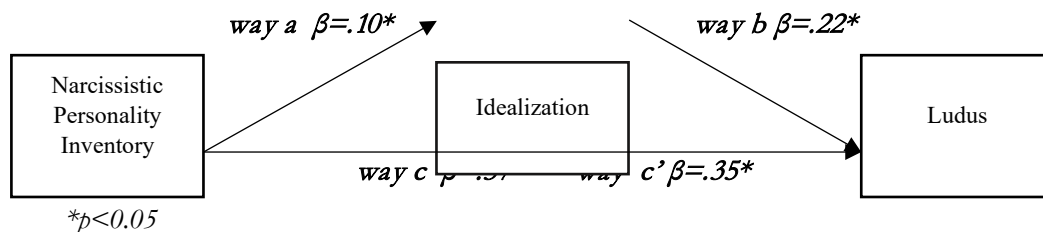
<i>Model</i>	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Lower bound	Upper bound
(Constant)	.37	.14	8.38	0.31		27.09	0.000*	7.77	8.99
1 Narcissistic Personality Traits			0.26	0.03	0.37	8.15	0.000*	0.19	0.32
(Constant)	.41	.17	6.01	0.65		9.25	0.000*	4.74	7.29
Narcissistic Personality Traits			0.24	0.03	0.35	7.88	0.000*	0.18	0.30
2 Idealization			0.71	0.17	0.18	4.12	0.000*	0.37	1.05
Undirect Total Effect (Mediator)			0.01	0.01				0.00	0.03

* $p < 0.05$ Test used: PROCESS 3.5

The results of PROCESS 3.5 show that the independent variable for narcissistic personality traits in the first model explained 14% of the variance in the ludus dependent variable score. The idealization independent variable was incorporated into the model in the second stage. The idealization independent variable was observed to explain 3% of the variance in the ludus dependent variable score. According to the findings, it was determined that the independent variables narcissistic personality traits and idealization explained 17% of the variance in the score on the ludus dependent variable. With the addition of the idealization independent variable in the second stage, the beta value of the Narcissistic Personality Inventory independent variable decreased from .37 to .35. After that, 5000 resampling options and 95% confidence interval options from Bootstrapping analysis were used to control this drop in beta value, and it was found that the lower limit and upper bound did not include 0. When the results of the mediating role analysis were evaluated, it was determined that there was partial mediation.

Figure 1

Beta Coefficients for the Mediating Role of Idealization in Predicting the Ludus of Narcissism Personality Traits

Table 4

The Results Regarding the Mediating Role of Idealization in Narcissism Personality Traits Predicting Mania

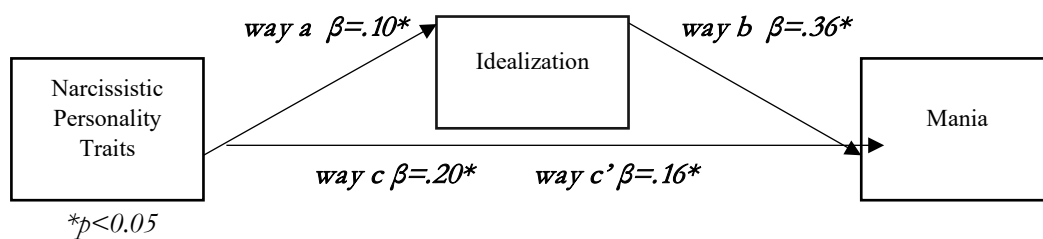
<i>Model</i>	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Lower bound	Upper bound
1									
(Constant)	.19	.04	10.41	0.35		29.76	0.000*	9.73	11.10
Narcissistic Personality Traits			0.15	0.04	0.20	4.09	0.000*	0.08	0.21
2									
(Constant)	.36	.15	5.65	0.70		8.04	0.000*	4.27	7.03
Narcissistic Personality Traits			0.12	0.03	0.16	3.62	0.000*	0.06	0.19
Idealization			1.43	0.19	0.35	7.68	0.000*	1.06	1.79
Undirect Total Effect (Mediator)			0.02	0.01				0.01	0.05

* $p < 0.05$ Test used: PROCESS 3.5

The results of PROCESS 3.5, show that the narcissistic personality traits independent variable in the first model explained 04% of the variance in the mania dependent variable score. The idealization independent variable was incorporated into the model in the second stage. The idealization independent variable was observed to explain 11% of the variance in the mania dependent variable score. According to the findings, it was determined that the independent variables of narcissistic personality traits and idealization explained 15% of the variance in the score in the dependent variable of mania. With the addition of the idealization independent variable in the second stage, the beta value of the Narcissistic Personality Inventory independent variable decreased from .20 to .16. After that, 5000 resampling options and 95% confidence interval options from Bootstrapping analysis were used to control this drop in beta value. It was found that the lower limit and upper bound did not include 0. When the results of the mediating role analysis were evaluated, it was determined that there was partial mediation.

Figure 2

Beta Coefficients for the Mediating Role of Idealization in Narcissistic Personality Inventory's Prediction of Mania

Table 5

The Results Regarding the Mediating Role of Abuse of Love in Predicting Ludus of Narcissistic Personality Traits

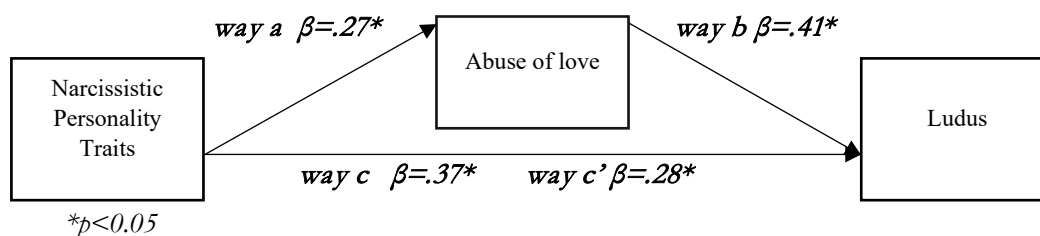
<i>Model</i>	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Lower bound	Upper bound
(Constant)	.37	.14	8.38	0.31		27.09	0.000*	7.77	8.99
1 Narcissistic Personality Traits			0.26	0.03	0.37	8.15	0.000*	0.19	0.32
(Constant)	.49	.24	5.53	0.47		11.65	0.000*	4.59	6.46
Narcissistic Personality Traits			0.19	0.03	0.28	6.27	0.000*	0.13	0.25
2 Abuse of Love			1.29	0.17	0.34	7.62	0.000*	0.96	1.63
Undirect Total Effect (Mediator)			0.06	0.02				0.04	0.09

* $p < 0.05$ Test used: PROCESS 3.5

The results of PROCESS 3.5, show that in the first model, the narcissistic personality traits independent variable explained 14% of the variance in the ludus dependent variable score. The independent variable of abuse of love was incorporated into the model in the second stage. It was observed that the independent variable, Abuse of Love, explained 10% of the variance in the ludus dependent variable score. According to the findings, it was determined that the independent variables narcissistic personality traits and abuse of love explained 14% of the variance in the score on the ludus dependent variable. In the second stage, with the addition of the abuse of love independent variable, the beta value of the Narcissistic Personality Inventory independent variable decreased from .37 to .28. After that, 5000 resampling options and 95% confidence interval options from Bootstrapping analysis were used to control this drop in beta value, and it was found that the lower limit and upper bound did not include 0. When the results of the mediating role analysis were evaluated, it was determined that there was partial mediation.

Figure 3

Beta Coefficients for the Mediating Role of Love Abuse in Predicting Ludus of Narcissistic Personality Inventory

Table 6

The Results Regarding the Mediating Role of Abuse of Love in Predicting Mania by Narcissistic Personality Traits

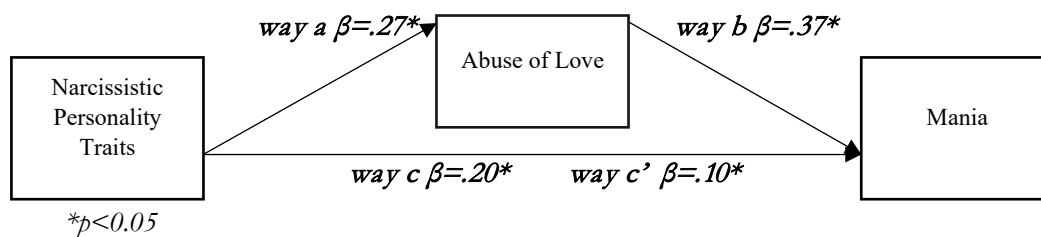
<i>Model</i>	<i>R</i>	<i>R</i> ²	<i>B</i>	<i>SH</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	Lower bound	Upper bound
(Constant)	.29	.04	10.41	0.35		29.76	0.000*	9.73	11.10
1 Narcissistic Personality Traits			0.15	0.04	0.20	4.09	0.000*	0.08	0.21
(Constant)	.38	.14	7.35	0.54		13.62	0.000*	6.29	8.42
Narcissistic Personality Traits			0.08	0.03	0.10	2.20	0.028*	0.01	0.15
2 Abuse of love			1.39	0.19	0.34	7.16	0.000*	1.01	1.77
Undirect Total Effect (Mediator)			0.07	0.02				0.04	0.10

* $p < 0.05$ Test used: PROCESS 3.5

The results of PROCESS 3.5, show that the Narcissistic Personality Inventory independent variable in the first model explained 04% of the variance in the mania dependent variable score. The independent variable of abuse of love was incorporated into the model in the second stage. The independent variable, Abuse of Love, was observed to explain 10% of the variance in the score of the mania dependent variable. According to the findings, it was determined that the independent variables, Narcissistic Personality Inventory and abuse of love, explained 14% of the variance in the score in the mania dependent variable. In the second stage, with the addition of the abuse of love independent variable, the beta value of the Narcissistic Personality Inventory independent variable decreased from .20 to .10. After that, 5000 resampling options and 95% confidence interval options from Bootstrapping analysis were used to control this drop in beta value. It was found that the lower limit and upper bound did not include 0. When the results of the mediating role analysis were evaluated, it was determined that there was partial mediation.

Figure 4

Beta Coefficients Regarding the Mediating Role of Love Abuse in Predicting Mania by Narcissistic Personality Traits

Discussion

The results of the study show that romantic love myths have a mediator role between narcissistic personality traits and love styles. Accordingly, it has been found that abuse of the love myth mediates between narcissistic personality traits and ludus and mania style of love. It has shown that narcissists are prone to the idealization of relationships and partners, and also, they are prone to abusive thoughts, attitudes, and behaviors (Wurst et al., 2017). Our results show that ludus and mania styles of love have the highest association with narcissistic traits among all love styles. So, the results show that they can engage in a romantic relationship, mainly in specific ways, as a player or abuser in changing degrees. They show a lack of commitment, empathy, approval seeking and vulnerability in the relationship (Altınok & Kılıç, 2020). However, they can develop some false beliefs like "love will forgive anything", "being in love is being in suffering", and "if there is no jealousy, there is no love," which forms romantic love myths of idealization and abuse of love.

The current study reveals that abuse of love myths is a mediator between narcissism and ludus, a mania kind of love. There are numerous common traits underlying narcissism and psychopathy that may cause aggression in intimate relationships, such as a lack of empathy, grandiosity, manipulation, and exploitation of others (American Psychiatric Association, 2013). The research suggests that narcissism is associated with two specific clusters of behaviors that cause interpersonal harm in romantic relationships. Our study shows that this association strengthens when one believes in the myth of abuse of love. Because people with narcissistic traits are prone to believe that they have the right to do what they want without thinking about their conclusions for the other one, their attitudes become more straight and sharp if they rationalize their attitudes with love myths, including abusive beliefs. One of the clusters is associated with the Ludus style of love and characterized as being a self-centric, careless gamer and causing indirect harm to a partner in a romantic relationship. The other cluster of behaviors that cause interpersonal harm in romantic relationships includes more directly destructive components.

The first cluster contains less care and concern for romantic partners and game-playing attitudes to get as much elation from feeling charming and indispensable (Kamaluddin, 2022). Personality disorders are associated with casual sex and less concern and investment in romantic relationships (Jonason et al., 2019). Studies show that narcissism is associated with the Ludus style of love and the Ludus style of love is associated with infidelity (Shimberg et al., 2016; İbrahim et al., 2019; Dinić & Jovanović, 2021). However, dysfunction in people with narcissistic traits and ludus love style is not just about infidelity; more generally, it is about abusing the partner's trust in the context of one's own quest for pleasure. They do not have a sense of understanding of how their lies affect their partner, and they are constructing a romantic relationship that has been built upon mistruths and misplaced trust (Howard, 2019).

One of the most marked features of ludus and mania love and narcissism is exhibiting excessive attention and flattery, known as "love bombing" (Arabi, 2023). Love bombing is not a way to show love to the partner; it is a strategy that works like showing too much respect, love, attention, and admiration to make the partner dependent on their super-lover. Narcissistic people use love bombing to create an idealized and indispensable image of themselves in the other one's eye and to create a control mechanism for their partner (Rosalinah et al., 2023). The defeat of the love-bombed partner makes them feel successful in the love game and brings the joy of triumph. Arabi's study (2023) indicates that love bombing induces post-traumatic stress disorder in partners of love bombers. The result of the study shows that if a partner believes in the abuse of love myths, he can cause psychological harm to his partner.

Narcissistic people and people with ludus or mania style of love myth provoke jealousy or "jealousy induction" to raise their value in the relationship by creating rivalry and believing in abuse of love kind of beliefs can escalate this tendency (Goodboy et al., 2012; Tortoriello et al., 2017; Massar et al., 2017). Jealousy induction techniques include relational distance (i.e., making plans without the partner, spending time with friends apart from the partner, being evasive about plans, phone calls, or social media), flirting facade (i.e., hiding pictures of the couple with other people to be found, spending time with others in the couple's favorite places, hiding fake numbers), and relational alternatives (i.e., talking about previous relationships, talking about how the relationship ended, etc.) (Goodboy et al., 2012).

Our results indicate that abuse of love myth moderates the relationship between narcissism and mania style of love. Individuals with narcissistic traits also engage in, with the help of abuse of love myth, manipulative, socially isolative, reactive, and proactive aggressive behaviors, and verbal abuse, which are known as narcissistic abuse syndrome, especially if there is a mania style of love (Sauls et al., 2019; Ismail et al., 2021, Green et al., 2022; Karandashev, 2022; March et al., 2023; Shousha, 2023; Coşa & Visu, 2023). They tend to show partner violence (Oliver et al., 2023; Takezawa et al., 2023). But, rationalizing the abuse in romantic relationships by abuse of love myths raises the degree and the tendency of perpetrating intimate partner violence (Villora et al., 2019; Courtain & Glowacz, 2021). Similarly, Jonason et al. (2020) found that all personality pathologies are associated with a mania style of love. In the mania style of love, people act as relationship dealbreakers by being erratic, impulsive, antagonistic, hostile in affect, and detached from others (Jonason et al., 2015; Blanchard & Fino, 2023)

Narcissistic people tend towards jealousy, especially in the present of mania style of love (Stravogiannis et al., 2018; İbrahim et al., 2019; Dinic & Jovanovic, 2021). If there is an abuse of love, myths kind of thinking, the jealousy of a narcissistic partner could turn to behavioral jealousy, so abusive behaviors and partner violence might occur (Rodriguez et al., 2015).

The results of the current study indicate that the idealization of romantic love myth mediates between narcissistic personality traits and ludus and mania style of love. People with Narcissistic personality disorder frequently exhibit an excessive feeling of self-importance, a fascination with power fantasies, and the belief that only people of great ability and high prestige can truly understand them (Cohen & Hulsey, 2022).

In their relationships, people with narcissistic personalities project their ideal selves, and in the end, they identify with these partial objects. They can admire others for their (projected) idealized features by projecting their positive aspects onto others. They rely on their associations with desirable things to develop the capacity to idealize oneself. As a result, narcissistic people can only endure relationships with people they find ideal or who share their ideals. (Egan & Kernberg, 1984). So when they find and create a perfect partner, they will show mania kind of love by having a strong desire to maintain the relationship to keep their perfect image of themselves. Cause the perfect partner of them serves as a mirror of their attractiveness and impeccability or as a potential mechanism for enhancing self-value (Feng et al., 2012).

Narcissistic people lack the ability to love, and their belief in being special brings some idealized and passionate abilities to the romantic relationship, like "real love can pass through all hardships" or "at the end of everything, love will win." Therefore narcissistic people are incapable of adopting more mature and caring love styles, making them more prone to mania or ludus (Blanchard & Fino, 2023).

When there are narcissistic personality traits, satisfaction comes from the approval of the idealized, grandiose other that he learned to be subservient to in childhood (Dickinson, 2023). However, idealization occurs because of the inability to accept someone in total with his

imperfections and is always followed by devaluation (Story et al., 2023). In the study, they conducted with the relatives of people with narcissistic personality traits, Day et al. (2022) reported that 31% of participants described their relative's behavior as fluctuating between extremes of idealization and depreciation. Usually, there was a period of mutual idealization at the start of the connection, during which their relative presented themselves as extremely attractive while also strongly idealizing participants. The participants' discourses provide valuable examples to understand the idealization period of romantic relationships and inevitably coming devaluation situations;

Our early relationship felt like a fairy tale; I had never been adored and idealized before and was sucked in...It was excellent at first. He presented himself as my savior. He was considerate, loving, and kind. He put much pressure on me to get married right away. He changed after we were married and had a propensity for severe rage if I did not compliment him enough. He is erratic, explosive, and has no feeling (Day et al., 2022).

Negative projections ruin all other object interactions; others can easily recognize an individual's incompetence, inadequacy, weakness, or unattractiveness. Because of this, those who suffer from narcissism refuse to acknowledge their dependence on anybody else, using others to vent their anger and repeatedly punishing the undesirable aspects of themselves that they project onto other people (Egan & Kernberg, 1984). Both object relationships involve elements of control, as relating to and maintaining the projected parts of the self involves controlling the object into which they have been projected (Spillius et al., 2011).

Results of the current study indicated that abuse of love and idealization of love myths mediate between narcissistic personality traits and love styles (mania and ludus style of love). This study shows both love myths have a destructive effect in romantic relationships. Besides it is stated that individuals with ludus and mania style of love have more negative emotions and more maladaptive attitudes in their romantic relationships which can cause more conflicts and less satisfaction from their romantic relationship (Karandashev, 2022). Most of the time, people are reluctant to seek treatment directly because they have narcissistic pathology. Instead, as highlighted by Ronningstam and Weinberg (2013), facing an ultimatum in a relationship over infidelity or lack of closeness makes them seek psychotherapy. Therefore, targetting relationship issues rather than targetting personality traits directly might give us a chance to establish a therapeutic bond with the individual with narcissistic traits by showing them the potential benefits of psychotherapy. Because people with narcissistic traits at first side search for their benefits in any relationship (Cohen & Faraji, 2022). The results of the study might be beneficial for psychological treatment procedures of people with narcissistic traits who are researching a solution for their romantic relationship conflicts. Also, finding the myths that lie behind destructive romantic relationship attitudes and behaviors and transforming them into more accurate and functional beliefs can prevent romantic relationship conflicts, abuse, and violence.

The study's findings may help resolve relationship issues of narcissistic individuals, increase relationship happiness, and avert their enmity, infidelity, and negligent or abusive behavior.

Considering the reciprocal nature of romantic relationships, it may be helpful to evaluate couples' love myths in future studies mutually. In the same context, a longitudinal study comparing the beginning and later stages of the relationship would be helpful to see how the couples' myths affect the process of influencing and transforming each other.

References

- Altınok, A. & Kılıç, N. (2020). Exploring the associations between narcissism, intentions towards infidelity and relationship satisfaction: Attachment styles as a moderator. *PloS one*, 15(11), e0242277. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242277>
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.).
- Ames, D. R., Rose, P. & Anderson, P.C. (2006). The NPI-16 as a short measure of narcissism, *Journal of Research in Personality*, 40, 440-450. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.03.002>
- Arabi, S. (2023). Narcissistic and psychopathic traits in romantic partners predict post-traumatic stress disorder symptomology: Evidence for unique impact in a large sample. *Personality and Individual Differences*, 201, 111942. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111942>
- Atay, S. (2009). Narsistik kişilik envanterinin Türkçe'ye standardizasyonu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 181-196. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28326/301018>
- Azureen, A. A., Azureen, A. A. & Siti Kausar, Z.& Fang Yi Xue (2022). Narcissists: The casanova of a familial relationship. *Journal of Positive School Psychology*, 6(8), 187-194. <https://mail.journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/9632/6276>
- Blanchard, A. E. & Fino, E. (2023). Love is a losing game: Capacity for love mediates the relationship between the vulnerable dark triad and love styles. *Personality and Individual Differences*, 215, 112360. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2023.112360>
- Brewer, G., Hunt, D., James, G. & Abell, L. (2015). Dark triad traits, infidelity and romantic revenge. *Personality and Individual Differences*, 83, 122-127. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2015.04.007>
- Büyükaşahin, A. & Hovardaoğlu, S. (2004). Çiftlerin aşka ilişkin tutumlarının Lee'nin çok boyutlu aşk biçimleri kapsamında incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 19(54), 59-75.
- Cohen, C. T. & Hulse, T. L. (2022). Object relations-focused psychoanalytic psychotherapy in the treatment of narcissistic personality disorder. *Clinical Case Studies*, 21(5), 474-491. <https://doi.org/10.1177/15346501221098071>
- Cohen, Z. P. & Faraji, H. (2022). Narsistik kişilik bozukluğu psikoterapisinde aktarım ve karşı aktarımın incelenmesi: Bir gözden geçirme. *Muhakeme Dergisi*, 5(2), 41-55. <https://doi.org/10.33817/muhakeme.1114022>
- Coşa, T. M. & Visu, G. (2023). Never forgive, never forget: The effect of the valence of autobiographical memories on the vengeance tendency of individuals with vulnerable narcissistic traits: A pilot study. *Cognition, Brain, Behavior*, 27(1), 15-47. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1109666>
- Courtain A. & Glowacz F. (2021). Exploration of dating violence and related attitudes among adolescents and emerging adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(5-6), 2975-2998. <https://doi.org/10.1177/0886260518770185>
- Day, N. J., Townsend, M. L. & Grenyer, B. F. (2022). Pathological narcissism: An analysis of interpersonal dysfunction within intimate relationships. *Personality and Mental Health*, 16(3), 204-216. <https://doi.org/10.1002/pmh.1532>
- Dickinson, S. (2023). Understanding Closet Narcissism: The challenges of integrating psychoanalytic perspectives into protocolized treatments. *Psychoanalytic Social Work*, 1-20. <https://doi.org/10.1080/15228878.2023.2224042>

- Dinić, B. M. & Jovanović, A. (2021). Shades of narcissistic love: Relations between narcissism dimensions and love styles. *Personality and Individual Differences*, 175, 110707. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110707>
- Egan, J. & Kernberg P. F. (1984). Pathological narcissism in childhood. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 32(1), 39–62. <https://doi.org/10.1177/000306518403200104>
- Esen, E., Seymenler, S. & Siyez, D. M. (2021). Romantik romantic love myths questionnaire: Türkçe uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nesne*, 9(19), 69-82. <https://doi.org/10.7816/nesne-09-19-06>
- Feng, C., Liang, Y., Zhou, H. & Yi, L. (2012). Two faces of narcissism and romantic attraction: Evidence from a collectivistic culture. *Psychological Reports*, 111(1), 1–12. <https://doi.org/10.2466/09.02.20.PR0.111.4.1-12>
- Foster, J. D. & Brunell, A. B. (2018). Narcissism and romantic relationships. In: Hermann, A., Brunell, A. & Foster, J. (eds) *Handbook of Trait Narcissism*. (pp. 317–326). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92171-6_34
- Goodboy, A. K., Horan, S. M. & Booth-Butterfield, M. (2012). Intentional jealousy-evoking behavior in romantic relationships as a function of received partner affection and love styles. *Communication Quarterly*, 60(3), 370-385. <https://doi.org/10.1080/01463373.2012.688792>
- Green, A., MacLean, R. & Charles, K. (2022). Female narcissism: Assessment, aetiology, and behavioural manifestations. *Psychological Reports*, 125(6), 2833-2864. <https://doi.org/10.1177/00332941211027322>
- Hahs-Vaughn, D. L. & Lomax, R. G. (2020). *An introduction to statistical concepts*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315624358>
- Hendrick, C. & Hendrick, S. (1989). Research on love: Does it measure up?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56 (5), 784-794. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.56.5.784>
- Hendrick, C., Hendrick, S. S. & Dicke, A. (1998). The love attitudes scale: Short form. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15(2), 147-159. <https://doi.org/10.1177/0265407598152001>
- Howard, V. (2019). Recognizing narcissistic abuse and the implications for mental health nursing practice. *Mental Health Nursing*, 40(8), 644-654. <https://doi.org/10.1080/01612840.2019.1590485>
- Ibrahim, M. A., Mohamad, N., Malek, M. A. A., Hoesni, S. M. & Sulaiman, W. S. W. (2019). Narcissistic personality, love styles and love satisfaction as predictors to infidelity. *e-BANGI Journal*, 16(7), 1-9. [chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/http://journalarticle.ukm.my/20059/1/35116-109864-1-SM.pdf](http://journalarticle.ukm.my/20059/1/35116-109864-1-SM.pdf)
- Ismail, S., Urus, N. S. T., Binawae, F. I. & Siraji, A. H. A. S. (2021). The protection of a wife's rights against the elements of narcissism and gaslighting in domestic violence: The impact during COVID-19 pandemic. *Linguistics and Culture Review*, 5(4), 2175-2194. <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1931>
- Jonason, P. K., Garcia, J., Webster, G. D., Li, N. P. & Fisher, H. (2015). Relationship dealbreakers: What individuals do not want in a mate. *Personality and Social Psychological Bulletin*, 41, 1697-1711. <https://doi.org/10.1177/0146167215609064>
- Jonason, P. K., Lowder, A. H. & Zeigler-Hill, V. (2020). The mania and ludus love styles are central to pathological personality traits. *Personality and Individual Differences*, 165, 110159. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110159>

- Jonason, P. K., Zeigler-Hill, V. & Hashmani, T. (2019). Love, sex and personality pathology: A life history view of personality pathologies and sociosexuality. *The Journal of Sex Research*, 56(2), 239-248. <https://doi.org/10.1080/00224499.2018.1471444>
- Kamaluddin, M. R. (2022). Narcissists: The game player in relationship. *Journal of Positive School Psychology*, 6(3), 385-393. <https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/1414>
- Karandashev, V. (2022). Adaptive and maladaptive love attitudes. *Interpersona: An International Journal on Personal Relationships*, 16(2), 158-177. <https://doi.org/10.5964/ijpr.6283>
- Krizan Z. & Herlache A. D. (2018). The narcissism spectrum model: A synthetic view of narcissistic personality. *Personality and Social Psychology Review*, 22, 3–31. <https://doi.org/10.1177/1088868316685018>
- Lara, L. & Gómez-Urrutia, V. (2021). Development and validation of the romantic love myths questionnaire. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(21-22), 12342-12359. <https://doi.org/10.1177/0886260519892958>
- Lee, J. A. (1973). *The colors of love: An exploration of the ways of loving*. New Press.
- Lee, J. A. (1977). A typology of styles of loving. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3(2), 173–182. <https://doi.org/10.1177/014616727700300204>
- Lee, J. A. (1988). Love styles. In R. J. Sternberg & M. L. Barnes (Eds.), *The psychology of love* (pp. 38-67). Yale University Press.
- Lester, D. & Philbrick, J. (1988). Correlates of styles of love. *Personality and Individual Differences*, 9(3), 689-690. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0191-8869(88)90168-7)
- March, E., Kay, C. S., Dinić, B. M., Wagstaff, D., Grabovac, B. & Jonason, P. K. (2023). “It’s all in your head”: Personality traits and gaslighting tactics in intimate relationships. *Journal of Family Violence*, 1-10. <https://doi.org/10.1007/s10896-023-00582-y>
- Massar, K., Winters, C. L., Lenz, S. & Jonason, P. K. (2017). Green-eyed snakes: The associations between psychopathy, jealousy and jealousy induction. *Personality and Individual Differences*, 115, 164-168. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.01.055>
- Oliver, E., Coates, A., Bennett, J. M. & Willis, M. L. (2023). Narcissism and intimate partner violence: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/15248380231196115>
- Öztuna, D., Elhan, A. H. & Tuccar, E. (2006). Investigation of four different normality tests in terms of Type I error rate and power under different distributions. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 36(3), 171–176. <https://journals.tubitak.gov.tr/medical/vol36/iss3/7/>
- Rokach, A. (2021). The role of vulnerable and grandiose narcissism in psychological perpetrated abuse within couple relationships: The mediating role of romantic jealousy. In Ponti, L., Ghinassi, S. & Tani, F. (eds.) *Mental Health and Psychopathology* (pp. 201-215). Routledge.
- Raskin, R. A. & Hall, C. S. (1979). The narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 45, 159–161. <https://doi.org/10.2466/pr0.1979.45.2.590>
- Rodriguez, L. M., DiBello, A. M., Øverup, C. S. & Neighbors, C. (2015). The price of distrust: Trust, anxious attachment, jealousy and partner abuse. *Partner Abuse*, 6(3), 298-319. <https://doi.org/10.1891/1946-6560.6.3.298>
- Ronningstam, E. & Weinberg, I. (2013). Narcissistic personality disorder: Progress in recognition and treatment. *Focus*, 11(2), 167–177. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.11.2.167>
- Rosalinah, Y., Subroto, I., Rahayuningsih, R. & Mawarni, T. (2023). The school for good and evil: The last ever after novel by soman chainani. *Jurnal Scientia*, 12(02), 2079-2094. <https://doi.org/10.58471/scientia.v12i02.1591>

Faraji, H. (2024). The mediator role of love myths between narcissistic personality traits and love styles, *Mavi Atlas*, 12(1), 73-90.

- Sauls, D., Zeigler-Hill, V., Vrabel, J. K. & Lehtman, M. J. (2019). How do narcissists get what they want from their romantic partners? The connections that narcissistic admiration and narcissistic rivalry have with influence strategies. *Personality and Individual Differences*, 147, 33-42. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.04.025>
- Shimberg, J., Josephs, L. & Grace, L. (2016). Empathy as a mediator of attitudes toward infidelity among college students. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 42(4), 353-368. <https://doi.org/10.1080/0092623X.2015.1053019>
- Shousha, N. M. (2023). Now, you can breathe: A qualitative study of the experiences and resilience of Egyptian women victimized by narcissistic relationships. *Journal of International Women's Studies*, 25(1), 1-15. <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol25/iss1/14>
- Spillius E. B., Milton J., Garvey P., Couve C. & Steiner D. (2011). *The new dictionary of Kleinian thought*. Taylor & Francis.
- Story, G. W., Smith, R., Moutoussis, M., Berwian, I. M., Nolte, T., Bilek, E. & Dolan, R. J. (2023). A social inference model of idealization and devaluation. *PsyArXiv* <https://doi.org/10.31234/osf.io/yvu2b>
- Stravogiannis, A. L. D. C., Kim, H. S., Sophia, E. C., Sanches, C., Zilberman, M. L. & Tavares, H. (2018). Pathological jealousy and pathological love: Apples to apples or apples to oranges?. *Psychiatry Research*, 259, 562-570. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.11.029>
- Takezawa, M., Matsui, M. & Kawasaki, N. (2023). Narcissism and intimate partner violence using information and communication technology in Japan. *Journal of Family Violence*, 38(5), 931-940. <https://doi.org/10.1007/s10896-022-00426-1>
- Tortoriello, G. K., Hart, W., Richardson, K. & Tullett, A. M. (2017). Do narcissists try to make romantic partners jealous on purpose? An examination of motives for deliberate jealousy-induction among subtypes of narcissism. *Personality and Individual Differences*, 114, 10-15. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.03.052>
- Víllora, B., Navarro, R. & Yubero, S. (2019). Cyber dating abuse and its association with mobile abuse, acceptance of violence and myths of love. *Suma Psicológica*, 26(1), 46-54. <https://doi.org/10.14349/sumapsi.2019.v26.n1.6>
- Wurst, S. N., Gerlach, T. M., Dufner, M., Rauthmann, J. F., Grosz, M. P., Küfner, A. C. P., Denissen, J. J. A. & Back, M. D. (2017). Narcissism and romantic relationships: The differential impact of narcissistic admiration and rivalry. *Journal of Personality and Social Psychology*, 112(2), 280–306. <https://doi.org/10.1037/pspp0000113>

Faraji, H. (2024). The mediator role of love myths between narcissistic personality traits and love styles, *Mavi Atlas*, 12(1), 73-90.

Ek:

ETİK KURUL ONAYI

“The Mediator Role of Love Myths Between Narcissistic Personality Traits and Love Styles” başlıklı araştırma için **Aydın Üniversitesi Senatosu Etik Komisyonunun 13.05.2022 tarihli ve E-88083623-020-50458** sayılı izni alınmıştır. Belgenin aslı, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli ve 6689 sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

Ekin ARISOY

Bilim Uzmanı | MA Graduate
ORCID: 0000-0001-8141-1204
ekinarisoy@gmail.com

Celal YEŞİLÇAYIR

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Gümüşhane-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-3132-920X
celalYESIL@hotmail.com

Feyerabend'in Bilimsel Dogmatizme Karşı Verdiği Mücadele*

Öz

Evren ile ilgili merak edilenlerin ve yaşadığımız dünyanın anlaşılması bakımından insanlar için bilimin yeri çok özeldir. Ancak özel bir alan olması bilimin tartışılmaz olduğu anlamına gelmemektedir. Paul K. Feyerabend özellikle XX. yüzyılın ilk yarısındaki bilimsel bilgi anlayışının açmazlarını göstermeye çalışmış bir filozoftur. Çünkü bilimsel bilginin standart yöntem ve pozitivist akımı mutlaklaştırması, ona göre bilimin alanını daraltır. Böylece eski dönemlerdeki dinî dogmatizmin yerini bilimsel dogmatizm alır ve bu sorunun yanında bilim, siyasi güç odaklarının emrine girmeye başlar. Bu bağlamda Feyerabend bilimin alanının daralmasını tarihsel ve metafiziksel bağlardan kopuş ile açıklamaya çalışmaktadır. Bilimdeki söz konusu tek tipleşmeye karşı çoğulculuğu içeren bir bilim tasarımı ileri sürmektedir. Çoğulcu anlayış hem hayatta yegâne değer bilim olmadığı; sanat, felsefe vb. alanların da değerli olduğunu ifade eder hem de bilimi tek bir yöntem ve kuramla sınırladığını doğru olamayacağını savunur. Ayrıca indirgemeci bir anlayış yerine çoğulcu bakış açısının gerekliliğine dikkat çekmeye çalışır. Bu bağlamda Feyerabend, kendi ismiyle özdeşleşen "epistemolojik anarşizm" fikrini ortaya atar. Böylesi bir anarşizm, siyasi anarşizmden farklı olarak bilimin metafizik ve tarihsel bağlardan koparılmasıyla tek tipleştirilmesine karşı alternatif anlayışları önemsemektedir. Feyerabend bilimsel dogmatizme karşı verdiği mücadelenin yanında bilimin güç ilişkilerine alet edilmesine de karşıdır. Çünkü bilimin asıl görevi, toplumların ve insanların özgürleşmesidir. Bilimin bu görevini icra edebilmesi için de dogmatizmden ve güç odaklarından kurtarılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feyerabend, Bilim, Dogmatizm, Metafizik, Çoğulculuk, Epistemolojik anarşizm.

Feyerabend's Struggle Against Scientific Dogmatism

Abstract

Science has a very special place for people in terms of understanding what is curious about the universe and the world we live in. However, being a special field does not mean that science is indisputable. Paul K. Feyerabend is a philosopher who has tried to show the dilemmas of the understanding of scientific knowledge especially in the first half of the 20th century, because, according to him, the absolutisation of the standard method and positivist movement of scientific knowledge narrows the field of science. Thus, scientific dogmatism takes the place of religious dogmatism in the past, and in addition to this problem, science begins to come under the command of political power centres. In this context, Feyerabend tries to explain the narrowing of the field of science with the break from historical and metaphysical ties. He puts forward a design of science that includes pluralism against this uniformisation in science. The pluralist understanding both states that science is not the only value in life, that fields such as art, philosophy, etc. are also valuable, and argues that it would not be right to limit science to a single method and theory. It also tries to draw attention to the necessity of a pluralist perspective instead of a reductionist understanding. In this context, Feyerabend puts forward the idea of "epistemological anarchism", which is identified

* Bu makale Ekin Arisoy tarafından Doç. Dr. Celal Yeşilçayır'ın danışmanlığında hazırlanan Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün (Temmuz 2023) onayladığı "Bilimin Tarihsel Gelişim Sürecinde Paul K. Feyerabend'in Bilim Felsefesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

with his name. Such an anarchism, unlike political anarchism, values alternative understandings against the uniformisation of science by detaching it from metaphysical and historical ties. In addition to his struggle against scientific dogmatism, Feyerabend is also against the utilisation of science for power relations. Because the main task of science is the liberation of societies and people. In order for science to fulfil this task, it must be liberated from dogmatism and power centres.

Keywords: Feyerabend, Science, Dogmatism, Metaphysics, Pluralism, Epistemological anarchism.

Giriş

“Mutluluk ve özgürlüğe erişmek istiyorsanız, zenginlik ve güç peşinde koşmaktan vazgeçmelisiniz”
(Epiktetos, 2019, s. 8)

İnsanoğlunun içinde yaşadığı dünyayı tanıyabilmesi bakımından bilime verilen önem oldukça yüksektir. Yeryüzünde insanlık var olduğundan beri merak edilen birçok sorunun cevabının bilim vasıtasıyla çözüme kavuşturulduğu kanaati yaygındır. Tim Lewens'e göre “bilimler, insanlığın karşılaştığı en zorlu problemlerin bazıları konusunda bizi uyardı ve bu problemlerin çözümü için gene onlar başrolde olacak” (Lewens, 2019, s. 15). Çünkü insanlık tarihi incelendiğinde bilimin olağanüstü başarılarının olduğu dikkat çekmektedir. Bu başarılar evrenin yapısından en küçük canlıların hayatına kadar geniş bir spektrumda gerçekleşmektedir (Lewens, 2019, s. 15). Bununla birlikte bilim ile felsefe alanları arasında kadim bir ilişkiselliğin olduğu bilinmektedir. Çok eski dönemlerde iç içe olan bu iki alan zaman içinde ayrılmaya başlamıştır. Ancak aralarındaki karşılıklı etkileşim ve ilişki devam etmektedir. Çünkü bilimsel gelişmeler felsefe için vazgeçilmez bir öneme sahip iken, felsefenin sorgulayıcı ve eleştirel karakteri bilimlerin önünü görebilmesi bakımından elzem görünmektedir. Hatta Philipp Frank “bilimi anlamak için felsefenin kavranması gerektiğini savunmaktadır” (Kara, 2017, s. 394). Bu bağlamda felsefenin bilimin insanlık için değerini ve ahlaki boyutlarını sorgulamak bakımından vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu iddia edilebilir. İşte bütün bu durumlar, bilimsel faaliyetleri ve bilimsel bilgiyi çok yönlü olarak ele alan “bilim felsefesi” adlı disiplini ortaya çıkarmıştır.

Felsefi bağlamda düşünüldüğünde bilimin alanını yalnızca teknoloji ile sınırlandırmamak (Kara, 2017, s. 394) ve bilime bütüncül bakmak gerekmektedir. Başka bir ifadeyle bilim ve felsefe arasındaki kadim bağların anlaşılması açısından bilimin kuramsal temelleri göz önünde tutulmalıdır. Düşünce ve bilim tarihinde bilime yönelen teorik/kuramsal anlayışların örnekleri hayli fazladır. Söz gelimi Albert Einstein doğa bilimlerindeki katı anlayışların değişmesi/özgürleşmesi adına David Hume ve Ernst Mach'ın eleştirel tutumlarını önemsemiştir (Einstein,1998, s. 135). Şu hâlde bilimsel anlamda genel kabul görmüş anlayışlara karşı tarihsel süreçte çeşitli eleştirilerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bilimsel gelişmeler, tekdüze bir doğrultuda ilerlemekten ziyade birçok mantalite ve paradigma değişikliği zuhur etmektedir. Örneğin Isaac Newton'un *Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri* (1687) adlı eserinde ortaya attığı “evrensel kütle çekim yasası”, yüzyıllarca fiziğin temel ilkesi olarak kabul görmüştür. XX. yüzyılda Albert Einstein'ın “izafiyet teorisi” ve Max Planck'ın “kuantum teorisi” ile birlikte fizik alanının seyri önemli ölçüde farklılaşmıştır (Çuçen, 2013, s. 214 - 215). Dolayısıyla bilimsel anlamda ileri sürülmüş olan nesnellik ve kesinlik gibi tutumların oldukça tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır. Bilim insanları, kendilerinden önce ortaya çıkmış olan kuram ve bilgileri inceleyerek birikimlerini arttırmışlardır. Bununla birlikte kuramsal ve yöntemsel olarak farklılıkların ve değişimlerin yaşanması da kaçınılmaz olmuştur. Söz konusu değişimlerle birlikte bilimsel bilginin yöntem ve kuram olarak sürekli aynı kalacağını iddia etmek pek mümkün değildir.

Bahsi geçen hususlarla ilgili olarak özellikle XX. yüzyılda önemli fikirler ileri süren filozoflar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Avusturyalı filozof Paul Karl Feyerabend'in (1924 -1994) ortaya attığı düşünceler oldukça etkili olmuştur. Elinizdeki çalışmada onun bilimde yöntem ve kuram konusunda ileri sürdüğü fikirler ele alınıp, incelenmektedir. Bu bağlamda Feyerabend'in

bilimdeki tekelleşme ve bilimsel dogmatizme karşı yönelttiği eleştirilerin tartışılması amaçlanmaktadır. Aynı zamanda onun “epistemolojik anarşizm” olarak adlandırılan fikirleri analiz edilmektedir. Belirlenen konunun incelenmesinde öncelikle Feyerabend'i etkileyen fikirler ile onun bilim eleştirisine yer verilecektir. Bunun yanında onun metafizik ile bilim arasında kurduğu ilişkisellik ele alınmaktadır. Sonraki aşamada Feyerabend'in bilimsel çoğulculuk düşüncesi kapsamında ortaya attığı disiplinler-, teorik- ve metodolojik çoğulculuk anlayışları serimlenecektir. Aynı zamanda onun bilimsel tekelleşmeye karşı yönelttiği bilgi-kuramsal anarşist fikirler tahlil edilecektir. Son tahlilde ise onun fikirlerinin bilim tarihi ve bilim felsefesi bağlamındaki önemine dair bazı tespitlere ulaşılmaya çalışılacaktır. Araştırmamıza XX. yüzyılın ilk yarısında revaçta olan *Viyana Çevresi*¹ (Wiener Kreis) ile Feyerabend'i etkileyen düşünceleri ele alarak başlamamız doğru olacaktır.

XX. Yüzyılın İlk Yarısı ve Viyana Okulu

Orta Çağ'ın sonlarına doğru Ockhamlı William'ın (1285-1347) olgusal karşılığı olmayan kavramların dilden ve düşünceden ayıklanması gerektiği yönündeki fikirleri (Bingöl, 2020: s. 8; Özsoy Somuncuoğlu, 2019, s. 7), sonraki dönemlerde ortaya çıkacak gelişmelerin habercisi mahiyetindedir. Yeni Çağ döneminde yaygınlaşan ampirizm ve materyalizm, doğa bilimlerindeki gelişmelere öncüsü olmuştur. Söz konusu gelişmelerle birlikte XIX. yüzyılda yaygınlaşan pozitivism/olguculuk akımı XX. yüzyılın ilk yarısındaki bilim ve felsefenin teşekkülünde oldukça etkili olmuştur. Pozitivism, metafiziğin reddine ve fiziksel dünyada bilimsel olarak ifade edilebilir olguların gerçekliğine dayanan bir akımdır. Cemal Yıldırım'ın ifadesiyle “Pozitivistler insanoğlunun, gelişiminin son aşamasına bilimle ulaştığı, tüm sorunlarını ancak bilimsel yöntemle çözebileceği sayındaydılar” (Yıldırım, 1997, s. 295). Bilimsel anlamdaki söz konusu gelişmelerin felsefi düşüncelere de yansıdığı dikkat çekmektedir. Pozitivizmin yaygınlaşması, temelleri 1907'de atılmaya başlayan (Özsoy Somuncuoğlu, 2019, s. 12) ve 1922 ile 1938 yılları arasında oldukça etkili olan *Viyana Çevresi* adlı topluluğun kurulmasına ön ayak olmuştur. Viyana Çevresi filozofları (M. Schlick, R. Carnap, H. Hahn, P. Frank, O. Neurath, F. Waismann, V. Kraft), kendi çağlarında yaygınlaşan bilimsel pozitivismi Viyana Okulu'nda mantıkçı pozitivism olarak formüle etmeyi amaçlamışlardır. Deneyim (ampirizm) ve pozitivismi insan hayatının temeline yerleştirmek isteyen bu okulda felsefe ve bilimin metafizik fikirlerden arındırılması esastır (Neslioğlu Serin, 2015, s. 46, 47).

Feyerabend hem Viyanalı olması hem de gençlik döneminde söz konusu okulun popüler olmasından Viyana Çevresi'nin fikirlerinden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Kendisi bu durumu “Ben Viyana Çevresinin geliştirdiği görüşlerden yola çıktım ve onlara cevap aradım” (Feyerabend, 1999, s. 265) şeklinde ifade etmektedir. Hatta Viyana Çevresi üyelerinden olan Viktor Kraft ile tanışarak onun öğrenciler için kurduğu “Kraft Çevresi” adlı cemiyete başkanlık yapmıştır (Feyerabend, 1997, s. 79, 80). O her ne kadar Viyana Okulu'nun ortaya attığı sorunlardan yola çıkmış olsa da onlarla mutabık olduğunu iddia etmek pek mümkün değildir. Hatta birçok konuda ileri sürülen görüşlere karşı eleştirel bir tutum benimsemiştir. Çünkü bilimin alanını daralttığı gerekçesiyle Viyana Çevresi'nin pozitivist anlayışına eleştirel yaklaşmaktadır (Güzel, 1996, s. 10). Sonraki bölümlerde de ele alınacağı üzere Feyerabend'in bilim görüşü tektipleştirmeci olmayıp, çoğulcu bir yönlemselliği içermektedir. Viyana Çevresi'nin yanında onun düşüncelerinin şekillenmesinde bazı düşünürler önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda özellikle Popper, Kuhn ve Lakatos'un görüşlerinin ön plana çıktığı bilinmektedir.

¹ Viyana Okulu olarak da bilinmektedir.

Popper, Kuhn, Lakatos ve Feyerabend

Popper, Kuhn ve Lakatos XX. yüzyılda bilim felsefesinin gelişiminde başat rol oynamış filozoflardır. Karl Popper (1902-1994) *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* (Popper, 2022), Thomas Kuhn (1922-1996) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Kuhn, 1995) ve Imre Lakatos (1922-1974) *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi* (Lakatos, 2014) adlı yapıtlarıyla akademik/entelektüel alanda önemli bir yer edinmişlerdir. Feyerabend her üç filozofun düşüncelerini analitik bir yöntemle incelemekle birlikte, katıldığı ve katılmadığı hususları açıkça dile getirmektedir. Popper'un bilim insanlarının ve bilimsel yöntem modellerinin farklılığından söz etmesi, onun fikirlerinin ortaya çıkmasına ilham kaynağı olmuştur (Feyerabend, 1997, s. 93). Ancak o belli noktalarda Popper ile hemfikir olsa da "yanlışlanabilirlik" gibi belirgin bir ilkenin bilimin yegâne koşulu olamayacağını düşünüyordu (Aslan, 2004, s. 449). Feyerabend'a göre Popper'ın fikirleri eleştirelilik ve yöntembilim konularında felsefecilere yol gösterici olsa da insan özgürlüğü konusunda ciddi sorunları barındırmaktadır (Feyerabend, 1999, s. 196). Dolayısıyla o, Popper'in görüşlerini eleştiri süzgecinden geçirmiştir ve bu tutumunu diğer iki filozofa karşı da takınmıştır.

Kuhn mezkûr eserinde paradigmayı "bir bilim çevresine belli bir süre için bir model sağlayan, [...] evrensel olarak kabul görmüş bilimsel başarılar" (Kuhn, 1995, s. 42) olarak tanımlamaktadır. Buna göre bilimsel gelişmelerde ve devrimlerde tarihsellik ile geleneğin rolünün göz önünde tutulması gerekmektedir. Söz konusu gelenekler yeni bir geleneğe doğru evrilmektedir (Kuhn, 1995, s. 46-49). Benzer biçimde Feyerabend "bilimin bilgi kuramsal değil, tarihsel olarak temellendirilmesi gerektiği konusunda Kuhn" (Feyerabend, 1999, s. 266) ile hemfikirdir. Ancak Kuhn'un sistemindeki kuralları katı bulmaktadır ve onun iddia ettiği gibi bilimin siyasi bir özerkliği olduğu görüşüne katılmamaktadır (Feyerabend, 1999, s. 266). Şu hâlde bilimi sınırlı yöntemlerden kurtararak çoğulcu bir anlayış olarak ele almak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle bilimde farklı yöntemlerin olabileceği göz önünde tutulmalıdır (Aslan, 2004, s. 449). Görüleceği üzere Feyerabend Kuhn'un bazı düşüncelerini önemsemekle birlikte onu yöntemsel anlamda sınırlılığı ve bilimsel özerklik bağlamında eleştirmektedir.

Söz konusu geleneğin diğer önemli düşünürü olan Lakatos da bilim felsefesi bakımından oldukça önemlidir. Feyerabend'a göre Lakatos araştırma programları kuramında mevcut kabul ve standartların bilimsel gelişmeleri engellediğini vurgulamaktadır (Feyerabend, 2017, s. 26). Ayrıca "Lakatos irrasyonelizmin bazı versiyonlarının kaynağında ziyadesiyle katı akılcılık ilkelerini gördü ve bizi yeni ve daha liberal standartlar benimsemeye teşvik etti" (Feyerabend, 1999, s. 206) fikrine yer vermektedir. Dolayısıyla Feyerabend standart yöntemlerin aşılması ve bilimsel özerkliğin sağlanması bakımından onun görüşlerini önemli bulmaktadır. Bununla birlikte o Lakatos'un kuramında belli standartların kabul edildiği ve anarşinin aşılması gerektiğine (Feyerabend, 2017, s. 26) vurgu yapıldığını ifade etmektedir. Şu hâlde Popper ve Kuhn'daki bilimsel sınırlama sorunsalı Lakatos'ta da söz konusudur. Bununla birlikte Feyerabend söz konusu filozofların belli görüşlerinden ilham almakla birlikte farklı bir bilim felsefesi anlayışı geliştirmek isteyecektir. Bu bağlamda onun bilime yönelttiği eleştiriler oldukça önemlidir.

Feyerabend'in Bilim Eleştirisi

Feyerabend Viyana Çevresi'nin ortaya attığı sorular ile Popper, Kuhn, Lakatos gibi filozofların fikirlerini analitik olarak incelemekle birlikte geleneksel bilim anlayışına bazı eleştiriler yöneltmektedir. Söz konusu eleştirilerine "Bilimi bu kadar önemli kılan nedir?" (Feyerabend, 2017, s. 103) şeklinde bir soru ile başlar. Bu sorudan da anlaşılacağı üzere bilim toplum nazarında çok yüce bir mertebeye yükseltilmiştir. Ancak Feyerabend'in verdiği cevap oldukça düşündürücüdür. Ona göre "Bilimin kusursuzluğu varsayılır, kanıtlanmaz. [...] Gerçekten de bir zamanlar dinbilimsel retorik cephaneliğindeki belirli tartışma ve örtük ikna yöntemleri şimdi bilimde kendilerine yeni bir mekân bulmuşlardır" (Feyerabend, 2017, s. 104). Dolayısıyla o dinin Orta Çağ döneminde kazandığı mutlaklık ve yüceliğin yaşadığı dönemde bilime atfedildiğini iddia

etmektedir. Öyle ki bilimin yüceliği meselesi bilim yapmanın ötesine geçerek bir iman konusuna dönüşmüştür. Devlet yönetimlerinde dinin etkisini yitirmesine rağmen bilimin siyaset ile ciddi bir ilişkisinin olduğu aşikârdır (Feyerabend, 2017, s. 104). Feyerabend'in sözünü ettiği sorunsalın günümüzde de devam ettiğini iddia etmemiz mümkündür. Bir taraftan bilimin üstünlüğü kabul görmeye devam ederken diğer taraftan bilimin siyasileşmesi ve bir güç hâline getirilmesi sorunsalı ile karşılaşılmaktadır.

Bilimin yüce ve mutlak bir değer olarak görülmesi, dogmatik dinî kilise kurumlarını akıllara getirmektedir. Feyerabend'a göre bilimin bu denli dogmatlaştırılmasının dindeki gibi bir bağlılığa ve bağınazlığa yol açması kaçınılmazdır (Feyerabend, 1999, s. 310). Şu hâlde insan hayatını yalnızca tek bir alana indirgeyerek diğer alanları görmezden gelmek dogmatik ve bağınaz bir dünya görüşünü doğuracaktır. Böylelikle din, sanat ve felsefe gibi alanlar insan hayatında ikinci plana itilecek ve bilim mutlak rol oynayan bir aktöre dönüşecektir. Oysa Yeni Çağ dönemindeki bilimin seyri incelendiğinde çok yönlü bir gelişme kaydettiği anlaşılmaktadır. Bu süre zarfında alternatif ve farklı görüşler önemsenmiştir (Feyerabend, 2017, s. 106). Fakat zaman içinde bilim, bilgiye ulaşmanın bir alternatifi olmaktan çıkarak dogmatik bir hâl almaya başlamıştır. Aynı zamanda bilim kendi dışındaki yapıları ve gelenekleri dışlayan bir yapıya dönüşmüştür. Söz konusu dönüşümde bilim siyasi bir kuruma dönüşerek kendisini egemenlik alanı olarak ilan etmiştir.

Feyerabend bahsi geçen yüceleştirme sorununa dikkat çektikten sonra bilimlerle ilgili olarak "Bilimleri oluşturan olay ve sonuçlar genel, ortak bir yapı göstermez" (Feyerabend, 2012, s. 322) görüşünü ileri sürmektedir. Öyle ki bütün bilimsel araştırmalarda aynı olay ve sonuçların ele alınması mümkün değildir. Genelleme ve evrensel yöntemler, yanıltıcı olabileceğinden bilimsel gelişmelerin her biri kendine özgü durumlar olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda Feyerabend'in bilimi ve yöntemini kabul ettiğini ancak bunların tek tiplendirilmesine karşı çıktığını ifade etmemiz gerekmektedir. Çünkü modern toplumlarda bilimin yüceleştirilmesinde kurumsallaşmanın etkisi çok büyüktür. Bilim ile işteğal etmek isteyen herkesin kabul görmüş standartları benimsemesi şart koşulmaktadır. Standartların dışında bir anlayış ileri sürenler ise bilimsel olmamak ile yaftalanmaktadır (Chalmers, 1994, s. 248). Söz konusu standartlaşma ve tektipleşmeyi aşmanın yolu ise bilimsel çoğulculuğun temel bir bilinç hâline gelmesinden geçmektedir. Bunun için öncelikle bilimin yüce ve mutlak bir değer olduğu yanılığısından uzaklaşmak gerekmektedir.

Bilimin kurumsallaşması ve tektipleşmesi tartışmaları bağlamında dikkat çekici hususlardan biri de bilim ve siyaset arasında kurulan ilişkidir. Başka bir ifadeyle bilimin siyasallaşması/devletleşmesi ve otorite hâline gelmesidir. Aslında bir otorite hâline geldiği düşünülen bilim, siyasi otoriteyi güçlü kılmak için sahip olunan bir araç konumundadır. Feyerabend bir taraftan bilimin tekelleşmesini diğer taraftan da siyasallaşmasını eleştirmektedir (Chalmers, 1994, s. 249). Öyle ki bilimin tekelleşmesi ve mutlaklaştırılması siyasallaşması ile yakından ilişkili bir sorunsaldır. Ahmet Cevizci, Feyerabend'in bu tutumunu şu şekilde formüle ediyor: "bilimi anlamak için, sadece bilimin kendi iç mantığına bakmak yeterli olmaz; onu anlamak için, esas onu kullananlara, hükümet politikalarına, şirketlerin araştırma geliştirme faaliyetlerine, silah tekellerine bakmak gerekir" (Cevizci 2015, s. 92). Çağımızda bilimi tekeli altına almak isteyen dünyanın büyük güçleri göz önünde tutulduğunda onun bu düşünceleri oldukça mantıklı gelmektedir. Çünkü hükümetler bilimden ileri derecede savaş teçhizatı üretmek için yararlanmaktadır. İnsansız hava araçları ve ABC silahları bunlardan yalnızca birkaçıdır. Dolayısıyla Feyerabend bağlamında düşünüldüğünde teokrasilerdeki dinin gücünü çağımızın ulus devletlerinde bilim ve teknoloji almıştır.

Feyerabend'a göre Viyana Çevresi ile pozitivist bilim anlayışları, sınırlayıcı bir yönetime hapsolmuşlardır. Bilimin vazgeçilmez bağlarının olduğu metafiziksel, kuramsal ve spekülâtif tarihsel gelenekler yok sayılmaktadır (Feyerabend, 2012, s. 219). Bununla birlikte bilimsel düşünce ve felsefe arasındaki bağların kopma noktasına geldiğini iddia eden Feyerabend, "Tarihle bağlantı

koparıldı; bilimsel düşünce ile felsefi spekülasyon arasındaki sıkı işbirliği sona erdi” (Feyerabend, 2012, s. 219) görüşüne yer vermektedir. Nitekim bilimdeki tekelleşme/dogmatikleşme bilimin felsefeden ve felsefi çoğulculuktan uzaklaşmasının temel bir göstergesidir. Bilimin dogmatikleşmesindeki temel etkenler tarihsellik, felsefi spekülasyon ve metafizik anlayışlarının terkedilmesidir. Bu noktada onun düşüncesindeki metafizik ve bilim ilişkisine ayrı bir başlık açmak gerekmektedir.

Metafizik ve Bilim İlişkisi

Felsefi anlamda düşünüldüğünde metafizik, var olan ve var olanın neliğini anlamayı ve açıklamayı amaçlayan geniş anlamli bir kavramdır. Cevizci metafiziği “Felsefenin, amacı varolanların gerçek doğasını belirlemek, varolanların anlamını, yapısını ve ilkelerini ortaya koymak olan temel disiplini” (Cevizci, 1999, s. 591) olarak tanımlamaktadır. Buna göre “Metafizik, varolana ilişkin bir araştırmadır” (Cevizci, 1999, s. 591). Söz konusu tanıma uygun olarak Feyerabend bilim ve metafizik arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: “Bilim yalnızca öndeyiler üretmez, aynı zamanda şeylerin doğasına ilişkindir; metafizik ve mühendislik kuramlarının aynı anda biraraya getirilmesidir” (Feyerabend, 1996a, s. 33). Çünkü “Metafizik dizgeler en ilkel aşamalarındaki bilimsel kuramlardır” (Feyerabend, 1996d, s. 273). Aynı zamanda bilim insanı “asla tarihsel arka plandan tamamen bağımsız değildir” (Feyerabend, 1999, s. 191). Şu hâlde bilimin geleneksel anlamdaki varlığa ilişkin metafiziksel boyutunu yok saymak onu oldukça dar bir alana hapsetmek olacaktır. Tarihsel anlamda bilim varlığa yönelirken metafiziksel bir tutum içindedir. Çünkü metafizik anlatılar bilimlere önsezi ve ilk adımları sağlamaktadır (Feyerabend, 1996d, s. 275). Bilimsel teoriler metafiziksel kuramların sınanabilirliği üzerine yoğunlaştığından metafiziksel anlam ile bilimsel anlamı birbirinden ayırmak mümkün değildir (Feyerabend, 1996b, s. 65). Bilimin söz konusu felsefi temellerini yadsıyarak varlığı tamamen pozitivist bir anlayışa indirgenmeye çalışılması tarihsel anlamda birçok sorunu da beraberinde getirecektir.

Bilimin metafiziksel köklerinden ayrılmaz bir bütün olduğunu savunduğundan dolayı Feyerabend'in Viyana Çevresi'nin etkisini yitirmesinde başat rol oynadığı ileri sürülmektedir (Güzel, 1996, s. 9). Onun görüşlerinde bu savı haklı çıkaran birçok unsur ile karşılaşmaktadır. Feyerabend metafiziği ortadan kaldırmak isteyen Viyana Çevresi ve pozitivist akımlara karşı bilimsel bir kuramın yorumlanmasında metafizik öğelerin önemine dikkat çekmeye çalışır. Çünkü deneysel olmayan çok fazla unsur bilimin alanını işgal etmektedir ve bunların yadsınması bilimi güdük bir yapıya dönüştürmektedir (Feyerabend, 1996b, s. 64). Metafizik nitelikteki inançlar kuramlaştırmayı önemli ölçüde etkilemekte ve güçlendirmektedir. Bu noktada Feyerabend Kopernikus'un Yeni-Platonculuk'tan etkilenmesini ve Niels Bohr'un bilim anlayışının metafizik nitelikte olmasını örnek olarak göstermektedir (Feyerabend, 1996c, s. 91). Çünkü metafiziksel düşünceler bilimlerin ilk ilkeleri olabilmektedir.

Feyerabend söz konusu savını destekler mahiyette deney ile kuram arasındaki ilişkiyi şöyle anlatır: “Deney kuramsal varsayımlarla birlikte ortaya çıkar, onlardan önce değil; ve kuramsız bir deney, tıpkı (sözüm ona) deneysiz bir kuram gibi anlaşılabilir bir şeydir” (Feyerabend, 1999, s. 191). Dolayısıyla bilim yalnızca deney nesnelere ve olgularla sınırlı değildir. Çünkü yapılan gözlem ve deneylerin kaynağında kuramlar/teoriler bulunmaktadır. Bu kuramların metafizik inançlarla olan kökensel bağının yadsınmaması gerekmektedir. Dolayısıyla Feyerabend “deneyciler muazzam miktarda örtük bilgiyle hareket ederler” (Kaya Keha, 2017, s. 20) görüşü ile bilimin kaynaklarını sorgulamaktadır. Bu bağlamda deney ve gözleme kaynaklık eden örtük bilgilerin metafiziksel temellerinin yadsınmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Feyerabend'in bilim eleştirisi ve metafizik ile bilim arasında kurduğu bağ, onun bilimlerin standartlaşmasına karşı itirazı ile yakından ilgilidir. Bilim tek tipleşip dogmatikleştikçe insanlar üzerinde bir baskı mekanizmasına dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır. Oysa bilim; özünde kısıtlamayı değil, özgürleştirici bir karaktere sahiptir. Bu bağlamda onun bilim anlayışını eleştirdiği hususlardan nasıl ayrıldığını irdelemek gerekmektedir.

Feyerabend'in Bilim Tasarımı

Ele almaya çalıştığımız hususlar çerçevesinde Feyerabend'in bilimin standartlaştırılıp, siyasileşmesi ile birlikte ortaya çıkması kaçınılmaz olan dogmatizm tehlikesine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Onun bilim eleştirisi bağlamında eski dönemlerdeki skolastik, bağınaz zihniyetin, yaşadığı dönemde bilimsel dogmatizme dönüştüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu gidişatin önüne geçmek adına tektipleştirilen ve tekelleştirilen bilimsel yöntemleri yeniden düşünmek gerekmektedir. Siyasal yönetimlerin tekeli altında baskı unsuruna dönüşmüş olan bilimsel yapıların değişebilmesi bakımından, bilimin Yeni Çağ'daki alternatifleri önemseyen özgür ruhuna dönülmesi elzem görünmektedir. Çünkü "bilimin en temel işlevi insanı özgürleştirmektir" (Cevizci, 2015, s. 91). Söz konusu özgürleşmenin gerçekleşmesi ise "çoğulculuk" ve "bilimsel çoğulculuk" anlayışının/yönteminin yaygınlaşmasından geçmektedir. Öyle ki Feyerabend'in "çağdaş bilimin hastalığını tedavi etmek amacıyla bulduğu bir ilaç vardır: Çoğulculuk" (Cevizci, 2015, s. 92). O çoğulculuk düşüncesi minvalinde alternatifleri gözetmek bakımından disiplinler çoğulculuk, teorik çoğulculuk ve yönetsel çoğulculuk anlayışlarından söz etmektedir.

Feyerabend'in ileri sürdüğü disiplinler çoğulcu anlayışta hayatın bilimsel olmayan alanlarının da önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Hatta "Feyerabend toplumun, dogmatik inanç sistemleriyle bir tuttuğu bilime karşı korunması gereğinden [...] söz etmektedir" (Yıldırım, 1997, s. 59). Çünkü özgür ve mutlu bir toplumun oluşması bakımından yalnızca bilimin hâkim olduğu bir anlayış oldukça eksik kalacaktır. Böylesi bir toplumun oluşması bakımından yaşamın bütün değerleri/disiplinleri önem arz etmektedir. Buna göre felsefe, sanat, edebiyat, spor, sinema gibi alanların insan hayatındaki değerinin yadsınmaması gerekmektedir. Feyerabend'in kendi ifadesiyle "Özgür bir toplum, bir kilise, bilimsel bir mezhep, coşku ve şevkle bir arada tutulan bir grup değildir; özgür bir toplum, her bireyin ve her grubun önemli sayılan düşünce ve duygularla doldurduğu açık bir alanı tanımlayan soyut bir yapıdır" (Feyerabend, 2007, s. 14). Bu noktada onun yukarıda ifade etmeye çalıştığımız bilimin yüceleştirilmesi anlayışını da ciddi anlamda eleştirdiği dikkat çekmektedir. Şu hâlde insan hayatını anlamlı kılacak farklı imkânlar olduğundan bilim zorunlu bir tercih değildir. Aynı zamanda bilimin tercih edilmesi ya da önemsenmesi durumunda tek tip bir kuram ve yöntemin yetersiz kalacağı savını ortaya atmıştır. Dolayısıyla disiplinler olarak hayatın farklı boyutlarını birbirine indirgmeden değer verebilmek gerekmektedir. Böylelikle özgür, çoğulcu ve demokratik bir toplumsal anlayışın/zihniyetin teşekkülü mümkün olabilecektir.

Feyerabend farklı disiplinlere çoğulcu bir anlayışla bakmakla birlikte kuram anlamında da çoğulculuğu benimsemektedir. Öyle ki belli bir teoriyi benimseyip mutlaklaştırıp diğerlerini olumsuzlayan bir anlayış bilim ve insan hayatı bakımından oldukça sorunludur. Bilimsel anlamda düşünüldüğünde "biz gerçekliğin öğelerini farklı ya da alternatif kuramlarla tespit edebiliyoruz" (Cevizci, 2015, s. 92). Çünkü tek bir kurama/görüğe bağlı kalmak totaliter bir zihniyete yol açacağından, alternatif teorileri de önemsemek gerekmektedir. Böylece medeni, özgür ve insancıl bir toplumun oluşması bakımından önemli bir adım atılmış olacaktır (Yıldırım, 1997, s. 59). Bu nedenle Feyerabend bilim insanlarının çalışmalarında bilimsel içerikleri zenginleştirmek ve sağlıklı sonuçlar elde edebilmeleri için farklı teorileri de hesaba katmak zorunda olduklarını savunmaktadır (Feyerabend, 1999, s. 45). Buna göre yalnızca Newton'un *klasik fizik kuramını* önemseyip Einstein'ın *izafiyet kuramı* ile Planck'ın *kuantum kuramını* yadsımak, fizik bilimi bakımından oldukça eksik olacaktır.

Evren, doğa, dünya ve insan hayatı tek bir olgu yerine olgular çokluğundan oluşmaktadır. Söz konusu varlık alanının yalnızca bir yönünü ele alıp diğerlerini yadsımak doğru bir tutum olmayacaktır. Bilimsel kuramlar da belli bir dönemde belli bir sorunsalla ilgili olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu nedenle farklı ve alternatif kuramların incelenmesi suretiyle icra edilecek olan bilimsel çalışmalar daha güvenilir olacaktır. Eğitim süreçlerinde de belli bilimsel anlayışların "tek

doğru yöntem” olarak sunulması yerine farklı anlayış ve alternatif yöntemlerin olabileceği yönündeki bir bilinçlenme daha doğru olacaktır (Feyerabend, 1999, s. 205, 206; Feyerabend, 2015, s. 124). Düşünce tarihi incelendiğinde teorik çoğulculuğun bilimlerin emekleme aşamasında oldukça önemli bir anlayış olduğu fark edilmektedir. Bilimlerin doğuşundaki söz konusu çoğulcu ve alternatifli anlayışın gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Çoğulcu teoriler bilimsel eleştiri gücünü artırarak tekelleşmeyi önleyecektir. Böylelikle bilimin sınırlı bir alana hapsolmesinin önüne geçilmiş olacaktır. Feyerabend'in bilimsel ve toplumsal özgürlüğün oluşumunda önemsedığı diğer bir çoğulculuk anlayışı, yöntem ile ilgilidir.

Feyerabend metodolojik/yöntembilimsel çoğulculuk anlayışı ile bilimsel araştırmalarda tek bir yöntemin kullanılmasına karşı oluşunu ortaya koymaktadır. Kendi ifadesiyle “Parçayla (bireysel, insan) bütünü (yaşadığımız dünya), tümüyle öznel ve keyfi olanla nesnel ve yasaya bağlı olanın bu örtüşmesi çoğulcu bir yöntembilimin lehine en önemli argümanlardan biridir” (Feyerabend, 1999, s. 65). Böylelikle o bilim tasarımında standartlaşmanın ve tek bir yöntemle sınırlanmanın aşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü çok kesin olduğu düşünülen bilimsel yasalar bile farklı bir yöntemle tepetaklak olabilirler (Feyerabend, 1999, s. 294). Feyerabend bu noktada özellikle Viyana Çevresi filozoflarının felsefeyi yalnızca mantıksal kavram analizi yapan bir alana indirgeme çabalarını eleştirmektedir. Aynı zamanda bilimlerin yöntemlerini yalnızca popüler anlayışlarla sınırlandırmasına itiraz etmektedir (Feyerabend, 2007, s. 39). Şu halde yöntembilimsel standartlar çok boyutlu olan insan hayatını anlamada oldukça sınırlandırıcı ve yanıltıcı olacaktır. Kendisi bu durumu “Sadece kesin olarak tanımlanmış bir patikada gezinerek bir şeyler bulunabileceğini düşünenler yanılıyor” (Feyerabend, 2015, s. 127) şeklinde ifade etmektedir. Çünkü bilimsel olarak ileri sürülmüş görüşler bazı dönemlerde kabul görmüş yöntemlere aykırı bir duruş sergilemişlerdir. Örneğin, Kopernik'in bilimsel anlayışı kendi döneminde akılcı olmayan bir yöntem olarak görülmüştür. Ancak sonraki dönemlerde bilimsel gelişmeler, bu yöntem ve izlek üzerinden ilerlemiştir (Feyerabend, 1999, s. 152, 153). Çünkü bilimsel anlamda yaratıcı ve sarsıcı fikirler dönemde yöntem olarak henüz benimsenmemiş olanlardır. Söz gelimi Antik Çağ'da “Anaksimandros[un] Dünya'nın boşluğun ortasında asılı olduğunu” (Feyerabend, 2015, s. 127) iddia etmesi, kendi çağı için pek kabul görmüş değildir. Ancak sonraları farklı yöntemlerle onun savının doğruluğuna dair gözlem ve deneyler yapılmıştır.

Görebildiğimiz kadarıyla birçok bilimsel gelişmenin kendi döneminde “saçma” denilen yöntemlere başvurularak keşfedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bilimde kabul edilmiş olan standart yöntemlerle araştırma yapmak kısıtlayıcı olabilmektedir. Bu nedenle, bilimsel anlamda farklı düşünme biçimlerine ve farklı modellemelere açık olmak gerekmektedir. Aynı zamanda bilim insanının kendisini yalnızca belirgin yöntemle sınırlandırması araştırmanın icrasına engel teşkil edebilir. Yöntem konusunda çoğulcu bir anlayışın benimsenmesi önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle bilimsel çalışmalar için farklı/alternatifli modellerin kullanılması önemli bir adım olabilir. Feyerabend, bu bağlamda “ne olsa uyar” mottosunu ortaya atmıştır. Kendi ifadesiyle “tüm şartlar altında ve insani gelişmenin tüm evrelerinde savunulabilecek tek bir ilke vardır: ne olsa uyar” (Feyerabend, 1999, s. 43). Buna göre “onun “ne olsa uyar” sloganıyla özetlediği özgürlükçü ve çoğulcu bilim anlayışına” (Saygın, 2016, s. 16) tekabül etmektedir. Ancak onun ortaya attığı “ne olsa uyar” ifadesi, sınırsız ve belirsiz bir fikir olmayıp bilimsel anlamda yöntemlerin çokluğu ile ilgilidir. Bilimsel kuram ve yöntemlerin tekelleşmesine ve dogmatikleşmesine bu fikir ile bir karşı duruş sergilemektedir. Bununla birlikte onun bilimsel çoğulculuk anlayışı ve “ne olsa uyar” ilkesi, kendisi ile birlikte anılan “epistemolojik anarşizm” fikrine kapı aralamaktadır.

Epistemolojik Anarşizm

Yer verdiğimiz analizlere göre Feyerabend çağındaki bilim anlayışının dinlerin bir zamanlar yaptığı dogmatik bir zihniyete evrildiğini ileri sürmektedir. Standart ve tek tip anlayışlara

karşı çoğulcu bir bilim tasarımını savunmaktadır. Bu bağlamda onun "bilgi-kuramsal anarşizm" olarak da ifade edilen "epistemolojik anarşizm" görüşünü ortaya attığı dikkat çekmektedir. Böylesi bir anarşist sav, onun diğer düşünceleri ile örtüşen ve onları tamamlayıcı mahiyettedir. Ona göre "ne bilim ne de araştırma programlarının yöntembilimleri anarşizmi haksız çıkaracak gerekçeler öne sürebilmektedirler" (Feyerabend, 2007, s. 29, 30). Çünkü dünyaya ait bilimsel ve bilgisel sorunları, tek tip yöntemler kullanarak çözmek mümkün değildir. Feyerabend'i epistemolojik anlamda anarşizme yönelten temel saik, bilimsel bilginin standartlaşması ve pozitivist bir yapıya dönüşmesidir. Ona göre çağındaki hastalıklı bilim anlayışını ancak anarşist bir tavır takınarak çözmek mümkün olabilir. Kendi ifadesiyle "Bilgibilim hastadır, tedavi edilmelidir, bunun ilacı da anarşidir" (Feyerabend, 2017, s. 174). Dolayısıyla Feyerabend'in savının epistemolojik, bilgibilimsel ya da bilgi kuramsal anarşizm olarak adlandırılması doğru bir tutum olacaktır.

Feyerabend'a göre Yeni Çağ'daki siyasi anarşizm inanç sistemlerine karşı bilim ve akli amaçlamıştır (Feyerabend, 2007, s. 23). Ancak yaşadığı çağdaki dogmatikleşme bu sefer bilim ve akıl çerçevesinde yaşandığı için epistemolojik anarşizmi benimsemek ahlaki bir tutum olacaktır. Bununla birlikte Feyerabend savunduğu anarşizmin siyasal anarşizmden farklı olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü siyasal anarşizmden farklı olarak hiçbir ideolojinin sürekli olarak yaşamın bütününe ifade edemeyeceği görüşünü savunmaktadır (Feyerabend, 2007, s. 25). *Yönteme Karşı* adlı eserinin girişinde "Bu deneme, anarşizmin belki en çekici siyasal felsefe olmasa bile bilgikuramı ve bilim felsefesi için kesinlikle harika bir ilaç olduğu kanaatiyle yazıldı" (Feyerabend, 1999, s. 32) ifadesine yer vermektedir. Cemal Güzel, onun anarşizm anlayışını "Bilgikuramsal anarşist usunu, duygularını; alaycılığı, ağırbaşlı bir tavrı, insanların "insan kardeşlerini" daha iyi duruma götürmek için bildikleri daha başka yolları, bunların tümünü kullanır" (Güzel, 1996, s. 12) şeklinde tarif etmektedir. Böylesi bir anlayışı zaman zaman terörizm ile ilişkilendirilen anarşist tutumlardan ayrı düşünmek yerinde bir tutum olacaktır. Woodcock'un ifadesiyle "Popüler söylemde anarşi kötücül kaostur. Ancak kötücül kaosun, toplumsal teorileri hep anarşist diye nitelenen Tolstoy ve Godwin, Thoreau ve Kropotkin gibi insanların niyetlerinden çok uzak olduğu açıktır" (Woodcock, 1996, 14). Buna göre Feyerabend'in niyetinin de kötücül bir kaos yaratmak olmayıp, bozulmuş bir yapıya çözüm arayışı olduğunu iddia edebiliriz. Onun anarşizminin tekelleşmiş ve dogmatikleşmiş bir yapıya karşı verilen entelektüel bir mücadele olduğu anlaşılmaktadır.

Görülebileceği üzere bilimin ve ortaya koyduğu bilginin standartlaşmış/dogmatikleşmiş bir oluşuma dönüştüğünü söyleyen Feyerabend, muhalif/anarşist bir tavır benimsemiştir. Onun bilgi-kuramsal anarşizm savı ile bilimsel dogmatizme karşı yeni bir anlayış geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Çünkü bilim tarihi boyunca mutlak olarak kabul edilen olguların sürekli olarak değiştikleri düşünüldüğünde böyle bir mutlaklığın aslında mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Buna göre bilimsel anlamda ilerlemenin statikliği ve standartları tartışmalı bir hâl almaktadır. O hâlde bilimsel ilerleme ve bilimsel başarı için anarşizmin önemsenmesi gerekmektedir (Feyerabend, 1999, s. 43). Başka bir ifadeyle her türlü yanılısma ve yanıltıcı bilim anlayışlarından kurtulmak için anarşist olmakta fayda vardır. Dolayısıyla bilgi-kuramsal anarşizm bilimsel bilginin hiç kimsenin tekelinde olmadığı bir ilanıdır ve herkesin bilginin üretilmesine katkı yapabileceğinin bir göstergesidir (Feyerabend, 2007, s. 262, 263). Böylesi bir düşünce bilimi belli kalıplara ve dogmatik yapıya sokan anlayışlara bir başkaldırıdır. Epistemolojik anarşizm bilimsel dogmatizme karşı oldukça özgür ve güvenli bir mecradır. Şu hâlde kalıplardan kurtulmuş çoğulcu ve alternatifli bir bilim anlayışı, insanların dogmatizmden kurtulacağı özgür bir toplumun anahtarı olacaktır.

Sonuç Yerine

Feyerabend'in bilimin tekelleşmesine karşı ileri sürdüğü savları tartışmaya çalıştığımız çalışmamızın son bölümünde bazı hususları somutlaştırmaya çalışalım. XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında bilim ve felsefede pozitivism başat rol oynuyordu. Tarihsellik ve metafiziksel anlayışın tamamen terk edilerek her şeyin deney nesnesi olarak incelenebileceği bir düşünce hâkim

kılmak istenmiştir. Böylelikle eski dönem kutsallığı yerine yeni, seküler bir kutsallık/dogmatizm ortaya çıkmıştır. Feyerabend'in düşünceleri, işte bu yeni yaratılan bilimsel bilgi anlayışının mutlaklaştırılması ve dogmatikleştirilmesine ciddi eleştiriler getirmesi bakımından önem arz etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Feyerabend, sınırlandırıcı ve indirgemeci bilimsel bilgi anlayışına karşı anarşist bir tavır takınmıştır. Böylelikle bilimin yalnızca olgu ve deneylerle sınırlandırılmasının yanlışlığını göstermek istemiştir. Çünkü bilimlerin yüzyıllardır içinden doğduğu metafiziksel, mitolojik ve tarihsel geleneğin yadsınması doğru bir tutum olmayacaktır. Buna göre her dönemin kendisine özgü bilim anlayışının oluşmasında dönemsel olarak yaygın olan teorilerin yok sayılması açmazlara yol açacaktır. Dolayısıyla bilimsel gelişmeleri, ortaya çıktıkları, kuram ve yöntemler çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Aynı zamanda bilimleri tek bir kuram ya da yönteme indirgemek mümkün olmayacağı için teori ve yöntem çeşitliliklerini/alternatiflerini birlikte düşünmek elzemdir. Öyle ki Feyerabend bilimde yalnızca tek bir anlayış ve yöntemin dogmatik ve tektipleştirici bir yapıyı doğurduğunu ileri sürerek bilimsel çoğulculuğu önemsemiştir. Kanaatimize göre onun bu tutumu, bilimin çok boyutluluğu ve çeşitliliğini anlamak bakımından çok önemli bir adımdır. Onun yaşadığı dönemde bilimdeki pozitivist dogmatizmin tartışılması ve alternatif görüşlerin fark edilmesi bağlamında düşünceleri dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan Feyerabend'in felsefesinin yalnızca bilimsel dogmatizme karşı bilimsel çoğulculuğu savunmakla sınırlı bir anlayış olmadığı anlaşılmaktadır. O, aynı zamanda hayattaki mutlak değerlerin bilim olmadığını ileri sürerken çağındaki "indirgemeci bilimcilik" anlayışına da ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Çünkü insan hayatı için felsefe, sanat, edebiyat, şiir vb. birçok alan en az bilim kadar değerlidir. Böylelikle hem bilimsel anlayış bakımından daralmanın hem de insan yaşamını bilim ile sınırlandırmanın yaratacağı özgürlük sorununa dikkat çekmeye çalışmaktadır. Aslında sorun bunlarla da sınırlı değildir. Feyerabend söz konusu sorunların yanında bilimin siyasallaşması/devletleşmesi ile ortaya çıkan güç ilişkilerine de vurgu yapmaktadır. Şu hâlde bilim, siyasi güç ilişkilerinde araç hâline getirilerek asli görevinden uzaklaşmıştır. Çünkü bilim, özünde insanlara mutluluk ve özgürlük sağlayıcı bir unsur olması gerekirken bu niteliğine tamamen yabancılaşmıştır. Onun bu tutumu, yaklaşık iki bin yıl önce yaşamış olan Epiktetos'un özgürlüğe ulaşmak için güç arayışından vazgeçmeyi salık verdiği² düşüncelerini akıllara getirmektedir. Benzer biçimde Feyerabend bilimi güç ve otorite için manipüle etmenin toplumları özgür kılamayacağı görüşünü savunmaktadır. Bunun önlenmesi bakımından bilimsel esnekliği ve özerkliği önemsemek gerekmektedir. Böylelikle bilimin toplumlara özgürlük ve mutluluk bahşetmesinin yolu açılmış olacaktır.

Kaynakça

- Aslan, H. (2004). Bilim felsefesinin tarihi. İçinde *Felsefe Ansiklopedisi* (Cilt 2, ss. 423-453). Etik Yayınları.
- Bingöl, M. (2020). *Ockhamlı William'da bilgi, mantık ve metafizik ilişkisi*. Pegem Akademi.
- Chalmers, A. (1994). *Bilim dedikleri* (H. Arslan, Çev.). Vadi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2015). *Felsefeye giriş*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çüçen, K. (2013). *Bilim felsefesine giriş*. Sentez Yayıncılık.
- Einstein, A. (1998). *İzafiyet teorisi* (G. Aktaş, Çev.). Say Yayınları.
- Epiktetos. (2019). *İçsel huzur iyi yaşamın kapısını açar* (C. Erengil, Çev.). Beta Kitap.
- Feyerabend, P. K. (1996a). Bilimsel gerçeklik ve felsefi gerçeklik (H. Özel, Çev.). İçinde C. Güzel, (Der), *Bir bilgi anarşisti: Feyerabend* (ss. 33-55). Bilim ve Sanat Yayınları.

² Kaynak Girişte gösterilmiştir.

- Feyerabend, P. K. (1996b). Bilimsel kuramların yorumu üzerine. İçinde C. Güzel, (Der), *Bir bilgi anarşisti: Feyerabend* (ss. 57-65). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Feyerabend, P. K. (1996c). Açıklama, indirgeme ve deneycilik (H. Özel, Çev.). İçinde C. Güzel, (Der), *Bir bilgi anarşisti: Feyerabend* (ss. 67-144). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Feyerabend, P. K. (1996d). Nasıl iyi bir deneyci olunur (K. Dinçer, Çev.). İçinde C. Güzel, (Der), *Bir bilgi anarşisti: Feyerabend* (ss. 243-277). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Feyerabend, P. K. (1997). *Vakit öldürmek* (N. Çatlı, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Feyerabend, P. K. (1999). *Yönteme karşı* (E. Başer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Feyerabend, P. K. (2007). *Anarşizm üzerine tezler* (E. Altınsöz, Çev.). Öteki Yayınevi.
- Feyerabend, P. K. (2012). *Akla veda* (E. Başer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Feyerabend, P. K. (2015). *Bilimin tiranlığı* (B. Yıldırım, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Feyerabend, P. K. (2017). *Özgür bir toplumda bilim* (A. Kardam, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Güzel, C. (1996). Giriş bir bilgi anarşisti: Paul K. Feyerabend. İçinde C. Güzel, (Der). *Bir bilgi anarşisti: Feyerabend* (ss. 9-31). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Kara, Ö. (2017). Bilim felsefesi-bilim ile felsefe arasındaki bağ (P. Frank). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (17), 391-396.
- Kaya Keha, M. (2017). *Bir bilgi anarşisti ve bilim-Paul Karl Feyerabend*. Fenomen Yayıncılık.
- Kuhn, T. S. (1995). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (N. Kuyaş, Çev.). Alan Yayıncılık.
- Lakatos, I. (2014). *Bilimsel araştırma programlarının metodolojisi* (D. Uygun, Çev.). Alfa Yayınları.
- Lewens, T. (2019). *Bilimin anlamı* (K. Kaynar, Çev.). İletişim Yayınları.
- Neslioğlu Serin, F. (2015). Tamamlanmamış bir proje olarak Viyana Çevresi felsefesi: Düşünsel ve tarihsel bir arkaplan soruşturması. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 45-60.
- Özsoy Somuncuoğlu, S. (2019). *Bilimsel yöntem tartışmaları bağlamında bilim felsefesi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Popper, K. R. (2022). *Bilimsel araştırmanın mantığı* (İ. Aka & İ. Turan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Saygın, A. U. (2016). Paul Karl Feyerabend'in bilim anlayışı. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 16-24.
- Woodcock, G. (1996). *Bir düşünce ve hareketin tarihi* (A. Türker Çev.). Kaos Yayınları.
- Yıldırım, C. (1997). *Bilimsel düşünme yöntemi*. Bilgi Yayınevi.

Selvihan POLAT

Doktora Öğrencisi | PhD Candidate
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, İstanbul-TÜRKİYE
Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy, İstanbul-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-4425-9642
polat.selvihan@gmail.com

Theodor W. Adorno: Auschwitz'ten Sonra Ahlak Sorunsalı

Öz

Bu çalışmada, Theodor W. Adorno'nun normatif bir ahlak teorisi oluşturmak yerine ahlak teorilerinin eleştirel reddine yönelerek yadsıyıcı bir perspektif geliştirdiği iddia edilmektedir. Bu savı destekleyecek en önemli uğrak ise trajik bir deneyim olan Auschwitz olayıdır. Agamben'in benzettiği şekilde kurbanla celladın birbirine benzediği gri bölge olan Auschwitz, insanlığın imhasıdır ve ahlaki yıkımın en ağır göstergesidir. Soykırımın gerçekleştiği bir yer adından daha fazlasını dile getiren "Auschwitz", nasıl yaşanması gerektiğine ilişkin iyi yaşam öğretilerinin ortaya koyduğu reçetelerin yol açtığı ahlaki bir yıkım olarak değerlendirilmektedir. Bu yıkım ve onu meydana getiren koşulların hâlâ devam ediyor oluşu, mevcut koşullarda ahlaki ve doğru yaşamın kapalı olduğuna dair bir inanca yol açmaktadır. Adorno'yu bu inanca iten unsurlar ise geç kapitalizm, araçsal akıl nosyonu, kültür endüstrisinin "uyum" dayatan buyruğu, soğukluk ve kayıtsızlıkla karakterize edilen hâkim burjuva eğilimidir. Birbirine iç içe olan bu unsurlar, sadece ahlaki alandaki çürümeye değil yaşama dair tüm öğelerde tahribatlara yol açmaktadır. Adorno'nun eleştirel felsefesi, yoğun bir bunalımın yaşandığı döneme rağmen teslimiyete izin vermeyerek Auschwitz benzeri felaketlerin tekrar meydana gelmemesi için "ne yapılmaması" üzerine yoğunlaşan negatif bir kategorik buyruktan söz etmektedir. Rasyonel temellendirmeye izin vermeyen yeni negatif kategorik buyruk, Kant'ın kategorik buyruğunun aksine somut acıdan yola çıkmaktadır. Bu yönüyle Adorno'nun sözünü ettiği yeni kategorik buyruk, etik bir teori oluşturmanın aksine tam olarak evrensel ilkelerin geçerliliğini ve etik sonuçlarını eleştiriye tabi tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Theodor W. Adorno, Negatif Ahlak Felsefesi, Auschwitz, Kültür Endüstrisi, Negatif Kategorik Buyruk.

Theodor W. Adorno: Ethical Concerns in the Aftermath of Auschwitz

Abstract

In this study, it is claimed that Theodor W. Adorno, instead of formulating a normative ethics theory, developed a critical rejection of ethical theories by adopting a negating perspective. The crucial point supporting this claim is the tragic experience of the Auschwitz event. Auschwitz, as Agamben suggests, is the gray zone where victim and executioner resemble each other; it is the annihilation of humanity and the most severe manifestation of moral destruction. "Auschwitz," going beyond being a mere geographical location of genocide, is evaluated as a moral devastation caused by the prescriptions laid out by teachings of good life on how one should live. The fact that this devastation and the conditions that brought it about still persist leads to a belief in the closure of ethical and righteous living under current circumstances. The elements that drive Adorno towards this belief include late capitalism, the notion of instrumental reason, the imperative of the cultural industry imposing "conformity," and the prevailing bourgeois trend characterized by coldness and indifference. These interconnected elements not only contribute to the decay in the moral realm but also lead to disruptions in all aspects of life. Despite the intense crisis of the era, Adorno's critical philosophy, by not allowing submission, speaks of a negative categorical imperative that focuses on "what not to do" to prevent disasters like Auschwitz from recurring. The new negative categorical imperative, which does not allow rational grounding, departs from concrete suffering, unlike Kant's categorical imperative. In this sense, Adorno's mentioned new categorical imperative, rather than forming an ethical theory, critically examines the validity of universal principles and ethical consequences.

Keywords: Theodor W. Adorno, Philosophy of Negative Morality, Auschwitz, Cultural Industry, Negative Categorical Imperative.

Giriş

Böylece korunur düzen: Bazıları başka türlü yaşayamayacakları için oyuna katılmak zorunda kalır, başka türlü yaşayabilecek olanlar da oyuna katılmak istemedikleri için dışarıda bırakılır.

T. W. Adorno

Hiçbir etik teori geleneğine yerleştirilemeyen Adorno'nun ahlaka ve bir disiplin olarak etiğe ilişkin görüşleri, minimal ve negatif bir nitelik taşımaktadır. Ahlak felsefesi alanındaki radikal konumu daha en baştan bu alanda geliştirilen kılışal kılavuzlara, diğer bir deyişle pozitif ahlaki kılavuzlara karşı yadsıyıcı ve eleştirel tutumunda görülmektedir. Bunun yanı sıra Adorno'nun geleneksel ahlak teorilerini reddeden eğilimi, yerini yeni bir etik teoriye bırakmamaktadır. Ancak bu konuda yapılan çalışmalarda Adorno'nun normatif bir etik ortaya koyduğunu iddia eden araştırmacılar da söz konusudur. Kısaca değinmek gerekirse J. G. Finlayson, Adorno'nun iyi yaşama dair olumlayıcı bir tutum ortaya koymasa da ne yapılmamasına dair negatif bir kategorik buyruk oluşturduğu için bir direniş etiği geliştirdiğini ve bu etiğin de normatif nitelik taşıdığını iddia etmektedir (Finlayson, 2002, p.5). J. M. Bernstein Adorno'nun "metafizik deneyim" kavramından hareketle "etik modernizm" kavramını inşa etmektedir. Bernstein, -Adorno'nun etik modernizmden bahsetmediğini kabul etse de- etik modernizm fikrinin "Adorno'nun metafizik deneyim anlayışının detaylandırılması" olduğunu iddia etmektedir (Bernstein, 2001, p.442). G. Tassone, ise hem Bernstein hem de Finlayson'ın iddialarının yanlış yönlendirildiğini vurgulayarak Adorno'nun etik bir teori oluşturmadığını iddia etmektedir. Adorno'nun ahlaki inançları rasyonel olarak temellendirme girişiminde bulunmadığını, ahlak alanındaki sorunsallarla yaşama dair sorunsalları birbirinden ayırt etmeden ele aldığı ve sistematik bir ahlak teorisi sunmak yerine bürokratikleşmiş ve kurumsallaşmış bir sistem olarak modern toplumun eleştirisine odaklandığını ileri sürmektedir (Tassone, 2005, p.251-252). F. Freyenhagen'e göre Adorno, ahlak felsefesine nasıl yaşanacağına dair kapsamlı ve normatif bir etik çerçeve ya da pratik bir kılavuz sağlamaktan kaçınarak mevcut ahlak felsefesini eleştirmeye odaklanmaktadır (Freyenhagen, 2008, p.110).

İyi Yaşam Öğretilerinin Eleştirel Reddi

Felsefesinin anti-sistematik olduğunu ileri süren Adorno'nun ahlak felsefesine ilişkin normatif bir dizge oluşturmadığını ileri sürmek mümkündür. Adorno doğru yaşam için kanonik bir plan formüle etme olasılığını reddederek çarpıtılmış bir yaşamda doğru edimlerin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır: "ahlak felsefesi alanında geliştirilebilecek düşüncelerin doğru hayata yönelik kanonik bir plan oluşturmak için kullanılabileceğini kimse vaat edemez, çünkü hayatın kendisi o kadar çarpıtılmıştır ki onda kimse doğru hayatı yaşayabilecek veya bir insan olarak kaderini gerçekleştirebilecek durumda değildir" (Adorno, 2012a, s. 163). Çarpıtılmış bu gerçeklikte kanonik bir plan oluşturabilecek üst akıl da sorgulanmaya açıktır.

Tarih ve Özgürlük Üzerine Dersler'de ahlakın apaçık olduğunu savunan düşünörlere karşı ahlaki belirsizliklerin varlığına dikkat çekmektedir. Ahlakın apaçık olduğu iddiası, ahlaki davranışın rasyonel ve eleştirel düşünmeyi gerektirmediği düşüncesine dayanmaktadır. Bu yönüyle, ahlakın eleştirel incelemeyen muaf tutan apaçık doğasını "baskının sığınağı" olarak gören Adorno, bu gerçeğin "ahlak felsefesinin kalbine kadar" uzandığını öne sürmektedir (Adorno, 2006, p.260). Buna göre "Platon'a ve özellikle de son dönem ahlak filozoflarına göre bir olan, özdeş olan, değişmez olanın iyi olduğu varsayılr. Bu birliğin, bu özdeşliğin, bu değişmez durumun içinde erimeyi reddeden her şey doğanın ve dolayısıyla kötülüğün mirası olarak ilan edilir" (Adorno, 2006, p.260). Özdeş ve değişmez nitelik taşıdığı düşünölen iyi kavramının, Platon gibi filozoflar tarafından benimsenen kusurlu bir bakış açısı olduğunu ve bu bakış açısının ahlaki karar verme sürecinin doğasında var olan karmaşıklığı ve çatışmayı görmezden geldiğini ileri sürmektedir.

Zorunlu göç yıllarında üzerinde düşündüğü -Nietzsche'nin "*Şen Bilim*"ine göndermede bulunduğu- doğru yaşam öğretisini Minima Moralia'nın sunuş kısmında şöyle betimlemektedir:

“Burada dostuma bazı parçalarını sunabildiğim kederli bilim, en eski çağlardan beri felsefenin asıl alanı olarak görülmüş ama onun yönteme dönüşmesiyle birlikte düşünsel ihmale, veciz keyfiliklere ve sonunda unutulmuş bir bölgeyle ilişkilidir: Doğru yaşam öğretisi” (Adorno, 2009, s. 15). Burada dikkat çeken bir husus ise iyi yaşam yerine “doğru yaşam” tabirini kullanmasıdır. Çünkü kötülüğün hüküm sürdüğü yerde salt iyi fikrinin olması olanaklı olmamakla birlikte iyi fikri üzerinde ısrar etmek de kötülükle sonuçlanmaktadır: “neyin iyi olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ve sorunsuzca bilebileceğimizi öne sürmek, tüm kötülüklerin başlangıcı olacaktır” (Adorno, 2006, p. 262). Adorno bu argümanını Kant’ın “saf irade” kavrayışından yola çıkarak gerekçelendirmektedir. Buna göre Kant’ın irade kavramı “akıl kendi nesnelere, yani eylemlerini yaratma yetisine sahip olması anlamında akıldan başka bir şey” değildir (Adorno, 2006, p. 250). Böylece Kant’ın akıl kavrayışındaki sorunlar irade kavramında da açığa çıkmaktadır. Adorno Kant’ın aklı teorik ve pratik olarak ayırmasına rağmen aklın aynı kaldığını ve nesnellikten ayırarak onu araçsallaştırdığını ileri sürmektedir. İrade kavramını akılla özdeşleştirmeyi de onu basitçe bir dürtü olarak görmeyi de aynı biçimde sorunlu olduğunu öne süren Adorno’ya göre irade kavramı, diyalektik olarak kavranmalıdır: “irade kavramı da ancak diyalektik olarak, yani bilincin kendi sınırlarının dışına çıktığı ve zaten var olanın, salt varlığın dışına çıktığı bilinç gücü olarak kavranabilir” (Adorno, 2006, p. 260). Ancak kendisini aklın özgüllüklerinden soyutlayan irade, doğanın tahakkümü ve güç olarak ilkel bir biçimde karşımıza çıkmaktadır: Nasyonal Sosyalistlerin fetişleştirdiği saf irade, “İradenin Zaferi” çığlığında saf kötülüğe dönüşebildiğini kanıtlamaktadır (Adorno, 2006, p. 261). Dolayısıyla iyi fikrini verili kabul ederek eleştirel bir analize tabi tutmayan ahlakın apaçık olduğunu ileri süren düşünürlerin de saf iradenin yalnızca iyilik yapacağına dair naif inanca kapılan düşünürlerin de yanıltıldığını ve her iki durumda da kötülüğün açığa çıkmasının kaçınılmaz olduğunu savunmaktadır. Ahlakın apaçık olduğu iddiasını *Negatif Diyalektik*’te de ele alarak bu iddianın uygarlığın bir ürünü olduğunu ileri sürmektedir: “Apaçıklık uygarlaşmanın alametifarikasıdır: tek, değişmez, özdeş olan iyi sayılır. Uygarlığa katılmayan, mantık öncesi doğal unsurların mirası olan her şey doğrudan kötü sayılır ve karşıtını temsil eden ilke kadar soyutlaşır” (Adorno, 2016, s. 221). Dolayısıyla ahlakın apaçık olmadığı yerde herhangi bir ahlaki talep de, ahlaki edim de kendi karşıtına rahatlıkla dönüşebilmekte, istenmeyen sonuçlar doğurabilmektedir.

Auschwitz’ten Önce ve Auschwitz’ten Sonra

Adorno, kederli bilim olarak gördüğü “doğru yaşam öğretisi” üzerine düşünürken diğer bir deyişle *Minima Moralia*’yı (1951) kaleme alırken dostu Walter Benjamin’in intiharı, Yahudi Soykırımı ve II. Dünya Savaşı deneyimi onun zihninde canlılığını korumaya devam etmektedir. Karamsarlığı ve negatifiği, bu eserin her bölümünde ayrı bir mottoda netlik kazanmaktadır:

“Yaşam yaşamıyor” (Adorno, 2009, s. 21).

“Her şeyin kötü olduğu yerde en kötüyü bilmek iyi olmalıdır” (Adorno, 2009, s. 87).

“Ey çığ, düşerken alıp götürür müsün beni?” (Adorno, 2009, s. 165).

Claussen’in de belirttiği üzere “*Minima Moralia*, telafisi imkânsız bir biçimde örselenmiş bu hayatlara bir tepkidir” (Claussen, 2012, s. 158). 1940’lı yıllarda tarihe büyük bir karamsarlıkla bakan, iyiyi işaret eden bir dönüm noktasının kalmadığını düşünen Adorno’nun örselenmiş umudunun tüm felsefesine hakim olduğu görülmektedir. Dolayısıyla örselenmiş bir hayat süren bu büyük dehanın ahlaka ilişkin negatif tutumunu tarihsel ve toplumsal koşullar dikkate alınmaksızın anlamak mümkün görünmemektedir. Adorno’yu anlamak için Auschwitz olayının onun açısından önemini bilmek gerekmektedir. Auschwitz’ten sonrasını bir süprüntü olarak gören Adorno, *Negatif Diyalektik*’te ele aldığı tüm kavramların önüne “Auschwitz’ten sonra” ibaresini ekleyerek kavramları yeniden ele almakta ve olumlayıcı tutumlara şiddetle karşı çıkmaktadır: “Auschwitz’ten sonra, varoluşun pozitif olduğunu öne süren her tespit” riyakârcadır ve “Auschwitz sonrası kültür, Auschwitz’e yönelik mecburi eleştiri de dahil olmak üzere bütünüyle

süprütüdür” (Adorno, 2016, s. 327-332). Ona göre Auschwitz'ten sonra ölüm bile eskisi gibi dehşet verememektedir. Çünkü ölüm toplama kamplarında bürünebileceği en dehşet verici hâle bürünerek deneyimlenmiş durumdadır.

Buradaki sorgulamanın esas noktası, Behrens'in de belirttiği gibi “Auschwitz'ten sonra etik” problemidir (Behrens, 2011, s. 119). Bir disiplin olarak etiğin sorgulanması, Adorno için hayati önemdedir. Çünkü Auschwitz, ahlaki yıkımın en ağır göstergesi olmakla birlikte insanlığın çöküşünün de ifadesidir. Agamben'in altını çizdiği üzere “Çağımızın geçerli olduğuna inandığı etik ilkelerin neredeyse hiçbiri, belirleyici sınavdan, *Ethica more Auschwitz demonstrata* sınavından geçememiştir” (Agamben, 1999, s. 13). Dolayısıyla da iyi yaşam vaatleri sunan ahlak öğretileri başarısızlığa uğramıştır. Sahte ahlaki pozlar takınmanın yerine anti-ahlak tutumunun daha ahlaki olduğunu düşünmektedir: “Anti-ahlak, ahlakta ahlaksız olan şeyi, baskıyı, reddederken, ahlakın en derin tasesını da devralmıştır: Her türlü sınamayla birlikte bütün şiddet ve tecavüzün de ortadan kaldırılması” (Adorno, 2009, s. 99). Ahlak modellerinin mevcut çarpık düzeni sürdürmesinden dolayı anti-ahlakı benimseyen düşünürü göre “Her türlü ahlakın modeli ahlaksızlıktır ve bugüne kadar da birincisi ikincisini hep yeniden üretmiştir” (Adorno, 2009, s. 194).

Pozitif ve olumlayıcı düşünüşe şiddetle karşı çıkan Adorno'nun ahlak felsefesine ilişkin görüşleri de aynı şekilde negatif ve yadsıyıcı olmak durumundadır. Çünkü ona göre “Olumlamanın direnen gerçek unsurlara uyguladığı baskı, genelin özneyi olumsuzlayarak maruz bıraktığı gerçek ıstırapı ölçüsüzce artırır” (Adorno, 2016, s. 304). Olumlamanın yanı sıra iyimserliği de eleştirerek iyimserliğin burjuvalara has yapmacık ve korku kaynaklı bir durum olduğunu ileri sürmektedir: “Solun iyimserliği, şeytandan söz etmeyip her şeyin iyi yanını görmeyi öneren o burjuva hurafesinin bir tekrarıdır” (Adorno, 2009, s. 120). Pozitif öğretilere, olumlamaya ve iyimserliğe olan karşıtlığı, bu yaklaşımların gerçek acıyı örtbas ederek artırmasından kaynaklanmaktadır.

Ahlaki Yıkıma Götüren Nosyon: Araçsal Akıl

Adorno'nun iyimserliğe yer vermeyen ahlak felsefesinde buna yol açan tek unsur Auschwitz değil, Auschwitz'i oluşturan koşulların devam ediyor oluşudur. Ahlaki değerlerin en sağlam temeli olarak görülen “akıl” nosyonunun biçimselleşerek araçsal akla bürünmesi ile ahlaki yıkımın en ağır göstergesi olan Auschwitz'ten beri sağlam bir zemin bulunamamaktadır. Ahlaki yıkım geç kapitalizmin, Aydınlanmanın başarısızlığının ve bürokratik akılcılığın bir sonucudur. Toplama kamplarına götürülen kurban niteliğindeki Yahudilerin başına gelen şey, geç kapitalizmin yol açtığı bireyselliğin ve özgürlüğün yitimi, insanın şeyleştirilmesi, araç-amaç ilişkisinin tersine dönmesi gibi durumlar bürokratik akılcılığın zaferidir. Ahlaki antagonizmaların karşısına salt akıl ile çıktığında ortaya çıkan güçlüklerden birini Adorno şöyle örneklendirmektedir: “Örneğin birçok Fransızın süren savaşta olaylar korkunç bir biçimde peş peşe yığılıp hasımları esir aldıklarına işkence ederken karşılaştıkları türden güçlükler gibi. Onlar da bu örneği izleyip kendi esirlerine işkence etmeliler mi etmemeliler mi?” (Adorno, 2012a, s. 98.) Dolayısıyla Adorno, aklın tek başına yetersiz kaldığı bu türden ahlaki antagonizmaların karşısında aklın ahlak felsefesine nüfuz etmesi gerektiği, ancak ahlakın tamamını oluşturmadığı kanaatindedir. Bunun yanı sıra mevcut dönemin koşullarında akla uygun davranmanın sorunlu ve kötücül yanlarını ileri sürerek hayatın neden yanlış olduğunu aklın biçimselleşmesi ile açıklamaktadır:

Akla uygun davranmak benlikten, kendilikten kurtulmuş soyut kendini-koruma olacak ve yozlaşıp dünya hali denen ve daha güçlü olanın zafer kazandığı kötülük haline gelecektir. O halde, bu yüzdendir ki yanlış hayat doğru yaşanmaz, çünkü ne biçimsel bir etik ona dayanak olabilir ne de başkalağa teslim olan sorumluluk etiği. Ahlak felsefesinin bugün karşı karşıya olduğu soru bu açmaza nasıl tepki vermesi gerektiğidir (Adorno, 2012a, s. 162).

Biçimsel etik ile Kant'a, sorumluluk etiği ile Hegel'e gönderme yapmaktadır ve her ikisinin de ahlaki antagonizmalar karşısında çaresiz kaldığını düşünmektedir. Ahlak felsefesindeki gördüğü temel problematik unsur; ahlaki antagonizmaların ele alınmasıdır, iyi yaşam öğretileri oluşturmak değildir.

Adorno'nun ahlaki olana dair kötümserliği geç kapitalist dünyanın ahlaksal biçimsizliğini yansıtmaktadır. Aydınlanma rasyonalitesinin ahlaki kaynaklarının Auschwitz gibi vahşetleri önlemede yetersiz kaldığı ve hakîm ahlaki çerçevede bir eksiklik olduğu görülmektedir: "Auschwitz aydınlanmacı, rasyonel ahlak anlayışımızın ortasında olabiliyor ise; o zaman bu ahlak anlayışı, Auschwitz'in yeniden olmamasını sağlayacak kaynaklardan yoksun olsa gerektir" (Bernstein, 2003, s. 208). Dolayısıyla da geç kapitalist dünyada kapitalizmin ve aydınlanmanın iyi yaşam vaatlerinin gerçekleşmediği hatta yerini ahlaki çürümeye bırakmış olduğu görülmektedir. Adorno'nun otoriter kişilik ve kültür endüstrisi üzerine çalışmaları da dâhil olmak üzere bu ahlaki çürümeyi ve buna neden olan unsurları tartışmaya açmaktadır.

Kültür Endüstrisi: Direnişe Karşı Uyum ve Kayıtsızlık

Geç kapitalist dünyada kültür ve kültürün dönüşmüş olduğu durumu irdeleyen Adorno; mevcut durumda özgür edimin, özgür düşüncenin dolayısıyla ahlaki olanın olanaklılığını sorgulamaktadır. Kültür endüstrisinin ahlaki alandaki yıkıcı etkisi, dayatmış olduğu kategorik buyruğa gizlidir: "Neye uyum sağladığını bilmeden uyum sağlamalısın; zaten var olana ve onun gücüne, her yerde hazır ve nazır oluşa tepki olarak herkesin zaten düşündüğüne uyum sağlamaktır bu" (Adorno, 2012b, s. 117). Kültür endüstrisinin uyum dayatan özgürlükten yoksun buyruğu karşısında tikel, konformist saiklerle bu buyruğa boyun eğmekte ve daha iyi bir seçeneği olmadığı düşüncesiyle özvarlığını koruma amacı gütmektedir. Nitekim Adorno *Negatif Diyalektik*'te bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Genele eleştirel yaklaşan bilinçli insanlar da dahil olmak üzere bütün insanlar, bir yandan bilinçleriyle genele karşı çıkarken, kaçınılmaz kendini koruma saikleri nedeniyle, genelin büyük bir kötülükle kendini öne sürmesine yardımcı olan eylem ve tutumlara mecbur kalırlar" (Adorno, 2016, s. 283). Eleştirel bir bilince sahip olan insanların dahi kendini alıkoyamadığı kendini koruma düşüncesi, mevcut düzenin sürdürülmesine neden olmaktadır.

Adorno yönetilen dünyada "boyun eğme ve kendi yargısından vazgeçme" eğilimini "faşist hareketleri izleyenlerin zihniyetinin karakteristiği" olarak görmektedir. Bu tutum, içeriğe dair hakiki bir anlayış ya da inançtan ziyade anlık faydalara dayalı bir ideolojinin kabulünü yansıtmakta, hakikati küçümsemeye yol açmakla birlikte irrasyonel bir nitelik de taşımaktadır (Adorno, 2011, s. 247). Bu zihniyetin gerçekçilik kavrayışı da nesnel iç görüye değil, mevcut toplumsal düzenin birey üzerindeki hâkimiyetinin kabulüne dayandığı için, statükoya uyumu ve boyun eğmeyi teşvik etmekte ve hayali olduğu düşünülen her şeyi reddetmektedir. Böylece bu gerçekçilik kavrayışı, bireyleri toplumsal makineye uyum sağlayacak şekilde yeniden şekillendirmektedir (Adorno, 2011, s. 179-180). Adorno, burjuva toplumunda hem bağlılık hem de itaatın öncelikle aile içinde geliştirilerek işçi sınıfının içinde bulunduğu acımasız dünyanın ve şartların sorgulanmaması amacının güdüldüğünü ileri sürmektedir. Ancak oluşturulan bu bağlılık ve itaat kültürünün beraberinde merhametsizliği insanın ikinci doğası haline getirildiğini ifade etmektedir. Bu durumun Kant'ın kategorik buyruğuyla olan ilişkisini ise şöyle ifade etmektedir: "Görevin Kategorik Emrediciliğine göre düzenleme, ilkesel olarak ilk kez Kant tarafından formüle edilmiş olmakla birlikte, burjuva toplumu tarafından daha başından beri öngörülmüştü. Bu, usun kullanımından çıkarılmaktaydı" (Adorno & Horkheimer, 2011, s. 139).

Adorno ideolojinin de bir buyruğu olduğundan bahseder ki bu da ideolojinin ele geçirdiği kültürün dayattığı buyruktan daha sert bir nitelik taşımaktadır: "İçerik boşaltılmış ideolojinin bir konuda hiç şakası yoktur: herkese yaşamsal gereksinimleri sağlanacaktır. Kimse açlık çekmemeli ve üşümemelidir. Buna uymayan herkes toplama kampına gider." (Adorno, 2012b, s. 85). Dayatılanın aksini yapanın ağır bir şekilde tehdit edildiği bu çarpık düzende Adorno'ya göre en

ahlaki edim de mevcut düzene direniştir: “Belki de söylenebilecek tek şey, bugün doğru hayatın, en ileri zihinlerin iç yüzünü görüp eleştirel olarak teşrih ettikleri yanlış hayat biçimlerine direnmekten ibaret olduğudur” (Adorno, 2012a, 163).

Adorno, ahlak felsefesi ile kültür arasındaki ilişkiyi irdeleyerek ahlakın kültürün ideolojik bir aracına indirgendliğini öne sürmektedir. Kitle kültürünün adaletsizliği, yoksulluğu ve mevcut baskıcı düzeni sürdürmekle birlikte insanların da bu koşulları kabul etmesi için çabalayarak her türlü ahlaki direnişin altını oyduğuna inanmaktadır: “bugün sistem içinde belirleyici olan şey, tüketicinin iplerini elden bırakmama, tüketiciye bir an olsun direnişin mümkün olduğunu sezdirmemeye gerekliliğidir” (Adorno, 2012b, s. 75). Kültür endüstrisi, bireyleri statükoya uymaktan başka alternatif olmadığına inandırarak ve eğlence ile oyalayarak direniş edimini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. İtaatin bağımsız düşüncenin yerini almasıyla ve özgürlüğün gerçekleşebileceği koşulların tahrip edilmesiyle dünya bir açık hava hapishanesine dönüşmüş durumdadır.

Adorno, burjuva soğukluğunun Auschwitz'in gerçekleşmesine izin veren önemli bir unsur olduğunu ileri sürmektedir. İnsanlar başkalarının acılarına kayıtsız kalmasaydı ya da sadece kendi çıkarlarına odaklanmasaydı Auschwitz deneyimi yaşanmayabilirdi: “Soğukluk antropolojinin ana konusu ve dolayısıyla toplumumuzdaki insanların doğasının temel özelliklerinden biri olmasaydı, insanlar çok yakınındakiler ya da çıkar ilişkileriyle doğrudan bağlı oldukları kişiler dışındakilere neler olduğuna kayıtsız olmasalardı, Auschwitz ortaya çıkmazdı ve insanlar onu kabullenmezdi” (Adorno, 2003a, s. 239-240).

Ahlaki yıkımın gerçekleşmesinde herkesin bir payı olduğu ileri sürülebilmektedir. Çünkü sistemin kötülüğü yalnızca aktif olarak dâhil olanları değil, hiçbir şey yapmayanları da etkileyerek bir suçluluk ağı oluşturmaktadır:

Bütünün kötülüğü, bireyin ya da bir grubun, parçası olduğu bütünlüğe karşı her girişimine bulaştığı gibi, hiçbir şey yapmayanlara da bulaşır. İlk günah işte böyle sekülerleşmiştir. Ahlaklı olduğunu vehmeden tekil özne, düzenin kölesidir ve bu haliyle ahlaki faziletleri göreve çağırın, acilen değiştirilmesi gereken koşullar üzerinde hemen hiçbir yaptırım gücü yoktur; dolayısıyla ahlaklı değildir ve düzenin suç ortağıdır” (Adorno, 2016, s. 222).

Pasajda görüldüğü üzere toplumsal yapılar ve normlar, bireylerin ahlaki davranışlarını ve inançlarını şekillendirebilmekte ve nihayetinde eylemlerini ve karar verme süreçlerini etkilemektedir. Yanlış bütünün içinde varlığını sürdürmeye çalışan tikel, artık doğru olan ile yanlış olanı ayırt edememekte ve toplumun dikte ettiği doğru ve yanlışla göre edimlerini düzenlemektedir. Çünkü yanlış bilincin gerçek bilinç gibi ileri sürüldüğü geç kapitalist dünyada bu yanılsama içerisinde doğru ve ahlaki yaşamın içeriği boşaltılmakta ve doğru ile yanlış iç içe geçmiş bulunmaktadır. Adorno'nun *Minima Moralia*'da belirttiği gibi “Hakikatin yalan, yalanın da hakikat gibi görüldüğü bir dönemeçteyiz şimdi. Her açıklama, her haber, her düşünce daha önce kültür endüstrisinin merkezlerinde biçimlendirilmiş olarak gelir bize” (Adorno, 2009, s. 113). Dolayısıyla Adorno'ya göre ahlak, sanılanın aksine hiç de apaçık değildir: “ahlak hiçbir şekilde apaçık değildir. Modern hayatın karmaşıklıkları içinde ... nasıl davranmamız gerektiğinin hiç de açık olmadığı sayısız durum vardır” (Adorno, 2012a, s. 116).

Negatif Kategorik Buyruk

Somut bir acıdan yola çıkan Adorno, yaşadığı yüzyılın tüm ağır yıkımlarına rağmen teslimiyete kapılmamakta ve yeni bir negatif kategorik buyruktan söz etmenin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Buna göre, “Hitler, özgürlüksüzlük içinde yaşayan insanlara yeni bir kategorik buyruk dayatmıştır: düşüncelerini ve davranışlarını, Auschwitz asla tekrar etmeyecek şekilde düzenleme buyruğu” (Adorno, 2016, s. 331). Böyle bir yıkımın ve acının tekrar meydana gelmemesi üzerine ortaya koyulan bu somut zorunluluk niyete değil sonuca odaklanmaktadır ve

bu yönüyle Kant'ın akılda temellendirdiği soyut ve evrensel kategorik buyruğundan radikal bir biçimde farklıdır. Tassone'nin de vurguladığı gibi Adorno'nun negatif kategorik buyruğu “söylemsel olarak ele almak bir suçtur çünkü bu buyruk yalnızca dayanılmaz fiziksel acıya karşı duyulan tiksintinin bedensel hissini ifade etmektedir” (Tassone, 2005, s. 259). Adorno'nun *Minima Moralia*'daki aforizmaları da, benzer şekilde, somut ikilemlere odaklanarak evrensel ilkelerin geçerliliğini ve etik sonuçlarını eleştirel bir şekilde incelemeye yönlendirmektedir.

Adorno, ahlaki öznelere iddialıktan kaçınmalarını ve suçluluk ağının içinde oldukları bilincini kaybetmeden edimlerini düzenlemeleri gerektiğini belirtmektedir. Sahte bütün içinde en ahlaki tavrın yadsıyıcı ve eleştirel bir tavır olduğuna inanır: “Bugün ahlak felsefesinin mümkün olup olmadığı hakkında söyleyebileceğim tek şey, bunun esasen ahlak felsefesinin eleştirisini bilinçli hale getirmekten, sunduğu seçeneklerin eleştirisinden ve içinde barındırdığı çatışkaların farkına varmaktan ibaret olduğu olurdu” (Adorno, 2012a, s. 163). Adorno, ahlak felsefesinin bugün eleştiriyi bilinçli hâle getirerek, seçenekleri eleştirerek ve kendi içindeki çatışkaları fark ederek mümkün olabileceğine inanmaktadır.

Adorno, teslimiyet ve körlüğü birbirinin ideolojik tamamlayıcısı olduğunu ve bunun da kültür endüstrisi içinde bireylerin bağımlılığını ve köleleştirilmesini yansıttığını düşünmektedir. Hatta bir adım daha ileri giderek bu durumun irrasyonelliğe vardığını iddia etmektedir: “Nazilerin inatçı, bilinçli ve manipülatif irrasyonelliğinin köklerinden biri”ni Hitler'in şu meşhur özdeyişinde bulur: “İnsan ancak anlamadığı bir fikir uğruna ölebilir” (Adorno, 2011, s. 247). Dolayısıyla yönetilen dünyada bilincin öneminin altını çizerek ahlak felsefesinin görevinin bilinç yaratmak olduğunu savunmaktadır: “bugün ahlak felsefesinin görevi her şeyden önce bilinç yaratmaktır” (Adorno, 2012a, s. 18). Bellek, bilinçlenme, anımsama ve olumsuzluk Adorno'nun ahlak felsefesinde yer alan önemli kavramlardır: “Özdeşleştirici akıl ve onun şiddeti karşısında, totalitarizm karşısında Adorno üç kategori önerdi: olumsuzluk, mimesis ve bellek” (Martinez, 2013, s. 250). Faşizmin yaşıyor olmasının sebebi unutkanlıktır, geçmişin işlenmemesidir: “Faşizmin hâlâ yaşıyor olması, o çok sözü edilen geçmişin işlenmesinin bugüne kadar başarılamamış ve kendi karikatürüne, boş ve soğuk unutuşa dönüşerek yozlaşmış olması, faşizmi olgunlaştıran nesnel toplumsal önkoşulların hâlâ geçerli olmasından ileri gelmektedir” (Adorno, 2020, s. 77). Bu nokta, Adorno'nun ahlak felsefesinin anlaşılması için can alıcı bir noktadır. Onun eleştirel felsefesi, olumlu bir ütopya ya da bir iyi yaşam doktrini oluşturmasına izin vermese de insanlığı çaresizliğe ve duyarsızlığa mahkûm eden ve insan eylemiyle değiştirilebilecek koşullara odaklanmaktadır.

Daha iyi bir dünya inşa etme çabası, mevcut sorunların ortadan kaldırılmasına olanak sağlamamakta, aksine gerçek sorunların üstünü örtmektedir. Dolayısıyla Adorno'nun mevcut gerçeklikten hareketle hakikatin parçalı doğasına odaklanan kurtuluş anı da parçalı gerçekliklerden geçmekte ve mevcut ahlaki yıkımları oluşturan önkoşulların olumsuzlanmasını gerektirmektedir. Boucher'in de belirttiği üzere Adorno'nun ütopyacı uzlaşma kavramı, “anamlı bir uzlaşmanın karşılanması gereken asgari şartları belirlemekle yetinir: işkence ve açlığın ortadan kaldırılması, korkudan ve zulümden azade olmak” (Boucher, 2013, s. 21). Bu durumlar ortadan kalkınca dünya daha yaşanabilir bir yer olacağından dolayı daha iyi bir dünya tasavvuruna ihtiyaç duyulmamaktadır.

Faşizme olanak tanıyan önkoşulların sunulması kültür endüstrisi tarafından gerek eğlence ile gerek konformist vaatlerle devam ettirilmektedir. Buna istinaden Adorno, felsefesinde bir acıdan yola çıkmaktadır. Çünkü ona göre “Gerçek ... acı demektir, düş kırıklığıdır, yanlış hayatı öğrenmektir” (Adorno, 2003b, s. 279). Onun acılara dokunması ve acıları dile getirmesi, henüz geçmiş olmayanın karşısında bellek yitimine uğrayanlara karşı bir protestodur, suçluluk ağına katılmayı reddedıştır, olumsuzlama yoluyla tahakkümden kurtulma çabasıdır ve şeyleşmeye karşı

çıkıştır. Dolayısıyla bu şekilde yanlış yaşamdaki hakikatsiz ideolojinin bir parçası olmayı reddetmektedir.

Sonuç

Herhangi bir ahlak modeli ya da iyi yaşam öğretisi gibi olması gerekenden değil, olandan yola çıkan Adorno, ahlak felsefesini aşkınsal bir temele oturtmamakta, aksine mevcut koşullardan, parçalı gerçekliklerden yola çıkmaktadır. Ona göre gerçeklik, bütünsel değil parçalıdır. Çünkü örselenmiş yaşamda gerçeklik de örselenerek parçalı hâle gelmiş durumdadır.

Adorno'ya göre geç kapitalist dünya, kültür endüstrisinin uyum dikte ettiği ve bireyleri kendini korumaya yönlendirerek özgürlük ve ahlakın yerinden edilmesine yol açtığı yönetilen bir dünyadır. Faşizmin hâlâ var olmasının nedeninin kolektif bir unutkanlık ve geçmişi işleme konusundaki başarısızlık ve kayıtsızlık olduğuna inanan Adorno, kültür endüstrisinin ahlaki yıkımı unutturma çabasına karşı koymak için hatırlama ve farkındalığın önemini vurgulamaktadır. Adorno'nun felsefesi, insanın çaresizliğine ve kayıtsızlığına yol açan koşullara odaklanarak bu koşulların insan eylemiyle değiştirilebileceğini savunmaktadır. Bu baskıcı koşullara direnebilmek için temel olarak bilinç, hafıza ve hatırlamayı öne sürmektedir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2011). *Sosyolojik açılımlar: Sunular ve tartışmalar* (M. S. Durgun & A. Gümüş, Çev.). BilgeSu Yayıncılık.
- Adorno, T. W. (2003a). Auschwitz sonrasında eğitim (B. O. Doğan, Çev.). *Cogito – Adorno: Kitle, Melankoli ve Felsefe*, (36), 236-243.
- Adorno, T. W. (2003b). Proust üzerine (A. Sabuncuoğlu, Çev.). *Cogito – Adorno: Kitle, Melankoli ve Felsefe*, (36), 276-280.
- Adorno, T. W. (2006). *History and freedom: Lectures 1964-1965* (R. Livingstone, Trans.). Polity Press.
- Adorno, T. W. (2009). *Minima moralia* (O. Koçak & A. Doğukan, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2011). *Otoriteryen kişilik üstüne: Niteliksel ideoloji incelemeleri* (D. Şahiner, Çev.). Say Yayınları.
- Adorno, T. W. (2012a). *Ahlak felsefesinin sorunları* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2012b). *Kültür endüstrisi-kültür yönetimi* (N. Ünler, M. Tüzel & E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Adorno, T. W. (2016). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). Metis Yayınları.
- Adorno, T. W. (2020). *Yeni sağ radikalizmin veçheleri ve geçmişin işlenmesi ne demektir?* (Ş. Öztürk & T. Onur, Çev.). Metis Yayınları.
- Agamben, G. (1999). *Tanık ve arşiv: Auschwitz'den artakalanlar* (A. İ. Boşgöl, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Behrens, R. (2011). *Adorno sözlüğü* (M. Tüzel, Çev.). Versus Kitap.
- Bernstein, J. M. (2001). *Adorno: Disenchantment and ethics*. Cambridge University Press.
- Bernstein, J. M. (2003). Görünüşü kurtarmak niye? Metafizik deneyim ve etiğin olabilirliği (K. Atakay, Çev.). *Cogito – Adorno: Kitle, Melankoli ve Felsefe*, (36), 201-235.
- Boucher, G. (2013). *Yeni bir bakışla Adorno* (Y. Başkavak, Çev.). Kolektif Kitap.
- Claussen, D. (2012). *Son deha: Theodor W. Adorno* (D. Muradoğlu, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Finlayson, J. G. (2002). Adorno on the ethical and the ineffable. *European Journal of Philosophy*, 10(1), 1-25. <https://doi.org/10.1111/1468-0378.00147>
- Freyenhagen, F. (2008). Moral philosophy. In D. Cook (Ed.), *Theodor Adorno: Key concepts* (pp. 99-115). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315711782>

Polat, S. (2024). Theodor W. Adorno: Auschwitz'ten sonra ahlak sorunsalı, *Mavi Atlas*, 12(1), 102-110.

Martinez, M. J. (2013). Mimesis ve mesafe: Adorno düşüncesinde sanatlar ve toplumsal olan (K. Tunca, Çev.). İçinde J. Holloway, F. Matamoros & S. Tischler (Eds.), *Olumsuzluk ve devrim* (ss 249-261). Otonom Yayıncılık.

Tassone, G. (2005). Amoral Adorno: Negative dialectics outside ethics. *European Journal of Social Theory*, 8(3), 251–267. <https://doi.org/10.1177/1368431005054793>

Sema ARSLAN

Dr. | PhD.

Balıkesir-TÜRKİYE

Balıkesir -TURKIYE

ORCID: 0000-0002-7281-8501

semarslantr@gmail.com

Eski Mezopotamya Kültüründe Amulet Taşlarının Bazı Tıbbi Uygulamalarda Kullanımı

Öz

Mezopotamya toplumları, hastalıkların ve istenmeyen durumların başta tanrı ve tanrıçalar olmak üzere demon/ifrit gibi doğüstü güçlerden kaynaklandığına inanmıştır. Bölgede yaşayan toplumlar farklı dönemlerde çivi yazılı metinlere hastalıkların diyagnozu ve prognozu hakkında detaylı bilgiler kaydetmiştir. Bu bilgiler amulet taşlarının hastalıkların şifalandırılmasında ve pek çok sorunun giderilmesinde yaygın bir şekilde kullanıldığını kanıtlamaktadır. İlgili çivi yazılı metinlerdeki örneklere göre “amulet taşları” ismiyle nitelendirilen objeler genellikle taş, mineral, metal, deniz kabukları, hayvansal veya bitkisel kökenli maddeler ve cam, fayans veya frit gibi yapay üretilen materyallerden oluşmuştur. Mezopotamya’da bazı amulet taşlarının sadece kutsal olduğuna değil aynı zamanda büyülü güçlere sahip olduğuna da inanılmıştır. Nitekim dinsel-büyüsel ve tıbbi metinlerde amulet taşlarından yapılmış tılsımlı objelerin hazırlanışı ve kullanışı ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Şifa aracı olarak hazırlanmış bu objeler yaşanan sorunun türüne göre farklı reçeteler ve birtakım yöntemler izlenerek hastaya uygulanmıştır. Herhangi bir nedenden kaynaklanan sorunların şifa bulması için kullanılan amulet taşları belirli materyallerin kombinasyonlarıyla hazırlanmıştır. Metin örneklerine göre Mezopotamya’da amulet taşları genellikle tek başına tercih edilmemiş, daha çok kolye, broş, pandantif veya kese gibi tılsımlı objeler hâlinde kullanılmıştır. Öte yandan minerallerin rengi, dış görünüşü ve dinsel-büyüsel kullanımları hakkında bilgiler sunan *Abnu şikinşu Series*e göre bazı taşların spesifik problemlere odaklanarak tercih edildiği açıkça belli olmaktadır. Bu çalışmada Mezopotamya kültüründe amulet taşlarının yeri ve önemi vurgulanmış dinsel-büyüsel, tıbbi ve ritüel metinlerinden örnekler incelenerek amuletlerin hazırlanışı ve taşların bazı hastalıkların tedavi edilmesindeki rolü ve işlevi ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Mezopotamya, amulet taşları, tıbbi uygulamalar, şifa.

The Use of Amulet Stones in Some Medical Practices in Ancient Mesopotamian Culture

Abstract

Mesopotamian societies believed that diseases and undesirable conditions were caused by supernatural forces such as gods, goddesses, and demons. The societies living in the region recorded detailed information about the diagnosis and prognosis of diseases in cuneiform texts at various points in time. This information proves that amulet stones are widely used for healing diseases and relieving many problems. According to the examples in the relevant cuneiform texts, the so-called “amulet stones” are usually consisted of stones, minerals, metals, seashells, animal or herbal origins, and artificially produced materials such as glass, faience, or frit. In Mesopotamia, some amulet stones were believed to be not only sacred but also to have magical powers. Indeed, religio-magical and medical texts describe in detail the preparation and use of talismanic objects made of amulet stones. These objects prepared as healing tools were applied to the patient in accordance with various prescriptions and procedures depending on the type of problem. Amulet stones used for the healing of problems caused by any reason are prepared with combinations of specific materials. According to textual examples, the use of amulet stones in Mesopotamia was not limited to single stones; they were typically prepared as talismanic objects such as necklaces, pins, pendants, or bags. On the other hand, according to the *Abnu şikinşu Series*, which provides information about the color, appearance, and religio-magical uses of the minerals, it is clear that some stones were preferred for specific difficulties. In this study, the place and importance of amulet stones in Mesopotamian culture is emphasized, the preparation of amulets and the role and function of stones in the treatment of specific diseases are discussed by analyzing examples from religio-magical, medical, and ritual texts.

Keywords: Mesopotamia, amulet stones, medical practices, healing.

Giriş

Eski Mezopotamya’da açıklanamayan durumlara veya doğüstü olaylara birtakım anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamlar tanrısal bir güçle veya korku ve endişe veren varlıklarla ilişkilendirilmiştir. Mezopotamya’da bu dünyaya ait olmayan bir güçle temas etme deneyimini ifade edebilmek için ise *kutsal* kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram, Mezopotamya’da ritüellerde kullanılmış sayısız objenin ele alınması bakımından yol gösterici olmaktadır. Dolayısıyla Mezopotamya’da hemen hemen her şeye bir anlam yüklenmiş, gücün kendisini tezahür ettiği şeyler kutsal kabul edilmiştir. Kutsallık kazanmış objeler ise diğer normal objelerden ayrılmış ve farklı anlamlar taşımış, sıradan olmaktan çıkıp güç elde etmiştir (Dilek & Bahar, 2019, s. 1340-1349). Bu bağlamda dinler tarihinde kutsal kavramıyla değerlendirilen taşlar *hiyerofani* ismi verilen bir terimle ele alınmaktadır. Hiyerofani, Yunanca *hieros*- “kutsal” ve *phaino* “göstermek” kelimelerinden oluşmaktadır ve kutsalın tezahürünü ifade etmektedir. Kutsal kendini ister bir taşta isterse herhangi bir şeyde tezahür etmiş olsun bu durum hiyerofani ile aynı eylemi ifade eder. Kutsal olan şey, bu dünyadakinden tamamen farklı bir düzenin gerçekliğini ve doğallığını temsil eden bir objede kendini gösterir. Nitekim kutsal, doğa güçlerinden farklı bir güç, enerji veya kuvvette kendini yansıtır. Kutsalın kendisini tezahür ettiği şey ise “tamamen başka olan” şeyleri açığa çıkaran hiyerofaniler olduğundan bu durum onu saygı odağı haline getirmiştir (Demirci, 2002, s. 495-496; Eliade & Sullivan, 2005, s. 3970-3971).

Eliade çalışmasında, hemen hemen her kültürde karşılaşılan kutsal taş kavramını ve taşlarla ilgili inançları ele almıştır. Eliade’nin değerlendirmesine göre insan yaşamındaki her belge kutsal kabul edilen bir anı ortaya koyduğunda sayısız çeşitlilik ve örnek içinde kutsal olan şeyin deneyimlenmesini ifade ettiğinde kendini tezahür etmektedir. Taşlarla ilgili kutsallık atfedilen durumlara bakıldığında her taş türü kutsalın tezahürü olarak kabul edilmemiştir. Nitekim bazı taş türleri, biçimleri, büyüklükleri, ritüellerdeki ve ayinlerdeki konumu nedeniyle ön plana çıkmış ve böylece taşlar inanç bakımından başka bir şeye dönüşerek farklı anlamlar taşımaya başladığında kendilerini tezahür etmiştir. Farklı kültürlerdeki taşlarla ilgili tapınım örnekleri ise bu tezahüre göre değişmiştir (Eliade, 2009, s. 42-43). Bu bağlamda Mezopotamya’da herhangi bir nesnenin potansiyel canlılığa sahip olduğu düşüncesi hâkim olduğundan bu canlılığın kendisini tezahür ederek göstereceği düşünülmüştür. Örneğin taş gibi bazı nesnelerin kişiliklerinin olduğuna inanılmıştır. Nesnelerdeki bazı ruhların değişken yapılarının olduğu düşünülmüş, bazı ruhlar iyicil kabul edilmiş ve tehlike arz eden durumlarda onlardan yardım istenmiştir (Goff, 1956, s. 1).

Taşların ve minerallerin yapısındaki sertlik, sağlamlık ve dayanıklılık gibi özellikler onlarda kutsalın tezahür etmesine yardımcı olmuştur. Benzer şekilde taşların dış yüzeylerindeki pütürlü, parlak ve çok renkli tabaka da söz konusu tezahürde etkili olmuştur. İnsanlar taşlara bu özellikler nedeniyle farklı güçler atfetmiş ve onlarda kendi yaşadıkları dünyada kutsal olmayan, sıra dışı, olağanüstü başka bir dünyaya ait “güç” ve “gerçeklik” bulmuştur. İnsanlar taşları ruhani bir eylem aracı olarak görmüş ve enerji merkezi kabul etmiştir. Dolayısıyla taşların büyük bir kısmı istenilen hedefe ulaşmak için “araç” olarak kullanılmıştır. Taşların biçimlerine ve nereden geldiğine kutsal değerler atfedildiğinden araç olan taşlar belirli istekleri elde etmek ve bu isteklere sahip olmak amacıyla çeşitli ritüel ve ayinlerde kullanılmıştır. Eski Çağ’da büyü fenomeni farklı toplumlar tarafından yaygın olarak kabul gördüğünden bu fenomende taşların kendi somut varlıkları tek başına tapınım nesnesi olmamıştır. Taşlara bağlı tapınımında, onların içinde canlandığı düşünülen ruh ve onu kapsayan sembollerle de ilişkisi kurulmuştur. Dolayısıyla taşlar kendi içinde temsil ettiği ruhsal güç sayesinde kutsallık kazanmış ve böylece onlar pek çok farklı anlamı sembolize etmiştir (Eliade, 2009, 42-43). Bu bağlamda Eski Mezopotamya’da Sumer, Babil ve Asur gibi kültürler küçük ve taşınabilir taşları kült nesnesi seçmiş ve onları büyülü koruma işlevine sahip objeler olarak görmüştür. Dolayısıyla taşların

insanlarla temas etmesi için birtakım özel ritüeller uygulanmıştır (Demirci, 2002, s. 496; Demirci, 2006, s. 265; Edsman, 2005, s. 8744). Nitekim Mezopotamya’da en eski tedavi yöntemlerini içeren tıbbi ve farmakolojik metinler MÖ. 3. binyılına tarihlendirilen kayıtlardır. Fakat bu döneme tarihlendirilen ve ritüellerde kullanılan bitki veya minerallerin günümüzde tanımlamasını yapabilmek oldukça güçtür ve çok az metin kişisel koruma sağlamak için kullanılan objelerden bahsetmektedir. Farmakolojik metinlerin aksine daha az büyü uygulamasından bahseden reçeteler ve daha çok fiziksel rahatsızlıkların tedavisini içeren yazılı kayıtlar ise MÖ. 2. binyılının ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Kotansky, 2019, s. 508, 510; Mander, 2005, s. 3825). Bu yıllara tarihlendirilen bazı Akadca büyü ritüellerinde ise bitki veya çeşitli hayvan derilerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. MÖ. 1. binyılına tarihlendirilen metinlere bakıldığında ise Mezopotamya’da amuletler hakkında bilgiler genişlemiş ve onların kullanımına yönelik daha detaylı veriler elde edilmiştir (Kotansky, 2019, s. 510-515). Taşlardan ve minerallerden mamul boncuklar veya iplik ve lifsi materyallerle yapılan, büyüsel ve tıbbi işleve sahip amuletler, Mezopotamya’da en yaygın olarak kullanılmış tılsımlı objelerdendi. Modern araştırmalarda bu objelerin en karakteristik özelliğini vurgulamak için “amulet dizisi” ifadesi kullanılarak tılsımlı materyallerden söz edilmektedir (Simkó, 2021, s. 150-151). Mezopotamya’da amulet kelimesini ifade edebilecek herhangi bir Akadca sözcüğün var olup olmadığı bilinmemektedir (Reiner, 1987, s. 27-29). Modern bağlamında amulet sözcüğü değerlendirildiğinde ise Latince *amuletum* kelimesinden geldiği düşünülse de bu sözcüğün tam olarak kökeni hakkında yorumlar yetersiz kalmıştır (Reiner, 1995, s. 124-125). Amulet kelimesi genel manasıyla “insanı kötü güçlerin etkisinden koruduğuna veya kısmet sağladığına inanılan, farklı biçimlerde ve taşınabilir nitelikte nesnelere verilen ad” (Demirci, 2006, s. 265) olarak tanımlanmaktadır.

Eski Mezopotamya’da amuletlerin bazı semboller taşıdığına inanılmış ve böylece onlar diğer nesnelere ayrılmış ve olağanüstü güçlere sahip objeler olarak nitelendirilmiştir (Ebeling, 1928, s. 120-122; Goff, 1956, s. 1-39; Wartke, 2011, s. 128-129). Dolayısıyla amuletlerin yapımında kullanılacak pek çok taş malzemenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Mezopotamya’da metal, taş mineral veya kereste gibi pek çok ham maddeye yalnızca ticaret vasıtasıyla erişim sağlandığından, onlar değerli malzemeler olarak kabul edilmiştir (Boson, 1938, s. 266-267). Çivi yazılı metin örneklerinden BAM 396 ay. kol. iv, st. 7-32; BAM 112 kol. i, st. 2’-19’; BAM 115, st. 1’-18’; AMT 66,7, st. 1-15; AMT 40,5, ay. kol. iii, st. 0’-19’ (Geller, 2005b), BAM 510: i 36’; BAM 514: i 43’-44’; BAM 515: i 22-24 (Geller & Panayotov, 2020), CT 23.15-2+ i st. 1’-2’; AMT 7/1 i st. 10’-14’; BAM 376 iii st. 8-9; CTMMA 2.32 iv st. 18-19; K. 3010 + 6187 + 13346 + DT 86 iii st. 13’-26’; SpTU 4 no. 134 st. 9-10; CT 23.15-22+ iv st. 20-21; SpTU 4 no. 134 st. 14b-15; CT 23.15-22+ st. iv 26 (Scurlock, 2006), BAM 480 iii st. 8-21; SpTU 2.50 st. 1-28; BM 42272 st. 32-85 (Scurlock, 2014), LKA 94 öy. kol. i st. 1-30 ve BAM 543 iv st. 30’-35’, kop. STT 136 iii st. 37-42 (Zisa, 2021) numaralı kayıtlar pek çok taş ve mineral türünün amuletlerin hazırlanışında malzeme olarak kullanıldığını belgelemiştir.

Çivi yazılı metinlerde ister büyü ritüellerinde olsun isterse tıbbi uygulamalarda olsun birçok taş isminin kaydedildiğini gösteren uzun listeler bulunmaktadır. Bazı metinlerde taşların isimleri yalnızca Sumerce, bazılarının da ise hem Sumerce hem de Akadca iki dilli kaydedilmiştir. Bu kayıtlar taşların aynı zamanda dinsel-büyüsel ritüellerde iyi veya kötü amaçlarla kullanımı hakkında da bilgiler sunmuştur (Boson, 1938, s. 266-267). Bu bağlamda taşların türü, dış görünüşü, terapötik ve büyüsel kullanımları üzerine birtakım bilgilerin kaydedildiği çivi yazılı metinler öne çıkmıştır. Bu metinlerin önemli serilerinden biri *Abnu šikinšu* (Sum. NA₄ GAR-šú: “taş ki görünüşü ...”) ismiyle bilinmektedir ve serinin tüm fragmanları MÖ. 1. binyılına tarihlendirilmektedir. *Abnu šikinšu* Serisinin fragmanları Huzirina (Sultantepe Höyüğü), Qal’at Şerqat (Asur şehri), Ninive (Koyuncuk Bölgesi) ve Sippar (Irak/Yusufiyah) kentinde bulunmuş, serideki taşlarla ilgili tanımlar ise protasis ve ardından gelen

apodosis ile kaydedilmiştir. Bu bağlamda serideki açıklamalar “taş ki görünüşü/doğası ... şöyledir” kalıp ifadesiyle yer almıştır (Horowitz, 1992, s. 112-123; Postgate, 1997, 215-217; Schuster Brandis, 2003, s. 256-258; Schuster Brandis, 2008, s. 11; Schuster Brandis, 2011, s. 124-125). Dolayısıyla *Abnu şikinsû Serisi* taşların işlevleri açısından kıymetli bilgiler sunmuş gerek büyü ritüelleri gerekse tıbbi metinlerin değerlendirilmesi için perspektif oluşturmuştur. *Abnu şikinsû Serisi*nden farklı olarak amulet taşlarının listelendiği çeşitli metinler ise Schuster Brandis tarafından yapılan çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir (Schuster Brandis, 2008).

Eski Mezopotamya’da bazı ritüellerde ve tıbbi uygulamalarda şifa ve sağaltım amacıyla kullanılmış amuletlerin, tılsımların ve onların yapımında tercih edilen amulet taşlarının hazırlanışının ele alındığı bu çalışmada, ilk olarak Mezopotamya’da taşların algılanışına yönelik genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ardından Mezopotamya’da amulet ve tılsımlı objelerin yeri açıklanmış, amulet taşlarının bazı tıbbi reçetelerdeki terapötik kullanımları örneklerle incelenmiştir. Bu bağlamda, amulet taşlarının kullanımları ele alınırken taş malzemelerin tılsımlı objeler hâline getirilişinde izlenen işlemlerin bazı aşamaları açıklanmıştır. Amuletlerde kullanılan malzemelerin günümüzde hangi materyal olabileceği konusunda Schuster Brandis’in (2008) eseri araştırma boyunca takip edilmiş ve esas alınmıştır. Son olarak elde edilen bazı bulgular sonuç bölümünde belirtilmiştir. Ayrıca metin örneklerinde yer alan amulet taşlarının isimlerinin daha net anlaşılması için Schuster Brandis’in (2008) eseri takip edilerek bir tablo oluşturulmuş ve Sumerce veya Akadca ifade edilmiş taş isimlerinin olası tercümelere açıklanmıştır.

Eski Mezopotamya’da Amulet Taşlarının Yeri

Amuletler, demon saldırılarından veya kötücül ruhlardan kaynaklanan istenmeyen doğüstü etkilerden korunmak amacıyla şifa sağlamak için genellikle vücuda takılan küçük koyurucu objeler olarak tanımlanmaktadır (Kotansky, 2019, s. 507). Amulettten farklı olarak tılsım ismiyle bilinen nesnelere de benzer bir kullanıma sahip olmuştur. Tılsım, onu kullanan kişiye talih ve kısmet getirmek veya bunları artırmak için kullanılmıştır. Amuletler genellikle zararlı olan şeyi defetmeye, savuşturmaya; tılsımlar ise çoğunlukla yararlı olan enerjiyi devindirmeye başka bir deyişle harekete geçirmeye yöneliktir (Demirci, 2006, s. 265-267; Gaster, 2005, s. 297-298). Her iki nesnenin de evrensel olan yanı, bir şeyin doğal niteliğinin insana aktarılmasını sağlamaktır. Amuletin doğasındaki büyü gücü, sadece güç ile değil objenin kendisiyle de ilişkilidir. Amulet ve tılsım olarak kullanılan nesnelere seçimi ise farklı kriterlere göre belirlenmiştir. Bu bağlamda farklı yapılarıdaki taşlar, nadir otlar veya yabancı menşeli egzotik nesnelere amulet olarak kullanılmıştır. Amulet veya tılsımlarda nesnenin renginin belirleyici olabileceği düşünülmüş ve böylece nesnenin rengi genellikle “benzer benzeri etkiler” prensibiyle tercih edilmiştir. Amulet hangi varlığa karşı koruma sağlayacaksa o varlığa benzetilmiş veya ondan bir unsur taşımıştır. Bu prensibe göre örneğin kırmızı renkli taşların kanla ilişkili durumlarda kullanıldığı varsayılmıştır. Ek olarak amuletlere fısıltı ile okunan veya alçak sesle mırıldanılan efsunlarla istenilen enerjinin harekete geçmesi sağlanmıştır (Demirci, 2006, s. 265-267; Gaster, 2005, s. 298). Bu bağlamda Eski Çağ’da pek çok büyü uygulamasında yer alan efsunlar, manevi güçleri uygun bir şekilde harekete geçirmeyi sağlayan, arzu edilen bir amaca ulaşmak için söylenen, konuşulan veya yazılan ritmik organize edilmiş güç kelimelerinin kullanımını kapsamıştır (Ludwig, 2005, s. 4406).

Eski Mezopotamya’da amuletler genellikle tılsımlı objeler olarak algılanmış ve bu objeler hazırlanırken küçük maddelerden taş, bitki kökü, deniz kabuğu veya hayvan boynuzu gibi materyaller tercih edilmiştir (Ebeling, 1928, s. 120-121; Goff, 1956, s. 1-39). Mezopotamya’da yapılmış amuletlerin büyük çoğunluğunda çeşitli türlerden taşlar veya mineraller kullanılmıştır. MÖ. 1. binyılına tarihlendirilen Yeni Asur ve Yeni Babil tıbbi metinlerinde örneğin kulak çınlamasına karşı

BAM 503 (i) 26'-27' [ref. 6] numaralı kayıta şöyle bir uygulama yer almıştır: “Eğer (hayaletin “eli” bir kişiyi kulakları uğuldayacak şekilde etkilerse), mür, *aşgikû*-taşı, lapis lazuli, (ve), ‘yeşil-yeşil’-taşı birlikte öğütürsün. Onu *erēnu*-sediri yağı ile karıştırırsın ve karışımı onun kulaklarının içine dökersin. Karışımla (şakak) kan damarlarını ovarsın.” (Scurlock & Stephens, 2008, s. 8). Mezopotamya’da farklı türlerden taşların ve minerallerin amulet olarak hazırlanmasına dair pek çok çivi yazılı metin örneği bulunduğundan (Geller, 2005b, s. 38-39, 64-65, 76-77, 84-85, 144-145; Geller & Panayotov, 2020, s. 79-90, 158-164, 170-174, 180-181; Scurlock, 2006, s. 59-62, 122-125, 130-134, 140-141, 218-225, 237-238, 241; Scurlock, 2014, s. 219-224, 322-339, 361-364, 412-421) söz konusu veriler amulet taşlarının boncuk yapımında yoğun bir şekilde kullanıldığını göstermiştir (Ebeling, 1928, s. 120-122; Goff, 1956, s. 1-39; Wartke, 2011, s. 128-129). Çivi yazılı metinlerde örneğin CT XIV, pl. 14; 15; 16; 17 (Boson, 1938, s. 266-273), SpTU 2 no. 22 (Reiner, 1995, s. 128), KAR, Nr. 231, kol. i;ii;iii;iv (Yalvaç, 1965, s. 329-333), STT 108; 109, BAM 378, K. 4751 ve UET VII 158 (Schuster Brandis, 2008, s. 24-47) numaralı kayıtlarda “amulet taşları” ismiyle kaydedilen bazı veriler bulunmaktadır. Bu listelerdeki amulet taşları, amulet ve tılsım olarak yapılacak objelerde kullanılan malzemelerin isimlerinden oluşmuştur. Amulet taşları, değerli taşlar, yarı-değerli taşlar, altın ve gümüş gibi değerli metaller, hayvansal ve bitkisel kökenli materyaller, kimyevi maddeler ya da deniz kabuklarından oluşmuştur. Ek olarak cam, fayans veya frit gibi Mezopotamya’da yapay olarak üretilen birtakım malzemeler de amulet taşları içerisinde yer almıştır. Dolayısıyla amulet taşlarının listelendiği uzun çivi yazılı metinlerde yalnızca taş materyaller değil aynı zamanda farklı maddeler de söz konusu olmuştur. Amulet taşlarının listelendiği metinlerde tüm bu objeler Sum. NA₄ (taş) determinatifi ile kaydedilmiştir (Boson, 1938, s. 266-267; Reiner, 1995, s. 124-126; Schuster Brandis, 2008, s. 4-9; Yalvaç, 1965, s. 329-337). Amulet taşları, çeşitli hastalıkların ve problemlerin giderilmesinde belirli reçete ve işlemler çerçevesinde kullanılmış ve her dizi/ip için oluşturulacak objelerin adını ifade etmiştir. Metinlerde hazırlanan dizinin hangi amaca hizmet ettiği belirtilmiş ya da taşların belirli kombinasyonlarla uygulama biçimleri tarif edilmiştir (Kaçar, 2019, s. 73; Reiner, 1995, s. 124-126; Scurlock, 2006, s. 59-62, 122-125; Scurlock & Stephens, 2008, s. 5-12; Scurlock, 2014, s. 219-224). Söz konusu amulet dizilerini “Bir iplik veya tel üzerine dizilmiş inci, boncuk vb.nin oluşturduğu bütün, sıra” (Türk Dil Kurumu, (t.y.) şeklinde tanımlayabiliriz.

Amuletlerde kullanılmış materyallerin renkleri, dokuları, dış görünüşleri ve oluşumları nesnelere ayrı bir değer katmıştır. Mezopotamya’da amuletler dikkat çeken objeler ve olağan dışı materyaller olarak kabul edildiğinden, onlardan faydalanmak için bu nesnelere kendisine güç kattığı düşünülen kuvvetli efsunlar vasıtasıyla enerji merkezine dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Mezopotamya’da amuletler büyülü özelliklerinden ötürü sosyo-kültürel yaşamda mühim bir yere sahip olmuştur (Ebeling, 1928, s. 120-122; Goff, 1956, s. 1-39; Kaçar, 2019, s. 73; Van Buren, 1945, s. 18-23). Mezopotamya’da amulet taşları genellikle münferiden değil, dizi (Ak. *turru*) haline getirilerek yapılmıştır. Buna ek olarak amuletler, ip/dizi (Ak. *takšīru*), bant/kordon (Sum. DUR; Ak. *turru*), kolye (Sum. GÜ; Ak. *kišadu*), sargı (Ak. *lippu*) veya kese/torba (Ak. *mēlu*) biçiminde oluşturularak yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Schuster Brandis, 2008, s. 59-68). Bu şekilde oluşturulan tılsımlı objelerden farklı olarak Mezopotamya’da bazı taşlar spesifik durumlar için tercih edilmiştir. Örneğin ölümler ruhlarından korunmak, demonları defetmek/savuşturmak, baş ağrılarını geçirmek veya veba gibi salgınların önlenmesini sağlamak için bazı taşlar bulunmaktaydı (Ebeling, 1928, s. 121; Schuster Brandis, 2008, s. 346-353). Bu bağlamda örneğin *Abnu šikinsū Serisine* kaydedilmiş ve turkuaz taşı olacağı ileri sürülen *husīgu*-taşının bazı demonlara karşı koruyucu niteliğinin bulunduğu inanılmaktaydı. Seride *husīgu*-taşıyla ilgili bilgi şu şekilde açıklanmıştır: “Taş ki görünüşü (şöyledir): Pırasa gibi yeşildir, onun noktaları [...] vardır ve bantlara/şeritlere sahiptir: Bu taş: Onun adı

husignu'dur. Taş *hajjattu*-demonun insana yaklaşmamasını sağlamak içindir" (Schuster Brandis, 2008, s. 39).

Abnu šikinšu Serisi dışında, literatürde Alm. "Kette Hammurapis" (Ak. *kišad Hammurapi*) ismiyle ifade edilen fragmanlara göre bazı taş türlerinin spesifik durumlar için kullanıldığını gösteren bilgiler bulunmaktadır. Schuster Brandis çalışmasında, amuletlerde kullanılan objeleri Alm. *kette* (dizi/kolye) - amulet için kullanılan boncuklar- ifadesiyle numaralandırarak ele aldığından *Kette Hammurapis* başka bir deyişle Eski Babil hükümdarı Hammurabi'nin adını taşıyan "Hammurabi'nin Kolyesi" ismiyle geçmekte olan bu metin, on dört adet farklı taş türü kullanılarak oluşturulan kolye biçimli amuleti tarif etmiştir. Bu metin, *Abnu šikinšu Serisi*'ndeki bilgilere ek olarak taşlar hakkında daha detaylı bilgiler sunmaktadır. Bu sayede taşların kullanım amacı ve onların ne tür özelliklere ve etkilere sahip olduğu öğrenilmektedir. *Hammurabi'nin Kolyesi* ismiyle değerlendirilen metnin bazı fragmanları Qal'at Şerqat'da ele geçirilen LKA 9, "1. Böl.", kol. i st. 5-30, BM 56148+ II 5-21a (Metin 9) ve Ninive'de bulunan K. 5176 P (Tab.31) st. 28-38 numaralı metinlerde yer almış olup, bazılarının kırık kısımları bulunmaktadır (Schuster Brandis, 2008, s. 167-168, 346-353). Buna ek olarak Simkó çalışmasında, Sm 1402 ismiyle kaydedilmiş ve olasılıkla *Hammurabi'nin Kolyesi*'ne ait bu metnin transliterasyonu yayımlanmıştır. Büyülü taşların listelendiği *Hammurabi'nin Kolyesi*'ne ait metinler, Yeni Asur ve Yeni Babil dönemine tarihlendirilmektedir. Esas olarak taşların fiziksel özelliklerinden ve büyüsel-tıbbi kullanımından bahseden metne göre (Simkó, 2017, s. 185-188) örneğin *girimhilibû*-taşı hakkında şu şekilde bilgiler yer almaktadır: "*Girimhilibû*, kırmızıdır fakat onun dış yüzeyi yeşil beneklidir (?), *kalgukku*-macunu/hamuru, kararlılık/azim taşı, ..., taş *dihu*-vebası/felaketi [(ve) ...] içindir, onlar insana yaklaşamaz (Schuster Brandis, 2008, s. 351). Diğer bir örnek olarak *turminabandû* isimli taş ele alındığında ise bazı açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Metne göre *turminabandû*-taşının korkuyla ilişkili çeşitli hastalık türlerine karşı özel bir kullanımından bahsedilmektedir (Schuster Brandis, 2008, s. 407) ve taşla ilgili şu bilgiler kaydedilmiştir: "*Turminabandû*, kırmızılığı bir kuşun kanı gibidir (ve) beyazlığı *ittidû*-kuşunun tüyü gibidir – taş *pirittu*- (var. *idirtu*), *gillitu*-felaketi/dehşeti ve *mukal reš lemutti*-demonu insana yaklaşamaz" (Schuster Brandis, 2008, s. 350).

Eski Mezopotamya'da Şifa Aracı Olarak Bazı Hastalıkların Tedavisinde Amulet Taşlarının Kullanımı ve Rolü

Eski Mezopotamya'da kişiye sorun yaşatan anormal davranışların veya istem dışı hareketlerin tanrıların gazabından veya demonlardan kaynaklandığı düşünülmüş dolayısıyla olağanüstü güçlere sahip varlıkların insanları hasta ettiğine inanılmıştır. Mezopotamya'da tanrı ve tanrıçalar hoşnut edilirse insanların mutlu bir yaşam süreceklerine inanılmıştır. Bu nedenle talihsizliğin veya hastalığın ana nedeni, tanrıların gözünden düşmek olarak algılanmıştır (Bácskay, 2009, s. 273; Bottéro, 2005, s. 173-174; Böck, 2014, s. 34-46). Mezopotamya'da pek çok hastalık bir tanrının ya da ruhun "eli" olarak tanımlanmıştır. Mezopotamya'da demonlar, ruhlar ve kara büyülerin hastalığa neden oluşu sonucu ilahi lütufun kaybedildiğine inanılmış ve bu durumun kişiye kötü şans ve talihsizlik getirdiği düşünülmüştür. Bu bağlamda hasta olan bir kişi, kasten veya kasıtsız olarak tanrıları gücendiren bir günah işlemiştir (Bottéro, 2005, s. 179; Mander, 2005, s. 3824; Scurlock, 2006, s. 75-78). Öte yandan Mezopotamya'da hastalığın kendini tekrar etmesi ya da başka kişilerin hasta olmadığı bir esnada hastalanıyor olmak insanları, hastalığın beklenmeyen bir olay olduğu düşüncesine yönlendirmiştir. Mezopotamya'da doğal nedenlerle açıklanamayan hastalık kavramı var olmuştur. Bu tarz durumlarda demon, ruh veya hayalet gibi kötücül güçleri uzaklaştırmaya yönelik uygulamalar bulunmaktaydı. Bu bağlamda kötü varlıklara ve hastalıklara karşı koruyucu ritüeller düzenlenmiştir (Bottéro, 2005, s. 173-174; Böck, 2014, s. 34-46).

Eski Mezopotamya tıbbi, hastalıkların diyagnozunu, prognozunu ve farmakolojik yöntemlerin kullanımı gibi başlıkları içermiştir. Bunun yanı sıra metinlerde hastalığın tedavisi için gerekli olan malzemelerin hazırlanışını içeren reçeteler ve onların uygulamalardaki aşamaları da yer almıştır (Mander, 2005, s. 3825; Scurlock, 2006, s. 73-74). Büyü ritüelleri ve tıbbi uygulamaları içeren çivi yazılı metinlerde tedaviler için örneğin BAM 480 III. kol. iii numaralı kayıta "... (otları ezin, yağla karıştırın ve onun gözlerini sulanmaya başlayınca kadar salicornia ile yıkayın/temizleyin (ve sonra) bu sıvıyla (onu) sıvayın" gibi ifadeler yer almaktadır (Bácskay, 2009, s. 273). Çivi yazılı tıbbi metinler, göz rahatsızlıklarından kadın hastalıklarına kadar geniş bir konuyu kapsamıştır. Mezopotamya tıbbıyla alakalı temel kaynakları çivi yazılı metinler ve arkeolojik buluntular oluşturmaktadır. Bu hususta MÖ. 1. binyıla tarihlendirilen çivi yazılı metinlerin büyük bir çoğunluğu Qal'at Şerqat, Ninive ve Kalhu (Nimrud) şehirlerinde bulunmuştur. Arkeolojik veriler ise amulet, adak ve çeşitli objelerden oluşmaktadır. Metodolojik açıdan bakıldığında hastalığın vücudun hangi bölümünde yer aldığını tanımlamak son derece önem arz etmekteydi çünkü Mezopotamya'da bütün tedavi yöntemleri temelde ya şifa ve sağaltım uygulamalarına ya da hazırlanan amuletlerle vücudun yalnızca hasta olan bölümüne odaklanmayı içermiştir. Bu bağlamda tedavilerin özünde kötü alametin son bulmasıyla, ıstırabın da son bulacağı düşüncesi hâkim olmuştur (Bácskay, 2009, s. 269-272).

Eski Mezopotamya'da amuletler hastalıkların bazı semptomlarını azaltmak ve vücudun korunmasına yardımcı olmak için kullanılmıştır. Ek olarak amuletler kötü, kem alametlerden kurtulmaya veya daha önce hastalıklardan arındırılmış kişilerin iyiliğini sürdürmesine yardımcı olmuştur. Mezopotamya'da yaygın olarak iki tip amulet uygulaması bulunmaktaydı. Bunlardan ilki iplik üzerine büyü olduğu kabul edilen amulet taşlarının ilgili işleme uygun olarak takılmasıyla hazırlanmıştır (Bácskay, 2009, s. 272). Mezopotamya'da tılsımlı objelerde kullanılan amulet taşları keten ya da yün ip üzerine dizilerek veya takılarak belirli kombinasyonlar hâlinde kullanılmıştır. Amulet taşlarının takılacağı ip/dizi ya da kordon ritüelin işlemine göre değişmiştir. Bu ip/dizi ya da kordon boyalı-kırmızı renkli, beyaz, siyah ya da çok renkli (alacalı) bir yünden yapılmıştır (Reiner, 1995, s. 125). Bazı ritüellerde hazırlanan amuletlerde ise kontrast renkler tercih edilmiştir. Kırmızı ve beyaz gibi zıt renkli yünlere ilaveten kırmızı renkli yün ve ceylan tendonu gibi tezat olan materyaller de kullanılmıştır (Reiner, 1995, s. 126; Scurlock, 1991, s. 139; Scurlock, 2006, s. 60-61). İkinci tip amulet uygulaması ise bir parça köknar, deri ya da yün ile büyü materyallerin ovulmasını içermiştir (Bácskay, 2009, s. 272). Büyü bir güçle korunan, doğüstü niteliklere sahip olan amuletler hastanın boyun etrafına takılarak veya asılarak kullanılmıştır. Ayrıca amuletler sağ veya sol el ve ayak bileklerine takılmış, göğüs ya da karın üzerine yerleştirilerek de kullanılmıştır (Reiner, 1995, s. 125). Öte yandan Mezopotamya'da tıp alanı dinî uygulamalarla iç içe olduğundan bu alanı büyüden ayırmak kolay görünmemektedir. Bu bağlamda ritüellerde etkin olan kişiler hem rahip hem de büyücü sınıfından kimseler olmuştur (Mandacı Uncu, 2013, s. 109). Mezopotamya kayıtlarında iki tür şifacından bahsedilmiştir. Bunlar genellikle doktor/hekim olarak tercüme edilen ve Ak. *asû* ismiyle bilinen rahip ve büyücü gibi meslekleri de kapsayabilen kimselerdi. Diğer şifacı ise kötülük kovucu olarak bilinen Ak. *asûpu* isimli uzmanlardı (Bottéro, 2005, s. 174; Mander, 2005, s. 3824; Scurlock, 2006, s. 78). Rahip ve büyücü sınıfı ayınlara ve ritüellere önem vermiş; hekimler ise iksir, sargı, lapa, macun veya tılsım gibi birtakım ilaçları kullanarak hastaları tedavi etmiştir (Mandacı Uncu, 2013, s. 109).

Çivi yazılı tıp ve büyü metinlerinde koruyucu gerdanlık, kolye ve bileziklerden oluşan amuletlerin nasıl kullanılacağına yönelik talimatları ve direktifleri içeren bilgiler yer almıştır. Metinlerde büyü ritüelleri ön plana çıkmış, örneğin baş ağrısı veya şişmiş gözler gibi problemler için tıbbi bitkiler, unlar, öğütülmüş taşlar ve çeşitli yağlar kullanılmıştır. Ayrıca ağrıya sahip boyunlar için yatıştırıcı merhemler veya mide rahatsızlıkları için lavman gibi reçeteler de söz konusu olmuştur. Benzer malzemeler farklı hastalıklar için de kullanılmıştır (Scurlock, 2006, s. 59-60). Örneğin MÖ. 1.

binyıla tarihlendirilen metinlerde saçların dökülmesiyle ilgili problem yaşayan bir kişiye BAM 3; kol. ii. st. 20-23 numaralı kayıta şu şekilde bir tedavi yöntemi gerçekleştirilmiştir: “Karneol, lapis lazuli, dağ kristali, kalsedon, *papparmînû*-taşı, *šihu*-taşı, serpantin, arsenik, UGU.AŞ.Gİ.Gİ-taşı, hematit, sağ ve sol tarafa *šubû*-taşı, ZA.MUŞ-taşı bir yün iplik üzerine takılır ve hastanın saçının içine yerleştirilir” (Bácskay, 2009, s. 278). Saçların dökülmesiyle ilgili aynı döneme tarihlendirilen BAM 480; (iii) st. 29-31 numaralı başka bir metne göre ise şu şekilde bir uygulama yapılmıştır: *Dūšû*-taşı, karnelyan, lapis lazuli, *hulalu*-taşı, *papparmînû*-taşı, balık-gözü taşı, *šubû*-taşı, sağ taraf-*šubû*'su-taşı, sol taraf-*šubû*'su-taşı, manyetik hematit, *muššaru*-taşı, *ašgikeû*-taşı, UGU-*ašgikeû*-taşı isimleriyle bilinen on üç amulet taşı kırmızı renkli yüne dizilmelidir. Kişi bu taşlardan yapılmış amuleti saçının içine bağlarsa saçta olan problemlerden ya da saçla ilgili oluşabilecek herhangi bir problemten korunacaktır. Bu amulet uygulamasının ardından Akadca yazılmış, manası tam olarak anlaşılmayan ve hazırlanan amulete ezbere okunması gereken efsun, başka bir deyişle kelimelerin gücünü içeren kalıp ise şöyledir: *Atta barangi zibangi bategira zimbara uzmiyaš patri undakurra henna hemin napariša* (Scurlock, 2014, s. 326). Mezopotamya’da amuletlerin gücünü artırmak ve onların üstünde özel bir etki yaratmak için kutsal bir kelime dizisiyle veya tekrar eden cümle kalıplarıyla efsunlama işlemi yapılmıştır. Bu bağlamda tedavi uygulamalarında efsunlama formülleri önemli bir yere sahip olmuştur. Nitekim bu efsunlama işlemleri istenilen amacı veya niyet edilen durumu gerçekleştirmek gayesini taşımıştır (Ebeling, 1928, s. 121).

Mezopotamya’da bazı problemlere neden olan ruhların defedilmesine yönelik tedaviler de bulunmaktaydı. Örneğin bir kişi sürekli parlak ışık görüyorsa bu durum “ruhun eli” isimli bir demondan kaynaklanmaktaydı. Bu sorunu iyileştirmek için BAM 209; (iii) st. 2-6 numaralı kırık bir metinden amulet taşlarıyla yapılan tedavinin şu şekilde olduğu anlaşılmaktadır:

Magnetit, kalay, siyah frit, *mūšu*-taşı, *zalaqu*-taşı, lapis lazuli, *šubû*-taşı, *tašritu*-taşı, eril bakır boncuk, ilgın tohumu, *eru*-ağacı tohumu, eril hasırotu tohumu, *ašar*-taşı malzemeleri birlikte ezilir. Kara bir öküzün böbrek yağında bu malzemeler dövülür. Bu karışım düzenli olarak hastanın gözlerine sürülürse ve gözleri silinirse o kişi iyileşecek ve daha iyi olacaktır (Geller & Panayotov, 2020, s. 158).

Eski Mezopotamya’da insanların yaşamış olduğu bazı ruhsal hastalıklar, Yeni Asur ve Yeni Babil tıbbi metinlerinde “tanrıların öfkesi”, “hayaletin eli” veya “ruhun eli” gibi kişiye dokunmaya ya da vurmaya yönelik ifadelerle isimlendirilmiştir (Salin, 2015, s. 319-334; Scurlock & Stephens, 2008, s. 5-12). Bu hususta örneğin DPS VIII 17b = TDP 70:17b [ref. 1] numaralı metinde şu şekilde bilgiler bulunmaktadır: “Onun kulakları garip gürültü çıkarıyorsa, hayaletin “eli”dir” (Scurlock & Stephens, 2008, s. 5). Diğer taraftan metinlerde hastalıkların semptomları detaylı bir şekilde açıklandığından (Ulutaş & Öz Kiriş, 2022, s. 279-280) bilim insanları modern araştırmalarda bazı semptomların günümüzde yaşanan birtakım ruhsal sorunlara benzediğini belirtmiştir. Dolayısıyla metinlerde günümüzde bilinen depresyon, anksiyete, korku veya epilepsi gibi psikolojik problemler, zihinsel veya psikiyatrik hastalıkların tedavilerini içeren kapsamlı reçeteler bulunmaktadır (Bottéro, 2005, s. 179; Ulutaş & Öz Kiriş, 2022, s. 280-284). Bu bağlamda epilepsi hastalığı ya da Ak. *mukil reš lemutti* (Sum. SAG.ĤUL.ĤA.ZA) ismiyle bilinen demondan kaynaklanan psikolojik rahatsızlıkların tedavi edilmesi için bazı ritüeller bulunmaktaydı. Örneğin bu tarz sağlık sorunları için K. 3010+6187+13336+ DT 86; (ii) st. 11’-24’ numaralı metinde şu şekilde bir uygulama kaydedilmiştir:

Lapis lazuli, *muššaru*-taşı, sarı *šubû*-taşı, sağ elin-*šubû*'su-taşı, sol elin-*šubû*'su-taşı, *hilibû*-taşı, “öküz-fişkı”-taşı, manyetik hematit, kırmızı bakır, Meluhha karnelyanı, demir, *ayyartu*-mercanı, *ianibu*-taşı, *ešmekku*-taşı, *pindû*-taşı, *anzahhu*-cam hamuru, *sahhu*-taşı, jasper, *sabu*-taşı, ateş-taşı, eril ve dişil *šû*-taşı, *lulûtu*-taşı, *mūšu*-taşı, tuzla-taşı ve *abašmû*-taşı. Bu yirmi yedi amulet

taşı ruhun elinin sebep olduğu acıya ya da *mukil rēš lemutti*-demonuna karşıdır. Bu amulet taşlarından yapılan amuleti hastalık sahibi kişinin kullanmasıyla birlikte kötü ruhların ona yaklaşmayacağı kabul edilmiştir (Scurlock, 2006, s. 269-270).

Eski Mezopotamya’da MÖ. 2. binyılın ilk yarısına tarihlendirilen Babil tıp metinleri üzerinde yapılan bazı araştırmalar, epilepsi, felç veya nörolojik bozukluklar hakkında bilgiler sunmaktadır. Örneğin Paris’deki Louvre Müzesinde yer alan ve diyagnostik serisinde bulunan A06680 numaralı Tablet 27’de inme geçirmeye dair şu bilgiler kaydedilmiştir: “Bir kişi yüz felcinden muzdaripse ve vücudunun yarısı felçliyse bu “inme”dir” (Reynolds & Kinnier Wilson, 2014, s. 2615). Bu bağlamda örneğin paralizi, başka bir deyişle felç/inme hastalığının tedavisine yönelik farklı bir uygulamanın ilk satırları “ovalama ritüeli uygulandığında” ifadesiyle başlamaktadır. Söz konusu uygulama *Muššu’u* ritüel tabletinden öğrenilmektedir. Ritüelin talimatları tıbbi uygulamaları ve büyü ritüellerini içermektedir. *Muššu’u* ritüel tableti büyü amulet taşlarıyla yapılan birtakım işlemler kaydedilmiştir. Uzun bir ritüel metni olan *Muššu’u* tableti farklı aşamaları kapsamıştır. Bu aşamalardan tıbbi ve büyüsel-medikal amuletin hazırlanışı hakkında bilgiler edinilmektedir. *Muššu’u* kelimesi “ovalama/sürtme eylemi” anlamına gelmektedir. Bu uygulamanın felçli kol, ayak ve bacaklar için tedavi edici olduğu düşünülmüştür. *Muššu’u* ritüeli bu problemlere karşı terapötik bir yöntemdir ve ovalama veya masaj yöntemiyle hastalıklara neden olan varlıkların kovulduğuna inanılmıştır. Bu sayede vücudun uzuvları amuletler vasıtasıyla korunmuştur. Ritüel, K. 2542+ ay. iii: st. 6-12, 16 numaralı metinde yer almış ve hangi amulet taşlarının ne şekilde kullanılacağını şu şekilde açıklanmıştır:

Yılan adında bir taş, demir, magnetit, alabaster, *müşu* adında bir taş; eril ve dişil çeşitlerinde *šü* adında bir taş; *agusigu* adında bir taş, lapis lazuli; *hulalu* adında bir taş; siyah obsidiyen, mercan; *zibitu* adında bir taş; *zalaqu* adında bir taş; *müşaru* adında bir taş, karnelyan. Sol eldeki felç için siyah ip üzerine (bu) on altı (taş) boncuğu dizersin. Yedi ilmek düğümlersin; her bir ilmek düğümlendiğinde efsunu ezberden okursun; onun sol elinin etrafına bağlarsın (Böck, 2003, s. 1-13).

Amulet taşlarının hazırlanışını içeren reçete ve yöntemlerde yer alan boncukların dizimi esnasında ya da hazırlanmış amuletin bütününe enerji yüklenmesini sağlamak için birtakım efsunlar kaydedilmiştir. Bu efsunlar reçetelerin içeriğine göre üç ve yedi defa veya üç ve yedinin katları şeklinde söylenen tekrarlarla değişmiştir (Reiner, 1995, s. 126). Bácskay çalışmasında tedavilerde öne çıkan şifalı objelere uygulanan efsunlarda kullanılan belirli rakamların tesadüfen ya da pratik deneyimlerin sonucunda değil de sayısal büyü uygulamasının Mezopotamya’da kavranmasıyla ilişkili olabileceğini ileri sürmüştür. Terapötik metinlerde uygulanan efsunlarda büyü sayıların kullanılması, onu reçetelerin önemli bir parçası hâline getirmiştir (Bácskay, 2009, s. 279). Çivi yazılı tıbbi metinlerde amulet taşlarının üstüne okunan efsunlar birbirini tekrarlayan kalıp ifadeler ya da uzun cümleler silsilesinden meydana gelmiştir. Bu bağlamda efsunların büyü ritüellerinde kullanımı Mezopotamya şifa ve sağaltım uygulamalarının belirgin bir aşamasını oluşturmuş ve büyülerin etkinliklerini arttıran eylemler olarak düşünülmüştür. Nitekim Mezopotamya’da efsunlanmış amuletler insanların bazı sıkıntı ve ıstıraplarını hafifletmek için kullanılmıştır (Geller, 2005a, s. 389-391; Geller, 2010, s. 37, 91).

Büyü ritüellerinde demonların yakalanması için en çok uygulanan eylemlerden biri ipe atılan düğümler olmuştur. İp üzerine atılan her düğümlerle bazı olumsuz durumların önlenmesi amaçlanmıştır. Bu düğümler iyi veya kötü niyetler için atılabilmektedir. İyi amaçlar güdülerek yapılan düğümler, genellikle kişinin tanrısına bağlanmasını ya da istediği şeye yaklaşmasını amaçlamaktadır (Demirci, 2013, s. 73-74). Mezopotamya’da oluşturulan amuletlerde ilmek atılarak düğümlenmiş diziler taki

olarak da kullanılmıştır. Her düğüm atıldığında uğursuz güçlerin veya kötü varlıkların saldırısının önlendiği veya engellendiği düşünülmüştür (Demirci, 2006, s. 266). Mezopotamya’da amuletlerin üzerinde kesişen çizgiler, kişinin niyetinden emin olduğunu göstermekteydi. Bu bağlamda amuletlerin büyüklükleri veya şekilleri önemliydi. Bu nedenle basit ama etkili olduğu düşünülen tılsımı temsil eden büyülmekler/düğümlemeler sık kullanılmıştır (Ebeling, 1928, s. 121). Söz konusu *Muššu’u* ritüel tabletinde uygulanan düğüm atmanın hem pratik hem de anımsatıcı sembolik işlevi ön plana çıkmıştır. Düğüm atmak, demonun başka bir deyişle kötü ruhun hareketlerini engellemeye yönelik pratiğe dökülmüş bir eylemdir. Bu düğüm büyüünde bir taklit prensibi söz konusudur. İlmek düğümlemek yararlı veya zararlı amaçlarla kullanılmıştır. Bu durum düğümü atan kişinin niyetine ve o kişinin durumuna (büyücü vb. kişiler) bağlı olarak değişmiştir. Demonlar ve onlardan kaynaklanan hastalıklar nedeniyle insanların vücudunun farklı uzuvlarında sorunlar yaşandığına inanılmıştır. Hasta olan uzuvlar düğüm, bant ve dizi gibi tılsımlı objeler vasıtasıyla tedavi edilmiştir. Bu objelerin hasta bölgelere sabitlenmesiyle demonların yakalanacağı, hastalıkların giderileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda iyileşme sağlayacak düğümler genellikle iyilikçi bir amaca hizmet etmiştir. Amulet taşlarıyla yapılmış dizinin apotropaik (kötülük kovucu) bir özelliğe sahip olduğu düşünülebilir (Böck, 2003, s. 13-14). Apotropaik terimi ise yaygın olarak kötü talih ve şeytani varlıklara karşı kullanılan, belirli güçlere sahip olduğu düşünülen koruyucu veya kötülük kovucu varlıkların figürin, heykel veya diğer tasvirli sanat eserlerini belirtmek için kullanılan bir ifadedir (Dönmez, 2016, s. 215). Söz konusu düğüm büyüündeki olası amaç masaj veya ovalama yoluyla vücudun gevşemiş bölgesindeki demonların apotropaik özelliğe sahip amulet vasıtasıyla yakalanmasını sağlamaktır (Böck, 2003, s. 13-14). Bu bağlamda efsunlu objeler kötü güçleri uzaklaştırmaya yarayan apotropaik işlevli amuletler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kotansky, 2019, s. 507).

Amulet taşlarından yapılmış tılsımlı objelerde efsunlarla birlikte atılan büyülmekler yer almıştır. Örneğin AO 6473 öy. st. 1-15 numaralı (Thureau-Dangin, 1921, s. 162, 164-165, 167-168) hamile bir kadın için yapılan büyü ritüelinde beyaz KA-taşları beyaz yün şerit üzerine dizilmiştir. Bu taşlar aralarında beş parmak boşluk olmak suretiyle diziyeye iştirilmiştir. Akabinde *ħaltu*-taşından bir silindir mühür, *šubū*-taşından silindir mühür, eril ve dişil *šū*-taşları aynı ipe dizilmiştir. Hazırlanan amulet kadının boynuna yerleştirilmiştir. Ayrıca bir sağ *šubū*-su-taşı kadının sağ eline; bir sol *šubū*-su-taşı kadının sol eline iştirilmiştir. Ardından bir “hurma-taşı”, bir ŞAB taşı, bir *mūšu* taşı, bir *ašgigi*-taşından dizi kadının beline konulmuştur. Bir *nibu*-taşı ve *ħulūlu*-taşından dizi kadının sağ ayağına sabitlenmiştir. Kordon üzerine dizilen bir karnelyan taşı, bir lapis lazuli taşı kadının sol ayağına takılmıştır (Goff, 1956, s. 17-18). Bu metnin sonunda kırık bulunmaktadır. Dolayısıyla son uygulamaların ne olduğu anlaşılmasa da bebeğini kaybetmek istemeyen hamile kadın olasılıkla efsunlanmış amuleti bu işleme uygun olarak kullanmıştır. Ritüel metin örneklerinde düşük yapmayı önlemek için kullanılacak taşlar ve onların nasıl bağlanması gerektiğini tarif eden açıklamalar arasında “mühür *ħaltu*” ismiyle bilinen bir tür amulet taşı dikkat çekmektedir. Ele alınan uygulamada öne çıktığı gibi *ħaltu*-mührü ritüellerde özellikle kadınların boyun kısmında kullanılan önemli taşlardan biri olmuştur. Bu amulet taşı genellikle hamilelik bağlamındaki büyü metinlerinde geçmektedir. Huzirina’da bulunan ve MÖ. 1. binyılına tarihlendiren *Abnu škinsū Serisine* ait bilgilerin yer aldığı STT 1 108:44, kop. 109:47 numaralı Yeni Asur Dönemi fragmanında söz konusu taşın tanımı “Bir sukaplumbağasının boynu gibidir” şeklinde yapılmıştır. Babilliler olasılıkla taşın ismini *ħālu* “doğum sancısı çekmek” fiiliyle ilişkilendirmiştir (Stol, 2000, s. 50).

Eski Mezopotamya’da hastalıklar oldukça iyi bir biçimde gözlemlenmiş, bunun sonucunda görülen hemen hemen tüm semptomlar çivi yazılı metinlere kaydedilmiştir (Ulutaş & Öz Kiriş, 2022, s. 281). Dolayısıyla metinlere bakıldığında bazı hastalık semptomları vücudun konumuna göre tarif

etmiştir (Böck, 2014, s. 34-46). Örneğin BM 50346 st. 1-11 numaralı metinde ruhların neden olduğu ve vücudun belli bölgelerinde ağrı oluşturan durumun tedavisi için büyüdü amulet taşlarından tılsımlar yapılmıştır. Ağrı, uyuşukluk ya da varisli damarlarla ilgili problemlerde amulet taşlarından yapılan tılsımlı objeler sorun yaşanan yere veya ağrılı bölgeye bastırılarak ya da bağlanarak kullanılmıştır. Bu uygulamada amaç tılsımın enerjisinin problemleri yere aktarılmasını sağlamak ve o bölgeye basınç uygulamaktır (Scurlock, 2014, s. 649). Amulet taşlarının sağaltıcı büyüsel güçlerinin olduğuna inanıldığından farklı amuletler vücudun hasta olan yerlerine asılmıştır. Böylelikle bu büyüdü taşların sürekli bedenle temas halinde olması amaçlanmıştır. Dolayısıyla bedenin yaşamsal ve pozitif bir enerjiyle yükleneceğine inanılmıştır (Geller, 2010, s. 91). Bu uygulamanın en azından varisli damarlar için etkili olduğu düşünülmektedir. Bir kişinin ağrıyan ya da acıyan herhangi bir yerindeki problemin giderilmesi için BM 50346 st. 1-11 numaralı metin şu şekilde açıklanmıştır:

Karnelyan, lapis, *hulālu*-taşı, *muššaru*-taşı, *pappardilū*-taşı, *papparmīnu*-taşı, *turminū*-taşı, manyetik hematit, *anzahhu*-cam hamuru, beyaz *anzahhu*-cam hamuru, siyah *anzahhu*-cam hamuru, *mušu*-taşı, gümüş bir boncuk, altın bir boncuk, bakır bir boncuk, kalay bir boncuk, *turminabandū*-taşı, yılan-taşı, rastık, *zalaqu*-taşı ve *kaḫaḫū*-kabuğu: Yirmi bir taş ruhun eli içindir. Her neresi acıyorsa/ağrıyorsa, onun üzerine bağlarsın (Scurlock, 2014, s. 649).

Eski Mezopotamya’da kadınlar hem soyun devam etmesi hem de doğum yapma özelliğiyle sosyal yaşamda önemli bir yere sahip olmuştur. Dolayısıyla kadınlar doğumla alakalı pek çok sorunla karşılaşabildikleri gibi çeşitli hastalıklarla da karşı karşıya kalmıştır (Sabuncuo, 2020, s. 1823). Bu sebepten dolayı çivi yazılı tıbbi metinlere kadın hastalıkları hakkında, örneğin anormal kanamalar ve diğer kanamalı durumlardan kurtulmak için bazı tedavi yöntemleri kaydedilmiştir. Bu bağlamda MÖ. 1. binyılına tarihlendirilen Babilce yazılmış jinekolojiyle ilgili bazı metinler konuyla ilgili tıbbi tedavilere yönelik reçeteleri barındırmaktadır. Örneğin K. 263+10934 numaralı metinde kadın hastalıkları arasında görülen kanamalarla ilgili çeşitli durumların tedavisini içeren tıbbi reçetelere yer verilmiştir. Bu metin Steinert tarafından incelenmiş olup, amulet malzemesi olarak kullanılan objeler üzerine birtakım yorumları barındırmaktadır. Söz konusu K. 263+10934 öy. st. 4-5 numaralı metinde şöyle bir uygulama kaydedilmiştir: “Kadının kanı akıyorsa ve durmuyorsa, onu durdurmak için: *Kalī*’yu (sarı mineral) ve *kalgukku*’yu (kırmızı mineral) birlikte döversin, onu kırmızı yün içine sararsın, onu kadının rahmine yerleştirirsin ve kanama duracak”. Steinert çalışmasında, bu uygulamada kanamayı durdurmak için kullanılan kırmızı mineralin renginden dolayı tercih edildiğini ileri sürmüştür, kırmızı yün ile kombinasyon olarak kullanılmış bu objeyle renk sembolizminin ima edilmiş olabileceğini düşünmüştür (Steinert, 2012, s. 66, 73-75). K. 263+10934 ay. st. 38 numaralı uygulama ise şu şekilde kaydedilmiştir: “Kadının kanı akıyorsa ve durmuyorsa, onu durdurmak için: Demir-taşını kırmızı yün içine sararsın, onu kadının rahmine yerleştirirsin”. Demir-taşı (Sum. NA4AN.BAR) adıyla bilinen bu obje, demir bir boncuğu veya görünüşü demire benzeyen bir taş boncuğu temsil etmiştir (Steinert, 2012, s. 66, 74-75). K. 263+10934 ay. st. 33-36 numaralı diğer bir uygulama örneği ise şu şekilde kaydedilmiştir: “Magnetit tozunu, *urīzu*-taşı tozunu ve sağ tarafın *šubū*’su-taşı tozunu birlikte karışım yaparsın, bu malzemeleri biranın içinde karıştırırsın, sabahleyin, o kalkmadan önce (tam anlamıyla kadının ayağı yere basmadan hemen önce), karışımı ona içmesi için verirsin ve onun kanaması duracaktır”. Steinert çalışmasında, tedavilerde kadının fetüsünde yaşanan problemlerin çözülmesi veya kanayan kanın kadının vücudunda durması için kullanılan magnetit taşının çekim gücü özelliği göz önünde bulundurularak tercih edildiğini ileri sürmüştür (Steinert, 2012, s. 66, 79). Bu uygulamanın devamında K. 263+10934 ay. st. 42-48 numaralı metinde bir efsun formülü de kaydedilmiştir. Büyü ritüellerinde bazı metaforik anlamların yansıtılması bakımından öne çıkan bu efsun kırık olduğu için içeriği tam olarak anlaşılmamaktadır fakat özet olarak şu ifadeler

öğrenilmektedir: Kadının kanalının kapatılması, kanalın samanla karıştırılmış toprakla açılması, yolun kapatılması, yolun karnelyan mühür ile açılması ve bu ifadelerin efsun olarak üç kez ezbere okunması gibi eylemler yer almıştır. Bu kısımdaki ritüel eylemler, kadının bedeni ve onun rahatsızlığıyla ilgili sembolik ve mecazi çağrışımlar için kullanılmıştır. Bir nesne, olasılıkla içine bir şey konulmuş veya o nesne bir sıvı ile doldurulmuş su kabı olarak düşünülmüş ve kil ve saman ile kapatılması için karnelyan mühür ile mühürlenmiştir. Su kabı, kadın bedenini ve bedeninin kapatılması gereken açık rahim veya boğaz gibi kanalları hatırlatmıştır. Steinert çalışmasında efsunda tercih edilen karnelyan mührü ifadesinin, kan rengini belirten bir renk sembolizmine işaret ettiğini ifade etmiştir (Steinert, 2012, s. 66-69).

Çivi yazılı metinlere kadınların kanamayla alakalı yaşadığı çeşitli problemler ve tedavi yöntemleri kaydedilmiştir. MÖ. 2. ve 1. binyılına tarihlendirilen bazı jinekolojik metinlerde birtakım hastalıklar ele alınmıştır. Örneğin SpTU, no. 153: 1, st. 17 (LB, Uruk) numaralı kayıta olduğu gibi “Bir kadının kanı akarsa ve durdurulamazsa: (Onu) durdurmak için” ifadesiyle başlayan açıklamalar yer almıştır (Steinert, 2013, s. 1-3). Kanamalı durumlar dışında, kadınların yaşadığı problemler arasında bebek düşürme tehlikesi de söz konusudur. Hamileliği etkileyen en büyük tehlikeler arasında yer alan düşük yapmayı önlemek için birtakım renkli amulet taşlarının koruyucu bir güce sahip olduğu düşünülmüştür (Stol, 2000, s. 49). Bu bağlamda zamansız doğum (erken doğum) veya düşük yapma gibi durumlarla ilişkilendirilen *lamaštu*-demonu Mezopotamya’da insanların korktuğu doğaüstü bir güç olmuştur (Sabuncuo & Kılıç, 2020, s. 10-14). Mezopotamya’da demonlar arasında en iyi bilinenlerden biri olan *lamaštu* isimli varlık, tamamen kötücül nitelikte doğaüstü bir güçtür. Bu demonun en büyük özelliği ebe rolüne girip hamile kadınları kandırmasıydı. *Lamaštu*-demonun yeni doğmuş bebekleri boğarak öldürdüğüne inanılmıştır (Dönmez, 2016, s. 220). Dolayısıyla Mezopotamya’da *lamaštu* isimliyle bilinen demondan korunmak için farklı büyü ritüelleri uygulanmıştır. Bir dişi demon olarak bilinen *lamaštu* kötülüğün kaynağı olarak algılanmıştır. Bu demonun çoğunlukla çocuk doğuracak kadınlara ve yeni doğmuş bebeklere musallat olduğuna inanılmıştır. *Lamaštu*-demonun saldırdığı korkudan korunmak ve iyicil tanrıların desteğini almak için büyü ritüelleri yapılmış, farklı bitki ve taşlar kullanılarak amuletler hazırlanmıştır (Scurlock, 1991, s. 137-138). Kadınların yaşamış olduğu düşük tehlikesi veya anormal kanamanın durdurulması için manyetit (mıknatıslı demir cevheri) taşının da dahil olduğu malzemelerle reçeteye uygun bir bağlama ritüeli gerçekleştirilmiştir. Büyüsel bir bağlama yöntemiyle benzerlik ilkesine dayanarak uygulanan bu ritüelde bebeğin kaçmaması için metaforik bir anlatım tasvir edilmiştir. SpTU 3, no. 84:59 numaralı ritüel şu şekilde açıklanmıştır:

Bir hamile kadına büyüün yaklaşmamasını (istiyorsan) (ve) onun çocuk düşürmemesi için manyetit, antimon, toz toprak, *şubû*-taşı ve kurutulmuş “tilki” üzümünü ezersin. Elde edilen (macunu) dişi ördek kanıyla karıştırırsın ve karışımı servi ağacı yağıyla birlikte alırsın ve (onunla) kadının kalbinin üstünü, hipogastrik (karın altını) bölgesini ve vulvasının “başını” ovarsın ve kırmızı-renkli yünden (yapılmış) bezden bir bandın/şeridin üzerine bağlarsın (veya bir yol ayırımının kenarında (bulunan) kırık bir çömlek parçasını alırsın ve onu kapı eğişinin içine gömersin ve büyüye set çekilmiş olacak) ve eril *şû*-taşını kadının sol eline koyarsın (Scurlock, 1991, s. 140).

Scurlock çalışmasında manyetit taşının bir benzetme yöntemiyle kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda magnetit taşının metal parçacıklarının mıknatısa yapışması gibi benzer bir şekilde bebeğin de anne rahimde tutulacağı düşüncesinin hâkim olabileceğini belirtmiştir. Ritüelde bandın bağlanması hem fiziksel hem de büyü bir işleve sahip olmuştur. Bu eylem olasılıkla bebeğin düşmesini önlemek için sembolik bir anlam da taşımıştır. Dolayısıyla bu taş benzetmesiyle bebeğin anne rahminde sabit durması ve düşmemesi gibi beklentinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Scurlock, 1991, s. 140). Nitekim Mezopotamya’da uygulanmış büyü ritüellerinde analogiyle ilişkilendirilen

sempati büyüünün temelindeki ilkenin benzerin benzer olanda etki uyandırmasını sağlamak olduğu görülmektedir (Geller, 2005a, s. 391-392). Bu bağlamda sempati büyüü, farklı nesnelere çeşitli ritüellerde kullanımını içeren ve Mezopotamya’da en yaygın bilinen büyü türlerinden biri olmuştur. Sempati büyüünde benzerlik yasasının gündemde olmasıyla “benzer benzeri çeker” yaklaşımıyla ritüellerde kullanılmış nesnelere, diğer durumlarla ilişkisi göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla ritüellerde benzerlik kurulan durumlarla istenilen tedavinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Dilek & Bahar, 2019, s. 1361). *Āšipu*’lar sempati büyüünde hastanın dikkatini çekmek için bitkisel ilaçlara ve reçetelere yönelmiştir. Hastada daha fazla güven yaratmak için psikolojik bir yöntemle analojinin gücü kullanılmıştır. Bu sayede hastadaki sorun onlara büyülerdeki benzerlik ilkesiyle tarif edilerek açıklanmıştır (Geller, 2005a, s. 391-392).

Mezopotamya’da kara büyü yüzünden problemler yaşayan hamile kadınları sakinleştirip teskin etmeye yarayan uygulamalar da söz konusuydu. Bu bağlamda uygulama AO 6473 öy. st. 8-15 numaralı örnek bir metin (Thureau-Dangin, 1921, s. 162) şu şekilde açıklanmıştır:

Bir *ittamir*-taşının üstünü, altını ve ortasını altın ile çerçevesin. Siyah bir yün bant üzerine onu takarsın. İki kalıp magnetiti, bir altın bağlantı ile iki hurma taşını (onların arasına) yerleştirirsin ve iki *hubur*-bitkisinden yapılmış lapayı, palmiye ağacının özünü ve yirmi şifa-bitkisini onun üzerine koyarsın. Onları *ittamir*-taşının her iki tarafına da dizersin. Pandantiflerin her iki tarafının üstüne her biri sarılmış mavi yün ile bir yumru yaparsın. Onların her iki tarafına da her biri yedi kez düğüm atarsın. Şu efsunu okursun: “Kadın bir düğüm ile bağlıdır, onun vulvasının ağzı ve başı attığın düğümler aracılığıyla bağlıdır. Şu efsunu okursun: Onun üzerine üç kez “Onlar toprağa indi” dersin ve bir kolye olarak hamile kadının boynuna bu tılsımı yerleştirirsin ve onu kadının boyun etrafına sıkıca bağlarsın ve doğum ayında onu kadından çıkarırsın ve kadının doğumundan itibaren bir ay boyunca onu görmemelisin (Scurlock, 1991, s. 141).

Kadınların yaşadığı düşük yapma tehlikesi karşısında *haltu*-mührü gibi sıklıkla kullanılan başka taş türü ise *ittamir* ismiyle bilinmektedir. Taş, bu tehlikeye karşı uygulanacak reçete veya işleme göre genellikle listenen diğer amulet taşlarıyla ve otlarla dolu küçük keselerle birlikte boyna asılarak kullanılırdı. Öte yandan öne çıkan amulet taşlarından biri olan *ittamir* bazı kayıtlarda “doğurma taşı” olarak da tanımlanmıştır. Bu bağlamda Ak. *ittamir* (var. *itemir*, *ittiamir*) kelimesi Babililere *amaru* “bakmak, görmek” fiilini hatırlatmış olmalıdır. Dolayısıyla olasılıkla yeni doğan bebek için “görüldü”, “görünür oldu” veya “ortaya çıktı” gibi sembolik anlamları taşımıştır (Stol, 2000, s. 49-50). *Abnu šikinšu Seris*inde taşın dış görünüşü demir madenin rengine benzeyen noktalarla benzenmiş bir şekilde tarif edilmiştir. Seride taşın görünüşünün tarif edildiği kısım şu şekildedir: “Taş ki görünüşü (şöyledir): *sabu* gibidir (öyledir), fakat demir benekleri vardır: Onun adı *itta[mir]*’dir” (Schuster Brandis, 2008, s. 35). Bu bağlamda Scurlock çalışmasında, *ittamir*-taşının saf (katışıksız/doğal) öküz kanı rengine benzediğini ve taşın görünümünde demir lekelerine sahip noktaların bulunmasına dikkat çekmiştir (Scurlock, 1991, s. 141). Öte yandan Eski Çağ’da farklı toplumlarda sayıların görünmeyen bir tanrısal kudrete sahip olduğu düşünülmüş ve bu kudret sayıların sembolleştirilmesiyle ifade edilmiştir. Örneğin Mezopotamya’da yedi tanrı, yedi bilge veya yedi kötü ruh gibi sayı sembolizmine örnek ifadeler bulunmaktadır. Sumer panteonunda kader tayin eden yedi tanrı bulunmuş ve bu tanrılar An, Enlil, Enki, Ninhursag, Nanna-Sin, Utu ve İnanna olarak sıralanmıştır. Yedi rakamı Mezopotamya’da uygulanan ritüellerde benimsenmiş ve zigguratlar yedi katlı olarak inşa edilmiştir (Kılıç & Eser, s. 77-89). Söz konusu örnek metinde fetüsün, rahimde istenildiği gibi tutulması ve korunması için her iki yanına yedi ve yedinin katları halinde düğümler atılarak büyü taşlarıyla oluşturulan amuletlerle uygulama yapılmıştır. Bu bağlamda taşın görünüşü olasılıkla fetüsün şekillendirilmiş halini temsil etmiştir. Düğümler fetüsün çıkmasını engellemek için tasarlanmıştır. Nitekim gerçek doğum meydana

gelmeden önce düğümlerin çıkarılması gerekmiştir (Scurlock, 1991, s. 141). Dolayısıyla Mezopotamya’da ruhlar veya demonlardan kaynaklanan hastalıkların veya problemlerin, amulet üzerindeki düğümler/ilmekler ve şeritler vasıtasıyla zapt edileceğine inanılmış ve böylece onların bedenine ele geçirilmiş bir bölümünde sabitleneceği düşünülmüştür (Böck, 2003, s. 13). Bu bağlamda büyü ritüelleri ve amuletlerin yapımını içeren reçetelerde söylenen efsunlarla birlikte düğüm atma uygulaması da geniş bir yer tutmuştur (Scurlock, 1991, s. 139; Scurlock, 2006, s. 60-61).

Sonuç

Eski Mezopotamya’da uygulanmış ritüeller ve tıbbi tedavilerdeki şifa ve sağaltım yöntemleri incelendiğinde büyü olduğu kabul edilen amulet taşlarının sosyo-kültürel bağlamda önemli bir yere ve işleve sahip olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Mineraller, metaller veya bitkiler gibi farklı objelerden oluşan amulet taşlarının direkt vücudun sorunlu bölgesine uygulanan tıbbi müdahalelerden ziyade genellikle apotropatik başka bir deyişle kötülük kovucu işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Amulet taşlarını içeren listelerde bazı taşların spesifik işlevleri belirtilse de bu taşların tam olarak ne gibi durumlarla ilişkilendirilerek bu işleve sahip olduğu açıklık kazanmamaktadır. Öte yandan amulet taşlarının kullanımlarında her probleme ve soruna ayrı bir yöntemin ve reçetenin önerildiği ve uygulandığı görülmektedir. Bu uygulamaların ve ritüellerin her birinde amuletlerin belirli malzemelerin kombinasyonlarıyla hazırlandığı anlaşılrsa da bu kombinasyonların hangi noktalarla ilişki kurularak oluşturulduğu belirsizliğini korumaktadır.

Tedavi ve reçetelerdeilmek atılarak düğümlerin diziler üzerine yerleştirilmesi sıkça uygulanan bir aşama olmuştur. Bu bağlamda düğüm atma işlemiyle olasılıkla sembolik bir ilişki kurularak demonların tutulacağı ve etkisiz hale geleceği düşünülmüştür. Dolayısıyla “benzer benzeri etkiler” ilkesiyle uygulanan sempati büyü amulet taşlarının kullanımlarında önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda amulet taşlarının kullanımında ve işlevlerinde benzerlik ilkesi hâkim olmuştur. Amuletler hazırlanırken kullanılan malzemelerin seçimi hakkında bilgiler belirsizliğini korusa da karnelyan gibi bazı kırmızı tonlardaki taşların renklerle ilişki kurularak demir-taşı ve magnetit taşı gibi bazı müknaş özelliği barındıran minerallerin ise çekim gücüyle ilişkilendirilerek kullanıldığına dair örneklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda olasılıkla taşlar hem renkler ve üstündeki desenlerle hem de sahip olduğu yapısal özellikleriyle çeşitli sembolik anlamlar taşımış ve böylece bu anlamlar belirli çağrışımlar için kullanılmıştır.

Enerji merkezi hâline getirilen amulet taşları ritüellerde farklı nesnelere hâlinde hazırlanmış ve belirli isteklerin yerine getirilmesini dilemek için araç olarak kullanılmıştır. Şifa ve sağaltım uygulamalarında amuletler genellikle sorunlu bölgeye yakın bir şekilde kullanılmış, saçın içine takılmış, karın bölgesinin üstüne konulmuş veya şişmiş damarların üzerine yerleştirilmiştir. Bu uygulamalarla, enerji merkezi hâline getirilmiş amuletlerin araç olarak kullanılarak efsunlu gücün o bölgeye aktarılması sağlanmıştır. Ritüellerde amuletler genellikle çeşitli takı veya aksesuarlar biçiminde yapılsa da macun, fitil veya lavman gibi malzemelerle birlikte de kullanılmıştır. Macun hâlinde hazırlanan ilaçlar ise genellikle sorunlu bölgeye sürülmüş ya da bu macunla o bölge ovulmuş ve böylece o bölgede belirli bir rahatlama sağlanmıştır. Enerji yüklenecek amuletlerde efsun formülleri bulunmaktadır ve bu formüller bazen cümleler şeklinde bazen de manaları tam anlaşılmayan cümlelerin tekrarı hâlinde söylenmiştir. Bazı efsun formülleri üç kez bazıları ise yedi kez tekrarlanmıştır. Takiben bu formüllerde üç ve yedi rakamlarının katları da kullanılmıştır. Büyü ritüellerinde kullanılan bu rakamsal sembolizmle Mezopotamya inancında ilişkilendirilen veya anlam yüklenen noktalar açıkça belli olmamakla birlikte üç ve yedi rakamlarıyla gerçekleştirilen efsunların amulet yapımının belirgin bir aşamasını oluşturduğu ve ritüellerde etkin bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1

Örnek Metinlerde Özgün İsimleriyle Belirtilen Amulet Taşlarının Listesi

Taşın Sumerce Adı	Taşın Akadca Adı	Taş Adının Tercümesi
1 AMAŞ.MÚ.A (?)	<i>abašmû</i>	Yeşilimsi bir taş
2 AN.BAR/NA ₄ AN.BAR	<i>parzîllu/ aban parzîlli</i>	Demir (-boncuk)
3 AN.ZAĦ	<i>anzahhu</i>	Bir cam türü (?)
4 AŠ ₁₋₂ .GI _{3/4} .GI _{3/4}	<i>ašgikû,g/ husîgu (?) (Asurca)</i>	Yeşil bir taş, turkuaz (?)
5 BABBAR.MIN ₅	<i>papparmînu</i>	“İki-beyaz”, iki beyaz çizgiye sahip siyah bir taş, muhtemelen çoğunlukla bantlı agat
6 4ŞE.TIR	<i>pîndû</i>	Kırmızımsı kahverengi benekli bir kireçtaşı
7 DÚR.MI.NA	<i>turminû</i>	Koyu veya siyah bir taş
8 DÚR.MI.NA.BÀN.DA	<i>turminabandû</i>	Kırmızı ve beyaz bantlı bir taş
9 DU ₈ .ŠI.A	<i>dušû</i>	Açık yeşil bir taş, klorit, steatit
10 GI.RIM.ĦI.LI.BA	<i>girimĥilibû (?)</i>	Kırmızı (nar içi renginde) bir taş
11 ĦI.LI.BA, ĦI.LIB	<i>ĥilibû</i>	Kırmızı yarı saydam bir taş
12 -	<i>husîgu</i>	Yeşil, bantlı bir taş
13 -	<i>ittamir</i>	Demir-renkli kalıntılara sahip kahverengi-kırmızı bir taş
14 -	<i>(jā)nibu</i>	(Deniz) midye veya deniz salyangozu türü, deniz kabuğu türü (?)
15 -	<i>kašāšu/ kašāšu sammu</i>	(Deniz) midye veya deniz salyangozu türü, deniz kabuğu türü (?)
16 MUŠ.GÍR	<i>muššaru</i>	Kırmızı (kahverengi)-beyaz bantlı taş, sardoniks, karnelyan oniks
17 -	<i>mîšu</i>	Bir mineral (?), böbrek taşı (?)
18 NA ₄ MUŠ	<i>aban šerri</i>	Yılan taşı
19 NÍR	<i>ĥulalu</i>	Siyah ve beyaz çizgili taş, muhtemelen çoğunlukla bantlı agat
20 (NÍR).BABBAR.DILI	<i>pappardilû</i>	“Tek-beyaz”, Bir beyaz şeride sahip siyah bir taş, muhtemelen çoğunlukla bantlı agattan yapılmış
21 -	<i>sābu</i>	Kırmızı-kahverengi bir taş
22 ŠUBA	<i>šubû</i>	Bir taş (?), bir tür deniz salyangozu (?), deniz kabuğu türü (?)
23 ŠUBA Á.GÙB.BU	-	Sol taraf-šubû’su taşı

24	ŠUBA Á.ZI.DA	-	Sağ taraf-šubû'su taşı
25	ŠU.U MUNUS	-	(Deniz) midye veya deniz salyangozu türü, deniz kabuğu türü (?)
26	ŠU.U NÍTA	-	(Deniz) midye veya deniz salyangozu türü, deniz kabuğu türü (?)
27	UGU.AŠ _{1/2} .GI _{3/4} .GI _{3/4}	<i>agusigu</i>	Yeşil bir taş, turkuaz (?)
28	ZÁLAG	<i>zalaqu</i>	Açık renkli (parlak) bir taş
29	-	<i>zibitu</i>	Bir midye türü (?)

Kaynak: Steine als Schutz- und Heilmittel Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1. Jt. v. Chr. (Schuster Brandis, 2008, s. 391-458).

Kaynakça

- Bácskay, A. (2009). Magical elements of Mesopotamian medical texts. *Acta antiqua*, 49(3), 269-280. <http://dx.doi.org/10.1556/AAnt.49.2009.3.2>
- Boson, G. G. (1938). Edelstein (Halbedelstein). In *RLA* (Vol. 2, ss. 266-273). De Gruyter.
- Bottéro, J. (2005). *Eski Yakındoğu—Sümer'den Kutsal Kitap'a* (A. Kâhiloğulları, P. Güzelyürek & L. Arslan Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- Böck, B. (2003). "When you perform the ritual of 'rubbing' ": On medicine and magic in Ancient Mesopotamia. *JNES*, 62(1), 1-16. <https://doi.org/10.1086/375913>
- Böck, B. (2014). Antik Mezopotamya'da tıp. *Aktüel Arkeoloji*, (42), 34-46.
- Demirci, K. (2002). Kutsiyet. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 26, ss. 495-496). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, K. (2006). Muska. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 31, ss. 265-267). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya dinlerine giriş*. Ayışığı Kitapları.
- Dilek, Y., & Bahar, H. (2019). Eski Mezopotamya dininde ve ritüellerinde nesnelere kutsallığı ve önemi. *Akademik tarih ve düşünce dergisi*, 6(3), 1340-1372.
- Dönmez, S. (2016). Eski Mezopotamya toplumlarında korku ve güç ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *The Journal of academic social science studies*, 53, 213-226. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS4833>
- Ebeling, E. (1928). Apotropæen. In *RLA* (Vol. 1, ss. 120-122). De Gruyter.
- Edsman, C. M. (2005). Stones. In *Encyclopedia of Religion* (2nd ed., Vol. 13, ss. 8744-8747). Thomson Gale.
- Eliade, M. (2009). *Dinler tarihine giriş* (L. Arslan, Çev.). (2. baskı). Kabalıcı Yayınevi.
- Eliade, M., & Sullivan, L. E. (2005). Hierophany. In *Encyclopedia of Religion* (2nd ed., Vol. 6, ss. 3970-3974). Thomson Gale.
- Gaster, T. H. (2005). Amulets and talismans. In *Encyclopedia of Religion* (2nd ed., Vol. 1, ss. 297-301). Thomson Gale.
- Geller, M. J. (2005a). Incantations within Akkadian medical texts. In G. Leick (Ed.), *The Babylonian world* (ss. 389-400). Routledge.
- Geller, M. J. (2005b). *Renal and rectal disease texts*. De Gruyter.

- Geller, M. J. (2010). *Ancient Babylonian medicine theory and practice*. Blackwell Publishing.
- Geller, M. J., & Panayotov, S. V. (2020). *Mesopotamian eye disease texts*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9781501506550>
- Goff, B. L. (1956). The Role of amulets in Mesopotamian ritual texts. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 19(1/2), 1-39. <https://doi.org/10.2307/750239>
- Horowitz, W. (1992). Two Abnu šikinšu fragments and related matters. *ZA*, 82(1), 112-122. <https://doi.org/10.1515/zava.1992.82.1.112>
- Kaçar, A. (2019). Eski Mezopotamya kültüründe tılsım inancı ve bazı tılsımlı objeler. *ArAn*, 13(1), 69-81.
- Kılıç, Y., & Eser, E. (2016). Eskiçağ düşüncesi ve kutsal kitaplarda yedi sembolizmi. *Turkish studies*, 11(11), 77-98. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9880>
- Kotansky, Roy D. (2019). Textual amulets and writing traditions in the ancient world. In David Frankfurter (Ed.), *Guide to the study of ancient magic* (ss. 507-554). Brill.
- Ludwig, T. M. (2005). Incantation. In *Encyclopedia of Religion* (2nd ed., Vol. 7, ss. 4406-4410). Thomson Gale.
- Mander, P. (2005). Healing and medicine: Healing and medicine in the Ancient Near East. In *Encyclopedia of Religion* (2nd ed., Vol. 6, ss. 3824-3828). Thomson Gale.
- Mandacı Uncu, E. (2013). Eski Mezopotamya'da tıp. *History studies*, 5(5), 107-118.
- Postgate, N. (1997). Mesopotamian petrology: Stages in the classification of the material world. *CAJ*, 7(2), 205-224. <https://doi.org/10.1017/S0959774300001943>
- Reiner, E. (1987). Magic figurines, amulets, and talismans. In Ann E. Farkas, Prudence O., Harper, & Evelyn B. Harrison (Ed.), *Monsters and demons in the Ancient and Medieval worlds, papers presented in honor of Edith Paroda* (ss. 27-36). Verlag Philipp von Zabern - Mainz on Rhine.
- Reiner, E. (1995). *Astral magic in Babylonia*. American Philosophical Society
- Reynolds, Edward H., & Kinnier Wilson, James V. (2014). Neurology and psychiatry in Babylon. *Brain*, 137(9), 2611–2619. <https://doi.org/10.1093/brain/awu192>.
- Sabuncuo, T. (2020). Eski Mezopotamya'da gebelik ve doğum. *Akademik tarih ve düşünce dergisi*, 7(3), 1820-1841.
- Sabuncuo, T., & Kılıç, Y. (2020). Eski Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarında kısırlık ve çocuk düşür/t/me. *Akademik tarih ve düşünce dergisi*, 7(1), 1-25.
- Salin, S. (2015). When disease “touches”, “hits”, or “seizes” in Assyro-Babylonian medicine. *Kaskal, Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico*, 12, 319-336.
- Schuster Brandis, A. (2003). Tupfen und Streifen Erkenntnisse zur Identifikation von Steinnamen aus der Serie abnu šikinšu „Der Stein, dessen Gestaltung...“. *AoF*, 30(2), 256-268. <https://doi.org/10.1524/aof.2003.30.2.256>
- Schuster Brandis, A. (2008). *Steine als schutz- und Heilmittel Untersuchung zu ihrer Verwendung in der Beschwörungskunst Mesopotamiens im 1. Jt. V. Chr.* Ugarit-Verlag.
- Schuster Brandis, A. (2011). Stein. A. philologisch. In *RLA* (2nd ed., Vol. 13, ss. 123-127). De Gruyter.
- Scurlock, J. (1991). Baby-snatching demons, restless souls and the dangers of childbirth: Medico-magical means of dealing with some of the perils of motherhood in Ancient Mesopotamia. *Incognita*, 2, 135-185.

- Scurlock, J. (2006). *Magico-medical means of treating ghost-induced illnesses in Ancient Mesopotamia*. Brill.
- Scurlock, J., & Stephens, D. (2008). A ringing endorsement for Assyro-Babylonian medicine: The diagnosis and treatment of tinnitus in 1st Millenium BCE Mesopotamia. *Audiological medicine*, 6, 4-15. <https://doi.org/10.1080/16513860701794201>
- Scurlock, J. (2014). *Sourcebook for Ancient Mesopotamian medicine*. Sbl Press.
- Simkó, K. (2017). Sm 1402: A new manuscript of the “Kette Hammurapis”?. *NABU*, (4), 185-188.
- Simkó, K. (2021). A chain of amulet stones against throbbing headache: Glimpses into the dynamics of amulet making in Mesopotamia. *Die welt des orientes*, 51(2), 150-164. <https://doi.org/10.13109/wdor.2021.51.2.150>
- Steinert, U. (2012). K. 263+ 10934, A tablet with recipes against the abnormal flow of a woman’s blood. *Sudhoffs archiv*, 96(1), 64-94.
- Steinert, U. (2013). Fluids, rivers, and vessels: Metaphors and body concepts in Mesopotamian gynaecological texts. *Le journal des medecines cuneiformes*, 22, 1–23.
- Stol, M. (2000). *Birth in Babylonia and the bible its mediterranean setting*. Styx Publications.
- Thureau-Dangin, F. (1921). Rituel et amulettes contre Labartu. *RA*, 18(4), 161-198. <https://www.jstor.org/stable/23283951>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Dizi. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 11 Ekim 2022’de <https://sozluk.gov.tr/adresinden> alındı.
- Ulutaş, G., & Öz Kiriş, E. (2022). Eski Mezopotamya’da bazı ruhsal hastalıkların doğaüstü güçlerle ilişkisi. *OANNES-Uluslararası Eskiçağ tarihi araştırmaları dergisi*, 4(1), 277-303. <https://doi.org/10.33469/oannes.1058172>
- Van Buren, E. D. (1945). Amulets in Ancient Mesopotamia. *Or*, 14, 18-23. <https://www.jstor.org/stable/43072435>.
- Wartke, R. B. (2011). Stein. B. archäologisch. In *RZA* (2nd ed., Vol. 13, ss. 127-131). De Gruyter.
- Yalvaç, K. (1965). Eine liste von amulettsteinen im museum zu Istanbul. In H. G. Güterbock, & T. Jacobsen (Eds.), *Asyriological studies: Vol. 16. studies in honor of Benno Landsberger on his seventy-fifth birthday April 21* (ss. 329-337). University of Chicago Press.
- Zisa, G. (2021). *The Loss of male sexual desire in Ancient Mesopotamia*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110757262>

Kısaltmalar

A Museum number of cuneiform texts in The Oriental Institute of the University of Chicago.

AMT Reginald Campbell Thompson, Assyrian Medical Texts from the Originals in the British Museum. London: H. Milford, Oxford University Press, 1923.

AO 1) Der Alte Orient (Leipzig 1900 ff.). 2) Museum siglum Louvre (Antiquités orientales).

AoF Altorientalische Forschungen (Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients), (Berlin 1974 ff.).

ArAn Archivum Anatolicum (Anadolu Arşivleri), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Dergisi.

BAM Franz Köcher, Die babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen.

Berlin: de Gruyter, 1963;80.

- BM** Museum number of cuneiform tablets in the British Museum.
- CAJ** Cambridge Archaeological Journal.
- CT** Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum.
- CTMMA** Cuneiform Texts in the Metropolitan Museum of Art.
- JNES** Journal of Near Eastern Studies.
- K.** Museum number of a cuneiform tablet in the Kuyunjik collection of the British Museum.
- KAR** E. Ebeling, Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. WDOG 28 and 34. Leipzig: Hinrichs, 1915;23.
- LKA** Erich Ebeling and Franz Köcher, Literarische Keilschrifttexte aus Assur. Berlin: Akademie-Verlag, 1953.
- NABU** Nouvelles Assyriologiques Breves et Utilitaires.
- Or** Orientalia, Nova Series.
- RA** Revue d' Assyriologie et d' Archeologie Orientale.
- RIA** Reallexikon der Assyriologie und vorderasiatischen Archäologie.
- Sm** Cuneiform text in the Smith collection of the British Museum.
- SpTU** Spätbabylonische Texte aus Uruk.
- SpTU I** Hermann Hunger, Spätbabylonische Texte aus Uruk 1. Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 9. Berlin: Gebr. Mann, 1976.
- SpTU II** Egbert von Weiher, Spätbabylonische Texte aus Uruk 2. Ausgrabungen der deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 10. Berlin: Gebr. Mann, 1983.
- SpTU III** Egbert von Weiher, Spätbabylonische Texte aus Uruk 3. Ausgrabungen der deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk Warka 12. Berlin: Gebr. Mann, 1988.
- SpTU IV** Egbert von Weiher, Uruk: Spätbabylonische Texte aus dem Planquadrat U 18. SpTU 4. AUWE 12. Mainz: von Zabern, 1993.
- SpTU V** Egbert von Weiher, Uruk: Spätbabylonische Texte aus dem Planquadrant U 18. SpTU 5. AUWE 13. Mainz: von Zabern, 1998.
- STT** O. R. Gurney and J. J. Finkelstein, The Sultantepe Tablets. Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara 3 and 7. London: British Institute of Archaeology at Ankara, 1957, 1964.
- TDP** René Labat, Traité akkadien de diagnostics et pronostics médicaux. Paris: Academie Internationale d'histoire des sciences, 1951.
- UET** Ur Excavation Texts.
- ZA** Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete, (from 1939) und Vorderasiatische Archäologie (Leipzig ... Berlin 1886 ff.).

Serap ATASEVER BELLİ

Dr. Öğr. Üyesi | Asst.Prof.
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of English Language and Literature, Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0003-3605-4943
serap.belli@erzurum.edu.tr

Fatih YILDIRIM

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-3149-8791
fatih.yildirim@erzurum.edu.tr

İnci YILMAZLI TROUT

Dr. | Ph.D.
Incarnate Word Üniversitesi, Dreeben Eğitim Fakültesi, San Antonio-Teksas-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
University of the Incarnate Word, Dreeben School of Education, San Antonio-Texas-UNITED STATES OF AMERICA
ORCID: 0000-0001-8907-5620
yilmazli@uiwtx.edu

Oğuzhan EKİNCİ

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Psychology, Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-5948-7824
oguzhan.ekinci@erzurum.edu.tr

İngiliz Dili ve Edebiyatı Öğrencilerinin Mesleki İlgisi ve Uyumlarının Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirilmesi

Öz

Üst stratejik belgeler ve politikalar incelendiğinde ülkemizin yabancı dil eğitim ve öğrenimine yönelik büyüme hedefleri açıkça gözükmektedir. Buna karşın uzun yıllardır gösterilen çabalara rağmen yapılan araştırmalar göstermektedir ki yabancı dil öğrenimi istenilen düzeye gelememiştir. Ülkemizi bu başarıya götürecek en önemli unsurların başında bu iş ile uğraşan insan kaynaklarının geldiği aşikâr olan bir diğer konudur. Özellikle meslek olarak bu işi seçmeyi planlayan ve kariyer planlarını yabancı dil öğrenimine yoğunlaştırmış insanların bu aşamaya gelirken yaşadıkları süreçleri ve sorunları, aldıkları eğitimin kalitesini, mesleklerine karşı motivasyonlarını ve ilgilerini ortaya koymak oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu çalışma ile söz konusu unsurların tespit edilmesi ve sorunların ortaya çıkarılarak önermelerde bulunulması amaçlanmıştır. Bu ana amaca ulaşmak için derslerin başarı kriterlerini ve ders içeriğinden memnuniyeti ortaya koyan ifadelerle, eğitimi bırakma eğilimi ve diğerlerine kıyasla tahmini öğrenci performansı gibi değişkenleri ve bunun yanı sıra İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin içsel ve dışsal öğretmen olma isteğine ait nedenleri ölçmek için uluslararası literatürün teorik bilgisi ışığında bir ölçek geliştirilmiştir. Bu bağlamda ölçek için aynı şehirde bulunan iki ayrı üniversitede İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde eğitim gören yaklaşık 208 öğrenciden veri toplanmıştır. Verilere açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmış, ölçeğin yapısal geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmıştır. Ortalamalar verilerek sonuçlar, ilgili alan yazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mesleki ilgi, Mesleki uyum, Öğretmenlik mesleğini seçme nedenleri, İngiliz Dili ve Edebiyatı Öğrencileri.

Determining the Vocational Interests and Adjustments of English Language and Literature Students: A Scale Development

Abstract

A review of the strategic documents clearly shows that Turkey has growth targets for foreign language teaching and learning. However, despite the efforts made over many years, studies show that learning foreign languages has not reached the desired level. Obviously, the human resources working in this field are the most important factor that will lead Turkey to this success. Therefore, it is of the utmost importance to uncover especially the processes that people who plan to choose this field of study as a profession and who have focused on foreign language learning for professional purposes go through, the problems that they experience, the quality of the education they receive, and their motivation and interest in their profession. Thus, this study aims to identify these factors and to provide pedagogical implications by revealing these experiences and problems. To achieve these purposes, a scale was developed in the light of the relevant literature to measure the success criteria of the courses and the satisfaction with the course content, to measure the tendency to drop out and the estimated performance of students compared to others and to explore the intrinsic and extrinsic reasons behind the English Language and Literature students' desire to become language teachers. In this sense, data were collected from a total of 208 students studying in the Department of English Language and Literature at two different state universities in the same city. Exploratory and confirmatory factor analyses were used to analyze the data and to ensure the structural validity and reliability of the scale. The results are presented and discussed in the light of the literature.

Keywords: Vocational interest, Professional adjustment, Reasons for choosing teaching as a profession, English Language and Literature Students.

Giriş

Meslek seçimi, çok yönlü doğası nedeniyle akademik ve toplumsal alanda dikkat çeken bir kavramdır ve meslek seçiminin şekillenmesinde bireysel özellikler ve hedefler ile bireylerin içinde bulunduğu eğitim gibi çevresel yapı ve faktörlerin etkileşimi oldukça önemlidir. Bu bağlamda farklı eğitim ve gelişim alternatifleri gereksinimlerinin bireysel yetenek, ihtiyaç ve hedeflerine ne ölçüde karşılık geldiğini değerlendirmede öğrenciler desteklenmelidir. John L. Holland (1960; 1997) geleneğinden gelen ilgi anketleri, çeşitli kariyer ve gelişim fırsatları için uygunluğun (uyum) değerlendirildiği uluslararası alanda kullanılan ölçeklerdir. Ancak bu anketlerden elde edilen uyum değerlerinin geçerliliği tartışmalıdır. Bireysel çalışmalarda mesleki ilgiler ve gereksinimler ne kadar iyi eşleşirse görüşülen kişiler mesleki deneyimlerini ve davranışlarını o kadar olumlu değerlendirirler. Bununla birlikte genele yapılan birçok meta-analizde korelasyon çok geniş bir şekilde dağılır, bu da uygunluk ve mesleki kriterler arasında genelleştirilebilir bir bağlantı olduğunu kanıtlamayı zorlaştırır (Assouline & Meir, 1987; Tranberg vd., 1993; Tsabari vd., 2005). Dolayısıyla bireysel bazda değerlendirildiğinde mesleki ilgi envanterleri her ne kadar uyumlu olsa da genel açıdan bakıldığında aynı uyumdan söz etmek pek mümkün değildir. Bu nedenle sadece Holland'ın envanterini kullanarak mesleki ilgiyi tek başına anlamaya çalışmak yeterli değildir.

Öğrencilerin eğitim aldıkları bölüme isteyerek mi geldikleri, lisans eğitimleri başladıktan sonra buldukları çevreye uyumları, eğitim ve eğitimcilerine karşı motivasyonları ve bu motivasyonu etkileyen faktörlerin neler olduğunu ortaya koymak oldukça önemlidir. İlgili literatür incelendiğinde genel olarak öğrencilerin tercihleri ve eğitim hayatları ile ilgili birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Ancak İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin kariyer planlarına yönelik bu tür spesifik çalışmalara hem uluslararası hem de ulusal düzlemde pek fazla rastlanmamıştır (Üstünbaş, 2023). Bu bağlamda, Türkiye'de birçok üniversitede İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyan öğrencilere bu program kapsamında dil becerilerini geliştirmelerinin yanı sıra dilin gelişimi, dil edinim teorileri, İngiliz edebiyatı, tarihi ve kültürü, Amerikan edebiyatı, tarihi ve kültürü, İngilizce dil öğretim yöntemleri, çeviri gibi birçok konuda bilgi, yetkinlik ve eleştirel düşünme becerisi kazandırmak amaçlanmaktadır ve bu alanlara ilişkin çok geniş bir alanda iş istihdamı olanakları (ör. kamu ve özel eğitim kurumlarında öğretmenlik, reklam, yayınevleri, elçiliklerde görev alma, turizm sektörü, bankacılık alanlarında görev alma, uluslararası şirketlerde görev alma, senaryo yazarlığı, çevirmen, özel ya da kamu üniversitelerinde akademisyenlik vs.)

sunulmaktadır. Bu çeşitlilik, öğrencilerin programda öğrenim görürken ilgi alanlarını belirlemelerini ve ona ilişkin mesleği tercih etmelerini gerektirir. Bu kadar çok çeşitlilik varken özellikle ülkemizde İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin çok büyük bir çoğunlukla öğretmenlik mesleğini seçmek istemelerini (Üstünbaş, 2023) ve bu isteğin nedenlerini ortaya koymak önemlidir. Bu araştırma ile söz konusu öğrencilerin tercih ve yönelimlerine ilişkin veriler elde edilmesi, yapılan analizler sonucunda öneriler sunulması ve ayrıca ileride genel araştırmalar yapmak isteyen araştırmacılar için meta analizlerine veri kaynağı oluşturulması hedeflenmiştir. Bu nedenle İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencileri için mesleki uyuma yönelik uluslararası literatürden beslenen Türkçeye uyarlanmış bir ölçek geliştirilmesi ve durum analizi yapılması amaçlanmıştır.

Yükseköğretim Kurulunun uluslararasılaşma stratejisi altında yabancı dil öğrenimine verdiği önem ve konulan hedefleri değerlendirmek de önemlidir (YÖK Stratejik Plan, 2019). Bu çatı, stratejik plana uygun olarak üniversiteler de kendi ihtiyaç analizlerini ve hedeflerini buna göre uyarlamaktadır. Buna karşın yapılan araştırmalar, çeşitli sebeplerden ötürü arzulanan başarının yakalanamadığını göstermektedir (Gökdemir, 2005; Can & Can, 2014; Sunel, 1989). Şahin (2018), Altan ve Tekin (2017), Peker (2014), Saydı (2007), Kocaman (2014), Can ve Can (2014) gibi eğitim bilimci ve dil araştırmacılarına göre yabancı dil öğretme/öğrenme süreçleri olumsuz örneklerle doludur. Bu nedenle çeşitli metotlarla bu sorunların tespit edilmesi ve çözüm önerileri getirilmesi gerekmektedir. Bayır ve Yeşil'e (2019) göre yaşanan zorlukların önemli bir kısmı da öğrenenlerin yaşadığı öğrenme zorluklarından kaynaklanmaktadır. Bu öğrenme zorluklarını çeşitli bakış açılarıyla ortaya çıkaracak envanter bir ihtiyaç halini almıştır. Bu nedenle bu araştırmada İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin yaşadıkları mesleki ilgi ve uyuma ait tespitler yapılırken bu hususlara dikkat edilmiştir.

Materyal ve Yöntem

Bu araştırma için nicel araştırma yöntemlerinden birisi olan anket metodu benimsenmiştir. Böylelikle İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin mesleki ilgi ve uyumlarını ayrıntılı incelenmek amaçlanmıştır. Geçerliliği-güvenirliliği bu çalışmada sınanan bir veri toplama aracı ile büyük bir kitleden veri elde edilmesi amaçlanmıştır. Tarama modeli ile geçerliliği-güvenirliliği kontrol edilen veri toplama araçları ile fazla sayıda katılımcıdan elde edilen veriler kolaylıkla değerlendirilebilir (Büyüköztürk, 2014; Karadeniz vd., 2019). Nicel desenlerden sıklıkla tercih edilen tarama modelinin bu noktada uygulanabilir olmasından dolayı çalışma bu model ile kurgulanmıştır. Bu araştırmanın herhangi bir etik ihlale neden olmaması için araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre yapılmış; elde edilen veriler, bu çalışma dışında herhangi bir yerde kullanılmamış ve Erzurum Teknik Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 25.05.2023 tarihinde 06 sayılı ve 01 numaralı karar ile etik açıdan uygunluk raporu sağlanmıştır. Ayrıca bu araştırma, Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

2.1. Evren-Örnekleme

Evren, 2022-2023 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Türkiye'nin doğusunda aynı şehirde bulunan iki üniversitede İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi alan 425 lisans seviyesindeki öğrenciden oluşmaktadır. Örneklemin ise surveysystem (2023) üzerinden belirlenen en az 202 öğrenciden oluşması gerekmektedir. Fakat çalışmada daha fazla öğrenciye ulaşılmış ve 234 öğrenciden veri elde edilmiştir. 26 ölçek uygun doldurulmadığından dolayı araştırmaya dâhil edilmemiş ve toplam 208 öğrenciden elde edilen veriler ile analiz yürütülmüştür. Örnekleme hesaplama evresinde rastgele hareket edilmiş ve basit örnekleme yöntemi ile katılımcı seçilmiştir (Büyüköztürk vd., 2017). Örneklemin demografik özelliklere göre dağılımı Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1

Örneklemin Demografik Özelliklere Göre Dağılımı

Örnekleme Ait Özellikler		n	%
Cinsiyet	Erkek	43	20,7
	Kadın	165	79,3
Medeni Durum	Evli	11	5,3
	Bekâr	197	94,7
Öğretmen olmak istiyor musunuz?	Evet	176	84,6
	Hayır	32	15,4
Yaş	20 ve altı	45	21,6
	21 - 30	154	74
	31 - 40	5	2,4
	41 - 50	3	1,4
	51 ve üzeri	1	0,5
Eğitim süreniz	1 yıldan az	20	9,6
	1-2	66	31,7
	3-4	72	34,6
	5 yıl ve üzeri	48	23,1

Nicel Veri Toplama Aracı

Bu çalışmanın nicel veri toplama aracı, uluslararası literatürde kabul görmüş çeşitli çalışmalardan alınarak oluşturulmuştur. Katılımcılara ait kişisel bilgilerin elde edilebilmesi amacıyla katılımcılara cinsiyet, medeni durum, öğretmen olma isteği, yaş ve eğitim süreleri sorulmuştur. Oluşturulan ölçek 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Mesleki ilgi ve uyumları ortaya koymak amacıyla; birinci alt boyut derslerin başarı kriterleri ve ders içeriğinden memnuniyet Schmitt ve ark.nın (2008) ölçeğinden 6 ifade ve Westermann ve ark.nın (1996) ölçeğinden üç ifade ile oluşturulmuştur (DBK ve DİM). İkinci alt boyut olan eğitimi bırakma eğilimi Ditton, (2000)'nin ve Nagy'nin (2006) ölçeklerinden 4 soru ile oluşturulmuştur (EBE). Üçüncü alt boyut diğerlerine kıyasla tahmini öğrenci performansı Nagy'nin (2006) ölçeğinden 7 soru ile uyarlanmıştır (OPI). Bu üç boyutu Putz (2011)'in de bir modelde benzer ifadelerle ele aldığı görülmüştür. Dördüncü ve beşinci alt boyut olan öğretmenlik mesleğini seçmenin içsel ve dışsal nedenleri (OMI) Mayr (1998)'in çalışmasından Atav ve Altınoğlu (2013)'nin Türkçeye uyarlamasından 8 (içsel) ve 4 (dışsal) soru olmak üzere toplam 12 ifade olarak alınmıştır. Orijinal dillerinden çevrilen anketler Türkçeden İngilizceye tekrar çevrilmiş anlam kaybı olup olmadığı dil bilim uzmanlarınca incelenmiştir. Anketin kapsam ve görünüş geçerliğinin sınınanabilmesi amacıyla Eğitim Bilimleri alan uzmanlarına başvurulmuştur. Uzman görüşü sonrasında ankete son şekli verilirken; ölçeğin pilot çalışması 65 kişi üzerinde yapılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğinin denetlenebilmesi için önce açıklayıcı faktör analizi (AFA) ardından doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır.

Araştırma Bulguları

İlk olarak Açıklayıcı Faktör Analizinde ulaşılan verilere aşağıdaki Tablo 2 ve Şekil 1'de yer verilmiştir.

Tablo 2

Mesleki Uyum Faktör Analizi

Değişken No	Faktörler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans	Cronbach Alfa (Toplam 0,891)	KMO
Faktör: DBK ve DİM					
DBK1		,824	33,579	0,914	0,899

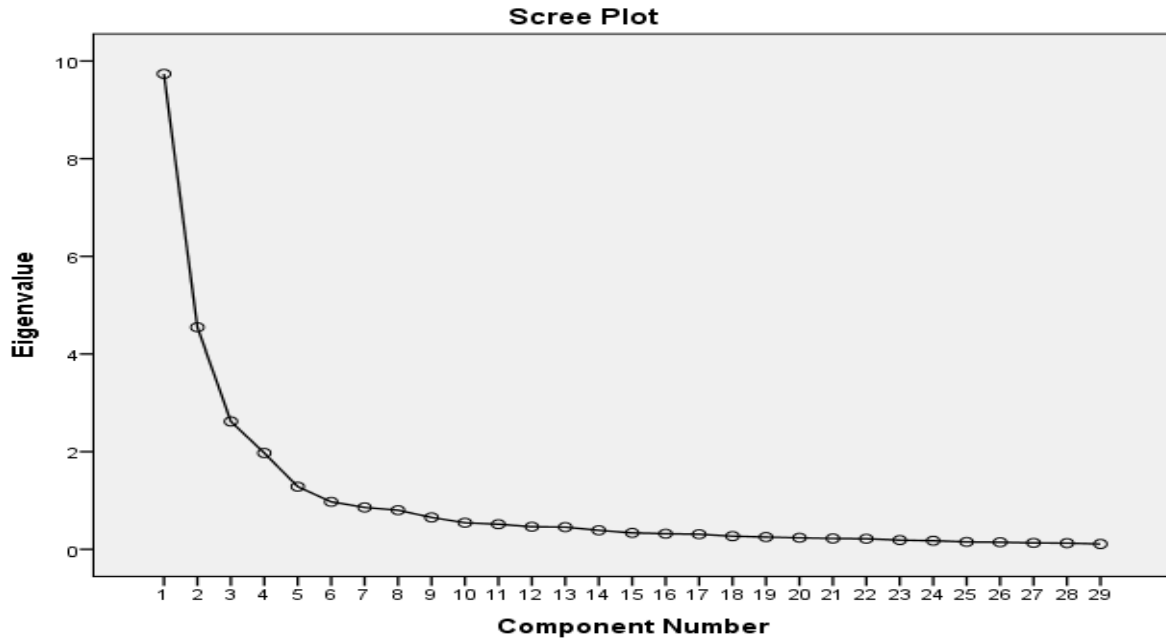

DBK2	,558		
DBK3	,851		
DBK4	,849		
DBK5	,813		
DBK6	,609		
DBK7	,722		
DBK8	,739		
DBK9	,716		
Faktör: EBE			
EBE 1	,814		
EBE 2	,758	15,683	0,803
EBE 3	,729		
EBE 4	,775		
Faktör: OPI			
OPI1	,811		0,876
OPI2	,827	9,029	
OPI3	,908		
OPI4	,773		
Faktör: ICSEL			
OMI1	,798		
OMI2	,731		
OMI3	,679		
OMI4	,838	6,802	0,938
OMI5	,863		
OMI6	,852		
OMI7	,841		
OMI8	,775		
Faktör: DISSAL			
OMI9	,741		
OMI10	,766	4,430	0,923
OMI11	,777		
OMI12	,755		
Bartlett Küresellik Testi (p) = 0,000		Toplam Varyans	69,522

Ölçek ile elde edilen verilerin güvenilirliği Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı (α) ve iki yarı test ile kontrol edilmiştir. (α)'nın alabileceği değerler (0-1) ve anlamları şu şekildedir: 0-.40=çok düşük, .41-.60=düşük, .61-80=orta; .81-1.00=yüksek şeklindedir (Can, 2018; Morgan vd., 2004). Ölçekten elde edilen (α) değerleri ile iki yarı test sonuçlarına Tablo 2'de yer verilmiştir. (α) değerleri ile iki yarı test sonuçları incelendiğinde; ölçek ile elde edilen verilerin yüksek derecede güvenilir olduğu ifade edilebilir.

Şekil 1

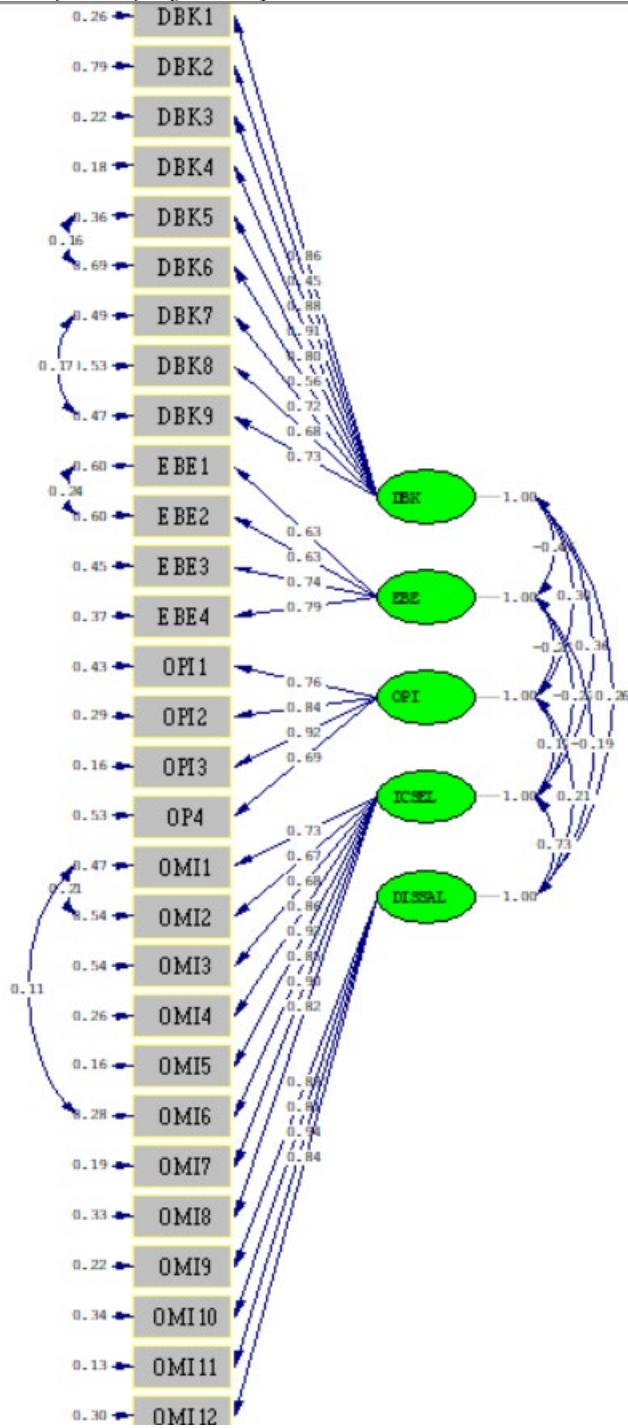
Alt Boyutları Gösteren Grafik

EBE alt boyutunda bir ifade ve OPI alt boyutunda 3 ifade 0,30'un altında olduğu için ölçekten bu aşamada çıkarılmıştır. Açıklayıcı faktör analizinde kalan faktör yüklerine bakıldığında tüm faktörlerin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmüştür. Açıklayıcı faktör analizi sağlandıktan sonra doğrulayıcı faktör analizi yapılmış standardize faktör yükleri aşağıdaki Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2

DFA'da Ulaşılan Beş Boyutlu Yapı

Şekilde yer alan DFA diyagramı incelendiğinde tüm boyutlara ait madde yüklerinin 0.50'nin üstünde olduğu görülmektedir. Jöreskog ve Sörbom'a (1996) göre madde yükü 0.50'nin olan maddeler ilgili boyut için anlam taşımaktadır. Bu sebeple DFA sonucunda herhangi bir madde ölçekten çıkartılmamıştır. DFA'da elde edilen yapı ve uyum indeksleri incelenmiş ve DBK5-DBK6, DBK7-DBK9, EBE1-EBE2, OMI1-OMI2 ve OMI1-OMI6 maddeleri arasında bir modifikasyon yapılarak mevcut yapı ile uyum indekslerinin daha iyi hale gelmesi sağlanmıştır. DFA sonucunda değerlendirilen uyum indeksleri; Ki-Kare Uyum Testi (CMIN/DF), Yaklaşık

Hatalar Ortalama Karekökü (RMSEA), ve Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri (CFI-IFI-TLI) şeklindedir (Çapık, 2014; Hooper vd., 2008). Nihai aşamada ulaşılan uyum indeks değerleri ile bu değerlerin karşılaştırılabileceği referans değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3

İndeks	Referans		DFA Sonucunda Ulaşılan Sonuç	
	Kabul Edilebilir (KE)	İyi	Ölçüm	Değerlendirme
CMIN/DF	$3 < \chi^2 / sd \leq 5$	$0 < \chi^2 / sd \leq 3$	1.63	İYİ
RMSEA	$.05 \leq RMSEA \leq .08$	$0 \leq RMSEA \leq .05$	.055	KE
CFI	$.90 < CFI \leq .94$	$.95 < CFI \leq 1$	.98	İYİ
NFI	$.90 < NFI \leq .94$	$.95 < NFI \leq 1$	.94	KE
NNFI	$.90 < NNFI \leq .94$	$.95 < NNFI \leq 1$	.97	İYİ
DF			362	
CMIN			592,37	

Tablo 3'te yer alan uyum indeks değerleri Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller (2003), Meydan ve Şeşen (2011) ile Yüce ve Korucuk (2020) tarafından belirtilen referans aralıklarda olduğundan dolayı ölçeğin beş boyutlu yapısının doğrulandığı ifade edilebilir.

Tablo 4

YARGILAR	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Toplam		Ort - X	S.S
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
	Derslerin içeriği ilgi alanlarıma uyuyor.	7	3,4	25	12,0	31	14,9	104	50,0	41	19,7	208		
Derslerdeki diğer öğrenciler benim gibi benzer şeylerle ilgileniyorlar.	16	7,7	37	17,8	68	32,7	69	33,2	18	8,7	208	100	3,17	1,07
Derslerde beni gerçekten ilgilendiren şeyler öğreniyorum.	11	5,3	19	9,1	37	17,8	96	46,2	45	21,6	208	100	3,70	1,07
Sonuç olarak, dersler tam bana göre.	10	4,8	31	14,9	55	26,4	75	36,1	37	17,8	208	100	3,47	1,09
Dersler, hedeflerime ve hayallerime ulaşmama yardımcı oluyor.	14	6,7	24	11,5	44	21,2	84	40,4	42	20,2	208	100	3,56	1,14
Derslerde beceri ve yeterliliklerimi kullanabiliyorum.	14	6,7	29	13,9	51	24,5	81	38,9	33	15,9	208	100	3,43	1,12
Mevcut ders içeriklerinden genel olarak memnunum.	14	6,7	32	15,4	42	20,2	100	48,1	20	9,6	208	100	3,39	1,07

Dersleri gerçekten ilginç buluyorum.	13	6,3	24	11,5	44	21,2	89	42,8	38	18,3	208	100	3,55	1,11
Derslerden gerçekten zevk alıyorum.	14	6,7	27	13,0	60	28,8	75	36,1	32	15,4	208	100	3,40	1,10
												Genel ortalama	3,49	1,09

Tablo 4'te verilen sonuçlara göre; derslerin başarı kriterlerine ilişkin ifadelerin %57,67'sinin katılıyorum / kesinlikle katılıyorum, % 19,27'si ise katılmıyorum / kesinlikle katılmıyorum seçeneklerinde toplandığı görülmektedir. Derslerin başarı kriterlerine ait ifadeler arasındaki "Derslerin içeriği ilgi alanlarıma uyuyor." ifadesi en yüksek ortalamaya (3,71), "Derslerdeki diğer öğrenciler benim gibi benzer şeylerle ilgileniyorlar." ifadesi ise en düşük ortalamaya (3,17) sahiptir.

Tablo 5

Katılımcıların Eğitimi Bırakma Eğilimi İle İlgili Görüşleri

YARGILAR	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Toplam		Ort - X	S.S
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Sık sık üniversiteyi bırakmayı düşünürüm.	80	38,5	62	29,8	22	10,6	29	13,9	15	7,2	208	100	2,22	1,29
Eğitimimi tamamen bırakmayı ciddi olarak düşünüyorum.	131	63,0	45	21,6	25	12,0	4	1,9	3	1,4	208	100	1,57	0,88
Tekrar seçebilseydim, tamamen farklı bir bölüm seçerdim.	65	31,3	56	26,9	42	20,2	22	10,6	23	11,1	208	100	2,43	1,32
Bölümümü değiştirmeyi ciddi olarak düşünüyorum.	105	50,5	57	27,4	32	15,4	10	4,8	4	1,9	208	100	1,80	0,99
												Genel ortalama	2,01	1,12

Tablo 5'te verilen sonuçlara göre eğitimi bırakma eğilimi ile ilgili ifadelerin %37,05'i katılıyorum / kesinlikle katılıyorum, % 72,25'i ise katılmıyorum / kesinlikle katılmıyorum seçeneklerinde toplandığı görülmektedir. Eğitimi bırakma eğilimine ait ifadeler arasındaki "Tekrar seçebilseydim, tamamen farklı bir bölüm seçerdim." ifadesi en yüksek ortalamaya (2,43), "Eğitimimi tamamen bırakmayı ciddi olarak düşünüyorum." ifadesi ise en düşük ortalamaya (1,57) sahiptir.

Tablo 6

Katılımcıların Öğrenci Performansına İle İlgili Görüşleri

YARGILAR	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Toplam		Ort - X	S.S
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Diğerlerine göre derslerimde çok başarılıyım	18	8,7	50	24,0	74	35,6	54	26,0	12	5,8	208	100	2,96	1,04
Dönemin en iyilerinden biri olarak mezun olacağım	23	11,1	49	23,6	66	31,7	51	24,5	19	9,1	208	100	2,97	1,14
Dönemin en iyi öğrencileri arasındayım	21	13,0	50	24,0	76	36,5	40	19,2	15	7,2	208	100	2,84	1,10
Diğer öğrencilerle karşılaştırıldığında derslerimde daha iyiyim	18	8,7	40	19,2	69	33,2	68	32,7	13	6,3	208	100	3,09	1,06
												Genel ortalama	2,97	1,06

Tablo 6'da verilen sonuçlara göre katılımcıların öğrencilik performansı ile ilgili ifadelerin %32,7'si katılıyorum / kesinlikle katılıyorum, % 33,05'i ise katılmıyorum / kesinlikle katılmıyorum seçeneklerinde toplandığı görülmektedir. Katılımcıların öğrencilik performansına ait ifadeler arasındaki "Diğer öğrencilerle karşılaştırıldığında derslerimde daha iyiyim" ifadesi en yüksek ortalamaya (3,09), "Dönemin en iyi öğrencileri arasındayım" ifadesi ise en düşük ortalamaya (2,84) sahiptir.

Tablo 7

Katılımcıların Öğretmenlik Mesleğini İsteme Nedenleri İle İlgili Görüşleri

YARGILAR	Kesinlikle katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle katılıyorum		Toplam		Ort - X	S.S
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%		
Çocuklarla ilgilenilirken edinilen olumlu deneyimler	38	18,3	34	16,3	30	14,4	77	37,0	29	13,9	208	100	3,12	1,35
Okul çağıma ait güzel anılar	40	19,2	28	13,5	36	17,3	75	36,1	29	13,9	208	100	3,12	1,35
Bazı şeyleri kendi öğretmenlerimden daha iyi yapma isteği	26	12,5	22	10,6	28	13,5	68	32,7	64	30,8	208	100	3,59	1,35
Öğretmenlik mesleğinin toplum için önemi	31	14,9	21	10,1	19	9,1	68	32,7	69	33,2	208	100	3,59	1,42

Öğretmenlik mesleğinin çok yönlülüğü	27	13,0	24	11,5	14	6,7	74	35,6	69	33,2	208	100	3,64	1,38
Çocuklarla, gençlerle birlikte olmaktan mutlu olma	37	17,8	22	10,6	32	15,4	68	32,7	49	23,6	208	100	3,34	1,41
Eğitime ilgi	28	13,5	22	10,6	23	11,1	68	32,7	67	32,2	208	100	3,60	1,38
Pedagojik yeteneklerim	24	11,5	31	14,9	53	25,5	65	31,32	35	16,8	208	100	3,7	1,24
İş güvencesinin olması	30	14,4	26	12,5	22	10,6	71	34,1	59	28,4	208	100	3,49	1,39
Oturulan yere yakın çalışabilme imkânı	30	14,4	36	17,3	34	16,3	65	31,3	43	20,7	208	100	3,26	1,35
Uygun çalışma saatleri	26	12,5	23	11,1	18	8,7	76	36,5	65	31,3	208	100	3,63	1,36
Serbest çalışma imkânı	29	13,9	26	12,5	31	14,9	68	32,7	54	26,0	208	100	3,44	1,36
												Genel ortalama	3,40	1,36

Tablo 7’de verilen sonuçlara göre katılımcıların öğretmenlik mesleğini isteme nedenleri ile ilgili ifadelerin %59,20’si katılıyorum / kesinlikle katılıyorum, % 27,28’i ise katılmıyorum / kesinlikle katılmıyorum seçeneklerinde toplandığı görülmektedir. Öğretmenlik mesleğini isteme nedenlerine ait ifadeler arasındaki “Pedagojik yeteneklerim” ifadesi en yüksek ortalamaya (3,7), “Çocuklarla ilgilenilirken edinilen olumlu deneyimler” ve “Okul çağıma ait güzel anılar” ifadeleri ise en düşük ortalamaya (3,12) sahiptir.

Kavramlar arası ilişkilere aşağıda Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8

Korelasyon Analizi

	Değiş.	X	Std.S	1	2	3	4	5
1	DBK ve DİM	3,4866	0,83859	1				
2	EBE	2,0060	0,90237	-,395**	1			
3	OPI	2,9639	0,92628	,288**	-,243**	1		
4	ICSEL	3,4081	1,13553	,339**	-,193**	,192**	1	
5	DISSAL	3,4579	1,23225	,250**	-,172*	,221**	,688**	1

Eğitimi bırakma eğilimi, tüm boyutlarla negatif ilişkilidir. Ders başarı kriteri ve ders içeriğinden memnuniyet, performans, içsel ve dışsal nedenler arasında anlamlı ve olumlu ilişki bulunmaktadır.

Öğrencilerin öğretmen olmayı isteyip istemedikleriyle ilgili t test sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9

Öğretmenlik İsteği ile İlgili T Test Sonuçları

Değişken	N	X	St. Sapma	t	p
DBK					
<i>Evet</i>	176	3,5423	0,84505	2,482	,024*
<i>Hayır</i>	32	3,1806	0,74174		
EBE					
<i>Evet</i>	176	1,9645	0,88549	-1,462	,120
<i>Hayır</i>	32	2,2344	0,97331		
OPI					
<i>Evet</i>	176	3,0270	0,90494	2,202	,021*
<i>Hayır</i>	32	2,6172	0,97960		

Öğretmen olmak isteyenlerin ders başarı kriteri ve ders içeriğinden memnuniyet düzeyleri, diğerlerine göre anlamlı olarak yüksektir. Eğitimi bırakma eğiliminde anlamlı farklılık bulunamamıştır. Öğrenci performansında öğretmen olmak isteyenlerin düzeyi, istemeyenlere oranla anlamlı olarak yüksektir.

Sonuç ve Tartışma

İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin mesleki ilgilerini ve öğretmenlik mesleğine yönelmelerini nedenleriyle beraber ölçebilmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, aynı şehirde faaliyet gösteren iki ayrı üniversitenin toplam 208 İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencisi üzerinde anket tekniği aracılığıyla veri toplanmıştır. İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin yaklaşık %85 oranıyla çok yüksek bir düzeyde öğretmen olmak istedikleri görülmüştür. Boyutların ortalamaları değerlendirildiğinde eğitimi bırakma eğilimlerinin çok düşük olması, olumlu bir durumdur. Ancak çok çeşitli ve geniş bir meslek yelpazesi olmasına karşın öğrencilerin büyük bir çoğunluğu sadece öğretmen olmak istemektedir. Kendine özgü birtakım içsel ve dışsal nedenleri bulunan bu duruma ilişkin bilgiler aşağıda verilecektir. Bunun yanı sıra genel olarak ders başarı kriterleri ve ders içeriğinden memnuniyet ortalamaları düşük olmasa bile çok yüksek seviyede değildir, söz konusu bu durum ayrıca düşünülmelidir.

Ders başarı kriterleri ve ders içeriğinden memnuniyet ifadeleri incelendiğinde “Derslerin içeriği ilgi alanlarıma uyuyor”, “Derslerde beni gerçekten ilgilendiren şeyler öğreniyorum” gibi uyum ifadeleri 3,70 oranı ile daha yüksekken “Mevcut ders içeriklerinden genel olarak memnunum”, “Derslerden gerçekten zevk alıyorum” gibi memnuniyet ifadeleri 3,40 oranı ile nispeten daha düşüktür. Bölüm yöneticilerinin bu oranları artıracak birtakım tedbirler almaları gerekmektedir. Hem modern yöntemler takip edilip müfredatlar uygun olarak güncellenmeli hem de farkındalıklarının artırılması için öğrenciler içeriklerle ilgili derslerde mutlaka bilgilendirilmelidir. Päßler (2011)’e göre mesleki ilgi alanları ve belirli bilişsel yetenekler, mesleki seçim kriterlerinin yaklaşık %70’ini açıklamaktadır. Bu bağlamda öğrencilerin bilişsel yeteneklerini yükseltecek müfredatların oluşturulması önem arz etmektedir.

Öğrencilerin eğitimi bırakma eğilimleri yaklaşık 2 oranı ile çok düşük bir seviyededir. Bu durum, öğrencilerin motivasyonlarını sağlamak için olumlu bir görünüm arz etmektedir. Öte yandan öğrencilerin diğerlerine kıyasla performansları, 3 ortalama ile kararsızım düzeyindedir. Bu durum, katılımcı öğrencilerin başarılarının yakın bir performansa sahip olduklarına işaret etmektedir. Eğitimi bırakma eğilimleri düşük olmasına rağmen öğrencilerin bireysel yetenek profilleri, rehber veya danışmanları tarafından iyi teşhis edilmelidir. Bu öneri, Heublein ve ark. (2010) tarafından yapılan ve performans sorunlarının eğitimi bırakma kararında giderek daha belirleyici bir faktör hâline geldiği sonucuna ulaşan çalışmayla benzerlik göstermektedir. Bireysel

yeteneklere ilişkin geri bildirimlerin mesleki ilgi profilleri ile karşılaştırılması, gerçekçi olmayan beklentilerin düzeltilmesine yardımcı olabilir.

Öğrencilerin yaklaşık %85'inin öğretmenlik mesleğini tercih etmesinin içsel nedenlerine bakıldığında “bazı şeyleri kendi öğretmenlerimden daha iyi yapma isteği”, “öğretmenlik mesleğinin toplum için önemi”, “öğretmenlik mesleğinin çok yönlülüğü”, “eğitime ilgi”, “pedagojik yeteneklerim” gibi içsel sebeplerin nispeten daha yüksek bir oranla öğrencilerin ilgisini çektiği görülmektedir. “Oturulan yere yakın çalışabilme imkânı”, “serbest çalışma imkânı” gibi dışsal sebeplerde ortalama biraz daha düşmektedir. İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin çok geniş bir iş yelpazesine sahip olmalarına rağmen öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun sadece öğretmenlik mesleğine yönelmeleri, bilişsel yeteneklerin farklı olduğuna dair farkındalığın düşüklüğüne işaret etmektedir. Bu durum, üniversitelerin sağlayacağı doğru danışmanlık veya rehberlik hizmetiyle yönetilebilir. Bu noktada Tracey ve Rounds'ın (1999) yaptıkları araştırma hem danışmanların hem de rehberlik arayan öğrencilerin mesleki ilgiye dair bilgileri ilişkilendirmekte ve yorumlamakta zorluk çektiklerini göstermektedir. Bu hususta İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümlerine Ackerman ve Heggstad (1997), Anthoney ve Armstrong (2010), Armstrong ve ark. (2008) ve Armstrong ve Rounds (2010) tarafından ampirik bulguları sistematik hâle getirmek ve entegre etmek için önerilen modeller, danışmanlar ve rehberlik arayan öğrencilere ilgi ve yetenekler arasındaki tutarsızlıkları ve eşleşmeleri belirlemek ve tartışmak için ortak bir kategorizasyon sistemi veya harita sağlayabilir. Meslek ya da kariyer danışmanlığınca bireylerin ilgi alanları, değerleri, yetenekleri, öz yeterlilik ve kişilik özellikleri gibi bireysel farklılıkları ve bu farklılıkların kariyer/meslek seçimiyle ilişkisinin bir arada ve birey bazında değerlendirilmesini savunan bu modeller konusunda akademik ve kariyer ile ilgili seçim kararlarına ilişkin öğrencileri bölümde okurken sorgulama ve doğru yönlendirme açısından hem öğretim üyeleri bilinçlendirilebilir hem de yükseköğretim kurumlarındaki ilgili birimlerce de farkındalık uyandırmak amacıyla faydalanılabilir.

Diğer yandan t-testi sonuçlarına bakıldığında öğretmen olmak isteyenlerin ders içeriğinden memnuniyet ve diğerlerine kıyasla öğrenci performans düzeyleri daha yüksektir. Bu durum, öğretmen olmak isteyen İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencilerinin daha çok motive olduklarının göstergesidir. Ayrıca korelasyon analizi sonuçları hem ders içeriğinden memnun olan öğrencilerin hem de diğerlerine kıyasla performansı yüksek olan öğrencilerin eğitimi bırakma eğilimlerinin azaldığını ortaya koymuştur. İlgi alanlarının uzun vadeli kariyer yönelimi üzerindeki etkisine ilişkin ilginç sonuçlar, Preston (1994, 2004) tarafından yapılan iki boyutsal çalışma ile de ortaya konmuştur. Çalışmalarında Preston, bilim ve mühendislik alanında eğitim almış kadınların kariyerlerinin ilerleyen dönemlerinde bu alanda çalışmamalarına neden olan faktörleri incelemiştir. Preston, zayıf iş-yaşam dengesi ve meslektaşlar ile üstler tarafından ayrımcılığa uğrama gibi faktörlere ek olarak kadınların uzun vadede kendi ilgi alanlarına daha çok yönelmelerini, diğer insanlarla daha fazla etkileşim kurmalarını ve diğer insanları desteklemelerini sağlayan profesyonel nişler aradıklarını göstermiştir. Bu sonuçların kültürler arası bağlamda da geçerli olduğunu tespit eden Grouzet ve ark. (2005) ve Barinaga (1994), bir ülkenin göreceli zenginliği ile mesleki seçim özgürlüğü ve sosyal yönelimli meslekleri seçme eğilimleri arasında bir korelasyon olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, mesleki seçimin göreceli ülke zenginliğiyle ilişkili olduğunun bir göstergesidir.

Mesleki ilgilerin daha sonraki eğitim ve kariyer seçimlerinin önemli bir belirleyicisi olduğu ortaya çıkmıştır. Baskın ilgi alanı özelliklerinin eşit olmayan dağılımı sadece kişi profillerinde değil, aynı zamanda mesleki profillerde de görülmektedir. Örneğin 1960-2000 yılları arasında ABD'deki işgücü piyasası verilerini analiz eden Reardon ve ark. (2007), tüm mesleklerin sadece %1'inin dilsel-sanatsal ilgi (A) alanında baskın olarak sınıflandırılabileceğini tespit etmiştir. Putz (2011)'in yaptığı araştırmaya göre çalışma ve kariyer danışmanlığının vazgeçilmez bir bileşeni olarak ilgi

anketlerinden faydalanılmalı ve öğrencilerin yetenekleri ile ilgi alanlarına ilişkin kapsamlı bir bakış açısı elde etmelerine destek olunmalıdır.

Çalışmada bilimsel literatür ışığında geliştirilen bu ölçek, nicel araştırma yöntemlerinin standartlarını karşılayarak geçerli ve güvenilir çıkmıştır. Bu nedenle gelecekte konuyla ilgili çalışma yapacak araştırmacılara öncelikle başka bağımsız değişkenlerle model kurmaları önerilmektedir. Bu bakımdan gelecekteki çalışmalar, ölçeğimizdeki sorulara ek olarak ilgi alanları, yetenekler ve kişilik özelliklerinin ortak bir modelle nasıl entegre edilebileceğini araştırmalıdır. Bu amaçla ilgilerin, kişilik özelliklerin ve bilişsel yeteneklerin gelişimine dair sorunlara odaklanan, bu bileşenlerin mesleki gelişim üzerindeki etkisini inceleyen boylamsal çalışmalar özellikle gereklidir. Bunun yanı sıra başka disiplinlerdeki araştırmacılar, geliştirilen bu ölçek sayesinde eğitim fakültesinde okumayıp öğretmen olmak isteyen diğer alan öğrencilerinin seçim nedenlerini ve mesleki ilgi oranlarını ortaya koyabilir.

Kaynakça

- Altan M. Z. & Tekin Ş. (2017). Küreselleşme, reform, yenilik, değişim ve eğitim: Neresindeyiz? Ne yapıyoruz?. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(13), 35-47. <https://doi.org/10.16989/TIDSAD.1332>
- Anthony, S. F. & Armstrong, P. I. (2010). Individuals and environments: Linking ability and skill ratings with interests. *Journal of Counseling Psychology*, 57, 3651. <https://doi.org/10.1037/a0018067>
- Armstrong, P. I. & Rounds, J. (2010). Integrating individual differences in career assessment: The atlas model of individual differences and the strong ring. *The Career Development Quarterly*, 59, 143153. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2010.tb00058.x>
- Armstrong, P. I., Day, S. X., McVay, J. P. & Rounds, J. (2008). Holland's RIASEC model as an integrative framework for individual differences. *Journal of Counseling Psychology*, 55, 118. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.55.1.1>
- Assouline, M. & Meir, E. I. (1987). Meta-analysis of the relationship between congruence and well-being measures. *Journal of Vocational Behavior*, 31(3), 319-332. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(87\)90046-7](https://doi.org/10.1016/0001-8791(87)90046-7)
- Atav, E. & Altunoğlu, B. D. (2013). Meslek ve alan seçiminde motivasyon ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 58-70. http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/shw_artcl-167.html
- Barinaga, M. (1994). Surprises across the cultural divine. *Science*, 263, 14681472. https://doi.org/10.1057/9780333981085_1
- Bayır, M. & Yeşil, R. (2019). Yabancı dil öğrenme zorlukları ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1573. <https://doi.org/10.33206/mjss.530574>
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Deneyisel desenler: Öntest-sontest, kontrol grubu, desen ve veri analizi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (23. baskı). Pegem Akademi Yayıncılık.
- Can, A. (2018). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Can, E. & Can, C.I. (2014). Türkiye'de ikinci yabancı dil öğretiminde karşılaşılan sorunlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 43-63. https://www.researchgate.net/publication/329687412_Turkiye'de_Ikinci_Yabanci_Dil_Ogretiminde_Karsilasilan_Sorunlar_Problems_Encountered_in_Second_Foreign_Language_Teaching_In_Turkey adresinden ulaşılmıştır.

Atasever Belli, S., Yıldırım, F., Yılmazlı Trout, İ. & Ekinci, O. (2024). İngiliz dili ve edebiyatı öğrencilerinin mesleki ilgi ve uyumlarının belirlenmesi: bir ölçek geliştirilmesi, *Mavi Atlas*, 12(1), 130-146.

Çapık, C. (2014). Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarında doğrulayıcı faktör analizinin kullanımı. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17(3), 196-205. https://www.researchgate.net/publication/279526642_Gecerlik_ve_guvenirlik_calismalarinda_dogrulayici_faktor_analizinin_kullanimi adresinden ulaşılmıştır.

Ditton, J. (2000). Crime and the city: Public attitudes towards open-street CCTV in Glasgow. *The British Journal of Criminology*, 40(4), 692–709. Retrieved from https://popcenter.asu.edu/sites/default/files/61-ditton-crime_and_the_city_public_attitudes_towards_open-.pdf

Gökdemir, C. V. (2005). Üniversitelerimizde verilen yabancı dil öğretimindeki başarı durumumuz. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 251-264. <https://socialsciences-ataunipress.org/EN/september-2005-0030>

Grouzet, F. M. E., Kasser, T., Ahuvia, A., Dols, J. M. F., Kim, Y., Lau, S., Ryan, R. M., Saunders, S., Schmuck, P. & Sheldon, K. M. (2005). The structure of goal contents across 15 cultures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 800816. 10.1037/0022-3514.89.5.800

Heublein, U., Hutzsch, C., Schreiber, J., Sommer, D. & Besuch, G. (2010). *Ursachen des studienabbruchs in bachelor- und in herkömmlichen studiengängen*. HIS HochschulInformations System GmbH.

Holland, J. L. (1960). *The relation of the vocational preference inventory to the sixteen personality factor questionnaire*. *Journal of Applied Psychology*, 44(4), 291-296. <https://doi.org/10.1037/h0049367>

Holland, J. L. (1997). Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments (3rd ed.). Psychological Assessment Resources.

Hooper, D., Coughlan, J. & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53 – 60. Retrieved from <https://academic-publishing.org/index.php/ejbrm/article/view/1224/1187>

Jöreskog, K. G. & Sörbom, D. (1996). *LISREL 8 user's reference guide*. Scientific Software.

Karadeniz, E. Koşan, L., Geçgin, E. & Beyazgül, M. (2019). Üniversite öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeylerinin analizi: Kafkas Üniversitesi Sarıkamış kampüsünde bir araştırma. *Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 17(2), 325-345. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.585285>

Kocaman, A. (2014). Yabancı dil öğretiminde yöntem ve ötesi. İçinde A. Sarıçoban & H. Oz (Eds.), *Türkiye'de yabancı dil eğitiminde eğilim ne olmalı? Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi anabilim dalı 1. yabancı dil eğitimi çalıştay bildirileri* (ss. 29-32). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Mayr, J. (1998). *Motive für die studien-und berufswahl. fragebögen zur erkundung des lebens und lernens an der pädagogischen akademie. Eine materialsammlung*. Pädagogische Akademie der Diözese Linz.

Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2011). *Yapısal eşitlik modellemesi Amos uygulamaları*. Detay Yayıncılık.

Morgan, G. A., Nancy, L. L., Gene, W. G. & Karen C. B. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Nagy, G. (2006). Berufliche interessen, kognitive und fachgebundene kompetenzen: Ihre Bedeutung für die Studienfachwahl und die Bewährung im Studium [Unveröffentlichte dissertation]. Freie Universität Berlin.

Päßler, K. (2011). *Die Bedeutung beruflicher Interessen und kognitiver Fähigkeiten für die Studien- und Berufswahl. Fakultät Wirtschafts und Sozialwissenschaften der Universität hohenheim*. [Dissertation, Universität Hohenheim] <http://opus.uni-hohenheim.de/volltexte/2012/699/>

- Peker, B. G. (2014). Materyal değerlendirmede prensip ve kriterler. İçinde A. Sarıçoban & H. Oz (Eds.), *Türkiye’de yabancı dil eğitiminde eğilim ne olmalı? Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi anabilim dalı 1. yabancı dil eğitimi çalıştayı bildirileri* (ss. 59-72). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Preston, A. E. (1994). Why have all the women gone? A study of exit of women from the science and engineering professions. *The American Economic Review*, 84, 1446-1462. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2117783>.
- Preston, A. E. (2004). *Leaving science. Occupational exit from scientific careers*. Russell Sage Foundation.
- Ackerman, P. L. & Heggstad, E. D. (1997). Intelligence, personality, and interests: Evidence for overlapping traits. *Psychological Bulletin*, 121, 219-245. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.121.2.219>
- Putz, D. (2011). *Erfassung beruflicher Interessen für die Studien- und Karriereberatung Ansätze zur Verbesserung der Kriteriumsvalidität der Interessenskongruenz*. [Unpublished doctoral dissertation]. Aachen University. <https://publications.rwth-aachen.de/record/63972/files/3550.pdf>
- Reardon, R. C., Bullock, E. E. & Meyer, K. E. (2007). A Holland perspective on the U.S. workforce from 1960 to 2000. *The Career Development Quarterly*, 55, 262-274. <https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2007.tb00082.x>
- Saydı, T. N. (2007). *Yabancı dil öğrenmede başarı şifreleri: Öğrenme stratejileri*. Bilişim Yayınevi.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness of fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74. <https://www.dgps.de/fachgruppen/methoden/mpr-online/>
- Schmitt, N., Oswald, F. L., Friede, A., Imus, A. & Merritt, S. (2008). Perceived fit with an academic environment: Attitudinal and behavioral outcomes. *Journal of Vocational Behavior*, 72(3), 317-335. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2007.10.007>
- Sunel, H. (1989). Yabancı dil öğretiminde metod sorunu. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 137-143. http://www.efdergi.hacettepe.edu.tr/shw_artcl-1472.html
- Surveysystem (2023, April 5). <https://www.surveysystem.com/sscalc.htm>
- Şahin K. (2018). Türkiye’de yabancı dil öğretimi, sorunlar ve çözüm yolları. İçinde H. Demir (Eds.) *Eğitimin Yeni Dinamikleri X. Ulusal Öğretmenim Sempozyumu Bildirileri* (ss. 58-64). Öncü Eğitimciler. 15.02.2022 tarihinde <https://www.researchgate.net/publication/330634106> adresinden ulaşılmıştır.
- Tracey, T. J. G. & Rounds, J. (1999). Inference and attribution errors in test interpretation. In R. K. Goodyear & J. W. Lichtenberg (Eds.), *Scientist-practitioner perspectives on test interpretation* (pp. 113-131). Allyn & Bacon.
- Tranberg, M., Slane, S. & Ekeberg, S. E. (1993). The relation between interest congruence and satisfaction: A metaanalysis. *Journal of Vocational Behavior*, 42(3), 253-264. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1993.1018>
- Tsabari, O., Tziner, A. & Meir, E. I. (2005). Updated meta-analysis on the relationship between congruence and satisfaction. *Journal of Career Assessment*, 13(2), 216-232. <https://doi.org/10.1177/1069072704273165>
- Üstünbaş, Ü. (2023). An intended or alternative profession?: ELL undergraduates’ attitudes towards being an English teacher. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 31(3), 404-412. <https://doi.org/10.24106/KEFDERGI-2022-0074>
- Westermann, R., Spies, K., Stahl, G. & Hesse, F. W. (1996). Relative effectiveness and validity of mood induction procedures: A meta-analysis. *European Journal of Social Psychology*, 26(4),

Atasever Belli, S., Yıldırım, F., Yılmazlı Trout, İ. & Ekinci, O. (2024). İngiliz dili ve edebiyatı öğrencilerinin mesleki ilgi ve uyumlarının belirlenmesi: bir ölçek geliştirilmesi, *Mavi Atlas*, 12(1), 130-146.

557–580.<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/%28SICI%291099-0992%28199607%2926%3A4%3C557%3A%3AAID-EJSP769%3E3.0.CO%3B2-4>

Yükseköğretim Kurulu. (2019). *Yükseköğretim Kurulu 2019-2023 stratejik planı*. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/strateji_dairesi/stratejik-plan/2019_2023_Stratejik_Plan.pdf

Yüce, A. & Korucuk, N. (2020). Coğrafi işaretli ürünleri satın almaya yönelik tutum ölçeği; Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3569-3581. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1059>

Murat BAHADIR

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof.
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Letters, Department of Philosophy, Erzurum-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-8767-2322
murat.bahadir@erzurum.edu.tr

Teknik İmkânlar Çağında Ölüm(süzlüğ)ün Dayanılmazlığı Üzerine

Öz

İnkâr edilemez bir gerçeklik olarak ölüm, tarih boyunca insanın gündemini işgal etmiştir. Bu süreçte değişen kültür ve gelişen teknolojiye bağlı olarak insanın ölüm ile olan ilişkisi farklılık (ölüme boyun eğmekten ölümsüz olmaya uzanan) göstermiştir. Antik Yunan'dan modern çağa önce doğayı anlama, sonrasında ise gelişen bilim ile aşma girişiminde bulunan insan, doğanın bir parçası olan ölümü de gündeminden çıkararak ölümsüz olmayı amaçlamıştır. Ancak zamanla ölümün, dolayısıyla da ölümsüz olmanın anlamı ve ölümsüzlüğün nasıl elde edileceği değişmiştir. Tarih boyunca ölümün neden olduğu yokluğun dayanılmazlığından korkan insan, ölümsüz olmanın sağlayacağı sonsuz varoluşa erişmeyi arzulamıştır. Mitsel inançlar çağlarından teknolojik metaverse çağına erişen insan için ölüm, mistik bir olgudan ziyade teknik bir olgu hâline gelmiştir. Özellikle transhümanizmin de etkisi ile gelecekte daha iyi bir yaşama erişeceğine inanan insan, ölümsüz olmayı arzulamıştır. Ancak ölümün dayanılmazlığına karşı ölümsüz olmanın insanı daha iyi bir konuma getirip getirmeyeceği tartışmalıdır. Bu bağlamda çalışmada dünya üzerindeki uzun varoluşu sürecinde dayanılmaz bir olgu olarak görülen ölüm düşüncesi karşısında insanın gelişen teknolojik imkânlar ile hedeflenen ölümsüzlüğe ulaşmasının ölüm gibi dayanılmaz bir durum olduğu dile getirilmektedir. Buna göre ölüm konusunda iki aşırı uç arasında gidip gelen insan için yaşam ve ölüm iç içedir. Yaşamak, ölmeyi baştan kabul etmektir. O yüzden insan, ölüm ile olan ilişkisinde belli bir dengeyi gözetmelidir. Dolayısıyla ölüm ne tamamen insanın gündeminden çıkmalı ne de tamamen yaşamını ve düşüncesini işgal etmelidir. İnsan hem toplumsal hem de bireysel bir boyutu olan ölüm ile olan ilişkisini anlamlı bir zemin (kültür) üzerinde bilinçli bir düşünme etkinliği ile inşa etmelidir. Bu noktada insanın en büyük yardımcısı, geçmişten bugüne ulaşmış olan düşünsel mirastır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ölümsüzlük, Teknoloji, Transhümanizm, Ölüm Kültürü.

On the Irresistibility of Death(lessness) in the Age of Technical Possibilities

Abstract

As an undeniable reality, death has occupied the human agenda throughout history. In this process, depending on the changing culture and developing technology, man's relationship with death has varied (ranging from submitting to death to being immortal). From Ancient Greece to the modern age, man, who first attempted to understand nature and then to overcome it with developing science, aimed to become immortal by removing death, which is a part of nature, from his agenda. However, over time, the meaning of death, the importance of being immortal and how to achieve immortality have changed. Throughout history, human beings, fearing the irresistibility of the absence caused by death, have desired to reach the eternal existence that immortality would provide. Death has become a technical rather than a mystical phenomenon for human beings who have reached the age of technological metaverse from the age of mythical beliefs. Especially with the influence of transhumanism, people who believe they will get a better life in the future have desired to be immortal. However, it is controversial whether being immortal against the irresistibility of death will bring people to a better position. In this context, in this study, it is expressed that in the face of the idea of death, which is seen as an unbearable phenomenon during the long existence on earth, it is an intolerable situation like death for human beings to reach the targeted immortality with the developing technological possibilities. Accordingly, life and death are intertwined for humans who oscillate between two extremes regarding death. To live is to accept death from the beginning. Therefore, man must observe a certain balance in his relationship with death. Thus, death should neither wholly disappear from the human agenda nor occupy their life and thoughts. Human beings should build their relationship with death, which has both a social and an individual dimension, on a meaningful ground (culture) through a conscious thinking activity. At this point, the most excellent helper of man is the intellectual heritage that has reached from the past to the present.

Keywords: Death, Immortality, Technology, Transhumanism, Culture of Death.

Giriş: İlk Çağ'dan Teknik İmkânlar Çağına Ölüm

İçermiş olduğu gizemler dolayısıyla ölüm, tarih boyunca insanın gündemini işgal eden bir gerçeklik olmuştur. Ölüm ve sonrası hakkındaki bilgiler, deneyimden ziyade inanca dayanıyor olsa da insanın bu dünyada başına gelen bir şey olması dolayısıyla ölüme farklı anlamlar yüklenmiştir. Kaldı ki verisiz bir olgu olarak ölümün ne olduğunu bilmemek, onunla ilişki kurulamayacağı ya da ona maruz kalınmayacağı anlamına gelmemektedir. İnsanın hayatında sadece bir kere başına gelen, tekrarı olmayan, birkaç kere deneyimlemenin sonunda en doğru formuna erişilebilecek bir şey olmaması dolayısıyla ölüm, kimilerine göre insanın sürekli olarak gündeminde olmuş, kimileri için ise en son düşünülmesi gereken bir şey olmuştur. Bu farklılığın ortaya çıkmasında insanın bilgi-algı düzeyi, inancı ve kişinin belli konularda doyuma ulaşp ulaşmaması gibi unsurlar etkili olmuştur. Bunun yanı sıra insanın ölüme karşı tutum ve beklentilerin içeriğini oluşturan üst bağlam olarak kültür de ölümün anlamını belirlemede etkilidir. Diğer bir ifadeyle ölümün yorumlanması kültürel olarak değişkendir ve toplumun dünyevi ve etik ideallerini yansıtır. Dolayısıyla insanın kendi ölümünden anladığı şey, kaçınılmaz olarak ölümün toplumda nasıl anlaşıldığına bağlıdır (Scarre, 2007, s. 36). Ancak ölen insanın etrafı ne kadar kalabalık olsa da herkes sadece kendi ölümünü tecrübe edeceği için ölüm esnasında her insan, tek başındadır (Bradatan, 2018, s. 88). Bu yüzden her çağda insan; kendi ölümü hakkında düşünmüş, ölüm ve ölümsüzlüğe dair farklı arzular içinde olmuştur.

Değişimin egemen olduğu görünüşler dünyasına karşılık değişimin olmadığı gerçek/ideal dünya anlayışının hâkim olduğu Antik Çağ'da ölüm, bu dünyanın geçiciliğinden kurtularak hakikate ulaşma aracı olması açısından önemli görülmüştür. Öyle ki felsefenin ölüme hazırlık olduğunu ileri süren Sokratik düşüncede ölüm, insanın hakkında düşünmesi gereken bir gerçeklik olmuştur. Diğer bir ifadeyle ölümü düşünmemek veya ölüme hazırlanmamak bu dünyanın geçiciliği içinde yok olmak anlamına gelirken, ölüm üzerine tefekkür etmek ve ölüme hazırlanmak esasında dünyanın kalıcı gerçekliğine ulaşmak demektir. Antik Çağ'da ölüme karşı takınılan bu tavır, Romalı birçok düşünür tarafından da dile getirilmiştir. Orta Çağ'da ise ölüm, Hıristiyanlığın vermiş olduğu anlam çerçevesinde insanı sonsuz yaşama ulaştıran bir durum olarak değerlendirilmiştir. Orta Çağ sonrası ilerleyen çağlarda seküler düşüncenin gelişmesi ile ölüm hem felsefe hem de sanatın daha az ilgilendiği bir konu haline gelmiştir. Bu noktada esas büyük değişim, insanın kendi gelişmesine duyduğu büyük umudun cisimleşmiş hâli olan Aydınlanma ile gerçekleşmiştir. Tarih karşıtı bir anlayış ile doğa bilimlerine duyulan aşırı güven, bu süreçte insanın ölüm karşısında duyduğu endişenin göz ardı edilmesinde önemli etkiye sahip olmuştur. Bu süreçte her ne kadar ölüm inkâr edilemese de bilimsel bir inceleme için uygun bir konu olarak görülmemiştir (Schopenhauer, 2013, s. 10).

Özellikle 20. yüzyıldan itibaren insanların kendi yataklarından çok hastanelerde ölmesi, cenaze işlerinin bir işletme problemi hâline gelmesi, yas gelenekleri ve ölüm referansının değişmesi ölümü kamusal alandan çıkarmıştır. Bununla birlikte yaşanan dünyanın tek gerçeklik olduğuna dair inanç, ölümün arka planda kalmasına neden olmuştur. Modern dönemde ölümün insanların gündeminden çıkmasının en önemli sebeplerinden biri de hayatın getirmiş veya yüklemiş olduğu sorumluluklar karşısında insanın kendisi ile baş başa kalacak imkân ve vaktinin kalmamasıdır. Güneş-ay tutulması gibi belli aralıklarda nadiren gerçekleşen olayları veya Halley kuyruklu yıldızını izleyebilme gibi 75-76 yıl gibi daha uzun periyodik aralıklarda görülen olayları gözlemleyebilmek adına yakalamış olduğu fırsat ve imkânları en iyi şekilde değerlendirmeye çalışan insan, özellikle de ömründe gerçekleşmesine bir kere şahit olacağı olaylar için önceden hazırlık yapmıştır. Ancak hayatında bir kere ölecek olmasına karşılık insanın ölüm karşısında aldığı tavır; ölümü dikkate almama, ölüm üzerine düşünmeme ve onu alt etme şeklinde olmuştur. Dolayısıyla insanların günlük yaşam endişeleri arasından çıkan ölüm, sadece ölümsüzlüğe ulaşma düşüncesinde olanların üzerine düşündüğü teknik bir konuya dönüşmüştür. Kartezyen felsefenin etkisi ile tüm dünyaya egemen olmaya çalışan modern bilimin doğayı tekniğe tabi kılması, insan ile doğa arasındaki

sınırların erimesine, bu da ölümün doğadan kaynaklanan bir zorunluluk değil, ertelenebilir ve aşılabilir organik bir bozukluk olarak görülmesine neden olmuştur (Dastur, 2019, s. 20-21). Ancak bu durum, insanın ölüm ile olan ilişkisini problemlili hâle getirmiştir.

20. yüzyılın başında ölümün kamusal yaşamdan çıkarılmasına karşılık yine bu yüzyılda binlerce insanın ölümüne neden olan olaylar ile ölüm, 1970'lerde kamuoyunu yeniden işgal etmeye başlamıştır. Ölümün halka açık bir konu olarak yeniden ortaya çıkmasında 1970 ve 1975 yılları arasındaki bilimsel dergilerde ölüme dair çalışmaların önceki yüzyıllara kıyasla daha fazla yer almasının yanı sıra tıp ve sağlık alanındaki gelişmeler, Vietnam Savaşı, Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası saldırısı, nükleer felaketler (Kışım felaketi, Çernobil kazası) 1960'larda algılanan şiddetin miktar ve kapsamındaki artış etkili olmuştur. Bununla birlikte ergenliğe kadar bir büyükbaba veya büyükanne ölümünü yaşamadan büyümüş olan Baby Boomer neslinin, aile üyelerinin ölümüyle yüzleşmek zorunda kalması ve yaşlı insan nüfusunun artmasına odaklanmasının yarattığı ikilik ile ilgili ortaya çıkan ahlaki sorular da bu sürece katkı sağlamıştır. Tüm bu olumsuzluklar, bilimin ölüme çare olacağı yönündeki inancı zayıflatmıştır (Hayslip & Peveto, 2005, s. 59-60). Bu da insanın ölüm karşısında kendisini nasıl konumlandıracağı noktasında bir belirsizliğin içerisine düşmesine, insanın kendisi ile ölüm arasındaki mesafeyi/ilişkiyi tam olarak ayarlayamamasına neden olmuştur.

Antik Çağ'da felsefenin ölüme hazırlık olduğu yönündeki düşüncelere rağmen modern çağda felsefe, istisnalar olmakla birlikte bu görevi yerine getirmekte çok başarılı olamamıştır. Bir zamanlar sınırlı bir ömre sahip olma bilincini taşıyan bir varlık olarak insanın yaşamında merkezî bir rol oynayan ölümün bir anlamlılık kaynağı olduğu kabulüne karşılık modern çağda ölüm, bir anlamlılık kaynağından çok aşılması-çözülmesi gereken bir soruna indirgenmiştir (Malpas & Solomon, 2017, s. 15-16). Özellikle metafizik karşıtı düşünce ile hakiki bilgeliliğin ölmeyi öğrenmek değil, yaşam üzerine düşünmek olduğunu iddia edenler, bedene kaybolan itibarını yeniden kazandırmak için çabalamışlardır (Dastur, 2019, s. 19). Öyle ki geleneksel toplumlarda varoluşun bir parçası olmasına karşılık ölüm, modern çağda varoluşun bir parçası değil karşıtı olarak görülmüştür. O yüzden de özellikle transhümanizm bağlamında bedeni yetkinleştirmeye ve ölümsüz olmaya yönelik çabalar daha çok gündeme gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde tanrılara kurban olmadan doğal biyolojik bir son olmaya kadar çok çeşitli anlamlar yüklenen ölümü inkâr edecek böyle bir kibir, her şeyin üstesinden gelecek güce sahip olduğunu iddia eden bilim ve teknoloji ile ortaya çıkmıştır (Eagleton, 2016, s. 113). 20. yüzyılda hızla gelişen teknolojiler sayesinde çeşitli problemlerin çözüme kavuşturulması, insanın her şeyi hatta ölümü de yenebileceği düşüncesinin doğmasına neden olmuştur. Böylece gelişen yeni teknolojiler ile insan, bir taraftan yeni bir dünya (dijital) tanımlaması yaparken diğer taraftan da bedensel kusurlarından kurtulmanın ve ölümsüzlüğe ulaşmanın hayalini gerçekleştirmek için çabalamaktadır. Ölümün fethedilmesi ya da feshedilmesi arzusuna neden olan bu durum, ölümsüzlüğe erişmek için insanın kendini yeniden inşa etmesi gerekliliğini doğurmuştur (Han, 2019, s. 83).

Modern teknoloji, ilk etapta insanı ölümsüz kılmaya da ölümün neden olacağı olumsuzlukları (sevdiği bir yakınının kaybetmenin neden olacağı üzüntü gibi) ortadan kaldırmak için çalışmaktadır. Bunlardan biri, ölen kişi ile ilgili toplanan veriler ile insanların sanal ortamda avatarlarının oluşturulmasıdır. Bu sayede insanın ölen yakınının sanal avatari ile metaverse evreninde görüşebilecek olması, ölümün neden olduğu yalnızlık ve kaybetme hissini bir nebze olsun dindirilmesine katkıda bulunacaktır (Henrickson, 2023). Böylece dijital olarak canlandırılan insan ile yaşıyormuş gibi etkileşimde bulunulma imkânı ortaya çıkacaktır. Bu etkileşim sürecinin yapay zekâ ile desteklenmesi ile sanal ortamda avatar olarak yeniden canlandırılan insanın her zaman aynı kaydı tekrar etmek yerine yeni durum ve sorulara farklı cevaplar verebilecek olması bu süreci daha gerçekçi ve etkili kılacaktır. İnsanların yaşamlarını giderek sosyal medya ve sanal ortamlar üzerinden sürdürmenin yaygınlaştığı 21. yüzyılda bu durum, olağan bir şey olarak karşılanacaktır (Strachan, 2022). Ölüm ile karşılaştığında ilk tepki olarak bu durumu inkâr eden insan için bu

gelişme, insan için ilk etapta heyecan verici bir deneyim olarak görülse de ilerleyen zamanlarda endişe verici ve dayanılmaz bir hal alabilir. Gerçekte öldüğü bilindiği için insan ile sanal dünyada olsa da gerçekmiş gibi bir iletişim deneyimi yaşamak, o insan ile ilgili hatıraların yeniden canlanmasına karşılık oluşacak yeni hatıraların sahteliği, insan için katlanılmaz bir duruma dönüşebilir.

Ölümün neden olacağı olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalardan bir diğeri modern mumyalama olarak nitelendirilebilecek olan kriyoniktir. Kriyonik, soğğun kimyasal süreçleri yavaşlattığı bilgisinden hareketle hasta olan bir insanın vücudunun hastalığın çaresi bulunana kadar soğukta muhafaza edilmesi uygulamasıdır. Bu yöntem dışında diğeri yöntem ise dolaylı zihin yüklemeye ya da dijital ölümsüzlük, yani gelecekte güçlü bir yapay zekâ tarafından yeniden yapılandırılmaya olanak sağlamak üzere bir kişi hakkındaki verilerin korunmasıdır (Turchin, 2018). İnsanı sanal bir varlık haline getirerek ölümsüz kılmayı amaçlayan bu çabalardan biri de insansı robotlar, transhümanizm, sibernetik ve canlı modellemesi konuları üzerine çalışan 2045 Girişimi'dir.¹ Ölümsüzlüğün dört adımla başlayacağını öne süren bu girişime göre ilk adım, insan beyninin dijital bir avatarla etkileşime girmesini sağlayacak yazılım; ikinci adım, sanal ortama nakledilen insan beyni tarafından kontrol edilebilecek bir robot avatarın geliştirilmesidir. Üçüncü adımda bu robot avatarın insandan modellenmiş ve insani bir kişiliğe sahip yapay bir zekâ ile donatılması, dördüncü adımda ise yapay zekâ ile geliştirilmiş sanal beyin ile insan bedeninden daha gelişmiş özelliklere sahip bir robot avatar ile birleştirilmesi öngörülmektedir. Bu şekilde bir robot ve holograma dönüşecek insan, ölümsüzlüğü kazanmış olacaktır. Öyle ki ileri düzey bir yapay zekânın getirilerini ifade eden tekillik düşüncesine yönelik araştırmalarıyla dikkat çeken Kurzweil, bu varlıkların inandırıcı olma özelliğine vurgu yaparak onların bilinçli birer varlık ve hatta insan olarak algılanabileceklerini iddia etmiştir (Kurzweil, 2020, s. 209-216). Buna göre aynı anılara sahip olduğu sürece (bu anılar farklı bir bedene aktarılmış olsa da) insanın yine aynı kişi olabilmesi mümkündür. Ancak bu durum, uyandığında kendisini dev bir böceğin bedeninde bulan Kafka'nın Dönüşüm (Kafka, 2010) hikâyesinde olduğu gibi bireysel kimlik için aynı zihinsel içeriklere sahip olmanın tek başına yeterli olup-olmayacağı tartışmasını gündeme getirmektedir. Öyküde ailesinin geçimine katkı sağlamak için zorunlu olarak çalışan ve bu zorunluluktan kurtulmak için bir böceğe dönüşmeyi göze alan Gregor Samsa'nın hayat hikâyesi anlatılmaktadır. Öykünün başkarakteri olan Gregor Samsa'nın kız kardeşi Grete Samsa ile başlangıçta iyi olan ilişkisi zamanla bozulur. İlk başlarda (örümcek olan) Gregor'u beslemek ve temizlemek için gönüllü olan kız kardeş, zamanla ona pis yemekler getirir. Dolayısıyla zihinsel ve kişisel olarak aynı ancak farklı bir bedene sahip olan abi Samsa, kız kardeşi tarafından itici görünmeye başlar. Öyküden hareketle, başlangıçta sempatik bir karakter olan Gregor'un zamanla bu sempatisini kaybettiği gibi teknolojik imkânlar ile zihinsel içeriği başka bir bedene aktarılan insan ile aynı ilişkinin sürdürülüp sürdürülmeyeceği sorusu gündeme getirilebilir. Bu dönüşüm ile insanın, kendisini hâlen daha insan olarak görmesine karşılık diğeri insanlar tarafından aynı şekilde algılanmamanın yarattığı hayal kırıklığı ile yüzleşmeyi göze alması gerekmektedir. Bununla birlikte başka bir tartışma konusu ise insan zihnine ve dijital avatar bedene sahip yeni insanın, insana özgü hareketleri ne kadar gerçekleştirebileceğidir. Diğeri bir ifadeyle zihin ve beden arasında bir uyumsuzluk olup olmayacağıdır.

1. Transhümanizm Çağında Ölümsüzlüğün Dayanılmazlığı

Ağır hasta yatağında kendisini bu acılardan kim kurtaracak diye bekleyen Antisthenes'i ziyarete gelen Diogenes, ona uzattığı hançer ile bu acılardan hemen kurtulacağını söylemiş. Karşılaştığı bu teklif karşısında Antisthenes, yaşamaktan değil acılarından kurtulmak istediğini ifade etmiştir (Montaigne, 1999, s. 326-327). Montaigne'nin aktardığı bu olayda olduğu gibi

¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://2045.com/about/>

insanlar, tarih boyunca acılar ile dolu yaşamlarından değil yaşamlarındaki acılardan kurtulmayı amaçlamışlardır. Bu arzusuna modern çağda gelişen bilim ve teknoloji ile yaklaşan insan, ölümün dayanılmazlığı karşısında iki yol izlemiştir. Bunlardan ilki ölümün neden olduğu üzüntü, korku, yalnızlık vb. gibi olumsuzlukların etkisinin azaltılması ya da ortadan kaldırılmasıdır. İkincisi ise insan bedeninin zayıflığından kaynaklanan ölümün neden olduğu olumsuzlukları ölümsüzlük ile aşma girişimidir. İnsanlık tarihinde uzun bir geçmişe sahip olan ölümsüzlüğe erişme arzusu, zamanla metafizik bir karakterden seküler bir çizgiye kaymıştır. Ancak transhümanist düşüncenin etkisi ile ölümü bir sorun olmaktan çıkararak sonsuz bir yaşama ulaşmanın hayalini kuran insan için bu durumun mümkün olup olmayacağı bir kenara, bunun arzu edilir bir durum olup olmayacağı tartışmalıdır. Öyle ki ölümün kötü olması ölümsüz olmanın iyi olduğu anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda ölümsüz olmanın insanın sorunlarını hafifletip hafifletmeyeceği belirsizdir (Benatar, 2022, s. 167).

Teknik imkânlar çağında insan, nesnelerin interneti, transhümanizm, yapay zekâ, nöroloji gibi alanlarda ortaya konulan gelişmeler ile ölümün üstesinden gelmeyi amaçlamıştır. İnsanın bir bütün olarak yetilerini üst düzey hale getirme çabası olarak tarif edilebilecek olan transhümanizm, hastalık ve yaşlılığın ötesinde insan beyninin bilgisayara aktarılması ile ölümsüzlüğe erişmeyi amaç edinmiş bir projedir (Dastur, 2019, s. 24-25). Bu gelişmelerden hareketle “insan sonrası” bir gelecekte bahsedilenler, insanın fiziksel, zihinsel ve ahlaki açıdan çok daha gelişeceğini hayal etmektedirler. Öyle ki bu düşünceyi savunanlara göre gelecekte yaşayacak olanlar için insan nitelmesi yapmak doğru olmayacaktır (Benatar, 2022, s. 115-116). Bu düşünceye karşılık insanın ölümü feshetmeye çalışmasını bir suç olarak gören Han için ölümsüzlük insanın bir entrikasıdır. İnsanın bu ölümsüzlük çabası kendisini yeniden icat etme gerekliliğine neden olmuştur (Han, 2019, s. 83). Öyle ki bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, aynı zamanda insan 2.0 olarak adlandırılan yeni bir beden ve insan kavrayışını doğurmuştur. Diğer bir ifadeyle modern çağda Tanrı'nın ölümü ile sahipsiz kalan insanın bakımını üstlenen bilim ve teknoloji, kendi insanını (insan 2.0) yaratmayı amaçlamıştır. Bu kavrayış doğrultusunda insanın bu dünyada sonsuza kadar kalmasını sağlamak olan ölümsüzlük, ilk bakışta insan için kısa ömründe gerçekleştiremediği işler için iyi bir imkân olarak görülse de yeni geliştirilen teknolojiler ile gerçekleştirilmesi planlanan ölümsüzlük, oldukça maliyetli olacaktır. Dolayısıyla dünya nüfusunun yoğunluğu ve ekonomik durumu göz önüne alındığında ölümsüzlük herkes için erişilebilir bir durum olmayacaktır. Ölümsüzlük, ayrıcalıklı bir sınıfın erişebileceği ya da dünya nüfusunun azaldığı bir çağda kalan azınlık için gerçekleştirilebilen bir şey olacaktır. Ancak insanın bu ideale erişip erişemeyeceği ile birlikte böyle bir ideale erişmenin insan yaşamına ne gibi etkilerinin olacağı, dolayısıyla da bu etkilere rağmen insan tarafından bu durumun arzu edilip edilmeyeceği tartışma konusudur. Ölümü yenmek için girişilen bu çaba, yenilmeye mahkûm galibiyetleri anlatmak için kullanılan "Pirus Zaferi"nde olduğu gibi yıkıcı etkilere neden olabilir. Buna göre insan, ölüme sebep olan yüzlerce nedenden bir kısmını bazı önlemler alarak yenebileceği gibi bir kısmına da yenilecektir. Her ne kadar insan, ömrünü uzatacak doğru şeyleri yapmaya ve yanlış şeylerden kaçınmaya çalışsa da onun tüm bunların etkisi hakkında düşünmek için zamanı kalmayacaktır (Bauman, 2018, s. 190-191). Böylece her zaman zaferle sonuçlanacak yeni savaşlara atılacak olan insan, giriştiği savaşları kazanmak için geri döndürülemez kayıplara maruz kalacaktır.

Ölümsüz olmanın daha dayanılabilir, daha tercih edilebilir bir durum olup olmadığı noktasında birtakım çıkarımlar yapmak adına bazı bilim kurgu filmleri yol gösterici olabilir. Bu filmlerden ilki *Bugün Aslında Dünyâ* (Ramis, 1993), ikincisi ise *Ölümsüz Aşk* (The Age of Adaline) (Krieger, 2015)'tir. Her iki filmdeki başkarakterler gerçek anlamda ölümsüz olmasa da birisinin aynı günü binlerce kez yeniden yaşaması, bir diğersinin hiç yaşlanmaması ölümsüz olmanın olası etkileri hakkında fikir yürütmek için küçük kesitler olarak değerlendirilebilir. *Ölümsüz Aşk* filmi, bir kar fırtınasında donarak can veren Adaline'nin yıldırım çarpması sonucu yeniden canlanmasını konu edinir. Bu çarpmanın etkisi ile DNA'sı değişen Adaline, herkes yaşlanırken aynı yaşta

kalmaya devam eder. Ancak Adaline, bu durumdan dolayı içinde bulunduğu toplum tarafından hep dışlandığı için genç kalmanın tadını çıkaramaz. Kendisini insanlardan soyutlanmış bir halde bulan Adaline için hep genç kalmak (bir nevi ölümsüz olmak) kötü bir şeydir. Sonrasında bir araba kazası geçiren ve ölen kadına müdahale eden sağlık ekibinin elektro şok vermesiyle yeniden yaşama dönen Adaline, yeniden yaşlanabilir hale geldiğinin belirtisi olan saçının beyazlamasını sevinçle karşılar (Kaku, 2019, s. 199-200). Kısmen ölümsüzlüğe ulaşan Adaline, diğer insanlar ve toplum ile yaşadığı sorunlar dolayısıyla ölümsüz olmaktan kurtulmayı istemiştir.

Hobbes'a göre insanlar, yaşamlarının uzaması halinde daha kaba ve kötü hale gelirler (Pearl, 2019, s. 65). Hobbes'un bu düşüncesini doğrular nitelikte bir öykü içeren *Bugün Aslında Dünyâ* filminde bir televizyonda spikerlik yapan Connors adlı karakterin bir şenlik ile ilgili haber yapmak için gittiği şehirde sürekli aynı güne uyanması konu edinilmektedir. Sürekli aynı günü yaşama döngüsüne giren Connors için ilk etapta ilgi çekici gelen bu durum, zamanla katlanılmaz hale gelmektedir. Connors, her gün aynı güne uyansa da farklı şeyler yapmakta özgürdür. Bir süre sonra bu kısır döngü onun için kaçınılmaz bir hal almaya başlamaktadır. Gün içerisinde ne yaparsa yapsın (suç işleme, hatta kendini öldürme) bir oyunda ölüp yeniden doğan kahraman gibi aynı güne yeniden başlamaktadır. Bu durumun farkına varan Connors, ilk etapta başkaları ile uğraşmakta aklına gelen iyi veya kötü her şeyi yapmaktadır. Bu açıdan film, ölümün olmadığı bir yaşamın sorumsuzca yaşamaya neden olacağını dile getirmektedir. Öyle ki zamanın sınırlı olmadığı bir yaşamda, her şey için vakit olduğu için bir şeyi değerli kılmak mümkün olmayacağı gibi insan ilişkilerindeki erdemini önemini kaybetmesi, adaletin tehlikeye düşmesi ve insanların birbirleri ile olan ilişkilerinin ciddiyetini kaybetmesi gibi olumsuzluklar ortaya çıkacaktır (May, 2019, s. 76-77).

Filmde Connors, her ne kadar sürekli aynı güne uyansa da aynı kalmayan tek bir şey vardır. O da öğrendikleri, yani hafızasıdır. Her yaşadığı günde öğrendiği bilgiler hafızasındadır. İşi dayanılmaz kılan ise budur. Diğer insanların ise hafızası silinmektedir. O yüzden günü, hep yeni bir gün olarak görmekte ve bu durumdan rahatsız olmamaktadırlar. Bu bağlamda ölümsüz olmak, insanın hafızasında biriktirdiği bilgiler ile her türlü ihtimali değerlendirerek yaşayacağı olaylar, bir süre sonra katlanılmaz olacaktır. Bu bir oyunu defalarca oynadıktan sonra tekrar tekrar aynı oyunu oynamaya mecbur kalmak ile benzer bir durumdur. Bir süre sonra anlamsız gelmeye başlayan bu döngü içine hapsolan Connors, başkalarına her şeyi yapabilme arzusundan kurtularak kendisine yönelmesi ile bu kısır döngüden kurtulmuştur.

Film, insanın ölüm karşısında takındığı farklı tutumlar açısından değerlendirildiğine Connors'un yaşadığı deneyim, Tanrı olmaktan (kendisini ilk başta Tanrı gibi görür) insan olmaya doğru evrilen bir süreci içermektedir. Bununla birlikte Connors'un yaşadığı dönüşümü, Elisabeth Kubler-Ross'un *Ölüm ve Ölmek Üzerine* adlı kitabında inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabullenme şeklinde belirttiği ölümün beş evresi açısından değerlendirmek mümkündür. Connors, ölümün bu beş evresinden geçerek ölümü, dolayısıyla da yaşamı kabullenme sürecini tamamlayarak döngüden kurtulmuştur (Şirin, 2014). Filmde olduğu gibi ölümsüz olunca her şeyi yapabilecek yaşama sahip olmak ilk etapta insanlara cazip gelebilir. Ancak bir süre sonra bu durum, benzer deneyimleri binlerce kez yaşamının neden olacağı can sıkıntısı dolayısıyla insan için dayanılmaz bir hâl olabilir. Bu dayanılmazlık karşısında ölememek, insanın kendisine vereceği yeni bir Sisifos cezası olacaktır.

Modern çağda ölümün kendisini ve neden olduğu olumsuz etkileri ortadan kaldırma adına bilim ve teknoloji aracılığıyla gerçekleştirilen çalışmalar, insanın ölüm ile olan ilişkisine dair birtakım iyimser öngörülere neden olmuştur. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu öngörüler beraberinde bazı sorunları, endişeleri ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Buna göre ölüm gibi (bilim ve teknolojinin sağlayacağını iddia ettiği) ölümsüzlük de insan için dayanılmaz bir olgu olacaktır. Bu da ölüm ile olan ilişkisinin yeniden düzenlenmesinde bilim, teknoloji ve felsefi düşünceden hangisinin insana yardımcı olacağı sorusunun gündeme gelmesine neden olmuştur.

Bu noktada felsefe tarihinde ölüme dair düşünce ve argümanlardan oluşan birikim, insanın ölüm karşısında gerçekçi ve işlevsel bir tutum ve tavır oluşturmak için gerekli temel ilkeleri keşfedebileceği önemli bir başvuru kaynağıdır. Bu ilkeler; ölümün neden olacağı yokluktan korkmamak, yaşam ve ölümün iç içe olduğunu kabul etmek ve ölümü düşünme noktasında orta yolu bulmaktır.

2. Ölüme Dair Düşünsel Mirastan Çıkarılacak İlkeler

2.1. Ölümün neden olacağı yokluktan korkmamak

İnsan için ölümün bir rahatsızlık veya korku unsuru olması, onun ölüme vermiş olduğu anlamdan kaynaklanmaktadır. Öyle ki Seneca'ya göre insanların öfkeyle baktıkları ölüm onların başına geldiğinde uzun zamandır kendini ölüm için hazırlayanlar hariç hiç kimse onu neşeyle karşılamamıştır (Seneca, 1917, s. 146-148). Çünkü hangi yaşta başına gelirse gelsin insan ölümünü daima erken görmektedir. Böyle bir düşüncenin geçerli olduğu bir toplumda genel eğilim, yarıya meydan okuyarak bugünü yaşamak, olaylar üzerindeki kontrolü kaybetmenin ve ölüme mahkûm olmanın belirsizliğini reddetmektir. Bu anlamda insanın bu dünyada karşılaşacağı her türlü kötülüğe meydan okuması, onun maddi istek ve hazlara daha fazla yönelmesinden kaynaklanmaktadır (Becker, 2013, s. 130). Böyle bir dünyada ölüme karşı duyulan korkunun arkasında insanın sahip olduğu iktidar gücünü kaybetme endişesi vardır. İnsanın geçmişle bağlantısını ve gelecek ile ilgili ümitlerini sonlandıran bir durum olan ölüme dair korku, insanın yaşarken sahip olduğu her şeyin (ev, araba, eş, çocuk, makam vb.) o olmadan var olmaya devam etmesi, onlar üzerindeki denetim hakkının ortadan kalkması bağlamında yaşamın onsuz süreceği korkusuyla insanı kuşatmaktadır.

İçinde bir benlik sevgisi, varoluş ve kendini koruma arzusu taşıyan insanın ölüm karşısında endişe duymasının bir nedeni de ölümün kendisini birçok dünyevi unsurdan koparması, alışkın olduğu bolluktan mahrum bırakması ve işlerinin yarım kalmasına neden olmasıdır (Seneca, 1920, s. 146). Ancak Aurelius'a göre "Bir iş zamanında biterse, bitmekten dolayı hiçbir zarara uğramaz. İşi yapan da zarara uğramaz. Var olan bütün eylemlerimizin toplamı diyebileceğimiz yaşam da buna benzer, zamanı geldiğinde tamamlanmaktan dolayı zarar görmez" (Aurelius, 2020, s. 129). Bir insanın içinde bulunduğu an dışında ne geçmiş ne de geleceğe dair bir zamana sahip olmadığını düşünen Aurelius'a göre bir insan nasıl ki onun olmayan bir şeyin kaybedilmesinden üzüntü duymuyorsa ölüm ile kaybettiği zamanlar karşısında da korkuya kapılmamalıdır (Aurelius, 2020, s. 17-18). Kaldı ki insanın kaybedeceği için üzüldüğü yılların iyilikler getireceğinin bir garantisi yoktur. Ölümün kötülüğünün, insanı mahrum bıraktığı yaşamın iyiliğinden kaynaklandığı görüşüne karşılık ölümün insandan aldığı her şey iyi değildir. Ağrılı dejeneratif hastalıklardan ya da ilerleyen aşamalı demans hastalığından muzdarip olan bir insan için hayat gerçekten çok kötü olabilir. Bunlardan kurtulmaya imkân veren bir ölüm ise insan için iyi bir şey olabilir (Luper, 2009, s. 4).

Montaigne için de mevcut yaşamı devam ettirememekten ve daha uzun yaşayamamaktan dolayı ölümden korkmak, insanın neden yüzyıl önce yaşamadığına üzülmeye kadar saçmadır. Öyle ki şimdiye kadarki yaşamında henüz tam olarak bir şeyler yapamadığını düşünen insanın şimdiden sonra da bir şey yapması mümkün değildir. Yaşamını iyi bir şekilde değerlendiren insanın daha da fazlasına ihtiyacı yoktur. O yüzden önemli olan uzun yaşmak değil, iyi yaşamaktır ve bu da insanın kendisine bağlıdır (Montaigne, 1999, s. 145-151). Nasıl kullanılacağını bildiği sürece insana verilen hayat yeterince uzundur. Nasıl ki bir aktörün beğenilmesi için oynadığı oyunun tamamının değil içinde yer aldığı bölümlerin beğenilmesi yeterli ise kısa bir ömür de iyi ve doğru bir yaşam için yeteri kadar uzundur (Cicero, 2019, s. 33-34). O yüzden insan, yerine getirmeyi arzuladığı şeyleri takip etmeli ve zamanını boş, değersiz faaliyetler ve eğlence ile geçirmekten kaçınmalıdır. Yaşamı deniz yoluyla yapılan bir yolculuğa benzeten Seneca'ya göre bazı insanlar, limandan asla çıkamamaktadır. Seneca'nın bu düşüncesi, bazı insanların potansiyellerini yerine getirmek için

yeterli şansları olmadan önce genç yaşta öldükleri düşünüldüğünde oldukça kaygı verici olabilir. Ne yazık ki yüksek başarılar için insan her zaman yeterince zamana sahip olmamaktadır. Bu gerçekliği muhtemelen inkâr etmeyecek olan Seneca'nın hedefi, nispeten uzun bir ömrün bile bile tatmin edici olamayacak kadar kısa olduğundan şikâyet eden insanlardır. Seneca'ya göre zaman ve fırsatlardan en iyi şekilde yararlanan bir insanın ölüme yaklaştığında bitmemiş bir işi olduğuna dair düşünceleri azalacaktır (Scarre, 2007, s. 38).

Genel olarak insanın ölüm ile ilgili en büyük endişesi/korkusu hiç olmaktır. Oysa hiçliği düşünmenin imkânsız olduğunu ileri süren Bergson'a göre ölümün hiçlik olduğu fikri, kare şeklinde daire fikri kadar saçmadır (Levinas, 2011, s. 69). Benzer şekilde Aristoteles de her kavranabilir anlamın ilk hareket ettiriciye kadar uzanması gerektiğini bir ön varsayım olarak kabul etmiştir. Buna göre her oluş, ancak bu şekilde doruğa çıkabileceği için mutlak hiçlikten söz etmek mümkün değildir (Levinas, 2011, s. 73). Hiç olacağı korkusu ile insan, hayatın olumsuzlukları ve zorluklarına karşı ne kadar geri çekilir ve az eylemde bulunursa o kadar bağımlı, çaresiz, köşeye sıkışmış ve değersiz hale gelir. Bu bağlamda hayat korkusu, ölümden de korkmaya ve ölümden kaçmaya çalışırken ölü gibi yaşamaya neden olabilir (Becker, 2013, s. 285-286). Dolayısıyla insanın ölüm karşısındaki korku ve endişeyi azaltması için eylemde bulunması gerekir. Eylemde bulunmak insanın bir parçası olamayacağı gelecek için planlar yaparak ölümün üzerinden atlama girişimidir (Jankelevitch, 2012, s. 29).

2.2. Ölüm ve yaşamın iç içe olduğunu kabul etmek

Yaşamın ihtişamı ve ölümün korkutuculuğu ikilemi karşısında insan, tüm var olanlar arasında ölüm bilincine sahip tek varlıktır. Bütün yaşamı boyunca bu ikilem ile yaşamak zorunda olan insan için ölüm her an kendisine eşlik etmektedir (Becker, 2013, s. 59). Ölümden korkmanın düşünen insana uygun bir yaklaşım olmadığını savunan Aurelius'a göre insan, nasıl ki anne karnındaki bir bebeğin doğmasını doğal olarak bekliyorsa ölümlü de aynı şekilde doğal olarak karşılamalıdır (Aurelius, 2020, s. 91). Birlikte bütünsel bir anlam ifade eden yaşam ve ölümden birini inkâr, yaşamın dengesizleşmesi ve insanın doğasından uzaklaşması demektir. Dolayısıyla insan, yaşamı anlamlı kılan bir olgu olarak ölüm üzerine kafa yormalı ve ölüme dair bir kavrayış geliştirmelidir (Malpas & Solomon, 2017, s. 18).

Hemen hemen her ölümün ani veya beklenmedik olarak görülmesine karşın ölüm bir süreçtir ve insan, aslında her gün ölmektedir (Montaigne, 1999, s. 147; Seneca, 1917, s. 124). Ölümü bir an değil, Dasein için bir var olma tarzı olarak gören Heidegger'e göre "var olmak zorunda olmak" esasında "ölmek zorunda olmak" demektir (Levinas, 2011, s. 46). Diğer bir ifadeyle "ölme sanatı yalnızca yaşama sanatının bir parçası olarak icra edilebilir" (Bradatan, 2018, s. 49). Her gün için hayatın bir kısmının insandan alındığını ifade eden Seneca bu durumu su saati üzerinden şu şekilde ifade eder: Nasıl ki su saatini boşaltan son damla değil, daha önce akan her damladır, benzer şekilde insanın var olmayı bıraktığı son dakika da ölüm sürecini tamamlayan son dakikadır. O anda insan, ölüme ulaşır (Seneca, 1917, s. 124). Benzer şekilde Montaigne için de "yorgunluğu yapan son adım değildir; son adımda yorgunluk ortaya çıkar. Bütün günler ölüme gider; son gün varır" (Montaigne, 1999, s. 152). O yüzden her gün ölebileceğinin bilincinde olarak insan, her ne kadar hayatın sağladığı imkânlar konusunda açgözlü olsa da hayata hazır olmadan önce ölüme hazırlanmalıdır (Seneca, 1917, s. 277). Bu bağlamda ölüm düşüncesi, acı veren bir şey olarak insanı hayatın akışına kapılarak sürükleneceği kötülüklerden koruyucu bir işlev üstlenebilir. Diğer bir ifadeyle insan olma sürecinde ölüm düşüncesi, insanın yoldan çıkmasını engelleyen içsel bir uyarı mekanizması olarak görülebilir.

Ölüm ile yaşamın iç içe olmasına karşılık insan, ilk olarak başkalarının ölümü üzerinden ölüm hakkında fikir edinir. Başkalarının ölümü üzerinden ölümü deneyimleyen insanın ölüme dair ilk deneyimi yas tutmadır. Ancak bu deneyim, kendi varoluşunda da saklı olan sonluluğu ve insanlığı hatırlatan bir deneyimdir. Diğer bir ifadeyle kişinin insanlığının bilincine varması, kişinin

öleceğinin bilincinde olmasıyla mümkündür (Dastur, 2019, s. 8). Dolayısıyla öleceğinin bilincinde olan bir varlık olarak insan, ölüm ile iç içe olan yaşantısı ve var olma(ma) endişesi ile her gününü son günmüş gibi değerlendirmelidir. Heidegger açısından bakıldığında bu, birey olma yani insan olma endişesi taşımaktır (Becker, 2013, s. 92). Ona göre aşırı ölüm endişesi, insanın varoluşunu doğru bir şekilde kavramasına engel olur (Scarre, 2007, s. 26). Öyle ki ölüm sadece hayatın sonu değil aynı zamanda insanı insan yapan, insana eylemde bulunma ve büyük eserler ortaya koyabilme şevki ve heyecanı veren bir olgudur (Jankelevitch, 2012, s. 16). Ölüm, insanı yanıtlan ve kukla gibi yönlendiren duygulardan, düşüncenin aşırılıklarından ve bedeninin boyunduruğundan kurtaran bir olgudur (Aurelius, 2020, s. 58). Bu bağlamda ölüm, insan yaşamını oluşturan-şekillendiren en önemli “Neden”dir (May, 2019, s. 20). Ancak sınırlı bir zaman dilimi söz konusu olduğunda önem arz eden bu durum, sonsuz bir hayat söz konusu olduğunda bir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü bu sınırsızlığın sağladığı sonsuz deneyim hakkı, neden sorusunu ve sorgulamayı gereksizleştirir.

Sınırsız ve kontrolsüz bir yaşamdan ziyade ölümün olduğu bir yaşam, insanın yapıp etmelerine önem ve aciliyet kazandırır. Diğer bir ifadeyle ölümlü olmak, belli sınır ve imkânlar çerçevesinde neyin, nasıl, kiminle yapılacağını düşünme ve planlamayı gündeme getirir. Bu da sonsuz dünyada az şeyin anlamının olmasına karşılık sonlu dünyada her şeyin anlamının olmasına neden olur. Bu bağlamda ölüm, hayata hem anlam verip hem de bu anlamı alırken, ölümsüzlük sadece hayattaki anlamı yok etmektedir (May, 2019, s. 85-86). İnsanın yaşamış olduğu hayatın bir sonunun olması ve hayattaki belli şeyleri yapmak için sınırlı bir vaktinin olduğunu bilmesi, yaşama dair bir anlam arayışını mümkün kılacaktır. Dolayısıyla sonu olmayan, bir şeyleri sürekli yapabilmenin sonsuz imkânına sahip olunan bir yaşam, anlamsız olacaktır. Bu bağlamda ölümü, hayatın editörü olarak değerlendirmek mümkündür (Bradatan, 2018, s. 20-21). Nasıl ki sonu gelmeyen bir oyun sıkıcıysa sonsuz bir yaşam da aynı etkiye sahip olacaktır. Kaybetmek diye bir şey olmayacağı için sahip olunan her türlü mülk, ilişki, değer vb. şeylerin bir önemi olmayacaktır. Böyle bir dünyadaki kuralsızlık bir süre sonra herhangi bir şey yapma enerjisini ve tutkusunu da ortadan kaldıracaktır. Nasıl ki ölümsüz bir yaşama ulaşmak imkânsız gibi görünse de ölüm üzerine düşünmemek de aynı etkiye sebep olacaktır. Ancak bu olumsuzluklar, ölümün her an düşünülmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Çünkü ölüm üzerine sürekli düşünmek, onu kontrol altına alma çabasıdır ancak bu da mümkün değildir (May, 2019, s. 96).

Ölümün yaşamı anlamlandırması, yaşamın ölüm etrafında döndüğü anlamına gelmemektedir. Genel olarak insanın kendi sınırlılığını idrak etmesini ve onun diğer türlerden ayrılmasını sağlayan ölüm, insanın yaşama yönelik tutumunu ve nasıl bir insan olacağını etkiler. Ancak bazı insanlar, yaklaşmakta olan ölüm düşüncesi karşısında korkmaya yetecek miktarda varoluşsal sıkıntı çekmektedir. Muhtemelen hiç kimse bunu tamamen cahilce yapmasa da bazı insanlar da ölümü, daha sakin ve teslimiyetçi bir yaklaşımla benimsemektedirler. Yine de ölüm fikri genel olarak insan aklının ön saflarından ziyade arka planındadır. Hayat bir müzik parçası ise ölüm, beste boyunca tekrarlayan nakarattır. O yüzden bazı düşünürler için yaşamın ölüm etrafına kurulduğunu söylemek bir abartıdır (Scarre, 2007, s. 23). Örneğin bilgeliğin yaşama değil ölüme dair bir düşünme olmasını sağlıklı bulan Spinoza'ya göre özgür “...bir insan hiçbir şeyi ölümden daha az düşünmez ve onun bilgeliği ölüm hakkında değil, hayat hakkında derin bir düşüncedir” (Spinoza, 2011, s. 249). Onun açısından insan, gerçekliği olmayan ölüm üzerine değil sonu ve başı olmayan, varlığı zorunlu olan şeyler üzerine düşünmelidir. Ona göre bu süreçte aklın rehberliğine uyan özgür insan için ölüm önemsizdir ve felsefe için uygun bir konu değildir (Schopenhauer, 2013, s. 9-10).

İster boyun eğerek ister yadsıyarak ölüm ile ilişkisini düzenlemeye çalışan insan, modern çağda ölümü denetim altına alarak ölüm ile yaşamı birbirinden koparmayı amaçlamıştır. Modern dönem öncesinde genel olarak yaşamın devamı olarak değerlendirilen ölüm, tarihin hiçbir döneminde yaşam ile bu kadar karşıt olarak ele alınmamıştır (Kellehear, 2012, s. 88). Giderek

sekülerleşen ve mistikliğinden arındırılan yaşam ile birlikte ölüm, sadece biyolojik bir olgu olarak özerkleştirilip toplumsal bir olgu olmaktan çıkarılmıştır. Pozitivistlerin bilim ile bilim olmayan arasına sınır çizdikleri gibi yaşam ile ölüm de böyle bir çizgi ile birbirinden ayrılmıştır. Bu süreçte nasıl ki bilim, diğer alanlar üzerinde egemenlik kurmuşsa benzer bir egemenlik, ölümün özerkliğinin elinden alınması ile toplum üzerinde de kurulmaya çalışılmıştır (Baudrillard, 2011, s. 227-228). Bu durumun devamı için muazzam çabanın harcadığı modern yaşamda ölümün toplumsal yaşamdan saf dışı edilmesiyle ortaya çıkan boşluk, çağın öznesi olan bilim ve teknoloji tarafından insana hizmet eden arzular ile doldurulmuştur (Baudrillard, 2011, s. 261). Bu bağlamda ölümü düşünmeyen veya bu farkındalığı taşımayan modern insan için ölüm, yaşamın anlamının belirlenmesinde kim olduğuna yönelik kendilik bilincinin oluşmasında bir etkiye sahip değildir (May, 2019, s. 62). Böylece modern çağda ölüm, bir işletme problemi hâline gelmiştir. Ancak ölümün yaşayanlar tarafından ihmal edilmesi veya profesyonel bir işletme problemi olarak toplumun dışına sürülmesi, o toplumun kendi geçmişinden ve kültüründen kopması tehlikesini de beraberinde getirmiştir.

2.3. Ölümü düşünme konusunda ölçülü olmak

Ölüm, felsefi bir spekülasyon için hastalıklı bir konu gibi görünebilir. Öyle ki “İnsanlar niçin yaşamın son anı olan ve artık geri dönüşü olmayan bir konu ile ilgilenmek zorunda olsun?” sorusu akla gelebilir. Bu soruya “insanın varlıklar içerisinde kendi ölümünün bilincinde olan tek varlık olması” verilebilecek en iyi cevap olarak ileri sürülebilir. Bu bağlamda insanı ilgilendiren bir olgu olarak ölüm üzerine düşünmek kaçınılmazdır. Ancak yaşamı ölüm endişesi, ölümü de yaşam endişesi ile kirletmenin bir anlamı olmadığını iddia eden Montaigne'e göre çoğu zaman kısa bir sürede gerçekleşen ölüm üzerinde uzun süre kafa yormak gereksiz bir çabadır (Montaigne, 1999, s. 348). Benzer şekilde bir işe gereğinden fazla odaklanmanın o işe zarar vermeye ya da o işte amaçlanan hedefe ulaşamamaya neden olacağını ileri sürenler, "kılıcı keskinleştirip durursan bir yerden sonra körleşmeye başlar" (Lao Tzu, 2016, s. 25) ilkesi ışığında sürekli ölümü gündeme getirmenin ölüm bilincinin körleşmesine neden olacağını iddia etmişlerdir. Bu ilkeler doğrultusunda modern çağda ölüm, hakkında konuşulmaması gereken bir tabuya dönüştürülerek gündem dışı bırakılmıştır (Bauman, 2018, s. 185). Bu bağlamda ölüm düşüncesi insan zihninden, ölen kişi de göz önünden uzaklaştırılmıştır. Bu noktada modernitenin insana sunmuş olduğu tüm araçların amacı: Ölüm karşısında insanın ölüm hakkında düşünmemesi ve bu durumun doğuracağı sıkıntıları unutmak adına eğlenceye dalmasıdır. Öyle ki artan boş zamana karşılık insan, değil ölüm hakkında düşünmek gerçekten herhangi bir şey hakkında dahi düşünmemektedir (Nogues, 2017, s. 53). Dolayısıyla aktif bir şekilde ölümü bastırmaktan ziyade hayata karşı pozitif bir eğilim ile insan, kendi dünyasını merkez haline getirerek bütünüyle yaşamın sunduğu imkânlara odaklanmıştır (Wittmann, 2019, s. 96). Bu süreçte dünyanın değişen toplumsal ve doğal koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan olumsuzlukların (iklim krizi, savaşlar, salgınlar vb.) sebep olduğu ölümler, ölümün sıradanlaşmasına ve insanın başkalarının ölümüne kayıtsız kalmasına neden olmuştur. Modern çağda ölümün insanın gündeminden çıkarılmasına neden olan bu gelişmeler, yaşam ve ölüm gibi birbirini doğal olarak içeren olgulara karşı ölçsüz bir tavrın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Daha uzun bir ömre sahip olma noktasında tüm dikkatini yaşama odaklayan insanın, aynı oranda ölüme dair bilinç ve farkındalığı azalmıştır. Öyle ki bu durum, bir hastalığı iyileştirmek için ruhsal ve psikolojik unsurları göz ardı ederek yalnızca biyolojik açıdan maddi ilaçlar ile iyileştirmeye çalışmaya benzetilebilir. Bu noktada iyileşmek için ilaçların insafına kaldığı gibi ölümden haberdar olsa da artık ölüm ile başa çıkabilecek inanç ve tutumlardan mahrum olan insan, zamanında güvendiği uzmanların insafına kalmıştır.

İnsanın ölüm ile olan ilişkisinde esas mesele onu yok saymak, gündeme taşımamak ölümden kaçmak, ondan korkmak değildir (Bradatan, 2018, s. 117). Birçok filozofun ifade ettiği gibi, ölüm gerçeğine karşı gerçek bir kayıtsızlık durumu geliştirmek zordur. Öyle ki tarihsel süreç

içerisinde ölümün hiç ele alınmadığı, üzerine düşünülmediği bir zaman olmamıştır. Belli bir süre gündem dışı kalsa da ölüm en sonunda insanın yüzleşmek zorunda olduğu bir problem olarak insanın karşısına çıkmıştır. Çünkü ölüm, insan için anlamlı ve ayırt edici olan tüm bu faaliyetlerin, projelerin, ilişkilerin ve taahhütlerin sonunu gösterir (Scarre, 2007, s. 1). Ancak ölümün sadece biyolojik bir olgu olarak değil, sosyal ve aynı zamanda metafizik bir problem olarak ele alıp anlamlandırılması gerekmektedir. Bu da inkâr edilemez bir gerçeklik olan ölüm karşısında insanın bir orta yol bulmasını ve ölçülü olmasını gerektirmektedir. Öyle ki tarihsel süreç içerisinde insanlar, ölü bedeni elden çıkarmak için özel önlemler almak zorunda kalmışlardır; yakmak, gömmek, dondurmak vb. Çoğu durumda bu seçimler, kişisel ve kozmik kimliğin gerçek doğası hakkında kurucu kültürel duyguları yansıtır (Laderman, 2003, s. XVI). Dolayısıyla sosyal bir gerçeklik olarak yaşamın tedirgin edici unsuru olan ölüm, insanın düzen kurma çabası için zengin bir ilham kaynağıdır. Din, kültür, sosyal yapılar, toplumsal yaşamın bu ilkel öğelerinin canlılığı, ölü bedeni ritüel olarak yerine koymaya, yaşayan ve ölü arasındaki ilişkileri yönetmeye ve ölümün varlığı için açıklamalar sağlamaya bağlıdır (Laderman, 2003, s. XV). Bu bağlamda bir teoloji olmadan insanlar, evrende kaybolurlar. Evren, altta yatan anlam veya nihai yön olmadan rastgele görünür. Teoloji, kozmik tarihi ve insan başarısını Tanrı ve gerçekliğin derin doğası ile birleştirir. Uygun şekilde takdir edilen bir teoloji, varlığın nedenini yönlendirir. Benzer şekilde kültüre doğrudan yön vermek için yeterli bir teoloji olmadan uygarlık, insan başarısının toplamından fazlası değil, teknolojik, sosyal ve ahlaki seçimi yönlendirmek veya değerlendirmek için pusulasız faaliyetlerin listelenmesinden ibarettir (Cherry, 2006, s. IX).

Hayatta bir olgu karşısında her zaman birbirine karşıt iki seçenekten daha fazla imkâna sahip olduğu gibi ölüm karşısında insan, ölüm düşüncesi üzerinde durmak ya da ölüm hakkında düşünmeyi tamamen reddetmek gibi karşıt iki seçenek arasında sıkıştırılmamalıdır. Bununla birlikte ölümsüzlüğe erişerek ölümün bir sorun olmaktan çıkarılmaya çalışıldığı modern çağda insan, bir nevi tek boyutlu bir düşünceye de hapsedilmemelidir. Oysa her yeni anı bir sonmuş gibi ele almak zorunda kalmadan ölümün canlı bilincini korumayacak ölçülü bir yol izlemek mümkündür (Scarre, 2007, s. 27). Her ne kadar insanın ölümü bir takıntı haline getirerek bu konunun varoluşunu zehirlemesine izin vermesi akıllıca olmasa da ölümü bilincinden çıkarmak için iyi bir nedeni vardır. Diğer bir ifadeyle insan ölüm karşısında ilk seçenekten ziyade ikinci seçeneği benimsemeye daha çok eğilimli olmuştur. Ancak bu durum insan için ilk etapta çekici görünse de yaşamı için olumlu etkiler oluşturmayabilir. Örneğin bir insan iki hafta sonra asılacağını bildiğinde aklını harika bir şekilde konsantre edebilirken, daha uzun bir zamana sahip olmak insanın yaşamına dair farkındalığının artmasına ve yaşamını daha zengin hale getirmesine yardımcı olmayabilir. Öyle ki kendi kırılğanlıklarını düşünmeyen ya da zamanın nasıl geçtiğini fark edemeyen insanlar, ölüm geldiğinde ne kadar az şey yaptıklarını anladıklarında büyük bir hayal kırıklığına uğramaktadırlar. Bunun aksine zamanını akıllıca ve bilerek harcayanlar için yaşam sonlu bir emtiadır (Scarre, 2007, s. 2).

Ölümün üzerine düşünülmesi gereken bir olgu olması gerektiği ileri sürüldüğünde şu soru akla gelmektedir: İnsan, ölümü kendi ölümü üzerinden mi düşünmeli yoksa başkasının ölümü üzerinden mi? Ölen kişi başkası olduğu sürece ölüm, popüler bir konudur (Wittmann, 2019, s. 94). Dolayısıyla insanlar, kendi ölümlerini deneyimleyemediklerinden dolayı ilk etapta başkalarının ölümü üzerinden ölümü anlamlandırmaya çalışacaklardır (Bradatan, 2018, s. 22). Heidegger'e göre bu süreçte insan, herkesin başına gelebilecek bir olgu olarak ölümün gerçekliği duygusunu kendisinden uzaklaştırır. Diğer bir ifadeyle herkesin başına gelebilecek bir olgu olan ölümü insan en azından şu an için kendisi için dert edilecek bir şey olarak görmeyecektir (Schopenhauer, 2013, s. 22). Dolayısıyla Heidegger'e göre insan bir başkasının ölümüne şahit olarak ölüm hakkında bilgi sahibi olabilir. Çünkü insan başkasının ölümünden doğacak yokluğu algılayamamakta veya kavrayamamaktadır. Ölüm veya başkalarının ölümleri hakkında üçüncü şahıslara göre düşünmek ile birinin kendi ölümünün ihtimalini düşünmesi

oldukça farklı şeylerdir. Örneğin insan kendi cenazesini gözlemlemeyi hayal edebilir, ancak bunu yaptığında kendini gerçekten ölü olarak değil, yaşayan bir izleyici olarak hayal eder. Ölüm gerçeği karşısında insanın varoluşsal olarak kendisini endişeli hissedebilmesi için önce onu kavraması gerekmektedir (Scarre, 2007, s. 18-19). Ancak ölümü deneyimleyememek veya başkasının ölümü üzerinden ölüm hakkında fikir sahibi olmak, ölüm ile ilgili hangi gerçeği değiştirecektir? Her iki durumda da ölüm kaçınılmaz olarak insanın karşısında olacaktır. Kendi ölümünü deneyimleme insana ne tür bir veri sağlayacaktır? Yaşanan deneyime göre insan daha önce yapamadığı veya yanlış yaptığı neyi değiştirecektir? Ve bu durum insanın daha iyi ölmesini mi veya ölüme daha iyi bir anlam vermesini mi sağlayacaktır? En nihayetinde esas mevzu insanın kendi ölümü üzerine düşünmesidir. Çünkü herkes yalnız ölmektedir. İnsan, karşılaştığı bazı sorunları kendisi dert etmeyip “nasıl olsa başkaları bu sorunu çözer” düşüncesi ile hareket ederek sorunun neden olduğu sıkıntılardan kendisini sakınabilir. Ancak bu tavrın ölüm için takınılması, ne zaman ve nerede başına geleceği belli olmayan ve de mutlaka kendi başına geleceğini bildiği ölümden kaçmak mümkün olmadığı için rasyonel bir tavır olmayacaktır. Bunun için insan ne bir an önce ölmek ne de hiç ölmek gibi iki aşırı uç düşünceye dalmadan yaşamın seyri içerisinde bir olgu olarak ölüm gerçeği ile birlikte yaşmalıdır. Diğer bir ifadeyle ne kendisini ölüm içinde eritmeli ne de yaşam içerisinde ölümü eritmelidir. Her iki durum, Aristoteles’in de ifade ettiği gibi insanın ölçülü bir yaşam sürmesine engel olacaktır. Dolayısıyla insanın ölümü düşünme konusunda ölçülü olması aynı zamanda aşırıya kaçmayan ölçülü ve adaletli bir yaşam sürmesini de sağlayacaktır. Tarihsel süreç içerisinde birçok düşünür tarafından da ifade edildiği gibi hem insan hem de dünya bir denge ilke üzerinde işlemektedir. Öyle ki bu dengenin bozulması, insanın karşılaştığı sorunların temel sebebi olarak görülmüştür. Bu bağlamda tarih boyunca ölümün bir problem olarak var olması insanın yaşamında ölümü doğru şekilde konumlandıramaması ve ölümü düşünme konusunda orta-ölçülü bir takip etmede zorlanmasıdır.

Sonuç

Tarih boyunca ölüm karşısında insan, her zaman ölümsüzlüğe erişmeyi amaçlamıştır. Ölümün neden olduğu olumsuzlukların dayanılmazlığı karşısında insanın kurtarıcı bir çare olarak gördüğü ölümsüzlük, mevcut dünyada sonsuza kadar yaşamı sürdürmek ya da mevcut dünyanın ötesinde başka bir dünyada yaşamak olarak iki farklı şekilde ortaya konulmuştur. Toplumların içinde bulunduğu koşullar, sahip olduğu inançlar, değer yargıları ve kültürel yapı iki farklı ölümsüzlük idealinden hangisinin benimseneceği noktasında belirleyici olmuştur. Metafizik düşüncenin hâkim olduğu kültürlerde insanın bu dünyanın dışında bir öte dünyada ruhun bedenden ayrılması ile sonsuz bir yaşama erişerek ölümsüzlüğe kavuşacağı düşüncesine karşılık metafizik karşıtı seküler düşünce üzerine bina edilen kültürlerde salt biyolojik bir varlık olarak görülen insanın ölümsüzlük arayışı, genel olarak bu dünyada kalıcı olarak yaşama ideali olarak şekillenmiştir. Ancak modern çağda insanlığın geldiği noktada yaşanan dünyanın düzeninin bozulması ile yaşanabilir olmaktan çıkacağı düşüncesi ve insanın biyolojik olarak kusurlu bir varlık görülmesi, bu idealin revize edilmesine neden olmuştur. Bu noktada hem ölümsüzlüğe erişilecek dünya hem de ölümsüzlüğe erişecek insanın yeniden tasarlanması/geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Daha açık bir ifadeyle mevcut dünya ve insan kavramları yeniden tanımlanmış ve bu kavramlar üzerinden yeni bir ölümsüzlük düşüncesi geliştirilmiştir. Buna göre ölümsüzlük, bu dünyanın dışında sanal bir (metafizik yerine) metaverse evreninde biyolojik kusurlu bedeninden kurtularak sanal bir varoluşa (avatar) bürünebilen insan için mümkün olacak bir şeydir. Böylece Hint mitolojisinde Tanrıların belli amaçları gerçekleştirmek için yeryüzüne inmek için kullandıkları farklı formlar anlamına gelen avatar² kavramı modern çağda, gerçek dünyadan sanal evrene (metaverse) çıkan insanın büründüğü farklı formları adlandırmak için kullanmıştır. Bir nevi insanın kendisini tanrılaştırma girişimi olarak değerlendirilebilecek olan bu durum, ilkçağda

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kutlutürk, C. (2017). *Hinduizm’de Avatar İnanç*. Otto Yayınları.

mitolojiyi ötekileştiren ve mitolojiden aldığı kavramları kullanarak kurmuş olduğu rasyonel metafizik dünyayı daha üstün ve gerçekçi gören felsefi düşüncüyü çağrıştırmaktadır.

Modern çağda gelişen bilim ve teknoloji ile insan, bu dünyada ölümsüz olmaya daha önce hiç olmadığı kadar yaklaştığına inanmaktadır. Örneğin beyin yedekleme teknolojisinin tam olarak uygulamaya konması ile dijital canlanma (thanabots) şeklinde gerçekleşecek ölümsüzlüğe adımın, insanın metaverse evrenine kopyalanması şeklinde ya da beyin yedekleme teknolojisi ile gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Böylece tamamen biyolojik yapıdan arındırılmış yeni teknolojik insan için elektrik enerjisi bitmediği sürece sonsuz (!) bir yaşam mümkün olabilir. Transhümanizm doğrultusunda gerçekleştirilecek bu düzenlemeler, insanın ölüme dair algısını muhakkak değiştirecektir. Böylece insanlar için ölüm, artık korkulacak bir olgu olmaktan çıkacak ve ölümsüzlüğün gerçekliğine dair inançlar kuvvetlenecektir. Bugün insanların gerçek dünyadan çok sanal gerçekliğe daha fazla önem verdikleri göz önüne alındığında farklı bedenlere sahip olmaya imkân verecek bir sanal reenkarnasyon insanlara muhtemelen gerçekleştirilebilir gelecektir. Bu idealin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği teknik bir tartışma konusu olmakla birlikte üzerinde düşünülmesi gereken soru, insan yaşamına etkisi bağlamında ölümsüzlüğün ölüm gibi dayanılmaz bir sürece dönüşüp dönüşmeyeceğidir. Diğer bir ifadeyle bu dünyada ölüm düşüncesinin dayanılmazlığından kurtulmak isteyen insan, ölümsüzlük ideali ile daha sağlıklı ve mutlu bir yaşama kavuşabilecek midir?

Ölümsüzlüğe ulaşma adına gerçekleştirilecek bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yaşam açısından iki soruna neden olacağı iddia edilebilir. Birincisi, kötülükler ile dolu yaşamdan ölümle kurtulabileceği hâlde insanın bu kötülüklere daha fazla maruz kalma tehdidi ile karşı karşıya kalacak olmasıdır. İkincisi ise doğal konumundan edilen insanın ölüme dair kavrayışının sorunlu hale gelmesidir. Ölümsüzlüğe ulaşmak için geliştirilen teknolojiler, ölümü daha az tanıdık, daha az evcil, daha az bağımsız veya daha az doğal hale getirebilir. Böylece insanların dert etmesi, üzerine düşünmesi gereken bir olgu olmaktan çıkartılan ölüm karşısında hayat, daha fazla yaşamının genel olarak pozitif değer katmayacağı bir noktaya kadar uzatılabilir. Ancak daha uzun yaşamlar elde etmek, daha da kötüleşen sağlık, daha uzun hastalıklar, daha yavaş ölümler, daha uzun yaşlanma gibi olumsuzlukları da beraberinde getirecektir. Bununla birlikte insanın uzun yaşamasından kaynaklanan olumsuzluklar karşısında insan aklının karşılaştığı olayları kavrama noktasında mevcut kavrayış gücünü koruyup korumayacağı belirsizdir (Aurelius, 2020, s. 21). İnsanın biyolojik bir varlık olarak daha uzun yaşamasından kaynaklanan bu olumsuzlukların biyolojik bedeninden kurtulmuş ve yapay zekâyâ sahip yeni insan için geçerli olmayacağı öngörülse de bu yeni insan için ortaya çıkacak olumsuzluklar, ölümsüzlüğü dayanılmaz kılacaktır. Bu olumsuzluklardan en önemlisi, zamanın sınırlı olmadığı bir yaşamda her şey için vakit olduğu için bir şeyi önemli kılmanın pek mümkün olmayacak olmasıdır. Bu da insan ilişkilerindeki erdemin öneminin kaybolmasına, adaletin tehlikeye düşmesine, insanların birbirleri ile olan ilişkilerinin ciddiyetini kaybetmesine neden olacaktır (May, 2019, s. 76-77). Öyle ki bugün gerçekte ölümlü olsa da sosyal medya gibi sanal ortamlarda kendi (ölümsüz ya da silinse de yeniden oluşturabildiği) profili üzerinden gerçekleşen insanlar arası ilişkilerde ahlaki ve hukuki birçok sorun (dolandırıcılık, yalan, aldatma, dezenformasyon, siber suçlar vb.) ortaya çıkmaktadır. Mevcut bilim ve teknolojinin insanı ulaştıracağını iddia ettiği ölümsüzlük idealinin bir nevi simülasyonu olan bu durum karşısında yaşanan olumsuzluklar, bu idealin gerçekleşmesi hâlinde çok daha büyük sorunlara yol açacağı beklentisini doğurmaktadır. Dolayısıyla ölümsüzlükte her zaman her şey için vakit olduğu için insanlar belli hassasiyetlerden uzaklaşacak, kuralı olmayan bir oyundaymış gibi her şeyi denemekten geri durmayacaktır. Bu durum uyuşturucu bağımlısı olmuş ancak bu bağımlılığı dayanılmaz ve rahatsız edici bulduğu halde bu alışkanlığı devam ettirmek zorunda kalan bir insanın yaşadığı deneyime benzer bir yaşantının doğmasına neden olacaktır. Böylece bir nevi kısır bir döngü içerisinde hapsolacak insanın, dayanılması zor acılar yaşatan bir hastalık

karşısında tek çare olarak ölümü gören bir insanın beklentisine benzer bir şekilde yeniden ölümü arzular hale geleceği iddia edilebilir.

Sonuç olarak ister sınırlı bir mekânda daha uzun ya da sınırsız bir ömre sahip olmak, insanlara sınırsız ömürlerinde sınırlı dünyayı binlerce kez dolaşma, aynı insanlar ile binlerce kez konuşma imkânı verecektir. Bu durum, bir insanın bir hapisane hücrelerinde aynı kişiler ile uzun süre tutuklu kalmasına benzer bir deneyime neden olacaktır. Belli bir süre sonra insan, hücrenin her yerini avucunun içi gibi bilecek konuma gelecek ve de insanlar ile konuşacak bir şeyi kalmayacaktır. Sınırlı bir mekân içerisinde deneyimleyebileceği şeyler sınırlı olan insan için bu durum, sıkıcı bir hal alacaktır. Bu bağlamda teknik imkânlar çağında bu dünyada elde edilecek bir ölümsüzlük ideali, ölümden daha dayanılmaz bir sürece dönüşecektir. Bu sürecin dayanılmaz olmasında, bir yanı ile gerçeklik içinde yaşamasına karşılık diğer yanı sanal bir ölümsüzlük arasında kalan insanın, gerçeklik ile sanal arasında bocalaması, iki dünya arasında ilişki, uyum ve denge kuramaması etkili olmaktadır. Bunun için de geçmişten bugüne aktarılan ölüme dair düşüncelerden çıkarılacak birtakım ilkeler, sağlıklı ve ölçülü bir ölüm düşüncesi geliştirilmesinde, ölümün bir gerçeklik olarak kabul edilmesinde ve bu gerçekliğe göre yaşama noktasında insana muhtemelen daha çok yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aurelius, M. (2020). *Kendime düşünceler* (Y. E. Ceren, Çev., 7. baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm* (O. Adanır, Çev., 3. baskı). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bauman, Z. (2018). *Ölümlülük ölümsüzlük ve diğer hayat stratejileri* (N. Demirdöven, Çev., 3. baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Becker, E. (2013). *Ölümlü inkâr* (A. Tüfekçi, Çev.). İz Yayıncılık.
- Benatar, D. (2022). *İnsanın çaresizliği* (C. C. Özmen, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Bradatan, C. (2018). *Fikirler için ölmek* (K. Oğuz, Çev.). Can Yayınları.
- Cherry, M. J. (2006). The death of metaphysics; the death of culture. In M. J. Cherry (Ed.), *The death of metaphysics; the death of culture* (pp. IX-XXI). Springer Publishing.
- Cicero. (2019). *Yaşlı Cato ve yaşlılık üzerine* (C. Çevik, Çev., 3. Baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Dastur, F. (2019). *Ölümlü yüzleşmek* (S. Oruç, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2016). *Kültür yorumları* (Ö. Çelik, Çev., 3. baskı). Ayrıntı Yayınları.
- Han, B. C. (2019). *Zamanın kokusu* (Ş. Öztürk, Çev., 2. baskı). Metis Yayınları.
- Hayslip, B. & Peveto, C. A. (2005). *Cultural changes in attitudes toward death, dying and bereavement*. Springer Publishing.
- Henrickson, L. (2023). Chatting with the dead: The hermeneutics of thanabots. *Media, Culture & Society*, 45(5), 949-966.
- Jankelevitch, V. (2012). *Ölümlü düşünmek* (Y. R. Demir, Çev.). Monokl Yayınları.
- Kafka, F. (2010). *Dönüşüm* (E. T. Güney, Çev.). Bordo Siyah Yayınevi.
- Kaku, M. (2019). *İnsanlığın geleceği* (A. C. Sevik, Çev., 2. baskı). ODTÜ Yayıncılık.
- Kellehear, A. (2012). *Ölümlü toplumsal tarihi* (T. Kılınç, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Krieger, L. T. (Yönetmen). (2015). *Ölümsüz aşk* [Film]. Lionsgate Films; Lakeshore Entertainment; Sidney Kimmel Entertainment; Sierra/Affinity.
- Kurzweil, R. (2020). *İnsanlık 2.0* (M. Şengel, Çev., 6. baskı). Alfa Yayınları.
- Laderman, G. (2003). *Rest in peace a cultural history of death and the funeral home in twentieth-century america*. Oxford University Press.

- Lao Tzu. (2016). *Tao te king* (L. Özşar, Çev., 2. baskı). Biblos Kitapevi.
- Levinas, E. (2011). *Tanrı ölüm ve zaman* (I. Ergüden, Çev.). Dost Kitapevi.
- Luper, S. (2009). *The philosophy of death*. Cambridge University Press.
- Malpas, J. & Solomon, R. C. (2017). *Ölüm ve felsefe* (N. Küçük, Çev., 2. baskı). İthaki Yayınları.
- May, T. (2019). *Ölüm* (E. Keser, Çev.). Say Yayınları.
- Montaigne, M. de. (1999). *Denemeler* (S. Eyuboğlu, Çev., 30. baskı). Cem Yayınevi.
- Nogues, P. C. (2017). *Zamanın melodisi* (N. C. Sümter, Çev., 2. baskı). Kolektif Kitap.
- Pearl, M. (2019). *En sonunda oldu* (A. Büyükaksoy, Çev.). Orenda Kitap.
- Ramis, H. (Yönetmen). (1993). *Bugün ashında düdü* [Film]. Columbia Pictures.
- Scarre, G. (2007). *Death*. Acumen Publishing Limited.
- Schopenhauer, A. (2013). *Ölümün anlamı* (A. Aydoğan, Çev., 2. baskı). Say Yayınları.
- Seneca, L. A. (1917). *The Tao of Seneca* (C. 1). Seneca and Marcus LLC.
- Seneca, L. A. (1920). *The Tao of Seneca* (C. 2). Seneca and Marcus LLC.
- Spinoza, B. (2011). *Etika* (H. Z. Ülken, Çev., 4. baskı). Dost Kitapevi.
- Strachan, M. (2022, April 13). *Metaverse company to offer immortality through "live forever" mode*. Vice. <https://www.vice.com/en/article/pkp47y/metaverse-company-to-offer-immortality-through-live-forever-mode>
- Şirin, U. (2014, Şubat 25). *Groundhog day: bir günün ve bir ömrün hikayesi*. Uygur Şirin Yazıhane. <https://uygarsirinyazihane.wordpress.com/2014/02/25/groundhog-day-bir-gunun-ve-bir-omrun-hikayesi/>
- Turchin, A. (2018). Forever and again: Necessary conditions for “quantum immortality” and its practical implications. *Journal of Evolution and Technology*, 28(1), 31-56.
- Wittmann, M. (2019). *Hissedilen zaman* (Ö. D. Gürkan, Çev., 3. baskı). Metis Yayınları.

Dilek IŞIK

Doktora Öğrencisi | PhD Candidate

T.C. İstanbul Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, İstanbul-TÜRKİYE
T.C. Istanbul Beykent University, Social Science Institute, Department of Sociology, Istanbul-TURKIYE

ORCID: 0009-0009-1829-8136

dileknezaketisik@gmail.com

Girişimci Kadınlar Kent, Mekân ve Kamusal Alanda Var Olma¹

Öz

Bu çalışmada kadınların girişimcilik faaliyetlerinde çalışırken kentte kamusal alanda görünür olma, çalışma hayatı boyunca kentin imkânları ya da sınırlılıkları üzerine girişimci kadınların ekonomik deneyimlerine odaklanılmıştır. Girişimci kadınların büyük bir kentte mekânı gündelik hayat ve çalışma hayatları boyunca nasıl algıladıkları, kamusal alanı kullanma biçimleri ekonomik deneyimleriyle ilişkilendirilecektir. Girişimci kadınların faaliyetlerini gerçekleştirdikleri kentin bölgeleri bağlamında özel ve kamusal alan ayrımı boyutuyla ele alınacaktır. Kentsel mekânlarda girişimcilik faaliyetlerinde çalışmanın imkânları ve sınırlılıkları girişimci kadınların İstanbul ilinin seçilmiş bölgelerindeki çalışma yaşamı, sosyal ilişkiler, çalışılan mahallenin nasıl algılandığı ve kentin gündelik yaşam pratikleri içerisinde deneyimlenme süreçleri üzerine yapılan alan araştırmasının verileriyle tartışılacaktır. Girişimci kadınların İstanbul kentine nasıl ve neden yerleştikleri bu kentte yaşam süreleri, kente ve çalışılan mahalleye aidiyet duygusuyla ele alınacaktır. Bu araştırmanın bağlamını oluşturan kent yaşamı, kültürel çeşitlilik ve karmaşık yapısıyla girişimci kadınların kimliğini etkileyen önemli boyutlardan bir tanesidir. Girişimci kadınların girişimci kimliği üzerine etki yapan diğer faktörler, toplumsal cinsiyet rolleri ve buna bağlı yaşam tarzlarıdır. Toplumsal cinsiyet rollerinin onların çalışma hayatı üzerindeki etkileri, yaşadıkları mahalle ilişkilerinin etkileri bunların her biri kadınların girişimcilik deneyimlerini etkileyen unsurlardır. Kadın ve erkeklerle ilişkin toplumsal kabullerle oluşan rol beklentileri mahalleliyle karşılıklı etkileşim (çatışma, uzlaşma, iş birliği, dayanışma) ve bu etkileşim biçimlerinin onların çalışma deneyimleri açısından nasıl destek veya engel oluşturacağı açısıyla ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Girişimci Kadın, Kamusal Alan, Toplumsal Cinsiyet.

Entrepreneurial Women: Being in the City, Space, and Public Sphere

Abstract

The present study focused on entrepreneurial women's economic experiences of being visible in the public sphere in the city while engaging in entrepreneurial activities and the opportunities or limitations of the city during their professional lives. Entrepreneurial women's perception and utilization of space in a metropolitan area during their everyday and working lives were associated with their economic experiences. The distinction between private and public space was discussed within the context of the regions of the city where entrepreneurial women conduct their activities. The possibilities and limitations of working in entrepreneurial activities in urban spaces were addressed through field research on entrepreneurial women's working lives in selected areas of Istanbul, social relations, how the neighborhood where they work is perceived, and the processes of experiencing the city in their daily life practices. How and why entrepreneurial women settle in the city of Istanbul was discussed, along with their life span in this city and their sense of belonging to the city and the neighborhood they work in. Urban life, which constitutes the context of this study, is one of the key dimensions affecting the identity of entrepreneurial women, with its cultural diversity and complex structure. Gender roles and associated lifestyles are additional elements that influence the entrepreneurial identity of women entrepreneurs. Gender roles and neighborhood relations impact women's entrepreneurial experiences. The role expectations built on social assumptions regarding women and men were discussed from the

¹ Bu makale, Dilek Işık tarafından, Doç. Dr. Nihan Bozok danışmanlığında hazırlanan "Girişimci Kadınların Deneyimleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: İstanbul'da Kuzguncuk, Atatürk, Tomtom Mahalleleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

perspective of the participants' interaction with the neighborhood (conflict, reconciliation, cooperation, solidarity) and how these forms of interaction can support or hinder their work experiences.

Keywords: City, Entrepreneurial Woman, Gender, Public Sphere.

Giriş

Kent, kadın istihdamının bir boyutu olarak girişimcilik ve kentli kadın oluşı ilişkin kavramlar arası ilişkide tartışmanın ana temasıdır. Araştırmanın alanı için seçilen İstanbul'un üç mahallesi Kuzguncuk (Üsküdar), Tomtom (Beyoğlu), Atatürk (Ümraniye)'dir. Bu üç mahallede çeşitli iş kollarında girişimcilik faaliyetinde bulunan kadın girişimcilerin yaşadıkları ve çalıştıkları semtlerde kentsel mekânı nasıl kullandıkları, bu semtlerin girişimcilik faaliyetleri açısından onların ekonomik faaliyetlerine etkisi araştırılmıştır. Bu çalışma, girişimcilik faaliyetlerinde kadınların çeşitli sektörlerde gerçekleştirdikleri iş kolları üzerinden kadın girişimciliğini engelleyen ya da teşvik eden öğelerin ortaya çıkarılmasını da amaçlamaktadır.

Araştırmanın kapsamı içinde; toplumsal cinsiyet ekseninden kadın girişimcilerin faaliyetlerini yürütürken çalıştıkları mahallenin yaşam pratikleri içine gömülü iktidar ilişkilerini üreten süreçler ele alınacaktır. Mahallenin kültürel yapısıyla şekillenen toplumsal ve sınıfsal ilişkilerinin girişimci kadınların kentin kamusal alanında kentin sunduğu imkânlardan eşitçe yararlanmak, kentin kaynaklarına erişimde herhangi bir ayrımla karşılaşmamak gibi boyutlar onların girişimcilik faaliyetlerinin sürdürebilmelerinin önemli bir dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Araştırmanın önemli odak noktalarından olan toplumsal cinsiyet şu açıdan ele alınacaktır; kadın girişimcilerin bu faaliyetlere başlama kararını alma süreçlerinde, girişimci olarak çalışmaya başladıklarında cinsiyetçi ayrımcılıktan etkilenip etkilenmediklerini, yapacakları faaliyetler için bölge ve işyeri seçerken toplumsal değerlerin onları nasıl etkilediği girişimci kadınların deneyimlerinden faydalanarak alana katkı sunmaktır.

Alan araştırması alanda gerçekleştirilen saha gözlemiyle başlamıştır. Saha gözlemi yapılmasının amacı, seçilen semtlerde bu araştırmayı yapabilmek için gerekli katılımı sağlayacak kadın girişimci olup olmadığını tespit etmektir. Bu çalışmaya gönüllü katılım sağlanıp sağlanmayacağıysa pilot araştırmayla saptanmıştır. Araştırmaya gönüllü katılım önemli bir aşama olup pilot araştırma sırasında bu katılımın gerçekleştirilebilmesi için sahada uzun süreler geçirmek gerekmiştir. Bu nedenle 4 Haziran 2021 tarihinde başlayarak sırasıyla İstanbul'da sırasıyla Kuzguncuk Mahallesi (Üsküdar), Atatürk Mahallesi (Ümraniye) ve Tomtom Mahallelerinde (Beyoğlu) Ocak ayına kadar saha gözlemi ve pilot araştırma gerçekleştirilmiştir. Saha gözlemlerinde, araştırmanın evrenini oluşturacak kentli kadın girişimcilerin var olduğu, ön görüşmelerde çoğunun da böyle bir araştırmaya katılım sağlamaya istekli olduğu görülmüştür.

Araştırmanın alan uygulaması 3 Ocak 2022 tarihinde Kuzguncuk Mahallesinden başlayıp 1 Mart 2023 tarihinde Tomtom Mahallesinde son bulmuştur. 3 mahalleden toplamda 29 kadın girişimciyle görüşülmüştür. Araştırmacının katılımcıları, 25 ile 66 yaş aralığında olup girişimcilik deneyimleri 5 yıl ile 22 yıl ortalamasındadır. Girişimci kadınların bazıları ülkede yaşanan ekonomik krizler nedeniyle işyerini kapatmış ancak yeni bir iş kolunda işyeri açarak girişimcilik yapmaya devam etmektedirler. Katılımcılardan Tomtom ve Kuzguncuk Mahallesinde çalışanların eğitim durumu lisans ve lisansüstüdür. Atatürk Mahallesinin katılımcılarının çoğunluğu ilköğretim mezunudur. Çoğu evli en az 1 çocuk sahibidir.

Kuzguncuk Mahallesi küçük ve sıralı bir yerleşkesi olduğu için işyerlerinin çoğu ana caddede ya da ana caddeye direkt bağlanan sokaklarda yer almaktadır. Bu mahallede araştırmaya katılan kadınların çoğu yeme içme işlerinde faaliyet gösteren küçük işletmelerdir. Atatürk Mahallesi geniş bir alanda kadın girişimcilerin işyerlerinin dağınık olduğu bir semttir. Bu mahallede tuhafiyecilik, terzilik, özel dikim, yeme içme işleri, kuaför alanlarında girişimcilik yapan kadınlarla görüşülmüştür. Tomtom Mahallesindeki kadın girişimcilerin işyerleri daha çok Boğazkesen ve Kumbaracı

yokuşunda konumlanmıştır. Bu mahalledeki girişimci kadınlar tuhafiye, özel tasarım, yeme içme hizmetleri, sanat galerisi, hediyelik eşyalar satışı gibi alanlarda çalışmaktadır.

Kuzguncuk ve Tomtom Mahallelerinde araştırmaya katılım sağlayan kadın girişimcilerin hepsinin işyerlerinin fiziksel alanları küçüktür. Yeme içme işlerinde çalışanların işyerleri alandan tasarruf etmek için açık plan mutfak tarzında yapılmıştır. Atatürk Mahallesindeki katılımcıların işyerlerinin fiziksel alanları bir nebze daha büyüktür. Katılımcıların geneli sabah saat 9.00-10.00 arası çalışmaya başlayıp akşam geç saatlere kadar (23.00-24.00) çalışmaktadırlar. Buna rağmen çoğunun ücretli çalışmanı bulunmamaktadır. Görüşme yapılan 29 kadın girişimciden sadece 7 tanesinin sürekli ücretli çalışmanı vardır. Bu girişimci kadınlardan 6 tanesi tek kişi istihdam ederken sadece bir tanesi 3 kişi istihdam etmektedir. Hiç ücretli çalışmanı olmayanlardan bazıları işlerin özellikle yoğun olduğu yaz dönemlerinde kısmi zamanlı çalışman bulundurmamayı tercih ettiklerini aktarmışlardır. Katılımcılar çalışman istihdam etmeme nedenlerini yeterli kazanç elde edememeleriyle açıklamışlardır. Katılımcılardan sadece 1 kişinin işyeri kendisine aittir, 2 kişinin işyeri aile mülkü olup diğer katılımcıların hepsi kiracı statüsündedirler.

Tablo 1

Araştırma Örnekleminin Katılımcılarının Demografik Özellikleri

		ATATÜRK MH.			KUZGUNCUK MH.			TOMTOM MH.		
		N	%	ORT.(YIL)	N	%	ORT.(YIL)	N	%	ORT.(YIL)
Cinsiyet	<i>Kadın</i>	11	100,0%		9	100,0%		9	100,0%	
	<i>Erkek</i>	0	0,0%		0	0,0%		0	0,0%	
Yaş	<i>18-25 Yaş</i>	0	0,0%		0	0,0%		1	11,1%	
	<i>26-30 Yaş</i>	2	18,2%		0	0,0%		1	11,1%	
	<i>31-35 Yaş</i>	0	0,0%	42,1	2	22,2%	44,56	1	11,1%	43,33
	<i>36-40 Yaş</i>	3	27,3%		2	22,2%		2	22,2%	
	<i>41 Yaş/Üzeri</i>	6	54,5%		5	55,6%		4	44,4%	
Medeni Durumu	<i>Bekar</i>	2	18,2%		4	44,4%		4	44,4%	
	<i>Boşanmış</i>	2	18,2%		2	22,2%		1	11,1%	
	<i>Evlü</i>	7	63,6%		3	33,3%		4	44,4%	
Eğitim Durumu	<i>İlkokul</i>	1	9,1%		0	0,0%		0	0,0%	
	<i>Ortaokul</i>	3	27,3%		0	0,0%		0	0,0%	
	<i>Lise</i>	3	27,3%		3	33,3%		2	22,2%	
	<i>Ön Lisans</i>	1	9,1%		1	11,1%		0	0,0%	
	<i>Lisans</i>	3	27,3%		5	55,6%		4	44,4%	
	<i>Lisans Üstü</i>	0	0,0%		0	0,0%		3	33,3%	
Hane Bilgisi	<i>Bekar</i>	7	18,4%		9	32,1%		9	42,9%	
	<i>Boşanmış</i>	4	10,5%	3,4545	11	39,3%	3,1111	1	4,8%	2,3333
	<i>Evlü</i>	27	71,1%		8	28,6%		11	52,4%	
Kaç Yıldır İstanbul'da Yaşıyor	<i>0-10 Yıl</i>	0	0,0%		0	0,0%		0	0,0%	
	<i>11-20 Yıl</i>	0	0,0%		0	0,0%		3	33,3%	
	<i>21-30 Yıl</i>	3	27,3%	39,45	3	33,3%	40,44	2	22,2%	29,33
	<i>31-40 Yıl</i>	3	27,3%		2	22,2%		2	22,2%	
	<i>41 Yıl/Üzeri</i>	5	45,5%		4	44,4%		2	22,2%	
Kaç Yıldır Bu Mahallede Çalışıyor	<i>0-10 Yıl</i>	7	63,6%		6	66,7%		8	88,9%	
	<i>11-20 Yıl</i>	3	27,3%	9	0	0,0%	11,56	0	0,0%	7,67
	<i>21-30 Yıl</i>	1	9,1%		3	33,3%		1	11,1%	
	<i>31-40 Yıl</i>	0	0,0%		0	0,0%		0	0,0%	
Ücretli İş Tecrübesi	<i>0-10 Yıl</i>	7	63,6%	8,82	3	33,3%	17,44	6	66,7%	8,22
	<i>11-20 Yıl</i>	3	27,3%		3	33,3%		2	22,2%	

	21-30 Yıl	1	9,1%		2	22,2%		1	11,1%
	31-40 Yıl	0	0,0%		0	0,0%		0	0,0%
	41 Yıl/Üzeri	0	0,0%		1	11,1%		0	0,0%
	0-10 Yıl	6	54,5%		6	66,7%		6	66,7%
	11-20 Yıl	3	27,3%	11,27	3	33,3%	11,56	2	22,2%
Girişimcilik Faaliyet Süresi	21-30 Yıl	2	18,2%		0	0,0%		0	0,0%
	31-40 Yıl	0	0,0%		0	0,0%		1	11,1%
									9,67

Girişimcilik ve Kadın İstihdamı

Kentlerde toplumsal cinsiyet rejimlerinin şekillendirici etkisi eski Yunan polisinden beri varlığını sürdürmektedir. Kadın ve erkek bireylere ilişkin mekânsal bölünme modern kentleşme sürecinde çalışma ve yeniden üretim alanlarının ayrılmasıyla daha belirgin olmuştur. Kamusal alan, özel alan ikileminin tarihsel gelişimi, ailenin ekonomik üretim birimi olarak işlevselliğini yitirerek erkeğin hane dışında üretim faaliyetlerine katılması ile olmuştur. Özel alan “kadınların mekânı” olarak kadınlarla özdeşlik kazanmıştır. Toplumu ilgilendiren konularda kadınlar karar verici mekanizmaların bir parçası olarak kabul görmediğinden dolayı kent politikalarının ve kent tarihinin görünür aktörleri olmamıştır (Alkan, 2000, s. 93).

Türkiye’de kadınların çalışma yaşamına katılım oranlarının düşük seviyelerde seyretmesi emek piyasalarının mekân ve tanımlı cinsiyet rolleri arasındaki ilişkinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Ataerkil değerlerle kadınların yerinin özel alan olarak sınırlandırılması ve bu değerlerin kadınların istihdama katılırken kamusal alanı düzenleme gücü “mekânsal örgütlenme stratejilerini” de belirlemektedir. Kadınlar istihdama katılırken evlerine en yakın yerlerdeki işleri tercih etmektedirler (Dedeoğlu, 2014, s. 200). Toplumsal kabuller ve mekân cinsiyet rollerinin inşasında birbiriyle ilişkilidir. Kadınların yaşadıkları yer ile kurdukları bağ ve kadınların toplumsal cinsiyet değerlerini sarsmayacak mekânsal örgütlenmeyi sağlayacak mekanizmaları üretmek kadınların cinsiyet algılarının değişmeden sürmesini sağlamaktadır (Dedeoğlu, 2014, s. 198).

Birçok toplumsal eşitsizlik biçimi mekânsal farklılaşmayı etkilemektedir. Bunlardan biri ekonomik eşitsizliğin iş gücü piyasalarını enformel biçimde düzenleyişidir. Ekonomik alandaki ve üretim ilişkilerindeki eşitsizliğin mekâna yansması gelir düzeyi, kültürel çeşitlilik, inanç etnik yapı ve sınıfsal farklılık veya benzerlikleri olan bireylerin mekânı seçme tercihlerini belirlemektedir (Alpman, 2019, s. 386).

Kadın girişimciliği, toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınma ile ilişkili olan bir konudur. Türkiye’de kadınların çalışma hayatına katılımını tarımsal alandan diğer alanlara genişletmek ve kadınların istihdama katılımını artırmaya yönelik politikalar 6. Beş Yıllık Kalkınma Planından başlamıştır. Bu planda kadınların iş yaşamı, sosyal güvenlik, meslek eğitimi ve işe alımlarda ve pratikte karşılaşılan engellerin giderilmesi konuları gündeme alınmıştır. Daha sonra 7. Beş yıllık kalkınma planında toplumsal refah artışıyla kadınların kalkınma süreçlerine katılımının geliştirilmesinden bahsedilmiştir. 8. Beş yıllık kalkınma planındaysa kadın girişimciliğine ilişkin iş kurma süreçlerinde ve kredilerle ilgili formalitelerin azaltılması tavsiyelerine yer verilmiştir (Ecevit, 2007, s. 4-5).

Girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik katma değerinin yüksek olması nedeniyle devlet bu faaliyetleri özendirme ve geliştirmek amacıyla bazı politikalar üretmiştir. Türkiye mevcut genç nüfusu, eğitim seviyesinin yüksekliği ve jeopolitik konumu ile girişimcilik faaliyetlerinde başarılı olma potansiyeline sahiptir. Ancak üretilecek politikaların rekabet, risk alma, başarıya motivasyonu yüksek bireyleri teşvik etme ve destekleme hedefli olması gerekmektedir. Toplumsal yapının ekonomik bileşenlerinin yanı sıra var olan toplumsal cinsiyet rejimi girişimci olacak kadınların eğilimleri uzun vadede girişimcilik kültürünü oluşturan etkenler olacaktır. Kadınların toplumsal yaşamla ve ataerkil kültürle olan etkileşiminin ürünü olan değerler girişimcilik kültürünü etkilemektedir. Kadınlar için girişimciliği teşvik eden politikaların mevcut girişimcilik kültürünü

değerlendirip kadınların önündeki kültürel engelleri kaldırma hedefli olması gerekmektedir (Güney & Çetin, 2003, s. 206-207).

Türkiye’de kadın girişimciliğinin teşvik edilmesinde en önemli nedenler kadınların emek piyasalarına katılımındaki azalma ve buna bağlı olarak kadın işsizlik oranlarının hızlı artışı olmuştur. Kentsel alanlarda ailelerin giderek yoksullaşması politika yapıcılarını harekete geçmeye itmiştir. İşsizlik ve yoksulluğa karşı politik çözüm kadın girişimciliğini özendirme politikalarını uygulamak olmuştur. Kadın girişimciliğinde genel politikaların olmayışı devlet ve sivil toplum örgütlerinin çeşitli projelerle, farklı hedeflere uygulamalar yapmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu uygulamalar kadın girişimciliği özelinde kadınları özne olmaktan çıkarmıştır (Ecevit, 2007, s. 47). Girişimcilerin faaliyet gösterdikleri bölgenin sosyokültürel değerleri bu alanda çalışacakların çeşitli engeller veya fırsatlar sunarak bazen iş piyasalarına girmelerini desteklemekte bazen de engellerle girmelerini güçleştirmektedir. Girişimci kadınlar için bölgenin kültürel değerleri, eğitim düzeyi, ailenin yapısı ve dini inançlar girişimcilik özelliklerinde belirleyici olmaktadır (Kasalak, 2014, s. 264).

Kentleşme, değişim ve örgütlenmeyi içine alan kentli yaşam biçiminin oluşmasını sağlayan kültürel süreçleri kapsamaktadır. “Kentleşme” kavramı kentte yaşayanların kültürlerinde meydana gelen değişimin dinamiğiyle kent kültürünün oluşmasıdır. Kent kültürüne bağlı değişime uğrayan bu öğelerden bazıları; akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin çözülmesi, aile biriminin küçülmesi, hane içindeki bazı görevlerin kurumlara devredilmesi, kadınların ekonomik özgürlük kazanmasıyla hane içi rollerinde küçük değişikliklerin meydana gelmesi, tüketimin artması, boş zaman etkinliklerindeki değişim olarak sayılabilir (Yahyağil, 1998, s. 108-109).

İstanbul’un 1980’lerde başlayan kentsel gelişme süreci incelendiğinde o dönemde yaşanan dönüşümlerin kırılma noktası bugünü yorumlayabilmek için önemlidir. İstanbul Türkiye’nin diğer kentlerine göre iş olanakları, eğitim, sağlık alanlarında temel yaşam koşullarında daha ileri düzeyde olması nedeniyle iyi bir yaşam arayışında olan bireylerin çekim noktası haline gelmiştir. Hızla artan nüfus İstanbul’da yerleşim alanlarının kontrolsüz genişlemesine neden olmuş, şehrin artan nüfusuna, yaşam alanlarının genişlemesine kentin planlama bürokrasisi de yetişememiştir. Eğitim, kültür, ekonomik ve sosyal birikimleri birbirinden oldukça farklı olan yeni nüfus hem kendi koşulları içinde hem de kentin mevcut koşulları içinde kendilerini var etme mücadelesine girmiştir. Kendileri için çeşitli ve karmaşık olan bu ortama uyum sağlamak ve mekâna aidiyet duygusu geliştirecek bağlar kurmak isteyen bireyler bu süreçte mekânın kimliğini de yeniden yaratarak yeni tanımlar oluşturmaktadırlar (Aksel & Olgun, 2016, s. 196).

Yeni kentleşme politikaları kentin ve kentlilerin yaşam biçimlerindeki değişimlerin hızına paralel ne liberal devlet ne de refah devletine özgü kurumlar ve çözümler üretememektedir. Ancak geleneksel toplum içinde bulunan örgütler, dernekler, kurumlar varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Devlet politikaları kentleşme sürecinde toplumsal dayanışma ihtiyaçlarının yükünü aile ve akrabalık ilişkilerine terk etmiştir. Zaman içerisinde bu ilişkiler de değişime uğrayarak kentlilerin komşularıyla, arkadaşlarıyla, yakın çevreleriyle olan ilişkileri “akrabamsı” ilişkilere dönüştürmüştür (Erder, 2015, s. 43).

Kentte gündelik ilişkilerde çeşitli değişimler yaşanmıştır. “Gündelik” kavramıyla bireyler her gün olan sıradan anlatılmaktadır. Gündelik yaşamın içerisinde sıradan olan bireyin varlığını devam ettiren gerçekleştirildiği faaliyetler bütünüdür. Bunlar gündelik yaşamın rutininde olan barınma, yeme, içme, giyinme, çalışma vb. eylemlerdir. Bu eylemler verili bilgilerin, toplumsal dayanışma ve iş bölümünün toplumun yasalarında göre yapılmasıdır. Ancak kavramın anlamına daha geniş açıdan bakılacak olursa deneyimleme, anlam verme, analiz etme, öğrenme gibi yaşam tecrübelerini de simgelemektedir. Dolayısıyla gündelik yaşam birikimlerini çözümlenmek bireyin kendisini ve dünyayı anlamlandırması üzerine düşünce kapıları açacaktır (Elias, 2001 Akt., Balta, 2020, s. 53). Hafıza mekânı, sunulan şey hakkında bilinmesi gerekenin çıktısı olma niteliğiyle kimliğe ait anlatı ve başlangıç yolculuğudur (Nora, 2006, s. 33). Bu araştırmada mekâna ve gündelik ilişkilere dair verileri

değerlendirirken katılımcıların gündelik hayat rutini özelinde girişimcilik faaliyetleriyle gündelik yaşamlarının nasıl etkilendiğine bakılmıştır.

Yöntem

Bu araştırmanın kuramsal çerçevesini feminist teori oluşturacaktır bu nedenle araştırmanın yöntemi feminist yöntemdir. Feminist yöntem “iyi bilim yapma” pratiği ilkesiyle dünyaya hükmetmeye değil onu “anlamaya” yönelik bir yaklaşımı benimsemesi nedeniyle statükoya karşı eleştiri yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Feminist yöntemi diğer yöntemlerden farklı kılan “toplumsal değişim ve toplumsal adalet konularını toplumsal cinsiyet temelinde” ele alarak egemenlik ve güç ilişkilerine karşı çıkacak ve bu yapı ile mücadele için gerekli bilginin ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Kadınların maruz kaldığı eşitsizlikler ve ayrımcılıkların üstesinden gelebilmesi için onların “göz ardı edilen duygu, düşünce ve deneyimlerinin” yazılı kaynaklarda ortaya çıkmasına olanak ve öncelik vermektedir (Sirman, 2020, s. 11; Toksöz, 2020, s. 143).

Feminist yöntemde araştırmanın amacı, araştırma bağlamında açıklayıcı öğeler sunmaktan ziyade kadınların faydalanmasına yönelik üretilen bilginin araştırmacının “içeriden bakışı” ile mümkün olacağı yönündedir. Bu noktada feminist yöntem var olagelmış araştırma yöntemlerine eleştiri getirerek “doğal mesafeler ve dâhil olmama halinin” dışında kendini konumlandırmaktadır. Yöntem, araştırmanın öznesi olarak kadına önem vermekte, hiyerarşik ve faydacı ilişkiye karşı tavır koyarak araştırmadan elde edilen verileri genelleme yapmadan, özünü değiştirmeden, yetersiz yorumlardan kaçınarak kadınların yararına bilgi üreterek daha eşitlikçi toplumsal yapıların oluşması için temel sorulardan yola çıkmaktadır (Kümbetoğlu, 2017, s. 58).

Feminist eleştiriye diğer yöntemlerden ayıran özelliklerinden birisi de cinsiyet ilişkilerinin her alanda görülen etkisini ortaya çıkarmaktır. Erkeklerin ve kadınların deneyimleri farklıdır. Ancak kadınların da deneyimleri birbirinden farklıdır. Araştırma boyunca kadınların yaşamlarının sosyal gerçekliklerini gözlemleyerek onların durumlarını etkileyen faktörleri odağa alarak bunları sorunsal konular olarak tartışmaya açmak amaçlanmaktadır.

İstanbul ilinin seçilmiş bölgelerinde (Tomtom, Kuzguncuk, Atatürk) işveren kadınların kenti nasıl kullandıkları, ataerkil değerlerin onları nasıl etkilediği konusu niteliksel yöntemle araştırılacaktır. Konusu ve sorusu gereği bu araştırma niteliksel yöntem ile gerçekleştirilecektir. Niteliksel yöntemin seçilmesinde en önemli neden girişimci kadınların deneyimlerini sözü edilen boyutlar çerçevesinde anlamaya çalışmak ve girişimciliğin kadın istihdamındaki yerini ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele almak olanağını bize en verimli şekilde sunmasıdır.

Araştırma için İstanbul ilinin tercih edilmesinde kozmopolit bir yapıya sahip olması ve mega-kent özelliklerini taşıması etkili olmuştur. Kentin seçilen bu üç mahallesinde kültürel, ekonomik, siyasi özellikler birbirinden farklı yapıdadır. Örneğin Tomtom ve Kuzguncuk Mahallelerinde yaşayan bireylerin eğitim seviyesi ve gelir durumu daha yüksek iken Atatürk Mahallesinde yaşayan bireylerin eğitim ve gelir seviyesi daha düşüktür. Kuzguncuk Mahallesinde gösteri, dünyasından olan ünlü kişiler yaşamaktadır. Saha gözleminde Kuzguncuk Mahallesinde girişimcilik faaliyetinde bulunan ünlü bir oyuncunun işyerine rastlanmıştır.

Her mahallenin kendine özgü yapısal farklılıklarının araştırmanın öznesi olan kadınların sosyal gerçekliklerine de farklı yansımaları beklenmektedir. Araştırmada girişimci kadınların istihdam alanındaki diğer kadınlara göre ayrıcalıklı konumları (kendi işlerini kurabilmiş olabilmeleri) önemli bir konu olarak ele alınacaktır. Araştırmanın örneklem tekniği olarak kartopu tekniği seçilmiştir. Ayrıca maksimum çeşitlilik dikkate alınarak örneklem oluşturulmuştur. Saha çalışması 3 Ocak 2022 de başlamıştır. Araştırma sorularına verilen cevaplar doyum noktasına geldiğinde örneklem büyüklüğüne erişilen tarih olan 1 Mart 2023 tarihinde alan uygulaması tamamlanmıştır.

Saha çalışmasının öncesinde ve sonrasında alan gözlemlerinin devam etmesine özen gösterilmiştir. Veri analizinde, veriler gözden geçirilerek, alan notları incelenerek ön kodlama

yapılmıştır. Araştırma tasarımının ana kavramlarının yanı sıra bulgularda karşılaşılan diğer kavramlar araştırmanın kavram haritasını oluşturmuştur. Araştırmanın soruları ve gözlem notlarına bağlı kalarak kategoriler oluşturulduktan sonra kategoriler arasındaki bağlamlandırma ve kategoriler arasındaki etkileşim ortaya konduktan sonra analiz gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada niteliksel yöntemin veri oluşturma teknikleri kullanılmıştır; bunlar derinlemesine görüşme ve gözlemdir. Derinlemesine görüşme tekniği için hazırlanmış yarı yapılandırılmış rehber formuyla, kapsadığı açık uçlu sorularla katılımcıların gündelik ve iş yaşamları üzerine yönelik kendi dünyalarında nasıl anlamlar yüklediklerini ifade edebilme olanağı sunması amaçlanmıştır.

Sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda özellikle nitel yöntemin tekniklerini seçen araştırmacılar için etik sorunlarla karşılaşma olasılığı daha yüksektir. Çünkü nitel çalışmalarda katılımcıların hayatının “en duyarlı, gizli ve derin” alanlarına girmek olasılığı söz konusudur. Etik problemler araştırmacının konuyu seçiminden, konunun kimlere fayda sağlayacağından başlayıp araştırmanın tüm süreçlerinde ortaya çıkacaktır (Punch, 2016, s. 266).

Bu çalışmada niteliksel çalışmalara özgü etik kurallara özenle uyulmuştur. Beykent Üniversitesi Sosyal ve

Beşeri Bilimler İçin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 21.02.2022 tarih ve 174 sayı ile izin alınmıştır. Katılımcıların araştırma konusunda ayrıntılı olarak bilgilendirilmesi çalışmadan istedikleri anda çekilebilecekleri bilgisinin sunulması, katılımcıların kişisel bilgilerinin sadece araştırmacı tarafından saklı tutulacağı, araştırma nedeniyle katılımcıların herhangi bir zarar görmemesi için farklı isimler kullanılacağı konularında bilgilendirme yapılmıştır. Çalışmada kullanılan görseller mutlaka katılımcıların izniyle elde edilmiştir. Çalışma boyunca katılımcılarla eşitlikçi bir yol izlenmiştir. Çalışmanın soruları yönlendirici olmadan katılımcıların deneyimlerini öğrenmek ve aktarmak odaklı hazırlanmıştır. Çalışmanın her aşamasında dürüst ve güvenilir olmakla beraber çalışmanın sonuçlarının kötüye kullanılmaması ilkeleri benimsenmiştir.

Derinlemesine görüşme soruları 10 başlık altında toplanmıştır. Demografik sorularla başlayan rehber formu sırasıyla; Kent Yaşamı, Çalışma Hayatı, İşyerinin Kuruluşu, İşyerinin Mekânsal Özellikleri, Sosyal Girişimci, Eril Ortam, Girişimcilik Kültürü, Evlilik Yaşamı ve Aile Yaşamı başlıklarından oluşmaktadır. Bu çalışma makalesinde çalışmaya katılan girişimci kadınların kent yaşamı başlığı sunulacaktır. Bu makalede yukarıda sözü edilen 10 başlık altında oluşturulan bulguların bazıları ele alınacaktır. Bu başlıkta; İstanbul’da yaşam, çalışılan mahallenin sosyal ilişkileri, bölgenin fiziksel ve toplumsal ilişkiler alanında geçirdiği değişim, katılımcı girişimci kadınların İstanbul’un diğer semtleriyle olan ilişki biçimleri, çalışılan mahallede nasıl vakit geçirildiği ve çalışılan bölgede başka kadınlar işyeri açmayı tercih etse bölgenin bu olanağı sunup sunmayacağı üzerine odaklanılmıştır.

Bulgular

Bu çalışma da kentte yaşanan ve çalışılan semt hakkında sorulan sorular, girişimci kadınların kent ve mekân algılarını ve bunun çalışma hayatlarına etkisini anlamayı mümkün kılacak verilere ulaşmak için kullanılmıştır. Sorular, İstanbul’da yaşam, çalışılan ve yaşanan mahallede yaşam ve sosyal ilişkiler, İstanbul’da hangi semtlerde vakit geçirilir?, bu semtlerde neler yapılır?, işyeri kiralarının kentte kadınların girişimcilik yapmasına etkisi gibi başlıkları içermiştir.

Girişimci Kadın

Girişimci kadın tanımı bu çalışmanın ana kavramlarından birisidir. Bu çalışmanın girişimci kadın tanımının katılımcıların ifadelerine dayanarak sunulduğundan girişimcilik yerine esnaf kavramı öne çıkmıştır. Çalışmanın bulguları henüz kültürümüzde girişimcilik kavramının alan yazımında tartışıldığı biçimde yer almadığını göstermektedir. Katılımcı kadınların ifadelerinde “girişimcilik” kavramını hem toplumsal cinsiyet normları boyutuyla hem de bir şeyi icat etmek, daha

büyük ölçeklerde üretimler yapmak, çalışan istihdam etmekle ilişkilendirilmiştir. Kendi birikimleriyle kendi işlerini kurarak kamusal alanda kendi istihdamlarını sağlayan katılımcılar küçük ölçekli iş hacmine sahip olmaları nedeniyle ülke ekonomisine ve refahına sundukları katkıyı önemli bir değer olarak aktarmamışlardır. Ayrıca kendi konumlarını esnaf kavramıyla ilişkilendirmişlerdir. Elbette ki kendi konumlarının istihdamdaki diğer kadınlardan farklı olduğunun bilincini taşımaktadırlar. Kendilerine ait bir işyeri, sermayeleri, cesaretleri ve bağımsız olma duygularından motive olmaktadır.

Sıfırdan bir şey üretmiş olmalı. Mesela ... var ... hanımın çiftliği diye. Nazilli’de bir yer tuttu Karslı bu kadın oraya gitti ordaki şeyleri ayarladı, ürettirdi. Ona öyle inanmışım ki çünkü kadınlar düzgün yapar hele eğitilmiş böyle. Eğitimsizleri bir araya getirdi hikayelerini biliyorum benim için girişimci mesela o. Yoktan var etmek Kars’ta istihdam sağladı tek başına. Girişimcilik böyle bir şey. Başkalarıyla birlikte hani ben şu anda girişimci sayılmam ben kendine münhasır 4 arkadaşımın hani bir yaparsam galeri net o zaman bu iş kolunda okey diyeceğim. Yani böyle kadınlarımız çok. Girişimcilik o gidip onla konuş bence (60 yaş, evli, 12 senedir bu işinde, sanat galerisi).

Başka bir katılımcı ise girişimci kadın kavramını toplumsal cinsiyet boyutuyla değerlendirmiştir. Kadınların çalışma hayatının bir parçası olmasına rağmen eşitsiz koşullarda var olmaya çalıştıklarına vurgu yaparak doğrudan anne ve babasının birlikte iş yeri kurmasına rağmen annesinin işyerinde görünür olmaması nedeniyle babasının girişimci ünvanıyla anıldığına vurgu yapmıştır.

Çok romantik değil mi girişimci kadın. Girişmek zorunda artık girişimci erkek diye bir şey yok demi. Girişimci diye bir şey var. Girişimci kadın girişimci olarak alt başlıkta. Bu ülkede her şeyin bir alt başlığı var. Aslında çok garip kadınlar her an her yerde aslında hayatın her alanında varlar. Ama bence bu dönemde görünürlükleri arttığı için girişimci kadın deniyor. Kadınlar bir şekilde bu işlerde çalışıyorlardı zaten. Ha zaten belli sektörler ülkede de dünyada da yeni. O sektörlerde erkekler. Sektörler var dijitalleşme diyoruz teknoloji diyoruz başka mesela piyasalar diyoruz. Mesela annem hep babamın işlettiği bilinir ama annem zaten yıllardır orada çalışıyordu. Ama mutfakta idi. Kasada olmadığı için hesap almadığı için hiçbir zaman o kadın girişimci olarak görülmedi. Ama aslında annem kadın girişimciden farkı neydi. Kendi açmamış olması mı? Aslında o değil birlikte açmışlar. Ama orada hep göz önünde olan babamdı (30 yaş, 11 aydır bu işinde, kafeterya, pilot görüşme).

Bu makalenin odak noktası kamusal alanda girişimcilik faaliyetlerinde çalışan kadınların çalışma yaşamları deneyimlerinin kentin imkanları ve sınırları üzerinden değerlendirilmesi temel alınmıştır. Makalenin sınırlılıkları nedeniyle “Esnaf” kavramına ilişkin alan yazındaki tartışmalar burada tartışılmamıştır.

Yaşanılan Mahalle ve Sosyal İlişkiler

Girişimci kadınlara yaşadığı semtte komşuluk ve sosyal ilişkiler hakkında neler düşündüğü sorulduğunda anlatılar oldukça uzun ve çeşitli olmuştur. Araştırmada kent yaşamı içinde yaşanılan semtte komşuluk ve sosyal ilişkilerden girişimci kadınların nasıl etkilendiği veya kendilerinin yaşanılan bir semtte etkisinin olup olmadığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Mahallede kendi aralarındaki sosyal ilişkileri anlatırken yardımseverlik ve sahip çıkma sözcükleriyle birbirlerine olan yakınlıklarını, güven duygusunu öne çıkarmışlardır. Mahalle sözcüğü, sakinlerinin yardımlaşma, iş bölümü, birlikte olma, güvenlik, kontrol, dayanışma, aidiyet, kimlik gibi temel kavramları çağrıştıran sembolik harita işlevi görmektedir. Mekâna duyulan aidiyet ve bağlılık diğerleriyle iletişim halinde kalma bireylerin kendilerini sosyal ve fiziksel olarak güvende hissetmelerini sağlamaktadır (Koyuncu, 2009, s. 31; Alver, 2010, s. 117).

Valla çok güzel burada komşuluk çok güzel. Aile burada değil tabi ama komşularımız var. Ancak onlarla iyi geçiniyoruz. Bir şey oldu mu hepsi birbirine sahip çıkar. Mesela ona lazım

oldu mu deriz, yeri geliyor o bize müşteri gönderiyor, çokta güzel geçiyor. Kuzguncuk küçük bir yer olduğu için hepimiz birbirimize yardım ediyoruz (49 yaş, 7 senedir bu işte, kafeterya).

Girişimci kadınlardan bazıları yaşadığı semtte komşuluk ve sosyal ilişkilerin kentleşmeyle birlikte bahçe içi evlerin yıkılıp yerine apartman şeklinde birbirinden bağımsız taşınmazların inşasıyla komşuluk ilişkilerinin de tıpkı yapılar gibi birbirinden koptuğunu ifade etmiştir. Kentleşmeyle birlikte çalışma hayatının toplumda daha yaygın hale gelmesinin komşuluk ilişkilerine olumsuz etkisi de tekrar edilen ifadeler arasında yer almaktadır. Gündelik yaşam belli bir rutinde gerçekleşirken yıllara yayılan değişim ise ilişkileri etkilemektedir. Fiziksel mekânda işyeri sahiplerinin değişmesi de etkili iletişim kurmayı kısıtlamıştır. Hala işinde devam eden kadın girişimci kendinin “eski” olduğunu iş yeri sahiplerinin değişimini ise “yenilik” olarak aktarırken yakın ilişkilerin geçmişte kaldığını ancak eski komşularla sohbet ettiklerine vurgu yapmıştır. Uzun yıllar aynı yerleşim alanında yaşamak toplumsal ve sosyal sermayenin güçlenmesine yardımcı olmaktadır (Ardahan, 2014, s. 45).

Bu mahallede değişim sadece bina yapıldı başka bir şey yok. Burada bir iki komşularımız var. İşte Şileliler ağırlıkta işte bir Rizeliler ağırlıkta burada. Esnaf olduğumuz için biz diyalog kuruyoruz, onlarla sohbetimiz oluyor. Konuşmazsan kimse konuşmaz senle burada. Öyle enteresan bir yer burası. Fazla esnaf derken aynı esnaf vardı gene ama değişti. Yani esnaf vardı herkes kimi bıraktı, kimi devretti. Kimi bıraktı gitti. Ama esnaf vardı (60 yaş, 30 senedir bu işte, tuhafıye).

Çalıştığı ve yaşadığı semti anlatan katılımcının ifadelerinde kendisinden daha eski mahalle sakinlerini tanımlarken değişimin sürekliliğinin vurgusu ve asıl yerlinin kim olduğuna ilişkin görüşlerin anlatısı ortaya çıkmaktadır. Anlatılarda mahalle kültürü eski olan yerleşim yerlerinde sonradan geleni kabullenme süreçlerinin zaman aldığını ve karşılıklı çabayla devam ettiği ortaya çıkmaktadır. Bireyler kendilerini ve başkalarını yaşadıkları semtle veya kentle ilişkilendirirken “eski aile” veya “yeni aile” terimleriyle uzun süredir aynı kentte yaşamayı sosyal statüyle ilişkilendirmektedir (Sencer, 1967, s. 207).

Burda oturan birçok kişi akraba birbiriyle o yüzden akrabalık ilişkileri içerisinde dışarıdan kendilerine samimi buldukları insanlara da akrabalıymış gibi davranabiliyorlar. Ama böyle bi burası işte 90’ların başlarında göç almış buradaki insanlar ev sahipleri olmuşlar gerçek sahipleri 50’lerde falan gitmişler sonra burda yerleşik hayata geçmişler artık onlarda. Ama genelde Bitlis’ten, Siirt’te gelen aileler var. Yani sosyal hayatları yardımcı olmaya çalışıyorlar ilk başta çok fazla erkek egemen bir hal vardı esnaf olarak hiçbir saygısızlıklarını görmedik zaten ama böyle bir şeydi çok da destekleyici bir tavırları da yoktu. Sonra yavaş yavaş esnaf muhabbeti yapa yapa erkeklerle de ilişkimiz gelişti, öyle (39 yaş, evli, 10 senedir bu işinde, faaliyet alanı, deri işleri tasarımı).

Girişimci kadınların faaliyet gösterdikleri mahallelerde çalışma yaşamının çoğunlukla eril değerlerle yüklü olduğu gündelik ilişkilerde saygılı davranışların dışında davranışlar sergilenmediği işlerin sürekliliğini sağlamakta var olan gündelik ilişki biçimleri içinde çaba sarf ettiklerini aktarmışlardır.

İşyerinizin Bulunduğu Semt ve Değişim

Girişimci kadınların mahallenin değişimine ilişkin görüşleriyle oluşacak veriler ışığında kentin girişimcilğe niyetlenen kadınlara kamusal alanda iş yeri açma, işini sürdürme olanağını mekânsal ve toplumsal açılardan sunup sunmadığı ele alınacaktır. Anlatılarda her semtte insan ve araç kalabalığının yoğunlaştığını artık yaşadıkları ve çalıştıkları semtlere farklı kültürden insanların yerleşmeye başladığını dolayısıyla bu artış ve çeşitliliğin işyeri sayısı ile birlikte ziyaretçi sayısını da artırdığını ifade etmişlerdir. Ancak girişimcilik faaliyetlerine uzun süredir devam edenler çalışma yaşamının ilk yıllarında bölgenin kazanç sağlama ve güvenlik açısından kadın girişimcilere imkân

sunmadığını aktarmıştırlar. Girişimci kadınlar kurdukları işi sürdürebilmeyi uzun yıllar süren bir birikim ve yatırım olarak değerlendirmişlerdir. Mahalledeki değişim imkânlar ve engeller boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar kentin daha az değerli bölgelerinde işyeri açmaktadırlar. Çalışma yaşamına girişimci olarak devam etme arzusu kentin her türlü riskine rağmen girişimci kadınlara maliyetlere katlanmaya mecbur bırakmıştır. Bu araştırma alan yazımda geçtiği gibi girişimci kadınların ancak belirli bir noktaya ulaşana kadar kendi birikimlerini kullandığını göstermektedir. Girişimciliğe niyetlenen kadınlar kuruluş sermayesini kendi birikimlerinden ve gayrimenkul gibi varlıklarının satışından sağlamaktadırlar. İş kuran girişimci kadınlar 3-5 yıl arasında oluşacak giderler için sermaye bulundurmaktadırlar (Dibek, 2022, s. 37). Dibek'in tartıştığı gibi kendi işlerini kuran girişimci kadınlar iş kurma süreçlerinde kendi tasarruflarına yönelmektedirler.

E biz işte 96'da bu mağazamızı bulduk şeyde Yeni Çarşı Caddesindeki. Geldiğimizde fakat o cadde ay kuş uçmaz kervan geçmez bir Çingenerler yürüyor bir de arabalar geçiyor öyle bir caddeydi. E çok geçe kalmışsam o arka sokaktan Cihangire yürüyemezdim. Düşün o hani oradan aşağı inerek. Öyle bir yerden 10 sene boyunca ancak kiralari filan ödedik belki de. Büyük kendimiz fiziken yatırım yaptık, bekledik yani orada işi (58 yaş, 29 senedir bu işte, kırtasiye).

Katılımcıların anlatıları fiziksel mekânın cinsiyetini, kullanılma biçimini ve mekânın temsil edilme pratikleri hakkında bilgiler sunmaktadır (Topçu, 2018, s. 181). Kentte girişimcilik yapan katılımcı kadınların deneyimleri bağlamında mekânın şekillenme ve dönüşüm süreçlerini ortaya çıkaran bu anlatılar kenti ve içindeki toplumu anlamının bir yolu olarak ele alınacaktır. Mekânın kendisi şekillenirken toplumsal yapı da mekânla birlikte yeniden şekillenmektedir. Katılımcılar, kamuya açık alanlardaki karşılaşmaları kendiliğinden anlamlandırmadıkları gibi kamusal alanı kullanma nedenleri ve tercihleri de kendiliğinden verilen kararlar değildir. Kadınlar ve erkekler mevcut kültüre ve yaşam dünyalarına ilişkin anlamları birlikte oluşturmaktadırlar (Erdönmez & Akı, 2005, s. 85). Ataerkil toplumsal yapıda 'iktidar ve otorite' yaşlı ilerlemiş erkeklerin egemenliğindedir. Yaşlı erkekler çeşitli iktidar sistemleriyle erkek ve kadınlar üzerinde egemen olma gücüne sahiptir (Özbay, 2013, s. 191). Bu araştırmada da yukarıda sözü edilen alan yazında tartışılarda belirtilen hususlarla ilgili bazı bölgelerin katılımcıları mahalleyle ilgili geçmiş dönem anlatılarında güç ve otorite yapısından söz etmişlerdir.

Yani şimdi mahallenin ağabeyleri olurdu eskiden. Hani o ağabeylerin sözünün dışına çıkılmazdı. Bir şey yapılacağı zaman bile o ağabeylere danışılırdı onlar karar verirlerdi. Şimdi büyükler hep gitti, hep öldüler. E ölünce artık gençler de eski şey yok, tat yok yani. Eski o zaten edepte kalmadı. Hani biz bile geçemezdik eskiden buradan. Kimseye bakmadan kafamız önümüzde gider gelirdik. Artık zaman değişti (55 yaş, 8 aydır bu işte, el sanatları dükkânı).

Toplumsal cinsiyetle ilişkili çözümlenmeler yaparken mekânda kadınların ve erkeklerin var olma eylemleri hakkında mekânla bütünlük sağlayan kültürel yapıdan bağımsız değerlendirme yapmak cinsiyetler arasındaki ilişkileri, davranış modellerini, rolleri ataerkil sistem ve egemen ilişkilerin etkisinin gizli kalmasına neden olacaktır (Çubukçu, 2011, s. 103). Semtteki toplumsal değişimi aktaran ifade verili toplumsal cinsiyet değerlerinin içselleştirilmiş bir yansımasıdır. Kadınlar yaşadıkları, aşına oldukları semtlerinde kamusal alanı kullanırken etraflarıyla göz teması kurmamaları eril gözün denetleme gücünü, kadın davranışlarının neye uygunluğu ya da uygunsuzluğuna ilişkin belirgin hatlarda sınırlar çizdiğini, eril düşünce yapısı bu süreçleri yorumlayarak, sınıflandırarak ve ikilikler üreterek zihinsel kabullerle meşruluk zeminine oturtmaktadır (Hutton, 2001, s. 110).

Her katılımcının semtlerine ilişkin anlatılarında mekândaki fiziksel ve sosyal değişimle birlikte güç ve iktidar ilişkilerinin yeniden farklı biçimlerde üretildiğine ilişkin ifadeler söz konusudur. Aşağıdaki ifadelerde, semte yerleşen ünlü kişilerin mahallenin ekonomik değerini

yükselterek bölgede yeni iktidar ve güç ilişkilerini oluşturduğu yer almaktadır. Mekânda meydana gelen değişimler her bireyin gündelik yaşamında kamusal alanı nasıl kullanacağını etkilemektedir.

Burası artık para eden bir yer haline gelince ee mülk sahipleri yüksekte kiraya vermek istediler işte evlerini sattılar biraz daha eğitilmiş kitle gelmeye başladı biraz daha entelektüel diye tabir ettiğimiz insanlar. 10 sene öncesine kadar burası böyle sakin bir mahalleyken şu anda yaşayanlar için çok yani eskiden beri yaşayanlar için diyim genelleme için bir şey söyleyemem bilemem ama herkesin çok şikâyet ettiği bir mahalle haline geldi. Artık mahalleliği kalmadı çünkü sokağa çıktığınızda tanıdık insan yüzü görmek bile artık böyle mucizeye bağlı oldu (48 yaş, evli, 25 senedir bu işinde, faaliyet alanı, kafeterya).

Ticari faaliyetlerin hangi iş kolunda gerçekleştiği girişimci kadınların mahalleyi etkin kullanımında dinamik bir işleve sahiptir. Yeme- içme işleriyle uğraşanların iş yoğunluğu diğer iş kollarına göre daha dinamik bir yapıya sahiptir bu nedenle bu iş kollarında çalışan girişimci kadınlar her sabah işlerini, alışveriş listelerini düzenlemek zorunda olduklarını müşteri olmayan saatlerde işyerlerine gelen arkadaşlarıyla veya komşularıyla çay, kahve içerek vakit geçirdiklerini aktarmışlardır. Kuzguncuk ve Tomtom Mahallesinde çalışan girişimci kadınların çoğu işleri elverdiği ölçüde mahalleyi, sahili ve mahalleye yakın turistik yerleri, çarşıları, alışveriş mekânlarını ziyaret ettiklerini anlatmışlardır. Atatürk mahallesinde çalışan girişimci kadınların çalıştıkları mahallenin turistik özelliklere sahip olmaması ve sahile konumunun uzak bulunması nedeniyle bu konulardan söz etmemişlerdir.

Mahallede zaman geçiriyorum çünkü burada birçok arkadaşım da var. Kendi atölyemde olmasam onları bazen ziyarete gidiyorum, kahveye. Mahalle de bir tiyatroya var oraya gidiyorum. Hepsini farklı meslek gruplarından insanlar var, alışverişimi buradan yapıyorum vakit geçirdiğim şeyler alışveriş, sosyal etkinlik, kültürel etkinlik zaten dükkânda olmak çok fazla zamanımı alıyor (39 yaş, evli, 10 senedir bu işinde, el sanatları mağazası).

Araştırmanın her üç semtinde girişimcilik yapan katılımcılar gün içerisinde işyerlerinin içinde veya yan komşularıyla iletişim halinde kaldıklarını aynı zamanda çoğu çalıştıkları mahallede bulunan işyerlerinden yemek yediklerini, kişisel ihtiyaçlarını, evlerinin, işyerlerinin ihtiyaçlarını yine buralardan yapmayı tercih ettiklerine vurgu yapmışlardır. Çalıştığı mahallede vakit geçiremeyenlerse sebepleriyle ilgili sürekli çalışmak, hane içi sorumlulukların fazlalığı, işyerinde bulunma zorunluluğu, işyerinin bulunduğu mekânın kahvehane, ganyan gibi eril bir ortamın hâkim olması gibi nedenler olarak ifade edilmiştir. Bu çalışmada toplumsal cinsiyete ilişkin normlar, beklentiler ataerkil toplumun girişimci kadınların çalışma yaşamını etkilediğini göstermiştir. Bazılarının anlatıları hane içi sorumlulukları nedeniyle çalıştığı mahallede iş dışında vakit geçirmede doğrudan evine gittiği şeklinde olmuştur.

Gezmeye zamanın var mı diyeceksin? Yaşamaya zamanın var mı diyeceksin? Benim kendi açımdan benim gezmeye eğlenmeye zamanım yok. Benim 4.5 yaşında bir tane ufak kızım var buradan çıktığım zaman ilk düşüncem at gözlüğü takmış gibi ilk odaklandığım yerim bir an önce eve gideyim (40 yaş, evli, 16 senedir bu işinde, terzi).

Kadınlarla erkeklerin kamusal alanda var oluş ve görünürlükleri eşit ilkelere belirlenmemiştir. Her ne kadar kadınların kamusal alana çıkmasını yasaklayan kurallar olmasa da ataerkil iktidar ilişkilerinin belirlediği normlarda kamusal alanda erkeklere kadınlara göre daha fazla imkân sunulmuştur. Kadınlar ve erkekler çocukluk çağlarından itibaren cinsiyetlerine göre ayrıştırılmış mekânlarda sosyalleşerek büyümektedirler. Toplumsal olarak bireyler 'habitusla' doğmazlar yaşadıkları çevrenin kalıp yargılarına göre oyunun kurallarını ve oyunu nasıl oynayacaklarını öğrenmektedirler (Calhoun, 2014, s.79). Örneğin kahvehaneler ve sokaklar erkekler için uygun mekânlardır ve onların kullanımına göre düzenlenmiş mekanlardır. Eğer bir kadın kahvedeki eşine ulaşmak istiyorsa aracı olarak yine bir erkekten yardım istemesi gerekmektedir. Kültürel öğrenme ve değerler sistemi, her iki cinsiyetin birbirini dışlama pratikleri geliştirmesini

teşvik etmekte ve sıradanlaşmış mesafeler inşa ederek kadınlar ve erkeklerin kendilerine uygun görülen alanların sınırlarını aşmamayı kabullendirmektedir (Bourdieu, 2002, s. 42). Eril tahakküm, toplum tarafından kabul gören sistematik süregiden egemenlik pratikleridir. Cinsiyete dayalı ayırım toplumsal temellerini; cinsiyetçi iş bölümü, mekânsal ayrışma ve doğanın döngüsüyle ilişkilendirerek kadın ve erkek bedenini cinsiyetlendirilmiş ayırım ilkelerinin taşıyıcısı olarak inşa etmiştir (Bourdieu, 2015, s. 22).

Mahalleyi çok kullanmıyorum. Şöyle ki kullanmıyorum, çokta şey kullanılacak bir mahalle değil. Kahveler falan filan. İşte ganyancı arkadaşlar ama iyiler yani. Ben arabayı falan burada park ederken çok yardımcı oluyorlar. Yani esnaf iyi ya. Böyle iyiler bir şey olduğunda işte abla şöyle böyle yardımcı olmaya çalışıyorlar (41 yaş, 6 senedir bu işte, terzi).

Yukarıdaki anlatı kamusal alanda eril mekânların yoğun olduğu cadde ve sokakları kadınların kullanmaktan kaçındığı yönündedir. Katılımcı kadınlar ataerkil değerlerin normlarına uygun tutum ve davranışlar sergileyerek mahallede çalışma hayatlarına devam etme stratejisini geliştirmişlerdir. Kurallar ve normlar katılımcılar tarafından icat edilmese de bu normlara uygun davranışlar ataerkil iktidarın devamlılığını dinamik tutmaktadır.

Araştırmaya katılan girişimci kadınların hepsinin kente ilişkin anlatılarda sürekli değindikleri konu olan “değişim” çalıştırdıkları işyerleri için ödedikleri kira tutarları için de geçerlidir. Ümraniye’nin ana caddesi kendi tarihsel süreci içinde hep yüksek maliyetli işyerlerine sahip olduğu, Kuzguncuk semtinin mimari, tarihi dokusu, dizi çekimleri ve bazı ünlülerin semte yerleşmeleriyle kira oranlarının aşırı yükselmesine neden olduğu aktarılmıştır. Tomtom Mahallesinin de kendine özgü mimari yapısıyla turistik olsa da ticari faaliyetler açısından araştırmanın diğer bölgelerine göre son yıllarda tercih edilir olmaya başlaması ve Galataport’un faaliyete geçmesiyle kiraların artışı gündeme gelmiştir.

Kent toprağın ve aklın denetimini kontrolüne alarak malların değiş tokuşuyla ekonomik ilişkileri şehri lehine kullanır. Kent ne kadar büyürse para piyasası da o kadar güçlenir (Weber, 2018, s. 42). İstanbul’da mülkiyet üzerinden rant faaliyetlerinin büyük dönüşüm yaşamaya başlamasında yerel yönetimlerin kent kaynaklarını dağıtırken eşitlik ve adalet ilkesinden ödün vererek kentsel ranta öncelik vermeleri önemli rol oynamaktadır (Tekeli, 2015, s. 80). Kentler, sermayenin kamusal alanı işgaliyle fiziki çevrenin bozulduğu, refahın, iktidarın, üretim ve tüketim alanlarında artış fazlalığının oluşmasıyla bölgesel ve sosyal farklılıklar doğmuş buna bağlı kentte ayrışmaları yaratan mekânlar oluşmuştur (Güler, 2011, s. 68).

Herkesin kirası artıyor ya kiramı arttırırım ya da çık buradan gelene daha yüksek kirayla veririm. Bu sokaklar değil ama üst sokaklarda dehşet kiralar oynuyor. En düşük 60.000-150.000 TL. 250.000’e giden kiralar var. Çok çok yüksek. Söyledikleri şey de savundukları, burada milyonlarca insan geçiyor gün içerisinde. Yani cesaret edemiyorsun ve oradaki mağazalar artık kemikleşmiş. Yıllardır bildiğim mağazalar, 10-15 yıl, 20 yıldır mağazacılık yapıyor (30 yaş, bekar, 1 senedir bu işte, eşarp dükkânı).

Yüksek kira tutarları girişimcilerin işyeri kurmaya niyetlendikleri bölgede iş yeri açmalarının önündeki engellerden bir tanesidir (Bozkurt & Yaşar, 2018, s. 246). Alanda girişimciliğe niyetlenen kadınların karşılaştıkları engellerle ilgili yazımda geçen konular bu araştırmanın katılımcılarının anlatılarıyla benzerlik göstermektedir. Katılımcılar mekânda artan insan sayısı ile birlikte gayrimenkul fiyatlarındaki artıştan ekonomik bağlamda olumsuz etkilendiklerini işlerini geleceğe taşımaktan duydukları kaygıya vurgu yapmışlardır.

Şu an sormamalısın. Şu an yani yanımdaki komşudan 20’den 75 istemiş mülk sahibi. 20 verirken 75 düşün (58 yaş, evli, 29 senedir bu işinde, kırtasiye).

Girişimci kadınlar çalıştıkları bölgenin girişimcilik faaliyetlerine yeni başlayacak kadınlar için uygun olup olmadığı hakkındaki düşüncelerini aktarırken, çalıştıkları mahallenin fiziki dokusu ya da

kültürel yapısının iş kurmak için önemli olduğunu ancak girişimcilik faaliyetlerinin belirli bir sermayeye bağlı olduğunu, kadınların yapacakları iş hakkında mutlaka bilgi sahibi olmalarının ve işin başında kendilerinin bulunması gerektiğinin önemine özellikle vurgu yapmışlardır.

Yani isteyen tabii ki maddiyata bakıyor bu işler daha çok. Parası varsa açar (40 yaş, 16 senedir bu işte, terzi).

Doğru ürünle doğru bir ticaretle kesinlikle açılacağına inanıyorum. İstersen en işlek caddeye bir dükkân aç, istersen çok ara sokağa da gir ne açtığına bağlı, ne satacağına bağlı, nasıl sergilediğine bağlı (30 yaş, bekar, 1 senedir bu işinde, faaliyet alanı, eşarp dükkânı).

Bireyin girişimcilik faaliyetlerine yönelip yönelmemesinde içinde yaşanılan toplumun kültürel özellikleri teşvik etme ya da engeller yaratma gücüne sahiptir. Girişimcilik faaliyetlerinin ekonomik ve toplumsal kaynakların verimli kullanımıyla bireylerin refah düzeyini yükseltmesi beklenmektedir (Aytaç & İlhan, 2007, s. 118).

Araştırma katılımcıları çalıştıkları mahallelerin bazı boyutlarına vurgu yaparak anlatmışlardır. Araştırma sahası olan semtlerden Kuzguncuk tarihi evleri, kafeleriyle, Atatürk Mahallesi gelinlik, çeyiz, giyim, kumaşçılarıyla tanınırken Tomtom Mahallesi, İstiklal, Galata kulesiyle ve Galata-portla kesişen yolları, kafeler, tasarım eşya dükkânlarıyla moda ve tüketim kültürünün bir parçasıdır. Bireyler bu yerleri gezmek, alışveriş yapmak, fotoğraf çekmek için ziyaret ederek bir bütünün içinde farklı hissetmenin alternatiflerini aramaktadırlar. Kent, bireylerin ihtiyaçlarının çeşitliliğine hizmet ederken bir tüketim metasına dönüşmüştür.

Örneğin katılımcılar Kuzguncuktan söz ettiklerinde özellikle kafelerin fazla ve geç saatlere kadar açık olmasından mahallenin huzurunu, sakinliğini yitirerek kalabalık, gürültülü bir mekâna dönüştüğünden girişimci kadınların geneli özellikle de Kuzguncukta ikamet edenler şikâyet etmektedir. Sokağa çıkamadıklarını, yaşama alanlarının daraldığını evlerinde dinlenirken bile mahremiyet alanlarının ziyaretçilerin fotoğraf çekimleriyle işgal edildiğini aktarmışlardır.

Baudrillard, “müsrif aylıklık” kavramını tüketimin insan yaşamının bütün alanlarını egemenlik altına alarak anlamlı ve birleştirici bir var oluşu temsil etmek olarak tanımlamaktadır. Gündelik yaşam pratikleri içine yerleştirilen çeşitli tüketim nesneleri bireyler tarafından ödül ve eğlence araçları olarak işlev kazanmaktadır. Bireyin yaşam çevresinin bütünüyle tüketim ilkelerine göre düzenlenmesi ise kültürle ilişkilendirilmektedir (Baudrillard, 2013, s. 20). Tüketim nesneleri modanın cazibe ve çekimi bir araya getirmek için kullandığı göstergelerdir. Moda bireyler arasında değişim yaratarak farklılaşma ve toplumsal eşitlik sunarak çeşitli hayat biçimleri arasında uyum sağlamaktadır (Simmel, 2006, s. 106).

Yani bu kadar çok popüler değildi Kuzguncuk kafelerin artması işte instagram sosyal medyanın etkisiyle dışarıdan gelen insanın fazlaca artması söz konusu. Şimdi turistte geliyor, grup olarak. Hani park problemi oldu, işte gürültü patırtı, hem çok kalabalık. Kuzguncukta şeydi yani Kuzguncuklu yürürdü. Kuzguncuklunun dışında ana caddeden çok yürüyen olmazdı yani. Ama şimdi öyle değil (41 yaş, bekar, 1 senedir bu işinde, gözlük dükkânı).

Girişimcilik faaliyetlerinin yürütüldüğü mahalleye ilişkin anlatılarda yerlilerin yardımseverliği, paylaşımcı oldukları, selamlaştıkları aktarılmıştır. Ancak özellikle Atatürk Mahallesi ve Tomtom Mahallesi yerlilerinin “tutucu” olduğu, apartmanda ve kentte yaşama kurallarına uyum sağlanmadığı bu nedenle iletişim kurmanın zor olduğunu aktaran katılımcı bunu sınıf farklılığıyla ilişkilendirmiştir. Toplumsal cinsiyet gibi toplumsal sınıf, ırk, inanç, etnik yapı, ekonomik refah düzeyi gibi etkenler toplumsal farklılıkları oluşturan özelliklerdir (Alkan, 1999, s. 4).

Girişimci kadınlar kendi varlıklarının zamanla mahallede değişime neden olacağını ifade etmişlerdir. Mahallenin sınıfsal dokusuna ilişkin görüşlerindeyse kendilerini mahallenin sakinlerinden ayırarak konumlarını kentli olmakla özdeşleştirmişlerdir. Mahallenin yerlilerinin bir

kısının da kendini mahallenin kültürel ve sosyal yapısının dışında tuttuğu, katılımcılara ücretli iş yaparak, birbirleriyle yemek alışverişi gibi çeşitli iletişim biçimleriyle etkileşim canlı tutulmaktadır. Bu yakın sosyal ilişkiler girişimci kadınla mahalle arasında değişim yaratacak bir “köprünün” (Simmel, 2020, s. 48) kurulmasına öncülük etmektedir.

Yani tutucu bir mahalle. İki şey var o tutucuların arasında da kendini daha şey tutan insanlar var yani o kafada olmayan insanlar var. Mesela ... ağbi ta bu tarafta oturuyor. Benim bazen camlarımı siliyor adam. Patates pişiriyor, getiriyor bana yumurta pişiriyor getiriyor. Ben ona bir şeyler veriyorum. Mahalle 2 şey 2 tabakalı 2 bir şey var sınıf var. Bi bizim gibiler (bir esnaf bir de bu Siirtli) zamanında gelmiş oturmuşlar buraya. Ee çöpünü atan, halısının içinden pislikleri şangır insanın üstüne atan karşıdalar. Bir karmaşa yaşanıyor bi onlar biraz bu tarafa gelecek biraz evrilecekler belki çocuklarıyla birlikte bilemiyorum. Biz de biraz şey olacağız yani anlayışlı olacağız (60 yaş, evli, 12 senedir bu işinde, faaliyet alanı, sanat galerisi).

Bourdieu “habitusu” özneyi içeriden şekillendiren yapılaştırmacı mekanizma biçiminde tanımlarken öznenin kendinin dışında gerçekleşen toplumsal yapıyı içselleştirerek daha sonra etkinleştirdiğini ifade etmektedir. Toplumsal deneyimlerin sonucu oluşan ‘habitus’ aynı zamanda öznenin zihnindeki eğilimlere de (sınıfsal konum, toplumsal cinsiyet, dil) atıf yapmaktadır. Araştırma katılımcılarından birinin ifade ettiği gibi mahalle sakinleri ve kendisi dış dünyaya karşı kendi toplumsal koşullarına bağlı oluşmuş deneyimler ışığında yaklaşımlar sergilemektedirler (Tatlıcan & Çeğin, 2014, s. 315).

Kente ve Semte Aidiyet

Araştırmanın katılımcılarının çoğu İstanbul doğumludur ya da çok küçük yaşlarda ailelerinin işleri nedeniyle bu şehre yerleşmişlerdir. Kendilerini “yerli” hisseden katılımcılar, kentle ve buldukları semtlerle güçlü bağlar kurmuşlardır. Erder’in Ümraniye çalışmasında o bölgede yaşayanlar 20 senedir İstanbul’da yaşamalarına rağmen kendilerini ‘İstanbullu’ tanımlamadıkları gibi kente ‘yabancı’ olarak da tanımlamamışlardır. Erder, aidiyetle ilgili bu olguyu göçle gelenlerin hemşerilerinin yoğun yaşadığı bölgelere yerleşip bu bölge dışında sosyal ağlar geliştiremedikleri için somut anlamda İstanbullu gruplarla etkileşim olmamasına bağlamaktadır (Erder, 2018, s. 198; Erder, 2021, s. 180-181). Bu araştırma, Erder’in çalışmasıyla aidiyet duygusunu oluşturan öğelerden bir tanesinin aynı mekânda uzun yıllar yaşamak ve iyi bir konumu elde etmekle ilgili olması bağlamında benzerlik göstermektedir. Görüştüğüm kadınlar diğer kadınlara göre görece daha iyi konumda olup işlerini önemsemektedirler.

Hissediyorum. Valla başka bir yerim yok ki, burada doğdum büyüdüm. Sıkıldığımız zaman bir Ege diyoruz gidelim yerleşelim ama şartlar el vermiyor ki şimdi. Yazın hoşumuza gidiyor bir hafta on gün. Ama bakalım kalabilecek miyim? Bu yoğunluğa alışmışız. Onu da bilmiyorum (37 yaş, 6 senedir bu işte, terzi).

Katılımcılardan sadece bir tanesi aidiyet duygusunu geçim sağladığı yerle ilişkilendirmiş olsa da çoğunluğu köklerinin, aile, iş ve arkadaşlık bağlantılarının bu semtlerde kurulmuş olmasına önem vermektedirler. İstanbul’un kalabalığı, trafiği ve kültür çeşitliliği aidiyet duygusunu zedelese de aidiyet duygusunun da sınırları bireylerin kendi izole alanlarıyla çizilmektedir.

İstanbul genelini konuşmak gerekirse biraz şey oluyor. Evet, ben İstanbul’a ait hissediyorum ama İstanbul sadece boğaz hattından ibaret değil. O hattın dışında da çok hissetmiyorum. Ama geniş çaplı İstanbul’a baktığım zaman atıyorum Bayrampaşa da İstanbul yani Başakşehir de İstanbul oralara ait hissetmiyorum (41 yaş, bekar, 1 senedir bu işinde, faaliyet alanı, gözlük dükkânı).

Bachelord, ev kavramı aracılığıyla ruhun çözümlenebileceğini, bireylerin evlerini sadece oturmak için kullanmadıklarını yaşamın kayıpları, tesellileri, anıları ve unutulmuş öğelerinin de evin içinde barındığını ifade etmektedir. Yazar, bireylerin ev ve odaları anımsayarak duygu dünyasını inşa

ettiğini göz önüne alarak mekân çözümlemesi yapmamızı tavsiye etmektedir (Bachelord, 1996, s. 28). Katılımcıların çoğu İstanbul ve İstanbul'un semtleriyle evleri, evlerinin odaları gibi özdeşlik kurmuşlardır. Kentin karmaşasından, trafiğinden, yaşam şartlarının ağır olduğundan bahsetseler de İstanbul'dan ve yaşadıkları semtlerden aile ve iş bağlarının olması nedeniyle kopmanın mümkün olmadığı görülmektedir.

Çalıştığı semtin İstanbul denilince herkesin gelmek istediği yer olduğuna vurgu yapan katılımcı İstanbul'un çok büyük olduğunu sadece bilinen yerlerden ibaret olmadığını kenti keşfetmek adına ziyaret edilecek başka bölgelerin olduğunu aktarmaktadır. Mekân, içinde ekonomik üretim yapılan bir yapı olduğu gibi artık üretilen bir meta olma özelliğini de kazanmıştır. Dolayısıyla mekân çeşitli üretim biçimlerinin toplumsal yapıyla ilişkilendiren mekanizmalar setiyle işlevselleşmiştir. Sınıfsal yapı ve mekân ilişkisinde öne çıkan öğelerden bir tanesi de kimliktir. Mekânsal gelişmedeki eşitsizlikler ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerle birleşince o mekâna ilişkin yeni tanımlar, yeni damgalar (Goffman, 2014) üretilmektedir. Mekân ve kimliğe ilişkin göstergeler bireyler arasındaki ayrışmaların, sosyal sınıf farklılıklarının en güçlü sembolleridir. Özellikle göçle gelen bireylerin yoğunlaştığı semtlerde mekân göçmenlerinin kimliğiyle özdeşleştirilmektedir. Hemşerilerin yaşadığı bölgelerin tercih edilmesi kimlik ve sınıfsal yapılarıdaki farklılıkları perçinlediğini katılımcının 'hoşlanmayacağım' ifadesinde açığa çıkmaktadır (Sencer, 1967, s. 210; Tümtaş, 2016, s. 139).

E İstanbul tanıyorum yani niye tanımasın ama herkesin gelmek istediği yer burası olduğu için hani ben a şu semti de göreyim diye yapacak zamanım olmuyor. Aslında çok merak ediyorum Başakşehir nasıl bir yer mesela. Yani hoşlanmayacağımı tahmin edebiliyorum ama bir görmek yani her yerin görmek istiyorum. Gazi Mahallesi'dir şurası burası ama bir türlü öyle şeylere zaman olmuyor. Ama burası beni yeterince tatmin ediyor (58 yaş, 29 senedir bu işte, kırtasiye).

Girişimci kadınların gündelik rutinleri genellikle yaşadıkları semtin içinde gerçekleşmektedir. Bu rutini kırarak bulunduğu semtin dışına çıkanlar kendi yaşam alanlarına yakın mekânlarda arkadaşlarıyla, aileleriyle yeme- içme, konser, alışveriş, sinema, müze ziyareti gibi etkinlikleri tercih ettiklerini aktarmışlardır. Farklı semtlere gitme nedenleri arasında aile ziyaretlerinden de bahsedilmiştir.

Kadıköy, en sevdiğim yerler. O ara sokakları. Önceden kitapçılar vardı. Çok keyif alırdım. Orada her türlü kültürü görmek çok güzel. Yani her türlü kültürü bir arada görebiliyorsun. Eminönü'nü çok severim. Özellikle oturur böyle o Gülhane parkının oralara gittiğimde o turistleri oturup seyretmek, o yabancı kültürleri görmek, onların hayatlarına dokunmak güzel (49 yaş, 26 senedir bu işte, moda dikim evi).

Bu konudaki alan yazında vurgulandığı gibi kamusal alan kullanımını belirleyen hizmet politikaları toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların bu alanları etkili şekilde kullanımı için önemlidir. Kadınların kamusal alan olarak karşılaştıkları ilk mekânlar yaşadıkları mahalle ve o mahallenin sokaklarıdır. (Akçayır & Biricikoğlu, 2021, s. 108). Toplumsal cinsiyet eşitliği ve sınıflar arasında analiz yapılırken gündelik hayatın rutini içinde sosyal ve kültürel süreçleri göz önüne almak her iki cinse ilişkin kamusal alanı kullanma politikaları için yeni çözümler üretmeye imkânı verebilir (Çeğin, 2018, s. 62). Katılımcı kadınlar yaşadıkları ve çalıştıkları mahallenin sınırları dışında kentin başka mekânlarını iş yoğunluğu nedeniyle sınırlı ölçülerde kullanmaktadırlar. Katılımcılar çalışan kadın konumunda olsalar da karşılaştıkları ilk mekân yaşadıkları mahalle, o mahallenin sokakları ve yakın çevresidir.

Girişimci kadınların çalıştıkları mahallenin sosyal çevresine uyum sağlamakta karşılaştıkları engelleri; mevcut kültürün değerlerine göre giyinmek, saçına şekil vermek, sosyalleşme mekânlarına gelen müşteri kitlesinin ve bu mekânları işletenlerin tavırlarından duyulan memnuniyetsizlik hem yaşadığı mahallede hem de çalıştığı mahallede nezih ve kibar insanların azalması ve bireylerin sözlü

şiddeti olarak aktarılmıştır. Bazı girişimci kadınlarsa çalıştıkları mahallede müşteri, ziyaretçi, göçmen ve işyeri sayısındaki artıştan huzursuz olduğunu kendini güvende hissetmediğini anlatmıştır. Giyim kuşam alışkanlıkları bireyin kimliğini dışa vurumu olmakla beraber bedende cisimleşen toplumsal, siyasi ve kültürel ayrımların inşasını sağlamaktadır. Beğeniler, eğitim, gelir durumu, inanç gibi özelliklerini yansıtarak bir anlamda toplumsal manada bire bir var olma hali sadece kadınlar için geçerli değildir. Erkekler de kamusal alanda kendi var olma biçimlerini giyim kuşam tarzlarıyla ifade etmektedir.

Mecbur, sağlayamıyorsun, sağlamak zorunda kalıyorsun. Giyimim, kuşamım, saçımı buraya göre ayarlıyorum (39 yaş, bekar, 5 senedir bu işinde, faaliyet alanı, butik).

Uyum sağlıyorum evet. Onların tarzına saygı duyuyorum, onlar da bana saygı duyuyorlar. Şimdi burada normalde eskiden olsa izin vermezlerdi diyor arkadaşlarım, şimdi ama öyle bir şeye karışmıyorlar (37 yaş, bekar, 6 senedir bu işinde, faaliyet alanı, kişiye özel terzi).

Siyaset toplumsal ilişkilerin, kurumsal faaliyetlerin rutin işleyişinde belirleyici role sahiptir. Resmi işleyişe yön veren cinsiyetçi ilişkiler olması halinde sosyalleşme süreçleri de cinsiyetçi tahakküm biçimlerinden etkilenmektedir. Bu şekilde kurulan ilişki pratikleri kadınların kamusal alanda bağımsız, eşit değerler ekseninde var olmasına engel teşkil etmektedir (Çakır, 2019, s. 132). Kamusal alan, kadınların ve erkeklerin temsil ettikleri sınıf, sosyal konum vb. özellikleri taşıyan her özne tarafından farklı anlamlarla yüklüdür. Kadınlar için kamusal alan ahlakın ve erdemlerin kaybedildiği karmaşık bir yer iken erkekler için aile sorumluluklarından azade olunan erkeğin kendini var ettiği bir özgürlük alanı olarak işlerlik kazanmıştır (Sennett, 2013, s. 41). Giyim-kuşam biçimleri “kimlikleşme” araçlarından biri olarak bireyler arasında sosyal konum ve sınıf farklılıklarını yansıtmaktadır. Bireyler görünüşleriyle kamusal alanda kendilerine yükledikleri anlamı ifade etmektedir (Köse, 2007, s. 458). Bu çalışmada da katılımcıların sıklıkla vurguladığı gibi giyim kuşam tercihleri buldukları semtlere göre biçim almaktadır. Kamusal alan yaşamın farklı alanlarından oluşan bireylerin eşitçe ve özgürce var oldukları, kullanabildikleri yerler olmasına rağmen kadınlar hane içinde olduğu gibi dışarıda da toplumsal beklentilerin ve kendilerinden beklenen rol ve davranışların sınırlarını aşmadan var olmaktadır.

Sonuç

Ulusal düzeyde kadın girişimciler üzerine yapılan çalışmalar daha çok kadınların neden girişimcilğe yöneldikleri, iş kurma ve devam ettirme süreçlerinde karşılaştıkları engeller, kadın ve erkek girişimciliği arasındaki farklılıklar, kadın girişimcilerin sosyo-demografik nitelikleri, girişimci kadınların etkilendiği bölgesel özellikleri ele almaktadır (Gündüz& Karadeniz, 2022, s. 105). Bu araştırma kentte girişimcilik yapan kadınların deneyimlerine ilişkin kendi anlatılardan yola çıkılarak; kentli girişimci kadın kendini nasıl tanımlıyor, faaliyet gösterilen semtin imkânları ve engelleri girişimci kadınları nasıl etkiliyor, kentli girişimci kadınların mekânı dönüştürme gücü var mı, değişim segmentleri hayatını nasıl etkiliyor konularında ele almıştır.

Bu araştırmanın odağında kentte yaşayan kadınların girişimcilik faaliyetlerinde bulunurken toplumsal cinsiyet değerleri ekseninde toplumsal statülerindeki farklılıklar, sosyal yaşamlarında maruz kaldıkları ataerkil değer örüntüleri, çalıştıkları ve yaşadıkları semtle ilişkileri toplumsal yaşam sistemiyle ilişkilendirilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada elde edilen verilerde araştırmanın katılımcısı olan girişimci kadınlar anlatılarının akışı içerisinde kendilerinden ve komşularından bahsederken esnaf sözcüğünü kullanmışlardır. Bunun nedenini, katılımcıların girişimci kavramını yeni bir şey icat etmekle tanımlayarak, kendi iş ölçeklerinin dışında kalan daha büyük ölçekli işletmeleri kapsadığına ilişkin düşünmeleridir. Çalışma hayatında kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilişkisine bağlı olarak işyerlerinde erkeklerin daha görünür olması kadınların kendilerini girişimci olarak değerlendirmesinin önüne geçmektedir.

Bölgenin değişimine ve fiziksel mekânın yapısına bağlı olarak girişimci kadınların yaptığı işlerin niteliği de değişmektedir. Atatürk Mahallesi'nde girişimcilik yapan kadınların yaptığı iş kollarında sektör çeşitliliği fazla iken Tomtom ve Kuzguncuk mahallesinde iş kolu çeşitliliği daha sınırlı sayılarda kalmaktadır. Bölgenin sosyal ve kültürel değerlerinin farklılığı girişimci kadınların faaliyetlerini yürütürken farklı stratejiler belirlemesine neden olmaktadır. Atatürk Mahallesi ve Tomtom Mahallesi'nde faaliyet gösteren girişimci kadınlar toplumsal cinsiyet normlarından daha fazla etkilenirken Kuzguncuk mahallesinde çalışan kadınlar daha az etkilenmektedir. Katılımcılar yaşadıkları ve çalıştıkları mahallelerdeki komşuluk ilişkilerini yakınlık ve dayanışma ilkeleri temelinde inşa etmişlerdir. Bu nedenle çevrelerine karşı güven ve aidiyet duyguları güçlüdür. Doğup büyüdükleri mekânın İstanbul olması, ailelerinin, dostlarının bu kentte yaşaması girişimci kadınların faaliyetlerinin sürekliliğine destek olan en önemli imkânlardan bir tanesidir.

Semtlerde yaşanan değişim süreçleri hizmet sektörünün gelişmesine neden olmuştur. Bu gelişim kadınlara girişimcilik faaliyetleri açısından yeni imkânlar sunmuştur. Atatürk Mahallesi (Ümraniye) saha gözlemlerinde görüşülen girişimci kadınlardan birisi "Ümraniye Anadolu yakasının Eminönü'sü" oldu diyerek bölgenin ticari açıdan büyüklüğüne ve yoğunluğuna vurgu yapmıştır. Ümraniye'nin yaşadığı demografik dönüşüm nüfusun artışıyla ticaretin gelişmesi bu bölgede çalışan girişimci kadınlara müşteri potansiyeli olarak yansımıştır. Ümraniye'de ana caddenin trafiğe kapatılarak tamamen yayalaştırılması bu bölgeye ziyaretçi sayısının artırmasına neden olmuştur. Kuzguncuk ve Tomtom Mahalleleri ise mimari ve tarihi dokularıyla yerlilerin ve yabancıların uğrak yerlerindedir. Tomtom Mahallesi'nin doğrudan Galataport'a bağlanan sokaklarıyla ticaret hacmi artmaktadır. Ziyaretçi fazlalığı bölgenin girişimci kadınlara müşteri potansiyeli olarak imkân yarattığı gibi kalabalığın, kaosun yarattığı güvensizlik duygusu kentin engellerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her üç semtte işyeri kiralari fahiş oranlarda artış göstermekle beraber bölgede kiralık işyerinin bulunmaması girişimci kadınların faaliyetleri için yeni engeller oluşturmaktadır. İstanbul'da artan nüfus ve bina sayısı kentte boş arsa, arazi bırakmadığı gibi merkez ve merkez dışı kavramı da hükmünü yitirmek üzeredir. Bu nedenlerle girişimci kadınların ana caddeye yakın olan ara sokaklarda çalışma imkânları azalmaktadır.

Girişimci kadınların iş yoğunluğu, hane içi bakım sorumlulukları, mahallenin toplumsal yapısı gibi nedenlere bağlı kendi mekânsal sınırları ve sınırlılıkları vardır. Katılımcıların sosyalleşme süreçleri işyerlerinde, mahallede ve mahalleye yakın çevrelerde gerçekleşmektedir. Katılımcı kadınlar çalıştıkları semtlerde verili cinsiyet rollerine bağlı eril iktidarın egemenliğine karşı çeşitli direnme stratejileri geliştirerek çalışmaktadırlar. Bu stratejileri; eril mekânların yoğun olduğu bölgelerde görünür olmamak, mahallenin kültürüne uygun giyim-kuşam tercihleri, erkek girişimcilerle iletişimde eril söylem biçimini benimsemek, mahalle sakinleriyle karşılıklı alışverişler yapmak ve hâl hatır ilişkilerini canlı tutarak içeriden biri olmak eylemleri olarak sayabiliriz.

Girişimci kadınlar deneyimleri ışığında bölgelerindeki kadın iş gücü olarak görünür olmalarının önemini vurgulamışlardır. Var olan eril yapıyı dönüştürme, mevcut toplumsal cinsiyet rollerini değişime uğratma ve diğer kadınlara rol model olmaya dair ümitli olduklarını belirtmişlerdir.

Kaynakça

- Alkan, A. (1999). Toplumsal cinsiyet ve kent planlaması. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(4), 1-29.
- Alkan, A. (2000). "Özel alan- kamusal alan" ayrımının feminist eleştirisi çerçevesinde kentsel mekân. *Kültür ve İletişim*, 3(5), 71-95.
- Alver, K. (2010). Mahalle: Mekân ve hayatın esrarlı birlikteliği. *İdealkent*, (2), 116-139.

- Akçayır, G. & Biricikoğlu, H. (2021). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında kent konseyi kadın meclisinin rolü: Sapanca kent konseyi kadın meclisi örneği. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 4(2), 106-131.
- Aksel, B. & Olgun, İ. (2016). İstanbul üzerine yazmak: Grafiti ve sokak sanatı bağlamında kent. İçinde D. Özhan Koçak & O. K. Koçak (Haz.), *İstanbul kimin şehri? Kültür, tasarım, seyirlik ve sermaye* (ss. 195-229). Metis Yayınları.
- Ardahan, F. (2014). Bireylerin sosyal sermaye profili: Antalya örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 38-56.
- Alpman, P. (2019). Mekân, kimlik, sınıf: Farklar neden bir arada barınamazlar?. *İdealkent*, 10(26), 373-401.
- Aytaç, Ö. & İlhan, S. (2007). Girişimcilik ve girişimci kültür: Sosyolojik bir perspektif. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (8), 101-120.
- Bachelord, G. (1996). *Mekânın poetikası* (A. Derman, Çev.). Kesit Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2013). *Tüketim toplumu söylenceleri/yapıları* (H. Deliceçaylı & F. Keskin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Balta, E. (2020). Marxizm, ütopya ve gündelik hayat. İçinde A. Esgin & G. Çeğin (Eds.), *Gündelik hayat sosyolojisi temalar sorunsallar ve güzergâhlar* (ss. 53-67). Phoenix Yayınları.
- Bourdieu, P. (2002). *Bekarlar balosu* (Ç. Eroğlu, Çev.). Dost Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2015). *Eriş tabakkümü* (B. Yılmaz, Çev.). Bağlam Yayınları.
- Bozkurt, Ö. & Yaşar, F. (2018). Girişimci olma yolunda kadın girişimcileri anlamak: Kadınlar ne ister?. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (66), 239- 251.
- Calhoun, C. (2014). Bourdieu sosyolojisinin ana hatları. İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (Der.), *Ocak ve zanaat Pierre Bourdieu derlemesi* (ss. 77-129). İletişim Yayınları.
- Çakır, S. (2019). *Erkek kulübünde siyaset* (M. Gökyıldız, Ed.). Sel Yayıncılık.
- Çeğin, G. (2018). Türkiye’de sosyal bilimler alanında sınıf incelemelerini haritalandırmak. İçinde H. Etil & M. Demir (Eds.), *Türkiye’de çağdaş sosyoloji konuşmaları* (ss. 43-74). Küre Yayınları.
- Çubukçu, S. U. (2011). Mekânın izdüşümünde ‘Toplumsal cinsiyet’: Sulukule mahallesi ve romanlar. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (44), 83-16.
- Dedeoğlu, S. (2014). İstanbul’da mekân, cinsiyet ve endüstriyel istihdam. İçinde A. Bartu Candan & C. Özbay (Haz.), *Yeni İstanbul çalışmaları sınırlar, mücadeleler, açılımlar* (ss. 198-211). Metis Yayınları.
- Dibek, Y. A. (2022). *Toplumsal cinsiyet, girişimcilik ve yaş kesiminde Türkiye’de kadımlı kadın girişimciliği üzerine nitel bir araştırma* (Tez No. 732244) [Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ecevit, Y. (2007). *Türkiye’de kadın girişimciliğine eleştirel bir yaklaşım*. Uluslararası Çalışma Ofisi.
- Erder, S. (2015). *İstanbul bir kervansaray (Mı?) göç yazıları* (N. Uçarlar, Der.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erder, S. (2018). Nerelisin hemşerim?. İçinde Ç. Keyder (Haz.), *İstanbul küresel ile yerel arasında* (ss. 192-205). Metis Yayınları.
- Erder, S. (2021). *İstanbul’a bir kent konu Ümraniye*. İletişim Yayınları.
- Erdönmez, M.E. & Akı, A. (2005). Açık kamusal kent mekânlarının toplum ilişkilerindeki etkisi. *Megaron*, 1(1), 67- 87.
- Goffman, E. (2014). *Damga örülenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar* (Ş. Geniş, L. Ünsaldı & S. N. Ağırnaslı, Çev.). Heretik Yayıncılık.

- Güler, M. (2011). Kentsel haklar, kapitalizm ve katılım. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1), 49-71.
- Gündüz, A.Y. & Karadeniz, B. (2022). Girişimcilik olgusunun tarihsel gelişimi ve kadın girişimciliği: Malatya ilinde yapılan çalışmanın incelenmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 96-112.
- Güney, S. & Çetin, A. (2003). Kültürün girişimciliğe etkisi ve Türkiye’de girişimcilik kültürü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 189-210.
- Hutton, P. H., Foucault, M. & Gutman, H. (2001). Foucault, Freud ve benlik teknolojileri. İçinde Y. Göktürk (Yay. Haz.), *Kendini bilmek* (ss. 102-129). Om Yayınevi.
- Kasalak, M. A. (2014). Bölgesel kalkınma açısından sosyokültürel yapının girişimciliğe etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3)1, 249-266.
- Koyuncu, A. (2009). Küresel kentte komşuluk. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (22), 23-42.
- Köse, H. (2007). Kültürel/siyasal bir kimikleşme aracı olarak giyim-kuşam modası. İçinde Z. Dilek, M. Akbulut, Z. C. Arda, Z. Bağlan Özer, R. Gürses & B. Karababa Taşkın (Eds.), 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (ss. 457-477). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları:11/2.
- Kümbetoğlu, B. (2017). *Sosyoloji ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayıncılık.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları* (M. E. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Özbay, C. (2013). Türkiye’de hegemonik erkekliliği aramak. *Doğu Batı*, (63), 185-204.
- Punch, K. F. (2016). *Sosyal araştırmalara giriş nicel ve nitel yaklaşımlar* (D. Bayrak, H. B. Arslan & Z. Akyüz, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Sencer, M. (1967). Bir sosyal sınıf kriteri olarak yerleşme kesimi ve konut. *İstanbul University Journal of Sociology*, 2(21-22), 199-212.
- Sennett, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü* (S. Durak & A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Simmel, G. (2020). *Harabe kapı ve köprü kulp* (A. Tümertekin & N. Ülner, Çev.). Janus Yayıncılık Ltd. Şti.
- Simmel, G. (2006). *Modern kültürde çatışma* (T. Bora, N. Kalaycı & E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Sirman, N. (2020). Sunuş bölümünden. İçinde E. Erdoğan & N. Gündoğdu (Haz.), *Türkiye’de feminist yöntem* (ss. 9-13). Metis Yayıncılık.
- Tatlıcan, Ü. & Çeğin, G. (2014). Bourdieu ve Giddens: Habitus veya yapının ikiliği. İçinde G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı & Ü. Tatlıcan (Der.), *Ocak ve zanaat Pierre Bourdieu derlemesi* (ss. 303-366). İletişim Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2015). *İlhan Tekeli ile günümüze ve geleceğe dair* (Ö. Taner, Yay. Haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toksöz, G. (2020). Sayıların kadın mücadelesindeki yeri. İçinde E. Erdoğan & N. Gündoğdu (Haz.), *Türkiye’de feminist yöntem* (ss. 123-144). Metis Yayınları.
- Topçu, Ü. (2018). Açık kamusal alan olarak mahalle parkı. İçinde M. Z. Sözeri Yıldırım (Ed.), *Bir şehri düşünürken: İstanbul* (ss. 175-191). Ceres Yayınları.
- Tümtaş, M. S. (2016). Mekân, kimlik, siyaset. İçinde M. S. Tümtaş, A. Dericioğulları Ergun & C. Ergun (Yay. Haz.), *Kente dair...* (ss. 124-141). Bağlam Yayınları.
- Weber, M. (2018). *Şehir* (M. Ceylan, Çev.). Yarı Yayınları.
- Yahyagil, M., Y. (1998). Kentlerin kültürün gelişmesindeki etkileri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (25), 105-120.

Ek:

ETİK KURUL ONAYI

“Kentin Kadınlara Sunduğu İmkanlar: Cihangir, Kuzguncuk, Ümraniye Örneğinde Girişimci Kadınların Deneyimleri” başlıklı doktora tezi için Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler İçin Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’ndan 21.02.2022 tarih ve 174 sayı ile izin alınmıştır. Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” ile bildirilen 6689 Sayılı Kişisel Verileri Koruma Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

Ömer ERGÜL

Bilim uzmanı | Science Expert
Geyve Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Sakarya-TÜRKİYE
Geyve Vocational and Technical Anatolian High School Sakarya- TURKIYE
ORCID: 0009-0006-7406-755X
omer.ergul1717@gmail.com

İsmail Alper KUMSAR

Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Düzce Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Düzce-TÜRKİYE
Düzce University, Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Duzce-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-2172-4900
kumsaralper@gmail.com

“Özenle Oynanmış Bir Yaşam”: Ali Teoman’ın *Konstantiniyye Üçlemesi*’nde Gerçeklik Algısı*

Öz

1991 yılında *Gizli Kalmış Bir İstanbul Masalı* ile edebiyat dünyasına giren Ali Teoman, kırk sekiz yıllık ömründe sekiz öykü, beş roman, iki günce, bir anlatı ve bir deneme kitabı kaleme almıştır. Ali Teoman’ın hem hayatında hem de eserlerinde gerçeklikle ilişkisi farklı bir boyuttadır. Çocukluğundan itibaren oyuna ve aldatmacaya karşı büyük bir ilgi duyan Teoman’ın 90’lı yıllarda çokça tartışılan edebiyat kamuoyunu yanılttığı ödül meselesi de gerçeklik algısının bir ürünü olarak okunabilir. Hayatı bir oyun gibi kurgulayan Teoman’ın eserlerinde aynı mesele “gerçek”i bulandırma, deforme etme, alışılmadık şekillere sokma biçiminde karşımıza çıkar. Bu anlamda Teoman’ın gerçekle kurduğu ilişkiyi kavramak, onun yazar/romancı kimliğini anlamak bakımından önemli bir çıkış noktası olacaktır. Bu makalede edebi metin ve gerçeklik ilişkisine dair bir giriş bölümünden sonra Teoman’ın hayatından gerçeklikle ilişkisi konusunda çıkarsamada bulunabileceğimiz anekdotlara yer verilmiştir. Makalenin “Ali Teoman’ın *Konstantiniyye Üçlemesi*’nde Gerçeklik Algısı” başlıklı asıl bölümünde ise “gerçeklik” kavramının Teoman’ın *Konstantiniyye Üçlemesi* (*Uykuda Çocuk Ölümleri, Karadelik Günce, Gecenin Atları*) isimli roman dizisindeki görünümleri değerlendirilmiştir. Şizofreni, ikiz/ikizleşme, sahtelik, benzetme, mekân ve simülakr kavramları merkeze alınarak yapılan bu değerlendirmede bahsi geçen kavramların gerçeklik inşasında nasıl bir rol ve öneme sahip oldukları konusu üzerinde durulmuştur. Teoman’ın romanlarındaki şizofren kahramanlar, ikiz olarak romana dâhil olan ya da sonradan ikizleşen bireyler, sanat eserlerinin sahteleştirilmesi, labirentleşen mekânlar, çeşitli simülakrlar ile kendilerini kandıran roman kişileri bu makalenin değerlendirme alanı içindedir.

Anahtar Kelimeler: Ali Teoman, *Konstantiniyye Üçlemesi*, Gerçeklik, Şizofreni, Simülakr.

“A Carefully Played Life”: Perception of Reality in Ali Teoman’s *Trilogy of Konstantiniyye*

Abstract

Ali Teoman, who entered the world of literature in 1991 with his story book *Gizli Kalmış Bir İstanbul Masalı*, wrote eight stories, five novels, two diaries, one narrative and one essay book in his forty-eight years of life. Ali Teoman's relationship with reality, both in his life and in his works, is on a different dimension. In this respect, Teoman's award issue, which misled the literary public and was widely discussed in the 90s, can be interpreted as a product of his perception of reality as he had a great interest in games and deception since his childhood. In the works of Teoman, who constructs life as a game, the same issue appears in the form of blurring the “reality”, deforming it, and putting it into unusual conditions. In this sense, understanding Teoman's relationship with reality will be an important starting point in understanding his writer/novelist identity. In this article, after an

* Bu makale Ömer Ergül tarafından, Doç. Dr. İsmail Alper Kumsar danışmanlığında hazırlanan “Ali Teoman’ın Eserlerinde Gerçeklik Algısı” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

introduction about the relationship between literary text and reality, anecdotes from Teoman's life that can be inferred from his relationship with reality are presented. In the main part of the article titled “Perception of Reality in Ali Teoman’s *Trilogy of Konstantiniyye*”, the appearances of the concept of “reality” in Teoman's novel series named *Trilogy of Konstantiniyye* (*Uykuda Çocuk Ölümleri, Karadelik Günceci, Gecenin Atları*) are evaluated. In this evaluation, which focuses on the concepts of schizophrenia, twin/twinning, phoniness, analogy, space and simulacrum, the role and importance of the mentioned concepts in the construction of reality are emphasized. The essential elements of Teoman’s novels such as schizophrenic heroes, individuals who are included in novel as twins or who become twins later, phoniness of works of art, labyrinthine spaces, and novel characters who deceive themselves with various simulacra are within the scope of evaluation in this article.

Keywords: Ali Teoman, *Trilogy of Konstantiniyye*, Reality, Schizophrenia, Simulacrum.

Giriş: Edebî Metin ve Gerçeklik

Edebî metnin *gerçek*’le ilişkisi hakkında söylenenler edebî metnin tarihi kadar eskidir. İlk edebî metinlerin ortaya çıkışından itibaren gerçeğe ne denli uydukları, gerçekle nasıl bir ilişki kurdukları konusunda fikirler üretilmiştir. Bu anlamda edebî akımların tarihi de esasında büyük oranda edebî metnin gerçeklikle ilişkisinin tarihidir. Söz gelimi kırk yıl boyunca süren din savaşlarının hemen sonrasında ortaya çıkan klasisizm temel ve ham gerçekliği önemser. Klasisizmin diğer bütün ilkeleri bu temel düstura uygun biçimde gelişir. Sosyal gerçeklikte ideal düzeni bozan hasta, sakat, köylü gibi tipler eserde barındırılmaz. Kahramanın kötücül düşünceleri, cinselliği ya da fantezileri ideal olandan uzaklaştıracağından esere dâhil edilmez. İdeale ulaşmaya karşı şiddetli istek gerçekliğin de “ideal gerçeklik” şeklinde dönüşmesini sağlar.

Romantizmle birlikte “evrensel gerçek” (Kantarcıoğlu, 2009, s. 105) değişime uğrar. Romantizm, klasisizmin anlatmaktan kaçındığı kötümser, marazi duygulara da ev sahipliği yapar. Romantik şiirde ve romanda melankolik bir hava bulmak oldukça doğaldır. Aynı zamanda önceki devrin değerlerine bu derece karşı duruş, edebiyatı toplumsallıktan bireyselliğe iter. İdeal olanın sıkıcı hâle gelmesi, sosyal hayatın dışına atılmak istenen grupların esere dâhil oluşu, yazarın/şairin karamsar bir hâl alması ve bilinçaltının keşfi bireyselleşmeyi artırır. Bireyselleşmenin gelişmesi insanın iç gerçekliğine karşı bir ilgi başlatır. Böylece “psikolojik git-gel”lere sahip tiplerden “karakter” ortaya çıkar.

Realizmin tutunduğu gerçeklik anlayışı ise “objektif gerçek”tir. Realizm, romantizmin yoğun biçimde kullandığı “hayal” ve “duyguyu” sınırlı biçimde kullanır. Ancak tecrübeyi kendi değerlerinde eritir ve “gözlem”e dönüştürür. Hemen hemen realizmle eşzamanlı doğan natüralizm, realizme göre daha sert bir gerçekliği benimser. Darwin’in “evrim ve doğal seçim teorisi”nden hız alan natüralizm “soya çekim” ve “sosyal çevre”yi iki önemli kavram olarak edebiyatın merkezine yerleştirir. Realizmin “objektif gerçeklik”i yerini “olgusal gerçek”e bırakır. Çünkü olgu bir test ya da deneyle gerçekliği kanıtlanmış olandır.

Edebiyatta gerçekliğin temsili modernite ile yeni bir boyut kazanır. Modern zamanlarda araştırmaların merkezine insanın oturması psikoloji gibi bilimlerin de insan bilinci hakkında çalışmalar yapmasının önünü açar. Böylece bilinç ve bilinçaltı üzerindeki keşifler gerçekliğin içe doğru yönelmesinde etkili olur. İnsan aklı ve edebiyatın kendine dönük çalışmalarının sonucu olarak ortaya çıkan bilinç akışı, daha sonra postmodern edebiyatta da kullanılır. Bilinç akışı tekniğinin insan zihninden hikâyenin anlatılmasına izin veren yapısı “otomatik yazı” gibi tekniklerin de önünü açar. Birey ve bireyin zihni modernist edebiyata egemen olur. Bilimsel çalışmalar sonucu gerçekliğin göreceli hâle gelmesi edebiyatta da yankı uyandırır. Artık tek bir anlatıcı yoktur. Birden fazla anlatıcı ve o anlatıcıların bilinç akışı tekniğiyle metnin içine girmesi zihinlerin derinliklerini gösterirken eserin alımlanışını da değiştirir. Her karakter, her kişi için farklı gerçekliklerin meydana gelmesi “sonsuz gerçeklik” durumunu ortaya çıkarır.

Postmodern edebiyat birçok açıdan büyük bir parçalılık edebiyatıdır. Parçalılık ve heterojenlik karakteristiğine işler. Organik bütünlük postmodern anlatılarda temel eğilim değildir. Tam tersine eğilim, organik bütünlüğü parçalamak, kurallara ve sınırlara aykırı bir tutum izlemektir. Kurguda devamlılık, bilinçli olarak ertelenir. Süreksizlik, parçalı anlatımda

temel dinamiklerindedir. Başı sonu belli, çizgisel bir anlatım benimseyen kurgu yoktur. Anlatım tekniklerinin de sürekliliği parçalamaya yönelik teknikler olması bu tavrı daha da ileri götürür. Moderniteden miras kalan bilinç akışı, somut dış gerçekten insan zihnine götüren göreceli ve tekinsiz bir yapı kurarken metinlerarasılık ve üstkurmaca gibi teknikler gerçekliği tamamen baltalar.

Edebiyat ve gerçeklik ilişkisi bağlamında yaptığımız bu temel tespitler ışığında modernizm-postmodernizm arasında bir yerde durduğunu düşündüğümüz Ali Teoman’ın hayatına ve *Konstantiniyye Üçlemesi* adını verdiği *Uykuda Çocuk Ölümleri*, *Karadelik Güncesi* ve *Gecenin Atları* isimli eserlerine daha yakından bakabiliriz.

I. Bölüm: Ali Teoman’ın Hayatında Gerçeklik

7 Temmuz 1962’de İstanbul’da doğan Ali Teoman’ın yalnızca eserlerinde değil hayatında da gerçeklikle ilgili ciddi problemler vardır. Esasında eserlerindeki gerçeklik algısının bir parça hayatındaki gerçeklik algısından neşet ettiğini söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Ali Teoman, okuyan bir ailenin içinde büyür. Annesi ve babası tarafından okunan masalların ilerideki yazma ilgisinin temelini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Yakınları tarafından içine kapanık bir çocuk olarak tanımlanan Teoman çocukluğundan itibaren oyuna ve aldatmacaya karşı büyük bir ilgi duyar, vaktini illüzyon ve kart oyunlarıyla geçirir (Gezenti Kişisi, 2012).

Liseyi bitirdikten sonra babası gibi İTÜ Mimarlık bölümüne giren Ali Teoman’ın bu tercihinin gerekçesi yazarlığa yönelişi konusunda da bir fikir vermektedir:

Aslında doğal bir seçim gibi görülebilir, çünkü babam da mimardır. Ama ben üniversite sınavlarında seçimlerimi yaparken, son ana kadar mimarlığı seçmeyi düşünmüyordum. Tek bildiğim, yaratıcı bir işle uğraşmak istediğimdi. O zamanlar en favori meslekler tıp, mühendislik ve işletmeyi ve ben de herhalde onlardan birini yazacaktım. Ama yaratıcı bir işle uğraşmak istediğimi hissettiğim için seçimimi son anda mimarlığa çevirdim (Teoman, 2019a, s. 128).

Teoman “yaratıcı bir iş” olarak mimarlığı seçmişti ama sonradan mimari estetik yerine edebî estetiğe yöneldi. Sorbonne Üniversitesi Plastik Sanatlar Fakültesi’nin, “Estetik” alanında yüksek lisansına başlayan Teoman, *Yaşar Kemal’in Yapıtında Geleneksel Türk Masallarının Kullanımı* teziyle yüksek lisansını tamamladı (Teoman, 2019a, s. 136).

1991 yılında gerçekleşen bir hadise hem edebiyat gündemini fazlaca meşgul etmesi hem de Ali Teoman’ın gerçekle kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından burada anılmalıdır. O yıl Haldun Taner Öykü Ödülü’nü kazanan Nurten Ay’ın *Gizli Kalmış İstanbul Masalı* isimli eseri Simavi Yayınları tarafından neşredilmişti. Adnan Özyalçın’la birinciliği paylaşan bu kadın yazar kimi araştırmacılar tarafından şüphelenildi. Zira adı sanı duyulmamış bir yazarın böyle önemli bir ödülü üstelik hiç de göz ardı edilemeyecek bir eserle kazanması tuhaf bir durumdu. Bu kişinin hayali bir kimse olabileceği yönünde yorumlar yapılmıştı. Ancak Nurten Ay’ın kanlı canlı bir şekilde ödülü almaya gelmesi ikinci bir şaşkınlık dalgası yarattı. Esasında bu süreç Ali Teoman ile Nurten Ay’ın bir kurgusundan ibaretti. Ali Teoman, Nurten Ay ile bu oyuna başlamalarını şöyle anlatıyor:

Projeyi tasarlarlarken Nurten Ay’ı tanımıyordum. Daha sonra bu proje için gönüllü olabilecek bir kişi aradım. Şanslıydım, fazla aramam gerekmedi. Nurten Ay bir arkadaşımın arkadaşıydı. Aslında ben öneriyi ilkin o arkadaşşıma götürmüştüm, o ise kendisinin ön plana çıkmak istemediğini söyleyip bana Nurten Ay’ı önermişti. Bunun üzerine Nurten Ay’la tanıştık, oturup konuştuk. Kafamdaki proje için biçilmiş kaftan olduğunu düşündüm. Ona projeyi anlattım, o da kabul etti. Öykünün dediği gibi, daha sonra olaylar gelişti (Teoman, 2019a, s. 105).

Nurten Ay, ödülü alır ancak olaylar bu kadarıyla kalmaz. Görüşmeye devam eden Ali Teoman ile Nurten Ay, ödül sonrasında izleyecekleri yolu da birlikte kurgularlar. Nurten Ay’a

sorulması muhtemel sorular konusunda Ali Teoman, Nurten Ay’ın vermesi gereken cevapları bildirir. Örneğin Nurten Ay, bir televizyon programına ya da bir söyleşiye davet edildiğinde “en sevdiği yazar” yahut “en sevdiği kitap/roman” ile ilgili bir soru gelirse verilecek cevap Balzac’ın *Vadideki Zambak*’ı veya Ömer Seyfettin’in öyküleri olacaktır (Teoman, 2019a, s. 107).

Bu süre boyunca Nurten Ay sık sık oyunu/iş birliğini bırakmak istese de Ali Teoman buna yanaşmaz ve oyuna devam edilmesi gerektiğini düşünür. Bir süre sonra kitap ve yazarı etrafındaki merak duygusu iyiden iyiye zayıflar ve tartışmalar unutulmaya yüz tutar. Nurten Ay, *Gizli Kalmış Bir İstanbul Masalı*’nın yazarı olarak kabul edilmiş, ancak geçen yıllar içinde de başkaca edebi bir üretimde bulunmamıştır. Nurten Ay’ın edebiyatımızın “tek kitaplık şöhretler”i arasına girmesine ramak kala Süha Oğuzertem Mart 2003’te *Kitap-lık* dergisinde bir yazı kaleme alır. *Kayıp Yazarın İz, Elias’ın Gizli* (Oğuzertem, 2003, s. 28-35) adlı metinle birlikte kitabın yazarı konusundaki şüpheler tekrar gündeme gelir.

Oğuzertem yazısında kısa bir okumadan sonra iyi bir metinle karşılaştığını, kitabın tema ve izleklerini takip edince metnin başka birisi tarafından yazıldığını düşündüğünü söyler: “Birkaç kez okuduktan sonra kitabın takma adla yayımlanmış olabileceğini düşünmeye başladım. Ancak Türkiye’ye döndüğümde bu varsayımım geçersizleşti; çünkü kitabın kapağındaki adın gerçek bir kişiye ait olduğunu öğrenmiştim (Oğuzertem, 2003, s. 28).” Oğuzertem, her ne kadar kitabın kanlı canlı bir yazarının olduğunu öğrense de bir süre sonra yine kitap hakkında çalışmaya başlar. Önceki düşünceleri değişmez hatta daha da kuvvetlenir. Kitapla ilgili bulgularını bir bir sıralayarak kitabın bir “gölge yazar” tarafından yazılıp Nurten Ay ismiyle yayımlandığını söyler. Geriye yazarın bulunması kalmıştır:

Bu soyadı, metnin düşündüğü yazar profili ile birlikte değerlendirildiğinde belli bir ad akla geliyor. Hem genel profil hem de sıradışı kullanımlar, bu olasılığı destekliyordu. Akla gelen ad, ikinci öyküdeki Zeynep ve Selim gibi Robert Koleji -o dönemdeki Robert Akademi- mezunuydu. Elias gibi Paris’te bulunmuş, orada doktora yapmıştı. İngilizce ve Fransızca’yı çok iyi biliyordu. İktisatçıydı. İstatistikçiydi. Klasik Türk müziği alanında önemli çalışmaları vardı. Üçüncü öykünün anlatıcısı (ve temel karakteri) gibi Yahudiydi. Soyadı ‘Behar’dı. Boğaziçi Üniversitesi’nin de ismi geçmiyor muydu metinde? (Oğuzertem, 2003, s. 35).

Süha Oğuzertem, edebiyat dedektifliği sonucunda yazarı Cem Behar olarak ilan eder. Kendi içinde çok tutarlı bir sav olmasına karşın Cem Behar, bu eserin kendisine ait olmadığını ifade edince her şey başa dönmüştü. Sonuçta elde güçlü düşünceler ve kanıtlarla kitabın yazarının başkası olduğunu ilan eden bir metin ile yazarının şüpheli olduğu düşünülen bir öykü kitabı kalır. 2007 yılına kadar kitap hakkındaki şüpheler giderilemez. 2006 yılında geçirdiği ciddi bir rahatsızlık sebebiyle kafasındaki açıklanma yılını erkene çeken Ali Teoman, Murat Yalçın’a *Gizli Kalmış Bir İstanbul Masalı*’nı kendisinin yazdığını itiraf eder. Murat Yalçın Haziran 2007’de *Kitap-lık* dergisinde yayımladığı “Herşey Kusursuz Bir Fars Atmosferi İçinde Cereyan Ettir” (Yalçın, 2007, s. 6-17) adlı yazısıyla kitap ve yazarın etrafındaki sis perdesini bütünüyle kaldırır.

İsmail Hami Danişmend’in 1930’lu yılların başında bilinmeyen bir divan edebiyatı şairesi diye uydurduğu Rabia Hatun etrafındaki tartışmaları (Batur, 2000; Öztürk, 2022, 160-162) ve Haydar Ergülen’in muhayyel tiyatrocusu-şairi Lina Salamendreyi (Salamandre, 1996) anımsatan bu oyun Ali Teoman’ın gerçekle kurgu arasında nasıl bir konumda bulunduğunu, hayatı bir oyun olarak görme arzusunun zaman zaman nasıl gün yüzüne çıktığını göstermesi bakımından önemlidir.

II. Bölüm: *Konstantiniyye Üçlemesi*’nde Gerçeklik Algısı

Giriş bölümünde klasisizmden postmodernizme uzanan çizgi içinde yaptığımız bilgilendirme “gerçeklik”in tarihsel süreç içinde farklı görünümeler kazandığını göstermektedir. Ali Teoman bu tarihsel çizgi içinde gerçekliğe yaklaşım bakımından modern ve postmodern anlayışlara yakın durmaktadır. Teoman’ın eserlerinde gerçeklik algısını şizofreni, sahte,

simülakr, mekân ve ikizlik/ikizleşme kavramlarını merkeze alarak değerlendirmek mümkündür. Bu kavramların gerçeklik algısının oluşumundaki rolüne ve *Konstantiniyye Üçlemesi*’ndeki karşılıklarına daha yakından bakalım.

Gerçeği Yıkıcı Bir Unsur Olarak *Konstantiniyye Üçlemesi*’nde Şizofreni

Şizofreni üzerine çalışmalar yaklaşık 160 yıl öncesinde yapılmaya başlanmıştır. Hastalığın şizofreni adıyla anılmaya başlanması ise Eugen Bleuler’in 1911’de yazdığı *Dementia Praecox ya da Şizofreniler Grubu* isimli eseri ile olur. Bleuler, bu kitabında o zamana kadar erken bunama olarak anılan hastalığın her zaman erken bunama seyrinde ilerlemediğini kişide ruhsal yarılmalar oluşturduğunu iddia eder. Hastalığın öneminin buradan kaynaklandığını ifade eden Bleuler, hastalığa zihin bölünmesi/zihin yarılmaması anlamına gelen “schizophrenia” adını önerir (Öztürk & Uluşahin, 2011, s. 242-243). Bu hastalıkta yaygın olarak bireyde kişiler arası ilişkilerden ve gerçeklerden uzaklaşma kendine özgü içe-kapanım (otizm) dünyasında yaşama; düşünüş, duyuş ve davranışlarda önemli bozukluklar görülür. (Öztürk & Uluşahin, 2011, s. 243). Silvano Arieti de *Bir Şizofreni Anlamak* isimli eserinde de şizofreninin “insanların düşünce şekillerini, dünyayla ilişkilerini büyük ölçüde değiştirdiğini fantezi ile gerçekliğin karıştırıldığını kişinin uyumsuz yaşam şekillerini benimsemesine neden olduğunu söyler (Silvano, 2008, s. 24).

Şizofreni; öğrenme, öz bakım, çalışma, insan ilişkileri ve yaşam becerileri gibi birçok alanda yetersizliklere neden olarak iş hayatı ve toplumsal yaşamda sorunlara yol açar. Hastaların çoğunda belirgin şekilde vurdumduymazlık, ilgisizlik, donukluk ve çekingen görünüm vardır. Hastalar yıkanmama nedeniyle kokabilir. Zamanla duygularda küntleşme (duygusal tepkilerde yetersizlik), sıgık, yüzeyselleşme belirginleşir. Kimi vakalarda yersiz, anlamsız gibi görünen gülme, ağlama, taşkınlık ve duygulanımda uygunsuzluk görülür. Zekâda eksiklik ve gerileme izlenebilir. Hasta, duyarlar yoluyla halüsinasyonlar yaşayabilir. En çok işitme varsanımı (halüsinasyonu) kayda geçer. Bunlar genellikle olumsuz sözler, küfürler, yön verici konuşmalar, hastadan üçüncü şahıs olarak söz eden sesler, kendi düşüncelerinin ses olarak kulağına gelmesi ve yaptığı eylemleri tanımlayıcı seslerdir. Hasta, seslere yanıt verirken kendi kendine konuşuyormuş gibi görünebilir. Dokunma halüsinasyonları hastaya elektrik veriliyor ya da kolu, bacağı kesiliyor gibi hissettirebilir. Hasta, normalde görülebilen görme yanılsamalarını farklı algılayabilir. Söz gelimi gece mezarlıktan geçerken korkan biri, ağaç veya ağaç gölgelerini insan ya da yaratık olarak değerlendirebilir. Hastanın düşünce süreci ve dil kullanımı da değişebilir. Çağrışımlarda bozukluk olabilir. Hasta, kendine özgü dil kullanımına bağlı uydurma sözcükler türetebilir. Bazı hastalar epey fazla ve hızlı konuşmasına karşın konuşmalarının açık, anlaşılır ve anlamlı olmaması mümkündür. Hasta, seslerin ve sözcüklerin akımına, ahengine ve uyağına kendini kaptırıp kafiyeli cümleler oluşturabilir. Kimi zaman karşısındakinin sözcüklerini yineleyebilir. Aynı sözcükler ya da cümlelerin yinelenmesi söz konusu olabilir. Cümle kurulumunda dağınıklık olabileceği gibi çoğu zaman düzenli ve kuralı cümleler de görülebilir. ‘Tik’ dediğimiz kalıplaşmış, yineleyici hareketler tespit edilebilir. Bazen hastada çılgınca taşkınlıklar görülebilirken bazen de donmuş gibi kalabilir. Kimi hastalarda aşırı kilo alımı kimi hastalarda iştahsızlık ve zayıflama görülebilir. Hastalar sıklıkla uykusuzluk çeker. Gündüz ile gece birbirine karışır; hasta, gündüzleri uyuyup geceleri uyanık olabilir. Şizofren hasta kendini yetersiz, değersiz, kaba saba, sevilmeyen ve sevilmemiş, kabul edilemeyen ve kabul edilmemiş biri olarak düşünür. Kendini aşağılık olmakla suçlar. Olayların kaza eseri değil, kasıtlı olarak düzenlenmiş olduğunu düşünür. Şizofreni, hastanın cinsel yaşamını da etkiler. Cinsel isteksizlik ve güçsüzlük sıkça görülürken bazen cinsel kamçılanma da görülür. Aşırı sıklıkta özdoyum (mastürbasyon) olabilir. (Öztürk & Uluşahin, 2011, s. 246-256; Silvano, 2008, s. 51-53).

Şizofreniye dair bu temel bilgiler ışığında *Konstantiniyye Üçlemesi*’ne daha yakından bakılabilir. Üçlemenin ilk kitabı olan *Uykuda Çocuk Ölümleri*’nin ana kahramanı kişisi Xeno’dur. Esasında Xeno’nun metnin içinde Naim İsrail Xeno, Xeno, Memur X, Yûnis Odiseus Bâbilûn

gibi birçok ismi vardır. Bu tercih kahramanın yaşadığı kişilik bölünmesine işaret etmektedir. Karışıklık yaşanmaması için bu çalışma kapsamında sadece Xeno ismi kullanılacaktır. Xeno, Kudüslü gezgin Moiz ile İskenderiyeli Hristiyan bir kadın olan Mariyya’nın tek çocuğudur. Xeno beş yaşına kadar İskenderiye’dedir. Babasının sahaf dükkânı bilinmeyen bir nedenle yanar ve aile Konstantiniyye’ye gelir. Xeno, Konstantiniyye’de çıkan *Büyük Zeyrek Yangını*’nda ailesini kaybeder. Bir müddet yetimhanede kaldıktan sonra romanın ana mekânı olan “Şirket”te memur olarak çalışmaya başlar. Xeno, memurluğunun yedinci senesinde üzerinde kendi ismi yazılı bir zarfla karşılaşır. Belgenin kendisine değil de Şirket’teki başka bir memura gönderildiği düşünen Xeno, araştırmalarının sonucunda zarfın geldiğini düşündüğü meslektaşının vefat ettiğini öğrenir. Böylece *Uykuda Çocuk Ölümleri* dosyası onun sorumluluğuna devredilir. Xeno, bir yandan dosyayı araştırırken bir yandan da adaşı ve meslektaşı Memur X’in akıbetini öğrenmeye çalışır. Xeno, bu süreçte *labirentleşen* Şirket’te birçok kişiyle tanışır: Ziya Ziyad Zeradistzade, çöp ayıklayıcısı Davut Ekrem Vakanüvisoğullarıgiller, mimar Keşşaf Uzman Lâbirî, Keşşaf Uzman Lâbirî’nin ikizi, kasa hırsız Galip Özden Terzi, kör et hamalı Kazip Ökkeş Rakkas, ayakkabı boyacısı Abdullah... Romanın bir yerinde Xeno bir zeplin (Tahtelarz) içine girer. Zeplin içinde bir süre ilerledikten sonra salonda Bay Y ile karşılaşır. Bay Y, Tahtelarz’ı çalıştırır ve araç yerin derinliklerine doğru ilerlemeye başlar. Tahtelarz’ın dünyanın merkezine gitmesi halinde içindeki cıvanın magmada yoğunlaşması ile atmosferde büyük olumsuzluklar ortaya çıkacak, aracın içindeki patlayıcılar da büyük bir sarsıntıya neden olacaktır. Arzın merkezine varmadan yapılacak bir patlatmada zarar daha az olacaktır ve bu iki durum arasındaki tercihi Xeno yapmak durumundadır. Xeno, Şirket’te yüzlerce hatta binlerce memur varken bu iş için neden kendinin tercih edildiğini sorduğunda aldığı cevap Xeno’nun kafasında kurduğu Şirket imajını yerle bir eder:

‘Yanlıyorsunuz’ dedi Bay Y sevecen bir sesle, ‘Sizden başkasını seçemezdim, çünkü Şirket’te ikimizden başka kimse yok. Hiç kimse memur X! Bana yolladığınız raporlardan birisindeki kimlik değişim şemasını anımsıyor musunuz? Çok haklıydınız. Şirket sadece iki kişiden oluşuyor! Amir ve memur, halef ve selef, iki iş arkadaşı, iki ortak: Siz ve ben, ikimiz... Hatta daha ileri giderek diyeceğim ki, yalnızca siz, çünkü aslında ben sizim siz de bensiniz (Teoman, 2021, 439).

Neredeyse bütün anlatı boyunca kendini bir yalana inandırmış olan Xeno, yıllardır izini sürdüğü Memur X dâhil yüzlerce hatta binlerce insanın kendi kurgusundan ibaret olduğunu okurla birlikte öğrenir. Esasında bu gerçeğin ortaya çıkmasından evvel anlatıcı Xeno’nun şizofrenik dünyasına dair epeyce ipucu vermiştir. Roman boyunca gördüğümüz dil farklılaşmaları, bazı kahramanlarda görülen ikizleşmeler, kimi durumlarda karşılaştığımız tepkisizlik ya da aşırı tepkiler, duygularda küntleşmeler bu ipuçlarından bazılarıdır. Xeno’nun aşırıya kaçan “düzen” takıntısı obsesif kompulsif kişilik bozukluğudur. Evden çıkarken bir şey unutup unutmadığını anlamak için tekrar tekrar odayı kontrol eden Xeno, arkasında dağınık bir oda bırakmak ve akşam dağınık bir odaya girmek düşüncesi karşısında büyük bir tedirginlik yaşar (Teoman, 2021, s. 20). Xeno’da görülen bir diğer davranış bozukluğuysa paranoyadır. Xeno, bir akşam mesaisinden sonra evine dönmek için metroya giderken birileri tarafından takip edildiği düşüncesinden kendini alamaz. Arkasından ayak seslerini duyar ve hızını artırır. (Teoman, 2021, s. 23). Xeno’nun diğer bir şizofrenik özelliği olmayan sesler işitmektir. Xeno’nun Bay Y ile *Uykuda Çocuk Ölümleri (ÜÇÖLÜM)* dosyasını Şirket Hamamında görüşmeye giderken ayağına üşümek için çorap giymesi kafasına fötr şapka takması şizofren bireylerin kıyafet konusundaki farklı tercihlerine örnek olarak görülebilir. Xeno’nun şizoid kişiliklerde görülen sosyal hayattan kopuk bir yaşam sürmesi, iş dışında herhangi bir sosyal aktiviteye katılmaması, insanlarla iletişim kurmaya çekinmesi, gündüz ve geceyi karıştırıp birbirinin yerine geçirmesi, tepkisiz ve harekete geçemeyen bir karaktere sahip oluşu da şizofren kimliğini belirginleştiren unsurlardır.

Konstantiniyye Üçlemesi’nin ikinci kitabı *Karadelik Günces*’nin ana karakteri İbrahim Nemrûd’da da Xenos’a benzer şekilde -hatta daha belirgin olarak- şizoid kişilik bozukluğu görülür. Roman, İbrahim Nemrûd’un eşinin çocuğunu da yanına alarak evi terk etmesinden iki ay sonra başlar. Yaklaşık kırk yaşındaki İbrahim Nemrûd, dava vekilliği yapmaktadır. Yerebatan Sarayı’nda (YERSARAY) bir bürosu bulunan İbrahim Nemrûd, karısının evi terk etmesinden sonra bürosunda çalışırken bir telefon alır. Telefondaki kişi, İbrahim Nemrûd’u Sultanahmet Adliyesi’ne (SULTA) davet eder. Burada kendisini davet eden Avukat Hakkı Huzur’dan bir iş teklifi alır. İş, bir miras davasının kayıp mirasçısı Seyfettin Stigma’yı bulmaktır. İbrahim Nemrûd iş yoğunluğu nedeniyle bu yeni işi almak istemez. Bu nedenle işi yokuşa sürüp yapacakları karşılığında yüksek bir ücret talep eder. Talep ettiği ücret kabul edilince Nemrûd, Seyfettin Stigma’yı aramaya başlar. Perendebaz Dergâhı’nın şeyhinden Seyfettin Stigma’nın dergâhta öldüğünü öğrenir. İbrahim Nemrûd bu sefer Seyfettin Stigma’nın evlatlığı Şazınuş Stigma’nın peşine düşer. Sırasıyla Öksüzler Yurdu, Profesör S.K.C.’nin muayenehanesi, Yedikardeşler Atarı Salonu, Varıdat Hamamı ve son olarak Kapalı Çarşı’daki Safran Hanı gibi mekânlarda Şazınuş’un izini sürer. İbrahim Nemrûd, Safran Hanı’na, sözleştiği Cevri Kalfa’nın bulunduğu yere gider. Orada Cevri Kalfa’yı alt ederek Şazınuş’u kaçıtır. Avukat Hakkı Huzur’a Şazınuş’u bulduğunu telefonla bildirir. Ancak Hakkı Huzur’un gönderdiği tellaklara Şazınuş’u teslim etmek istemez ve onlara karşı direnç gösterir. Sonunda da ciddi bir şekilde darp edilir. Yenilgiye uğrayan İbrahim Şazınuş’u kaybeder. Karısı ile barışmak üzere karısının yanına giden İbrahim Nemrûd, eşiyile barışamadığı gibi yakın arkadaşı Aramis’i karısının evinden çıkarken görerek büyük bir yıkıma uğrar. Sosyal hayatla bağını kesen İbrahim Nemrûd, tam bir özyıkım (self-destruction) yaşamaya başlar. İşe gitmeyi bırakır, arkadaşları ve müvekkilleriyle konuşmayı keser. Zamanının büyük kısmını sigara ve kanyak içip düşünmeye ayırır. Bu süreç ev sahibinin onu evden çıkarmasına kadar devam eder. İbrahim Nemrûd bir gece Şazınuş’u görüp onu kurtarmak için arkadaşlarıyla plan yapar. Plan işleyişe geçtiğinde arkadaşları İbrahim Nemrûd’u yüzüstü bırakır. Ancak şansın da yardımıyla Şazınuş’u kaçırmayı başarır. İzbe bir yere gider ve orada defalarca Şazınuş’la birlikte olur. Anlatının sonu İbrahim Nemrûd’un Şazınuş’un günlüklerini okuması ve sonra günlüğe bir şeyler yazmasıyla biter.

İbrahim Nemrûd’da şizofreninin sebebi erkekliğin parçalanması, başarısızlık, yenilgi ve baskılanmış cinsel isteklerdir. Büyüyünce babası gibi kudretli bir kaymakam olma hayali kuran İbrahim Nemrûd, basit bir dava vekili olduğu için sürekli kendisini suçlamaktadır:

Ben ise her zaman tembel, haylaz, hayırsız evlattım, yüzkarasıydım ailemin. Onlar yaşamış olsalar, kim bilir ne şanlı şöretli ne büyük adamlar olacaklar ne önemli işler yapacaklardı; oysa ben avukat çıkmayı bile başaramayıp basit bir dava vekili olarak iki paralık ettim ailemin şerefini babama layık olamadım. Bu yüzden babam ölüm döşeginde bile bağışlamadı beni. Oysa ben hayrandım ona (Teoman, 2020, s. 501).

İktidarın sembolü olan kaymakam babanın gücüne erişemeyen İbrahim Nemrûd, cinsel anlamda da ciddi bir iktidarsızlık yaşamaktadır. Cinselliğe dair fantezileri bulunmakla birlikte bunları bir türlü eşine açamaz. Cinsel gerilim sadece arzusunun baskılanması şeklinde ortaya çıkmaz. Aynı zamanda İbrahim Nemrûd’un homoseksüel, ensest ve pedofiliye meyilli yapısı da bir gerilim oluşturur. Venedik Oteli’nde kalıp şarap içtikleri bir günün sonunda İbrahim Nemrûd’un gözüne “IN VENO VIRITAS” ifadesi takılır. “*Şarap gerçeği gün yüzüne çıkarır, olarak çevrilebilecek olan “IN VENO VIRITAS” İbrahim Nemrûd’un o güne kadar bastırmış olduğu pedofil eğilimlerin ilk emaresi*” (İpek, 2022, s. 72) şeklinde değerlendirilebilir. Bu olaydan sonra SIRZEVK’ten döndükleri gece Şazınuş’la aralarında geçen konuşmanın sonunda Şazınuş’un İbrahim Nemrûd’a çekici geldiği gösterilir. Uğruna esaslı bir dayak yediği Şazınuş’un hiç istifini bozmadan tellaklarla birlikte gitmesi, barışma ümidiyle yanına gittiği karısının onu reddetmesi İbrahim Nemrûd’un erkekliğine ayrı bir darbedir. Karısının onu reddederken seçtiği kelimeler darbenin yıkıcılığını artırır:

... ama zaten ben evden ayrılmadan önce de ilişkimiz hemen hemen kesilmiş gibiydi, aylardır değilse bile haftalardır elini bile değdirmemiştin”, “merak etme, senden nafaka talep etmeyeceğim. Parasal durumunun iyi olmadığını, her ay nafaka ödemeye gücünün yetmeyeceğini biliyorum”, “gözleri kısılmış, dudakları yere tükürmek istercesine hafifçe ileri doğru uzanmıştı. Suratında iğrenç bir böcek görmüş gibi bir ifade vardı (Teoman, 2020, s. 495-496).

İbrahim Nembrûd’da şizofreniye kendini bırakması erkekliğinin paramparça edilmesiyle olur. İbrahim Nembrûd’un erkekliği kısa sürede ağır saldırılara uğrar. Önce tellaklar tarafından güç ve kuvvet yönünde ezilir. Sonra karısı tarafından maddi ve cinsel yönden örselenir. Bunlar bir erkek için çok yıkıcı saldırılardır.

İbrahim Nembrûd’da şizofreni, tepkisizlik ve donuklukla başlayıp sosyal hayattan kopuşla devam eder. Karısıyla birlikte olan arkadaşı Aramis’in karşısında donup kalan İbrahim Nembrûd evinin perdelerini sımsıkı kapatarak dış dünya ile iletişimi tamamen keser. Bürosuna ve adliyeye gitmediği gibi kapının önüne biriken gazeteleri almaya bile tenezzül etmez. Tüm süreç boyunca “böcekler dışında kimseyle iki çift laf etmediği için” konuşmayı bile unutacak dereceye gelir.

Kimi şizofrenlerde görülen temizlenme ve hijyeni erteleme, azaltma ve nihayet tamamen kesme tavrı İbrahim Nembrûd’da da görülür. Ev sahibi ve polisler kapıyı kırıp içeri girdiklerinde manzara şu şekildedir: “Aylardır yıkanmadığı için, iyice uzamış olan saç ve sakalının çitişerek neredeyse koyun yapağına dönüştüğü görülüyordu. Elleriyle suratu pislik içindeydi. Tırnaklarının içi kir dolmuştu. Uzayan burun kıllarından patlak dudaklarının üzerine, kurumuş sümük parçaları sarkıyordu (Teoman, 2020, s. 508).”

Çocukluğundan beri yemeğe düşkün, iri cüsseli, gülbüz biri olan İbrahim Nembrûd, şizofreniyle birlikte iştahsızlaşır, temel gıdalar dışında herhangi bir şey yemez. Ekmek, peynir, bisküvi, galeta veya peksimet gibi yiyeceklerden oluşan günlük öğünleri nedeniyle protein eksikliği oluşur ve birkaç dişini kaybeder. Yatak odasına girmek istemeyen İbrahim Nembrûd, eşyalarını salona taşır. Salonun ortasına bir tencere yerleştirerek orada ısınmaya çalışır. Kitap ve mobilya yakarak ısınmaya çalışan İbrahim Nembrûd evdeki mobilyaların neredeyse tamamını yakar. Ev sahibi geldiğinde daire; “artık bir evden çok, karanlık ve rutubetli bir yabanıl hayvan barınağını andıran, parkelerinin çoğu sökülmiş, tavanı ve duvarları isten kararmış, içindeki hemen hemen tüm mobilyalar yakıldığı için çırılçıplak kalmıştır (Teoman, 2020, s. 508).”

Serinin üçüncü kitabı olan *Gecenin Atları*’ndaki başkahraman Bahtiyar Bahtıkara tam anlamıyla bir şizofren olmasa da şizofreninin kıyılarında gezinmektedir. Gedikpaşa’daki konak ve üniversitede çalışma yaptığı 666 No.lu oda, yalıtılmış mekânlardır. O da tıpkı Xeno ve İbrahim Nembrûd gibi sosyal hayattan kopuk yaşamaktadır. Çalıştığı üniversitede profesörlüğe yükseltilmiş ama profesör olmasının asıl nedeni başarılı bir bilim insanı olmasıyla ilgili değildir:

Ne var ki cübbe giyme törenimden hemen sonra, bir profesör beni bir köşeye çekip acı gerçeği cıtlattı: Cabir Bey çok yaşlanmıştı, artık bir ayağı çukurda sayılırdı ve her an emr-i hak vaki olabilirdi. Onun vefatı durumunda PSİKA’da başka profesör kalmayacağı için üniversite kürsüyü kapatmaya mecbur olacaktı. Bu da üniversitenin devletten alacağı yıllık ödeneğin azalması anlamına geliyordu. (...) Bunu duyduğumda adeta yıkıldım (Teoman, 2019b, s. 43).

Konstantiniyye Üçlemesi’ndeki kahramanların ironik isimleri bu dizideki romanların oyunsu atmosferine uygun biçimde tercih edilmiştir. Genellikle adı ve soyadı birbiri ile zıtlık oluşturan bu kahramanlar, isimlerinden başlayarak “gerçek”le -ya da insanların gerçek algısı ile mücadele etmeye başlarlar. Söz gelimi tarihte birbiriyle mücadele eden Hazreti İbrahim ve Nembrûd’un isimleri aynı kişide bir araya gelmekte, “Mutlu” anlamına gelen “Bahtiyar” ismine soyad olarak Bahtıkara seçilmektedir. Anlamsal veya çağrışımsal bir zıtlığın olmadığı yerlerde isim ile soyad birbirinin tersi olacak biçimde (Alev Vela) kullanılmaktadır.

***Konstantiniyye Üçlemesi*’nde “Sahte”nin Görünümleri**

“Sahte”, TDK’nin sözlüğüne göre “bir şeyin aslına benzetilerek yapılan, düzme, düzmece, uydurma, “gerçek olmayan, yalancı” ve “yapmacık” anlamlarına gelmektedir. Platon’un *Devlet*’inden bu yana sanat ve gerçeklik arasındaki ilişki bu alanda fikir üretenlerin gündeminde olmuştur. Platon, Homeros’u “benzetmeci” (Platon, 2017, s. 344) olarak tarif ederken şüphesiz bir küçümseme duygusu içindeydi. Benzetme gerçeğe yaklaşmayı sağlasa da onun yerine geçemez. Bu nedenle Platon, şairleri *Devlet*’inde barındırmak istemez. Çünkü onlar insanları gerçekten uzaklaştırırlar. Aristoteles de *Poetika*’sında sanatların doğanın “taklit”i olduğunu ifade etse de (Aristoteles, 2019, s. 1-3) sanatçılara karşı Platon kadar acımasız değildi. Aristo’nun mimesis (yansıma) esasına dayanan kuramı uzun süre geçerliliğini sürdürmüş ve günümüzde de çeşitli varyasyonlarıyla kullanılmaya devam etmektedir.

Ali Teoman’ın sahtenin değişimi üç merhalede değerlendirilebilir: gerçeği birebir taklit eden ve ona ulaşmak isteyen sahte, gerçeği yakan ve yerine geçen sahte, gerçeğe karşı duyarsızlık. Birinci aşamada sahte ile gerçek yan yanadır ikincisinde gerçeğin maddi olarak yok oluşu söz konusudur sonuncusunda ise gerçek hem maddi hem manevi olarak yok olmuştur.

Konstantiniyye Üçlemesi’nde sahtenin kullanımı ikinci ve üçüncü formatta karşımıza çıkar. *Uykuda Çocuk Ölümleri* romanındaki müzayedede bölümünde Şirket’in ürettiği sahte tarihi eserlerin anlatıldığı bölüm ikinci tip “sahte”leştirilmeye örnek gösterilebilir: Müzayedeyi yöneten Bekçi Xenos’a “Burada gördüğünüz antikaların hepsi sahtedir” der ve devam eder. “Hatta şu anda benim üzerinde durmakta olduğum bu Edirnekari minber bile ustaca yapılmış bir kopyadan başka bir şey değil. İmitasyon hepsi imitasyon (Teoman, 2021, s. 48).” Bekçi Xenos’a sahte olanı övdüğü satırlarda şirketin sahte olanı üretmek için dev bir kadro kurduğunu öğreniriz:

Ne kadar şayan-ı hayret bir mükemmeliyet değil mi? Aldanmamak imkânsız. Ama esef etmeyin, sadece siz değil, dünyanın en meşhur antika mütehassısları bile farkına varmıyorlar bunun. En tecrübeli göz dahi bu sahteleri hakikatlerinden ayırt edemez. İtina ve mükemmeliyet: Şirket’in şiarı budur işte! Sanat müverrihleri, bediiyatçılar, ressamlar, heykeltıraşlar, hattatlar, nakkaşlar, müzehhipler, musavvirler, hakkaklar, kuyumcular, oymacılar, marangozlar ve daha bin türlü sanatkâr ve zanaatkârdan meydana gelen dev bir ordu gecesini gündüzüne katarak Şirket’in atölyelerinde çalışıyor bu kopyaların imal etmek için (Teoman, 2021, s. 48).

Kopyaları yapılmış bu eserlerin orijinaleri yakılmak suretiyle “gerçek” maddi olarak yok edilir.

Üçüncü evre “gerçek”in maddi ve manevi olarak yok edilışıdır ki hepsinden orijinal ve etkili bir yöntemdir. Bu yöntem sayesinde “gerçek” reel hayattan silindiği gibi insanların hafızalarından da silinmektedir. “Gerçeğe karşı duyarsızlık” olarak tanımlayabileceğimiz bu evre serinin son kitabı *Gecenin Atları*’nda karşımıza çıkar. Romanın ana kahramanı Bahtiyar Bahtıkara yeni bir kitaplık yaptırmak için üniversite marangozuyla konuştuğu bölümden öğrendiğimize göre marangoz, arkadaşlarıyla *Anonim Yaratmanlar* adında sivil toplum kuruluşuna benzer bir yapı kurmuştur. Amaçları sergi ve müzayedelere giremedikleri için sergileyemedikleri eserlerini topluma göstermektir. Hedeflerini gerçekleştirme yolunu da şehrin birçok yerinde bulunan heykelleri kendi yaptıkları heykellerle değiştirmekte bulurlar. “Biliyorsunuz, kentin meydanlarında, belediyelere ait birtakım heykeller var. Biz AYAR olarak geceleri ortadan el ayak çekildikten sonra bu heykelleri kendi yaptığımız heykellerle gizlice değiştiriyoruz. Kimsenin ruhu bile duymuyor. (Teoman, 2019b, s. 258).”

AYAR’ın yaptığı, şehrin dört bir yanında bulunan heykelleri sahteleriyle değiştirmektir. Bahtiyar Bahtıkara bunun fark edileceğini söylediğinde: “Kimsenin farkına varmaması için orijinal heykelleri kopyalarıyla değiştiriyoruz.” şeklinde bir cevapla karşılaşır. Bu bölümde de sahtenin ilk evresi görülmektedir. Gerçeği birebir taklit eden ve ona ulaşmak isteyen sahte

evresi heykellerin kopyalarının yapımında karşımıza çıkar. Buradaki farksa heykellerin kopyaları, az da olsa heykellerin gerçek olanlarından ayrılır. Gerçeğiyle sahtenin arasına küçük farklar koyulur. Değiştirme işlemi bir sefere mahsus değildir. Birçok değiştirme yaşanır. Ancak ilk değiştirmeden itibaren taklit edilen artık gerçek olan değil, sahtesidir. “... orijinaleri kopyalarla, daha sonra kopyaları başka kopyalarla değiştiriyoruz.” Uzun süre devam eden değişiklik silsilesi Bahtiyar Bahtıkara’nın yaşı kadar (50 yıl) devam eder. Düzenin işleyişiye şöyledir:

Yalnızca ufak, ufacık, mini minnacık değişiklikleri var, bir elin beş parmakdan dört parmağa inmesi gibi, ki diğer her şey bir önceki heykelin aynısı olduğu için, kimse bir şey fark etmiyor. Böylece her defasında bir önceki durumdan ufak bir farkla ağır ağır değiştirmiş oluyoruz heykelleri. Bu yöntemle en kabadayı heykelin bile bambaşka bir heykele dönüşmesi birkaç yüz değişim gerektiriyor en fazla. Taksim Alanı’nın (TALAN) ortasındaki gergedan heykelinin bir zamanlar ata binmiş bir komutan olduğunu söylesem ne derdiniz? Eminim ki, diğer insanlar gibi, siz de yemin edeceksiniz o gergedan heykelinin öteden beri orada olduğuna. Oysa, çok değil, oysa elli yıl önce, benim çocukluğumda, orada değildi gergedan. Daha sonra yavaş yavaş, ama çok yavaşça, at gergedana dönüştü, sürücü ufalıp yok oldu, olanca somurtkanlığıyla gergedan kaldı ortada (Teoman, 2019b, s. 259).

Şehrin işlek yerlerinde heykellerin değişimi yüzlerce kez yapılır. Ama kimse bu heykellerin değiştirildiğini fark edemez. Asıl dikkat edilmesi gereken nokta da buradadır. Her ne kadar bir anda değişim olmasa da büyük çaplı değişimler yaşanmaktadır. Sonuçta ata binen adam ile gergedan birbirlerinden çok farklı heykellerdir. Bahtiyar Bahtıkara da bu durumu fark edemez. Birinci evrede maddi ve manevi, ikinci evredeyse maddi olarak yok edilse de manevi olarak seyrini sürdüren gerçek, üçüncü evrede maddi ve manevi olarak seyrini sürdüremez. Marangozun anlattıklarından sonra Bahtiyar Bahtıkara’nın cevabında heykellerin gerçeklerine ne olduğu hakkında bir soru olmaz. Sadece ufak bir değerlendirme yapar. “Ancak biraz uzun dönemli bir proje gibi geldi bana” der. *Uykuda Çocuk Ölümleri*’nin Xeno’suna benzer bir tavır yoktur burada. Bahtiyar Bahtıkara’nın tavrı halkta da benzer bir şekliyle karşımıza çıkar. Kimse bu heykellerin değiştiğini fark etmez. Bir gürültü koparmaz. Halkta da gerçeğe karşı bir duyarsızlık gelişmiş böylece kimse bir heykelin gerçek ya da sahte oluşuyla ilgilenmez hale gelmiştir.

Simülasyon ve Simülakr

Jean Baudrillard’ın *Simülakrlar ve Simülasyon* kitabının hemen başında “simüle etmek”, “gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak” (Baudrillard, 2011, s. 8) ve “sahip olunmayan şeye sahipmiş gibi yapmak.” (Baudrillard, 2011, s. 15) olarak tanımlanır. Simülasyon ise “bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi”dir. (Baudrillard, 2011, s. 8) Simülakr, “bir gerçeklik olarak algılanmak isteyen görünüm.” (Baudrillard, 2011, s. 8) Simülator ise simüle etme işini yapan varlıktır.

Baudrillard, simülasyon ve simülakr kavramlarını açıklamakta hasta eğretilmesini kullanır. “Hastaymış gibi yapan kişi yatağa uzanıp bizi hasta olduğuna inandırmaya çalışır. Bir hastalığı simüle eden kişi ise kendinde bu hastalığa ait semptomlar görülen kişidir.” (Baudrillard, 2011, s. 15) Baudrillard’ın tanımından hareketle “-miş gibi yapmak”la “simüle etme”yi birbirinden ayırmak gerekir. Baudrillard, “-miş gibi yapmak”la gerçek arasındaki farkın açık bir şekilde fark edilebildiğini düşünürken “simülasyon”un ‘gerçek’le ‘sahte’ ve ‘gerçek’le ‘düşsel’ arasındaki farkı yok etmeye çalıştığını düşünmektedir. (Baudrillard, 2011, s. 15) Hasta simülakrının oluşması için gerçek ile sahte arasındaki farkın yok olması gerekmektedir. Baudrillard, hasta simülakrlarına ulaşılması için ölçüt olarak “semptom” kavramını kullanır.

Hekimlerin bir kişinin hasta olup olmadığını anlamakta kullandığı yoldur semptom. Baudrillard, simüle eden kişinin yani simülâtörün simüle etme işlemi sırasında hastalığın semptomlarını ürettiğinden bahseder. Böylece gerçek ile sahte arasındaki fark kaybolur. “Simüle eden kişiye ne hastasın ne de değilsin denebilmektedir. Bu kişiyi nesnel bir şekilde hasta ya da sağlam olarak değerlendirebilmek mümkün değildir.” (Baudrillard, 2011, s. 15)

Ali Teoman, *Gecenin Atları*’nda “-miş gibi” yapmaktan söz eder. Baudrillard’ın teorisine göre “-miş gibi yapmak” bir simülâkr değilse de simülâkr öncesi bir evreye denk düşer. Bir canlının doğrudan bir simülâkr oluşturması çok zordur. Önce bu duruma -miş gibi yaparak başlanabilir. Evet, -miş gibi yapmak gerçek ile düşselin bağına koparmaz ancak -miş gibi yapmadan da bireyin o duruma inanması beklenemez. Eyleme geçilmesi gerekir; -miş gibi yapmak eylemin ilk evresi, sonra bireyin bu duruma inanması, düşsel ile gerçeğin ayrımının kopması ve belirtinin/belirtilerin görülmesi olarak evreler sıralanabilir. “Mutlu olmanın gizli formülü, ‘-miş gibi’ yapmaktır. Mutlu olamıyorsak bile -ki mutlu olmamız için yüzlerce vesile çıkacaktır yaşamda karşımıza- ‘mutluymuş gibi’ yaparak kurtarabiliriz günü.” (Teoman, 2019b, s. 438).

Anlatıda -miş gibi yapmak olarak tabir edilse de bu duruma “mutluluk simülâkrı” denebilir. Bahtiyar Bahtıkara, nezarethanedeki insani olmayan koşullardan sakınmak için kendini mutluluk simülâkrına sokar. Özgürlüğü kaybolan, kötü yiyeceklerle beslenen, kimseyle bir çift laf edemeyen, tuvaletini bir kovaya yapmak durumunda kalan insanın mutluluk simülâkrına başvurması doğaldır. Bahtiyar Bahtıkara, tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra temizlenecek bir şey bulamaz ve kullanabileceği her şeyi kullanır. Son olarak mendili vardır. Mendil, birden fazla kullanılacak bir nesnedir ancak sürdürülebilir bir kullanım için mendilin temizlenmesi gerekir. “Taharet bezine dönüştürmüş olduğum mendilimi yıkarken kusmamayı becerdim.” Mutluluk simülâkrının ilk belirtisi kusmamanın becerilmesidir. Normal şartlarda Bahtiyar Bahtıkara’nın kusmadan ya da herhangi bir sorun yaşamadan bu işi yapması oldukça zordur. Ancak mutluluk simülâkrının etkisiyle bu durumu normal karşılar ve yaşadığı duruma iyi yanlarından bakmaya devam eder. “Yaşamak, herşeye karşın, çok ama çok güzeldi” der. Simülâkr, Bahtiyar Bahtıkara’nın nezarethanede ve sözünü ettiğimiz yaşam koşullarında hayatını idame ettirebilmesinin yoludur. Gerçek ile sahte farkının silinip gerçek yaşam koşullarının öyle olmadığına inanan özne ancak mutluluk simülâkrına geçebilir.

Bir başka simülâkr, İbrahim Nembrûd’un gerçekleştirdiği “babalık” simülâkrıdır. Şazinuş ile birlikte *SIRZEVK*e gittiklerinde barmene içki siparişi verirler. İbrahim Nembrûd içki siparişini verirken “Evet, biz, yani ben ve oğlum, bol buzlu bir sangriya alalım.” der. Babalık simülâkrının ilk evresi olarak karşımıza çıkan bu durumda İbrahim Nembrûd, Şazinuş’u oğlu olarak tanıtır, bu durumda kendisi de babasıymış gibi davranmalıdır.

İbrahim Nembrûd’u babalık simülâkrına hazırlayan durumlar mevcuttur. Bunların en önemlisi oğlu ile Şazinuş arasında bir özdeşlik kurarak Şazinuş’la oğlunu karşılaştırmasıdır. İbrahim Nembrûd, Cevri Kalfa’yı alacağı edip Şazinuş’u ikna etmeye çalıştığı anda Şazinuş birden İbrahim Nembrûd’a sarılır. Burası İbrahim Nembrûd’un ilk kez oğluyla Şazinuş’u karşılaştığı yerdir. “Kendi oğluyla en son ne zaman kucaklanmış olduğunu anımsamaya çalıştı, ama belleğini ne denli yokladıysa da en ufak bir anı kırıntısı bile bulamadı buna ilişkin.” (Teoman, 2020, s. 358). Yine Şazinuş’la yedikleri bir yemekte İbrahim Nembrûd oğlunu anar. “Bütün çabalarına karşın bir lokma bile et yedirmeyi başaramadığı oğlunu düşünüyor, Şazinuş’un koca koca dönerli dürümleri birbiri ardına oburca gövdeye indirmesini hayranlıkla izliyordu. Oğlunun da Şazinuş gibi iştahlı olmasını çok isterdi (Teoman, 2020, s. 371-372).” Venedik Oteli’nde kaldıkları o gece İbrahim Nembrûd sigara içerken Şazinuş da sigara isteyince yine oğluyla Şazinuş karşılaştırmasını yapar. “Oğlunun sigara içtiğini görse, tepkisinin ne olacağını düşündü. Bir hayli sinirlenir, onu azarlardı herhalde, hatta büyük olasılıkla cep harçlığını keser ve oda hapsi cezası verirdi. Ne var ki Şazinuş sözkonusu olduğunda, bu davranışı hayli yadırgamakla birlikte,

yine de anlayışla karşılayabiliyordu. (Teoman, 2020, s. 376)” İbrahim Nemrûd, oğluyla Şazinuş’un benzerliğini hâl ve davranış üzerinden karşılaştırır. Fiziksel olarak da karşılaştırmalar yapar. “Şazinuş’un vücudu oğlunun vücudunu anımsatıyordu ona. İki de çelimsizdiler. Omuzları dar, kolları ve bacakları ince uzun ve kemikliydi. Yassı göğüs kafeslerini saran kaburgaları tek tek sayabilirdi insan.” (Teoman, 2020, s. 387). İbrahim Nemrûd’un Şazinuş ve oğlu arasında kurduğu ilişki daha sonra oluşturacağı babalık simülakrının öncülü olarak görülebilir. Fark edildiği üzere İbrahim Nemrûd, Şazinuş’a bakınca oğlunu görmektedir. İbrahim Nemrûd kendi oğluyla kuramadığı baba-oğul ilişkisini bir başkasıyla kurmaya çalışmaktadır.

Babalık simülakrının belirtilerinden biri, İbrahim Nemrûd’un Şazinuş’u omuzlarına alıp *SIRZEVK*’teki gösteriyi o şekilde seyretmeleridir. “Sol elindeki sangriya kadehini bırakmaksızın, diğer eliyle Şazinuş’u belinden kavrayıp tüy gibi havaya kaldırdı ve geniş omuzlarını üzerine oturttu. (Teoman, 2020, s. 447).” İbrahim Nemrûd ve Şazinuş, *SIRZEVK*’ten çıktıktan sonra otele doğru ilerler. Otele varana kadar Şazinuş’un, İbrahim Nemrûd’un elini tutması belirtilerden bir diğeri olarak değerlendirilebilir. “Yol boyunca uslu uslu İbrahim Nemrûd’un elini tutmuş, kendi kendisine birtakım şarkılar mırıldanıp durmuştu (Teoman, 2020, s. 455).” İbrahim Nemrûd’un Avukat Hakkı’yla konuşmasından sonra tellaklar İbrahim Nemrûd’un Şazinuş ile birlikte kaldıkları odaya gelir. Tellaklar, İbrahim Nemrûd’dan Şazinuş’u isterler. Ancak tellakların aldığı cevap şöyledir: “Yo, hayır, hiçbir yere götüremezsiniz onu! İzin vermiyorum! (Teoman, 2020, s. 468)”. İzin verme ya da izin alma durumu ancak bir velayet durumunda söz konusu olabilir. İbrahim Nemrûd’un bu tavrı Şazinuş’u içselleştirdiğinin göstergesidir. Normal şartlarda İbrahim Nemrûd’un Şazinuş’u teslim edip ücretin kalan kısmını alması gerekirken Şazinuş’u vermemek için tellaklarla dövüşür. İbrahim Nemrûd’un babalık simülakrı bir yandan da sorunludur. Çünkü tellaklar gelmeden önceki süreçte kısa bir anlığına da olsa Şazinuş’u çekici bulur.

İbrahim Nemrûd’un geliştirdiği bir diğeri simülakrı *Kölelik simülakrı*dır. Nemrûd, evde geçirdiği süre boyunca böceklerle ilişki kurar ve onlar hakkında bilgi sahibi olur. Ev sahibi tarafından kovulduğu sırada yanına aldığı eşyalardan biri de beslediği böcekleri içine koyduğu cam kavanozdur. İbrahim Nemrûd, kovulmasın ardından yakınında bir camiinin avlusuna gider ve böcekleri incelemeye başlar:

Kavanozun içinde ne altı ne sekiz ne on, tamı tamına yedi tane böcek olduğunu görünce, bu sayıda sözcüklere dökülmesi hemen hemen olanaksız bir bütünlük, bir bilgelik, bir keramet gizlendiğini düşündü ve farkına varmaksızın en doğru seçimleri yapmış olduğunu anlayarak sevindi. Bu durumda kavanozdaki böceklerle Ashab-ı Kehf’in adları olan Yemliha, Mislina, Mekselina, Mernuş, Tebernuş, Şazinuş ve Kefesteteyyüş’u vermesi kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görüldü ona. (Teoman, 2020, s. 520).

Tam yedi böcek olduğunu fark eden Nemrûd, onlara *Ashab-ı Kehf*’in adlarını verir. Ancak yedi böcek olması yeterli değildir, bir de *Kıtmir* bulması gerektiğini düşünür. Başta *Kıtmir* için bir karıncayı uygun görse de bu fikrinden vazgeçer ve yeni bir *Kıtmir* bulur. Bu, İbrahim Nemrûd’un kendisidir:

Bu apaçık gerçeği daha önce görememiş oluşuna şaşırıyordu. Kıtmir ne bu karıncaydı ne de bir başka böcek, olamazdı da zaten, böyle birşeyi aklının ucundan geçirmek bile büyük bir hataydı. Kıtmir -sahiplerine sonuna dek sadık kalan o iyi köpek- İbrahim Nemrûd’un kendisiydi. Kavanozdaki yedi böcek ise onun efendileriydiler. Onlar onun böcekleri değillerdi, o onların naçiz hizmetkârıydı. Onlar ona değil, o onlara aitti. Kıtmir olarak görevi, eklembacaklı efendilerine hizmette kusur etmemek, onların her türlü gereksinimini karşılamak, onları bütün tehlikelerden korumaktı. Yaşamının amacı, varoluş nedeni buydu (Teoman, 2020, s. 520-521).

İbrahim Nemrûd, kölelik simülakrını başlatmış olur. Kendini bir köpek, *Kıtmir* ile özdeşleştiren İbrahim Nemrûd, böcekleri de “efendi” olarak niteler. Efendinin olduğu yerde *efendi-köle* diyalektiğinin işin içine girmesi doğaldır. İbrahim Nemrûd, kölelik simülakrına girmesinin sonucu olarak iki değişiklik yaşar: Değişiklerin birincisi İbrahim Nemrûd’un isminde yaşanır. İbrahim Nemrûd kölelik simülakrından sonra ismini “İbrahim Kelbî” olarak değiştirir. Arapça “kelb” köpek demektir. Bu kısımda *köpeği olmak* deyimini hatırlamakta fayda vardır. Köpeği olmak deyimi içinde *kulu kölesi olmak* deyiminin anlamını da bulundurur. Sonuç olarak İbrahim Nemrûd, böceklerin köpeği, kölesi olur. İkinci değişiklikse İbrahim Nemrûd’un kölelik simülakrının neticesinde kendini ikinci plana atmasıdır. Simülakr sonrası İbrahim Nemrûd kendisinden önce böcekleri doyurmaya başlar: “Telafisi olanaksız bir yıkıma yol açmamak için, kendisinden önce onların karınlarını doyuruyor, hatta kendisinin aç kaldığı günlerde onların tok olmasına özen gösteriyordu (Teoman, 2020, s. 521).”

Mekân ve Gerçeklik

Mekân, anlatmaya bağlı metinlerin gerçeklikle ilişkisinde çok önemli bir paya sahiptir. Zira bu metinlerde mekân ve zaman oluşturulmadan bir gerçeklik teşkili zor hatta imkânsızdır. Çünkü insan aklı gerçekliği oluştururken uzamdan ayrı düşünemez. Bu nedenle zaman ve mekân üzerindeki her türlü tasarruf eserin gerçeklikle ilişkisinde son derece önemli bir etki oluşturur. Esasen bir mimar olan Ali Teoman romanlarında mimari birikimini de kullanarak eserlerin gerçeklikle ilişkisini belirleyen son derece orijinal mekânlar kurgular. Bu anlamda *Konstantiniyye Üçlemesi*’nde de bir *Palempsest/Palimpsest*’ mekân olan “Konstantiniyye”, romanların gerçeklikle ilişkisini baştan itibaren belirsizleştirmektedir:

Palempsest/palimpsest, üzerindeki ilk metnin (ya da yazının) kazınarak, yerine yeni bir metin (yazı) yazılmış yaprak ya da aynı yaprak üzerinde, bir metnin başka bir metne eklendiği, üst üste geldiği, ancak eski metni tümüyle gizlemeyen, eski metnin görünebileceği bir imge, metinlerarası bir beti olarak tanımlanır (Aktulum, 2014, s. 172).

Konstantiniyye farklı dönem ve devirleri kendi içinde barındıran bir mekân olması bakımından okurun bildiği manada bir gerçekliğe imkân tanımaz. Ali Teoman, Konstantiniyye’yi palimpsest bir mekân olarak tasarladığını şu sözlerle izah eder:

Bu üçlemeyi boşuna Konstantiniyye Üçleme olarak adlandırmıyorum. Oradaki İstanbul aslında bugün bildiğimiz anlamdaki İstanbul değil, tüm zamanların iç içe geçtiği bir İstanbul. Hem yeni hem eski. Eski olduğu zaman da bizim bildiğimiz tarihsellikte değil. Mesela metro, İstanbul’a güya Osmanlılar döneminde yapılmış. Çok karışık bir zamansallık, bir tür zaman kayması söz konusu yani. Dolayısıyla ne tam Bizanslı ‘Konstantinopolis’, ne tam Türk ‘İstanbul’, ama ikisinin karışımı, bir hibrit, bir piç, ‘Konstantiniyye’ ... (Teoman, 2019a, s. 90).

Konstantiniyye’nin eski ve yeni nitelikleri romanlarda iç içe geçer. Söz gelimi şehirde bir taraftan Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki gibi bir ahilik teşkilatlanması görülürken (Aldatıcı Nümayişler Sendikası (ANÜS), Çöp Ayıklayıcılar Loncası (ÇAL), Muhabbet Tellalları Vakfı (MUHTEVA), Raks Sevenler Derneği (RAKSED)...) diğer taraftan modern şehirlere özgü metrolar, gökdelenler ve teknolojik gereçler dikkat çeker.

Konstantiniyye ve Konstantiniyye’nin içinde bulunduğu mekânlar labirentleşme eğilimi gösterir. Labirent ‘...sonsuz ve girift dehlizlerden meydana gelen bir yapı’dır (Erhat, 2017, s. 190) Hermann Kern, labirenti metaforik olarak “zor, açık olmayan ve kafa karıştırıcı durum” şeklinde tanımlar (Kern, 2000, s. 23).

Konstantiniyye Üçlemesi’nin birinci romanı *Uykuda Çocuk Ölümleri*’ndeki Xeno’nun çalıştığı Şirket, labirentleşen mekânların ilk örneğidir. Şirket Labirent ve Maze’nin sentezi olarak düşünülecek bir yerdir. “Bir tasarımın labirent olarak nitelendirilebilmesi için tek bir yolun

olması gerekir. Mazeler, labirentlerin aksine yapı olarak çıkmazların olduğu, gezginin kendi tercih edebileceği yolların olduğu bir yapıdır.” (Taslak, 2022, s. 3) Şirket birden fazla girişi ve çıkışı olması sebebiyle “Maze” kavramına ait bir özelliği içinde bulundurur. Ancak ortamın içine giren kişi için yeterince tercih sunmaması da labirente ait bir özelliktir. Bu nedenle her iki mekânın da niteliklerini taşımaktadır. Şirket’in giriş ve çıkışları olarak giriş kapısı, bekçinin bulunduğu kapı, gece kulübünden geçerek Xeno ve Bekçi’nin Şirket’e girdiği geçit ve Nekropol’deki lahit giriş ve çıkışlar olarak değerlendirilebilir. Ancak Şirket’in doğal girişi ve Bekçi’nin olduğu kapıyı saymak doğru olmayacaktır. Çünkü Xeno, romanın başında o kapılardan söz edip Bekçi’nin olduğu kapıyı kullansa da Şirket o zaman labirentleşme eğilimi göstermemiştir. Yani Xeno’nun Şirket’e gelip gitmesi labirente girdiği anlamına gelmez. Labirentin girişi Ziya Ziyad Zerâdistzâde ile sözleştikleri meyhanedir. Meyhanenin ismiyse bir o kadar manidar: “λαβύρινθος” Yunanca “labirent”. Meyhane labirentin girişini simgelemektedir. Çıkışıysa Nekropol’deki lahitin içinden aşağı doğru inen merdivenlerdir. Merdivenlerden indikten sonra Xeno’nun labirentten çıktığı kabul edilebilirken labirentin devam ettiği de düşünülebilir. Çünkü Xeno bir yön doğrultusunda ilerlemeye devam eder. Tam olarak bir çıkış yaşanmaz. Ayakkabı boyacısı Abdullah’ı izler. Kendi seçtiği bir bölüme gidemez. Labirent, Xeno’yu belli bir doğrultuda ilerlemeye mecbur eder. Su baskınından kaçıp daha güvenli bir yere ulaştığında Bekçi onu alıp zepline, Bay Y’ye götürür. Labirentin merkezine ulaşılır. Labirent, Xeno’yu giriş kısmından sona kadar sürükler.

Mısır’da kral mezarlarının genellikle ilk katlarında bulunan, hırsızları uzak tutmak için inşa edilen labirent yapılar mevcuttur. Bu labirentlere giren kişiler karmaşıklığın yanında tuzaklarla da engellenmeye çalışılır. Xeno’nun tıkalı kaldığı kasa, satranç oynayan hamalların asansörü ve Boyacı Abdullah’la birlikte Xeno’nun gittiği bir anda su almaya başlayan mekân, tuzaklı yerlere örnek verilebilir. (Korkmaz, 2017, s.15).

Metnin sonunda Xeno ve Memur X’in aynı kişi olduğu açıklanır. Aslında Xeno labirentin başından sonuna bir bakıma kendi “yumak ipi”ni izlemiştir. Labirentte ilerlediği süre boyunca Memur X’ten ipuçları bulan Xeno, labirentte yolunu kaybetmemek için bıraktığı ip parçalarını toplamaktadır. Romanın sonunda Z, dans eder. Z’nin dansı, Kern’nin labirentin çıkış teorisine gönderme olarak okunabilir.

Ramazan Korkmaz, mekân tasnifinde labirentleri, “algısal mekânlar” içinde konumlandırır. (Korkmaz, 2017, s. 13). Algısal mekânlar, labirentleşen kapalı mekânlar ile sınırları sonsuza açılan geniş mekânlar olarak iki gruba ayrılır. İki grubun da ortak özelliği mekânın kahramana algısal yönden hissettirdikleri üzerinden şekillenir. Labirentleşen mekânlar kahramanın üzerine bir baskı uygular. “Labirent izlekli anlatılarda mekân, çevreden merkeze (kahraman) akan bir darlaşma imgesiyle karşımıza çıkar.” (Korkmaz, 2017, s.16). Bu baskı kuşatılmışlık, stres, bunaltı vs. şeklinde ortaya çıkabilir. Algısal mekân düşüncesinin temelinde kahramanın mekânı algılaması yattığı için Xeno gibi roman kahramanlarında uygulanması zordur. Duyguları normalden çok daha az yaşar. Böyle bir kahramanı mekânın duyusal olarak etkilemesi de epey sınırlıdır. Mekânın duyusal olarak etkisi yoktur denemez ancak şiddetli değildir. Daha çok somut olarak etkilenme vardır.

Şirket’in en önemli özelliklerinden biri, yalıtık mekân olarak değerlendirebileceğimiz mekânlardan biri olmasıdır. Yalıtık olma durumu burada zamandan ve mekândan yalıtılmışlıktır. Kahraman, çevreden de yalıtılmış olabilir ancak *Uykuda Çocuk Ölümleri*’nin labirentleşen Şirket’inde her ne kadar Xeno çevreden yalıtılmış bir hayat sürdürse de labirentin içinde insanlarla karşılaşır. Zamandan ve mekândan yani nerede olduğunu bilebilme, yerini yönünü tayin edebilme bilincinden yalıtılır. Xeno, labirente girdiğinden itibaren tam olarak saati bilemez. Hatta saatler durur. Xeno’nun labirente girişi, zamanla olan bağının da kaybolmasına yol açar. Sadece fikir yürüterek saatin kaç olduğunu ya da gündüz mü gece mi olduğunu kavramaya çalışır. Xeno, labirente girdiğinden bir sonraki gece yine Şirket’te

uyuyakalır ve kol saatinin durduğunu fark eder. Odasındaki saati kullanarak kol saatini ayarlamaya çalıştığında o saatin de aynı zamanda kaldığını görür. “Saatin kaç olduğunu anlamak için kol saatine baktım. 12’ye 5 kala durmuştu. Kol saatimi ayarlamak için masamın karşısındaki büyük duvar saatine baktığımda, duvar saatinin de 12’ye 5 kala durduğunu gördüm şaşkınlıkla.” (Teoman, 2021, s. 85) Xeno Nekropol’deki lahitten aşağı inerek Konstantiniyye metrosuna ulaştığında metrodaki saatin de durduğunu fark eder. Üstelik odadaki saat, Xeno’nun kol saati ve metro saati aynı saati gösterirken durmuştur.

Labirentin temel özelliği labirente giren kişiyi içinden çıkılmaz bir duruma sokmaktır. Eğer labirente giren kişi labirentin neresinde olduğunu bilirse onun için labirent karmaşıklığını kaybeder. Xeno da Şirket’in tam olarak neresinde olduğunu kavramakta zorlanır.

Romanda yalıtılma hâli sadece Xeno’ya karşı uygulanır. Xeno dışında Şirket’te yerini ve yönünü kaybeden yoktur. Xeno, Şirket’teki odasına bir türlü ulaşamazken onu bulmak isteyenler ona kolaylıkla ulaşabilir. Romandaki diğer kişiler zamandan yana yalıtılmış kişiler değildir. Xeno ile Bekçi, konferans salonunda karşılaştıklarında Bekçi, Xeno’ya 2 saat 17 dakikadır salonu temizlediğinden bahseder. Bekçi’nin saati durmaz. Şirket sadece Xeno’ya karşı labirentleşir, sadece Xeno mekân ve zamandan yalıtılır. Mekân göreceli etkiler gösterir ve bu yönlerden algısallaşır.

Yalıtılmış mekânlar, “içindeki kişiyi dış dünyadan ve diğer insanlardan hatta kendi güçlerinden bile koparabilir.” (Korkmaz, 2017, s. 21). Böylece kahramanda şizofreninin başlamasında ya da ilerlemesinde önemli etkisi olabilir ancak Xeno’nun normal yalıtık bir hayattır. Bu hayat Xeno’daki şizofreni gelişimine katkı sağlamış olabilir. Labirentleşen mekânlarda bunaltı, umutsuzluk, baskı ve en sonunda da öznedeki parçalanma gözlenebilir. Bu yolu izleyen mekânlara Korkmaz, “şizofrenik mekânlar” der. *Uykuda Çocuk Ölümeleri*’nde ise bu aşamaların tamamı yaşanmadan öznenin parçalandığı kısma geçilir. Romanda son mekân olan “zeplin” şizofrenik mekân olarak değerlendirilebilir. Bu mekânda benlik parçalanmaz. Bu mekânda daha çok benlikler birleşir. Xeno, Memur X ve en sonunda da Y ikizleşerek birleşir.

Şirket birden fazla okumaya açık bir mekân özelliği gösterir. Recai Özcan’ın, *Şirket yozlaşmış, tehlikeli hâle gelmiş bir ‘cemaat örgütlenmesi’ olarak mı okunmalı?* (Özcan, 2019, s. 188-189) sorusu sosyal gerçeklik bağlamında değerlidir. Romanda da Şirket’in bu açıdan okunmasına katkı sağlayan bölümler mevcuttur. Xeno, ailesini kaybettikten sonra kaldığı yurttaki dini eğitimler görür. Yurttan ayrılmasıysa “badem bıyıklı” bir Şirket çalışanının ona iş teklif etmesiyle gerçekleşir.

Karadelik Güncesi’nde İbrahim Nemrûd’un karısının evinden ayrıldıktan sonra kaldığı daire ve karısının apartmanının bulunduğu cadde, kapalı mekân etkisi gösterir. Apartman hem somut olarak hem de algısal olarak İbrahim Nemrûd’da kapalı mekân etkisi yaratır. Cadde ise fiziksel olarak açık ve sonsuz bir mekân olsa da algısal olarak kapalı mekân etkisi yaratır. “Zira algısal mekân anlayışında; fiziksel boyutlar değil, anlatı karakterinin o andaki ruhsal durumu, bağlamı mekânı nasıl algıladığı asıl belirleyici unsurdur.” (Korkmaz, 2017, s. 14). İbrahim Nemrûd’un evi de şizofrenik mekân hâline gelir. Yalıtılmış mekân ve şizofrenik mekân özelliklerini kendi içinde bulunduran ev, İbrahim Nemrûd’un özyıkımının olduğu yerdir. Ev, İbrahim Nemrûd’un benliğinin parçalanmasıyla birlikte şizofrenik mekân görevini tamamlar. Evden çıkarılmasından sonra “mekânsızlaşan” İbrahim Nemrûd’un kendilik alanları bir bir yok olur. Herhangi bir yerde tutunmakta zorlanır.

Gecenin Atları’nda değinmemiz gereken mekânlardan biri “666 No.lu oda”dır. Üniversite tarafından tahsis edilen 666 No.lu oda, kayıtlarda var olduğu bilinen ancak Munker ve Nekir dışındaki kişilerce bilinmeyen bir odadır:

Her kafadan başka bir ses çıkıyor, birinin dediği diğerinin dediğini tutmuyordu. Kimisi söz konusu odanın bodrum katında, kazan dairesinden yanındaki ambardan bozma bir sınıf olduğunu iddia ediyor, kimisi bana ana binanın güney kanadında yeni yapılmış

olan laboratuvarlara bir göz atmamı öğütüyordu. Kimisine göre ise durum tartışmaya yer bırakmayacak denli açıktı: 666 No.lu oda, önümüzdeki beş yıl içinde inşa edilmesi planlanan ek binanın asma katıydı (Teoman, 2019b, s. 48).

666 No.lu oda tam olarak bilinmediği için çevreden yalıtılmış bir mekândır. Bahtiyar Bahtıkara odaya ulaştığında bu düşünce doğrulanır: “Burada bütün yabancı gözlerden uzak, rahatsız edilmeden, sessiz sakin, huzur içinde yaşayabilir.” (Teoman, 2019b, s. 60) Gözlerden uzak bu yalıtılmış mekâna, Münker ve Nekir Efendi’yle birlikte gizli bir geçit üzerinden ulaşan Bahtiyar Bahtıkara daha sonra bu mekâna ulaşımı sağlayan bir başka merdivenin tamirini engeller. Odasına geliş ve gidişlerini çatı arası diye tabir edilen bir yolu kullanarak yapar. Merdivenlerin ortadan kalkmasıyla odanın yalıtılmışlığı bir kat daha artar. Sonuç olarak sadece orayı bilenlerin ulaşabileceği üniversiteden yalıtılmış bir mekân haline gelir.

Üniversite, *Gecenin Atları*’nda labirente benzer bir yapıya bürünür. Ancak bu, Şirket’te gördüğümüz gibi tam bir labirent izlenimi vermez. Daha çok betimlerken okuyucuya geçilen yerleri anlatabilmek için kullanılır. Mesela Bahtiyar Bahtıkara, 666 No.lu odaya giderken geçtikleri geçidin yollarını, “onlar bir labirenti andıran bu rezil fare deliğinde yolları bulmaya alıştı; eğri dikmeler, bel vermiş mertekler ve çürümüş kirişlerden oluşan bu sık ve loş ormanda atlayıp sıçrayarak mahir bir sıçan kıvraklığıyla ilerliyorlardı.” (Teoman, 2019b, s. 58) şeklinde anlatır. Üniversitede bir yolu ya da yeri bulmak kolay değildir. Ancak labirente göre daha az girift ve daha az zorlayıcıdır.

Konstantiniyye Üçlemesi’nde gerçeklik algısını belirleyen bir diğer mekân tasarrufu Bachelard’ın *kulübe düşü* kavramıyla ilişkilendirebileceğimiz mekânlardır. Bachelard’ın kulübe düşü şöylece: “(...) kulübelerle ilgili düşlerimizin çoğunda uzaklarda yaşamayı, tıka basa dolu evlerden, kente özgü kaygılardan uzakta yaşamayı dileriz. Kendimize gerçek bir sığınak bulmak amacıyla düşüncelerimizden kaçıp gideriz.” (Bachelard, 1996, s. 58). Anlaşıldığı üzere kulübe düşünün temelinde bütün sorunlardan ve sıkıntılardan uzaklaşıp bir sığınakta yaşama fikri vardır. Kulübe, evin yüklendiği görevi görür. Kişi, kulübenin kendini bütün kaygılardan koruyabileceği fikrine inanır. Kentin boğucu atmosferine karşın kulübe düşü, çölde bir vahaya dönüşür. Kente özgü kaygılardan ve kişisel probleminden kaçmak isteyen özne, kulübe düşüne tutunur.

Gecenin Atları’nda başkahraman Bahtiyar Bahtıkara çok az bir ömrünün kaldığını öğrenince içinde karşı konulamaz bir eve gitme isteği doğar. Bahtıkara’nın evi onun için ana rahmini andırır. Bu düşüncenin temeli Jung’un “anne arketipi”nde aranabilir: “Yetişkinlerin en dokunaklı, en unutulmaz anılarından biri, her tür oluşum ve değişimin gizemli kaynağı, eve dönüşün, her tür başlangıç ve sonun sessiz temeli olan anne sevgisidir.” (Jung, 2005, s. 30-31). Eve dönüş, anne sevgisinin bir tezahürüdür. Kişinin bütün sorun ve sıkıntılarından kaçabileceği yer olan ev, korunaklı anne kucağının bir yansıması olarak görülebilir:

Kafamda bir tek düşünce var şimdi: Eve gitmek, eve, eve, eve... Bir ebelemece oyunuydu sanki bu. Meydanı geçip eve varmayı başarabilirsem, beni rahat bırakmayan bütün tatsız gerçeklerden kurtulacaktım. Yatak odamın anarrahminini andıran boşluğu, yorganımın sarmalayıcı sıcaklığı ve yastığımın sevecen yumuşaklığı beni herşeye karşı koruyacak güvenli bir kabuktu (Teoman, 2019, s. 409).

Bahtiyar Bahtıkara, sığınağına “kulübe düşü”ne ulaşmak ister. Ancak eve giderken geçtiği Beyazıt Alanı’nda (BALA) halk tarafından saldırıya uğrar. Gözünü açtığında Beyazıt Karakolu’nun (BEKAR) nezarethanesindedir. Dolayısıyla evine, sıcak yatağına varamamıştır. *Konstantiniyye Üçlemesi*’nin diğer romanlarında da kahramanlar mekân iyileştirici özelliğine kavuşamazlar. İçlerinde evine ulaşan yalnızca İbrahim Nemrûd’dur. Ancak ev onun için iyileştirici değil, daha çok parçalayıcı bir işlev görecektir, özyıkıma neden olacaktır. Xeno içinse böyle bir evden söz edebilmek mümkün değildir. Öğrencilik zamanlarından kalma Asmalımescit’teki bekâr odasında konaklar. İşe erken gidip geç çıkması nedeniyle evi yalnızca

bir otel gibi kullanılmaktadır. Xenonun hedefi eve ulaşmak değil, odasına ulaşmaktır fakat bu da mümkün olmaz.

Konstantiniyye Üçlemesi’nde karşımıza çıkan konaklar gerçeklik algısını dönüştürmesi bakımından kayda değer mekânlardır. Geleneksel Türk evlerinden biri olan konak; yalı ve köşk ile birlikte geleneksel Türk evlerinin en özellikleri arasındadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapı bakımından büyük, gösterişli olan ve zengin, itibarlı, geniş ailelerin oturduğu evlere konak adı verilir (Dere, 2014, s. 2). Yalı ve köşkten farklı olarak konaklar mevsimlik evlerden değildir. Konaklar, ev halkının dört mevsim yaşayabileceği aslı ikametgâhlarıdır. Konak, içinde oturan ailenin sürekli ikamet ettiği yer olma vasfını taşıırken, yalı ve köşk daha ziyade yazlık kültürünün bir numunesi olarak vücut bulmuştur (Dere, 2014, s. 2).

Karadelik Günces’nde İbrahim Nemrûd, peşine düştüğü Seyfettin Stigma’yı bulma umuduyla Beykoz’daki Saraçzade Konağı’na gider. Bu konak da diğer konaklara benzer şekilde metruk ve yıkılmaya yüz tutmuş hâlededir:

Sık çalılar, yabancı otlar ve yapraksız dalların birbirine dolanmış ulu ağaçlarla kaplı büyük bir koruda buldu kendisini. Korunun içlerine doğru uzanan basılmış toprak yolun sonunda, debdebeli günlerini çok gerilerde bıraktığı anlaşılan üç katlı ahşap bir konak, devasa bir korkuluk görkemiyle yükseliyordu (Teoman, 2020, s. 92).

Gecenin Atları’nın başkahramanı Bahtiyar Bahtıkara’nın yaşadığı yer ailesinden kalma Gedikpaşa’daki bir konaktır. Bahtıkara, burada tek başına yaşar. “Üniversiteden bundan sonra maaş alamayacağıma, tersine, onlara borçlanacağıma göre, doğduğumdan beri oturduğum baba yadigârı bu konağı oda oda kiraya vermem, kim bilir belki de yıkılıp yerine asrî pencereleli bir apartman yapılmak üzere müteahhide satmam gerekecekti.” (Teoman, 2019b, s. 70). Ali Teoman’ın diğer konaklarında görüldüğü üzere bu konak da içinde yaşayanlar bakımından eksiktir. Konak gibi geleneksel Türk evleri genişliği sebebiyle oldukça geniş ailelere konaklama imkânı sunabilirken yine bir yalnızlık mekânına dönüşmüştür.

Ali Teoman, Türk edebiyatında yer edinen konak gerçekliğini ve imgesini dönüşüme uğratar. Bu kısımda diğer bölümlerde olduğu gibi doğrudan metnin gerçekliğine bir müdahale söz konusu değildir. Ancak konağın özellikleri ve uzun yıllar boyunca oluşan imgesel yapısı bozulmaya uğrattır. Bozulmaya uğrayan konak imgesi, Ali Teoman’dan önceki metinlerde uygulandığı şekliyle bir gerçeklik üretemez. Değişime uğratılan mekânın sunacağı gerçeklik de değişime uğrayarak ortaya çıkar. Geniş ailelerin geniş bir hizmet kadrosuyla birlikte kaldığı o konaklar kaybolur. Artık konaklar içinde çekirdek aileleri ya da tek başına yaşayan kişileri barındırır. Böylece konaklar, yalıtılmış mekân özelliği kazanır. Zenginlik göstergesi olan konaklar artık eskimiş ve yıpranmıştır. Konakların ihtişamı sadece eskiyen eşyalarda saklı kalır. *Kiralık Konak* romanında olduğu gibi konakların meta yönü öne çıkarılır. Bahtiyar Bahtıkara’nın paraya ihtiyacı olduğunda evini satma ya da kiralama düşüncesi konağın meta olarak değerlendirildiği düşüncesini güçlendirir.

İkizlik / İkizleşme ve Gerçeklik

Ali Teoman’ın birçok eserinde ikiz karakterler kişi kadrosunda yer bulur. Kimi eserlerde metnin başından sonuna ikizlik korunurken kimilerinde metnin başında ikiz olmayan karakterler başka bir karakterle ikizleşebilir. İkizlik ve ikizleşme farklı kavramlardır. İkizlik, somut olarak, bilinen anlamıyla ikizliği karşılar. Metne ikiz olarak dâhil olan karakterler “ikizlik” bölümünde yer alır. Çünkü onlar bir müdahale olmadan da ikizdirler. Ancak ikizleşme başlangıçta ikiz olmayan karakterlerin sonradan ikiz hâle gelmesidir. Birinci durum hikâyenin gerçekliği konusunda ciddi bir problem teşkil etmezken ikincisinde gerçek ve kurgunun ters yüz edilmesi söz konusudur.

Karadelik Günces’ndeki Arrafî kardeşler Harut ve Marut, *Uykuda Çocuk Ölümleri*’ndeki mimarlar Keşşaf Uzman Lâbirî ve kardeşi, *Gecenin Atları*’ndaki Münker ve Nekir metne dâhil

oldukları andan itibaren ikizdir. Bu kahramanlar, metnin hiçbir yerinde vücut ve bilinç olarak birleşmezler dolayısıyla gerçeklikle ilgili bir problem yaratmazlar. Metne girdikleri andan metnin sonuna kadar ikizlik durumu devam eder.

İkizleşme, daha evvel belirttiğimiz gibi gerçeklik konusunda fazlaca bir etkisi olmayan ikizliğin tersine, metnin gerçekliğine ve kurgusuna önemli hizmetlerde bulunur. Ali Teoman’ın birçok eserinde karşımıza çıkan ikizleşme gerçek ve kurgunun birbirine karışmasında ve gerçekliğin bulandırılmasında önemli vazifeler görür. İkizleşme sürecinde anlatıcı evvela örtülü biçimde ikizleşmenin alt yapısını hazırlar. Bu hazırlık okuyucu tarafından fark edildiğinde artık ortaya yepyeni bir durum çıkmıştır. Okur yeni gerçekliği kavramakta zorlanır. Değişen durumda gerçek olan nedir? Değişime kadarki gerçeklik mi yoksa ikizleşme gerçekleştikten sonraki mi hakikattir? Esasında tam olarak ne eski durum ne de yenisi geçektir.

Uykuda Çocuk Ölümleri’ndeki Xeno, Memur X ve Bay Y arasında bir etkileşim vardır. Romanın başında Xeno, Memur X ve Bay Y birbirinden ayrı kahramanlar olarak sunulur ancak romanın sonunda Xeno ile Memur X ikizleşirken Bay Y ile Xeno da ikizleşme eğilimine girer. “Hatta daha ileri giderek diyeceğim ki, yalnızca siz, çünkü aslında ben sizim siz de bensiniz. (...) Uzun sözün kısası siz ve ben, tek ve aynı kişiyiz (...)” (Teoman, 2021, s. 439). Xeno ve Memur X arasındaki ikizleşme romanın başında yaşanır. Fakat bu durum Xeno tarafından ancak romanın sonunda fark edilir. Metnin başında Memur X’i kendinden ayrı bir kişilik olarak düşünen Xeno bilincinde gerçekleşen bir yarılmanın sonucu olarak Memur X ile ikizleşir.

Karadelik Güncesi’nde İbrahim Nemrûd’un oğlu ile Şazinuş arasında da bir ikizleşme eğilimi görülür. İbrahim Nemrûd’un geliştirdiği “babalık simülakr”ının oluşmasında da bu eğilim göze çarpar. Şazinuş ile oğlunun bulunduğu yaş ve fiziksel benzerlik bu ikizleşme eğilimin belirtileri olarak dikkat çeker: “Şazinuş’un vücudu oğlunun vücudunu anımsatıyordu ona. İkisi de çelimsizdiler. Omuzları dar, kolları ve bacakları ince uzun ve kemikliydi. Yassı göğüs kafeslerini saran kaburgaları tek tek sayabilirdi insan.” (Teoman, 2020, s. 387).

İkizleşme eğilimi bir bakıma *kimliksizleşmeyi* de içinde barındırır. İkizleşme işlemi iki farklı kahramanın bir bilinçte birleşmesi ya da ayrılması olarak değerlendirilebilirken temel ölçüt iki kahramanda benzerliklerin oluşmasıdır. Bu işlem kahramanın kendine özgü kimliğine zarar vererek biricikliği bozar. Böylece bir kimliksizlik yaşanır.

Sonuç

Ali Teoman, uzun sayılamayacak ömrü boyunca edebiyatı temel uğraş olarak benimsemiş bir yazardır. Mükemmeliyetçi ve vazgeçmeyen kişiliği bütün eserlerine yansımıştır. Kitaplarını yayımlamadan önce kılı kırk yararcasına yaptığı düzeltmeler ve yeniden okumalar hep aynı karakterin yansımasıdır. Bu karakteri, onun popüler olandan uzaklaşmasına da neden olmuştur. Ancak her yazar gibi daha fazla okunmak daha fazla bilinmek gibi bir arzusunun olduğu çeşitli röportajlarından ve Nurten Ay’la oynadıkları oyundan anlaşılmaktadır.

Ali Teoman’ın eserleri modernist ve postmodernist etkiler taşımakla birlikte onu bu kategorilerden herhangi birine tereddütsüz dâhil etmek pek mümkün görünmüyor. Çünkü Ali Teoman ne modernist denebilecek kadar modernizmin kurallarına bağlı ne de postmodernist denebilecek kadar sıkı bir postmodernizm savunucusudur. Bu anlamda Teoman’ı ikisi arasında bir yerde konumlandırarak bir ara tür bir *melez* yazar olarak değerlendirmek mümkündür. Eserlerinde sıkça postmodern edebiyata has metinlerarasılık, üstkurmaca gibi anlatım teknikleri kullanıp yer yer çoğulcu bir ortam oluştursa da avangart ve deneysel bir edebiyatı da hiçbir zaman geri plana atmaz. Onda postmodern edebiyatta olmayan sıkı bir merkez fikri bulunur. Bu merkez fikrine göre okumalar yapmış ve eserlerinde de bu merkez fikir üzerinde yoğunlaşmaya çalışmıştır. Ancak bu fikre giderken kullandığı teknikler genellikle postmodern tekniklerdir. Dolayısıyla Teoman için “Fikir olarak modern, kullandığı araçlar bakımından

postmoderndir.” demek pek yanlış sayılmaz. Eserlerini oluştururken modernist bir fikri ön planda tutarken o fikrini postmodern yöntemlerle derinleştirir.

Teoman’ın eserlerine bu makale bağlamında merkeze aldığımız kavramlar açısından yaklaştığımızda şu sonuçlara varmak mümkündür: Teoman’ın eserlerinde “Şizofreni”, bir yandan metnin gerçekliğini kırarken bir yandan da kahramanların derinleşmesini sağlar. “İkizlik”, Ali Teoman’ın metinlerinin anlam alanını genişleterek farklı okumalara imkân sağlar. “Simüklakr”, kahramanların gerçeklik algısını hem koruyan hem de bozan unsurdur. “Sahte”, Ali Teoman’ın eserlerinde gerçek imgesinin değişimini, toplumun gerçeğe karşı tavrını gözler önüne serer. Son kertede toplumun gerçeğe karşı duyarsızlaştığı sonucuna varılır. “Mekân” üzerindeki tasarruflar, gerçeklikle ilgili diğer unsurların belli bir düzleme oturmasını sağlar.

Ali Teoman’ın eserlerindeki dil ve üslûp özelliklerinin de gerçeklik algısının oluşmasında önemli bir yeri olduğu görülmekle birlikte dil ve üslûp meselesi bu makalenin sınırlarını aşan ayrı bir çalışmadır. Teoman’ın gerçeklik üzerinde bu denli yoğun biçimde durması -çok sevdiği kelime ile söyleyecek olursak- eserlerine *derinlik* kazandırma amacına dönüktür. Bundan dolayı Teoman’ın metinlerinde gerçekle kurduğu ilişkiyi kavramak metinlerinde ulaştığı derinliği anlamak için de önemlidir.

Kaynakça

- Aktulum, K. (2014). *Metinlerarası ilişkiler*. Kanguru Yayınları.
- Aristoteles (2019). *Poetika* (A. Çokona & Ö. Aygün, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bachelard G. (1996). *Mekânın poetikası* (A. Derman, Çev.). Kesit Yayınları.
- Batur, E. (2000). *Rabia hatun -tuhaf bir kıyamet-*. Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simülasyon*. Doğu Batı Yayınları.
- Dere M. (2014). *Türk romanında konak ve yah* (Tez No. 353150) [Yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Erhat A., (2017). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Gezenti Kişisi. (2012, Mart 24) *Özenle oynanmış bir yaşam - Ali Teoman* [Video]. YouTube. E.T: 2024, Şubat 13 From <https://www.youtube.com/watch?v=BJPFw0BGopQ>
- İpek, A. (2022). *Ali Teoman’ın romanlarında postmodernist unsurlar* (Tez No. 632084) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Jung, C. G. (2005). *Dört arketip* (Z. A. Yılmaz, Çev.). Metis Yayınları.
- Kantarcıoğlu, S. (2009). *Edebiyat akımları*. Paradigma Yayıncılık.
- Kern, H. (2000). *Through the labyrinth*. Harvard Business Review Press.
- Korkmaz, R. (2017). *Romanda mekân: Romanda mekân poetiği ve çözümlemeler*. Akçağ Yayınları.
- Oğuzertem, S. (2003). Kayıp yazarın izi, Elias’ın gizi. *Kitaplık*, (59), 28-35.
- Özcan, R. (2019). *Bizde roman var mı?*. Kitabevi Yayınları.
- Öztürk, O. & Uluşahin A. (2011). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, Y. (2022). *Türkçeye adanmış bir ömür: Nihad Sâmî Banarlı*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Platon. (2017). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Salamandre, L. (1996). *Kabareden emekli bir “kızkardeş”*. Oğlak Yayınları.
- Silvano, A. (2008). *Bir şizofreni anlamak* (A. Eti, Çev.). Doruk Yayınları.
- Taslak, A. (2022). *Bir sanal gerçeklik projesi olarak labirent* (Tez No. 737279) [Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Teoman, A. (2019a). *Yazı, yazgı, yazmak*. Yapı Kredi Yayınları.

Ergül, Ö. & Kumsar, İ. A. (2024). “Özenle Oynanmış Bir Yaşam”: Ali Teoman’ın *Konstantiniyye Üçlemesi*’nde gerçeklik algısı, *Mavi Atlas*, 12(1), 182-201.

Teoman, A. (2019b). *Gecenin atları*. Yapı Kredi Yayınları.

Teoman, A. (2020). *Karadelik güncesi*. Yapı Kredi Yayınları.

Teoman, A. (2021). *Uykuda çocuk ölümleri*. Yapı Kredi Yayınları.

Yalçın, M. (2007). Her şey kusursuz bir fars atmosferi içinde cereyan etti. *Kitaplık*, (106), 6-17.

Mesut KÜRÜM

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-8305-7480
mkurum@gumushane.edu.tr

Doğu Grubu Ağzlarında Kısa Ünlüler

Öz

Genel olarak “ünlüler” ve “ünsüzler” olmak üzere iki gruba ayrılan sesler, belirli özellikler esas alınarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Ciğerlerden gelen havanın ses yolunda herhangi bir engelle uğramadan çıkmasıyla oluşan ünlüler, dünya üzerindeki ölçünlü dillerde ünsüz sayısına göre daha azdır. İlk yazılı dönemlerinden itibaren ünlü varlığı açısından oldukça zengin bir görünüme sahip Türkçede, ağızlar da buna dâhil edildiğinde ünlü sayısındaki çeşitlilik daha da artmaktadır. Bunun yanında özellikle ağızlardaki fonetik hadiseler, ünlü sayısındaki çeşitliliği belirli oranda artırmıştır.

Dilin tarihini ve gelişimini anlamak için önem arz eden ve ünlü seslerin farklı koşullar altında değişime uğramasıyla meydana gelen birçok hadise vardır. Bu denli çeşitliliğe sahip olan ünlülerle ilgili karşımıza çıkan önemli hadiselerden biri de “ünlülerin boğumlanma süreleri”dir. Türkçenin ünlüleri, boğumlanma süreleri açısından ele alındığında “kısa ünlüler”, “normal süreli ünlüler” ve “uzun ünlüler” olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan kısa ünlüler; boğumlanma süresi, normal bir ünlünün boğumlanma süresinden daha kısa olan ünlüler olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye Türkçesi ağızları gerek normal süreli ünlüler gerekse uzun ünlüler açısından çok sayıda çalışmayla ele alınmış olmasına rağmen kısa ünlüler açısından detaylı bir araştırmaya konu olmamıştır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin ana ağız gruplarından biri olan Doğu Grubu ağızlarındaki kısa ünlü örnekler, ortaya çıkış nedenleriyle birlikte mercek altına alınarak alana katkı sağlamak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Grubu ağızları, Ünlüler, Kısa ünlüler.

Short Vowels in Eastern Group Dialects

Abstract

Sounds, which are generally divided into two groups as “vowels” and “consonants”, are subject to various classifications based on certain features. Vowels, which are formed when air comes from the lungs without any obstacle in the vocal tract, are fewer than the number of consonants in standard languages around the world. Turkish, which has been very rich in terms of vowels since its first written periods, increases the diversity in the number of vowels even more when dialects are included. In addition, phonetic phenomena, especially in dialects, have increased the diversity in the number of vowels to a certain extent.

There are many events that are important for understanding the history and evolution of language and occur when vowel sounds change under different conditions. One of the important events that we encounter about vowels with such diversity is their articulation durations. When considered in terms of articulation durations, Turkish vowels are divided into three categories: “short vowels”, “regular vowels” and “long vowels”. Among these, short vowels are; Vowels are defined as vowels whose articulation time is shorter than the articulation time of a normal vowel.

Although Turkey Turkish dialects have been studied in many studies in terms of both regular vowels and long vowels, they have not been the subject a detailed research in terms of short vowels. Therefore, in this study, it is aimed to contribute to the field by examining the short vowel examples in the Eastern Group dialects, one of the main dialect groups of Turkey Turkish, together with the reasons for their emergence.

Keywords: Eastern Group dialects, Vowels, Short vowels.

1. Giriş

Bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak öge ve kurallardan faydalanılarak duygu, düşünce ve isteklerin başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve çok gelişmiş bir dil (Aksan, 2007, s. 55) olan dil, aynı zamanda anlama, anlamlandırma ve bildirişme aracıdır. Dolayısıyla bu görevi yerine getiren her türlü aracı, dilin genel tanımını içinde değerlendirmek gerekmektedir. İnsanın kullandığı en gelişmiş, en pratik ve insan yaratılışına en uygun araç ise “sesli dil”dir. Bu nedenle dil bahsi, akla daha çok sesli ve sözlü dili getirmektedir (Buran, 2008, s. 288).

Dilin hem önemli malzemelerinden birisi olan hem de en küçük parçası olarak tanımlanan ses, ciğerlerden gelen havanın etkisiyle ses organlarında oluşan ve yayılarak kulakla duyulabilen titreşimlerdir (Gülensoy, 2000, s. 308). Diğer bir ifadeyle dilin temel göstergelerinden biri sayılan ses, bir dilde en küçük gramer birliklerinden en büyük gramer birliği olan cümleye kadar dili meydana getiren bütün unsurların yapısında yer alan en basit dil unsurudur. Bu dil unsuru, bazen tek başına bazen de yan yana gelerek canlı ve cansız varlıkları, mefhumları ve durumları karşılayan kelime diye adlandırılan dil birliklerini, dil unsurlarını ve dil şekillerini meydana getirmektedir (Ergin, 2004, s. 29). Dillerdeki sesler ise hece oluşturmadaki işlevleri esas alındığında “ünlüler” ve “ünsüzler” olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Ünsüzlerin oluşumu sırasında basınç, ses aygıtının bir üyesinin üzerindeyken ünlülerin oluşumu sırasında bütünüyle ses aygıtına yayılmış durumdadır. Bu da dilde yer alan seslerin boğumlanma bakımından ünlüler ve ünsüzler diye kategorize edilmesinin ana nedenlerinden sayılmaktadır. Sınıflandırma yapılırken de genellikle seslerin akustik ve boğumlanma özellikleri dikkate alınmaktadır. Boğumlanma bakımından ünlüler söylenirken hava, herhangi bir engelle karşılaşmaz ve duraksamaksızın serbestçe çıkar. Dolayısıyla ses organlarına baskı olmaz ve havanın çıkış şiddeti hafiftir. Ünsüzlerin “patlamalılık, sürtünmelilik, sızıcılık ve akıcılık” gibi özelliklerine karşılık ünlülerin “boğumlanma bölgeleri” bulunmaktadır (Karaağaç, 2018, s. 32). Ünsüzler, engelli seslerdir. Boğumlanmaları sırasında soluk, konuşma organlarının herhangi bir yerinde bir engele çarpar. Bu engel ise ya dudaklarda ya da dil ve dişler arasında olur. Serbest olmayan ve sadece bir ünlü yardımı ile hece oluşturabilen ünsüzler, ses yolunun genel olarak daralma veya açılıp kapanma durumlarında ağız boşluğunun çeşitli yerlerinde boğumlanmaları nedeniyle ünlülerden ayrılırlar. “Tonluluk ve tonsuzlukları, boğumlanma yerleri, organların temas dereceleri” de yine ünsüzleri nitelendiren ve onları tanımlayan hususlardan bazılarıdır (Sağır, 1995a, s. 391). Ünlülerin oluşumu sırasında ise akciğerlerden gelen hava akımı, ses tellerine kadarki bölümde tonsuzdur. Hava akımı, ses tellerini titreştirirse tonlulaşır ve ses tellerinden sonraki yoluna tonlu hava akımı olarak devam eder. Ölçünlü Türkçedeki bütün ünlüler, ağız ünlüsüdür; yani bu seslerin oluşumu sırasında küçük dil, burun yolunu kapatır ve böylece tonlu hava akımı ağza yöneltmiş olur. Tonlu hava akımı burada büyük dil ve dudakların çeşitli hareketleriyle birtakım nitelikler kazanır ve böylelikle ünlüler oluşur (Coşkun, 1999, s. 42). Ünlülerin teşekkülü sırasındaki esneklik, ünlülere farklı bir nitelik kazandırmıştır ki bunlardan biri de ünlülerdeki uzunluk ve kısalıktır. Muharrem Ergin, bu durumu;

Vokallerin, teşekküllerindeki rahatlık yüzünden, diğer seslerden farklı bir tarafı daha vardır. O da vokallerde uzunluk kısalık vasıflarının bulunmasıdır. Vokaller açık bir geçitte rahat bir şekilde teşekkül ettikleri için istenilen uzunlukta söylenilebilirler. Onun için bazı dillerde bir vokalin uzunluk kısalık itibarıyla birden fazla şekli vardır. Diğer seslerde ise bu hususiyet yoktur. Gerçi diğer seslerin bazıları da çıkışlarındaki açıklık ve rahatlık dolayısıyla sürekli bir şekilde söylenebilirler. Fakat dillerde kelime içinde onların bu vasfından vokallerdeki kadar istifade edilmez. Yalnız bazı tabiat taklidi kelimelerde bu sürekliliğe başvurulur. Vokal dışındaki seslerin sürekli olmayanlarının ise sadece bir şekilleri vardır ve hiçbir zaman uzun kullanılmazlar (Ergin, 2004, s. 36)

şeklinde izah etmektedir.

2. İnceleme

Türkçe, ünlü ve ünsüz varlığı açısından ilk dönemlerinden itibaren zengin bir görünüm sergiler. Ölçünlü dildeki seslere ağızlarda kullanılan ve farklı fonetik değerler taşıyan sesler de eklendiğinde Türkçedeki ünlü ve ünsüz varlığı oldukça çeşitlenmektedir. Ölçünlü Türkiye Türkçesi, gerek ünlü gerekse ünsüz varlığı açısından genel Türk diliyle büyük benzerlik gösterir. Ancak konuşma dilinin yani ağızların ses varlığı söz konusu olduğunda Türkiye Türkçesi ağızlarının ölçünlü dile göre çok farklı ve zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu açıkça görülmektedir. Ağızlarla ilgili çalışmalar incelendiğinde bugün, ölçünlü dilde kullanılan seslerle birlikte ağızlarda “48 ünlü” ve “85 ünsüz” işaretin kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bol sesli bir dil olan Türkçenin seslerinin bol türevleri olacağı da muhakkaktır (Sağır, 1999, s. 987-988).

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili özellikle son zamanlarda birçok tasnif çalışması yapılmıştır. Bu tasnif çalışmalarının genel kabul görenlerinden biri Leylâ Karahan’a aittir. Karahan, Türkiye Türkçesi ağızlarını bazı fonetik ve morfolojik özelliklere göre “Doğu, Batı ve Kuzeydoğu Grubu ağızları” olmak üzere üç ana ağız grubuna ayırarak Ağrı, Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç) ve Van ağızlarını Doğu Grubu ağızları içinde değerlendirmiştir (Karahan, 2014, s. 1-2). Bu çalışmada Türkiye Türkçesinin ana ağız gruplarından biri olan Doğu Grubu ağızlarındaki kısa ünlüler ile kısa ünlülerin ortaya çıkmasına etki eden nedenler, detaylı şekilde verilmeye çalışılmıştır. Doğu Grubuna ait alt ağız gruplarının da dâhil edildiği çalışmada kısa ünlüler ele alınırken alanla ilgili bilimsel kaynaklar taranmış ve tespit edilen örneklerde alındığı kaynaktaki şekline bağlı kalınmıştır. Genellikle Türk Dil Kurumunun belirlediği ağız transkripsiyon alfabetinin esas alındığı ağız çalışmalarında, alfabede yer almayan sesler için çok sayıda farklı işaret kullanılmıştır. Dolayısıyla bu durum, ağız çalışmalarında bir ses için birden fazla işaretin kullanılmasına neden olup belirli bir standardın oluşmasını engellemiştir. Alınan kelimelerde orijinaline bağlı kalan çalışmada, bir ses için birden fazla işaret kullanılmış ve bu işaretlerin karşılığı olan sesler, çalışmanın sonunda verilmiştir.

Doğu Grubu ağızları; “iklimsel özellikler, arazi şartları, fizyolojik ve biyolojik yapılar, eğitim, en az çaba kanunu, arkaik özelliklerin etkisi” vb. pek çok nedene dayalı olarak çok zengin ve çeşitli bir ses varlığına sahiptir. Bahsi edilen çeşitlilik, ünsüzlerde daha fazla olmakla birlikte ünlülerde de azımsanmayacak derecededir. Doğu Grubu ağızlarında kullanılan ünlü ve ünsüzlerin genel görünümü ise şu şekildedir:

Tablo 1

Doğu Grubu Ağızlarında Yaygın Şekilde Kullanılan Ünsüzler

	Süreksiz			Sürekli													
				Yarı Sızıcı			Sızıcı			Akıcı							
													Burun Akıcıları	Ağız Akıcıları			
				+	-	-	+	-	-							Yanaklı	Titrek
Dudak	b	P	p	b													m
Diş-Dudak							v, w	F	f								
Asıl-Diş	d	T	t				z	S	s	n						r, r̄, r̃	
Diş-Eti	c	Ç	ç	ç	ç̇		j	Ş									l, l̄, l̃

Ön Damak	g, ğ	K	k, k'	ğ	h'	y, y'
Arka Damak	ğ	K	k	ğ	h	
Gırtlak					h	
	+ : Tonlu Ünsüz		- + : Yarı Tonlu Ünsüz		- : Tonsuz Ünsüz	

Tablo 2

Doğu Grubu ağızlarında yaygın şekilde kullanılan ünlüler

	DÜZ ÜNLÜLER							
	Geniş	Geniş Uzun	Geniş Kısa	Yarı Geniş	Yarı Geniş Uzun	Dar	Dar Uzun	Dar Kısa
Kalın	a	ā	ă	á		ı	ĩ	ĩ
Yarı Kalın	á					í		
İnce	e	ē		é	ē	i		
	YARI DÜZ / YARI YUVARLAK ÜNLÜLER							
Kalın	â					î		
İnce	ê							
	YUVARLAK ÜNLÜLER							
Kalın	o	ō				u	ū	ũ
Yarı Kalın	ó					ú		
İnce	ö	ō				ü	ū	ũ

2.1. Kısa Ünlüler

Türkçede ünlü seslerin tasnifine esas olan özelliklerden biri, boğumlanma süreleridir. Boğumlanma, konuşmanın gerçekleşmesini sağlayan hareketlerin tamamı veya başka bir ifadeyle ciğerlerden gelen havanın, ses yoluyla belirli bölgelerinde açılma, kapanma, daralma, hışırdama vb. hareketlerle sese dönüştürülmesi hadisesidir (Korkmaz, 2007, s. 48). Havanın boğumlanma bölgelerinden geçerek sese dönüşmesi, bir anda gerçekleşen bir eylem değildir. Havanın sese dönüşümü, belirli bir sürede gerçekleşmekte olup bu süre “boğumlanma süresi” olarak tanımlanmaktadır.

Türkçedeki ünlüler, boğumlanma süreleri esas alındığında “uzun, normal süreli ve kısa ünlüler” olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Boğumlanma süresi, normal bir ünlünün boğumlanma süresine göre daha fazla olan ünlüler “uzun ünlüler”; boğumlanma süresi, normal uzunluktaki bir ünlünün boğumlanma süresinden daha az olan ünlüler ise “kısa ünlüler” şeklinde adlandırılmaktadır. Ünlüleri sürelerine göre değerlendiren Ahmet Buran; farklı iklim, coğrafya, dil ve kültürel özellikleri olan insanların bazı önemli ortak özelliklere sahip olduğunu belirterek benzer biyolojik ve anatomik özelliklerin insan dilinde ortalama söz temposu denilen bir konuşma hızını ortaya çıkardığını ve insanların genelinin bu tempoyla konuştuğunu ifade eder. Buran; ünlüleri, ortalama söz temposuyla konuşurken bu tempo içinde ortalama/normal bir sürede boğumlanan “normal süreli ünlüler”, normalden daha kısa sürede boğumlanan “kısa ünlüler”, normalden daha uzun sürede boğumlanan “uzun ünlüler” olmak üzere üç başlıkta

değerlendirmiştir (Buran, 2008, s. 289). Normal uzunluktaki ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha kısa bir sürede boğumlanan kısa ünlüler, Türkçede yalın veya eklerle uzatılmış tek ya da çok heceli kelimelerde görülür (Günşen, 2019, s. 27). Bu ünlüler, boğumlanma sürelerinin kısalığı nedeniyle belirginliği zayıflamış ünlülerdir ve ünlü kısalması, ünlü düşmesinin bir ön aşaması olarak çoğunlukla vurgusu zayıf ve dar ünlülerde görülmektedir (Günay, 2003, s. 45). Türkiye Türkçesi ağız gruplarının büyük bölümünde örneğine rastlanan ünlü kısalması, Doğu Grubu ağızlarının genelinde de örneğine çokça rastlanan ses olaylarından biridir. Doğu Grubu ağızlarında görülen ünlü kısaltmalarının başlıca nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Ünlü ile biten bir kelimededen sonra ünsüz ile başlayan bir kelime geldiğinde ikinci kelimenin başındaki ünsüz düşer ve ilk kelimenin sonundaki ünlü ise çoğunlukla kısalma eğilimine girer.
- Bir kelimenin son ses ünlüsü ile ondan sonra gelen kelimenin ön ses ünlüsünün yan yana gelmesi durumunda diftong oluşturan bu ünlülerden biri genellikle düşmeden önce kısalır.
- İç sesinde “l, m, n, r, s, ş, y, z” gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerden biri bulunan kelimelerde bu ünsüzlerin yanındaki vurgusu zayıf “ı, i, u, ü” gibi ünlüler çoğunlukla kısa telaffuz edilir.
- Doğu Grubu ağızlarına yabancı dillerden girmiş ve ön sesi “ı” ünsüzü olan bazı kelimelerin başında genellikle “ı, i, u, ü” ünsüzleri türemekte olup bu sesler çoğunlukla kısa telaffuz edilir.
- Bir kelimedede vurgusu zayıf orta hecede yer alan yarı ünlü (y), akıcı (l, r) ve sızıcı (s, ş, z) ünsüzlerinin yanında bulunan ünlüler çoğunlukla kısalma eğilimindedir.
- Birden fazla heceli kelimelerin, vurgusu zayıf olan son hecelerindeki bazı dar ünlüler genellikle kısalır.
- Çoğunlukla iç ve son hecelerde görülen kısalma hadisesi, Doğu Grubu ağızlarında ilk hecede ön sesi “ç, k, p, t” gibi tonsuz olan ünsüzlerin yanındaki dar ünlülerde de görülebilmektedir.
- Son hecesinde “l, n, y” gibi akıcı ünsüzler bulunan kelimelerde bu ünsüzler arasında kalan dar ünlüler çoğunlukla kısalır.
- Bazı kelimelerin iç sesinde görülen ünlü türemeleri, türeyen bu ünlülerin kısa telaffuzu nedeniyle bu gruba dâhil olmaktadır.
- Bazı alıntı kelimelerdeki boğumlanma süreleri uzun olan ünlüler, Doğu Grubu ağızlarında telaffuz edilirken normal süreli ünlülere dönüşebilirler. Bu durum da ünlü kısalması kategorisinde sayılabilmektedir.

2.1.1. Vurgusu Zayıf Orta Hece Ünlüsünün Kısalması

Türkçenin genel kaidelerinden biri, vurgusu zayıf olan orta hecedeki dar ünlülerin çoğunlukla düşmesidir. Orta hecede bulunan dar ünlüler, düşmeden önce genellikle kısalırlar. Doğu Grubu ağızlarında görülen ünlü kısaltmalarının çoğu, orta hecede gerçekleşmektedir. Orta hecedeki ünlü kısaltmalarında “ğ, l, r, s, y” gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerin etkisi söz konusu olmakla birlikte orta hecenin zayıf vurgusu, bu hecedeki dar ünlülerin kısaltmasının başlıca nedeni sayılmaktadır. Zeynep Korkmaz, orta hecedeki dar ünlülerde görülen bu hadiseyi “Yalın ya da eklerle uzatılmış üç yahut daha çok heceli kelimelerin içseslerinde, r, l, m, n, y, z, s, ş gibi akıcı veya sızıcı sürekli ünsüzler yanında ve açık hecede bulunan dayanıksız ı, i, u, ü ünlüleri kolayca kısalırlar. Bu ünlülerin kısaltmalarında bir önceki hecenin açık olmasının etkisi büyüktür.” şeklinde açıklamaktadır (Korkmaz, 2022, s. 41).

2.1.1.1. Elazığ İli Ağızları

vasıta “vasıta”, *nahiye* “nahiye”, *yüzigirmi* “yüz yirmi”, *tutülemiş* “tutuyorlarmış”, *söliyem* “söyleyeyim”, *garişam* “karışayım” (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.1.2. Kars İli Ağızları

oriya “oraya”, *gafileyi* “kafileyi”, *birini* “birini”, *bililim* “bilirim”, *pedişah* “padişah”, *çalılı* “çalılı”, *ikisi* “ikisi”, *öylerimize* “evlerimize”, *bajısı* “bacısı”, *havıya* “havaya” (Ercilasun, 2020, s. 60).

2.1.1.3. Bayburt ve Yöresi Ağızları

mağazalar “mağazalar”, *tavafımıza* “tavafımıza”, *Ḳavānos* “kavanoz”, *téléfona* “telefona”, *vasıtamız* “vasıtamız”, *tanıyan* “tanıyan”, *bazıları* “bazıları”, *vaziyette* “vaziyette”, *ohüyan* “okuyan”, *yürüye yürüye* “yürüye yürüye” (Kürüm, 2021, s. 37-39).

2.1.1.4. Bitlis Merkez Ağzı

işitme “işitme”, *işığı* “ışığı”, *omüzuna* “omuzuna”, *getirir* “getirir”, *alır* “alır”, *özine* “özüne”, *fukāre* “fukara” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

2.1.1.5. Iğdır İli Ağızları

belediyeden “belediyeden”, *görücü* “görücü”, *önüne* “önüne”, *torunum* “torunum”, *asKeriyenin* “askeriyenin”, *içerisine* “içerisine”, *yanında* “yanında” (Koç, 2021, s. 35-36).

2.1.1.6. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

ğuyya “kuyuya”, *önüne* “önüne”, *üzerini* “üzerini”, *olduğdan* “olduktan”, *kimimiz* “kimimiz” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.1.7. Van Gölü Havzası Ağızları

Ḳomütan “komutan”, *padışah* “padişah” (Gökçür, 2012, s. 50).

2.1.1.8. Kemaliye Ağzı

patātes “patates”, *tarāfi* “tarafi”, *yarılı_ki* “yarılıyor ki”, *ğullanıyolār_mu* “kullanıyorlar mı”, *yatırular* “yatırırlar”, *Tutüyo_da* “tutuyor da”, *ğonuşacaḡlār* “konuşacaklar” (Özek, 2016, s. 70-71).

2.1.1.9. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

yığılılar “yığılıyorlar”, *kilîsalara* “kiliselere”, *şüküriya* “şükriye”, *melmeketTa* “memlekette”, *ğabahātın* “kabahatin” (Buran, 1997, s. 28).

2.1.1.10. Van Küresin Ağzı

babaeli “babaeli”, *maḡalesinde* “mahallesinde”, *berēketi* “bereketi”, *tansiyon* “tansiyon”, *makîne* “makine”, *burıye* “buraya” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.2. Ünlü Karşılaşmaları Sonucu Meydana Gelen Kısalmalar

Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarının başlıca nedenlerinden biri, ünlü karşılaşmalarıdır. Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde arada duraklamanın olmadığı telaffuzlarda bu iki ünlüden biri düşme eğilimine girerek kısaltmaktadır.

Türkçede ve özellikle ağızlarda özgür boğumlanmalı iki ünlünün yan yana bulunamayacağını belirten Zeynep Korkmaz, bu şekilde meydana gelen kısaltmanın nedenini “Bir kelimenin sones ünlüsü ile, ondan sonra gelen kelimenin önses ünlüsünün konuşmada bağlantılı (liaison) ya da bağlantısız (ancak, iki kelime arasında tabii duraklamanın olmadığı yerlerde) olarak yan yana gelmesi ile beliren çift ünlülü durumlarda, bu ünlülerden biri ya düşer ya da kısalır.

Kısalma olayı, yanındakine oranla daha dar ve dolayısıyla daha az sesli olan ünlüdedir.” şeklinde açıklamaktadır (Korkmaz, 2022, s. 40).

2.1.2.1. Elazığ İli Ağızları

eyi oğlum “iyi oğlum”, *ö elinde* “o elinde”, *faydā ālamim* “fayda alamıyorum”, *arhasınā aterler* “arkasına atıyorlar”, *sū içer* “su içer”, *bī ēvladın* “bir evladın” (Buran & Oğraş, 2003, s. 36).

2.1.2.2. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

nē öli “ne oluyor”, *aşağı āti* “aşağı atıyor” (Buran, 1997, s. 29).

2.1.2.3. Erzincan ve Yöresi Ağızları

Erzincan ve yöresi ağızlarında “-y/-n+dar ünlü” yapısıyla biten kelimelerden sonra ünlü ile başlayan başka bir kelime geldiğinde “-y, -n” ünsüzlerinden sonraki dar ünlü çoğunlukla kısalır:

arabayı almış “arabayı almış”, *ğapıyı önü* “kapının önü”, *onū da* “onu da”, *bunū da* “bunu da”, *suyū aç-* “suyu aç-” (Sağır, 1995b, s. 30).

2.1.2.4. Erzurum İli Ağızları

nedeceğam / nedecegem < *ne:deceğam / ne:decegem* < *ne edecegem* “ne yapacağım”, *nicolmuş* < *nice olmuş* “nereye gitmiş” (Gemalmaz, 1978, s. 81-82).

2.1.2.5. Kars İli Ağızları

dabançayı almış “tabancayı almış”, *ğapıyı aç* “kapıyı aç” (Ercilasun, 2020, s. 61).

2.1.2.6. Iğdır İli Ağızları

eşyā alırdıh “eşya alırdık”, *bombā atar* “bomba atar”, *babamā alır* “babama alır”, *cePħanā alırdıh* “cephane alırdık” (Koç, 2021, s. 34).

2.1.2.7. Muş Merkez Ağzı

ğanlı ölursa “kanlı olursa”, *önce ödir* “önce oluyor”, *parça parça ödir* “parça parça oluyor” (Özmen, 2007, s. 32).

2.1.3. Ek-Fiilin 3. Teklik Kişi -idi/-imiş/-ise Şekillerinde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızları ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri, ek-fil ünlüsünün kullanımınıdır. Ek-fil ünlüsü, Doğu Grubu ağızlarında çoğunlukla korunmakta olup bazı örneklerde ekleşmeyle düşme eğilimi göstermektedir. Ek-fiilin henüz ekleşmemiş şekillerinde fiilin ana sesi olan “i-”, düşmeden önce genellikle kısa telaffuz edilmektedir.

2.1.3.1. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

yoh idi “yok idi”, *çūtçü imiş* “çiftçi imiş”, *kim isa* “kim ise”, *genc iken* “genç iken” (Buran, 1997, s. 29).

2.1.3.2. Kemaliye Ağzı

var isa “var ise”, *ne olacağı isa* “ne olacak ise”, *var imiş* “var imiş”, *yō üdu* “yok idi”, *çōh üdu* “çok idi”, *sahlar üdük* “saklar idik”, *töküli üdü* “dökülüyor idi” (Özek, 2016, s. 71-72).

2.1.3.3. Elazığ İli Ağızları

var imiş “var imiş”, *havay idi* “hava idi”, *ney isa* “ne ise”, *köv imiş* “köy imiş”, *der iken* “der iken”, *getİise* “gitti ise” (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.3.4. Muş Merkez Ağzı

az_ıdi “az idi”, *kiraz_ıdi* “kiraz idi”, *küs_ışek* “küs isek” (Özmen, 2007, s. 32).

2.1.3.5. Bayburt ve Yöresi Ağzıları

var_ımuş “var imiş”, *var_ısa* “var ise”, *sağ_ıken* “sağ iken”, *yoğ_ömuş* “yok imiş”, *yoğ_üdu* “yok idi”, *yoğ_üsa* “yok ise”, *köw_ümiş* “köy imiş” (Kürüm, 2021, s. 38-39).

2.1.3.6. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağzıları

der_ımişki “der imiş ki”, *şehir_ımiş* “şehir imiş”, *ney_ıise* “ne ise”, *deyil_ıise* “değil ise”, *şöför_ıdüm* “şoför idim” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.3.7. Van Küresin Ağzı

düşacay_ıdi “düşecek idi”, *qadar_ıdi* “kadar idi”, *gider_ıken* “gider iken” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.3.8. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağzıları

var_ıdi “var idi”, *ahrabası_ıdi* “akrabası idi” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.4. Vasıta Hâli Ekinin Ekleşmemiş Şekillerinde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızlarında vasıta hâlini karşılamak için “+lA, +lAn, +lAn, +n, +nA, +nAn, +InAn ve +UnAn” ile birlikte bu eklerin fonetik değişikliğe uğramış pek çok varyantı kullanılmaktadır. Bu grupta yer alan ağızlarda vasıta hâli ekinin ekleşmemiş şekillerinin kullanımı, vasıta hâli ekiyle ilgili genel temayülü oluşturmaktadır. Ancak bazı kullanımlarda ekleşme eğilimine giren ekin ön ünlüsü, yaygın olmamakla birlikte düşmeden önce kısa telaffuz edilmektedir.

2.1.4.1. Bayburt ve Yöresi Ağzıları

arhadaşlar_ınan “arkadaşlar ile”, *şeler_ınen* “şeyler ile”, *bulğur_ınan* “bulgur ile” (Kürüm, 2021, s. 38-39).

2.1.4.2. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağzıları

onunan “onun ile”, *ğanuniy_ınen* “kanunu ile”, *zabağınan* “sabah ile” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.4.3. Kemaliye Ağzı

amcam_ınan “amcam ile”, *tosunner_ınen* “tosunlar ile”, *birbirler_ınen* “birbirleri ile”, *yoğurd_ınan* “yoğurt ile”, *çocūğ_ınan* “çocuk ile”, *öküz_ınen* “öküz ile” (Özek, 2016, s. 71).

2.1.5. Ünlü Türemesi Nedeniyle Meydana Gelen Ünlü Kısaltmaları

Bazı istisnalar dışında bir kelimedede yan yana iki ünsüzün bulunmaması, Türkçenin temel kurallarından biridir. Öyle ki Türkçeye başka dillerden girmiş olan alıntı kelimeler, özellikle ağızlarda Türkçeye uydurulurken bu kelimelerdeki iki ünsüz arasında bir ünlü türetilmesine neden olmuştur. Doğu Grubu ağızlarında da bu şekilde türemenin meydana geldiği birçok örnek bulunmaktadır. Alıntı kelimelerde görülen ünlü türemelerinde türetilen ünlü, genellikle zayıf bir vurguya sahip olduğu için kısa telaffuz edilmektedir.

2.1.5.1. Kars İli Ağzıları

ğaliğ “kalk”, *hap_ıise* “hapse”, *hik_ımetinnen* “Hikmet ile”, *sıçıra* “sıçra-”, *tit_ıire* “titre-” (Ercilasun, 2020, s. 61).

2.1.5.2. Elazığ İli Ağızları

malatīya “Malatya”, *tīrabızanda* “Trabzon’da”, *medīreseye* “medreseye” (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.5.3. Keban, Baskil ve Ağın Yresi Ağızları

pīlanı “planı”, *tīrena* “trene”, *gīralım* “kralım”, *gamīyon* “kamyon”, *almanīyada* “Almanya’da” (Buran, 1997, s. 29).

2.1.5.4. Bayburt ve Yöresi Ağızları

metīre “metre” (Kürüm, 2021, s. 38).

2.1.5.5. Iğdır İli Ağızları

pīrofosorumuz “profesörümüz” (Koç, 2021, s. 35).

2.1.5.6. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

oyīsa “oysa” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.5.7. Van Küresin Ağzı

metīre “metre” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.5.8. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

idīris “İdris”, *üçūretini* “ücretini”, *emīrini* “emrini” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.6. Alıntı Kelimelerde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Türkiye Türkçesi ağızlarına Arapça, Farsça ve Batı dillerinden birçok kelime girmiştir. Bu kelimelerin bir kısmı, ait olduğu dillerdeki şekliyle kullanılırken bir kısmı da Türkçenin fonetiğine uygun duruma getirilerek kullanılmaktadır. Aslında uzun ünlülü olan bazı alıntı kelimeler, ölçünlü Türkiye Türkçesi ile ağızlarda genellikle uzunluğu kaybederek normal süreli ünlülere dönüşmektedir. Doğu Grubu ağızlarında bu şekilde değişime uğrayan pek çok alıntı kelimenin kullanıldığı bilinmektedir. Alıntı kelimelerde görülen kısalma olayını, uzun ünlülerin normal süreli ünlülere dönüşmesi olarak değerlendirmek gerekse de telaffuzda bir kısalma gerçekleştiği için bunlar, ünlü kısaltması kategorisine alınmıştır.

2.1.6.1. Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları

darman “derman” < Far. *dermān*, *padişaları* “padişahları” < Far. *pādişāh* (Buran, 1997, s. 29).

2.1.6.2. Erzurum İli Ağızları

dünya “dünya” < Ar. *dunyā*, *lazım* “lazım” < Ar. *lāzim*, *mirat* “murat” < Ar. *murād*, *mesela* “mesela” < Ar. *meselā*, *reca* “rica” < Ar. *recā* (Gemalmaz, 1978, s. 81).

2.1.6.3. Elazığ İli Ağızları

emsalının “emsalinin” < Ar. *emsāl*, *hangeme* “hengâme” < Far. *hengāme*, *nizam* “nizam” < Ar. *nizām*, *cariyesi* “cariyesi” < Ar. *cereyān* > *cārī* (Buran & Oğraş, 2003, s. 37).

2.1.6.4. Van Küresin Ağzı

dikkana “dükkâna” < Ar. *dukkān*, *erazımız* “arazimiz” < Ar. *arż*’ın çoğul şekli *erāzī*, *hesab* “hesap” < Ar. *hisāb*, *dindar* “dindar” < Ar. *dīn* ve Far. *dār* “sâhip olan” ile *dīn-dār* (Bulak, 2015, s. 51).

2.1.6.5. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

hudutdaydım “huduttaydım” < Ar. hadd “sınır; cezâ”nın çoğul şekli *hudūd*, *nüfus* “nüfus” < Ar. nefis’in çoğul şekli *nufūs*, *zaman* “zaman” < Ar. *zāmān*, *hazır* “hazır” < Ar. *huzūr* “hazır olmak, bir yerde bulunmak”tan *hāzır*, *evlatımsın* “evladımsın” < Ar. *veled*’in çoğul şekli *evlād* (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.6.6. Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları

şafdalı “şeftali” < Far. *şeftālū*, *talaş* “telaş” < Far. *telāş*, *tabud* “tabut” < Ar. *tābūt*, *barabar* “beraber” < Far. *ber-ā-ber* (San, 1990, s. 124).

2.1.7. Ünsüz Türemesi Nedeniyle Meydana Gelen Ünlü Kısaltmaları

Yapısında ikiz ünlü bulunduran bazı alıntı kelimeler, Doğu Grubu ağızlarında genellikle ikiz ünlü arasında bir ünsüz türetilerek telaffuz edilir. Bu türeme ile birlikte dar ünlünün içinde bulunduğu hecede ünlü kısaltması meydana gelmektedir.

2.1.7.1. Erzurum İli Ağızları

dayıma “daima” < Ar. *dā'im*’in tenvinli şekli *dā'imen* > *dā'imā* (Gemalmaz, 1978, s. 81).

2.1.7.2. Erzincan ve Yöresi Ağızları

şayi'r “şair” < Ar. *şī'r* “şiiir söylemek”ten *şā'ir*, *ayi't* “ait” < Ar. ‘avdet “geri dönmek”ten *ā'id* “geri dönen”, *ayi'le* “aile” < Ar. ‘ā'ile, *Nayi'l* “Nail” < Ar. *neyl* “isteğine erişmek”ten *nā'il* (Sağır, 1995b, s. 30).

2.1.7.3. Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları

fail “fail” < Ar. *fā'il* “yapmak, işlemek”ten *fā'il*, *şayir* “şair” < Ar. *şī'r* “şiiir söylemek”ten *şā'ir*, *iyane* “iane” < Ar. ‘avn “yardım”dan *i'āne*, *yaşe* “iaşe” < Ar. ‘ayş “yaşamak, hayatta olmak”tan *i'āşe*, *iyade* “iade” < Ar. ‘avd “vazgeçirmek, reddetmek; tekrar başlamak”tan *i'āde*, *hayin* “hain” < Ar. *hiyānet* “emānete riāyet etmemek; zulmetmek”ten *hā'in*, *dayir* “dair” < Ar. *devr* “dönmek”ten *dā'ir*, *kayim* “kaim” < Ar. *kiyām* “kalkmak, ayakta durmak; devamlı ve sâbit olmak”tan *kā'im* (San, 1990, s. 124).

2.1.8. İki veya Daha Çok Heceli Kelimelerin Vurgusu Zayıf Son Hecelerinde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarından biri, iki veya daha çok heceli kelimelerin son hecelerinde görülen ünlü kısaltmalarıdır. Yalın ya da eklerle genişletilmiş iki veya daha çok heceli kelimelerin açık ve vurgusu zayıf son hece ünlüleri, tespit edilen bazı örneklerde kısa telaffuz edilmiştir. Son hecedeki ünlülerde görülen kısaltmayı sızıcı ünsüzlerin etkisine bağlayan Mukim Sağır, “ğ, l, r, y” gibi sızıcı, yarı ünlülerin kendisinden sonraki dar ünlüyü kısalttığını belirterek bu durumu, “boğumlanma süresi sızıcı ünsüze kayan ünlü zayıflaması” olarak ifade etmektedir (Sağır, 1995b, s. 29-30). Zeynep Korkmaz da son seslerde görülen bu kısaltmalarda son hecenin vurgusuzluğuna dikkat çekerek bu tür kısaltmalarda, kısaltmaya uğramış son ses ünlüsünden önceki hecelerden birinin vurgulu olduğunu belirtir (Korkmaz, 2022, s. 41). Doğu Grubu ağızlarında son hecede görülen kısaltmalar, genellikle belirtme ve yönelme hâli ekleri ile “-yor” şimdiki zaman ekinin bu ağız grubunda kullanılan dar ünlülü şekillerinde görülmektedir.

2.1.8.1. Erzincan ve Yöresi Ağızları

gelîyi “geliyor”, *ayağı* “ayağı”, *biri* “biri”, *yari* “yari” (Sağır, 1995b, s. 30).

2.1.8.2. Kars İli Ağızları

buruyü seven “burayı seven”, *onü da* “onu da” (Ercilasun, 2020, s. 61).

2.1.8.3. Bitlis Merkez Ağzı

yani “yani”, *dēdi* “dedi” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

2.1.8.4. Tunceli İli Ağızları

gidincē “gidince”, *istemeyē* “istemeye”, *köyē* “köye”, *işkencē* “ışkence”, *niyē* “niye”, *önünē* “önüne”, *banā* “bana” (Güngör, 2017, s. 27).

2.1.8.5. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

arabayı “arabayı”, *komutanı* “komutani”, *dēvayı* “davayı”, *tosunu* “tosunu”, *anamı* “annemi”, *ğoyunnarı* “koyunları”, *ayağā* “ayağa”, *işde* “işte”, *fiğere* “fukara” (Acar, 1982, s. 27-28).

2.1.8.6. Van Küresin Ağzı

para “para” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.8.7. Bismil Türkmen Ağzı

Çayı “çayı”, *parayı* “parayı”, *Kalani* “kalani”, *bangayı* “bankayı”, *Kızı* “kızı”, *üzümlerī* “üzümleri”, *teneyī* “taneyi” (Sökmen, 2011, s. 37).

2.1.9. İlgi ve Belirtme Hâli Ekleri ile İyelik Eki Almış Kelimelerde Görülen Ünlü Kısaltmaları

Yaygın olmamakla birlikte Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarından biri, ilgi hâli eki ile iyelik eki almış kelimelerdeki dar ünlülerde görülen kısaltmalardır.

2.1.9.1. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

ellerini “ellerini”, *şeylerini* “şeylerini”, *adlarını* “adlarını”, *eşyalarını* “eşyalarını”, *döşlerini* “döşlerini” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.9.2. Iğdır İli Ağızları

yemeğini “yemeğini”, *durumumuz* “durumumuz”, *hanımının* “hanımının”, *marabalarımız* “marabalarımız”, *yanında* “yanında”, *kapının* “kapının” (Koç, 2021, s. 34-35).

2.1.9.3. Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları

vâlinin “valinin”, *arkadaşının* “arkadaşının”, *arabayı* “arabayı”, *zamanım* “zamanım”, *komutanı* “komutani”, *dünyanın* “dünyanın”, *mekânı* “mekânı” (Acar, 1982, s. 27).

2.1.9.4. Diyarbakır Ağzı

araban'n “arabanın”, *babasının'n* “babasının”, *böyügin'n* “büyüğünün”, *bun'n* “bunun”, *kapın'n* “kapının”, *kabuğun'n* “kabuğunun”, *mahlen'n* “mahallenin”, *hamur'ma* “hamuruma”, *yar'si* “yarısı” (Erten, 2011, s. 5).

2.1.9.5. Kemaliye Ağzı

evlârımız “evlerimiz”, *usulümüz* “usulümüz” (Özek, 2016, s. 71).

2.1.10. İlk Hecede Meydana Gelen Ünlü Kısaltmaları

Doğu Grubu ağızlarında tespit edilen ünlü kısaltmalarından biri de ilk hecede görülmektedir. Diğer Türkiye Türkçesi ağızlarında olduğu gibi Doğu Grubu ağızlarında da yaygın olmamakla birlikte ilk hecede bulunan “b, g” gibi tonlu ünsüzler ile “ç, k, p, t” gibi tonsuz ünsüzlerin yanında bulunan dar ünlülerde genellikle kısalma meydana gelmektedir.

2.1.10.1. Kars İli Ağızları

pıçağı “bıçağı”, *tüşdü* “düştü”, *tışı* “dişi”, *şüşe* “şişe”, *pütün* “bütün”, *çihacah* “çıkacak”, *kışı* “kişi”, *tüşünür* “düşünür”, *bücuğ* “buçuk”, *güjüm* “gücüm”, *pışı* “pişir” (Ercilasun, 2020, s. 60).

2.1.10.2. Erzurum İli Ağızları

brağ “bırak”, *brağursez* “bırakırsanız” (Gemalmaz, 1978, s. 82).

2.1.10.3. Bitlis Merkez Ağızı

sizi “sizi”, *brağ* “bırak”, *dizaltmışle* “düzeltmişler” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

2.1.10.4. Van Gölü Havzası Ağızları

püşürüg “pişiririz”, *bütün* “bütün”, *pıcağ* “bıçak”, *kışı* “kişi”, *bütün* “bütün”, *kıçüg* “küçük”, *şikür* “şükür”, *kifür* “küfür”, *sipür-* “süpür-” (Gökçür, 2012, s. 50).

2.1.11. Ön Seste Meydana Gelen Ünlü Kısalmaları

Türkçeye farklı dillerden girmiş olan alıntı kelimelerin bazılarında söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla ön seste ünlü türemesi görülebilmektedir. Türetilen bu ünlüler, Doğu Grubu ağızlarında genellikle zayıf bir vurguya sahip olduğu için kısa telaffuz edilmektedir. Benzer kısalma, bu ağızlardaki bazı Türkçe kelimelerin de vurgusu zayıf ön seslerinde karşımıza çıkmaktadır.

2.1.11.1. Van Küresin Ağızı

ahan “aha”, *ayıb* “ayıp”, *alammamış* “alamamış”, *ambargo* “ambargo”, *ekerdix* “ekerdik”, *epeyi* “epeyi”, *eğer* “eğer”, *iki* “iki”, *indi* “indi”, *udanacam* “utanacağım”, *uşağidım* “çocuktum” (Bulak, 2015, s. 52).

2.1.11.2. Gümüşhane İli Şiran ve Köse İlçeleri Ağızları

ireyhanım “reyhanım”, *irazi* “razi” (Ünlü, 2015, s. 27).

2.1.11.3. Bitlis Merkez Ağızı

aşuman “Asuman” (Yaşurgan, 2019, s. 33).

3. Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızlarının önemli fonetik olaylarından biri olan ünlü düşmeleri, diğer pek çok ses olayında olduğu gibi birdenbire gelişen bir hadise olmayıp birden fazla aşamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın ana konusu olan ünlü kısalması da bu aşamalardan birini oluşturmaktadır. Oluşum süreleri normal süreli ünlülere göre daha az olan kısa ünlüler de ünlü düşmesinin bir ara basamağıdır.

On bir başlık altında ele alınan Doğu Grubu ağızlarındaki ünlü kısaltmalarının genel sebebi, diğer Türkiye Türkçesi ağızlarıyla paralellik göstermektedir. Bu ağızlardaki kısaltmalar, genellikle vurgusu zayıf orta hecedeki az sesli ve dayanıksız olarak nitelendirilen “ı, i, u, ü” gibi dar ünlülerde meydana gelmiş olup seyrek olarak da düz geniş ünlülerde görülmektedir. Kısaltmanın nedenlerinden biri “l, m, n, r, s, ş, y, z” gibi akıcı ve sızıcı ünsüzlerdir. Özellikle kelime içlerinde bu ünsüzlerin yanında yer alan dar ünlüler, kısalma eğilimine girmişlerdir. Alıntı kelimelerdeki kısaltmalar, Doğu Grubu ağızlarında tespit edilen başka bir kısalma örneğini oluşturmaktadır. Türkçenin önemli fonetik özellikleri arasında alıntı kelimelerin Türkçenin yapısına uygun hâle getirilerek kullanılması vardır. Bu durum, ağızlarda daha belirgin bir görünüm kazanmıştır. Yapısında uzun ünlü bulunan bazı alıntı kelimelerin uzun ünlüleri, Doğu Grubu ağızlarında normal süreli ünlülere dönüşmüştür. Uzun ünlüler, normal süreli ünlülere dönüşürken

boğumlanma süresinde bir kısalma meydana geldiği için bu ünlüler, normal süreli olmalarına rağmen ünlü kısalması kategorisinde değerlendirilmiştir.

Çalışmada genel olarak Doğu Grubu ağızlarında ve çoğunlukla dar ünlülerde görülen kısaltmaların, orta hecenin zayıf vurgusu; ünlü ile biten kelimelerden sonra yine ünlü ile başlayan bir kelime geldiğinde bu iki kelimenin ulamalı telaffuz edilmesi; hece yutumu; ek-fil ünlüsünün ekleşmemiş şekilleri; uzun ünlülü alıntı kelimelerin Türkçenin yapısına uygun şekilde söylenişi; iyelik, ilgi ve belirtme hâli eklerinde görülen kısaltmalar vb. sebeplere dayandığı tespit edilmiştir.

Çalışmada Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

Ünlüler

- ā : Uzun a ünlüsü
ǎ-ǎ : Kısa a ünlüsü
á : a-e ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
ē : Uzun e ünlüsü
ě-ě : Kısa e ünlüsü
é-e : e-i ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
í : i-i ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
ĩ-ĩ-ĩ-ĩ : Kısa ı ünlüsü
ï-ï-ï-ï : Kısa i ünlüsü
ī : Uzun i ünlüsü
î : i-ü ünlüleri arasında boğumlanan kısa ünlü
ō : Uzun o ünlüsü
ö : Kısa o ünlüsü
ō : Uzun ö ünlüsü
ū : Uzun u ünlüsü
ů-ů-ů-ů : Kısa u ünlüsü
ú : u-ü ünlüleri arasında boğumlanan ünlü
ů-ů : Kısa ü ünlüsü
ū : Uzun ü ünlüsü

Ünsüzler

- Ç : c-ç ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
ǧ : Arka damak g'si
ǧ : Orta damak g'si

h	: Düşmek üzere olan h ünsüzü
h	: Nefesli h ünsüzü
h	: Sızıcı h ünsüzü
k	: Arka damak k'si
K	: k-g ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
Ḳ	: k-ğ ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
P	: p-b ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz
r	: Düşmek üzere olan r ünsüzü
T	: t-d ünsüzleri arasında boğumlanan ünsüz

Kısaltmalar

Ar. : Arapça Far. : Farsça

Kaynakça

- Acar, T. (1982). *Gümüşhane ve yöresi halk ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Aksan, D. (2007). *Her yönüyle dil (ana çizgileriyle dilbilim)*. TDK Yayınları.
- Bulak, Ş. (2015). *Van Küresin ağızı* (Tez No. 388137) [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağm yöresi ağızları*. TDK Yayınları.
- Buran, A. (2008). Çağdaş Türk yazı dillerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında ikincil uzun ünlüler. İçinde E. Alkaya, K. Yalçın & M. Şengül (Yay. haz.), *Makaleler* (ss. 288-305). Turkish Studies.
- Buran, A. & Oğraş, Ş. (2003). *Elazığ ili ağızları*. Elazığ Valiliği Yay.
- Coşkun, V. (1999). Türkiye Türkçesinde ünlüler ve ünsüzler. *TDAY-Belleten*, 47(1999), 41-50. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/712957>
- Ercilasun, A. B. (2020). *Kars ili ağızları (ses bilgisi)*. TDK Yayınları.
- Ergin, M. (2004). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Erten, M. (2011). *Diyarbakır ağızı (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1978). *Erzurum ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Gökçür, E. (2012). *Van Gölü Havzası ağızları* (Tez No. 314271) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe el kitabı*. Akçağ Yayınları.
- Günay, T. (2003). *Rize ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Güngör, H. (2017). *Tunceli ili ağızları* (Tez No. 486168) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Günşen, A. (2019). *Kırşehir ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2018). *Türkçenin ses bilgisi*. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. TDK Yayınları.

- Koç, A. (2021). *Iğdır ili ağızları (inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 691059) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2022). *Neşehir ve yöresi ağızları*. TDK Yayınları.
- Kürüm, M. (2021). *Bayburt ve yöresi ağızları (giriş-inceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 678490) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özek, F. (2016). *Kemaliye ağızları (giriş-inceleme-metinler-sözlük)*. Kesit Yayınları.
- Özmen, Ş. (2007). *Muş merkez ağızları (inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 208375) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Sağır, M. (1995a). Anadolu Ağızlarında Ünsüzler. *TDAY-Belleten*, 43(1995), 391-409. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/690496>
- Sağır, M. (1995b). *Erzincan ve yöresi ağızları (inceleme-metinler-sözlük)*. TDK Yayınları.
- Sağır, M. (1999). Anadolu ağızlarında ünlüler ünsüzler. İçinde 3. *Uluslar arası Türk dil kurultayı 1996* (ss. 987-996). TDK Yayınları.
- San, S. Ö. (1990). *Gümüşhane kültür araştırmaları ve yöre ağızları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sökmen, İ. (2011). *Bismil Türkmen ağızları* (Tez No. 292916) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ünlü, E. (2015). *Gümüşhane İli Şiran ve Köse ilçeleri ağızları (giriş-inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 399649) [Yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Yaşurgan, N. (2019). *Bitlis merkez ağızları (giriş-inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 580440) [Yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Banu YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi | Assist Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Literature, Department of History, Gumushane-TURKIYE
ORCID: 0000-0001-6770-7519
bauyilmaz@gmail.com

Macar Kralı Lajos Kossuth'un Şumnu'daki Diplomatik Yazışmaları (1850)

Öz

1849 yılının ilk aylarında başlayan Macar Özgürlük Savaşı Rus ve Avusturya müttefik orduları tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Çaresizlik içerisinde kalan Macarlar kendilerine sığınacak bir ülke aramaya başladılar. Kendileri için en güvenli ülke olarak Osmanlı Devleti'ni gördüler ve 1849 yılının Ağustos ayından itibaren Osmanlı sınır şehirlerine sığınmaya başladılar. Mültecilerin Osmanlı'ya sığınmaları sonrasında Rusya ve Avusturya mültecilerin iade edilmeleri konusunda ısrarcı olmuşlardır ancak Osmanlı Devleti kendilerine sığınanları teslim etmeyerek baskılara direnmiştir. Başta Macar Kralı Kossuth olmak üzere Osmanlıya sığınan Macarlar arasında birçok tanınmış sima vardır. Mülteciler, başlangıçta bir sınır şehri olan Vidin'e yerleştirilmiştir. Bir süre sonra bu şehrin mülteciler için güvenli olmayacağı anlaşıldığından Şumnu'ya nakledilmişlerdir. Bu makalede, Macar Kralı Kossuth'un yaklaşık üç ay kaldığı Şumnu'daki diplomatik yazışmaları değerlendirilmiştir. Yazışmalardan hareketle Kossuth'un ülkesini kurtarabilmek için yoğun bir gayret gösterdiği söylenebilir. Kossuth, Şumnu kampında kaldığı süre içerisinde mültecilerin daha iyi şartlarda barınabilmeleri için diplomatik yazışmalar yapmış ve bu yazışmalarda yaşadıkları sıkıntıları ayrıntılı bir şekilde dile getirmiştir. Bütün bu yazışmalar sırasında kararlı bir duruş sergileyen Kossuth, ülkesinin kurtulacağına ve mültecilerin geri döneceklerine dair inancını daima korumuş, mültecilerin şartlarının iyileştirilmesi için maddi desteğe ihtiyaç duyduklarını mektuplarında ifade etmiştir. Büyük bir çoğunluğu diplomatik meselelerin çözümüne dair yazışmalarının değerlendirildiği bu çalışmayla birlikte, Kossuth'un Macar mülteciler için verdiği mücadele daha iyi anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kossuth, Macar Mülteciler, Şumnu, Diplomatik yazışmalar.

Diplomatic Correspondence of the Hungarian King Lajos Kossuth in Shumen, (1850)

Abstract

The Hungarian War of Independence, which began in the first months of 1849, was bloodily suppressed by the allied armies of Russia and Austria. Desperate Hungarians began to seek for a country to take refuge in. They saw the Ottoman Empire as the safest country for themselves and started to take refuge in the Ottoman border cities from August 1849. After the refugees took refuge in the Ottoman Empire, Russia and Austria insisted on their return; however, the Ottoman Empire resisted the pressure by not handing over the refugees. There are many familiar figures among the Hungarians who took refuge in the Ottoman Empire, especially the Hungarian King Kossuth. The refugees were initially settled in Vidin, a border city. After a while, it was understood that this city would not be safe for refugees, so they were transferred to Shumen. This article analyzes the diplomatic correspondence of the Hungarian King Kossuth in Shumen, where he stayed for about three months. Based on the correspondence, it can be said that Kossuth made an intense effort to save his country. During his stay in the Shumen camp, Kossuth made diplomatic correspondence in order to provide better conditions for refugees and expressed the difficulties they experienced in these correspondences in detail. Kossuth, who took a determined stance during all these correspondences, always preserved his belief that his country would be saved and that the refugees would return, and stated in his letters that they needed financial support to improve the conditions of the refugees. Through this study, which mostly evaluates his correspondence on the resolution of diplomatic issues, Kossuth's struggle for Hungarian refugees will be better understood.

Keywords: Kossuth, Hungarian Refugees, Şumnu, Diplomatic Correspondence.

Giriş

Osmanlı Devleti ile Macaristan arasındaki dostluk ilişkilerinin en önemlilerinden biri, 1848/1849 “Macar Özgürlük Savaşı” sonrası kuruldu. Osmanlı Devleti, Macaristan ile XVII. yüzyılın sonlarından beri sınır komşusu idi ve Türk halkı gibi Macarların da Avusturya’yı kendi ortak düşmanları gibi görmelerinden dolayı Macaristan ile iyi ilişkiler içindeydi. Bu karşılıklı dostluk daha sonraları iyice pekişti. Zira, Macarların yapıcı girişimleri ve François Joseph’in, perde arkasından artırılan zorbalığına karşı başlatılmış olan 1848/1849 Bağımsızlık Savaşı yalnızca Padişah Abdülmecid (1839-1861) ve Sarayını değil, Eflak ve Boğdan topraklarının Osmanlı toprağı olması dolayısıyla Türkiye’deki tüm vatandaşları yakından ilgilendiriyordu. Osmanlı Devleti, olayların başından itibaren kendi topraklarına sirayet etmemesini umuyordu ancak Eflak ve Boğdan ihtilalden etkilenmiş, Boğdan’ın bağımsız olmasını ve Eflak’a bağlanmasını isteyenler de ayaklanmışlardır (Saydam, 1997, s.4)

1849’da Alfred Windischgretz komutasındaki birliklerin savaşlar sonucunda yenilgiye uğratılıp, Budin Kalesi’nin 24 Mayıs’ta Arthur Goergey’nin acemi askerleri tarafından yeniden fethinden sonra Macar ordusunun şansı giderek azalıyordu. Bu arada Macar Parlamentosu, 14 Nisan 1849’da bu başarılı kampanya sonucunda, devlet başkanlığına Kral Naibi Kossuth’u getirdi. Bütün bu girişimlere rağmen olumsuz gelişmelerin önü bir türlü alınamadı. Aslında Macarları başarısızlığa sürükleyen Avusturya değil, Rusya idi. Avusturya İmparatoru I. François Joseph, Macar İhtilalini tek başına bastıramayacağını anlayınca 21 Mayıs 1849’da Çar I. Nicolas’dan yardım istemeye karar vermiş, o da bu desteği esirgememişti. Yardım isteğine olumlu yaklaşan Çar, yeğeni Gvan Paskieviç’i 200.000 kişilik bir kuvvetle Avusturya’ya yardıma göndermiştir. Böylece Avusturya ordusu, 370.000 kişilik bir sayıya ulaşmıştı (Gümüş, 2010, s.258). Bu üstün güç karşısında Macar kuvvetleri, geri çekilmeye başladılar ve Macarlar tarafından güçlükle fethedilen Buda Kalesi, Avusturyalıların eline geçti. Savaş, Macar birliklerinin direnişleri sayesinde iki aydan fazla sürdü ve 1849 Ağustos başlarında doruk noktasına ulaştı. Çünkü Macar kuvvetleri giderek parçalanıyor, düşman kuvvetleri ise İtalya’dan katılan Avusturya birlikleri ile daha da güçleniyordu. Savaşın Macarlar aleyhine giderek kötüleştiği günlerden birinde Lajos Kossuth, vatandaşlarıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu’na sığınmak amacıyla yetkilerini Arthur Goergey’e devretti (d’Eszlary, 1961, s. 430-434). İhtilalciler önce Arad şehrinde toplandılar, daha sonrasında Lugos şehri üzerinden Türk sınırına doğru hareket ettiler. İhtilalcilerin başında bulunan Kossuth, Orsova şehrine geldiğinde Osmanlı Devleti’ne sığınma taleplerini Abdülmecid’e iletmış ve padişahın aldıkları güvence ile Osmanlı Devleti’ne sığınmıştır (Saylan, 2013, s.113-114).

Macar Kralı Kossuth’un Osmanlı Devleti’ne İlticası ve Şumnu Kampı Günleri

Macar Özgürlük Savaşı’nın başarısızlıkla neticelenmesinden sonra Osmanlı Devleti’ne iltica eden Vahot İmrefi Osmanlı ülkesinde geçirdiği günlerle ilgili kaleme aldığı hatıratında Macar Özgürlük Savaşı’nı *kahramanca bir savaş dramı olarak* tanımlar. Fakat bu dramın sonunun bir trajediye dönüştüğünü ifade eder (İmrefi, 1851, s. 2). Kendilerinden kat kat üstün olan düşman birlikleri karşısında 9 Ağustos 1849’da kaybedilen Temeşvar Savaşı Macarların son ümitlerini de kırmıştı. Gerçekten de Avusturya ve Rus orduları karşısında başarısız olan Macar ve Polonyalı askerler, generaller, devlet yöneticileri çaresiz bir şekilde sığınacak bir ülke aramaya başladılar. Üstelik bunlar arasında Macar Kralı Lajos Kossuth da vardı. Kossuth, Thökly ve Rakoczi’den sonra Osmanlıya sığınanlar arasında üçüncü lider konumundaydı (Duran & Köse, 2017, s.293) Kossuth ülkesini terk etmeden önce, devlet başkanlığı yetkilerini Görgei’ye devretti. Macar Özgürlük Savaşı’nın başarısızlıkla sonuçlandığına şahit olan İmrefi, Macar idarecilerinin o sırada suda boğulmak üzere olan ve canlarını kurtarmak için çaresizce dalgalarla mücadele edenlerin hâline benzetir (İmrefi, 1851, s. 28). Böylesi bir kaos ortamında Macar Kralı Kossuth, Osmanlı Devleti’ne sığınmak üzere harekete geçti. Kossuth, güvenlikleri tehlikede olabilir düşüncesiyle eş

ve çocuklarını yanına almadı ve onlarla vedalaştıktan sonra Arad-Lugos yolunu takip ederek bir sınır kasabası olan Orsova'ya ulaştı (Nazır, 2016, s. 49-52).

Osmanlı ülkesine sığınan bir başka mültecinin hatıratlarından öğrendiğimiz kadarıyla Kossuth, Macar askerlerinin kanıyla sulanmış ülke topraklarına veda ederken duygulanmış ve uzun bir konuşma yapmıştır (Korn, 1851, s. 55; Nazır, 2016, s. 55). Kuşkusuz, bir insanın mülteci konumuna düşmesi kolay katlanılabilir bir durum değildir. Belki de hem ülkesinden ayrılması hem de mülteci bir kral durumuna düşmesi Kossuth'u oldukça üzmüştür. Nitekim onun şu cümleleri Osmanlı Devleti'ne sığınırken içinde bulunduğu ruh hâlini ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Senin mutluluğun için çalışırken, senden ayrılmak zorunda kaldığım için beni affet. Şu anda senin sadık oğullarınla diz çöktüğüm bu küçük alandan başka hiçbir yerini özgür diye nitelendiremediğim için beni affet. Bakışım senin üzerine düşüyor ey zavallı vatanım! Seni acılar içinde kıvrıyor görüyorum. Geleceğe bakıyorum, senin geleceğinde acıdan başka hiçbir şey yok. Ovaların kırmızı kanlarla sulandı. Bu kırmızı kanlar, yapılan tahribatla oğullarının kutsal topraklarına göz diken düşmanlarına karşı kazandıkları sayısız zaferlerin yasını tutarcasına simsiyah olacak. Kaç minnettar kalp dualarını her şeye kadir Tanrı'nın kapılarına gönderdi. Cehennemi bile insafa getiren ne kadar gözyaşı döküldü uğruna. Macarların vatan sevgisine ve uğruna ölebilecek olduklarını gösterecek kaç kan gölü aktı. Buna rağmen sevgili vatanım köle oldun...! (Korn, s. 56; Nazır, s. 55).

Kossuth, 19 Ağustos 1849'da Osmanlı ülkesine iltica etti. Bu önemli gelişmeyi bir sınır şehri olan Karayova'da görevli Mehmed Fuad Efendi, *Macarda idâre-i ibtilâhiyyenin serkerdesi olan Kossuth dahî firâren gelüb asâkir-i şâhâneye ilticâ etmiş olduğu* ifadesiyle (DUİT 75-1/7) Sadaret'e bildirmişti. Fuad Efendi, *Kossuth Macar İhtilâlinin ruhû mesâbesinde olduğu bâlde böyle meydandan kalkmış olması Macar İhtilâlinin hitamına delil olduğunu* da yazısında ifade ediyordu. Aynı zamanda Kossuth'un güvenliğinin son derece mühim olduğunu ve bu hususta gerekli tüm önlemlerin alındığı belirtmişti (DUİT 75-1/7).

Macar kralının ilk uğradığı yer Severin oldu. Kossuth, tanınmamak için sakalını ve bıyığını kesmişse de Osmanlı sınır görevlileri onun Macar kralı olduğunu anladılar. Dolayısıyla kamufle olma çabası işe yaramadı. Aynı zamanda Kossuth, kontrol sırasında; "*Bloomfield*" adına düzenlenmiş bir İngiliz pasaportu ibraz etti. Bu pasaport ona serbest geçim imkânı veriyordu. Fakat sınır bölgesi komutanı Kossuth'u hemen tanıdı ve kendisine "Ekselansları" diye hitap etti. Böylece pasaportun bir önemi kalmadı (d'Eszlary, 1961, s. 436). Osmanlı görevlileri ona oldukça misafirperver davrandılar. Gerçekten Kossuth, yazışmalarında Osmanlı idarecilerinin kendisine gösterdiği dostluk ve üstün misafirperverlikten sıkça söz eder. Severin'de bir gün kalan Macar kralı ertesi gün buradan ayrılarak kendisi için ilk ikamet yeri olarak kararlaştırılan Vidin'e doğru yola çıktı. Yaklaşık üç gün süren yolculuktan sonra 23 Ağustos 1849'da Vidin'e vardı. Kossuth, Vidin Valisi Ziya Paşa tarafından karşılandı. Osmanlı Devleti'ne sığınan mültecilerin hatıratlarından öğrendiğimiz kadarıyla Macar kralı, Ziya Paşa'dan İstanbul'a gitmek için izin istedi. Paşa, İstanbul'dan kendisine bu hususta bir emir gelmediğini ifade ederek onun isteğini olumsuz karşıladı (İmrefi, 1851, s. 50).

Kossuth, Vidin'deki bütün mesaisini yurttaşlarına ayırmıştı. Bazen onların dert ortağı oluyor, bazen Avrupa başkentlerine mektuplar göndererek kendi ve vatandaşlarının geleceği hakkında en doğru kararın alınmasına gayret ediyordu. Kendine ayrılan konuttan ayrılarak zaman zaman mülteci kamplarını ziyaret edip onlara moral veriyordu. Kossuth'un Vidin'deki en önemli yazışması, diploması literatürüne "Vidin Mktubu" olarak geçen 12 Eylül 1849 tarihli mektuptur. Paris ve Londra'daki Macar temsilcilerine gönderdiği bu mektubun, Avrupa efkâr-ı umumisinde önemli etki uyandırmıştır.

Kossuth ve diğer mülteci taifesi Vidin'de yaklaşık üç ay kaldılar. Bu süre içerisinde mültecilerin geleceği hakkında Osmanlı Devleti'yle Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yoğun diplomasi faaliyetleri yürütüldü. Vidin bir sınır şehri olduğundan Rusya ani bir baskınla mültecilere zarar verebilirdi. Bu yüzden Osmanlı Hükümeti onları ülkenin iç kısımlarında daha güvenilir bir yer olan Şumnu'ya nakletmeye karar verdi. Şumnu, mülteciler için gerek İstanbul'a yakınlığı ve gerekse iklim bakımından Vidin'den daha uygun bir şehirdi. Mültecilerin Vidin'den Şumnu'ya nakil işlemlerini *Erkân-ı Harbiyye zâbitânından lisân-aşinâ ve dirâyetli bir memur* olan Faik Bey gerçekleştirdi (BOA., BEO., Sadâret Amedî Kalemî (A.AMD)., 11-44).

Mülteciler, bu yeni yerleşim yerinde üç ay kadar kaldılar. Kossuth, Şumnu'da ikameti süresince boş durmamış bir taraftan mültecilerin sorunlarıyla ilgilenirken diğer taraftan da diplomatik yazışmalarını sürdürmüştür. Bu yazışmalarda Macar kralı, kendisi ve vatandaşları için en iyisinin yapılması için yoğun bir gayret göstermiştir.

Kossuth, Şumnu'da iken General Boekh'e Doğu sorunu açısından mülteciler meselesini ele alan bir rapor göndermiştir. Raporunda kendisi gibi Osmanlı'ya sığınan vatandaşlarının mevcut durumu ve geleceğe dair taşıdıkları umutlar hakkında bilgi verir. Özgürlük mücadelesinin başarıya ulaşacağına dair inancını korur. Raporun hemen başında mültecilerin yeni yerleşim yeri olarak Kütahya'ya karar verildiğini, bu kararın bir oldubitti ile alındığını belirtir Anadolu'nun bu küçük şehrine gönderilme kararına itirazlarını General Boekh'e sunduğu raporda şu şekilde ifade eder.

Şayet haberler doğruysa, Kütahya bizim yeni yerleşme bölgemiz olarak belirlenmiştir. Konuya oldubitti olarak bakılıyor. Ben böyle bir yerleşmeyi, gerçek bir sürgün olarak görüyorum. Bu başka bir şekilde adlandırılmaz. Bu benim için bir sürgün ya da uzak bir yerde zindana atılmak suretiyle manen ölmem demektir. Ben, ülkemin geleceğinden ve Macaristan'ın bağımsızlık mücadelesinden şüphe etmiyorum. Bu halk, mutlaka galip gelecek fakat ben; bizim bu küçük Asya'ya sürgününü, benim artık yaşayamayacağım ve bu haklı davada mücadele edemeyeceğim bir konu olarak görüyorum. Ve bu da beni oldukça üzmetmektedir (Hajnal, 1927, s. 614).

Geçekten de Kossuth, birçok diplomatik yazışmasında Osmanlı Devleti'ndeki günlerini sürgün olarak değerlendirmiştir. Osmanlı Hükümeti ise, Macar kralının bu diplomatik dilini asla kabul etmemiştir (Nazır, 2016, s. 111).

Fırtınalı bir hayat okulundan aldığı derslerle geleceğe dair çıkarımlarda bulunduğunu ifade eden Kossuth, Macaristan'ın yeniden yapılandırılmasının oldukça önemli olduğunu vurguladıktan sonra bu konuyla ilgili görüşlerini özet olarak şu şekilde ifade eder.

Şayet bu yeniden yapılanma, Türk devletinin gücü ve takviyesiyle desteklenirse bu çok iyi olacaktır. Fakat biz, Asya'ya sürgün edilsek Macaristan'ın yeniden doğmasını takviye değil bilakis Avrupa Türk devletinin parçalanmasıyla birbirine geçeceğini düşünüyorum. Eğer biz Asya'ya gidersek Avrupa Türklerinin kısa bir süre zarfında bizi takip edeceğine inanıyorum. Bu, bir gaipten haber verme olayı değildir. Belli sebeplerden belli sonuçların tabii ve değişmez olarak mevcut olduğunu bana tarihî mantık öğretti. Bu durum da tamamen mantıktır. Bu gereklilik mantığının bir öğretisidir. Bu öğretti, bana benim bu hareketli yaşamımı bahşetmiştir (Hajnal, 1927, s. 614).

Kossuth, raporunda dünya üzerinde hiçbir sıcakkanlı insanın, Türkiye ile Rusya arasında bir buçuk asır boyunca birikmiş ihtilafların barış yoluyla halledileceğine inanmadığını ifade eder. Veziriazam Baltacı Mehmed Paşa'nın Rus ordusunu Prut'ta bozguna uğrattığı günden beri Rusya ile Türkiye arasındaki sonsuz savaşın devam edeceğini ve bunun kaderin bir emri olduğunu ifade ettikten sonra şu çıkarımlarda bulunur.

Hiçbir diplomatik beceriklilik, bu gerekliliği bertaraf edemez. Rusya düşecek ve düşmelidir. Diplomatik maharet, bu kaderin gerçekleşmesini geciktirebilir. Buna asla ertelememek gerekir. Erteleme veya gecikme Rusya'nın galibiyetini ve Türkiye'nin

yenilgisini perçinlemektedir. Rusya mükemmel bir diplomasiye sâhiptir. Onlar geciktirmeye çalışıyorlar. Ona bu konuda neden yardım edilsin ki? Aptalca ve akılsızca bir savaşın dehşetini nasihat eden kafalara lânet olsun! Ben ne hırslıyım ne de akılsızım. Ben, vatanımın meselesinden ötürü milletlerin kanının akmasını isteyecek kadar da inançsız değilim. Fakat bu savaş eğer vatanını ve milletini kurtarabiliyorsa böyle bir savaştan çekinenlerin vah hâline. O kimse, savaşı istemeli. Eğer o kimse başarıdan dolayı galip gelmeyi ümit etmiyorsa sadece şerefının mücadelesini yapıyorsa o zaman savaşmalıdır (Hajnal, 1927, s. 615).

Kossuth'a göre "mülteciler meselesi yüzünden Rusya Osmanlı Devleti'yle savaşmayacaktır. Çünkü Rusya için konjonktür uygun değildir. Tarihte duyulmamış bir şey oldu. Asla yumuşamayan Rusya, yumuşadı ve Türkiye'yle savaşmak istemedi. Fakat gelecekte Rusya Osmanlı Devleti ile savaşmak zorundadır. Çünkü Rusya'nın kırılan gururu ve kaderin önüne geçilemez baskısı savaşı zorunlu kılmaktadır. Rusya gibi bir ülkenin, gerekli amaçlarının istikâmeti tarihî olaylarla belirlenir. Her çar, politikasını bu istikâmette uygular. Aksi takdirde bir yıldan daha uzun bir süre tahtta kalamaz. Rusya, bu nedenle savaşı istemektedir. Rusya'yı savaşa kaderin cilvesi zorlamaktadır. Rencide olmuş gururu, hemen kılıca sarılmayı uygun görmemiştir. Çünkü Rusya, tam olarak savaşa hazır değildir. Osmanlı Devleti'nin şu an savaşa hazır olduğunu" belirten Kossuth, Rusya'nın kırılan gururuna rağmen neden kılıca sarılmadığını şöyle açıklar.

Çünkü Rus Çarı, doğru bir yöntemle olayları irdeleyerek şu anda Türkiye ile yapacağı savaşta mağlup olacağını tahmin ediyor. Bunu önceden tahmin etmek için kehanet sahibi olmaya gerek yoktur. Şartlar Türkiye'nin kesin bir galibiyetini gündeme getirmektedir. Bu fırsatlardan yararlanılmalıdır. Şartlar hiçbir zaman bu kadar müsait olmayabilir (Hajnal, 1927, s. 217).

Kossuth, Rusya ve Osmanlı Devleti arasındaki barış döneminin sona ermesi halinde Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni destekleyeceğini düşünmekteydi. Ona göre, mülteciler meselesinin Avrupa'nın istediği şekilde çözüme kavuşturulabilmesi için Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş başlamalıdır. İki ülke arasında çıkacak bir savaşta Avrupa, Osmanlı Devleti'ni destekleyecek, fakat bunun dışında bir gelişme olursa Osmanlı Devleti'nin bu destekten mahrum kalacaktır. Batının bu desteği Osmanlı Devleti'nin zaferi için değil kendi çıkarları için olacaktır. Nitekim Kossuth raporunda: *Şayet Türkiye ile Rusya arasındaki savaştan dolayı maddi destek söz konusu olursa, Avrupa kamuoyunun bu desteği, Türkiye'nin zaferi için olmayacak, daha çok Türkiye'nin yenilmesi durumunda Rusya'nın güçleneceğinden ötürüdür* demektedir (Hajnal, 1927, s. 618). Kossuth'un bu ifadeleri, Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yüzyıllardır sürdürdüğü tutumu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Macar kralı, Osmanlı Devleti'nin; mültecilere gösterdiği üstün misafirperverliğin karşılığı olarak Avrupa kamuoyunun desteğini kazandığını ve bu desteğin paha biçilmez bir değer olduğunu ifade eder. Raporda uluslararası ilişkilerde kamuoyu desteğinin önemine özellikle vurgu yapan Kossuth, bu hususta şu değerlendirmeleri yapmaktadır.

Türkiye, mülteci meselesinde Avrupa'nın açık sempatisini kazanmıştır. Mülteciliğimiz, Türkiye için önem arz etmemektedir. Türkiye hiçbir şart altında bu sempatiyi kazanamazdı. Bu noktadan bakıldığında mülteci problemi büyük bir önem taşımaktadır. Kamuoyunun bu sempatisi, dünya üzerinde eşi benzeri bulunmayan bir güç ve destek demektir. Tüm hükümdarların birleşmiş gücü, güçlü Napolyon'u düşüremedi. O kamuoyunun sempatisini kaybetti ve düştü. Bu sempatiyi kazanmak hiç de kolay değil. Biz Macarlar, bu sempatiyi hadsiz hesapsız ıstıraplarla kan akıtmakla ve de kahramanca kendimizi kurban etmekle kazandık. Şayet Türkiye ile Rusya arasında görülen bir barışın ince ipliği koparsa, Avrupa'nın sempati gücü Türkiye'nin yanında yer alacak. Başka bir meselede bu böyle olmayacaktır. Rusya böyle bir savaşta çöküşünü görmektedir. Çünkü kamuoyunun teşviki neticesinde Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın desteğini almıştır. Tarih,

İngiltere ve Fransa'yı aynı safta görmeye alışık değildir. Türkiye tarihine bir bakış, bu konuda bir ders vermektedir. Yunanistan'la olan savaşta, Fransa, İngiltere gibi Türkiye'nin saflarında yer almadı. Navarin Muharebesi bunun için bir belge niteliğindedir. Rusya, Türkiye ile müttefikleri arasındaki sonsuza dek sürmeyecek olan ittifak bağının kopmasını bekleyecek. Bu Türkiye'ye Avrupa halkının büyük sempatisini sağlayan mülteci sorununun kesin olarak ortadan kaldırılmasına alet olacaktır. Rusya, Türkiye yalnız kaldığı an, yani Fransa ve İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etmek istemediği anda Türkiye'ye saldırmak isteyecektir. Rusya, Türkiye'nin dışlanması hızlandırmak için boş oturmayacak. İngiltere ve Fransa'nın desteğini Türkiye'den çekmek için ya da bu güçlerin yavaş yavaş birbirlerinden ayrılması için elinden geleni yapacaktır (Hajnal, 1927, s. 618-620).

Kossuth, raporunda Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği stratejiyi şu şekilde değerlendirir. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşı başlatmak için planlı bir şekilde davranmaktadır ve Osmanlı hükümeti, mülteciler meselesinde yalnız kaldığı andan itibaren Rusya harekete geçecektir. Osmanlı Devleti ile müttefikleri İngiltere ve Fransa arasındaki iş birliğinin zaafa uğraması için Rusya elinden geleni yapacak ve Osmanlı'yı yalnız bıraktıktan sonra savaşı başlatacaktır (Hajnal, 1927, s. 620). Rusya, yenileceğini düşündüğü için savaşa girmek konusunda aceleci davranmamaktadır. Rusya, muhtemel bir savaş durumunda Avusturya'dan gelecek yardımdan emin olamıyordu. Çünkü Avusturya tek bir askerini dahi savaşa gönderebilecek durumda değildi. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin ise savaşa girmek konusunda net bir tavır yoktu. Ancak Osmanlı Hükümeti, Rusya'ya savaş açmakta gecikirse tarihî bir fırsatı kaçırmış olacaktı. *Zira, Ressamlar kafasındaki düşünceleri hemen bir fırçayla resme dökerler. Eğer bu düşünce geçip giderse, o zaman bir daha saçlarından tutulamaz. Yani fırsatlardan istifade etmek gerekir. Öyle değil mi?* (Hajnal, 1927, s. 621).

Kossuth, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın olası bir savaş hâlinde her iki tarafın askerî gücünü karşılaştırarak bir çıkarımda bulunur.

Rusya'nın bu dönemdeki tüm silahlı gücü 700.000 iken bunların yalnızca 300.000'i silah taşıyabilecek kabiliyetteydi. Buna karşılık Osmanlı Devleti 250.000 kişilik bir orduya sahipti ve üstelik destek kuvvetleriyle birlikte bu sayı daha da artabilirdi. Üstelik, muhtemel bir savaşta Lombardiya'da Osmanlı Devleti'ne destek verecektir (Hajnal, 1927, s. 622-23).

Kossuth, raporunda; Rusya'nın uydusu konumunda olan Avusturya'nın ne dost olarak yararlı ne de düşman olarak zararlı bir devlet olduğunu vurgulamaktaydı. Raporda sık sık Rusya ve Osmanlı Devleti arasında bir savaşın kaçınılmaz olduğuna vurgu yapılmıştır. Ancak bu savaşın zamanının iyi tespit edilmesi ve özellikle de Rusya'nın savaş istemediği bir zamanın seçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşında Rusya'ya avantaj sağlayacak iki hususu şu şekilde ifade eder.

Türkiye'deki Slav halkının Rusya'ya karşı yükselen Panslavizm sempatisi ve militleşme gayretleri olumlu sonuçlar verirse, şu anda iktidarsız olan Avusturya'nın yardımı, yani güçlü bir Avusturya'nın yardımı Türkiye ve Rusya arasındaki ihtilafın devam etmesi, Türkiye'nin yıkılmasını hızlandıracağını buna karşılık mevcut olan şartlar altında Rusya'nın yıkılmasının hızlanacağını iddia ediyorum (Hajnal, 1927, s. 624-625).

Kossuth'a göre; içinde bulunulan şartlar altındaki durum, Türkiye için sadece başarının garantisinden dolayı değil, bilakis başarının sonuçları açısından da çok uygundur. Eğer Osmanlı Devleti, bu savaşı kazanırsa, o zaman Macaristan ve Polonya'nın yeniden yapılanması daha kolay olacaktır (Hajnal, 1927, s. 625).

Macar kralı raporda Rusya'nın Panslavizm politikasına karşılık federasyon düşüncesini ortaya atar ve şu değerlendirmelerde bulunur.

Federasyon, birçok küçük halk guruplarının, milliyetlerini ve devlet özelliklerini yabancı güçlere karşı garanti altına alır ve bu suretle tek tek her federe üyenin devlet ve millet varlığı garanti altına alınır. Federasyon düşüncesi, özellikle Avrupa'nın doğusunda İtalya ve Almanya gibi ülkelerde Rusya'nın politikasına karşı durabilirse başarıya ulaşabilecektir. Panslavizm rüzgârını durduracak tek çözüm federasyondur. Çünkü, federasyon özgürlüğü, Panslavizm ise kölelik ve milliyetçiliği içinde barındırıyordu (Hajnal, 1927, s. 626).

Kossuth Şumnu'dan diğer bir diplomatik mektubunu 24 Kasım 1849'da İstanbul'daki Macar Elçisi Julius Andrassy'e göndermiştir. Mektupta mültecilerin Anadolu'ya gönderilme kararını ölüm olarak nitelendiren Kossuth, bu durumun Avusturya için bitmemiş olan Macaristan işgalinin tamamlanması manasına geldiğini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin kendilerine sahip çıkmasını ise Avusturya'nın zindancılığını yapmak şeklinde tanımlamıştır (Hajnal, 1927, s. 547).

Rusya'nın artık mültecileri Osmanlı İmparatorluğundan uzaklaştırmak istediğini, Avusturya'nın ise Çar'ın emirlerine göre hareket ettiğini ifade etmiştir. Kossuth'a göre Türkiye, Rusya'ya en geç ilkbaharda savaş açmazsa, Avrupa'daki batışı daha hızlı olacaktı (Hajnal, 1927, s. 548).

Mültecilerin Anadolu'ya gönderilme kararı, Macaristan'a ulaştığında halkın Türkiye'ye karşı olan sempatisinin nefrete dönüşeceğini mektubunda belirten Kossuth, Türkiye'nin bu nedenle müttefik yerine düşman sahibi olacağını ifade etmekteydi (Hajnal, 1927, s. 548).

Kossuth, 1 Aralık 1849 tarihinde Zamoyski'ye başka bir mektup daha göndermiştir. "Sevgili Prens" şeklinde başladığı mektubunda Zamoyski hakkında övücü ifadeler kullanan Kossuth, mültecilerin Anadolu yerine Edirne'ye gönderileceğine dair haberlerin kendisine ulaştığından söz ederek Anadolu yerine; Edirne'nin kendileri için daha tercih edilebilir bir yer olduğunu söyler (Hajnal, 1927, s. 552).

Mültecilerin toplu kampı hakkında bilgi vermek amacıyla 3 Aralık 1849 tarihinde Kossuth, Czaykowski'ye bir mektup göndermiştir "Beyefendi" hitabından sonra Kossuth, Czaykowski'yi mülteciler meselesiyle samimi bir şekilde ilgilenen diplomat olarak gördüğünü ifade eder. Kossuth, İstanbul'daki Macar Elçisi Kont Andrassy'den mültecilerin Anadolu yerine Edirne'ye gönderileceklerine dair haberler aldığını fakat buraya 30-35 kişinin gönderileceğini ve bunun tüm mültecileri kapsamadığını kaydetmiştir. Kossuth gönderilecek bu grup içerisinde yer almayı istemediğini, karşı çıkması hâlinde bunun mülteciler arasında bir bölünmeye neden olacağını belirtmiştir. Bu noktada Avusturya'nın amacının, mültecileri farklı yerlere göndererek bölünmelerini sağlamak ve milliyetçi hareketlerde bulunmalarını engellemek olduğunu bu nedenle Türkiye'nin Avusturya'nın planlarına uyup en yakın dostlarından uzaklaşmasını şaşkınlıkla karşıladığını yazmıştır (Hajnal, 1927, s. 553). Oysa Macar mültecilerinin bölünmeden bir bütün oldukları zaman destek verecek bir güç olabileceğini Türk Hükümetine anlatmasını istemiştir. Geri kalanlarla ne yapılmak istendiğini sorgulayan Kossuth; mültecilerin tamamının Edirne'ye gönderilmelerine çok memnun olacağını, aksi hâlde vatandaşlarıyla birlikte Şumnu'da kalmak istediğini veya Macar halkının bir bütün olarak bölünmeden Avrupa'nın geri kalanıyla kolayca iletişim kurabilecekleri bir yere gönderilmelerini tercih edeceğini söylemiştir. Sözlerini bitirirken 30-35 kişilik grubun bir listesini ve gönderilecekleri tarihi yazmasını istemiştir (Hajnal, 1927, s. 555).

Mültecilere toplu kamp kurulması hakkında Kossuth, 7 Aralık 1849 tarihinde Guyon'a bir mektup göndermiştir. Mektubunda Kossuth, iki haftadır Şumnu'da olduklarını, etrafında bir yığın Rus ve Avusturya casus ve ajanının olduğunu, kendilerine karşı gizli tertiplerin yapıldığını yazmıştır. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti'nin mültecilerin gücünü fark etmediğini, İstanbul'daki Avusturya Elçisi Stürmer'in mültecilerin farklı bölgelere yerleştirilmesi planını uyguladığını ve 30-35 mülteci taifesinin Anadolu'ya gönderileceği haberini aldığını ifade etmiştir (Hajnal, 1927, s.

556). Kossuth'a göre Avusturya'nın asıl planı, mültecilerin sayısını mümkün mertebe azaltmaktır. Buldukları noktada mültecilerin gündelik sorunlarıyla ilgilenemediğini yazan Kossuth, mültecilerin büyük bir çoğunluğunun kendilerinden ayrıldığını ve Avusturya'nın onları orduda kullanmaya zorladığını belirtmiştir. Avusturya ajanları parayla mültecileri etkileyerek kendi safına çekmektedir ve Avusturya'nın bu planı mültecilerin sayısını 3.000 kişiye düşürmüştür. Bu nedenle Macar mülteciler sultana bir dilekçe yazmışlardır. Kossuth, Mültecilerin toplu hâlde kalmaları hâlinde kendi vatanlarına ve Türkiye'ye yararlı olacağı görüşündedir. Bunun gerçekleşmesi için de mültecilerin bir bütün olup, Türkiye'nin bir yerinde toplanmaları gerekmektedir (Hajnal, 1927, s. 557). Bütün bunların gerçekleşmesi için Kossuth, Guyon'dan İngiliz elçisi Sir Strardford'u ikna etmesini rica etmiştir. Yine Sir Canning'in kendisini dost olarak görmediğini de belirtmiştir. Guyon'dan ayrıca mülteciler hakkında yayın organları ve ajanslar vasıtasıyla siyasi faaliyetleri başlatmalarını istemiştir (Hajnal, 1927, s. 557).

Kossuth kamp hakkında 7 Aralık 1849 tarihinde Henningsen'e gönderdiği mektupta; Avusturya politikasının İstanbul'dan yönetildiğini, mülteci şeflerinin göz altına alındığını ve böylece icraatlarının engellendiğini yazmıştır. Kossuth'a göre; *mültecilerin bir kısmını dağıtmak, bir kısmını da vatanının katillerine yardım etmesi için orduya katma baskaları söz konusudur. Bu nedenle mültecilerin sayısı azalmıştır.* Mültecilerin şeflerinden uzaklaştıkları için kendilerini tehlikede gördüklerini ve korktuklarını, müşterek bir toplantıda sultana bir dilekçe yazmayı kararlaştırdıklarını ve bu dilekçenin imzalandığını ve İstanbul'a gönderilmek üzere olduğunu da Henningsen'e haber vermiştir (Hajnal, 1927, s. 560).

Sir Strardford Canning'in mültecilerin durumunun Türkleri savaşa sürükleyeceğinden ve doğu sorununa yeni bir düzenleme yapılacağından korktuğunu söyleyen Kossuth; Canning'in mültecileri Türkiye'de görmek istemediğini, hatta mültecileri buradan uzaklaştırmak istediğini yazmıştır (Hajnal, 1927, s. 560).

Kossuth, Canning'in bu isteğinin aksine mülteciler meselesinin çözüme kavuşabilmesi için mültecilerin bir birlik oluşturmaları gerektiğini ve bunun için de Türkiye'de kalmalarının en doğrusu olduğunu söylemiştir. Eğer bir savaş çıkarsa mültecilerin burada kalmalarının kendilerine bir fayda sağlayabileceğini düşünmektedir. Mektubun sonunda Henningsen'den mülteciler meselesini kabinede müdafaa etmesini, yayın organları aracılığıyla mültecilerin haklarını savunmasını istemiştir. Kossuth mektubunda; politik icraatlarını başlatmak için en uygun zamanın geldiğini ancak mali destek olmadan hiçbir şey yapamadıklarını bunun için İngiltere'den 10.000 sterlin borç alınması gerektiğini ve bu faaliyetlerde başarılı olunamazsa Macaristan'da trajik bir ümitsizliğin başlayacağını da haber vermiştir (Hajnal, 1927, s. 561). Ailesinin durumunun da belirsiz olduğunu söyleyen Kossuth; kendilerinden hiç haber alamadığını, bu durumun sinir sistemini alt üst ettiğini ve çevresinin Avusturyalı ve Rus casuslarla dolu olduğunu, Türk yetkililerin bunları gördüğünü ve kendilerini dikkatli olmaları konusunda uyardıklarını söylemiştir. Şumnu'da hiç gazete olmadığından Avrupa'dan haberdar olmak için Fransızca ve İngilizce sözlüklere ihtiyaç duyduğundan hatta burada subay ve astsubay okulları açmak istediğinden bahsetmiştir (Hajnal, 1927, s. 569).

Kossuth; 17 Aralık 1849 tarihinde Türkiye'deki mültecilerin tayinleri hakkında Yüzbaşı Blana'ya bir mektup göndermiştir. Mektubun daha önce Blana tarafından kendisine gönderilen mektuba bir cevap niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Kossuth, gelen mektubun içeriğini beğendiğini, Blana'nın oradan uzaklaşmasını uygun bulmadığını ifade etmiştir. Ancak mektubun devamından Blana'nın bölgeden ayrıldığı hatta İngiltere'de mülteciler lehine çalışmalar yaparak İngiltere'nin ileri gelenlerinin mültecilere sempatiyle yaklaşmalarını sağladığı ve bu durumun Kossuth'u çok memnun ettiği anlaşılmaktadır (Hajnal, 1927, s. 569).

Kossuth, amaçlarının Macar mültecileri birleştirmek olduğunu, mültecilerin vatanlarına dönene kadar Türkiye'de kalmalarının faydalı olacağını ve Macaristan'ın bağımsızlığına öncülük

edebileceklerini söylemiştir. Bunun için de Osmanlı, Rusya ve Avusturya arasında bir savaşın çıkması gerektiğini mültecilerin ancak bu şekilde etkili olabileceklerini düşünmektedir (Hajnal, 1927, s. 570).

Kossuth, mülteciler için en uygun yerin Türkiye olduğunu, Fransa'nın mültecileri dışarıya attığını, Türkiye'nin kendilerine hem ev sahipliği yaptığını hem de geçimlerini sağladığını ifade etmiştir. Türkiye'nin mültecilere olan olumlu tutumunu takdir ederek Babıali'ye desteklerinden dolayı teşekkür etmeleri gerektiğini de belirtmiştir. Mülteciler için İngiltere ve Amerika'ya gitmek istediğini ancak buradan ayrılmasının şanssızlık olacağını aç bile kalsa burayı terk etmeyeceğini yazmıştır (Hajnal, 1927, s. 571). Mektupta son olarak Blana'dan mültecilerin gündelik hayatlarına dair birtakım isteklerde bulunmuştur. İstenilenler arasında gazete, kitap, kıyafet (özellikle burada bulunmayan Amerikan bezi) ve portatif bir eczane yer almaktadır.

Kossuth, General Boekh'e Şark sorununa dair sunduğu ilk raporundan sonra 18 Aralık 1849 tarihinde ikinci bir mektup göndermiştir. Kamp ve iltica meselesine değindiği bu mektupta; mültecilerin Kütahya'ya yerleştirilmesi kararına itirazını devam ettirmiş ve bu kararın mültecileri vatanlarına yararlı olabilmekten uzaklaştırdığını söylemiştir. Mektuptaki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Kossuth'un tek isteği mültecilerin dağıtılmadan tek bir merkezde toplanmaları, onların tamamen kendi kontrolünde hareket etmesi ve Avrupa ile bağlantılarının kesilmeyeceği bir yerde kalmasıdır. Yine Kossuth, mektubunda Babıali'nin kendilerine 9 Eylül 1849'da bir yazı göndererek mültecilerin İslamiyet'e geçmeleri şartıyla kurtulmalarının mümkün olacağı haberini gönderdiğini belirtiyordu. Hatta İslamiyet'i kabul etmeleri halinde bir gemiyle İstanbul'a gidebileceklerini ve rütbelere göre bazı makamlarda istihdam edileceklerini söylemiştir (Hajnal, 1927, s. 576-577).

Kossuth, 23 Aralık 1849 tarihinde kampın şekli hakkında Czaykowski'ye bir mektup göndermiştir. Macar kralı, diğer mektuplarda olduğu gibi bu mektubunda da sığınmacıların farklı şehirlere dağıtılmadan Türkiye'de kalmaları gerektiğini, mültecilerin gözetim altında tutulması kararının insan haklarına aykırı bir karar olduğu fikrini yenilemiştir. Gözaltında bulundurulmalarını Sultanın şimdiye kadar misafiryken bu anlaşma ile mahkûmu olduk sözleriyle ifade etmiştir. Bu durum karşısında mültecilerin yerleşebileceği uygun bir yer konusunda hükümetle anlaşmaktan ve Türkiye'ye hizmet edecek bir yöntem bulmaktan başka bir isteğinin olmadığını söylemiştir (Hajnal, 1927, s. 580). Kossuth'un Boekh'e gönderdiği mektupla Czaykowski'ye gönderdiği bu mektup arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Şayet kendilerine İslamiyet'i kabul etmeleri yönünde bir baskı olsaydı bu mektupta da dile getirilebilirdi.

Kossuth, İngiltere'ye gidebilmek için kendisi, Kont Batthyany ve General Perczel için yardım istemiştir (Hajnal, 1927, s. 581). Macar mültecilerinin Polonyalı mülteciler gibi kendilerine bir yuva bulmaları gerektiğini, İngiltere, Fransa ve Amerika'ya dağıtılmış olan vatandaşlarıyla temasa geçmelerinin önemli ve gerekli olduğunu yazmıştır. Czaykowski'den kendi vatandaşları için Babıali nezdinde yaptığı girişimleri Macar mülteciler için de esirgememesini istemiştir (Hajnal, 1927, s. 581-582).

Mektupta; Avusturya'nın mültecilerin gözetim altında tutuldukları yere gözlemci sıfatıyla birini göndermek istemesinin Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ilkesiyle bağdaşmayacağını söylemiştir. Kossuth'a göre sultan hazretlerinin misafirlerini Avusturyalı bir gözlemcinin takip etmesi duyulmadık bir şey olurdu. Avusturya'nın mülteciler arasına sızarak bir şekilde mültecilerin birliğini bozmaya yönelik faaliyetlerini ise mektupta şu sözlerle ifade etmiştir.

Ama yine de Avusturyalıların gözlemcileri var. Bunlar konsolosluk görevlisi adı altında faaliyetlerde bulunarak sığınmacıların arasında umutsuzluk, şüphe ve disiplinsizlik aşıyorlar. Şimdiden 3.000 insanımızı oyunlarıyla kandırıp bizden ayrılmalarına sebep oldular. Fakat onlara halen yetkiler veriliyor ve bizim güvenliğimizi, hayatımızı tehdit

ederken aynı zamanda koruyucu devletin onuruyla oynuyor ve tuzaklar kuruyorlar (Hajnal, 1927, s. 583).

Kossuth, Türkiye'de kalmak konusunda istekli olduklarını, hırsın körleşmiş ve nankör insanlar olmadıklarını da belirtmiştir. Kendilerinin Avusturya vatandaşı gibi görülmemesi gerektiğini aksine bunun asla mümkün olmadığını, haklı mücadelelerinde Avusturya'nın kendilerine saldırdığını söyleyerek bu haklı mücadelelerinde destek görmek istediğini dile getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin mültecileri nereye yerleştirmesi gerektiği konusuna da temas eden Macar kralı; mültecilerin isteklerinin Asya'da değil, Avrupa ile iletişimlerini sürdürebilecekleri bir bölgeye yerleştirilmek olduğunu söylemiştir. İzmir, Gelibolu, Varna gibi şehirlerden birinde veya deniz kenarında bir yerin seçilmesinden yana olduklarını hatta kendi tercihlerinin Edirne olduğunu belirtmiştir (Hajnal, 1927, s. 583).

Kossuth'un Polonyalı Boekh'e yazdığı başka bir mektubun konusu, Halim Paşa ve suikastçılardır. Macaristan'dan Nemeth adında bir yüzbaşının Şumnu'ya geldikten sonra Halim Paşa'nın yanına gittiğini, Nemeth'in gerçekten bir mülteci olup olmadığı konusunda şüphelerinin bulunduğunu ve bunu anlamak için de bir süre kendisine yardımcı olunması gerektiğini yazmıştır. Onun Türk koruması altında daha sonra ne yapmayı düşündüğünü bilmek isteyen Kossuth, anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti'nin kendilerine yönelik gizli bir planının olmasından şüphelenmektedir. Mektubun devamında Halim Paşa'nın Yüzbaşı Nemeth'i kendisine göndereceğine dair bir cevap aldığını, Nemeth'i bir mülteci olarak bildirirse, o ve aynı özelliklere haiz olan herkesin padişah majestelerinin kıymetli misafiri olacağını söylemiştir. Daha sonra Halim Paşa, Nemeth'i pasaportu olmadığı gerekçesiyle Vidin'e geri göndermiştir (Hajnal, 1927, s. 591-592). Bu durumu şaşkınlıkla karşılayan Kossuth, bir mültecinin pasaport eksikliğinden geri gönderilmesini anlayamadığı hatta böyle bir durumda hepsinin birden geri gönderilmesi gerektiğini düşünmektedir. Mektup, hem Nemeth'in bir mülteci olup olmadığı konusunda hem de Osmanlı Devleti'nin kendilerine tutumu konusunda Kossuth'un endişelerini ortaya koymaktadır. Mektup şöyle devam etmektedir.

Halim Paşayı şikâyet etmek arzusunda değilim. Fakat sizden Serasker ve Vezir-i Azam nezdinde gerekli teşebbüslerde bulunmanızı ya da iyi bir şekilde sonuçlandırmanızı rica ediyorum. Bununla yeni gelmiş olan mültecilerin, Vidin, Rusçuk ve diğer sınır ve Tuna bölgelerine iyi bir şekilde kabul edilmesine tahammül gösterilmesi için gerekli girişimleri sizden rica ediyorum. Sultanın ve Bab-ı Ali'nin taşra memurlarını, dar görüşlerinden ötürü azarlamasını istiyorum (Hajnal, 1927, s. 593).

Bu sözlerden her ne kadar şikâyet etme niyetinde değilim dese de aslında Kossuth'un Halim Paşa'nın uygulamalarından rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır.

Kossuth mektubunda; mültecilerin kış şartlarından dolayı zorlandığını, askerlerin özellikle astsubay ve yüzbaşılardan elbise eksikliğinden mağdur olduklarını kampın genelinde çamaşır ve yatak eksikliğinin olduğunu dile getirmiştir. Hastanedeki hasta sayısının arttığını da belirten Kossuth, Babıali'nin bu konuda yardımlarını beklediğini belirtmiştir. Özellikle para yardımı ve kıyafet için de renklerini Osmanlı Devleti'nin belirleyeceği kumaşların gönderilmesini beklemektedir (Hajnal, 1927, s. 596).

Kossuth, mültecilere düzenlenen suikast hakkında 29 Aralık 1849 tarihinde seraskerlik makamına bir mektup göndermiştir. Avusturya'nın mültecileri öldürtmek amacıyla yaptığı kanlı komplonun Halim Paşa vasıtasıyla kendilerine haber verildiğini belirterek bundan dolayı teşekkürlerini iletmiştir. Avusturya'nın bir süredir peşinde olduğu bu suikastları tertip eden kişi aslında Vidin'den itibaren mültecileri izleyen, Avusturya'nın Vidin ve Rusçuk'taki konsolos yardımcısı ile irtibatı bulunan Jasmagy idi.

Avusturya'nın böyle bir durumda Osmanlı topraklarındaki mültecileri gözetmek için bir gözlemci tayin etmek istediğini anlayamayan Kossuth, Osmanlı Devleti'nin bu teklifi kabul

etmemesi gerektiğini, bunun bağımsız bir devletin hâkimiyet haklarına saygısızlık olacağını düşünmektedir. Ona göre; Osmanlı Devleti, kendilerine misafirperverliğin en güzelini gösterdiği için Avusturya böyle bir şeye cüret etmiştir (Hajnal, 1927, s. 602).

Kossuth, Avusturya'nın gönderdiği suikastçılar vasıtasıyla işledikleri cinayetlerin karşılığını bulmasını ve padişah hazretlerinin himayesindeki insanlara saldırma cüreti göstermelerinden dolayı cezalandırılmalarını istemektedir (Hajnal, 1927, s. 603).

Mülteciler arasına gönderilen suikastçılar hakkında Kossuth, 29 Aralık 1849 tarihinde Halim Paşa'ya mektup yazmıştır. Mektupta en çok üzerinde durulan mesele Avusturya'nın gözlemci talebidir. Mültecilerin kontrol altında tutulması amacıyla bir gözlemci göndermek isteyen Avusturya'nın teklifinin Osmanlı Devleti tarafından reddedilmesi, Kossuth'un takdirini toplamıştır. Ona göre; Osmanlı Devleti bu teklifi kabul etmiş olsaydı bağımsız bir devlet statüsünden çıkacak ve Avusturya'ya bağlı bir bölge durumuna düşecekti. Ancak yine de Avusturya Babıali'nin onuruna ve bağımsızlığına kastetmekten kaçınmamıştır. Çünkü o tarihlerde Şumnu'da mültecilere zarar veren, daha önce Vidin'de bulunan ve halk arasında Avusturya'nın sığınmacıları gözlemlenmek üzere görevlendirdiği komiser olmakla övünüp duran Jazmagi isimli biri bulunuyordu. Bu durumda Avusturya Osmanlı Devleti'nin olumsuz yanıtına karşılık bildiğini yapmaktan geri durmuyordu. Halim Paşa'ya bu bilgileri verdikten sonra meseleyi çözeceğine dair inancını da dile getirmiştir (Hajnal, 1927, s. 603-604).

Kossuth, Jazmagi isimli kişinin mülteciler arasında dolaşarak onlar arasında fitne çıkarmak amacıyla olduğunu ancak bunu açıkça yapıp yapmayacağı konusunda emin olmadığını da belirtmiştir. Jazmagi bu tür bir girişimde bulunursa Halim Paşa'dan bunun engellenmesini istemiştir. Bu düşüncelerindeki haklılığını göstermek için de seraskerlikten aldığı mektuplarda Jazmagi isimli bu casusa karşı uyarıldığını kanıt olarak göstermiştir. Halim Paşa bu casusların yakalanarak sınır dışı edilmelerini istemiştir ancak Kossuth, mektupta böyle bir çözümün yeterli olmayacağını casusların tutuklanması gerektiğini söylemiştir (Hajnal, 1927, s. 604-605).

Kamptaki tehlikelere karşı sürekli kafa yoran ve çözüm arayan Kossuth, kampın durumunu anlatan 30 Aralık 1849 tarihli mektubunu Czaykowski'ye göndermiştir. Kossuth, Osmanlı Devleti'nin mülteciler hakkındaki görüşlerini yansıtan bir açıklamanın kendisini sevindirdiğini ifade etmiştir. Bu açıklamada yalnızca bu günümüzü değil geleceğimizi de garanti altına alıyor diyerek mutluluğunu dile getirmiştir (Hajnal, 1927, s. 605).

Kossuth'a göre kendileri hakkında Osmanlı Hükümeti'nin doğru bilgilendirilmesi büyük önem arz etmekteydi. Babıali'nin mültecilere barınacak bir yer temin etmesi onları sıkıntılı bir yaşam sürecinden korumuştur. Türkiye'yi terk etmek istemediklerini, tek isteklerinin İmparatorlukta kaldıkları sürece yaşantılarının insan ve ulusların haklarına uygun olarak devam etmesiydi. Daha öncesinde Türkiye'ye yerleştirilme konusunda özellikle Kütahya'ya yerleşme konusuna mesafeli olan Kossuth bu mektubunda Türkiye'ye yerleştirme kararının mültecilerin çoğu için büyük bir menfaat olduğunu söylemiştir. Mültecilerin Türkiye'den çıkarılması, ayrı yerlere gönderilmeleri veya mahkûm gibi muamele görmeleri Kossuth için bir ölüm fermanı niteliğindedir. Zaten daha sonrasında Kütahya, Mardin ve Diyarbakır'a yerleştirilme konusunda neden mesafeli olduklarını tekrar açıklamıştır. Mülteciler, bu şehirlere yerleştirilirse, vatanları ile bağlantıları kesilecek düşüncesindeydi. Kossuth, onlar adına yazdığı bu mektuplarla diplomatik bağlantılar kurarak sorunları çözmeye çalışmıştır (Hajnal, 1927, s. 609- 610).

Kossuth'un Czaykowski'den bir başka talebi ise mültecilere gündelik hayatlarında meşgul olmalarını veya kendi yaşamlarını idame etmelerini sağlayacak bir fırsat verilmesiydi. Eğer bu gerçekleşirse hem mülteciler için hem de Babıali için faydalı olacaktır. Buna izin verilmemesi ise bir bakıma Avusturya'nın gözetim kararını kabul etmek gibi olacak ve mültecilere mahkûm gibi muamele edilmesi düşüncesini akla getirecekti (Hajnal, 1927, s. 610).

4 Ocak 1850 tarihinde Zamoyski'ye gönderdiği mektubunda hastalığından söz etmektedir. Kendi hastalığının önemli olmadığını belirterek mültecilere yardım konusunda ondan yardım istemekteydi. Kossuth; maddi yardım konusunda sık sık ricada bulunması gerektiğini çünkü her defasında bu talebinin sessizce reddedildiğini belirtmiştir. Bu nedenle artık ricadan çok isteğinin kabul edilmesini sağlayacak araçlara ihtiyaç duyduğunu söyleyerek mektubu tamamlamıştır (Hajnal, 1927, s. 628).

Kossuth, 4 Ocak 1850 tarihli bu mektubundan sonra General Dembinski'ye 3 Şubat 1850'de bir mektup yazmıştır. Kossuth yazdığı mektuplardan bazılarında cevap alamadığı gibi bu mektuba da bir dönüş olmamıştır. Kossuth mektubunda Dembinski'yi diplomatik bir dille suçlamış ve şu ifadeleri kullanmıştır.

Sayın Üsteğmen Asbot, sayın Üsteğmen Bodolo ve sayın Teğmen Laszlo ve sadece mahiyetindeki subaylar değil aynı zamanda mültecilerden diğer birçok subay size aşağıdaki ithamlarda bulundular. Bu ithamları ne bir subay kariyerine ne de namusuna yedirmemelidir.

1-Sizin, Almanlar ve Lehleri tahrik etmek suretiyle onların bana yaklaşmasını engellediğinizi ve açıkça makamımı karaladığınızı ifade etmektedirler. Lehler ve Almanları benden tümüyle koparmaya ve ayrıca Macarları bana karşı komplo yapmaları için çalıştığınızı duyuyoruz.

2-Sizin yeni açılan yerde tüm gece içip, kumar oynadığınız ve her defasında sarhoş bir şekilde eve götürüldüğünüz ve hatta başka bir gün ise hizmetçinizle kumar oynadığınız ve tüm paranızı kaybettikten sonra hizmetçinizin size ödünç para vermek istemediği suçlamalarında bulundular. Böyle bir davranış subay şerefine bağdaşmaz. Söz konusu yerin sahibi akşamcılardan, içki âleminden ve oyunlardan rahatsız olmaktadır. Bu yeri sevk ve idare etmekten yakınmaktadır ve siz kurmay subay olduğunuz için ve bunu sizden kaynaklandığını bildiği için sesini çıkaramıyor. Bu şikâyetler bana resmen yapılırsa, şerefimi rencide etmeden bu bahsi kapatmak zorunda olduğumu her halde idrak edersiniz. Kendinizi suçlu hissedin ya da hissetmeyin. İlk yapacağınız şey suç işlediğinizi kabul etmeniz gerekir. Kendi kendinizi kontrol ediniz. Bana karşı olan vazifeyi yerine getirmeniz gerekir. Şerefinizi yeniden kazanmanız için bir şeyler yapmalısınız ve bu pişmanlık geride kalan ömrünüzü mutsuz yapmayacaktır. Fakat ikinci durum çok farklı bir durum gerektirir. Eğer suçlu olduğunuzu kabul etmiyorsanız, o zaman ben şerefli subaylardan bir komisyon oluşturacağım. Söz konusu şikâyetleri araştıracağız ve sonuçları karar vermem için bana sunacaklar. Ben daha ileri gitmeden, 24 saat içinde askeri şerefinizle yazılmış bir cevap bekliyorum Saygıdeğer arkadaşım! (Hajnal, 1927, s. 685-689).

Kossuth, Şumnu'da kendisine tertip edilmesi düşünülen suikastlarla ilgili endişe duyuyordu. Macar kralı, Şumnu'da her an Avusturyalı ajanlarca tertip edilecek bir suikasta kurban gidebilirdi. Gerçekten de Şumnu'da birtakım ajanlar mültecilerin huzurunu kaçırmak için kol geziyordu. Bu durum da Kossuth'u oldukça rahatsız ediyordu. Bu türden müessif bir hadisenin yaşanmaması için Kossuth, 8 Ocak 1850'de General Boehk'e bir mektup yazdı. Macar kralı, Şumnu'daki ajanlar ve faaliyetleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir.

Serasker'den Halim paşaya dün bir mektup geldi. Bu mektupta sizin İstanbul'a vardığınızı belirtilmektedir. Size seyahat boyunca bir şey olmadığı için sevindim. Aksi takdirde çok üzülürdüm. Çünkü yaklaşık 4 haftadır sizden bir satır yazı dahi alamıyorum. Sizden beni önemli meselelerin son durumu hakkında bilgilendirmenizi rica ediyorum. Böyle iletişim kurma şerefine nail olacağım. Bu mektubu size getiren Bay Bardy'dir. Bay Bardy, büyük bir fedakârlıkla ve Baron ailesinin yardımıyla bana Avusturya'nın canilik komplolarını İstanbul'dan kurye olarak ulaştıran ve katillerle birlikte aynı gemiyle Varna'ya kadar seyahat etmiş biridir. Bu sadakatinden ötürü ona minnettarım. Onun güvenini kazandım. Yaşamıma yapılacak bir suikastı önceden haber aldım. Fakat bu gerçekleşmedi. Daha sonra adı geçen memura Seraskerin bir mektubu geldi. Bu mektupta her şey açığa kavuştu.

Bundan sonra Bardy'nin burada uzun süre kalması faydalı olmayacaktı. Ve ben onu İstanbul'a geri gönderdim. Konu artık istikrarsız gidiyordu. Katillerden 7 kişi kılavuzluk yapıyor, diğer yedisi ise sessizce dört tarafı kolaçan ediyorlar. Ben gerçekten bu alçaklığın İstanbul'da resmi yollarla halledileceğine inanıyorum. Bay Bardy size gerekli şeyleri verebilir. Bay Bardy komployla ilgili ilk haberi Avusturya konsolosluğundan almıştır. Bu konuda size bilgi verecektir. Ben sizden Sayın Bardy'le konuşurken dostça olmanızı rica ediyorum (Hajnal, 1927, s.640).

Şumnu'da mülteci kampında bazı beklenmeyen ve uygunsuz gelişmeler de olabiliyordu. Nitekim mültecilerle onları korumakla görevli Halim Paşa arasında birtakım sıkıntılar meydana gelmişti. Bu gelişme, Kossuth'u üzmüş ve Kossuth Halim Paşa'ya 19 Ocak 1850'de bir mektup yazmıştır. Kossuth bu tür hadiselerin mülteciler arasına ikilik sokmak amacıyla Avusturya konsolu tarafından çıkarıldığını ifade ettikten sonra Halim Paşa'dan Avusturya konsolosuna baskı yapmasını istemiştir. Kossuth'un Halim Paşa'ya yazdığı mektupta genel olarak şu hususlara vurgu yapıyordu.

Dün gece birkaç kişi Avusturya konsolos yardımcısıyla alakalı esef verici olaylar işlemişlerdir. Bu olayda bir kişi suçludur. Bu kişi, buradaki Macar mültecilerinden değildir. Bu skandalı öğrendiğim an, konsolosluğun tehdit ettiği şahsı her türlü hakarettten kurtardım ve olayı tahrik edenin tutuklanmasını emrettim. Silahlı gücün kâfi derecede olmayışından ötürü, emir ifa edilemedi. Fakat ben, ekselansların bu satırları okuduktan sonra bunu işleme sokacağına inanıyorum. Şayet dün gece gerekli silahlar tedarik edilseydi bu daha erken olabilirdi. Bu esef verici olay maalesef Avusturya konsolos yardımcısının değişik entrikalarla kamuoyunu etkilemesinin bir sonucudur. Bu kesinlikle tüm mülteciler adına tasvip etmediğim ve suçluların cezalandırılması için ricada bulunduğum dünkü hadise için bir mazeret değildir. Yetkim altında bulunanlarla birlikte yardım etmeye hazırım.

Ben ekselansların birkaç suçludan ötürü bir sürü suçsuz mültecinin kurban edilmek istenmesi hususunda adil olacağına inanıyorum. Bunun için ben, yüzbaşı rütbesindeki subayları kışlaya yerleştirme niyetinde olan ekselanslarından ya bu konuyu kapatmasını ya da yavaş yavaş etkisiz hale getirmesini rica ediyorum. Çünkü yer eksikliğinden ötürü bu yerleştirme gerçekleştirilemez. Bunu gerçekleştirmek için, beylerin aşırı lüks hayat şartları mültecileri zor durumda bırakabilir. Türk milletinin doğrudan emirleri doğrultusunda, mültecilerin liderliği ile sorumlu olduğum için ekselanslarından serbestlik rica ediyorum. Beni zor durumda bırakmamasını ya da yazılı olarak benim artık mültecilerin lideri olarak telakki edilmediğimi bildirmesini rica ediyorum. Uygun bir cevap bekliyorum. Saygılarımı kabul buyurmanızı rica ediyorum (Hajnal, 1927, s. 667-668).

Macar kralı, eşini ve çocuklarını yanına almadan Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Avusturya'nın elinden kurtulan Kossuth'un eşi, 1850 yılı başında Şumnu'ya gelmişti. Bu gelişme doğal olarak hem Kossuth hem de mülteciler için bir moral kaynağı olmuştur. Macar kralı eşinin Şumnu'ya gelişinde yardımları olduğuna inandığı Garasanin'e 14 Şubat'ta bir mektup yazmıştır. Kendinin ve eşinin ruh hâlini ve Macaristan'a olan özlemini duygulu cümlelerle şöyle anlatmıştır.

Ekselansları,

Vatanım kötü kaderin pençesi altında kıvrılırken ben, ölüm ile sürgün arasında seçim yaptım. Bu seçimi yaptım ve asla boyun eğmeyeceğim. Tanrıdan ümidimi kesmeyerek ve özgürlüğe kavuşmaktan şüphe etmeden, bu sürgünü tercih ettim. Vatansızlık azabı çok büyüktür. Vatanperverlerin göğsünün taşıyabileceğinden daha ağırdır, daha büyüktür.

Bana göre bu işkencenin, bu dertlerin bardağı henüz dolmadı. Vatanımın kaderi, eşimi bağrımdan koparıp aldı. Bu bir teselli ve yaşama sevincimdir. Tanrı beni korusun.

Benim mutsuz eşim, boyun eğen vatanda kaldı. Ve tüm yaşamını zavallı çocuklarımızı kana susamış canilerin elinden kurtarabilmek için feda etmeye hazırdır. Ancak muvaffak

olamadı. En büyüğü sekiz yaşında olan üç zavallı çocuğum caniler tarafından yakalandı ve dört ay sonra şehit edildiler. Bundan beş ay sonra da kahraman eşimi bağırma bastım.

Ruhumu kime minnettarım, size, sayın bakan ve şerefli alicenap halkınıza. Eşimi büyük bir şerefle kabul buyurdunuz. Onları kabul etmeniz bende size ve milletinize karşı minnettarlık duygularını filizlendirmiştir. Benim Sırp topraklarında sevgili eşime kavuşmam emrini verdiğiniz için minnettarım. O, Sırlar arasında bir sığınak değil aynı zamanda alicenap bir alaka ve her kesimden insanın boyun eğmesi gereken alicenaplık örneği bulmuştur. Siz sayın bakan ve şerefli milletiniz bana büyük bir iyilik yaptınız. Siz bu büyüklüğünüzle, beni, eşimi ve vatanımı şerefledirdiniz. Kadınlara zulmeden ve çocuklara işkence yapan Avusturyalılara nazaran siz ne kadar şereflisiniz!

Sayın bakan, lütfen içten duygularımı kabul buyurunuz.

Size ve misafirperver vatanınıza duyduğum minnettarlığı lütfen sonsuza dek kabul buyurunuz.

Eşimin sizin yardımınızla kurtulması, halkınızla halkımızın kardeş olmasına vesiledir. Bunu hep arzu etmişimdir. Bir devlet adamı olarak, sağlıklı bir politikayı, bir insan olarak da minnettarlığı hayatımın en kutsal görevi olarak saymaktayım.

Tanrı ekselanslarını kanatları altına alsın! Prenslerinizi korusun. Tanrı devletinizi korusun. Halkınıza güzel, mutlu bir gelecek nasip etsin. Eşim içten ve sıcak duygularını ekselanslarına aracılığımla teyit etmektedir. Lütfen yüksek saygılarımı ve sonsuz minnettarlığımı kabul buyurunuz (Hajnal, 1927, s. 659-661).

Sonuç

Macar Özgürlük Savaşı'nın Rus ve Avusturya orduları tarafından bastırılmasıyla birlikte Macar mültecilerin Osmanlı ülkesine sığınma süreçleri başlamıştır. Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'nın baskılarına karşı direnmeyi başarmış ve mültecileri teslim etmemiştir. Bu süreç içerisinde Vidin, Şumnu ve çeşitli Osmanlı şehirlerine yerleştirilen mülteciler olumsuz kış şartlarında zorlu bir yolculuk yapmışlardır. Osmanlıya sığınanlar arasında Macar Kralı Lajos Kossuth da bulunuyordu. Kossuth, Şumnu kampında kaldığı süre içerisinde Macarları tekrar bir araya getirebilmek, Osmanlı'ya sığınanları dağılmadan bir arada tutabilmek ve vatanını kurtarmak amacıyla dönemin Osmanlı idarecileri başta olmak üzere kendisinden sonra görevi devralan askeri sınıfa mensup isimlerle ve Polonyalı mültecilerle de diplomatik yazışmalar yapmıştır. Yazışmalarında mültecileri bir arada tutmak amacıyla maddi destek arayışında olmuş ve zaman zaman bu konuda ümitsizliğe de kapılmıştır. Mektuplarda; mültecilerin en fazla ihtiyaç duydukları maddeler arasında gazete, kitap gibi eşyaların yanı sıra kıyafet ve tıbbi malzemelerin yer aldığı görülmektedir. Kossuth'un bu taleplerinin karşılanması için Babıali ile yaptığı yazışmalardan hareketle Osmanlı Devleti'nin imkânlar ölçüsünde mültecilerin ihtiyaçlarını karşıladığı söylenebilir. Rusya ve Osmanlı Devleti arasında mülteciler nedeniyle bir savaşın çıkmasının muhtemel görüldüğü bu dönemde Kossuth, mektuplarında savaşın başlaması için iki taraf arasında uzun süredir var olan düşmanlığa vurgu yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin bunları göz önüne alarak bir an önce savaşa başlaması gerektiğini ifade etmiştir.

Kossuth, Şumnu kampında kaldığı sürede mültecilere karşı Avusturya tarafından bir suikast düzenleneceği yönünde bilgiler almıştır. Bu bilgileri, askerî sınıfa mensup isimlerle paylaşmış aynı zamanda kendi güvenliklerinin sağlanması konusunu Osmanlı Devleti'ne de iletmiştir. Avusturya'nın mültecilerin kaldığı yere bir gözlemci göndermek istemesi sonrasında ise Kossuth bunun kabul edilmemesi için Osmanlı Devleti'ni ikna etmek amaçlı yazışmalar yapmıştır. Kossuth'a göre Avusturya bir takım girişimlerle mültecilerin arasına sızarak onlar arasındaki dayanışmayı yok edecektir. Avusturya, mültecilerin Osmanlı'ya olan güvenini sarsmaya çalışarak mültecilerin iade edilmeleri için çabalamaktadır. Kossuth, Şumnu kampında yaptığı diplomatik yazışmalarda; Avusturya'ya iade edilmeleri halinde Macaristan'ın tekrardan yapılanmasının

mümkün olmayacağını, bu nedenle Osmanlı Devleti'nin himayesinde kalmaları gerektiğine de vurgu yapmıştır.

Kossuth, Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde dağılmış hâlde bulunan mültecileri bir araya getirmek için İngiltere'ye gitmek istemiştir. Bu konuda maddi bir desteğe ihtiyaç duyduğu için bu amacını gerçekleştirememiştir. Osmanlı topraklarında kaldığı süre içerisinde gördükleri iyi muamelelere de mektuplarında yer veren Kossuth, zaman zaman Osmanlı Devleti'ni mülteciler meselesinde kendi açısından olaylara bakmaya davet etmiştir. Bütün bu yazışmalar Macar Kralı Lajos Kossuth'un Şumnu'da kaldığı üç aylık bir süre içerisinde vatanını kurtarmak ve mültecileri tekrardan bir çatı altında toplamak adına yaptığı girişimlerle ilgili bilgi edinmemizi sağlamıştır. Sağlığının bozulduğu dönemlerde dahi yazışmalar yapmaya devam etmesi, Osmanlı Devleti ile mülteciler meselesinde ortak bir tutum sergilemek istemesi ise mektuplarından Kossuth'un karakteri ile ilgili edindiğimiz bilgiler arasındadır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dosya Usulü (İ. DUIT), 75-1/7

BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Sadâret Amedî Kalemî (A. AMD), 11-44.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

d'Eszlary, C. (1961, 20-26 Ekim). *L'emigration hongroise de Louis Kossuth en Turque entre 1849-1850* [Bildiri sunumu]. Türk Tarih Kongresi. Ankara, Türkiye.

Duran, A. & Köse, İ. (2017). Lajos Kossuth ve Macar mülteciler. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (6), 291-314,

Gümüş, M. (2010). 1848 mülteciler meselesi örneğinde 19. yüzyıl Türk diplomasisi. *History Studies*, 2(2), 255-280. http://dx.doi.org/10.9737/hist_72

Hajnal, İ. (1927). *A Kossuth-emigracio Törökországban*. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

İmferi, V. (1851). Die Ungarischen flüchtlinge in der Türkei. Bei Friedrich Ludwig Herbig

Korn, P. (1851). Kossuth und die Ungarn in der Türkei. Schuberth Publishing House.

Nazır, B. (2016). *Osmanlıya sığınan Macar ve Polonyalı mülteciler*. Yeditepe Yayınevi.

Saydam, A. (1997). Osmanlıların siyasî ilticalara bakışı ya da 1849 Macar-Leh mültecileri meselesi, *Bellekten*, 61(231), 339-386.

Saylan, K. (2013). Bir mültecinin Balkan izlenimleri (1849-1851), *History Studies*, 5(6), 113-130.

Sibel KURUCU SİPAHİ

Doktora öğrencisi | Ph.D student
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Graduate School of Education, Department of Geography, Samsun-TÜRKİYE
ORCID: 0000-0001-8880-2312
sibel.k.sipahi@gmail.com

Harun Reşit BAĞCI

Doç. Dr. | Assoc. Prof.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Graduate School, Department of Geography, Samsun-TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-1883-6293
harun.bagci@omu.edu.tr

Antropojenik Jeomorfoloji'nin Yükselişini Niceliklendirme: Bibliometrik Bir Analiz¹

Öz

Günümüz popüler bilim kavramlarından biri olan "Antroposen", insan toplumunun dünya yüzey sistemleri üzerindeki etkisine vurgu yapan disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Jeologlar kavramın yeni bir zaman aralığı olup olmadığını tartışırken jeomorfoloğların bir kısmı ise insan faaliyetleri ile muazzam bir dönüşüm geçiren yapay peyzaja odaklanmıştır. Böylelikle Antroposen, "Jeomorfoloji'de Antropojenik Jeomorfoloji" olarak karşılık bulmuştur. Antropojenik Jeomorfoloji, yer şekillerinin oluşumu ve gelişiminde insanları üçüncü bir ajan olarak ele almakta ve insan yapımı yer şekillerine odaklanmaktadır. Bu çalışmanın amacı Antropojenik Jeomorfoloji'ye ilişkin araştırmaları veri madenciliği ve niceliksel yolla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda 01/02/2024 tarihinde Web of Science veri tabanında Antropojenik Jeomorfolojiye ilişkin anahtar kelimelerle gerçekleştirilen sorgu işlemi sonucu yayınlara ait veri setine ulaşılmıştır. Veri seti, temizleme ve filtreleme işlemlerine tabi tutulduktan sonra kalan 103 makale üzerinden bibliometrik analiz gerçekleştirilmiştir. R programlama dili, 4.3.1 sürümünde yer alan bibliometrix paketinin bir ara yüzü olan biblioshiny kullanılarak veriler analiz edilip, görselleştirilmiştir. Bulgulara göre; 2000'li yılların ortalarından itibaren antropojenik jeomorfoloji alanındaki yayın sayısı artmaya başlamıştır. 2010'dan sonra dalgalanmalar olsa da yayın sayısı dikkat çekici şekilde artmıştır. Nitekim yayınların %90'ı bu döneme aittir. Antropojenik Jeomorfoloji araştırmalarında öne çıkan üç ülke İtalya, Polonya ve İngiltere'dir. Ancak alandaki çalışmalarda uluslararası iş birliğinin sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmalarda yazarların sıklıkla kullandığı kelimeler; antropojenik yer şekilleri, Antropojenik Jeomorfoloji, jeomorfolojik haritalama, insan etkisi ve madenciliktir. Bu kelimeler kavramsal ve metodolojik anlamda gelişme içinde olan disiplindeki ana araştırma alanlarını yansıtmaları bakımından önemlidir. İnsan aktivitesi ile bozulan peyzaj, bu alanların restorasyonu ve antropojenik yer şekillerini jeomorfolojik haritalara entegre etme çabası da dikkat çekicidir. Sonuç olarak uzaktan algılama teknolojilerindeki gelişmelerin alana önemli katkı sağladığı görülmüştür. Çalışma bu alandaki bilimsel üretime genel bir bakış sunmakla beraber Antropojenik Jeomorfolojinin gelişimini doğrulama çabası olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Antropojenik Jeomorfoloji, Bibliometrik Analiz, Biblioshiny, Antroposen.

Quantifying the Rise of Anthropogenic Geomorphology: A Bibliometric Analysis

Abstract

Anthropocene, which is one of the popular science concepts, is an interdisciplinary study field that highlights the effect of human society on the Earth's surface system. While geologists discuss whether this concept is a new period or not, a part of geomorphologists focus on artificial landscapes that significantly transformed human activities. Therefore, anthropocene finds reciprocity as "Anthropogenic Geomorphology" in geomorphology. Anthropogenic

¹ Bu çalışmanın bazı bulguları UCEK 2023'de (V. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Geomorphology handles humans as a third factor in the occurrence and development of landforms and focuses on man-made landforms. The purpose of this study is to put forward research related to Anthropogenic Geomorphology via data mining and quantitative paths. In the direction of this purpose, it has been reached to the data set of publications as a result of a query operation which is done with the keywords about Anthropogenic Geomorphology in the Web Of Science database at the date of 01/02/2024. A bibliometric analysis has been done on 103 articles that are left after the data set is subjected to cleaning and filtering processes. Data has been analyzed and visualized by using biblioshiny which is an interface of the bibliometrics package that is located in the 4.3.1 version of R programming language. According to the findings, the number of publications in the field of Anthropogenic Geomorphology has started to rise since the middle of the 2000s. Despite the fact that it experienced a fluctuation in the period following the year 2010, the scientific production in the field has sustained a considerable increase. As a matter of fact, %90 of the publications belong to this period. Three countries that have come forward in the research of Anthropogenic Geomorphology are Italy, Poland, and England. However, it is seen that international cooperation is limited in the studies of this field. The words that researchers often use in their studies are anthropogenic landforms, Anthropogenic Geomorphology, geomorphological mapping, human effect, and mining. These words are crucial because they reflect the main research fields which are conceptually and methodologically in development. Landscape deterioration by human activity, restoration of these areas, and efforts to integrate anthropogenic landforms into geomorphological maps are also prominent trends in research. Besides, it is understandable that the improvements in remote sensing technologies play a significant role in the enhancement of discipline. The study ought to be evaluated as an effort to verify the development of Anthropogenic Geomorphology together with presenting a perspective for scientific production in this field.

Keywords: Anthropogenic Geomorphology, Bibliometric Analysis, Biblioshiny, Anthropocene.

1. Giriş

Jeomorfoloji köken olarak Yunanca geo (yer), morphos (şekil) ve logos (bilim) kelimelerinin bir araya gelmesiyle türetilmiş, en öz hâliyle yer şekillerini inceleyen bir bilimdir (Gutierrez, 2012; Huggett & Shuttleworth, 2022; Pitty, 2020). Yer şekilleri, onları oluşturan süreçler ve peyzajın zaman içindeki gelişimine odaklanan jeomorfoloji, bazen bu üçünden birine öncelik vermiştir. Ancak etrafta görülen manzaranın karmaşık ve çok katmanlı olması sebebiyle bunları açıklamak için üçünün birlikte ele alınması gerekmektedir (Goudie & Viles, 2010)

İnsan toplumunun bilimsel, teknolojik, sosyal ve ekonomik açıdan ilerlemesi ile doğal peyzaj dönüşüm geçirmeye başlamıştır. 2000'lerin başında ortaya atılan ve insanın dünya yüzey sistemleri üzerindeki güçlü etkisine vurgu yapan Antroposen kavramının yeni bir zaman aralığı olup olmadığı tartışmaları jeologlar arasında devam ederken, jeomorfoloğların da bu tartışmaların içinde olması gerektiği dile getirilmiştir. Nitekim geleneksel Jeomorfoloji çalışmalarında insan, jeomorfolojik bir ajan olarak kabul edilmekle birlikte çevre üzerindeki etkisinin büyüklüğü hâlâ tartışma konusudur (Aguilar et al., 2020; Haff, 2002). Öte yandan Hooke (2000); kasıtlı ya da kasıtsız insan faaliyetleri ile hareket ettirilen toprağın, doğal süreçlerle hareket eden toprak miktarından daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.

Bugün gelinen noktada dünya karasal yüzeyinin insan eylemleri sonucu geçirdiği çağdaş değişim jeomorfolojide önemli bir tema hâline gelmeye başlamıştır (Church, 2010). Öyle ki Antropojenik Jeomorfoloji artık Jeomorfoloji içinde görece yeni bir çalışma alanıdır. Golomb ve Eder tarafından 1964'te bulunan terim, yer şekilleri oluşturma ve jeomorfolojik süreçlerin işleyişini değiştirmede insanın rolünün incelenmesidir. Jeomorfoloji'den resmî olarak ayrılması ise 1983'de D. Nir tarafından "Man, a Geomorphological Agent: An Introduction to Anthropic Geomorphology" adlı kitabın yayınlanmasıyla olmuştur (Goudie & Viles, 2016). Antropojenik Jeomorfoloji insan yapımı yer şekillerine odaklanmaktadır. İnsan kaynaklı yüzey değişiklikleri ve buna bağlı ortaya çıkan doğal dengedeki bozulmanın sonuçlarının tahmini de bu kapsamda olduğundan uygulamalı bir yönü de bulunmaktadır (Szabó, 2010). İnsan yapımı yer şekilleri madencilik, tarım, sanayi, ulaşım, yerleşme, turizm ve spor faaliyetleri hatta savaşlarla ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle bu alanlar Antropojenik Jeomorfoloji'nin araştırma alanları olarak belirlenmiştir (Lóránt, 2012). Son yıllarda özellikle UA (Uzaktan Algılama) teknolojilerindeki

gelişmeler Antropojenik Jeomorfoloji çalışmalarının hız kazanmasına neden olmuştur (Brandolini et al., 2021; Cao et al., 2020; Tarolli, 2014; Tarolli & Sofia, 2016; Xiang et al., 2019).

Literatür taraması akademik çalışmaların ilk aşamalarından biridir. Günümüzde bilişim teknolojilerinin sağladığı olanaklarla kısa bir sürede çok sayıda kaynağa ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte bu kadar kaynağı ayıklayıp kullanılabilir olanları analiz edip değerlendirmek ciddi bir zaman ve emek istemektedir. Bu durum bilim insanlarının kendi alanlarındaki gelişmeleri bile takip etmesini güçleştirmektedir (Linnenluecke et al., 2020).

Literatür araştırmalarında yaygın kullanılan iki yöntem bulunmaktadır. Sistemik derleme belli bir konudaki araştırmaların detaylı ve geniş biçimde taranıp, dışlanma ve dâhil edilme kriterleri ile bulguların sentez edildiği bir yöntemdir (Aslan, 2018). Bu yöntem nitel olmakla birlikte literatüre derin bir bakış imkânı sunmaktadır. Nicel bir yöntem olan meta analiz ise aynı konu üzerinde farklı araştırmacılar tarafından yapılmış çalışma sonuçlarının uygun istatistiksel yöntemlerle birleştirilmesidir (Aslan, 2018; Yılmaz, 2021). Bu iki geleneksel yöntemin alternatifi değil ancak tamamlayıcısı olarak değerlendirilen bibliometri ise nicel bir yöntem olarak son yıllarda yaygınlaşmaktadır (Zupic & Čater, 2015). Bibliometrik analiz iki temel çıktı sağlamaktadır. Bunlardan birisi performans analizi diğeri ise bilim haritalamadır. Performans analizi ile araştırmaya ait bileşenlerin (yazar, kurum, dergi, ülke) performanslarını ölçmek mümkün iken bilim haritalaması ile araştırma bileşenlerinin aralarındaki ilişkileri ortaya koymak mümkündür (Donthu et al., 2021). Başka bir ifadeyle performans analizi ile bireylerin ve kurumların yayın performansı belirlenebilirken, bilim haritalama ile bir disiplinin genel yapısı ortaya konulabilmektedir. Bu araştırmada temel olarak cevabı aranan soru “Antropojenik Jeomorfoloji üzerine yayınlanan makalelerin bibliometrik profili nedir?” olacaktır. Bu soruya kapsamlı bir cevap verebilmek için oluşturulan alt araştırma soruları ise şunlardır:

Antropojenik Jeomorfoloji alanında;

1. Yayınlanan makale sayısına ilişkin bulgular nelerdir?
2. En üretken yazarlar kimlerdir?
3. En etkili makaleler, kaynaklar ve anahtar kelimeler nelerdir?
4. Anahtar kelimeler ve sosyal ağ yapısı disipline ilişkin hangi eğilimleri göstermektedir?
5. Ülkelerin üretkenlik durumu ve iş birliği yapısı nedir?

WoS veri tabanında indekslenen 1995-2023 yılları arasında yayınlanmış 103 makale üzerinden gerçekleştirilen bu araştırmanın sonucu, 2010 yılından itibaren Antropojenik Jeomorfoloji alanında bilimsel üretimde dikkate değer bir artış olduğunu, makalelerin %90'ının bu tarihten sonra yayınlandığını ortaya koymaktadır. Kelime bulutunda öne çıkan UA teknolojileri ve CBS ise araştırmacıların bu alandaki teknolojik gelişmeleri önemli ölçüde çalışmalarında kullandıklarına işaret etmektedir. Antropojenik jeomorfolojinin alanının hızlı gelişimi oldukça dikkat çekici olmakla birlikte alan yazının mevcut hâliyle geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

2. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada bibliometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliometri kelimesi, Latince ve Yunanca kökenli olup kitap ve ölçüm anlamına gelen iki kelimedenden türetilmiştir. Bibliometri; scientometric, informetric gibi metrik, yani ölçme kökenli kelimelerle doğası gereği benzer özellikte olmakla beraber kütüphane ve bilgi bilimini ele alış şekilleri farklıdır (Sengupta, 1992). İlk kez 1969'da Pritchard, daha önceleri istatistik bibliyografyası olarak kullanılan kavrama karşılık bibliometri kavramını önermiştir (Broadus, 1987). 2007-2016 arasındaki 10 yıllık literatürün analiz edildiği çalışmada bibliometri teriminin bilim adamları tarafından daha fazla kullanılıp benimsendiği ortaya konulmuştur (Yang et al., 2020). Bibliometrinin bilimsel bir disiplin olarak ne zaman ortaya çıktığı ise tartışmalı bir konudur. II. Dünya Savaşı sonrası bilimsel üretimin ivme kazanması ile bilimsel yayın sayısı artarken bunların kalitesi önemli bir sorun olarak ortaya çıktı. Bir yayının çok

alıntılanması onun kaliteli olduğunu gösterir varsayımı ile hareket edildiğinden bunu ölçebilmek için büyük miktarda bibliyografik verinin işlenmesi ihtiyacı doğdu. 1964'te atıf almayı temel kriter alan Science Citation Index'in ilk baskısının yayınlanmasıyla bibliometri de bilimsel bir alan oldu (Mokhnacheva & Tsvetkova, 2020). Bugün bibliometrik yöntemler, araştırma ile uğraşan bölüm ve kurumların sıralanmasında önemli bir yere sahiptir (Ellegaard & Wallin, 2015). Bibliometrinin bilimsel etkinliğin değerlendirilmesi ile bu şekilde ilişkilendiriliyor olması bilim camiası tarafından hafife alınmasına neden olmaktadır (Mokhnacheva & Tsvetkova, 2020). Oysa bibliometrik yöntemler alıntı indeksleme ve bilimsel üretimin listelenmesinden çok daha fazlasıdır (Ellegaard, 2018). Bibliometri, bilimsel alanların evriminin araştırılmasında önemli bir yere sahiptir. Bir disiplin içinde hangi yeni bilimsel yönelimlerin ortaya çıktığını ve bunların ne kadar hızlı geliştiğini, toplumsal gelişimin bulunduğu aşamada en çok hangi bilimsel konuların talep edildiğini ortaya koyabilme yeteneğine sahiptir (Mokhnacheva & Tsvetkova, 2020).

Bibliometrik yöntemler ile büyük hacimli yapılandırılmamış veriler anlamlandırılırken, bir disipline ilişkin kümülatif bilginin haritasını çıkarmak da mümkündür. Böylelikle bu disiplinin gelişimine ilişkin ince nüanslar ortaya konulabilir. Buradan hareketle kaliteli bir bibliometrik araştırma bir disiplini yeni yollarda ilerletmek için sağlam bir alt yapı oluşturabilir (Donthu et al., 2021). Bu kapsamda çalışmada da bibliometrik yöntemle bir değerlendirme yapılması tercih edilmiştir.

Bibliometri özellikle bilimsel ve akademik literatürü merkeze almıştır (Hood & Wilson, 2001). Bu nedenle bibliometrinin kullanımı kütüphanecilik alanının dışına çıkarak diğer disiplinlerde de yaygınlaşmıştır. Coğrafya ve Jeomorfoloji'nin çeşitli alanlarına ilişkin de bibliometrik araştırmalar yapılmıştır (Dorn, 2002; Gorraiz et al., 2016; Herrera-Franco et al., 2020; Kahraman, 2022; Karagel, 2020; Liu et al., 2022; Merigó et al., 2019; Wang & Liu, 2014). Ancak Antropojenik Jeomorfoloji üzerine yapılmış bibliometrik bir analiz çalışmasına literatürde rastlanamamıştır. Bu çalışmanın amacı modern Jeomorfoloji içinde görece yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkan Antropojenik Jeomorfoloji ile ilgili yayınları bibliometrik yöntemlerle analiz ederek bu alandaki gelişmeleri ve fırsatları ortaya koymaktır. Araştırmanın sonuçları bu alanda çalışmak isteyenlere Antropojenik Jeomorfoloji literatürüne dair kapsamlı bir bakış sunarak konu ile ilgili eğilimlerin ne yönde olduğu konusunda fikir vermesi açısından önemlidir.

2.1. Araştırma Örnekleme

Günümüzde akademik araştırmalarda yaygın kullanılan kaynaklar, elektronik veri tabanlarıdır. Araştırma verileri Web of Science (WoS) veri tabanından temin edilmiştir. Bu veri tabanı Science Citation Index (SCI), Social Science Citation Index (SSCI) ve Art & Humanities Citation Index (A&HCI) gibi uluslararası atıf indekslerine erişim sağlamaktadır. WoS'un tercih edilmesinde gelişmiş arama ve filtreleme göstergelerine sahip olmasının yanında arama sonuçlarını bibliometrik uzantılı dosyalar (plain text, BibTeX gibi) şeklinde dışa aktarmaya olanak tanınması etkili olmuştur.

2.2. Verilerin Toplanması

01.02.2024 tarihinde Web of Science Core Collection (WoS) veri tabanındaki "tüm dizinler" veri kaynağı olarak belirlenmiştir. "Documents" ve "all fields" seçeneği ana başlığı seçilmiştir. Arama sorgusu: "anthropogenic geomorphology" OR "anthropogeomorphology" OR "anthropo geomorphology" OR "anthropogenic landforms" OR "artificial landforms" OR "man made landforms" OR "anthropogenic geomorphological mapping" şeklinde oluşturulmuştur. Arama sırasında OR bağlacı kullanılarak bu alandaki yayınların tümüne ulaşmak hedeflenmiştir. Sorgu işlemi sonucunda toplam 212 belgeyi kapsayan veri seti elde edilmiştir. Tüm makalelerin özet kısımları okunduktan sonra 3 yayın (Cole et al., 2003; Hogg, 2010; Noorjima et al., 2019) araştırma odağı dışında olduğu için veri setinden çıkarıldıktan sonra kalan yayınlar WoS'tan BIB dosyası

olarak indirilmiştir. Bu format yazar, belge tipi, dil, alıntı sayısı, basım yılı, referanslar, özet, kurum, anahtar kelimeler, DOI numaraları ve plus anahtar kelimeleri içermektedir.

2.3. Veri Analizi

Elde edilen verilerin analizinde R Studio 4.3.1. programı kullanılmıştır. Veriler R programı içindeki bibliometrix paketinin bir ara yüzü olan biblioshinye aktarılmıştır. Biblioshiny ara yüzü sade ve kullanışlı yedi kategoriden (genel bakış, kaynaklar, yazarlar, belgeler, kavramsal yapılar, entelektüel yapı ve sosyal yapı) oluşmaktadır. Biblioshiny ayrıca analizlere ilişkin grafik, harita ve tabloları dışa aktarmaya pdf ve excel olarak kaydetmeye olanak sağladığı için tercih edilmiştir. R Studio aracılığıyla Biblioshiny'e aktarılan 209 yayına ilişkin temel bilgiler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'de görülebileceği üzere Antropojenik Jeomorfoloji geniş bir yayın yelpazesine sahiptir. Ancak analizler bu yayınların tümüyle değil yalnızca makale ve review yayınlar dâhil edilerek gerçekleştirilmiştir. Bunun nedeni performans analizinin bileşenlerinden biri olan dergi analizi, yayın yapılan dergileri karşılaştırdığı için diğer yayınlar dâhil edildiğinde anlamlı ve karşılaştırılabilir sonuçlar elde etmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle biblioshiny içindeki doküman filtresi kullanılmış; makale (n=111) ve review türünde (n=4) olmak üzere 115 yayın belirlenmiştir. Ayrıca analizlerin bir kısmının kelime tabanlı olması nedeniyle veri seti içinde İngilizce dili dışında yazılmış (Almanca, Portekizce, İspanyolca ve Lehçe) yayınlar da biblioshiny içindeki dil filtresinden geçirildikten sonra kalan makaleler (n=103) araştırmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Tablo 1

Ham Veri Seti İçindeki Antropojenik Jeomorfoloji Literatürüne Ait Temel Bilgiler

Açıklama	Sonuç
Zaman Aralığı	1980-2023
Kaynaklar (Dergiler, kitaplar vb.)	94
Dokümanlar	209
Doküman Türleri	
Makale	111
Kitap bölümü (Chapter)	24
Makale; erken erişim	32
Bildiri	32
Kitap	1
Kitap incelemesi	2
Yeniden inceleme (review)	4
Yeniden inceleme; erken görünüm	3

3. Bulgular

Filtreleme işlemleri sonucunda ulaşılan veri seti içindeki makalelere ilişkin genel bilgileri biblioshiny arayüzü görselleştirebilmektedir (Şekil 1). Makalelerin analiz sonuçları ise belirli başlıklar altında toplanarak aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1

Antropojenik Jeomorfoloji Alanındaki Makalelere İlişkin Genel Bilgiler

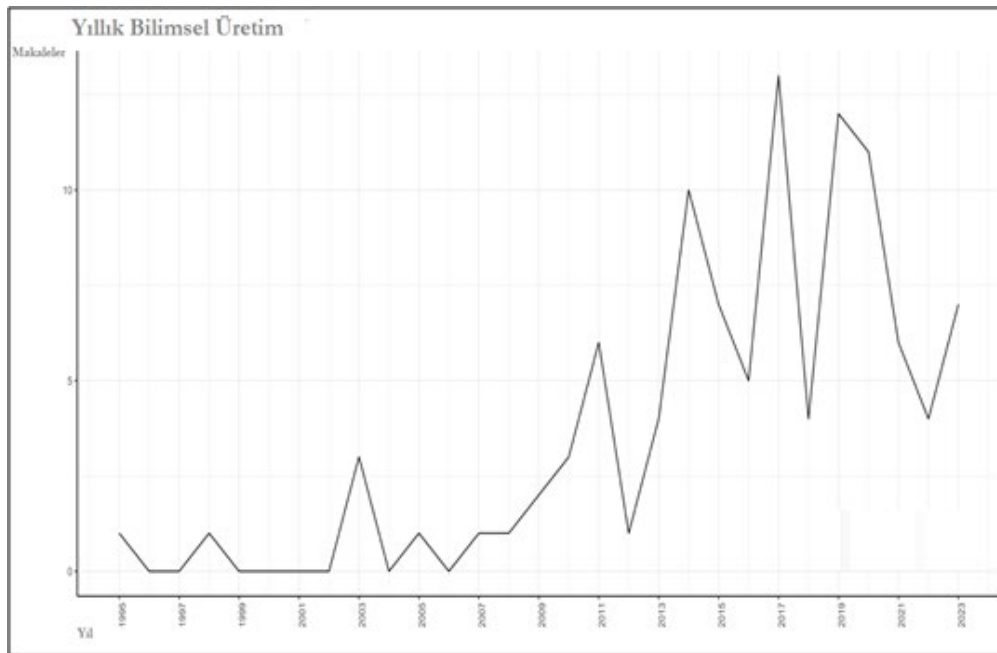

3.1. Makale Sayısının Yıllara Göre Dağılımı

Belge sayısının yıllık dağılımı araştırma alanının yıllar içindeki genel durumunu ve araştırma eğilimini yansıtmaya açısından önemlidir. Antropojenik Jeomorfoloji ile ilgili veri setindeki ilk makale 1995 yılına ait olmasına rağmen sonraki 10 yıllık süreçte bu alandaki bilimsel üretimin son derece sınırlı olduğu görülmektedir (Şekil 2). İnsan-çevre etkileşimine bağlı yüzey değişimlerinin de daha sınırlı olduğu bu dönemi düşük üretimli bir dönem olarak tanımlamak mümkündür. 2000'li yılların hemen başında ise Antroposen kavramı disiplinler arası bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. 2000-2010 yılları arasında makale sayısındaki yavaş artış Antroposen kavramının araştırmacıların dikkatini çekmeye yeni yeni başlaması ve bunun bilimsel üretime yansımaya başlaması olarak değerlendirilebilir. 2010'dan günümüze kadar geçen sürede ise dalgalanmalara rağmen bu alanda genel bir artış eğilimi olduğu görülmektedir. Nitekim yayınların %90'ı bu döneme aittir. Bu durumu alana olan ilginin belirgin şekilde artmış olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür.

Şekil 2

Antropojenik Jeomorfoloji Alanında Yıllara Göre Makale Sayısı

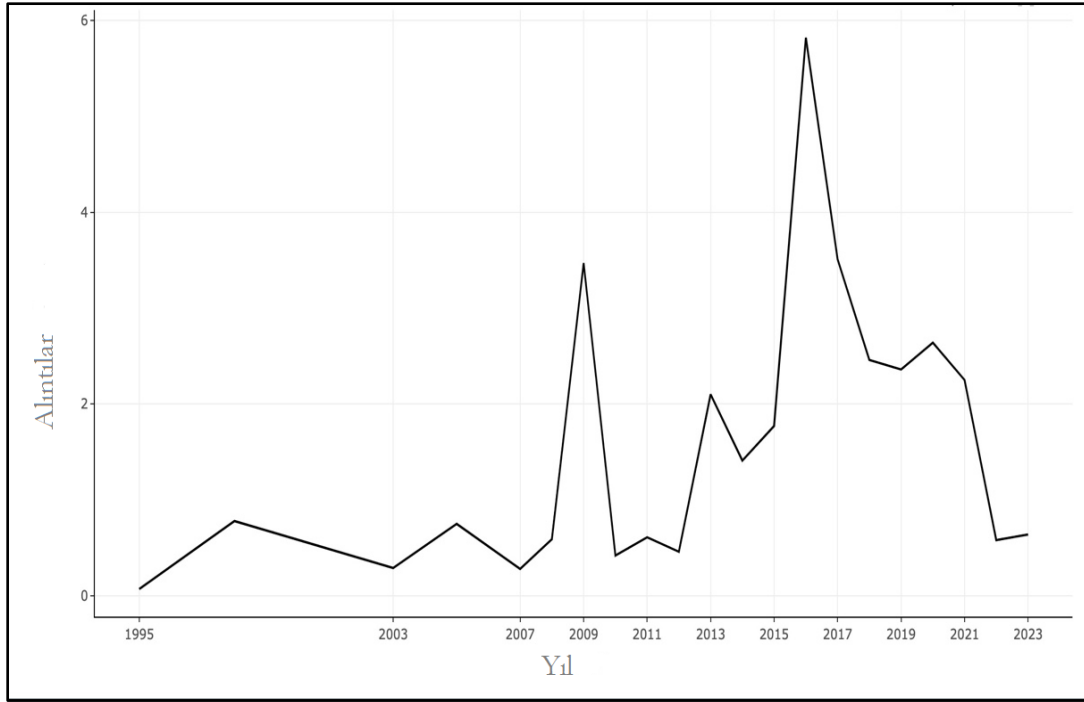

3.2 Makalelere Yapılan Atıfların Yıllık Gelişim Trendi

Şekil 3'te Antropojenik Jeomorfoloji alanında makale başına ortalama alıntının dalgalı bir görünüm sergilediği görülmektedir. Makale başına en yüksek ortalama atıf 5.8 ile 2016'da gerçekleşmiştir. 2012'de başlayan artış trendi 2016'da zirveye ulaşmıştır. Bu dönemdeki araştırmaların çoğunlukla peyzajdaki antropojenik değişikliklerin tespiti ve ölçülmesine ilişkin yöntemler denemeye odaklandığı görülmektedir.

Şekil 3

Yıllık Ortalama Alıntı Sayısı

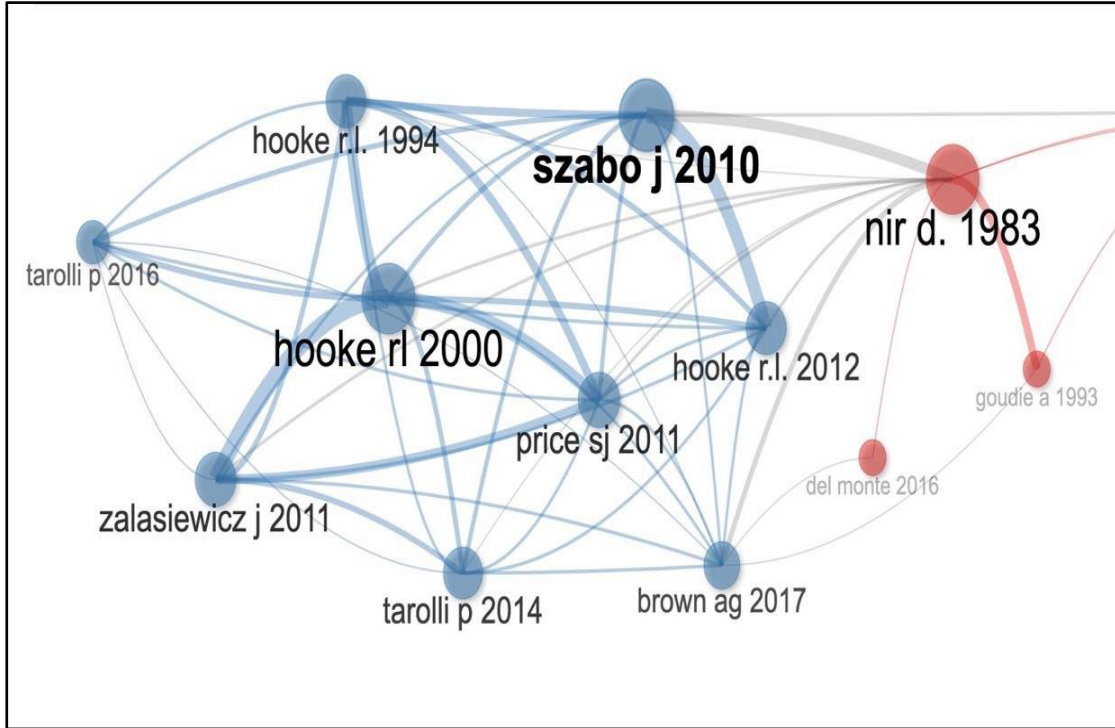
3.3. Entelektüel Yapı

Bir araştırma alanının entelektüel yapısını, ortak atıf analizi ile ortaya çıkarmak mümkündür. Atıf analizi, akademik bir araştırma alanında önemli etki bırakan eser ve yazarların belirlenmesidir. Bir disipline ufuk açıcı katkıda bulunan yazar ve belgeleri, bu analiz ile ortaya çıkarmak mümkündür. En sık atıf yapılan yazarlar ya da belgelerin daha fazla etki yaratması beklendiğinden yazarın adı, geliştirdiği bir fikir ya da kavramın etiketi olarak da değerlendirilebilir. Bilim insanlarının atıf yapma biçimleri ne kadar benzerse aralarındaki ilişki de o kadar yakın olur yaklaşımıyla yazar gruplarını ortaya çıkarmak ve birbirleriyle nasıl ilişki kurduklarını anlamak mümkündür (Marta Marsilio et al., 2011).

Şekil 4'te Antropojenik Jeomorfoloji alanına ait ortak alıntı ağı görülmektedir. Ağ farklı renklerde kümelerden oluşmaktadır. Dairenin boyutu diğerleri tarafından yapılan alıntıları, aralarındaki bağlantılar ise alıntının gücünü temsil etmektedir (Aria & Cuccurullo, 2017). Daireler düğüm olarak adlandırılmaktadır. Ağ haritası disiplinindeki ufuk açıcı yayınları göstermektedir. Biblioshiny, veri madenciliği ile veri setindeki makalelerin atıflarından bu haritayı çıkarabilmektedir. Bu nedenle burada veri setine dâhil edilmeyen yayınlar da (örneğin kitaplar) görülebilmektedir. Haritadaki düğümler arasındaki kapanma derecesine bakıldığında iki ana küme dikkati çekmektedir.

Şekil 4

Ortak Alıntı Ağı

İlk küme Nir, 1983 ve bağlantılarından oluşan kırmızı renkli dairelerle gösterilen kümedir. D. Nir, “Man, a Geomorphological Agent: An Introduction to Anthropogenic Geomorphology” (İnsan, Jeomorfolojik Ajan: Antropik Jeomorfolojiye Giriş) isimli kitabın yazarıdır. Antropojenik Jeomorfolojinin resmileşmesinin bu kitapla olduğu kabul edilmektedir (Goudie & Viles, 2016). Kitapta insanın doğal peyzajı bozma konusuna odaklanılarak üçüncü bir Jeomorfolojik ajan olarak değerlendirilmesinin geniş bir arka planına yer verilmiştir. Kitapta ayrıca insanın otlatma, orman, tarım, madencilik, ulaşım, akarsu ve kıyı yönetimi, yapılaşma faaliyetlerinin jeomorfolojik süreçler üzerindeki etkisi ve bu etkinin oranı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kitap alanın temel başvuru kaynaklarından biri olarak da değerlendirilebilir.

Ağ haritasındaki ikinci küme ise daha geniş olup iki büyük düğüm dikkat çekicidir. Bunlardan ilki Szabó et al., 2010 “Anthropogenic Geomorphology: A Guide To Man-Made Landforms” (Antropojenik Jeomorfoloji: İnsan Yapımı Yer Şekilleri Rehberi) adlı kitaptır. Dört bölümden oluşan kitap insan faaliyetlerinin doğal araziler üzerindeki etkisini anlamak ve bunları tanımlamak için bir kılavuz olarak değerlendirilebilir. Antropojenik Jeomorfolojinin temel kavramları ve yaklaşımı, diğer disiplinlerle ilişkisi, çeşitli insan aktivitelerinin doğal peyzaj üzerindeki etkilerine kapsamlı bir şekilde kitapta yer verilmiştir.

İkinci düğümün merkezinde yer alan R.L.Hooke bu alanda çığır açan bir dizi makalesiyle (Hooke, 1994; Hooke, 2000; Hooke & Martín-Duque, 2012) alana önemli katkı sunmuştur. Bunlardan 2000 yılında *GSA Today* dergisinde yayınlanan “On The History Of Humans As Geomorphic Agents” adlı makaledir. Hooke makalesinde insan faaliyetleriyle hareket ettirilen toprak miktarını niceliksel olarak ortaya koymuş ve şu sonuca ulaşmıştır: Son 5000 yılda insan faaliyetleri ile kasıtlı ve kasıtsız olarak taşınan toplam toprak miktarıyla tahmini olarak 4000 m yüksekliğinde, 40 km genişliğinde ve 100 km uzunluğunda bir dağ silsilesi inşa edebilmektedir. Son birkaç on yıl içerisinde daha da artan bu hareketin patlayan dünya nüfusu ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu

olduğunu belirtmektedir. Makale bu durumun ne kadar sürdürülebilir olduğu sorusu ile sonlanmaktadır.

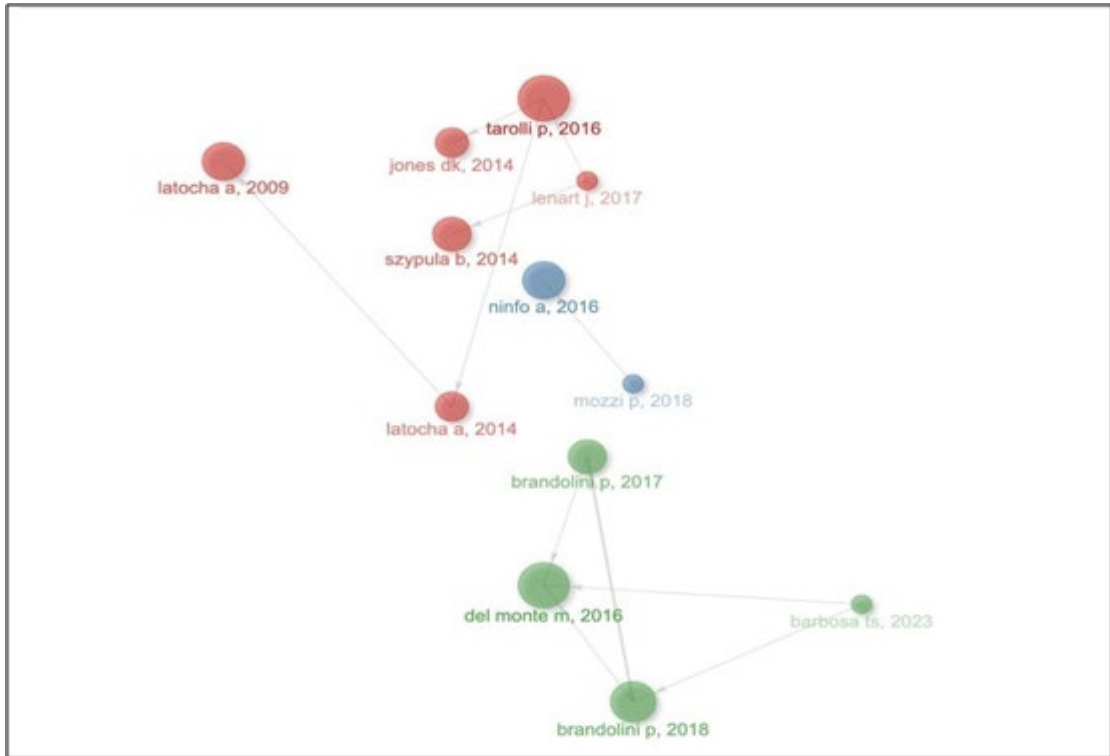
3.4.Makalelerin Tarihsel Analizi

Bu analiz biblioshiny paketi içerisindeki histogram özelliği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Soldan sağa doğru 1995-2023 aralığındaki makalelerin atıf durumları haritalanmaktadır. Böylelikle zaman içindeki atıf durumları görülebilmektedir. 2009 yılına kadar belge düğümleri boştur (Şekil 5). Veri seti 1995'e kadar uzanmasına rağmen 2009'a kadar yüksek oranda alıntı yapılan temel bir literatür oluşmadığı görülmektedir. Oluşan ilk düğüm *Geomorphology* dergisinde yayınlanan "Land-Use Changes And Longer-Term Human-Environment Interactions In A Mountain Region (Sudetes Mountains, Poland)" adlı makaledir. Makalede geçmişten günümüze Sudetes bölgesinde çevre sistemi üzerinde insan etkisinin rolü niteliksel ve niceliksel olarak ortaya konulmaktadır.

2014-2018 arasındaki dönemde yayınlanan bir dizi makale alanın klasikleri olma eğilimindedir. Bu dönemde yayınlanan makalelerin yerel ve küresel alıntı sayıları alanda öne çıkan makaleleri belirlemek açısından önemlidir. Yerel alıntılar herhangi bir makalenin incelenen veri setinde yer alan makaleler arasındaki alıntılanma sayısını gösterirken, küresel alıntılar herhangi bir makalenin tüm veri tabanlarında bulunan belgeler tarafından alıntılanma sayısını göstermektedir (Aria & Cuccurullo, 2017).

Şekil 5

Tarihsel Direkt Alıntı Ağı

Biblioshiny ile Antropojenik jeomorfoloji alanında yerel bazda ve küresel bazda en fazla alıntı yapılan makaleler tablo olarak görselleştirilmiştir (Tablo 2 ve 3). Antropojenik Jeomorfoloji alanında hem yerel hem de küresel bazda en çok alıntılanan makale Tarolli tarafından *Geomorphology* dergisinde yayınlanan Human Topographic Signatures And Derived Geomorphic Processes Across Landscapes adlı makaledir. Çalışmanın yerel alıntı sayısı 7, küresel alıntı sayısı ise 177'dir.

Öncelikle makale madencilik, yol ağları ve tarımsal uygulamalar gibi insan faaliyetleri ile ortaya çıkan manzaraya “insanın topografik imzası” şeklinde çarpıcı bir benzetme yaptığı başlığı ile dikkat çekicidir. Antropojenik Jeomorfoloji literatürüne ilişkin yakın yıllarda yapılmış çalışmalar üzerinden konuya genel bir bakış sunulan makalede son yıllarda UA teknolojilerindeki yeniliklerin, antropojenik yer şekillerinin tanımlanması ve bunların süreçler üzerindeki etkilerinin anlaşılmasındaki önemine vurgu yapılmaktadır.

Tablo 2

Yerel Bazda En Fazla Alıntı Yapılan Belgeler

Makaleler	DOI	Yıl	Yerel Alıntı sayısı	Küresel Alıntı Sayısı
Tarolli P, 2016, Geomorphology	10.1016/j.geomorph.2015.12.007	2016	7	177
Del Monte M, 2016, J Maps	10.1080/17445647.2016.1187977	2016	7	56
Brandolini P, 2018, Geogr Fis Din Quat	10.4461/GFDQ.2018.41.2	2018	5	30
Latocha A, 2009, Geomorphology	10.1016/j.geomorph.2008.02.019	2009	4	55
Ninfo A, 2016, Geomorphology	10.1016/j.geomorph.2015.11.006	2016	4	13
Szypula B, 2014, Z Geomorphol	10.1127/0372-8854/2013/0111	2014	3	8
Jordan H, 2016, Geomorphology	10.1016/j.geomorph.2014.07.008	2016	3	15
Brandolini P, 2017, Quaest Geogr	10.1515/quageo-2017-0027	2017	3	32
Luud A, 2003, Oil Shale		2003	2	5
Chartin C, 2011, Geomorphology	10.1016/j.geomorph.2011.07.020	2011	2	34

Tablo 3

Küresel Bazda En Fazla Alıntı Yapılan Belgeler

Makaleler	DOI	Küresel Alıntı Sayısı
Tarolli P, 2016, Geomorphology	10.1016/J.G geomorph.2015.12.007	177
Brown Ag, 2017, Earth Surf Process Landf	10.1002/Esp.3943	133
Ashmore P, 2015, Geomorphology	10.1016/J.G geomorph.2015.02.020	79
Jackson M, 2009, Environ Plan A	10.1068/A41237	56
Del Monte M, 2016,	10.1080/17445647.2016.1187977	56

J Maps		
Latocha A, 2009, Geomorphology	10.1016/J.Geomorph.2008.02.019	55
Tarolli P, 2019, Prog Phys Geogr	10.1177/0309133318825284	54
Brown Ag, 2013, Earth Surf Process Landf	10.1002/Esp.3368	50
Li J, 2017, J Geogr Sci	10.1007/S11442-017-1367-7	37
Zhao H, 2017, Isprs Int J Geo-Inf	10.3390/İjgi6060157	34

Veri setinde 7 yerel alıntı sayısı ile 1. sırada, 56 küresel alıntı sıralamasında 5. sırada yer alan makale Del Monte M. tarafından yazılan *Journal Of Maps* adlı dergide yayınlanan “Geomorphological Classification Of Urban Landscapes: The Case Study Of Rome (Italy)” adlı makaledir. Bu makale Roma’nın son 80 yıllık süreçte antropojenik faaliyetlerle değişen morfolojik görünümüne odaklanmıştır. Roma şehrine ilişkin ayrıntılı bir Jeomorfolojik araştırma olarak nitelendirilebilecek bu çalışma hava fotoğrafları ve topografik haritaların analizi ile ortaya çıkmıştır. Çalışmanın orijinal yönlerinden birisi ise kentsel alanların jeomorfolojik gösterimine antropojenik yer şekillerini entegre etme çabasıdır.

3.5. Ana Araştırmacıların Analizi

Çalışmaya dâhil edilen 103 makalenin toplam yazar sayısı 260’tır. Bunlardan 214 yazarın 1 makalesi, 37 yazarın 2 makalesi, 5 yazarın 3 makalesi, 2 yazarın 4 makalesi, 1 yazarın 5 makalesi ve 1 yazarın 7 makalesi bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında alandaki en önemli 5 yazar sırasıyla Faccini F, Latocha A, Paliaga G, Tarolli P ve Luino F olarak görülmektedir (Tablo 4).

Antropojenik Jeomorfoloji alanında makale sayısı bakımından birinci sırada Faccini F yer almaktadır. Faccini, 2016’dan bu yana bu alanda makale yayınlamaktadır. Faccini’nin h-indeksi 6, g-indexi 7, toplam alıntı değeri 140’tır. Biblioshiny arayüzü ile ayrıca yazarların zaman içerisindeki üretimleri görselleştirilmiştir (Şekil 6). Şekildeki dairenin boyutu, belge sayısını, rengin gölgesi ise alıntı miktarını temsil etmektedir. Alandaki yazarların belge yayınlama aralıklarının son yıllarda kısaldığı görece istikrarlı üretimlerinin olduğu söylenebilir.

Tablo 4

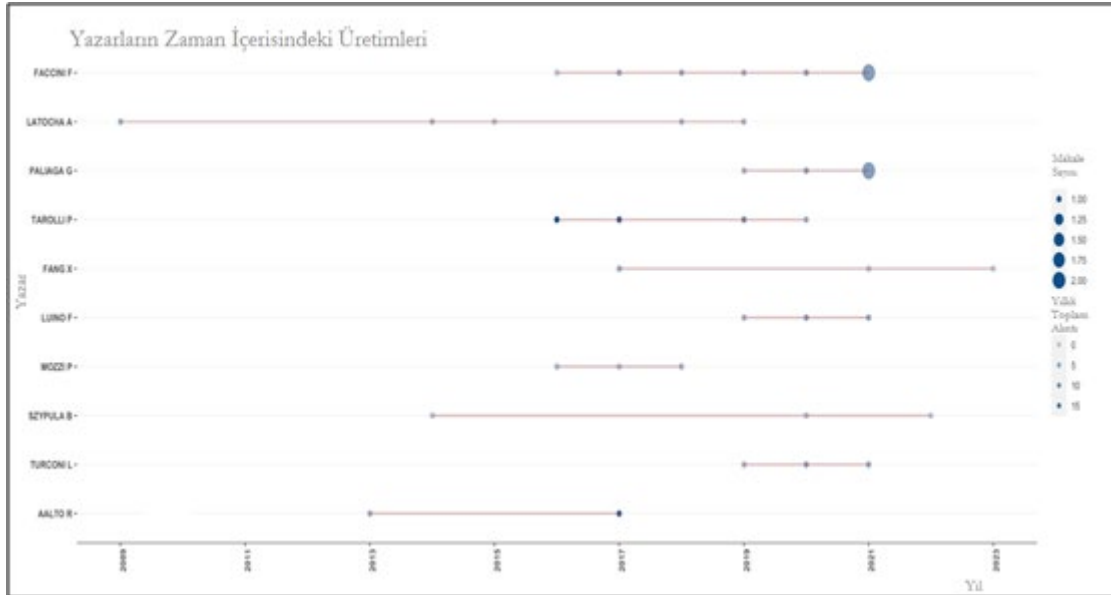
Antropojenik Jeomorfoloji Alanında En Etkili 10 Yazar

Yazar	h_indeksi	g_indeksi	Toplam Alıntı Sayısı	Makale Sayısı	Üretim Yılı Başlangıcı
Faccini F	6	7	140	7	2016

Latocha A	5	5	120	5	2009
Pahaga G	4	4	77	4	2019
Tarollı P	4	4	383	4	2016
Luno F	3	3	66	3	2019
Mozzi P	3	3	39	3	2016
Turconi L	3	3	66	3	2019
Aalto R	2	2	183	2	2013
Brandolini P	2	2	62	2	2017
Brown AG	2	2	183	2	2013

Şekil 6

Antropojenik Jeomorfoloji Alanında Yazarların Zaman İçindeki Üretimleri

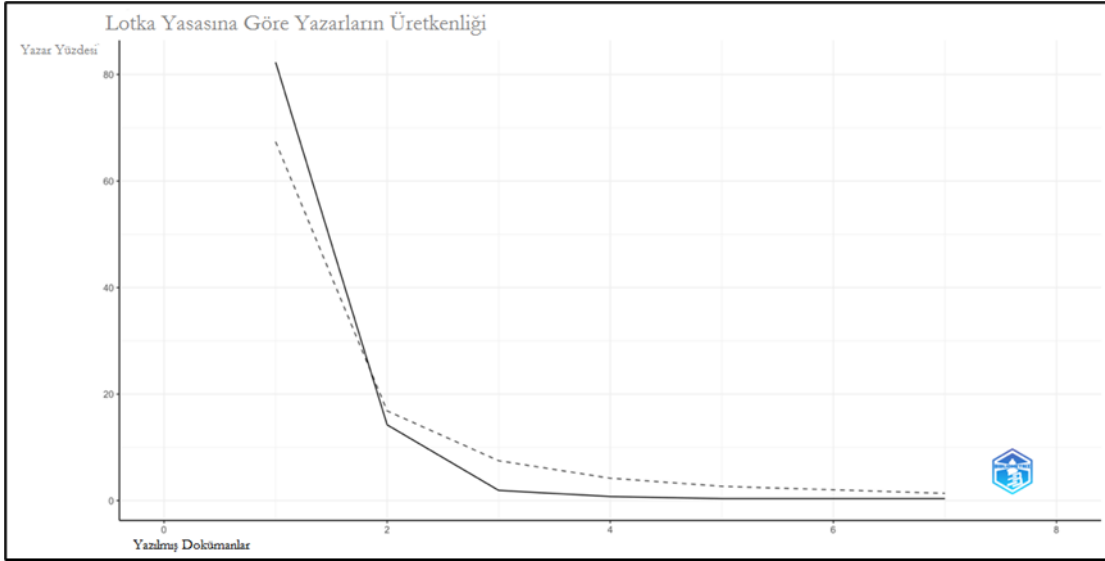

3.6. Lotka Yasası

Lotka yasası, yazarların herhangi bir alanda yayın yapma sıklığını tanımlamaktadır. Bu yasa, belirli bir sayıda yayın üreten yazar sayısının, tek bir yayın üreten yazar sayısına sahip bir oran olduğu, yaklaşık bir ters kare yasasıdır. Herhangi bir alandaki yayınların sayısı arttıkça, o kadar çok yayın üreten yazarların sayısının azaldığını söylemektedir. Grafikteki kesikli çizgi ise Lotka yasasına göre olması gereken grafikdir (Aria & Cuccurullo, 2017). Lotka yasasına göre oluşturulan görsel Antropojenik Jeomorfoloji disiplinine ilişkin önemli ipuçları sağlamaktadır (Şekil 7).

Şekil 7

Lotka Yasası

Antropojenik Jeomorfoloji alanında çalışma yapan yazarların %82,3 ünün 1 yayını, %14,2 sinin 2 yayını, %1,9'unun 3 yayını ve geri kalan araştırmacıların 3 ile 7 arasında çalışmalarının yayınlandığı görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde alan yazının henüz yetersiz olduğu ve geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

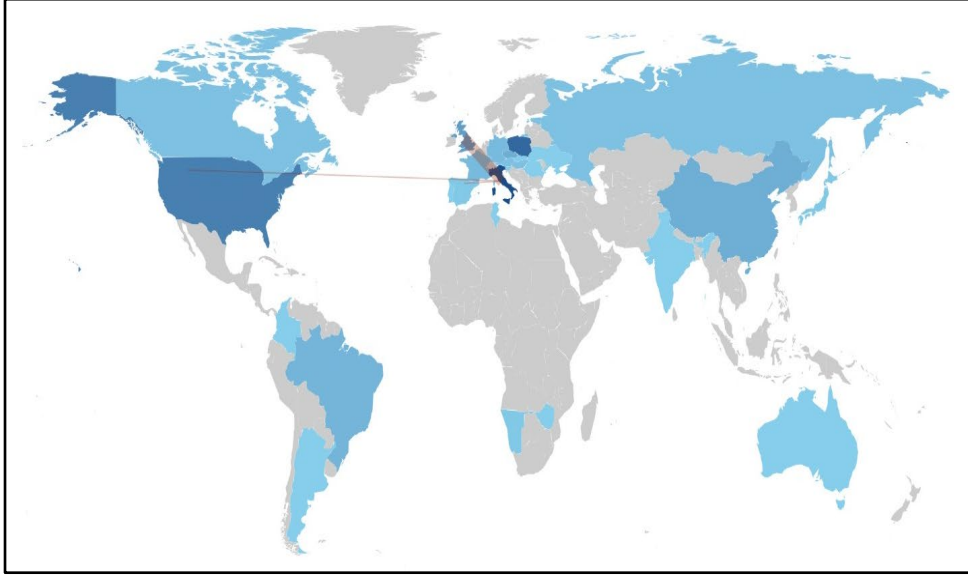
3.7. Başlıca Araştırma Ülkeleri

Biblioshiny arayüzü Antropojenik Jeomorfoloji alanındaki üretimi ülkeler bazında harita olarak sunabilmektedir(Şekil 8). Haritada mavi rengin farklı tonları ve gri renk ile ülkelerin alandaki üretkenlik durumları gösterilmiştir. Haritada mavi rengin tonu artıkça üretkenlik artmakta, gri renk ise araştırma yapılan veri tabanında, taranan herhangi bir makale bulunmadığı anlamına gelmektedir. Antropojenik Jeomorfoloji alanına katkı sunan ülke sayısı 28'dir. Ülkelerin bilimsel üretimleri baz alındığında alana en fazla katkı sunan ilk beş ülke sırasıyla İtalya, Polonya, İngiltere, ABD ve Çin olarak görülmektedir. Buradan hareketle bu alandaki çalışmalarda gelişmiş ülkelerin öncü rol oynadığı söylenebilir. Gelişmiş ülkelerde Antropojenik Jeomorfolojinin gelişiminde bilişim teknolojilerinin önemli bir yeri vardır. Bunlara erişimin görece daha kolay ve ucuz olması bu durumun nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin haritada gri olması ülkemizde bu alanda yapılmış çalışma olmaması ile ilgili değildir. Elbette Antropojenik Jeomorfoloji, antropojenik süreçlere ilişkin önemli çalışmalar (Curebal vd., 2015; Ertek, 2017; Karataş vd., 2019; Kopar vd., 2018; Uncu & Karakoca, 2021; Uzun, 2005; Uzun, 2020, Uzun, 2021a, Uzun, 2021b, Uzun, 2023a, Uzun, 2023b; Yılmaz & Kaya, 2020) yapılmıştır. Ancak WoS veri tabanı içerisinde Türkiye'den taranan makale bulunmamaktadır.

Şekil 8

Antropojenik Jeomorfoloji Alanında Ülkelerin Bilimsel Üretkenliği

3.8. Başlıca Araştırma Ülkelerinin İş birliği Yapısı

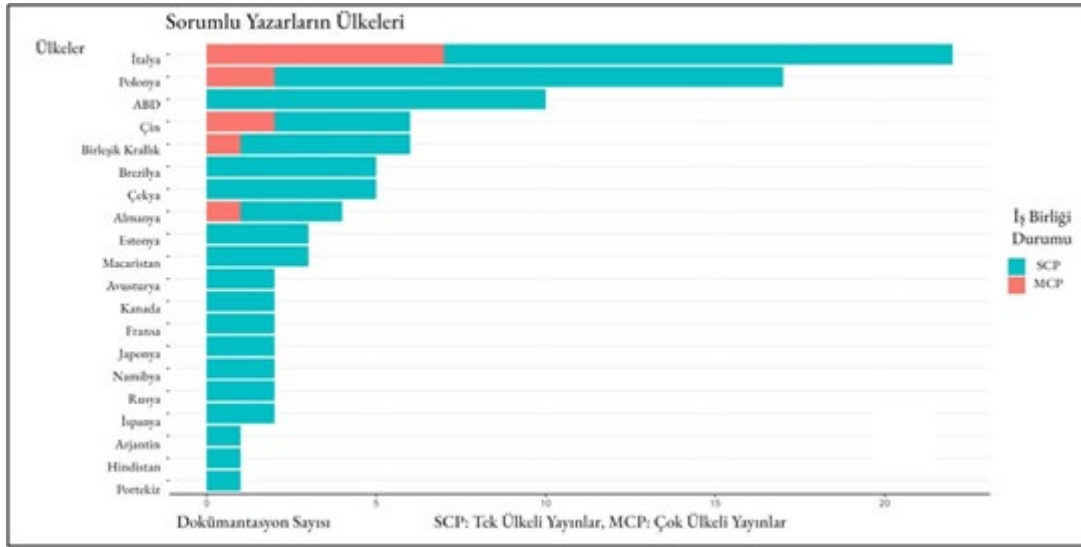
1995-2023 yıl aralığını içeren veri seti içindeki sorumlu yazarların ülkeleri incelediğinde ilk beş sıradaki ülkenin İtalya, Polonya, ABD, Çin ve İngiltere olduğu görülmektedir. Sorumlu yazarların ülkelerinin analizinde, biblioshiny ülkedeki araştırmacıların ürettikleri makaleleri SCP (Tek Ülkeli yayınlar) ve MCP (Çok Ülkeli yayınlar) değeri ile analiz etmeye olanak sağlamaktadır. Ülkenin SCP ve MCP değeri toplandığında ise ilgili ülkenin toplam makale sayısı ortaya çıkmaktadır (Şekil 9).

Buna göre Şekil 9’ da görüldüğü üzere ilk dikkati çeken nokta yazarların uluslararası iş birliği bakımından zayıf olduklarıdır. Nitekim İtalya, Polonya, Çin, İngiltere ve Almanya hariç diğer ülkelerdeki araştırmacıların kendi ülkelerindeki araştırmacılar ile iş birliği içinde oldukları anlaşılmaktadır. En çok makale sayısına sahip İtalya, uluslararası iş birliği anlamında da dikkat çekmektedir. Buna rağmen ülke içi iş birliği ile yapılan makalelerin sayısı uluslararası iş birliği ile yapılan makalelerin sayısından fazladır.

Şekil 9

Anatropojenik Jeomorfoloji Alanında Sorumlu Yazarların Ülkeleri ve Makale Sayıları

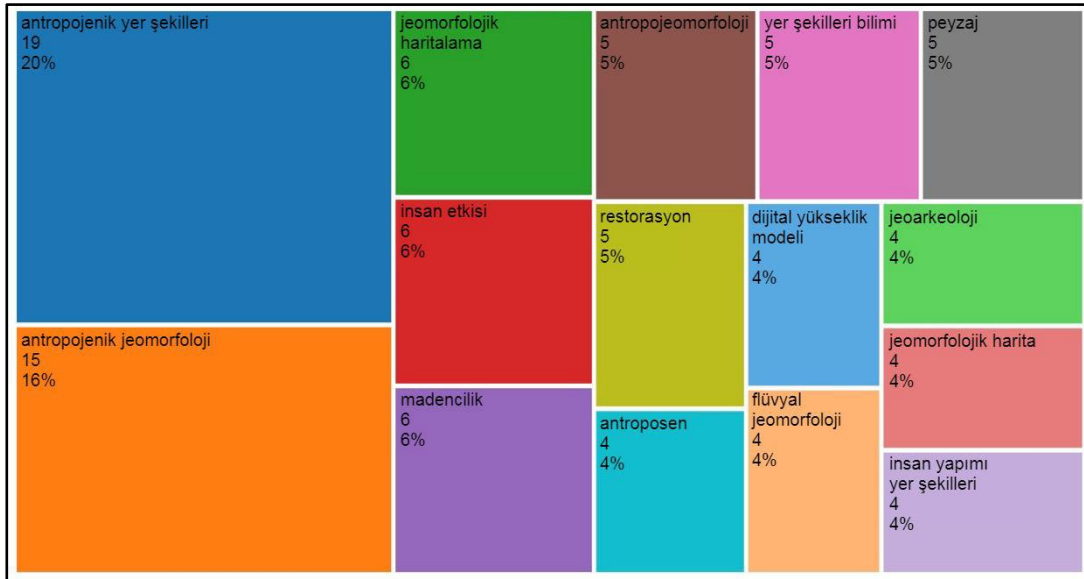
3.9 Anahtar Kelimeler

Yazar anahtar kelimeleri veri tabanlarında ve arama motorlarında makalelere ulaşmak için pratik bir araçtır. Bu nedenle anahtar kelimeler, yazarlar tarafından dikkatle seçilir ve araştırmanın içeriğine ilişkin önemli ipuçları sunar. Araştırma eğilimleri, araştırma boşlukları, ilgi çekici araştırma alanları anahtar kelimeler aracılığıyla belirlenebilir (Baiyegunhi et al., 2022).

Biblioshiny bir çeşit veri madenciliği ve istatistiksel analiz ile veri seti içerisindeki makalelerdeki en sık ortaya çıkan yazar anahtar kelimelerini gösterebilmektedir. En sık kullanılan kelimeleri, ilgili kelimelerin tüm kelimeler içinde kapladığı yüzdelik dilim ile sunduğu görsele “kelime ağacı haritası” adı verilmektedir. Bu analiz yazarların en sık kullandığı 15 kelime ile gerçekleştirilmiştir (Şekil 10).

Şekil 10

Kelime ağacı (Yazar Anahtar Kelimelerine Göre)

Analizde, antropojenik yer şekilleri (%20), Antropojenik Jeomorfoloji (%15), Jeomorfolojik haritalama (%6), insan etkisi (%6), madencilik (%6) öne çıkan ilk 5 kelimedir. Buna göre araştırmacıların odak noktasında insan faaliyetleri ile ortaya çıkan yer şekilleri vardır. Araştırmacıların bu yer şekillerini tanımlamak için “man-made landforms” ifadesini kullanmakla birlikte daha çok “anthropogenic landforms” tanımlamasını tercih ettikleri görülmektedir. Çok sık kullanılan jeomorfolojik harita ve haritalama kelimeleri ise araştırmacıların bu yer şekillerini jeomorfolojik haritalara entegre etme çabası içinde oldukları şeklinde değerlendirilebilir. Ayrıca insan faaliyetlerinin en yoğun olduğu sahalarda başta gelen kentsel alanlar, peyzajda belirgin ve derin izler bırakan madencilik faaliyetleri, insan faaliyetlerine bağlı olarak flüvyal süreçlerde ortaya çıkan değişimlerin ve geçmişteki insan faaliyetleri ile ortaya çıkan yer şekillerinin kapsamlı bir şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır. Araştırmacıların ayrıca doğal ve antropojenik peyzajın analizi ile bu sahalarda restorasyonu konusuna da eğildikleri çıkarımında bulunulabilir.

Anahtar kelime görselleştirme araçlarından bir diğeri kelime bulutudur. Kelime bulutu, saf metin özetleme olarak nitelendirilebilecek basit ama güçlü bir görselleştirme aracıdır. Ancak metin içindeki kelimeleri izole bir şekilde sunduğundan kelimeler arasındaki ilişkileri bağlayamaz (Heimerl et al., 2014). Kelime bulutu analizi ile yayınların başlık, anahtar kelime, özet bölümlerinden seçim yaparak seçim yapılan alanda sık kullanılan kelimeleri metin madenciliği ile analiz etmek mümkün olabilmektedir. Seçim sonucu ortaya çıkan görselde en sık tekrar edilen kelimeler merkeze yaklaşık büyük boyutlarda sunulmaktadır. Kelimenin merkezden uzaklaşması ve boyutunun küçülmesi diğer kelimelere göre daha az kullanıldığı anlamına gelmektedir.

Biblioshiny, bu analizi unigrams, bigrams ve trigrams şeklinde gerçekleştirmeye ve kelime sayısını da belirlemeye olanak sağlamaktadır. Anahtar kelimelerin makaledeki ana temayı özlü bir şekilde yansıtan üst düzey bir özetleme biçimi (Xie et al., 2020) olduğu ilkesinden hareketle Antropojenik Jeomorfoloji disiplindeki araştırma eğilimini daha ayrıntılı olarak ortaya çıkarmak için bu kez makalelerin “özet” kısımları seçilmiş ve “trigrams” olarak 15 kelime ile sınırlandırılarak kelime bulutu oluşturulmuştur (Şekil 11).

Şekil 11

Kelime Bulutu (Özete Göre-Trigram)

Makalelerin özetlerinde öne çıkan kelime dijital yükseklik modelidir (DEM). “Elevation model dem”, “dem visualisation techniques”, “airborne laser scanning”, “canny edge detector”, “object-based image analysis”, “digital relief models” kelimelerinin tümü UA teknolojileri ile ilişkili kelimelerdir. *Uzaktan algılama, Dünya yüzeyinden yansıyan veya yayılan, elektromanyetik spektrumun bir veya daha fazla bölgesindeki elektromanyetik radyasyonu kullanarak, üstten perspektiften elde edilen görüntüleri kullanarak, Dünyanın kara ve su yüzeyleri hakkında bilgi elde etme uygulamasıdır* (Campbell & Wynne, 2011, p. 6). UA ile yer şekillerinin konumu, dağılımı, yüzey yüksekliği ile ilgili bilgi edinilebilir (Smith & Pain, 2009). Muhtemelen DEM formundaki yükseklik verileri UA ile üretilen en yaygın verileridir (Schumann et al., 2015). Buradan da anlaşılacağı üzere Antropojenik Jeomorfoloji çalışmalarında bu teknolojiler ön plana çıkmaktadır. Yüksek çözünürlüklü topografik verilerin, antropojenik yer şekillerinin tanımlanması ve antropojenik süreçlerin anlaşılmasında sağladığı kolaylıklar nedeniyle araştırmacılar bu teknolojilere yönelmişlerdir. Kelime bulutunda öne çıkan kelimelerden biri olan “Geographic Information System (GIS)” Antropojenik Jeomorfoloji çalışmalarının UA ve CBS teknolojilerinin bir kombinasyonu şeklinde gelişimini sürdürdüğü şeklinde değerlendirilebilir.

3.10 Antropojenik Jeomorfoloji Alanındaki Dergiler

1995-2023 yılları arasında 56 farklı dergide Antropojenik Jeomorfoloji alanında makale yayınlanmıştır. Bu dergiler içinde en etkili on dergi tablo olarak görselleştirilmiştir (Tablo 5). 1989'dan beri yayın yapan, alanın en saygın dergilerinden biri olan *Geomorphology* dergisi yayınladığı 14 makale ile ilk sırada yer almaktadır. Bu dergi aynı zamanda h ve g indeksi en yüksek dergidir. Journal of Maps ise yayın sayısı bakımından ikinci sıradadır. Taylor & Francis tarafından online olarak yayınlanan dergi alanın etkili dergilerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Yalnızca iki makale yayınlamasına rağmen alıntılanma sayısı bakımından ikinci sıradaki Earth Surface Processes And Landforms ise Jeomorfoloji alanında 1976'dan bu yana yayın yapan en saygın dergilerden birisidir (Goudie et al., 2022).

Tablo 5

Antropojenik Jeomorfoloji Alanında En Etkili On Dergi

Dergiler	h_index	g_index	Top. alıntı	Makale sayısı	Makale yayın başlangıcı
Geomorphology	12	14	503	14	2009
Journal Of Maps	5	8	98	8	2011
Isprs International Journal Of Geo-Information	3	3	48	3	2017
Quaestiones Geographicae	3	3	67	3	2011
Acta Montanistica Slovaca	2	2	13	2	2008
Earth Surface Processes And Landforms	2	2	183	2	2013
Environment And Planning A-Economy And Space	2	2	71	2	2009
Environmental \& Socio-Economic Studies	2	2	7	2	2013
Geografia Fısıca E Dinamica Quaternaria	2	2	35	2	2010
Geoheritage	2	3	51	3	2013

4. Sonuç ve Tartışma

Bibliyometri; bugün kütüphanecilik alanının dışına çıkmış, bilimsel alanların çoğuna yayılmış gerçek anlamda disiplinler arası araştırma alanlarından birisidir (Glanzel, 2003). Bibliyometrinin Jeomorfoloji, disiplinindeki kullanımı ise görece başlangıç aşamasındadır. Bu araştırmada gerçekleştirilen bibliometrik analiz yoluyla, Antropojenik Jeomorfoloji alanındaki bilimsel üretime genel bir bakış sunulmuştur. WoS veri tabanında indekslenen 1995-2023 yılları arasında yayınlanmış 103 makale üzerinden gerçekleştirilen araştırmanın en önemli bulgusu, 2010'dan bu yana bu alanda bilimsel üretimde dikkate değer bir artış olduğudur. Bibliometrik analiz sonuçlarına göre Antropojenik Jeomorfoloji disiplini şu özellikleri göstermektedir:

- Disiplin 2000'li yılların başında ortaya atılan Antroposen kavramı ve daha sonraki yıllarda artarak devam eden tartışmalarla eş zamanlı olarak gelişmektedir. 2010 yılına kadar olan dönem Antropojenik Jeomorfoloji açısından düşük üretimli bir dönemdir. 2010 yılından sonra ise disiplinin bir gelişme dönemine girdiğini söylemek mümkündür. Nitekim makalelerin %90'ı bu dönemde yayınlanmıştır. Ancak mevcut literatürün incelenmesi sonucu alan yazının geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.
- Disipline kavramsal ve metodolojik açıdan önemli katkılar sunan, adeta çığır açan araştırmalar Nir (1983), Szabo (2010), Hooke (1994), Hooke (2000), Hooke ve Martin-Duque (2012) tarafından yapılmıştır. Bu araştırmacıların belirtilen yayınları, alanın klasikleri olarak değerlendirilebilir. Faccini F yayın sayısı bakımından ilk sırada yer alırken, Tarolli P' en çok atıf alan yazardır. Alanın öne çıkan dergisi ise *Geomorphology* dergisidir.
- Alana öncülük eden ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğu görülmektedir. Antropojenik Jeomorfolojinin gelişiminde teknolojideki ilerlemelerin rolü büyüktür. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerdeki araştırmacıların yeni teknolojilere erişimlerinin daha kolay olmasının bu durum üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber bir bilim alanının gelişiminde son derece önemli olan uluslararası iş birliğinin Antropojenik Jeomorfoloji

alanında oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Uluslararası iş birliği anlamında öne çıkan ülkeler İtalya, Polonya ve Çin'dir. Bu nedenle bu alanda çalışmak isteyen araştırmacıların öncelikle bu ülkelerdeki akademisyenlerin yayınlarını takip etmeleri faydalı olacaktır.

- Kelime ağacı analizi antropojenik yer şekilleri ve bu şekilleri haritalama konusu ile madencilik sahalarının araştırmacılar tarafından çalışılabilecek konular arasında öne çıktığını göstermektedir. Kelime bulutunda öne çıkan UA teknolojileri ve CBS ise araştırmacıların bu alandaki teknolojik gelişmeleri önemli ölçüde çalışmalarında kullandıklarına işaret etmektedir. Ayrıca mevcut literatüre dayanarak insan faaliyetlerinin en yoğun olduğu sahaların başında gelen kentsel alanların Antropojenik Jeomorfoloji araştırmalarının odağı olacağı öngörülmektedir.
- Araştırma Antropojenik Jeomorfoloji alanında araştırma yapmak isteyen araştırmacılar tarafından uygun yayın stratejisi ve iş birliği organizasyonlarını belirlemede kullanılabilir. Bu iş birliğinin uluslararası olmakla birlikte disiplinler arası olacak şekilde genişletilmesi disiplinin daha sağlam bir zeminde gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma WoS veri tabanı ile sınırlı olup ve diğer veri tabanları (örneğin Scopus) araştırmaya dâhil edilmemiştir. Belge türü olarak yalnızca İngilizce dilinde yayınlanmış makaleler üzerinden araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda gelecekte yapılacak araştırmaların diğer veri tabanlarını ve belge türlerini (kitap, konferans bildirileri, kitap bölümleri vb.) içerecek şekilde genişletilip diğer diller de dâhil edilerek farklı bibliometrik analiz araçları ile gerçekleştirilmesi faydalı olacaktır. Son olarak bibliometrik analizler zengin tablo ve görsellerle niceliksel veri sağlayabilmektedir. Ancak yorumların araştırmacıların alana ilişkin bilgileri ile sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Aguilar, R. G., Owens, R. & Giardino, J. R. (2020). The expanding role of anthropogeomorphology in critical zone studies in the Anthropocene. *Geomorphology*, (366), 107165.
- Aria, M. & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Aslan, A. (2018). Sistemantik derleme ve meta-analizi. *Acta Medica Alanya*, (2), 62-63.
- Baiyegunhi, T. L., Baiyegunhi, C. & Pharoe, B. K. (2022). Global research trends on shale gas from 2010–2020 using a bibliometric approach. *Sustainability*, 14(6), 3461. <https://doi.org/https://doi.org/10.3390/su14063461>
- Brandolini, P., Mandarino, A., Paliaga, G. & Faccini, F. (2021). Anthropogenic landforms in an urbanized alluvial-coastal plain (Rapallo city, Italy). *Journal of Maps*, 17(4), 86-97. <https://doi.org/https://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/17445647.2020.1793818>
- Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of “bibliometrics”. *Scientometrics*, 12, 373-379.
- Campbell, J. B. & Wynne, R. H. (2011). *Introduction to remote sensing* (5 ed.). Guilford press.
- Cao, W., Sofia, G. & Tarolli, P. (2020). Geomorphometric characterisation of natural and anthropogenic land covers. *Progress in Earth and Planetary Science*, 7, 1-17. <https://doi.org/10.1186/s40645-019-0314-x>
- Church, M. (2010). The trajectory of geomorphology. *Progress in Physical Geography*, 34(3), 265-286.
- Cole, I., Paterson, D., Ganther, W., Neufeld, A., Hinton, B., McAdam, G., McGeachie, M., Jeffery, R., Chotimongkol, L. & Bhamornsut, C. (2003). Holistic model for atmospheric corrosion: Part 3-Effect of natural and man made landforms on deposition of marine salts in Australia and south-east Asia. *Corrosion Engineering, Science and Technology*, 38(4), 267-274.

- Curebal, I., Efe, R., Soykan, A. & Sonmez, S. (2015). Impacts of anthropogenic factors on land degradation during the Anthropocene in Turkey. *Journal of Environmental Biology*, 36(1), 51.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dorn, R. I. (2002). Analysis of geomorphology citations in the last quarter of the 20th century. *Earth Surface Processes and Landforms*, 27(6), 667-672.
- Ellegaard, O. (2018). The application of bibliometric analysis: Disciplinary and user aspects. *Scientometrics*, 116(1), 181-202. <https://doi.org/10.1007/s11192-018-2765-z>
- Ellegaard, O. & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105(3), 1809-1831. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z>
- Ertek, T. A. (2017). Antropojenik jeomorfoloji: Konusu, kökeni ve amacı. *Türk Coğrafya Dergisi*, (69), 69-79.
- Glanzel, W. (2003). *Bibliometrics as a research field a course on theory and application of bibliometric indicators*. Magyar Tudományos Akadémia, Kutatásszervezési Intézet.
- Gorraiz, J., Gumpenberger, C. & Glade, T. (2016). On the bibliometric coordinates of four different research fields in Geography. *Scientometrics*, (107), 873-897.
- Goudie, A. & Viles, H. (2010). *Landscapes and geomorphology: A very short introduction*. Oup Oxford. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199565573.001.0001>
- Goudie, A. S., Burt, T. P. & Viles, H. A. (2022). The global transformation of geomorphology. *Memoirs*, (58), 1-17. <https://doi.org/10.1144/m58-2021-37>.
- Goudie, A. S. & Viles, H. A. (2016). *Geomorphology in the anthropocene*. Cambridge University Press.
- Gutierrez, M. (2012). *Geomorphology*. CRC Press.
- Haff, P. (2002). Neogeomorphology. *Eos, Transactions American Geophysical Union*, 83(29), 310-317.
- Heimerl, F., Lohmann, S., Lange, S. & Ertl, T. (2014). *Word cloud explorer: Text analytics based on word clouds* [Conference presentation]. 47th Hawaii International Conference on System Sciences, Waikoloa, HI, USA.
- Herrera-Franco, G., Montalván-Burbano, N., Carrión-Mero, P., Apolo-Masache, B. & Jaya-Montalvo, M. (2020). Research trends in geotourism: A bibliometric analysis using the scopus database. *Geosciences*, 10(10), 379.
- Hogg, C.S. (2010). *Filtered tailings in Western Australian iron ore projects — comparison of filtered tailings with other tailings disposal methods*. In R Jewell & AB Fourie (Eds.), *Mine Waste 2010: Proceedings of the first international seminar on the reduction of risk in the management of tailings and mine waste* (pp. 463-472). Australian Centre for Geomechanics, Perth. https://doi.org/10.36487/ACG_rep/1008_38_Hogg
- Hood, W. W. & Wilson, C. S. (2001). The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics. *Scientometrics*, (52), 291-314.
- Hooke, R. L. (1994). On the efficacy of humans as geomorphic agents [Article]. *GSA Today*, 4(9), 217-225. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-0028553558&partnerID=40&md5=e0ac2a6dd8e7ed1f32df91dba5171fcf>
- Hooke, R. L. (2000). On the history of humans as geomorphic agents. *Geology*, 28(9), 843-846.
- Hooke, R. L. & Martín-Duque, J. F. (2012). Land transformation by humans: A review. *GSA Today*, 12(12), 4-10.
- Huggett, R. & Shuttleworth, E. (2022). *Fundamentals of geomorphology*. Routledge.

Kurucu Sipahi, S. (2024). Antropojenik jeomorfolojinin yükselişini niceliklendirme: bibliometrik bir analiz, *Mavi Atlas*, 12(1), 232-253.

- Kahraman, M. (2022). İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi'nin bibliyometrik analizi. *Coğrafya Dergisi*, (44), 207-218.
- Karagel, H. (2020). Türkiye'de coğrafyacıların sağlık coğrafyası çalışmaları üzerine bibliyotektik bir analiz. *Turkish Studies-Social Sciences*, 15(8), 3585-3610.
- Karatas, A., Belge, R., Duman, E., Aalijahan, M., Duman, C., Abdullah, A. (2019). *Kocaeli Platosu'nun Karadeniz kıyılarında antroposen*. İçinde B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova & E. Elbasi (Eds.), 1st Istanbul international geography congress proceedings book (s. 346-355). Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.035>
- Kopar, İ., Çelik, M. A. & Bayram, H. (2018). Kapadokya volkanik provensindeki volkan rölyefinin Antropojenik degradasyonu üzerine bir analiz. *Türk Coğrafya Dergisi*, (71), 37-46.
- Linnenluecke, M. K., Marrone, M. & Singh, A. K. (2020). Conducting systematic literature reviews and bibliometric analyses. *Australian Journal of Management*, 45(2), 175-194. <https://doi.org/10.1177/0312896219877678>
- Liu, Z., Zhou, S., Yu, H., Zhang, W., Guo, F., Chen, X. & Guo, J. (2022). Quantitative analysis of tectonic geomorphology research based on web of science from 1981 to 2021. *Remote Sensing*, 14(20), 5227.
- Lóránt, D. (2012). *Introduction to anthropogenic geomorphology*. In Piacentini, T & Miccadei, E (Eds), *Studies on enviromental and applied geomorphology* (pp.267-280). IntechOpen. <https://www.intechopen.com/books/1015>
- Marta Marsilio, M., Cappellaro, G. & Cuccurullo, C. (2011). The Intellectual Structure of Research into Pps. *Public Management Review*, 13(6), 763-782.
- Merigó, J. M., Mulet-Forteza, C., Valencia, C. & Lew, A. A. (2019). Twenty years of Tourism Geographies: A bibliometric overview. *Tourism Geographies*, 21(5), 881-910.
- Mokhnacheva, Y. V. & Tsvetkova, V. A. (2020). Development of bibliometrics as a scientific field. *Scientific and Technical Information Processing*, 47(3), 158-163. <https://doi.org/10.3103/s014768822003003x>
- Nir, D. (1983). *Man, a geomorphological agent: An introduction to anthropic geomorphology*. Springer Science & Business Media.
- Noorjima, A. W., Mohd, K., Mohd, E. T., Hafizan, J., Muhammad, H., Frankie, M. A., Adiana, G., Abdul, R. H., Hanif, A. & Khairul, N. M. (2019). Sedimentation and water quality deterioration problems at Terengganu River Basin, Terengganu, Malaysia. *Desalination and Water Treatment*, 149, 228-241.
- Pitty, A. F. (2020). *Introduction to geomorphology*. Routledge.
- Schumann, G. J.-P., Bates, P. D., Neal, J. C. & Andreadis, K. M. (2015). Measuring and mapping flood processes. In Shroder, J.F, Paron, P. & Baldassarre, G.D. (Eds), *Hydrometeorological hazards, risks and disasters* (pp. 35-64). Elsevier.
- Sengupta, I. N. (1992). Bibliometrics, informetrics, scientometrics and librametrics - an overview. *Libri*, 42(2), 75-98. <https://doi.org/DOI 10.1515/libr.1992.42.2.75>
- Smith, M. & Pain, C. (2009). Applications of remote sensing in geomorphology. *Progress in Physical Geography*, 33(4), 568-582.
- Szabó, J. (2010). Anthropogenic Geomorphology: Subject and System. In Szabó, J., Dávid, L. & Lóczy, D. (Eds.) *Anthropogenic Geomorphology* (pp.3 - 10) Springer. https://doi.org/10.1007/978-90-481-3058-0_1
- Tarolli, P. (2014). High-resolution topography for understanding Earth surface processes: Opportunities and challenges. *Geomorphology*, 216, 295-312.

- Tarolli, P. & Sofia, G. (2016). Human topographic signatures and derived geomorphic processes across landscapes. *Geomorphology*, 255, 140-161.
- Uncu, L. & Karakoca, E. (2021). Antropo-Jeomorfolojik bir yaklaşımla Bilecik (merkez ilçe) taş ocaklarının mekânsal ve zamansal değişimi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (77), 119-130.
- Uzun, A. (2005). Samsun ili kıyılarında antropojenik değişimler. İçinde Tüysüz, O. & Erturaç M. K. (Eds.), *TURQUA Türkiye Kuvaterner Sempozyumu V Bildiriler Kitabı* (ss. 183 – 190). İTÜ/Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü.
- Uzun, M. (2020). Dilderesi Havzası'nda (Gebze-Dilovası) antropojenik jeomorfoloji: Değişimler, boyutları ve etkileri. *International Journal of Geography and Geography Education*, (41), 319-345. <https://doi.org/10.32003/igge.623378>
- Uzun, S. M. (2020). Antropojenik Jeomorfoloji kapsamında rölyefin değişim analizi: Ataşehir (İstanbul) örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 18(1), 57-84.
- Uzun, S. M. (2021a). Antropojenik kaynaklı Jeomorfolojik değişimlerin oluşmasındaki faktörlerin coğrafi analizi: Maltepe İlçesi (İstanbul) örneği. *Öneri Dergisi*, 16(56), 389-418.
- Uzun, S. M. (2021b). İzmit Körfezi kıyılarında insan kaynaklı jeomorfolojik değişimler ve süreçler. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, (7), 61-81.
- Uzun, S. M. (2023a). Antropojenik jeomorfoloji yaklaşımı ile Marmara Adası'nda mermer ocaklarından kaynaklı değişimlerin analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 28(50), 75-87.
- Uzun, S. M. (2023b). Riva (İstanbul) kıyılarında doğal ve antropojenik etkenlerle değişen kıyı çizgisinin DSAS aracı ile analizi. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, (11), 95-113.
- Wang, J. & Liu, Z. (2014). A bibliometric analysis on rural studies in human geography and related disciplines. *Scientometrics*, 101, 39-59.
- Xiang, J., Li, S., Xiao, K., Chen, J., Sofia, G. & Tarolli, P. (2019). Quantitative analysis of anthropogenic morphologies based on multi-temporal high-resolution topography. *Remote Sensing*, 11(12), 1493.
- Xie, H., Zhang, Y., Wu, Z. & Lv, T. (2020). A Bibliometric analysis on land degradation: Current status, development, and future directions. *Land*, 9(1), 28.
- Yang, S., Yuan, Q. & Dong, J. (2020). Are scientometrics, informetrics, and bibliometrics different?. *Data Science and Informetrics*, 1(01), 50.
- Yılmaz, C. & Kaya, M. (2020). Şehir Coğrafyası ve afet yönetimi bağlamında Samsun-Atakum sel ve taşkınları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 31-46.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490.
- Zupic, I. & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational research methods*, 18(3), 429-472.

Dilek YALÇIN

Arş. Gör. | Res. Asst.

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gümüşhane University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Gümüşhane-TURKIYE

ORCID: 0000-0002-0793-5437
dilek29yalcin@gmail.com

Dervişin Şehri: *Tuhfetü'l-Letâif*'te Nefsin Kaleleri

Öz

Klasik edebiyatta hikâye türündeki eserler, manzum ve mensur şekillerde kaleme alınmıştır. Kur'an kıssaları, din büyüklerinin mücadeleleri, peygamber ve evliya menkıbeleri gibi dinî konular; sosyal hayata dayanan yerli konular; tasavvufî konular; aşk ve kahramanlık bu hikâyelerin temel konularını teşkil etmektedir. Bunlar içinde tasavvuf konulu hikâyelerde metaforlar aracılığı tahkiye söz konusudur. Zira tasavvufta seyr ü sülûk, metaforlarla anlatılmaya elverişli bir ameliyedir. Bundan dolayı nefis terbiyesini metaforlarla anlatmak, tasavvuf edebiyatının geleneğidir. Çerçeve hikâyesi aşk olan *Tuhfetü'l-Letâif*'in içinde seyr ü sülûkün metaforlarla tahkiye edildiği kısa bir hikâye mevcuttur.

Tuhfetü'l-Letâif, Ali bin Nakîb Hamza tarafından kaleme alınmış, iç içe geçmiş kısa hikâyelerden oluşan mensur bir hikâye örneğidir. Hikâyedeki ana olay, iki kahramanlı aşk mesnevilerinin kurgusuna dayanır. Hikâye; âşık olma, ayrılma ve tekrar kavuşma olay örgüsüne bağlı olarak ilerler. Başkîşi Şâh Râmin'in sevgilisi Mâh Pervîn'i bulmak için ortaya koyduğu mücadele ve başından geçen olaylar, hikâyede farklı farklı kurgular içinde tahkiye edilir. *Tuhfetü'l-Letâif*'in 128b-155a varakları arasındaki olay örgüsü ise sembolik bir seyr ü sülûk hikâyesidir. Başkîşi Şâh Ramin'in sevgilisi Mâh Pervîn'i ararken yolda rastladığı kale, Şâh Râmin'in seyr ü sülûkte derunî tekamülüne vesile olan mekândır. Hikâyede seyr ü sülûk, Şedîd tarafından yaptırılan bu kale ile sembolize edilmiştir. Seyr ü sülûkün zorlukları, gereklilikleri ve teamülleri; hikâyede kişiler, mekânlar ve hayvanlar üzerinden çeşitli metaforlarla tahkiye edilmiştir. Çalışmamızda *Tuhfetü'l-Letâif*'in 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâyede seyr ü sülûkün kale şehri, bitki, hayvan ve maden metaforlarından istifade edilerek nasıl tahkiye edildiği; seyr ü sülûk ilerleyişinin kılavuzları olan mürşid, Hızır ve Kur'an'ın hikâyede nasıl sembolize edildiği üzerinde durulacaktır. Ayrıca hikâyenin kaynağını teşkil eden Şedîd, Şeddâd ve İrem bağı; nefis terbiyesi bağlamında ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Seyr ü sülûk, Kale sembolizmi, *Tuhfetü'l-Letâif*.

City of the Dervish: Castles of the Human Soul in *Tuhfetü'l-Letâif*

Abstract

In classical literature, works in the story genre were written in verse and prose forms. Religious subjects such as Qur'anic parables, the struggles of religious figures, the stories of prophets and saints, local subjects based on social life, mystical subjects, love and heroism constitute the main subjects of these stories. Among these, stories on Sufism are narrated through metaphors. Indeed, in Sufism, spiritual journey is a process well-suited for metaphors. Therefore, it is a tradition of Sufi literature to describe the discipline of the soul through metaphors. Within the frame story centered around love in *Tuhfetü'l-Letâif*, there exists a short story where the process of spiritual journey is narrated through metaphors.

Tuhfetü'l-Letâif is an example of a prose story written by Ali bin Naqîb Hamza, consisting of intertwined short stories. The main plot of the story is based on the structure of two heroic love masnavis. The story progresses around the themes of falling in love, separation, and reunion. The protagonist Shâh Râmin's struggle to find his beloved Mâh Pervîn and the events he goes through are narrated in different fictions in the story. The plot between pages 128b-155a of *Tuhfetü'l-Letâif* is a symbolic tale of spiritual journey. The castle encountered by the protagonist Şâh Ramin on his quest for his beloved Mâh Pervîn symbolizes the inner evolution in his spiritual journey. In the story, the journey is symbolized by this castle built by Şedîd. The difficulties, requirements and customs of the pilgrimage are depicted through various metaphors in the story through people, places and animals. In this study, we will focus on how the short story of *Tuhfetü'l-Letâif*, which is written in the 128b-155a varas of *Tuhfetü'l-Letâif*, narrates the progress of seyr al-suluk by using the metaphors of the castle city, plants, animals and mines, and how the guides of the progress of seyr al-suluk, namely Murshid, Khidr and the *Qur'an*, are symbolized in the story. Additionally, the story's source, Şedîd, Şeddâd, and the Garden of Irem will be discussed and evaluated in the context of self-discipline.

Keywords: Spiritual journey, Castle symbolism, *Tuhfetü'l-Letâif*.

Giriş

“Ey âdem bu dünyâya aldanma sen
Uyup nefs dileğine yeldenme sen” (v.140b)
(Tılfarlıoğlu, 2017)¹

Klasik edebiyatımızda çeşitli konular hikâye türünde kaleme alınmıştır. Hikâye, “Nakletme, bir vak’a ve sergüzeşt sırasıyla anlatma, rivayet, hakikî ya da uydurma ve ekseriya hisse kapmaya mahsus sergüzeşt ve vukuât, kıssa, mesel, roman” (Şemsettin Sami, 2008, s. 554) manasına gelen edebî bir türdür. Hikâye ile ilgili edebiyatımızda çeşitli adlandırmalar mevcuttur. Kıssa, sîre, sîret, megâzî, semîr, mesel, makâme, hurâfe ve ustûre, latîfe, nâdire ve tarih; hikâyenin Arapça manasının eş ve yakın anlamlarını ihtiva eden terimlerdir (Yağcı, 2002, s. 2-3). İsmail Çetışli ise hikâyenin adlandırılmasında tarih, destan, kıssa, masal, mesel, menkibe, rivayet, lâtife, fıkra, hurafe, roman, öykü, anlatı, benzetme kelimelerinin kullanıldığını ifade etmektedir (Çetışli, 2004, s.16).

Edebiyatımızda muhtelif şekillerde adlandırılan hikâye türünde kaleme alınan ilk eserler, dinî içeriklidir. Bu hikâyelerin temel kaynağı; Kur’ân kıssaları, peygamberlerin ve velilerin yaşadığı olaylar, din büyüklerinin kişilikleri ve yiğitlikleridir. İlk manzum hikâye örneklerinin Yusuf Kıssası’na, bunun dışındaki hikâyelerin din büyüklerinin kahramanlıklarına, peygamberlerin çeşitli olaylarda gösterdikleri mucizelere dayandığı görülmektedir. Battal-nâme, Danişmend-nâme ve Hamza-nâme’ler ise ilk mensur hikâye örnekleri sayılmaktadır (Levend, 1967, s.71). Agah Sırrı Levend, Divan edebiyatında kaleme alınan hikâyeleri *konuları kutsal kitaplardan, Arap ve Fars edebiyatlarından alınmış hikâyeler* ve *konuları ulusal hayatımızdan alınmış yerli hikâyeler* şeklinde tasnif etmektedir (Levend, 1967, s. 72-73). Konularına göre ise hikâyeleri *aşk hikâyeleri, kabramanları tarihten alınmış hikâyeler, temsili hikâyeler, tasavvufî hikâyeler, serüven hikâyeleri, sergüzeştname ve hasbıhal yollu hikâyeler* başlıkları altında değerlendirmektedir (Levend, 1967, s.73).

Makalemizin konusunu teşkil eden *Tuhfetü'l-Letâif*, hikâye türünde kaleme alınmış bir mensur hikâyedir. “Ali bin Nakîb Hamza’nın bilinen tek eseri olan ‘Tuhfetü’l-Letâif’ Kanada’nın Toronto Şehrinde bulunan Aga Khan Müzesi’nin yazma eserler bölümünde ‘Demirbaş No: - AKM00280’ ile kayıtlıdır ve tek nüshadır” (Tılfarlıoğlu, 2022, s. 219). Letâif; lâtife kelimesinin çoğuludur. Lâtife; “güldürü niteliği olan kısa hikâye; fıkra” demektir (Çağbayır, 2007, s. 3630). “Nükteli, güldürücü, aynı zamanda düşündürücü, ibret verici olayların anlatıldığı, kısa öz hikâyeler” şeklinde de tanımlanmaktadır (Kavruk, 1998, s. 149). Ayrıca lâtifenin “son derecede ince mâna ifade eden, kelimelerle açıkça anlatılmayan, işaret yoluyla ehline söylenebilen, tadılarak ve yaşanılarak öğrenilen bilgiler” (Kâşânî, s.83, akt. Türer, 2003, s.110) şeklinde açıklanması; *Tuhfetü’l-Letâif*teki lâtifelerin kelimelerle açıkça anlatılmayan, ehlinin yaşayarak tecrübe edeceği ince manaları sembolik bir dille ifade eden küçük hikâyeler olduğunu gözler önüne serecek mahiyettedir. Dolayısıyla *Tuhfetü’l-Letâif*, çift kahramanlı aşk mesnevilerinin temel kurgusuna dayanan çerçeve hikâye bünyesinde iç içe geçmiş kısa hikâyelerden oluşmaktadır. Bu hikâyelerden biri olan 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâye; tasavvuf ehlinin anlayabileceği *ince manaları, tadılarak ve yaşanılarak öğrenilen bilgiler* olan tevhidî terbiyenin adap ve erkânının metaforlarla tahkiye edildiği sembolik bir seyr ü sülük ilerleyişini tahkiye etmektedir.

Tuhfetü’l-Letâif ve Seyr ü Sülük Hikâyesi

Çerçeve hikâye bir aşk öyküsüne dayanan bu mensur hikâyenin 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâye; sembolik bir seyr ü sülük hikâyesi mahiyetindedir. *Tuhfetü’l-Letâif*’in diğer kısa hikâyelerinde olduğu gibi bu hikâyede de olayın kurgusuna göre kişiler hikâyeye dahil edilir.

¹ Çalışmamızdaki metinle ilgili kısımlar, Musa Tılfarlıoğlu tarafından hazırlanan Ali Bin Nakîb Hamza ve *Tuhfetü’l-Letâif* (Metin-İnceleme) adlı tez çalışmasından alınmıştır. Bu alıntılar, (v.128a) şeklinde varak numaraları belirtilerek gösterilmiştir.

Sevr ü sülükün mahiyetine göre Perre-Bâl Hân, Ekmâil Pir ve Mürğ-ı Şîrân adlı kişiler olaya girer. Hikâyenin bu kısmında Şâh Râmîn'in sevgilisi Mâh Pervîn'i arayışı durur. Mâh Pervîn, bu hikâyeye dahil bile edilmez. Olayın akışı birdenbire Şâh Râmîn'in derunî tekâmül sürecini metaforlarla tahkiye eden bir hâl alır. Şâh Râmîn, maşuka ulaşmak istediğini söyler. Fakat kastettiği maşuk, Mâh Pervîn değil mutlak güzellik sahibidir. Sevr ü sülükün tahkiye edildiği bu bölümde beşerî aşkın ilahî aşka dönüştüğü görülmez. Dolayısıyla bu bölümde beşerî aşkı ararken ilahî aşkı bulan bir salikin hikâyesi anlatılmaktadır.

Tablo 1

Tuhfetü'l- Letâif'in Çerçeve Hikâyesi ve 128b-155a Varakları Arasındaki Lâtife (Küçük Hikâye) Sevr ü Sülük Hikâyesi

Tuhfetü'l- Letâif'in Çerçeve Hikâyesi
Tuhfetü'l- Letâif; Şâh Râmîn adlı başkişinin sevgilisi Mâh Pervîn'e ulaşmak için başından geçen olayları ele almaktadır.
128b-155a Varakları Arasındaki Lâtife (Küçük Hikâye) Sevr ü Sülük Hikâyesi
- Şâh Râmîn'in Perre-Bâl Hân ile karşılaşması ve Perre-Bâl Hân'dan kaleyi öğrenmesi,
-Elyas Peygamber'in Ekmâil Pir'i Şâh Râmîn'e tılsımları öğretmesi için görevlendirilmesi,
-Ekmâil Pir'in Şâh Râmîn'i 600 yıl Şedid'in yaptırdığı kalenin kapısında beklemesi,
-Şâh Râmîn'in sevgilisi bulmaya çalışırken yolunun kaleye gelmesi ve Ekmâil Pir ile karşılaşması,
-Şâh Râmîn'in kaleyi merak etmesi ve kaleyi görmeden gitmek istemediğini Ekmâil Pir'e söylemesi,
-Ekmâil Pir'in Şâh Râmîn'e kaleye girmesi ve tılsımları çözmesi için yardımcı olacağını söylemesi,
-Ekmâil Pir, Şâh Râmîn ve beglerin kaleye kapısına gelmesi, kapının kilitli olduğunu görmeleri ve kapıyı açmak için Ekmâil Pir'den yardım istemeleri,
-Kapıyı açmak isterken karşılıklarına bir hendek ve neheng çıkması, hendekdeki su ve neheng ile mücadele etmeleri,
-Kilitli olan kale kapısının anahtarını ele geçirebilmek için öküz üzerindeki kişi ile mücadele etmeleri,
-Kale kapısını açıp saray ve bahçeye ulaşmaları, burada da canavar ile mücadele etmeleri,
-Kalenin içini gören Şâh Râmîn'in dört direkli kubbeyi de görmek istemesi üzerine ilerleyişin devam etmesi,
-Şâh Râmîn'in sırasıyla pirinç, gümüş, demir ve kızıl altın minarelerine gitmesi ve burada karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırması.

Hikâyede sevr ü sülük terbiyesi; terbiyenin adap ve erkânı, terbiyedeki kişiler ve mesuliyetleri, terbiye sırasında karşılaşılan engeller üzerinden sembolik bir dil vücuda getirilerek tahkiye edilmiştir. Sevr ü sülükün bu kavramları hikâyede; muhkem bir kapıdan, imar edilmiş muhteşem bir saray ve odalarından, çeşit çeşit bitki ve meyvenin bulunduğu bahçeden ve dört minareli bir kubbeden müteşekkil bir kale tasviri ile ele alınmıştır. Sevr ü sülükte kale sembolü farklı yazarlar ve şairler tarafından da kullanılmıştır. "... sembollerden istifade yolunu tercih eden sûfiler, insanın katmanlı yapısını ve katmanlar arasındaki seyrini çeşitli sembollerle dile getirmişlerdir. Tercih edilen sembollerden biri olan kale, sahip olduğu yapısal özellikleri ve fonksiyonları itibarıyla sûfilerin zihin dünyalarında geniş çağrışımlar yapmıştır" (Karadayı, 2020, s. 200). Ali bin Nâkib Hamza da kalenin yapısal özelliklerini ve fonksiyonlarını, sevr ü sülükün remizleri hâline dönüştürerek kale sembolizminden istifade etmiştir.

Hikâyedeki kalenin sembolik çağrışımlarının dışında kalenin Şedîd tarafından büyük bir ihtişamla yaptırılmış olması, Şedîd'in kaleye girenlerin ilerlemesini engellemek için mimarlarına tılsımlar yaptırarak kalenin çeşitli yapılarını güçlendirmesi ve kaleyi geçilmez hâle getirmesi, aynı zamanda kaleye gelen kişinin ilerleyebilmesi için de Şedîd'in kendi ağzından öğütler verdiği levhler yazdırması hikâyenin çağrışım gücü daha da güçlendirilmiştir. Kalenin Şedîd tarafından ne amaçla yapıldığı da kale sembolizmi ve İrem şehri arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Başkişi Şâh Râmîn sevgilisi Mâh Pervîn'i ararken Perre-bâl Hân ile karşılaşır. Perre-Bâl Hân, Şâh Râmîn'e kaleden bahseder. Perre-Bâl Hân ve Şâh Râmîn kaleye gelirler. Kalenin hikâyesi, Ekmâil Pir tarafından Şâh Râmîn'e şöyle anlatılır:

Şehzâde ayıtdı: ne sebebdür ki sen bunda karar dutduñ pîr ayıtdı: bir gün elyâs peygâMBER 'aleyhis-selâm ve âli nebiyyina katuñda otururdum. baña bu kal'anuñ vaşfuñ ayıtdı ben işitdüm ayıtdum: ol kala ne kaladur ve dañı kim binâ kıldı içünde neler var, ayıt işideyün didüm elyâs 'aleyhis-selâm ayıtdı ad oğullarundan bir er var idi aduña şedîd dirlerdi bir kardaşı var idi aduña şeddâd dirleridi ol- şeddâd, dâvud zamânuñda bir şehir yapıdı ya'nî kendüye uçmağ idindi 'akıbet Hağ Te'âlî anı yapıdı uçmağa koydurmadı 'azrâ' ile emretti, uçmağunuñ kapısı önünde cânuñ aldurdı ol- uçmağı halk gözünüñden mañcüb kıldı şedîd anı gördi, ayıtdı: ol- benüm kardaşum be-gâyet delü imiş ki kendü yapıdurduğuna gelüp nazar kılmadı, hasret gitdi ben bir binâ kılayum, üzerüne durayum mi' mârî ben olayum didi vardı 'âlem mâluñı cem'î eyledi dañı ne kadar ki 'âlemde 'aql işsilâri üstâdlar... (v.132b).

Kale kapısında 600 yıl boyunca Şâh Râmîn'in gelişini bekleyen Ekmâil Pir, Şeddâd ve Şedîd'in hikâyesini anlatır. Davud Peygamber zamanında yaşayan Şeddâd adına "uçmağ" denilen bir şehir yaptırmıştır. Fakat Allah; Şeddâd'ın bu cennete girmesine izin vermemiş, Azrail'e emretmiş, "uçmağ"ın kapısında Şeddâd'ın canını aldırılmıştır. Böylece halkın nazarında bu şehir, itibarını kaybetmiştir. Hikâyede bahsedilen şehir İrem'dir. İrem, "Şeddâd'ın cennet taklidi olmak üzere tanzim ettirdiği meşhur bağ"dır (Muallim Naci, 2021, s. 291). "Çok eski zamanlarda Yemen'de yaşamış Âd kavminin hükümdarı Şeddâd'ın yaptırdığı ünlü sütunlu saray (Eski edebiyatımızda daha çok Bâğ-ı İrem olarak geçer ve bu sarayın görkemli bahçesi yerine kullanılır)" (Tulum, 2023, s. 312). "...İrem, sarayları ve köşkleri altından, sütunları zeberced ve yakuttan olan muazzam bir şehirdi. Orada çeşit çeşit ağaçlar ve düzenli akan ırmaklar vardır" (İbn Haldun, 2018, s.172). Bütün bu tasvirde yola çıkarak İrem, Şeddâd'ın cenneti taklit etmek için 300 senelik çalışma sonucunda halkının tüm değerli mal varlığını kullanarak inşa ettirdiği; güzel bahçesi, sarayları ve köşkleri, çeşit çeşit ağaçları ve ırmakları olan yüksek sütunlardan yapılmış bir kadim bir şehirdir. Klasik şiirimizde İrem, bu bağlamda "Âd oğlu Şeddâd'ın cennete nazîre olarak yaptırdığı meşhur ve gayetle güzel bahçe ve köşk ki edebiyatımızda yalancı cennet, ma'mûr, âbâdân ve neşât-efzâ yer manasında ve ekseriya bağ sözü ile beraber kullanılmıştır" (Onay, 2023, s. 201). Hikâyedeki kale de Şedîd'in tıpkı kardeşi Şeddâd'ın yaptırdığı İrem gibi görkemli ve mamur bir kale şehridir. Bu şehir; 400 odalı ihtişamlı bir saraydan; çeşitli ağaçlarla, çiçeklerle ve madenlerle bezenmiş bir bahçeden, yüksek minareli kubbeden müteşekkildir.

İrem, güzel ve ihtişamlı şehir olmanın dışında nefsin isteklerine kapılma sonucunda helak olmanın da simgesidir. *Kur'ân-ı Kerim*'de İrem'in bu özelliğine değinilmiştir:

(Ey Muhammed!) Rabbinin, (Hûd kavmi) Ad'e, şehirler içinde benzeri kurulmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e, vadide kayaları oyan (Salih'in kavmi) Semûd'a, kazıklar sahibi Firavun'a ne yaptığını görmedin mi? Bunlar şehirlerde azgınlık eden ve oralarda pek çok bozgunculuk çıkaran kimselerdi. Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı yağdırdı (Kur'ân-ı Kerim, Fecr, 89/6-13).

İbn Haldun, *Mukaddime*'de İrem şehrinin ve halkının helak oluşuna şöyle değinmiştir:

Ad b. Uvs b. İrem'in oğulları olan Şedid ve Şeddâd hükümdardır. Şedid'in helak olmasıyla Şeddâd hükümdar olmuş; cennete benzeyen İrem'i üç yüz senelik çalışmanın sonucunda inşa etmiştir. Şehir bitince ülkesinin halkıyla birlikte şehre gitmek için yola çıkan Şeddâd, şehre bir günlük mesafe kaldığında semadan gelen bir afet sonucunda halkıyla helak olmuştur (İbn Haldun, 2018, s.172).

Bütün bu açıklamalardan İrem şehri halkının nefislerine kapılarak Hz. Hud'a iman etmedikleri, küfre sapmaları sebebiyle gökten gelen bir afet sonucunda helak edildiği anlaşılmaktadır. İrem şehrinin güzelliği, ihtişamı ve nefsin peşinden koşulup helak edilme bağlamı; İrem'in tasavvufta remiz olarak farklı manalara gelecek şekilde kullanılmasına vesile olmuştur. İrem, imar edilmiş bir şehir olması müktesebatında "tasavvufa göre irem; müminin gönlü, Allah'ın evi ve Allah ile yakın olma yeridir" (Çolak, 2023, s. 366). Zira nefis terbiyesi, bir kalp tezkiyesidir. Kalbi masivadan temizleyerek imar etme amelîyesidir. Bu arınmanın mahalli gönüldür. Dolayısıyla seyr ü sülük sonunda gönül; imar edilmiş bir şehir gibidir. Nefse kapılışın sonucunda hüsrana uğrama sebebiyle de İrem, "Şeddâd'ın kendisini yeryüzünün Tanrısı ilan etmesi ve Tanrılık alameti göstermek için zorbalıkla topladığı değerli madenlerle kendi cennetini inşa ettirmesi, ibretlik bir tasavvufî anlatı olarak edebiyatımızdaki yerini almıştır" (Ataseven, 2018, s. 8). Hikâyede İrem ve ona eş değerde güzellikte yapılan kale şehri; bu iki bağlamı da karşılamaktadır. Kardeşi gibi Tanrılık iddiası ile kale şehrinin inşa ettiren Şedîd; helak olmuştur. Şedîd; hikâyede levh adıyla adlandırılan öğüt yazılarında nefesine kapıldığını, ahiret için çalışmadığını, kimseye yardımcı olmadığını; malının, mülkünün ve bu ihtişamlı kalenin ona bir hayrı dokunmadığı söyler. Dünyaya ve dünya nimetlerine aldanmaması konusunda seyr ü sülük yolcusuna uyarılarda bulunur.

***Tuhfetü'l-Letâif*te Nefsin Kaleleri**

Tasavvuf edebiyatında tasavvufî konuları ele alan türlerde metaforik anlatımın yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir. Bu konuların başında da seyr ü sülük gelmektedir. Seyr ü sülük terbiyesinde ilerleyiş, bu ilerleyişte karşılaşılan güçlükler ve engeller, seyr ü sülükün adap ve erkânî çeşitli metaforlardan istifade edilerek kurgulanmaktadır. Mutasavvıfların bu anlatım tarzını benimsemesinin sebebi olarak; soyut olan kavramların somut kavramlara benzetilerek izah edilmesi ve anlaşılmasının kolay olması, sadece ehil kişilerin bu remizleri anlamaları için geliştirilmeleri ve müteali halleri izah etme güçlüğü gösterilmektedir (Ögke, 2005, s. 3). Tasavvuf edebiyatında metaforik anlatımın *somutlaştırma* işlevi sayesinde metafizik deneyimler ortak bir dille maddî gerçeklerle ifade edilir:

Soyut fikirler tasarlamak ve onları ifade etmek dilin insana sağladığı büyük bir güç olduğu hâlde, metafor, bu soyut fikirlerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak hususunda dilin en faydalı unsuru olarak ön plana çıkar. Klasik Türk edebiyatında da tasavvufî şiir geleneği, metaforun "somutlaştırma işlevi"nden çok istifade etmiştir (Uçan Eke, 2017, s. 51).

Metafor sayesinde soyut tasavvufî deneyimler somut varlıkların kisvesinde daha anlaşılır kılınırken ayrıca metaforun başka bir işlevi olan *yeniden bilgi üretim işlevi*nden de istifade edilir. "Metafor, bilinen ve tecrübe edilen gerçekler yardımıyla bilinmeyenleri insanoğlunun idrak etmesini sağlar... Soyut kavramlarla ilgili zihni bir model inşa edilmek istendiğinde, maddî deneyimlerden yararlanılarak birtakım kıyas ve benzetmeler yapılır" (Uçan Eke, 2017, s. 51). Dolayısıyla tasavvuf edebiyatında metaforların hem *somutlaştırma işlevi* hem de *yeniden bilgi üretim işlevi*nden yararlanılmıştır.

Derunî bir tekamül sürecini tahkiye eden *Tuhfetü'l-Letâif*, metaforik anlatımla kaleme alınmıştır. *Tuhfetü'l-Letâif*te seyr ü sülük kale; seyr ü sülükte karşılaşılan güçlükler hayvan sembolizminden istifade edilerek tahkiye edilmiştir. Kale; seyr ü sülük yapmak isteyen salikin mürşid önderliğinde nefis-i kâmileye ermek için yapmak mecburiyetinde olduğu teamülleri simgelemektedir. Salik Şâh Râmîn'in "İmdi gel kerem eyle bu al'aya baa delil ol apuyı aç vir, içeri gireyün bu binâ-yı göreyün" (v. 133b) sözüyle seyr ü sülük başlamıştır.

Resim 1

Şâh Râmîn'in Kale Kapısına Gelişini Gösteren Minyatür

Kaynak: Çalışmada yapılan açıklamaya göre bu minyatür; Aga Khan Müzesi, İslamî Sanatlar Bölümü'nde "Demirbaş No: -AKM280" kayıtlı minyatürdür (Tilfarlıoğlu, 2017, s. 246).

Nefs-i Emmâre - Kale Kapısı

"Gözün aç eger ilerü varasın
Neler var dañı başıcağ göresin" (v.137a)

Ekmaîl Pir ile kaleye girmek isteyen Şâh Râmîn, kalenin kapısını açmak ister. Kale kapısının anahtarı, kalenin yanındaki hendektedir. Ekmaîl Pir ve Şâh Râmîn; atlarıyla hendekteki suyun içine girer. Suyun içinden birdenbire bir timsah çıkar. Ekmaîl Pir, Şâh Râmîn ve atları hep birlikte korkuya kapılır. Bu duruma şaşıran Şâh Râmîn, Ekmaîl Pir'e bunun neyin nesi olduğunu sorar. Ekmaîl Pir de bunun canlı olmadığını tılsım olduğunu; hendeğin içinde giren kişiyi korkutmak için rüzgar ile su üstünde görünen canavar gibi göründüğünü söyler. Şâh Râmîn, nehengten kurtulmak için ne yapması gerektiğini Ekmaîl Pir'e sorar. Ekmaîl Pir, kendisinin onu yok edeceğini söyler. Hendeğin yanına gelir. Orada bir göktaşını görür. Birkaç kişinin yardımıyla göktaşını kaldırır. Göktaşının altındaki delikten sular boşalır. Böylece hendeğin içinde su kalmaz, neheng kaybolur. Olayın tasavvufî manası şöyledir: Salık Şâh Râmîn ve mürşidi Ekmaîl Pir, seyr ü sülük kalesine girmek isteyince karşılıklarına bir hendek çıkar. Hendeğin içinde ise korkutucu bir

neheng vardır. Neheng; “Timsah denilen maruf cânver-i âbî” demektir (Muallim Naci, 2021, s.565). “Eti yenmeyen bütün diğer büyük ve küçük hayvanların görülmesi kişinin o hayvanların durumlarına göre nefs-i emmâredeki sıfatlardan birinde olduğunu gösterir” (Yüksel, 1996, s. 193-194). “Nefs-i emmârenin en önemli sıfatları; şirk, küfür, cehil, gaflet, büyük günah, kibir, hırs, cimrilik, şehvet, gazap, hased ve kindir” (Yüksel, 1996, s. 193). Hendek ve neheng, seyr ü sülükün ilk basamağında karşılaşılan engellerdir. Nefs-i emmâreyi simgelemektedir. Şâh Râmîn’in nefsi, içi su dolu hendek ve neheng kadar ürkütücüdür. Öyle ki hikâyede nefs-i emmâredeki nefsi simgeleyen bu hendek ve neheng, mürşid Ekmâil Pir’i ve seyr ü sülükün bineği olan atı da korkutmuştur. Karşısına çıkan hendek ve nehengten nasıl kurtulacağını bilemeyen tecrübesiz salık, bu konuda mürşidi Ekmâil Pir’den yardım ister. Mürşid, nehengin suya ayak basıldığında ortaya çıkan bir tılsım olduğunu söyler. Ekmâil Pir, tecrübesi sayesinde hendekteki suyu boşaltır. Nehengi görünmez kılar.

Ekmâil Pir ile Şâh Râmîn, hendekten geçtikten sonra kale kapısına gelirler. Kale kapısı sıkıca kilitlidir. Ne kadar uğraşsalar da kapıyı açamazlar. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir’e ne yapması gerektiğini sorar. Ekmâil Pir, tek çarenin kale kapısının anahtarını bulmak olduğunu söyler. Kale kapısının sağ tarafında bir hücre vardır. Hücreye gelirler, kapıyı açıp içeri girerler. Orada bir kişinin öküzün üstünde oturduğunu, elinde birkaç anahtar olduğunu görürler. Öküzün boynunda da kale kapısının anahtarı vardır. Ekmâil Pir, bu kişiden kale kapısının anahtarının alınması gerektiğini söyler. Şâh Râmîn, anahtarı almak için ileri yeltenince kişi ve öküz birlikte dönmeye başlar. Kişinin ve öküzün ağzından, burnundan ve kulağında su akar. Oda su ile dolar. Suda boğulmak üzere olan Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn geri kaçır. Daha sonra odanın anahtarını ele geçirirler. Odada bir levha görürler. Levhada dünyanın geçiciliği ile ilgili bir şiir yazılıdır. Ekmâil Pir; bu şiir okur, tılsımları açıklar ve Şâh Râmîn ile ilerleyişe devam eder.

Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn, yeryüzüne bakınca orada canavarlar görürler. “Cümle cânverler ol arada kim yürürler, her biri kıymetlerden düzilmiş mür u mâr yılan, akreb, çıyan, uşag var-ıdı. Ne şadar var-ısa teferrüc kıldılar” (v.137a-137b):

Meselâ kişinin aşağıdaki hayvanlardan birini rüyasında görmesi kendisinin nefs-i emmârede ve nefs-i emmârenin o hayvanın sıfatıyla uygun bir durumda olduğunu gösterir: Fil, domuz, köpek, kedi, yılan, akrep, bit, pire, eşek, katır, kaplan, kurt, ayı, maymun, pars, tilki, sansar, tavşancıl kuşu, deve, azgın öküz, eşek arısı, sarıca arı, büyük-küçük sinekler, ölmüş şeyler, haşeratin bütünü, evcil ve vahşi hayvanlardan ve kuşlardan ve eti yenmeyen bütün hayvanlar...” (Yüksel, 1996, s. 192).

Canavar tasvirinde geçen; karınca, yılan, akrep, çıyan ve vaşak nefs-i emmârenin sıfatlarını sembolize eder. Nefs-i emmârenin sıfatlarını sembolize etmektedir. “Meselâ, kişinin hırs, nefsanî heves ve kötü zanlarla ilgili sıfatı üstün gelirse rüyasında fare, karınca gibi hayvanlar görür” (Yüksel, 1996, s. 193). “Kişinin kindarlık, azab, fitne fesat, eza, cefa sıfatı üstün gelirse rüyasında akrep, yılan gibi hayvanlar görür” (Yüksel, 1996, s.193). “Taze derviş rüyasında yılan gördüğünde bu genellikle nefs-i emmâreye yani en alt seviyedeki nefse işaret eder ve dervişin arzularının ve egoistik güdülerinin benliğini nasıl kapladığını gösterir” (Frager, 2023a, s. 89). “...karınca ise, rüyada hırs ve açgözlülük anlamı vardır” (Schimmel, 2023, s.119). “Fil, çok iri ve tehlikeli bir hayvandır” (Schimmel, 2023, s. 126). “Yılana bizde de olduğu gibi, sinsilik ve ikiyüzlülük atfedilir” (Schimmel, 2023, s.130). Nefs-i emmâre mertebesinde salikin karşısına çıkan bu hayvan suretleri; salikin nefs-i emmârenin hırs, nefsanî heves, kötü zan, kindarlık, fitne, eza, açgözlülük, sinsilik ve ikiyüzlülük sıfatları ile mücadele ettiğini gösterir. Salık, bütün bu sıfatları simgeleyen canavarı yok ederek bu sıfatlardan nefsinin arındırmasıdır.

Nefs-i Levvâme - Saray

“Eger sen gedâsın u ger şehriyâr
Cihâna gönül virmegil zînhâr” (v. 137a)

Ekmâlî Pir ve Şâh Râmîn, saraya varırlar. Saray; ud, abanus sandak füsüstür. Her füsünün arasında lal, yakut, firuze, zümrüt, zebercet, mercan, yeşim, inci ve cevher gibi kıymetli taşlar vardır. Sarayın duvarlarının taşlarının her biri kıymetli taşlardandır. Sarayın süsü, kafur ve misktendir. Ferşi yeşil zebercetten; sakfı ud, abanus ve sandaldır. Çivileri altın ve gümüştedir. Direkleri billurdandır. Bu saray altınla süslenmiştir. Her türlü kıymetli maden, taş ve kokulardan imar edilmiştir. Sarayda 400 oda bulunmaktadır. Odaların içinde sayısız hazine vardır. Şehzade ve Pir, sarayı açıp içeri bakınca orada bir bahçe görür. Bahçede her biri inci, cevher, lal, yakut, zümrüt, altın, gümüş, firuze ve zebercetten her türlü yemiş bulunmaktadır. Ağaçlar her iki yana dizilmiş, ortadan geçen yol ise füsüs-kari mermerle kaplıdır. Yolun biraz ilerisinde dört direk üzerine bir kubbe inşa edilmiştir. Kubbenin üzerinde bir altın mahçe, mahçenin üzerinde ise altın doğan, doğanın burnunda gevherden bir şeb-ruz bulunmaktadır. O kubbenin taş yüzü altındandır. İç yüzü ise kıymetli taşlardandır. Rengarenk camlar ile kaplıdır. Görenler burayı “uçmağ”a benzetir. Kapının altında süslü bir taht bulunur. Tahtın önünde kızıl yakuttan bir havuz, havuzun ortasında sarı yakuttan bir şadırvan ve şadırvanın dört yanında kıymetli taşlardan kadehler vardır. Havuzun içinde altın ve gümüşten balıklar bulunmaktadır. Ayrıca suda yaşayan bütün canlılar havuzda mevcuttur. Bahçede yaprakları altın, gümüş ve yeşil zümrüt; meyveleri kıymetli taşlar olan elma, armut, kiraz, şeftali, anar, ayva, kayısı, hunnap, narenc, portakal ve lemun ağaçları vardır. Ağaçların altında ise gül, erguvan, nergis, menekşe, nesrin, lale, yasemin, sumran, reyhan, safran, şakayık-ı numani, emir-i aşıkân bulunmaktadır. Dahası yerler kammer yerine inci ile döşenmiş. Şehzade ve Pir’in karşısına imar edilmiş bir bahçe çıkmıştır. Bahçedeki yemişler; kıymetli maden ve taşlardandır. Bahçede kubbe, havuz ve şadırvan gibi mimarî yapılar bulunmaktadır. Ayrıca çeşitli ziynetlerle döşenmiş taht, fenadan bekaya sefer eden kişi tarafından donatılıp bırakılmıştır. Böylesine güzel bir bahçede gezerken ansızın bir gürültü kopar. Şehzade ve Pir, korkudan kendilerinden geçer. Ayıldıklarında ise karşılarında garip bir canavar görürler. Eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dişleri olan bu canavarın gövdesi insana benzemektedir. Gergedan gibi boynuzları, keçi gibi tüyleri bulunmaktadır. Derken bir kuş yeryüzüne iner. Canavarın kafasını koparır. Canavarı kaleden dışarı atar.

Salık Şâh Râmîn ve Mürşid Ekmâlî Pir’in karşısına çıkan saray ve bahçe, nefsi levvâmedeki salikin nefsinin sembolize etmektedir. “Bu mertebede sâlik artık yeşil çimenler, sahralar, ağaçlar ve akar çeşmeler görmeye başlar” (Yüksel, 1996, s.197). Bu güzellikteki ihtişamlı ve mamur bahçe, salikin nefis terbiyesindeki ilerleyişini gösterir:

...meyveli ağaçlar, yeşil çayırar ve olmuş meyveler, sâlih amel işlendiğine ve ihlâs sahibi olduğuna; döşemeli evler, saraylar, ekmek, dükkanlar, pazarlar ve gemiler nefsin biraz sükûnet eylediğine; bağlar, ballar, süt ruha kuvvet verildiğine ve safa bahşedildiğine, bazı yerlerin harap bazı yerlerin mamur görülmesi; nefsin ruha itaat ettiğine;... dalâlettir (Yüksel, 1996, s. 198).

Nefs-i levvâme mertebesinde salik; salih ameller işlemiş, ruhu safa bulmuş, gönlü mamur edilmeye başlamıştır. Fakat nefsi emmâre ve nefsi levvâme mertebelerinde suflî yönlerinden bir nebze arınan nefis, hala tertemiz değildir. Nefsin suflî yanları hâlâ etkisini sürdürmektedir. Kıymetli taşlar ve mimarî yapılarla, muhtelif canlı ve bitkilerle donatılmış bahçe sembolü ile tasvir edilen nefsi levvâmede nefsin suflî tarafı, Şâh Râmîn ve Ekmâlî Pir’in karşısına çıkan canavarla sembolize edilmiştir. Eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dişleri olan bu canavarın gövdesi insana benzemektedir. Gergedan gibi boynuzları, keçi gibi tüyleri bulunmaktadır. “Kibirlik sıfatı üstün gelirse rüyasında fil, aygır, at ve bunlara benzer şeyler söz konusu olunca kişi rüyasında eşek görür” (Yüksel, 1996, s.193). Nefs-i levvâmede görülen fil, aygır, at ve eşek kibirlik sıfatını sembolize eder. “Domuz haram sıfatıdır, haramın helal gibi sunulmasını ifade eder” (Yüksel, 1996, s.193). “Deve; şehvet, hırs ve kin sahibi olduğunu...” (Yüksel, 1996, s.193) gösterir. “Kıricılık, yırtıcılık, parçalayıcılık gibi sıfatlar üstün

gelirse kişi rüyasında yırtıcı, parçalayıcı hayvanlar görür. Bunlar içerisinde kurt haram ve hased; kaplan kibir; ayı ve pars gazap sıfatlarını ifade eder” (Yüksel, 1996, s.193). Canavar temsilindeki eşek, fil, domuz, deve, aslan, kurt, gergedan ve keçi; nefsin süflî yönlerinin sembolleridir. Bu hayvanlar, nefis-i levvâmedeki nefis-i emmâre izlerini gösterir. Nefiste kibir, haram, şehvet, hırs, kin ve hased sıfatları bulunmaktadır. Salık bu mertebede bu sıfatlardan nefisini arındırmalı ve kalbini tezkiye etmelidir. Canavarın bu şekilde korkutucu ve acayip bir varlık olarak tasvir edilmesi, nefis-i levvâmedeki nefsin hâlâ korkutucu olduğunu göstermek içindir. Öyle ki nefsin bu yönüyle karşı karşıya kalan salık ve mürşid, dehşet içinde kalmış; nefisle nasıl mücadele edeceklerini bilememiştir. Çaresiz kalan salık ve mürşidin imdadına daha sonra da sembolik manalarına değineceğimiz kuş yetiştirilmiştir. Kuşun önderliğinde seyr ü sülûk ilerleyişi devam etmiştir.

Tasavvuf literatüründe nefsin kötü sıfatları, kale kapısında ve sarayda karşımıza çıkan muhtelif hayvan görünümündeki canavar metaforu ile hayvan sembolizminden yararlanılarak ifade edilmiştir. Bu sembolizmin ortaya çıkmasında mutasavvıfların nefisleri ile ilgili hayvan benzetmeleri yapmaları etkili olmuştur. Mutasavvıfların bu benzetmeleri ile ilgili çalışma yapan Schimmel, bazı mutasavvıfların nefsi sürekli yiyecek isteyen fare ya da köpeğe; kimsenin sözünü dinlemeyen, inatçı deveye benzettiklerini, bazılarının ise nefsi terbiye edilmesi gereken at veya katır olarak gördüğünü ifade etmektedir (Schimmel, 2020, s.168).

Nefis-i Mülhime

“Hayırluya mülk ola darü'l-bekâ
Çoğ eylüklü âdem şığına Hâk'a” (v.140b)

Hikâyede nefis-i mülhime, bayındır bir bahçe ile sembolize edilmiştir. Şâh Râmîn ve Ekmâil Pir, bu mertebede kale içindeki bayındır bahçeye girebilmiştir. Şâh Râmîn, bu bahçede Mürğ-i Şirân'a kalenin tamamını gördüğünü fakat dört minareyi de görmek istediğini söyler. Böylece seyr ü sülûk ilerleyişi devam eder.

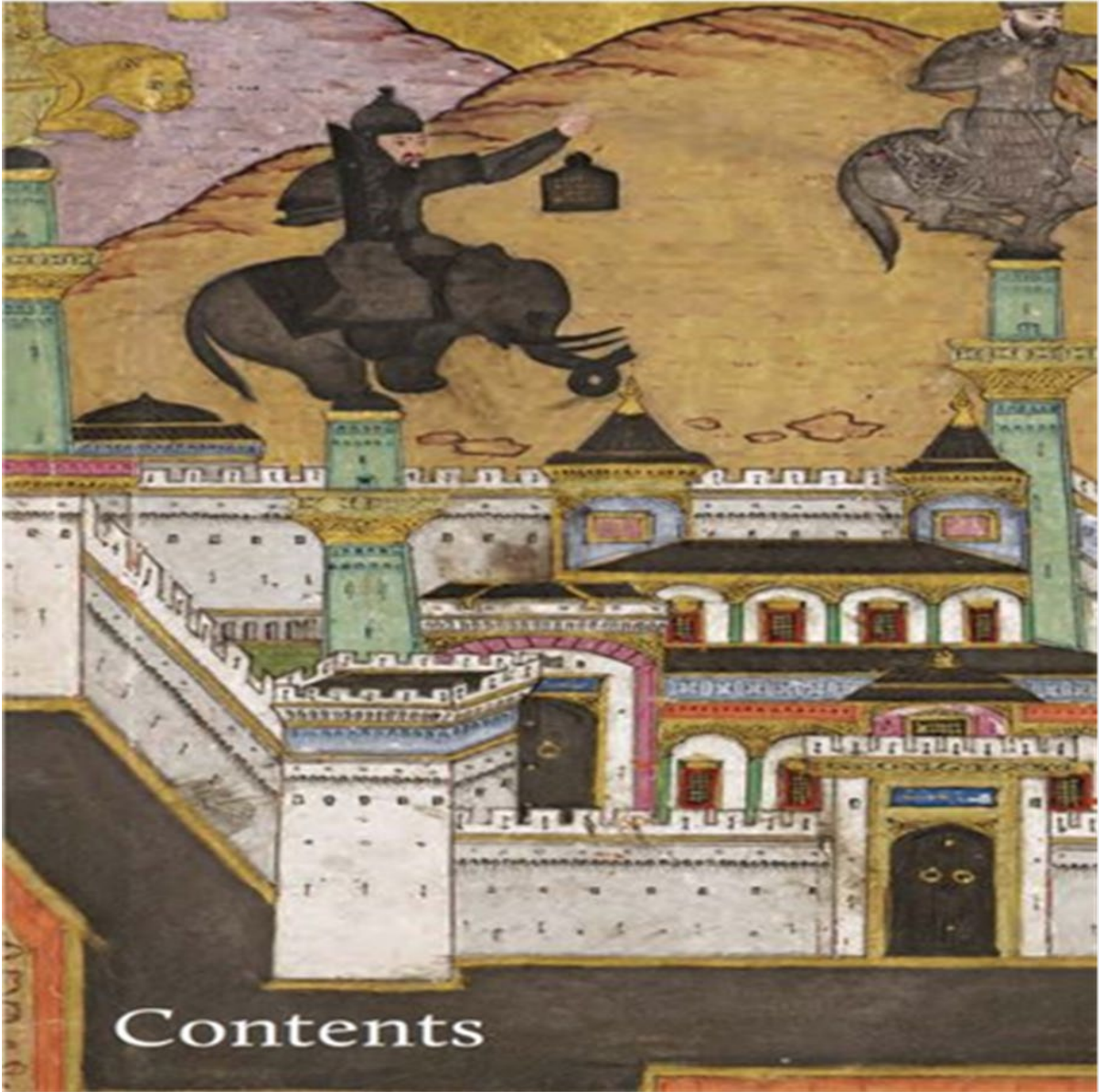
Nefis-i Mutmainne - Dört direkli Kubbe

“Dañı başmadum taşra bundan kadem
Şoñucu ben oldum burada 'adem” (v.137a)

Şâh Râmîn ve Ekmâil Pir, sarayın yolunun biraz ilerisinde dört direk üzerine inşa edilmiş bir kubbe görürler. Kubbenin üzerinde bir altın mahçe, mahçenin üzerinde ise altın doğan, doğanın burnunda gevherden bir şeb-ruz bulunmaktadır. O kubbenin taş yüzü altındandır. İç yüzü ise kıymetli taşlardandır. Rengarenk camlar ile kaplıdır. Görenler burayı “uçmağ”a benzetir. Nefis-i mülhimeye erişen salık; Şâh Râmîn Mürğ-ı Şirân'a kaleyi görmeyi başardığını ama dört minareli kubbeyi de görmek istediğini söyler. Mürğ-ı Şirân da Şâh Râmîn'e yardımcı olur, böylece dört minareye yolculuk başlar. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir, Perre-Bâl Hân ve Mürğ-ı Şirân; sırasıyla sarı, gümüş, demir ve kızıl altın minarelere giderler. Sarı, gümüş, demir ve kızıl altın direkleri olan bu kubbe; nefis-i mutmainnenin sembolüdür.

Resim 2

Pirinç, Gümüş, Demir ve Kızıl Altın Minareleri Gösteren Minyatür

Kaynak: Çalışmada yapılan açıklamaya göre bu minyatür, “Architecture In Islamic Arts” adlı eserde yayımlanmıştır (Tilfarlıoğlu, 2017, s. 244).

Minyatürde görünen dört minareli bu kale², Perre-Bâl Hân ağzından tanıtılmıştır. Bu kale Horezm tarafında bir dağın eteğindedir. Bu kalenin eni yedi mil uzunluğundadır. Kalenin dört tarafında dört minare bulunmaktadır. Minarelerin her birinin uzunluğu yedi yüz arşındır. Her minarenin başında türlü türlü canavar bulunmaktadır. Minarelerin ilkinde sarı pirinçten yapılmış bir arslan vardır. Aslanın üzerinde sarı pirinçten yapılmış bir adam, adamın da elinde sarı pirinçten yapılmış bir kılıç ve levh bulunmaktadır. İkinci minarenin üstünde gümüşten yapılmış bir gergedan bulunmaktadır. Gerganın üzerinde gümüşten yapılmış bir adam vardır. Adamın bir elinde gümüşten yapılmış altmış arşın uzunluğunda bir kılıç diğer elinde ise gümüşten yapılmış

² Osman Nuri Karadayı tarafında hazırlanan *Tasavvuf Literatüründe Kale Sembolizmi* adlı makalede (2020, s. 201) Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî'nin nefsin mertebelerini izah ederken altın, gümüş, safir, demir, bakır, pirinç ve kerpiçten yapılmış kale benzetmesinden istifade ettiğini söyler. Ayrıca Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve Abdulkâdir Geylânî'nin İslam'ı altın, gümüş, demir, tuğla ve kerpiçten yapılmış kalelere benzeterek tasvir ettiklerini ifade etmektedir.

levh bulunmaktadır. Üçüncü minarenin üzerinde ise bir fil, filin üzerinde de bir adam vardır. Bu adamın bir elinde demirden yapılmış bir kalkan diğer elin de ise demirden yapılmış bir levh bulunmaktadır. Dördüncü minarenin üzerinde kızıl altından yapılmış bir atlı vardır. Atı da kendisi de kızıl altından yapılmıştır.

Sarı Pirinç Minare

Canavardan kuş sayesinde kurtulan Şâh Râmîn, kuşlara dört minareyi de teferrüc etmek istediğini söyler. Kendisini sarı pirinçten minareye bırakması için kuştan yardım ister. Kuş; Perre-Bâl Hân, Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn'i sarı pirinç minareye gitmek için bir dağın üzerine getirir. Orada sarı piriçten minarenin üzerinde sarı pirinçten yapılmış bir aslan, aslanın üzerinde de sarı pirinçten yapılmış bir kişi görürler. Kişinin elinde ise sarı pirinçten bir kılıç ve levha bulunmaktadır. Şâh Râmîn kılıcı almak için yeltenince sarı aslan ve üzerindeki kişi aniden dönmeye ve ağızlarından ateşler çıkarmaya başlar. Ansızın minarenin çevresi ateşle sarılır. Aslanın bu üç serverin üzerine atlayacağı sırada kuşlar gelir ve onları kurtarır. Onları tekrar minarenin üzerine bırakır. Şâh Râmîn levhayı ele geçirir. Levhada Şedîd'in sözleri bulunmaktadır. Şedîd, minaredeki tıslımları açıklamaktadır. Minarenin altında sağ tarafta hazine olduğunu, içinde türlü türlü mücevherler bulunduğunu, buraya kadar gelen kişinin ona tamah etmemesi gerektiğini, tamah ederse altındaki ateşle yanacağını ve telef olacağını söyler. Şâh Râmîn; hazineye tamah etmeyerek gümüşten yapılmış minareye gitmek istediği söyler ve kuştan yardım ister. Hikâyenin bu bölümünde dünya mülküne tamah edilmemesi gerektiği söylenir. Bu minare, *zühd* minaresidir. Sarı pirinçten aslan, sarı pirinçten şahıs ile mücadele edilir. Onların elindeki levh ve sarı pirinç kılıç alınır. Bu levhdeki öğütler sayesinde mertebenin ilerleyişi için ipuçları elde edilir. Ateş ile mücadele edilir.

Gümüş Minare

Şâh Râmîn, gümüşten minareye gitmek için kuştan yardım ister. Kuşlar; Şâh Râmîn, Perre-Bâl Hân ve Ekmâil Pir'i alır, gümüşten kaleye getirir. Bu sırada şiddetli bir rüzgar eser. Bu üç server, rüzgarın etkisiyle savrulur. Şâh Râmîn, bu yerin hikmetini sorar. Ekmâil Pir, bunun bu mertebeye gelen kişiyi engellemek için Şedîd tarafından yapılmış bir tıslım olduğunu söyler. Üç server, tekrar minarenin üzerine gelir. Orada gümüşten bir fil üzerinde gümüşten bir şahıs görürler. Şahsın elinde bir gümüşten bir süngü ve levha bulunmaktadır. Şâh Râmîn, bu şahsın elinden levhayı alır. Levhada birkaç satır yazılıdır. Levhada bu yelden emin olmak için doğu tarafına gitmesi, orada deniz kenarında kızıl bir kaya olduğu, kayanın altında ise bir yer altı yolu bulunduğu yazmaktadır. Yer altı yolundan girip bir yere ulaşacağı, orada bir delik olduğu, o deliğe girince yelin yok olacağı yazar. Ayrıca filin elindeki sününün üzerinde elmas süsler bulunduğu, bu süslere tamah etmemesini, süslerden ona zarar geleceğini söyler. Şâh Râmîn, yazıdaki her şeyi yerine getirir. Filin yanına gider. Filin üzerindeki şahıs döner ve sünüsünü Şâh Râmîn'e karşı tutar. Şâh Râmîn kılıçtan kendini kurtarır. Mürg-i Şirân, Şâh Râmîn'i geri çeker. Ekmâil Pir ve Perre-Bâl Hân, sünüden yaralanır. Az kalsın can vereceklerdir. Şâh Râmîn onları görünce korkar. Bir çare bulmaları için kuşlara yalvarır. Kuşlar derhal yeryüzüne iner, biraz sonra ağızlarında bir yaprakla dönerler. Yaraların üzerine bu yaprağı koyup tedavi ederler. Şehzade bunu görünce şükreder. Sonra tekrar filin üzerindeki şahsın yanına gelir. Bu şahısla filin hareketlerinin sakinleştiğini görür. Derhal sünüyü şahsın elinden alır. Kuşlar onu tıslımın olduğu yere getirir. Bu minare, *nzu* minaresidir. Orada mermer bir direkte levha görürler. Levhada bu mermerin Şedîd tarafından dikildiği, direğin altında derin bir kuyu olduğu, bu kuyuya kim girerse acayip varlıklarla karşılaşacağı yazılıdır. Ayrıca kuyuda bir hücre olduğu, hücreye tamah etmemek gerektiği, hücreye giren kişinin helak olacağı da yazılıdır. Şâh Râmîn, bu yazıyı okur. Perre-Bâl Hân, Ekmâil Pir ve Şâh Râmîn; mücadele ederek mermer direği koparırlar. Direğin altından bir kepenk çıkar. Kepengi açarlar ve aşağı inerler. Yirmi yedi basamaklı bir merdivenden inip bir dehlize ulaşırlar. Dehlizden bir saraya girerler. O sarayda bir taht görürler. Tahtın üzerinde de bir taht vardır. Tahtın üzerinde

boynunda levha asılı bir put vardır. Levhada tılsımların Şedîd tarafından yapıldığı, bu mertebeye kadar gelen kişinin tıslımlardan kendisini sakınması gerektiği yazar. Son minareye erişilince oradan bir yol açılacağı ve kişinin kaleye girebileceği, kişinin kaleye girmesi ve çıkması istenir. Buranın zeminindeki dört duvarda demir kapıların bulunmaktadır. Bu kapıların hepsini açması istenir. Her birinde türlü türlü tıslımlar bulunmaktadır. Bunların birinde ise bir put vardır. Putun sağında bir sandık bulunmaktadır. Buraya kadar gelen kişinin bu sandığı açması ve içindeki kitabı baştan sona okuması istenir. Bu kitapta arınan her şey bulunmaktadır. O tıslımlara bu kitap ile amel edilirse istenilen her şeyin olacağı ve böylece kalenin sonuna ulaşılacağı yazılır. Şâh Râmîn bu levhayı okur ve kapıları birer birer açar. Her birindeki tıslımları görür. Bu tıslımlar oraya demir tellerle sıkıca tutturulmuştur. Buradaki sandığı bulup içindeki kitabı çıkarır. O şehirden çıkabilmek için ne yapması gerektiğini kitaptan öğrenir. Saraya gelir, tıslımları nasıl çözeceğini idrak eder. Gümüş minarede, gümüş fil ve üzerindeki gümüş şahıs ile mücadele edilir. Gümüş şahsın elindeki gümüş sünü ve levh elde edilmeye çalışılır.

Demir Minare

Bütün tıslımların nasıl çözüleceğini öğrenen Şâh Râmîn, bir saraya gelir. Sarayın kapısı demirdendir. Demirden minarenin üzerinde demir bir fil bulunmaktadır. Filin üzerindeki şahıs da demirdendir. Şâh Râmîn, yukarı çıkıp demirden şahsın yanına gelir. Şahıs elindeki kalkanı güneşe karşı tutup döner. Şâh Râmîn'in üzerine o kalkandan ateşler saçılır. Şâh Râmîn, kendisine zarar geleceğini anlayınca geri çekilir. Ateşlerden etkilenmez. O anda Mürğ-ı Şirân; yeryüzüne iner, kitabı açar. Tıslımı açmanın çaresi kitapta yazılıdır. Tıslımın şerrinden kurtulmak için gece güneşin uyuduğu vakit oraya giderse ona ateşten zarar gelmeyeceği yazılıdır. Gün battığında Mürğ-i Şirân ile minareye gelir. Filin üzerindeki şahsın elinden kalkanı alır. O zahmetten de kurtulur. Burada kitapla sembolize edilen *Kur'ân-ı Kerim*, Hz. Peygamber ve şeriat; seyr ü sülükün amel kaynaklarıdır. Salık, Allah'ın emirlerine itaat ederek bu mertebeye karşısında çıkan güçlüklerden kurtulmuştur. Dolayısıyla bu minare, *Allah'ın emirlerine itaat* minaresidir.

Kızıl Altın Minare

Şâh Râmîn, dördüncü minareye gelir. O minarede kızıl altından bir atlı vardır. Bu kişinin atı ve kendisi altındandır. Kişinin bir elinde bir elmas kılıç, bir elinde de levha bulunmaktadır. Şâh Râmîn derhal o atlının yanına gelir. Mürğ-ı Şirân ile Şâh Râmîn, bu şahsın yanına gelir gelmez şahıs kılıcını Şâh Râmîn'in farkına indirir. Şâh Râmîn, bu kılıca ateş saçan kalkanı tutar. O kalkan kılıca dokununca ateş saçar ve bu ateş dağın üzerine düşer. O ateşin şiddeti ile dağ erir. Yerle bir olur. Dağın ateşi ayyuka çıkar. Ondan rüzgar hasil olur. Bu rüzgar, dumanı o kalenin ve minarelerin üzerine çökertir. Göz gözü görmez olur. Bir iki saat sonra karanlık gider. Âlem münevver olur. Şâh Râmîn, şükreder. Bu mertebeye nefis terbiye edilmiş, sufî meyillerinden arındırılmıştır. Nefs-i mutmainne mertebesini başarıyla geçmiştir. Salık, bundan dolayı şükretmektedir. Salikin başına bundan sonra gelecek engelleri salikin kendisi bertaraf edebilecektir. Olayın son halkasında Perre-Bâl Hân, Şâh Râmîn ve Ekmâil Pir; Şedîd'in türbesine gidip ona hayır dua etmek isterler. Mürğ-i Şirân, üç serveri alır. Bir dağın üstüne getirdi. Dağın başında billurdan kapısı olan saf gümüş bir bina vardır. Şehzade kapıyı açar açmaz bir ifrit peyda olur. İki kuş ve üç serverin korkudan akılları başlarından gider. Fakat Şâh Râmîn, minarelerden elde ettiği kılıç ile bu ifriti yok eder. "Sancak, bayrak, ok, yay, kılıç, kama, bıçak, top, tüfek benzeri şeyler, şeytanî vesvesenin zayıflamasına ve salikin şeytanî vesveselere galip gelmesine delâlet eder" (Yüksel, 1996, s. 203). Salık, şeytanî vesveselerden ve şeytanın etkisinden kurtulmuştur.

Tuhfetu'l-Letaif'in 128a-155b varakları arasındaki seyr ü sülük hikâyesinde mekân ve mekâna bağlı olarak karşılaşılan insan ve varlıklarla ilgili sembolizmlerden istifade edilmiştir. Kale kapısından önceki hendek, kale kapısı, kale içindeki saray ve imar edilmiş bahçe, dört direkli kubbe olan minareler ile mekân bütünlüğü sağlanmış; nefis terbiyesinin bütün zorlukları ve seyr ü sülükün nihayetinde elde edilecek makamın ihtişamlığı kale sembolizmi ile tahkiye edilmiştir. Kale

seyrinde karşılaşılan sarı pirinç, gümüş, demir ve sarı altından yapılmış adamlar ile birlikte neheng; eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dışleri olan canavar; minarelerdeki aslan, gergedan, fil ve at nefsin süflî sıfatlarının gücünü ve korkunçluğunu sembolize etmiştir. Mekânda salikin karşılaştığı rüzgar, ateş ve su baskını da seyr ü sülükün zorluklarını doğal olaylar vasıtasıyla imgelenmektedir.

Yol Göstericiler

Seyr ü sülükte mertebe ilerleyişinde salike yol gösteren kılavuzlar bulunmaktadır. *Tuhfetü'l-Letâif*te bu kılavuzlar; insan, kuş, levha ve kitap şeklinde karşımıza çıkmaktadır. *Ekmâil Pir*, mürşid; *Mürğ-i Şirân* kuş, *levh* yazılı öğütlerin bulunduğu levha, *kitap* ise yol gösterici amel kitabıdır.

Mürşid

Sembolik bir seyr ü sülük hikâyesini anlatan bu olay örgüsünde mürşid, Ekmâil Pir'dir. Ekmâil Pir, makama gelen padişahın oğluna kılavuz olup tılsımları açmakla görevlendirilmiştir. Burada tasavvuf terbiyesinde mürşidin iki ameliyesinden bahsedilir: kılavuz olmak ve seyr ü sülükün önündeki engelleri kaldırmak için çözüm üretmek. Mürşid; salikin derunî seyrinde yol gösterici, kılavuzdur. Daha önce kendisinin de tecrübe ettiği sufi terbiyenin nazariyeleri ile salike yol göstermek ve seyr ü sülük yolculuğunda kapıları açmakla mükelleftir. Hikâyede “tılsım” olarak ifade edilen nefis, vakialarda müridin seyr ü sülük terbiyesinde önüne çıkan engellerin remizleridir. Tılsımlar, hikâyede seyr ü sülük yolcusu müridin ilk olarak göremediği sırlardır. Bu sırları açmak, bu sırlarla ilgili müride bilgi vermek, mürşid Ekmâil Pir'in görevidir. Zira seyr ü sülükteki bütün remizler, bu hâlleri daha önce yaşamayan tecrübesiz bir mürid için sırlarla doludur. Mürşidin seyr ü sülükteki bu tılsımları öğrenmesine hikâyede değinilir. Elyas Peygamber, Şah Râmîn'in kaleyi seyretmesi ve önündeki engeller olan tılsımları çözmesi için Ekmâil Pir'i görevlendirdiğinde Ekmâil Pir, bu tılsımları nasıl çözeceğini bilemez. Bunun üzerine Elyas Peygamber; Ekmâil Pir'i makama getirir, tılsımları tek tek gösterir. Engelleri birer birer bildirir. “Etkili bir rehber olabilmek için, şeyhin mutlaka dervişlerin keşfine çıktıkları bölgeyi çok iyi bilmesi gerekir. Takip edilen yolun güçlüklerini ve dertlerini daha önce yaşamış olan bir şeyh, dervişlerine bu merhaleden geçerken rehberlik edebilecek kadar tecrübeye dayalı bilgiye sahiptir” (Frager, 2023b, s. 262). Vakialardaki bu sembolik nesne ve canlılar, mürşid tarafından yorumlanır. Bu nesne ve canlıların mahiyetine göre mürşid, müride yol gösterir. Yapılması gerekenleri aktarır. Mürşidin yol göstermesi ile tılsımlar açılır, seyr ü sülükün önündeki engeller aşılır. Böylece seyr ü sülük ilerleyişi devam eder.

Mürid, seyr ü sülük ilerleyişinde karşısına çıkan zorluklarla nasıl baş edeceğini bilmez. Mürşidinden yardım ister. Mürşid de bu zorlukların üstesinden gelmek için müride yardımcı olur. Hikâyede seyr ü sülük, müridin kaleye girmek istemesiyle başlar. Mürşid olan Ekmâil Pir, müridi Şâh Râmîn'in kaleye girmesine ve kalenin içindekileri engelleri aşmasına yardımcı olmakla yükümlüdür. Mürid ve mürşid, kaleye girmek isteyince kale kapısının sıkıca kilitli olduğunu görürler. Mürid, kale kapısının anahtarının nerede olduğunu mürşidi Ekmâil Pir'e sorar. Pir, kale kapısının anahtarının bir şahsın elinde olduğunu ve onun mutlaka ele geçirilmesi gerektiğini söyler. Yoksa kale kapısını açmak mümkün olmayacaktır. Mürşidin yol göstericiliği ile mürid, şahsı bulur ve şahsın elinden kale kapısının anahtarını alır. Kaleyi açar ve mürşidi ile içeri girerler. Kale kapısının anahtarının yerini göstermek, hendekte suyun içindeki nehengin tılsım olduğunu söylemek, hendekteki suyu boşaltıp nehengin kaybolmasını sağlamak; mürşidin seyr ü sülük önündeki engelleri ortadan kaldırma görevidir. Ayrıca seyr ü sülük sırasında Şâh Râmîn'in karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırmak için Şedîd ağzından yazılan levhleri, mürşid Ekmâil Pir açıklamaktadır. Ekmâil Pir, şahsın elindeki levhayı ele geçirmesi gerektiğini ve bu levhada yazılanları okuyup onlara göre amel etmek gerektiğini Şâh Râmîn'e söyler. Bu tavsiyeye uyan Şâh Râmîn'in seyr ü sülük ilerleyişi devam etmiştir. Seyr ü sülükte mürşid Ekmâil Pir'in yetersiz kaldığı

yerlerde hikâyede kuş ile sembolize edilen Hızır ve kitap ile sembolize edilen şeriat imdada yetişmiştir.

Seyr ü sülükte mertebelerdeki hâller, ilerlemeler ve duraksamalar gibi bütün durumlarda mürid ve mürşid birliktedir. Hikâyede de mürşid Ekmâil Pîr, mürid Şâh Ramîn'in yanından bir an olsun ayrılmaz. Yaşanılan tüm güçlüklerle beraber göğüs gererler. Beraber bu güçlüklerin üstesinden gelirler. Aynı zamanda mertebe ilerleyişindeki rahatlığı ve huzuru da birlikte yaşarlar. Dolayısıyla seyr ü sülükte mürşid, müride yol gösteren, onun acılarını ve sevinçlerini paylaşan bir yol arkadaşıdır. Seyr ü sülükün başından sonuna kadar mürşid, nefis terbiyesi ve kalp tezkiyesi ile mükellef olduğu müridin elini bırakmaz.

Levh

Levhler, kaleyi imar ettiren Şedid tarafından vezirlerine yaptırılan tılsımların nasıl geçileceğine dair bilgiler veren yazılı belgelerdir. Hikâyede mürid ve mürşidin kale içindeki ilerleyişinde farklı yerlerde ve zamanlarda karşılımlarına birçok levhin çıktığı görülür. Levhler; Şedid'in ağzından yazılmıştır ve seyr ü sülük yolcusuna öğüt niteliğindedir. Hikâyedeki ilk levhde dünyaya gönül vermemek gerektiği, dünyanın geçici olduğu öğütlenir. İkinci levhe ise sarayda rastlanır. Bu levhde Şedid türlü nimetlerle madenlerle donatılmış bu sarayın kendine bir hayrı olmadığını, ölümü düşünmeyip yeri göğü imar ettiğini, özünü günahattan arındırmadığını, kimseye yardımcı dokunmadığını, ölünce bunları bırakıp gittiğini söyler. Dünya güzelliklerinin geçici olduğunu ve bunlara tamah edilmemesi gerektiğini öğütler. Hikâyedeki üçüncü levhde, bu dünyaya aldanmamak gerektiği ve nefsin heveslerine uymamak gerektiği söylenir. Dördüncü levh, sarı pirinç minarede karşımıza çıkar. Bu levhde, Şedid kendini tanıtır. Bu makama kadar gelen kişiye nasihatlerde bulunur, bu kişinin bilgili ve uyanık olması gerektiğini söyler. Burayı vezirine kaleye her gelen kişinin içeri girmemesi için inşa ettirdiğini söyler. Bu minarenin altına ateş koydurduğunu; insan, cin veya kuşlardan kim bu minareye gelirse rüzgâr ile odun birbirine karışacağını, çıkan ateşin de o kişiyi yakacağını söyler. Bundan dolayı kimse bu minare katına gelemeyecektir. Minarenin altında sağ tarafta içi cevherle dolu bir hazine olduğunu, kimsenin o hazineye ulaşamaması için ateş çıkaracağını ifade eder. Bu makama kadar gelen kişiye oradaki cevherlere tamah etmemesini yoksa helak olacağını öğütlemektedir. Gümüş minarede ayrıca bir levh daha bulunmaktadır. Bu levhada insan ve cinlerden kim bu minareye çıkarsa o minarenin şerefinden bir rüzgar çıkacağını, bu rüzgarın o kişinin minareye çıkmasını engelleyeceğini söylenir. Gümüş minareye gelen kişi için tavsiyelerde bulunulur. Bu makama gelen kişinin rüzgardan emin olması için doğu tarafına doğru yürümesi istenir. Orada deniz kenarında kızıl bir taş olduğu, o taşın altında bir nakım bulunduğu söylenir. Kişinin o nakıma girmesi gerektiği, orada muteber bir delik olduğu, o deliğin tutularak rüzgarın engelleneyeceği bildirilir. Fakat orada bir şahıs ve fil bulunduğu, filin sünüsünün elmas olduğu, bu elmasın kişinin tamah etmemesi gerektiği, yoksa elmasın kişiye zarar vereceği ifade edilir. Kişinin o elmastan sakınması gerektiği vurgulanır. Hikâyedeki yedinci levh, mermer direğin üzerindedir. Bu levde Şedid, bu makama kadar gelen kişiye öğütler vermektedir. Bu mermer direği kendisinin diktirdiğini, bu direğin altında derin bir kuyu olduğunu, bu kuyuya kim inerse acayip şeyler göreceğini söyler. O kuyuda bir hücre bulunduğunu, bu makama kadar gelen kişinin o hücreye girmemesi ve tamah etmemesi gerektiğini söyler. Eğer bu kişi o hücreye girecek olursa başına belalar geleceğini, buradan sakınması gerektiğini özellikle vurgular. Hikâyedeki sekizince levh, saraydaki tahtın üzerindeki putun boynundadır. Bu levhde de seyr ü sülük ilerleyişindeki mürid ve mürşide öğütler verilmektedir. Bu makama kadar gelen kişinin burada türlü türlü tılsımlarla karşılaşacağı, bu tılsımlardan kendisini koruması gerektiği söylenir. Yoksa bu tılsımlardan o kişiye zarar gelecektir. Eğer son minareye ulaşırsa bu kişiye bir yol açılacağı ve kaleye bu yoldan girebileceği ifade edilir. Buranın duvarında tılsımlarla girilmesi zorlaştırılmış dört kapı olduğunu, her bir kapıyı açması gerektiği söylenir. Kapıların birinde put olduğu, putun sağ yanında sandık bulunduğunu, bu sandığın içinde de bir kitap

olduğu söylenir. Bu makama erişen kişinin bu kitabı açıp okuması gerektiği, karşısına çıkan tılsımlara bu kitapla amel ederse önündeki bütün engellerin kalkacağı ve bütün isteklerine ulaşacağı öğütlenir. Hikâyedeki son levh, son makam olan dağ üzerinde karşımıza çıkar. Bu levh de Şedid, ağzından yazılmıştır. Levhde Şedid, kendini tanıtır. Şedid'in kardeşi olduğu, bu cihanın bir zamanlar onun hükmü altında olduğunu, ansızın bir gün ecel gelip ona erdiğini söyler. Bütün varlığı, saltanatı burada bırakıp dört parça tahtanın içine girdiğini söyler. Ahiret için çalışmadığını, dünyada magrur olduğunu, malının mülkünü ona bir fayda vermediğini söyler. Bu makama kadar gelen kişiye, dünya malının faydasız olduğunu, elinden geldiğince elindeki mal ile iyilik yapmasını öğütler.

Mürg-i Şirân

Seyr ü sülük ilerleyişinde Ekmâil Pir ile Şâh Râmîn çaresiz kalınca imdatlarına Mürg-i Şirân adlı kuş yetişir. “Şehzâde ve Pîr ve Perre-bâl ‘acebâ bu neyki dir-iken gördiler kim havâ yüzünden bir kuş irdi. Bir tağa beñzer burnı, kıynaqları elmâsdan...” (v.141b). Mürg-i Şirân; hikâyedeki fiziksel niteliği ve işlevi ile Hızır'ı sembolize etmektedir. Hızır'ın don değiştirerek kuş suretine girdiği bilinmektedir. Hızır “ihtiyar veya genç bir adam, bir çocuk olabilir; kuş ve tavşana varıncaya kadar çeşitli hayvan biçimlerine girebilir. Göz açıp kapayıncaya kadar çok uzak mesafeleri aşabilir” (Ocak, 2007, s. 90). Mürg-i Şirân kuştur. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir ve Perre-Bâl; canavar ile mücadele edemeyince aniden gökyüzünden yeryüzüne inmiştir. Allah katından gönderilmiş bir yardımcı, kurtarıcıdır. Burnu dağa benzer, pençeleri elmastandır. Şâh Râmîn, Ekmâil Pir ve Perre-Bâl'in karşı karşıya kaldığı canavarın kafasını koparır. Canavarı kaleden dışarı atar, kaleden uzaklaştırır. Böylece seyr ü sülükte mürid ve mürşidin karşı karşıya kaldığı zorluklarda onlara yardımcı olur. Hızır'ın seyr ü sülükte kılavuz, mürşid olma işlevinin dışında şifa verme işlevi de hikâyede ele alınmıştır. Seyr ü sülük sırasında yaralanan Ekmâil Pir ve Perre-Bâl'in yaralarının iyileşmesi için yeryüzünden bitki getirmiştir. Yaralarına koyup, yaralarını iyileştirmiştir.

Kitap

Hikâyede Ekmâil Pir ile Şâh Râmîn'in seyr ü sülük ilerleyişinde önlerine çıkan levhlerin birinde son minareye giden kapıların birinde put olduğu, putun sağ yanında sandık bulunduğu, bu sandığın içinde de bir kitap olduğu söylenir. Bu makama erişen kişinin bu kitabı açıp okuması gerektiği, karşısına çıkan tılsımlara bu kitapla amel ederse önündeki bütün engellerin kalkacağı ve bütün isteklerine ulaşacağı öğütlenir. Buradaki kitap, şeriattir, Kur'an'dır, Hz. Peygamber'dir. Seyr ü sülük, şariat hükümlerine dayanan bir terbiye amelîyesidir. Bu tevhidî terbiyenin kaynağı Kur'an'a ve sünnete dayanmaktadır:

Sûfiler, Kur'an'ı Allah'ın insanlara bir çağrısı ve özel bir hitabı olarak gönül atmosferinden gelen bir bağlılıkla bildiklerinden, Kur'an ayetlerini ma'rifet/ilim denizlerinden bir derya olarak algılamışlardır. Aynı şekilde Peygamber'in sözlerinin de, O'nun kendi nefsinden kaynaklanan ifadeler olmayıp, Allah'ın Peygamber'e gelen vahye dayalı bir ilim olduğu bilinciyle yaklaşım, Rasûllullah'ın (sa.s.) sözlerini can kulağıyla dinleyip onunla amel etmişlerdir (Tenik, 2017, s.16).

Dolayısıyla hikâyede kitapla sembolize edilen şariat hükümleri, seyr ü sülükte karşılaşılan bütün zorlukların üstesinden gelinebilecek yolları bildirir. Bu kitapla amel etmek, seyr ü sülükü kolaylaştırır, seyr ü sülükün nihayete ermesine vesile olur.

Lubfetü'l- Letâif'in 128b-155a varakları arasındaki seyr ü sülükün kısa hikâyesinde mekâna ve mekândaki kişi ve canlılara bağlı olarak tasvir edilen zorlukların üstesinden gelmek için salike yardımcı olan kılavuzlar; kitap ve levh gibi yazılı belgeler, mürşid ve Hızır'dır. Seyr ü sülükte mürşidin işlevi ve gerekliliği Ekmâil Pir'in varlığı ile tahkiye edilmiştir. Mürid ve mürşidin seyr ü sülük ilerleyişinde çaresiz kaldıkları yerlerde yardıma yetişen, kuş kılığındaki Mürg-i Şirân; tasavvufta Hızır'ın seyr ü sülükte mürşid olma özelliğinin hikâyedeki yansımasıdır. Nefsine

kapılarak helak olmuş Şedîd ağzından yazılan levhlerde verilen nasihatler ve şeriat ise seyr ü sülükün diğer yol göstericileridir.

Sonuç

Ali bin Nâkib Hamza tarafından kaleme alınan *Luhfetü'l-Letâif*'in 128b-155a varakları arasındaki kısa hikâye, sembolik bir seyr ü sülük hikâyesidir. Hikâyede seyr ü sülük, kale sembolizminden istifade edilerek ele alınmıştır. Seyr ü sülükün zorlukları; kalenin mimarî yapısı, kalede karşılaşılan şahıslar ve tılsımlarla sembolize edilmiştir. Muhkem kale kapısı, kaledeki dehlizler, su ile dolu hendek, kaledeki direklerin yüksekliği kalenin mimarî yapısından kaynaklanan zorluklardır. Hikâye “tılsım” olarak adlandırılan, kalede salikin karşısına çıkan şahıslar ve hayvanlar; salikin nefsinin süflî sıfatlarını gösteren simgelerdir. Bunlar, hikâyedeki neheng ve canavar tasvirinde geçen hayvan suretleridir. Canavar tasvirinde geçen; karınca, yılan, akrep, çıyan ve vaşak nefsi-i emmârenin sıfatlarını sembolize eder. Eşek başlı, fil kulaklı, deve ayaklı, aslan pençeli, kurt gözlü, at yeleli, domuz boynuzu gibi dişleri olan bu canavarın gövdesi insana benzemektedir. Gergedan gibi boynuzları, keçi gibi tüyleri bulunmaktadır. Bu hayvan suretleri; nefiste kibir, haram, şehvet, hırs, hased, nefsanî heves, kötü zan, kindarlık, fitne, eza, açgözlülük, sinsilik ve ikiyüzlülük sıfatlarıdır. Salik, bütün bu sıfatları simgeleyen canavarı yok ederek nefsinin bu sıfatlardan arındırmıştır. Ayrıca salik, dört minarede karşısına çıkan aslan, fil ve atla mücadele ederek onların elindeki savaş aletlerini almış, böylece seyr ü sülükte nefsinin şeytanî meyillerini tamamen yok etmiş, nefsinin arındırılmış, seyr ü sülükünü tamamlamıştır.

Hikâyede seyr ü sülük mertebeleri; nefsi-i emmârede hendek ve kale kapısı, nefsi-i levvâmede saray ve bahçe, nefsi-i mühlîmede bayındır bahçe, nefsi-i mutmainne ise dört direkli kubbe ile sembolize edilmiştir. Dört direkli kubbe; sarı pirinç, gümüş, demir ve kızıl altın olmak üzere dört minarede oluşmaktadır. Bu dört minareyi ele geçiren salikin nefsi mutmain olmuştur.

Seyr ü sülük ilerleyişinde salikin yardımcıları hikâyede sembollerle tasvir edilmiştir. Bunlar; müşid Ekmâil Pir, kaleye gelen kişilerin tılsımları kolayca çözmesi için Şedîd'in kendi ağzından yazdığı levhler, kuş kılığında Hızır'ı simgeleyen Mürg-i Şirân ve şeriatı karşılayan kitaptr. Bu dört yardımcı sayesinde salik, seyr ü sülükünü nihayete erdirmeyi başarmıştır.

*Tuhfetü'l-Letâif*teki bu kısa hikâyede nefsin süflî sıfatları ile dolu olan gönül, kale benzetmesi ile tahkiye edilmiştir. Muhtelif zorluklardan geçerek kaleyi ele geçiren salik, gönlünü nefsin süflî sıfatlarından arındırmış, gönlünde İrem şehrine benzeyen kale imar etmiştir. Hikâyenin dayandırıldığı cennet müktesebatı da bu dönüşümü gözler önüne serer. “...Dünya cennetini inşa edenler, insanın, her yüce feridin, yalnız Allah'a karşı sorumlu varlıkların dünyevî ilişkiler ortamında şeytanî sapmaların çelişkilerine düşmesini önleyecek olan bir büyük Erdem'in, yaratılışın yasalarının bilgisine ve bu yasalara kayıtsız şartsız uyarak bunu mümkün kılmışlardır” (Cansever, 2010, s. 24). Bu kale; seyr ü sülükün, tasavvufun, müşidin ve şeriatın kaidelerine uyan ayrıca nefsinin yenilip helak olan Şedîd'in pişmanlıklarına kulak veren salikin dünya cennetidir.

Kaynakça

- Ataseven, Y. & Onur A. (2018). İlahlık güden zalim bir hükümdarın hikâyesi: Hazâ Hikâyeti Şeddâd bin 'Âd". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61), 5-11.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı şehri* (2. baskı). Timaş Yayınları.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe sözlük*. Ötüken Yayınları.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin tablillerine giriş*. Akçağ.
- Çolak, A. (2023). Klasik Türk şiiri'nde “irem” kelimesinin kullanımı üzerine. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), 363-392.
- Fragar, R. (2023a). *Aşkır asıl şarap* (5. baskı). Sufi Kitap.
- Fragar, R. (2023b). *Kalp, nefes ve ruh* (8. baskı) (İ. Kapaklıkaya, Çev.). Sufi Kitap.

- İbn Haldun. (2018). *Mukaddime* (18. baskı) (S. Uludağ, Haz.). Dergah.
- Karadayı, O. N. (2020). Tasavvuf literatüründe kale sembolizmi. *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 7(2), 183-226.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*. MEB Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. (2004). (H. Altuntaş & M. Şahin, Haz.). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Levend, A. S. (1967). Türk edebiyatında hikâye. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (15), 71-117.
- Muallim Naci. (2021). *Lügat-ı Nâcî* (2. baskı) (A. Kartal, Haz.). TDK.
- Ocak, A. Y. (2007). *İslam-Türk inançlarında Hızır yabut Hızır-İlyas kültü*. Kabalıcı Yayınevi.
- Onay, A. T. (2023). *Açıklamalı Divan şiiri sözlüğü Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı* (C. Kurnaz, Haz.). Bilge Kültür-Sanat.
- Ögke, A. (2005). *Metaforik anlatım*. Ahenk Yayınları.
- Schimmel, M. (2020). *İslamın mistik boyutları* (2. baskı). Alfa.
- Schimmel, M. (2023). *Halifenin rüyaları, İslam kültüründe rüya ve tabiri* (2. baskı) (T. Erkmen, Çev.). Sufi Kitap.
- Şemsettin Sami (2008). *Kâmûs-ı Türkî*. Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları.
- Tenik, A. (2017). Tasavvuf ilminde Hz. Peygamberin rolü. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 11-32.
- Tilfarlıoğlu, M. (2017). *Ali Bin Nâkîb Hamza ve tuhfetü'l-letâifi (Metin-İnceleme)*(Tez No. 475642) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yök Ulusal Tez Merkezi.
- Tilfarlıoğlu, M. (2022). Klasik Türk edebiyatında hikaye ve Ali bin Nakib Hamza'nın Tuhfetü'l-Letâ'ifi. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (5),206-230.
- Tulum, M. (2023). *Arapça ve Farsçadan Osmanlı Türkçesine alıntılar sözlüğü*. Ketebe Yayınları.
- Türer, O. (2003). Lâtife. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 15, ss. 179-180). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uçan Eke, N. (2017). *Klâsik Türk edebiyatında metaforik üslûp*. Akçağ.
- Yağcı, Ş. (2002). Klasik Türk edebiyatı geleneğinde hikâye. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (141), 147-160.
- Yüksel, H. A. (1996). *Türk –İslam tasavvuf geleneğinde riya*. Milli Eğitim Basımevi.

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi “Mavi Atlas”, (e-ISSN: 2148-5232), elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihi birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkı sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” ve “Derleme Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan “Çeviri”, “Kitap İncelemesi”, “Bibliyografi” “Haber”den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de “Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)” kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas'taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar “DOI” numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: “gu.maviatlas@gmail.com”.

ABOUT *MAVİ ATLAS*

Gümüşhane University Faculty of Letters Electronic Journal “Mavi Atlas”, (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a peer-reviewed journal published electronically. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences/humanities via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes “Research Articles” and “Review Article” . The works in the second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Bibliography” and “News”, which are in line with the purpose of the magazine. Works in both groups accepted for publication in the journal are subject to the “Open Journal Systems” rules.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets “DOI” number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail “gu.maviatlas@gmail.com.”

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232), Bahar (Nisan) ve Güz (Ekim) olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal/beşeri bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” ve “Derleme Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayıçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap İncelemesi”, “Bibliyografi” “Haber”den oluşur.

3. Dergiye Türkçe ve İngilizce dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus “Madde 2”de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan “Çeviri” türündeki eserler, “Yayın Kurulu”nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden “Yayın Kurulu” tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makalesi” eserlerinde sırasıyla Türkçe “Öz” ve “Anahtar Kelimeler” ile İngilizce “Abstract” ve “Keywords” bulunmalıdır (Bu husûs, “Çeviri”, “Kitap İncelemesi”, “Bibliyografi” “Haber” türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek “Araştırma Makaleleri” daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, “Araştırma Makalesi” türündeki eserler için “kör hakemlik” sistemi uygulanır.

4.4. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Araştırma Makalesi” türündeki eserler en az iki “Hakem” tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki “Hakem”in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine “Yayın Kurulu” karar verir.

4.5. “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Çeviri”, “Kitap İncelemesi”, “Bibliyografi” “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı “Yayın Kurulu”ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek “Çeviri” türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine “Yayın Kurulu” karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, Mavi Atlas dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafınca belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring* and *Fall*).
2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers” and “Review Article”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Bibliography” and “News”, about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.
3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in “2nd Matter”. Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of “Translation” category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of “Editorial board”).
4. All manuscripts sent to the Journal are examined by “Editorial Board” in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.
  - 4.1. The manuscripts in the categories of “Research Paper” that are sent to the Journal have to get “Abstract” and “Keywords” in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of “Translation”, “Book Review”, “Bibliography” and “News” necessarily).
  - 4.2. The manuscripts in the category of “Research Paper” that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.
  - 4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of “Research Paper”.
  - 4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.
  - 4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Bibliography” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.
  - 4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.
  - 4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.
5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.
6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için DergiPark üzerinden giriş yapıp, sistemden yüklenmesi gerekmektedir.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait “Araştırma Makalesi” türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayiçteki konuların irdelendiği “Çeviri”, “Kitap Değerlendirme”, “Tartışma”, “Söyleşi” ve “Konferans/Seminer Metinleri” ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği “Haberler”den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından “Türk Dil Kurumu”nun yürürlükteki “Yazım Kılavuzu”na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı:

Genel sayfa yapısı “A4” formatında, sağ ve soldan “2.5 cm,” üst ve alt kenarlardan “3 cm” boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa:

“Yazar Bilgileri” sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCID, E-Posta.

“Başlık” Her kelimenin ilk harfi büyük, bold stil ve Garamond yazı karakteri ile 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.

“Alt Başlıklar” ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.

Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.

“Öz/Abstract” Türkçe özet en az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. İngilizce özet ise (İngilizce dil yapısı gereğince) 200-400 kelime arasında olmalı. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.

“Anahtar Kelimeler”, “Öz”ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin:

“Metin” MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak

hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir). Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisini tercih edilmeli) 40 kelimedenden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalıdır. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nokta boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar:

Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalıdır.

Şekiller ve Tablolar:

Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak “Garamond” 11 punto” karakteriyle yazılmalıdır. Tablo ve şekil numarası düz metin ve koyu punto olarak tablonun üzerine yerleştirilmelidir ve nokta konulmamalıdır. Tablolar ve şekiller metinde geçtikleri sıraya göre numaralandırılmalıdır. Her tablo ve şekil kısa ve açıklayıcı bir başlığa sahip olmalıdır. Tablo ve şekil başlığı tablo numarasının hemen altında çift satır aralıklı olarak yer almalıdır. Tablo ve şekil başlığı italik ve ilk harfleri büyük olarak yazılmalıdır. Tabloda mümkünse dikey çizgiler olmamalı. Tabloya ve şekille ilgili notlar sadece ihtiyaç duyulduğunda eklenmelidir. Bu notlar tablonun altında yer almalıdır. Tablo içi yazım karakteri “Garamond” 11 punto” olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir.

Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları kaynakça kurallarına göre verilmelidir. Tablo ve şekille ilgili diğer ihtiyaç duyulan bilgiler için bkz. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Fotoğraflar:

Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

MAVİ ATLAS APA 7. EDİTİON KAYNAKÇA YAZIM KURALLARI VE ÖRNEKLERİ

Dergimize makale göndermek isteyen değerli yazarlar ve araştırmacılar, Mavi Atlas dergimizin kaynakça yazım kuralları aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir. Kuralların dikkatlice okunması ve uygulanması gerekmektedir. Kaynakça yazım kuralları “American Psychological Association (APA) 7. Edition” formatına göre örneklendirilmiştir. Dolayısıyla APA 7’ye göre metin içi atıfların ve kaynakçanın hazırlanması gerekmektedir. Bu hususta aşağıda verilen yönlendirmelerin yapılması yazarlarımız için büyük kolaylık sunacaktır.

Referansların ve atıfların doğru düzenlenmesi, okuyucu ve hakemlerin akademik çalışmayı değerlendirmelerinde büyük bir öneme sahiptir. Bunun için referans kaynaklarınızı dikkatli ve eksiksiz, kolay ve hızlı bir şekilde organize etme, not alma ve tek tıkla atıf/kaynakça oluşturmanızı sağlayan “**Mendeley**”, “**EndNote**”, “**Zotero**” gibi atıf (Citation) programları bulunmaktadır. Bu programların kullanılması oldukça basittir ve tavsiye edilmektedir. Bu programlar sayesinde hem kütüphanenizi oluşturacak hem de atıflarınızı çok daha rahat bir şekilde oluşturacaksınız. Örneğin, Mendeley atıf programını öğrenmek için aşağıda bağlantı adresleri verilmiş olan videoların izlenmesi ve uygulanması yazarlarımız için büyük kolaylıklar oluşturacaktır.

• **Mendeley Eğitimi - 1 - Hesap oluşturma ve kurulum işlemleri:**

https://www.youtube.com/watch?v=XktNxSRlm38&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 2 - Makale, tez vb. yayınların hesaba eklenmesi:**

https://www.youtube.com/watch?v=WhN9ij1M7T0&t=23s&ab_channel=HakanAkademi

• **Mendeley Eğitimi - 3 - Atıf yapma ve kaynakça oluşturma:**

https://www.youtube.com/watch?v=AX78rFGoW8A&t=8s&ab_channel=HakanAkademi

Diğer taraftan Amerikan Psikoloji Derneği (APA), 2009'da yayınlanan ve 6. sürüm olarak adlandırılan kılavuzun 7. sürümünü 2019 yılında yayınladı ve beraberinde pek çok yeni güncellemeyi de getirdi. Bu değişiklikleri aşağıdaki listeden inceleyebilir ya da APA resmi sitesinden [https://apastyle.apa.org/ APA 7.0 Yazım Kuralları](https://apastyle.apa.org/APA%207.0%20Yazim%20Kurallari)'na ulaşabilirsiniz.

Yapılan en önemli değişiklikler kısaca şu şekildedir:

Metin içi kaynak alıntıları kısaltılmıştır. APA 6'da birden fazla yazarın olduğu araştırmalardaki atıflarda tüm yazar isimleri yer alırken APA 7'de bu özellik kısaltılarak Acar ve ark. (2020), (Acar vd., 2020) şeklinde yer alıyor.

Basılı bir kitaptan alıntı yaptığınızda yayıncının yerleşim yeri bilgisine referans listesinde artık yer verilmeyecektir.

Yirmi ve daha fazla yazara sahip olan eserlerin kaynakçada listelenmesi kuralında güncelleme yapıldı. APA 6'da kaynakçada en fazla 7 yazar ismi yer alıyordu. APA 7 ile yazar ismi sayısı 20'ye yükseldi.

DOI'lerin biçimlendirilmesiyle ilgili değişikliğe gidildi. Artık DOI (Digital Object Identifier System) adresi URL şeklinde biçimlendirilecek. <https://doi.org/10.1080/02626667.2018.146972>

URL'lerle ilgili "Erişim sağlandı" ifadesiyle ilgili güncelleme yapılmıştır. Alınma tarihi gerekmedikçe artık “URL” ifadesi yazılmıyor. Web sitesi adı eklenir ve web sayfası başlıkları italik olarak yazılır.

E-kitap alıntılarında artık köşeli parantez kullanılmıyor. E-kitabın bulunduğu platform veya cihaz kaynakça gösteriminden kaldırıldı.

Daha kapsayıcı, cinsiyet ayrımsız ve önyargısız bir dil kullanılması yaklaşımı benimsendi

Tablo ve şekil formatlarında güncelleme yapıldı.

METİN İÇİ GÖNDERMELER

Başkalarının düşünceleri iki şekilde aktarılabilir. Birincisinde özgün (orijinal) anlatım hiç değiştirilmez. Bu şekilde yapılan aktarmaya doğrudan alıntı denir. Alıntı metinde özgün kaynağa geçtiği biçimiyle tırnak işareti içinde gösterilir. Tırnak işareti kapatıldıktan sonra ilgili kaynağa gönderme yapılır. Diğerinde ise özgün anlatım değiştirilerek anlatı/dolaylı alıntı (aktarma) yapılır. Anlatımın değiştirilmiş olması aidiyeti değiştirmez. Burada düşünce hala bir başkasına aittir ve aidiyeti bildirmek için metin içinde kaynağa gönderme yapılması mutlaka gereklidir. Bu hususta,

DOĞRUDAN ALINTI

40 kelimedenden daha az kelimedenden oluşan doğrudan alıntılarda her zaman yazar, yıl ve sayfa aralığı bilgilerine yer verilmelidir. 40 kelimedenden az olan alıntılar, metinde italik veya çift tırnak içinde verilir. Alıntıya metnin ortasındaki cümlelerde yer verilmişse, alıntı yapılan kısım italik veya çift tırnak içinde verildikten hemen sonra parantez içinde kaynağa gönderme yapılır. Sonrasında ise diğer cümlelere devam edilir.

Örnek:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için “betimleme yöntemi” kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile “olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır” (Kaptan, 1989, s. 34).

Ya da:

Araştırmada belirlenen unsurlara ilişkin mevcut durumu ortaya koyabilmek ve belirlenmiş hipotezlerin doğruluğunu sınamak için *betimleme yöntemi* kullanılmıştır. Betimleme yöntemi ile *olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılmaktadır* (Kaptan, 1989, s. 34).

Doğrudan alıntı 40 ve daha fazla kelimedenden oluşuyorsa sağ ve sol taraftan yarım inç (1.25 cm) içeriden başlanarak tek satır aralığıyla yazılır.

Örnek:

Betimleme yöntemi, Kaptan (1995) tarafından şu biçimde tanımlanmıştır:

Olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğunu betimlemeye, açıklamaya çalışan incelemelerdir. Bunlar nedir? sorusuna cevap bulmaya yöneliktir. Bununla mevcut durumlar, koşullar, özellikler aynen ortaya konmaya çalışılır. Betimleme araştırmaları, mevcut olayların daha önceki olay ve koşullarla ilişkilerini de dikkate alarak, durumlar arasındaki etkileşimi açıklamayı hedefler (s. 59).

Doğrudan alıntı yapılan kısımlar orijinal kaynaktaki ile aynı heceleme, yazım ve noktalamaya sahip olmalıdır. Orijinal kaynağa heceleme hatası olsa bile değiştirilmeden aynen bırakılmalıdır. Eğer doğrudan alıntının belli kısımları çıkarılıyorsa üç nokta (...) ya da dört nokta (....) kullanılması

gerekir. Bir cümle içerisinde çıkarma yapıyorsa üç nokta, iki cümle arasında çıkarma yapıyorsa dört nokta kullanılır. Bunlar cümlenin başında ya da sonunda kullanılmaz.

Örnek 1:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. Bu dizinler ... atıfları izlemek suretiyle ilgilenilen konudaki kaynakları gözden geçirmeye de olanak sağlamaktadır” (Al et al., 2014, s. 26).

Örnek 2:

“Atıf dizinleri farklı kesimler tarafından farklı amaçlar için kullanılabilir. .... Ülkelerin bilim politikalarından sorumlu kuruluşlar ise atıf dizinlerindeki verileri performans ölçümü amaçlı kullanmaya başlamışlardır” (Al et al., 2014, s. 26).

Not: Çok uzun doğrudan alıntılar ve başka bir çalışmadaki tablo, şekil, anket vs. gibi materyaller uyarlanmak istendiğinde söz konusu çalışmanın yazarından izin alınması gerekmektedir. APA'nın politikasına göre, bir makaleden ya da bir kitap bölümünden en fazla üç tablo/grafik/şekil alınabilir. Metin alıntısı ise tek bir metin için 400 kelimeyi, toplamda ise 800 kelimeyi geçmemelidir. Aksi durumlarda yazar tarafından telif hakkı sahibinden izin alınmalı ve bu bilgi doğrudan alıntıya verilecek bir dipnot ile belirtilmelidir.

ATIF VE KAYNAKÇA:

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıflar aşağıda belirtildiği gibi olması gerekmektedir. Dikkat! APA yazım stiline, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır. Bu bilgi doğrultusunda *Mavi Atlas Dergisi* kaynakça yazımları adım adım incelenmeli ve araştırmanızda uygulanmalıdır.

5. 1. KİTAPLAR:

Kitabın yazarı, yayım yılı, kitap ismi (italik ve küçük harflerle) verilmelidir. Kitap isminin başında ve sonunda nokta olmalı.

Basım bilgileri, italik olmadan başlıktan sonra parantez içinde eklenmelidir.

APA 7 kurallarına göre sadece yayınevi verilmeli ancak yayın yeri verilmemelidir.

Gerek kitapların gerekse kitap bölümlerinin DOI'si varsa, yayıncı adından sonra kaynakçada DOI eklenir. DOI'si yok fakat sabit bir URL'si varsa, referansa kitabın/bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez.

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada & işareti “and” veya “ve” kelimeleri yerine kullanılmalıdır.

Başlık ögesi bir nokta ile bitirilir. Ancak başlık soru işareti veya ünlem işareti ile bitiyorsa, noktanın yerini o noktalama işareti alır. Örnek: Geç başlangıçlı açıklanamayan epilepsi: Neyi kaçıyoruz?

Tek Yazarlı Çalışmalar:

İlgili kısımdan hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin/çalışmanın yayım yılı ve sayfa numarası sırasıyla, aralarda virgül kullanılarak verilmelidir. Cümlenin tamamlandığını gösteren

nokta işareti parantezden sonra konulmalıdır. Öyküleme yöntemiyle ve kitabın bütününe yapılan atıflarda sayfa numarası yer almaz. Verilen sayfa numarası Türkçe çalışmalarda “s.”, İngilizce çalışmalarda “p.” kısaltması ile belirtilir.

Metin İçinde

Anlatı alıntı: Atalay (2017), Turner (2010), Nazır (2007).

Parantez içinde alıntı: (Atalay, 2017), (Atalay, 2017, s. 261), (Turner, 2010), (Turner, 2010, p. 262), (Nazır, 2007), (Nazır, 2007, s. 318).

Kaynakçada:

Nazır, B. (2007). *Macar ve Polonyalı mülteciler: Osmanlı'ya sığınanlar* (2. baskı). Yeditepe Yayınevi.

Atalay, İ. (2017). *Türkiye'nin jeomorfolojisi* (3. baskı). META Basım.

Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The biology of humans at our best and worst*. Penguin Books.

İki yazarlı çalışmalar:

Parantez içi atıflarda ve kaynakçada yazarların soyadları "ve" bağlacı ile bağlanırken “&” işareti kullanılır. Parantez dışında ise “ve” ya da “and” kullanılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Atalay ve Mortan (2011), Page and Stritzke (2015).

Parantez içinde alıntı: (Atalay & Mortan, 2011), (Atalay & Mortan, 2011, s. 545), (Page & Stritzke, 2015), (Page & Stritzke, 2015, p. 88)..

Kaynakçada:

Atalay, İ. & Mortan, K. (2011). *Türkiye bölgesel coğrafyası*. İnkılap Kitapevi.

Strunk, W. Jr. & White, E. B. (2000). *The elements of style*. Longman.

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalar:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürüme göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan çalışmalarda “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır. Yeni sürüme göre, 20 ve daha fazla (20. yazar dahil) yazarı bulunan eserlerde, tüm yazarların adlarının eklenmesi gerekmektedir. Ancak yazar sayısının 21'den fazla olması durumunda ilk 19 yazarın adları ve en son yazarın adı verilerek listelenmelidir.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Arıboğan ve ark. (2008) iddia etti..., Arıboğan ve ark. savundu (2008)..., Torino et al. (2019) claimed..., Torino et al. argued that (2019)...

Parantez içinde alıntı: (Arıboğan vd., 2008), (Arıboğan vd., 2008, s. 66), (Torino et al., 2019), (Torino et al., 2019, p. 34).

Kaynakçada:

Arıboğan, D.Ü., Ortaylı, İ. & Yavuz, H. (2008). *Cumhuriyetimize dair*. Aşiyen Yayınevi.
Wolfe, J. M., Kluender, K. R., Dennis, L. M., Bartoshuk, L. M., Herz, R. S., Lederman, S. J. & Merfeld, D. M. (2015). *Sensation & perception* (4rd ed.). MA: Sinauer Associates.

Kitapların cilt ve baskı numaralarının belirtilmesi:

Bu kural “Kaynakça” için geçerlidir. Basımlar/baskı bilgisi (revize edilmiş edisyonlar gibi), cilt numaraları ve sayfa numaraları (bölüm sayfa aralığı gibi) başlıktan hemen sonra italik olmadan parantez içerisinde verilir ve parantezden sonra nokta konur.

Numaralandırılmış bir cildin kendi başlığı varsa, cilt numarası ve başlık parantez içinde değil, ana başlığın bir parçası olarak dahil edilir. Yani başlıkta yer alan cilt numarası parantez içine alınmaz. Örnek: *APA endüstriyel ve örgütsel psikoloji el kitabı: Cilt. 1. Organizasyonu inşa etmek ve geliştirmek.*

Kaynakçada:

Tarhan, N. (2014). *Toplum psikolojisi: Sosyal şizofreniden toplumsal empatiye* (8. baskı). Timaş Yayınları.
Kabaklı, A. (1992). *Türk edebiyatı* (Cilt 5). Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Not: Gözden geçirilmiş edisyonlar için aynı şekilde (2. baskı rev.) ya da kitap bölümü sayfa aralığını belirtmek için (Cilt 2, ss. 319-367). Hem baskı hem cilt bilgisi varsa bu öğeler virgülle ayrılır ve baskı numarası önce yazılır (8. baskı, Cilt 2, ss. 319-367).

Yazarı belli olmayan ya da anonim çalışmalar:

Eğer bir çalışmanın yazarı belli değilse metin içerisinde gönderme yapılırken yazar alanında geçen ilk birkaç kelime (genelde başlıktan) ve yıl kullanılır. Metin içi göndermelerde makale başlığı, bölüm başlığı ya da bir web sayfasının adı çift tırnak içinde; dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı ise italik olarak yazılır.

Yazarı anonim olarak belirtilen çalışmalara göndermede duruma göre Anonim (1975), (Anonim, 1975), (Anonim, 1975, s. 63) benzer ifadeler kullanılır. Kaynakçada da yazar kısmına Anonim yazılır.

Kurumların ya da grupların yazar olduğu yayına ilk defa atıfta bulunulduğunda kurumun/grubun tam adı ve ardından kısaltmasını verilir. Sonraki kullanımlarda sadece kısaltma ve tarih kullanılır. .... (Türk Psikologlar Derneği [TPD], 1997). .... (TPD, 1997) gibi.

Metin İçinde:

(Anonim, 2017, s. 15)
(*Türkçe bilim terimleri*, 2011, s. 1750)

Kaynakçada:

Anonim. (2017). *Casus olarak zamanımdan hikayeler*. Bond Yayınları.
Türkçe bilim terimleri sözlüğü: Sosyal bilimler. (2011). Akademi Kitabevi.

Web sayfası, makale başlığı, bölüm başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (“Hacettepe Üniversitesi bilgi”, 2010).

Kaynakçada:

Hacettepe Üniversitesi bilgi okuryazarlığı programı. (2010). <http://hubo.hacettepe.edu.tr/>

Dergi, kitap, broşür ya da rapor başlığı:

Metin İçinde:

Parantez içinde alıntı: (*Kütüphaneciliğimiz üzerine*, 1987)

Kaynakçada:

Kütüphaneciliğimiz üzerine görüşler (1987). Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Editörlü Kitaplar:

Sadece editör bilgisi bulunan bir kitabın atıf ve kaynakça bilgisi verilirken, editöre/editörlere yazar kısmında yer verilir ve adından parantez içinde “Ed”/“Eds”, “Haz.” veya ”Yay. haz.” kısaltması eklenir. Parantez içindeki kısaltmadan sonra nokta konur. Yazarı belli, editörlü veya hazırlayanı olan kitapta ise editör/hazırlayan, kitap başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır.

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Tanrıdağ (2015), Gök (2019), Nâmî Hasan Ağa (2021).

Parantez içinde alıntı: (Tanrıdağ, 2015), (Tanrıdağ, 2015, s. 34), (Gök, 2019), (Gök, 2019, s. 56), (Nâmî Haan Ağa, 2021), (Nâmî Hasan Ağa, 2021, s. 24).

Kaynakçada:

Tanrıdağ, O. (Ed.). (2015). *Davranış nörolojisi: Beyin-davranış ilişkilerinin organizasyon prensipleri, sendromları ve hastalıkları*. Nobel Tıp Kitapları.

Gök, İ. (2019). *Osmanlı arşiv kaynaklarından 1 numaralı nâme-i hümayun defteri* (M. F. Gökçek, Ed.). İdeal Kültür Yayıncılık.

Nâmî Hasan Ağa. (2021). *Fetihnâme-i Nâmî der-bakk-ı Gürcistan: 1663 Gürcistan Seferi* (M. F. Gökçek, Haz.). Yeditepe Yayınevi.

NOT: Eğer hem cilt numarası hem de Ed./Haz. var ise:

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi tarihi* (Cilt I). (T. Güngör, Haz.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İki veya üç Editörlü Kitaplar:

Metin İçinde:

Anlatı alıntı: Abulfez ve Sönmez (2017), Goldstein and Hogarth (1997), Connolly et al. (2000).

Parantez içinde alıntı: (Abulfez & Sönmez, 2017), (Abulfez & Sönmez, 2017, s. 44), (Goldstein & Hogarth, 1997), (Harris et al., 2012).

Kaynakçada:

Abulfez, S. & Sönmez, P. (Eds.). (2017). *Uluslararası göç ve çocuklar: International migration and children*. Transnational London.

Goldstein, W. M. & Hogarth, R. (Eds.). (1997). *Research on judgement and decision making*. Cambridge University Press.

Harris, K. R., Graham, S. & Urdan T. (Eds.). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.

Yazarı Kurum Olan Kitaplar:

Yazar olarak bir grup/tüzel kişi (dernekler, şirketler, devlet kurumları ve diğer çalışma grupları gibi) ifade ediliyorsa bu gruba ilişkin ad bilgisi metin içindeki göndermede oldukça açık ve anlaşılır biçimde verilmelidir. Grup adı bazı durumlarda kısaltılabilir. Eğer grup adı uzunsa, kısaltma herkesçe anlaşılır oluyorsa veya ada yönelik zaten bilinen bir kısaltma var ise ilk kullanımda hem açık hali hem kısaltma hali kullanılıp, sonraki kullanımlarda ise sadece kısaltma kullanılabilir. Eğer grup adı kısa ise veya kısaltması herkesçe anlaşılır olmuyorsa tüm göndermelerde adın açık hali yazılır.

Kaynakçada APA 6'da yer ve yayıncı bilgisi yer alırken (yayıncı bilgisi için “Yazar” veya “Author” yazılırken. APA 7'da yer ve yayıncı bilgisine gerek kalmamıştır. Eğer DOI numarası varsa eklenir.

Metin içinde:

Cümle içinde ilk gönderme (Anlatı alıntı): Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK, 2013).

Cümle içinde ikinci ve sonraki göndermeler: TÜBİTAK (2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu [TÜBİTAK], 2013).

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TÜBİTAK, 2013).

Parantez içinde ilk gönderme: (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012, s. 38)

Parantez içinde ikinci ve sonraki göndermeler: (TDK, 2012, s. 38).

Kaynakçada:

Türk Dil Kurumu. (2012). *Yazım kılavuzu* (27. baskı).

American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.).

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

Kitapta Bölüm

Editörlü bir kitaptaki bir bölüme atıf yapılmışsa bunu kaynakçada gösterirken editör adına yazar kısmında değil, ilgili bölümün başlığından sonra yer verilir. Bölüm başlığı italik yazılmaz. Editör bilgisi başlıktan hemen sonra italik olmadan ve bir editör için “(Ed.)” kısaltması, birden fazla editör için “(Eds.)” kısaltması kullanılır.

Yazarın Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bölümün başlığı. İçinde editör A. Soyadı & Editör A. Soyadı (Ed/Eds.), *Kitabın başlığı* (sayfa aralığı). Yayınevi.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Yücel ve Gülveren (2019), Dillard (2020), Aron et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Yücel & Gülveren, 2019), (Yücel & Gülveren, 2019, s. 76), (Dillard, 2020), (Dillard, 2020, p. 125), (Aron et al., 2019), (Aron et al., 2019, p. 350).

Kaynakçada:

Yücel, C. & Gülveren, H. (2006). Sınıfta öğrencilerin motivasyonu. İçinde M. Şişman & S. Turan (Eds.), *Sınıf yönetimi* (ss. 74-88). Pegem Akademi Yayıncılık.

Dillard, J. P. (2020). Currents in the study of persuasion. In M. B. Oliver, A. A. Raney & J. Bryant (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (4th ed., pp. 115–129). Routledge.

DOI'si olanlara örnek:

Aron, L., Botella, M. & Lubart, T. (2019). Culinary arts: Talent and their development. In R. F. Subotnik, P. Olszewski-Kubilius & F. C. Worrell (Eds.), *The psychology of high performance: Developing human potential into domain-specific talent* (pp. 345–359). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000120-016>

URL'si olanlara örnek:

Thestrup, K. (2010). To transform, to communicate, to play—The experimenting community in action. In E. Hygum & P. M. Pedersen (Eds.), *Early childhood education: Values and practices in Denmark. Hans Reitzels Forlag*. <https://earlychildhoodeducation.digi.hansreitzel.dk/?id=192>

Kitap: Çeviri:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasteh (2000).

Parantez içinde alıntı: (Arasteh, 2000), (Arasteh, 2000, s. 150).

Kaynakçada:

Arasteh, A. R. (2000). *Aşkta ve yaratıcılıkta yeniden doğuş: Mevlana Celaleddin Rumi'nin kişilik çözümlemesi* (B. Demirkol & İ. Özdemir, Çev.). Kitabiyat.

Aynı yazar tarafından aynı yıl içinde yapılmış farklı çalışma:

Bir yazarın aynı yıl yaptığı çalışmalar, yıldan sonra a, b, c... harfleri eklenmek suretiyle ayırt edilir.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Glenn and Johnson (1964a), Glenn and Johnson (1964b, p. 90).

Parantez içinde alıntı: (Glenn & Johnson, 1964a), (Glenn & Johnson, 1964b, p. 90).

Kaynakçada:

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964a). *Calculating devices*. John Murray.

Glenn, W. H. & Johnson, D. A. (1964b). *Graphs*. Murray.

E-kitap: Tüm kitap:

E- kitabın varsa DOI numarası eklenir. DOI yoksa ve sabit bir URL'si varsa, kaynakçada e- kitabın veya e-kitapta bölümün URL'si eklenir. Veritabanı referansa dahil edilmez. İnternet adresinin başına “URL” ifadesi veya sonuna “Erişim tarihi” eklenmez.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Özsoysal (2002), Jackson (2019).

Parantez içinde alıntı: (Özsoysal, 2002), (Özsoysal, 2002, s. 12), (Jackson, 2019), (Jackson, 2019, p. 12).

Kaynakçada:

Özsoysal, F. (2002). *Tiyatro metinlerinde alımlama ve metin stratejileri*. <http://www.altkitap.com/kitap.asp?kitapid=16>

Jackson, L. M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>

E-kitap: Bir veri tabanından bölüm:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Mitchell (1913).

Parantez içinde alıntı: (Mitchell, 1913), (Mitchell, 1913, p. 88).

Kaynakçada:

Mitchell, HW (1913). Alcoholism and alcoholic psychoses. In W.A. White & S.E. Jelliffe (Ed.), *The modern treatment of nervous and mental disorders* (Vol. 1, pp. 287–330). Lea and Febiger. <https://doi.org/10.1037/10639-007>

5. 2. MAKALELER:

Dergi makalesinin DOI'si yoksa ve akademik bir araştırma veri tabanından geliyorsa basılı dergi gibi yazılır fakat bir makalenin DOI'si varsa, DOI eklenir. Yine makalenin DOI'si yoksa ancak okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa (örneğin, bir veri tabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergiden geliyorsa), makalenin URL'si referansın sonuna eklenir.

Dergi makalesinde makale numarası varsa, sayfa aralığı yerine “Makale” kelimesi ve ardından makale numarası eklenir.

Makalelerde makale ismi küçük harflerle düz ancak dergi ismi büyük harfle başlayacak ve italik şekilde yazılmalıdır. Dergi cilt numarası italik ancak sayı numarası parantez içinde düz olmalıdır. Eğer derginin cilt, sayı veya sayfa numarası eksik ise sadece o kısmı yazılmaz diğer bilgiler aynen olduğu yazılır.

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Uzun (1991), Coren (2019).

Parantez içinde alıntı: (Uzun, 1991), (Uzun, 1991, s. 88), (Coren, 2019).

Kaynakçada:

Uzun, A. (1991). Karaca Mağarası (Torul-Gümüşhane). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu, Coğrafya Araştırmaları*, (3), 15–24.
Coren, S. (1986). An efferent component in the visual perception of direction and extent. *Psychological Review*, 93(4), 391-411.

Basılı dergi makalesi: 2 yazarlı:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bahadır ve Özdemir (2011), Kirkman and Rosen (1999).

Parantez içinde alıntı: (Bahadır & Özdemir, 2011, s. 325), (Kirkman & Rosen, 1999, p. 288).

Kaynakçada

Bahadır, M. & Özdemir, M. A. (2011). Acıgöl Havzası'nın sayısal topoğrafik analiz yöntemleri ile morfometrik jeomorfolojisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(18), 323–344.
Kirkman, B. L. & Rosen, B. (1999). Beyond selfmanagement: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.

Basılı dergi makalesi: 3 ve daha fazla yazarlı:

Üç ve daha fazla yazarlı çalışmalara gönderme yapılırken APA 7. sürümüne göre metin içi kaynak gösterme artık ilk alıntıdan itibaren kısaltılarak yapılmalıdır. Buna göre yalnızca ilk yazarın soyadı ve “vd.” ifadesi eklenmelidir. İngilizce yazılan makalelerde “ve diğerleri” ifadesinin Latince kısaltması olan “et al.” eklenmelidir. Öyküleme yöntemiyle yapılan parantez dışındaki Türkçe göndermelerde/atıflarda ise “vd.” yerine “ve ark.” ifadesi kullanılır.

APA 6'ya göre kaynakçada 7 olan yazar soyisim ve ismin baş harfinin belirtilmesi sayısı APA 7'de 20'ye çıkmıştır.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Arasıl ve ark. (2020), Gren at al. (2003).

Parantez içinde alıntı: (Arasıl vd., 2020, s. 20), (Gren at al., 2003, p. 420).

Kaynakçada:

Arasıl, A., Turan, F., Metin, B., Sinirlioğlu Ertaş, H. & Tarhan, N. (2020). Positive psychology course: A way to improve well-being. *Journal of education and Future*, (17), 15- 23.
Gren, S. G., Welsh, M. A. & Dehler, G. E. (2003). Advocacy, performance, and threshold influences on decisions to terminate new product development. *Academy of Management Journal*, 46(4), 419-434.

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olan:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Hatipoğlu ve Uzun (2020), Grady et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Hatipoğlu & Uzun, 2020, s. 24), (Grady et al., 2019).

Kaynakçada:

Hatipoğlu, İ. K. & Uzun, A. (2020). Melet Irmağı Havzası'nda erozyon riskinin Micona modeli ile değerlendirilmesi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 17–31. <https://doi.org/10.17211/tcd.644135>
Grady, J. S., Her, M., Moreno, G., Perez, C. & Yelinek, J. (2019). Emotions in storybooks: A comparison of storybooks that represent ethnic and racial groups in the United States. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(3), 207–217. <https://doi.org/10.1037/ppm0000185>

Elektronik dergi makalesi, DOI numarası olmayan URL gerektiren:

Bir makalenin DOI numarası yoksa fakat okuyucular için çözümlenecek bir URL'si varsa ve makale bir veritabanının parçası olmayan çevrimiçi bir dergide yer alıyorsa makalenin URL'si eklenmelidir.

Metin

İçinde:

Anlatı Alıntısı: Karaçay Türkal (2019).

Parantez içinde alıntı: (Karaçay Türkal, 2019, s. 285), (Karaçay Türkal, 2019).

Kaynakçada: Karaçay Türkal, M. (2019). Erzurum Valisi Şahin Mustafa Paşa'nın Muhallefatı, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens. Der., (Prof. Dr. Fuat Sezgin özel sayısı), 283-295. <http://usad.selcuk.edu.tr/usad/article/view/306>

Elektronik dergi makalesi, DOI ve URL'si olmayan: Bir makalenin DOI numarası yoksa ve bu makale bir veritabanından sağlanıyorsa (google scholar, scopus, web of science vs.), bu durumda referans, basılı bir dergi makalesi ile aynıdır.

Metin içinde:

Anlatı alıntısı: Zeybek (2005).

Parantez içinde alıntı: (Zeybek, 2005, 240)

Kaynakçada: Zeybek, H. İ. (2005). 2-3 Mart 2005 Turhal sel afeti ve sonuçları. *Eastern Geographical Review*, 14(21), 233–248.

5. 3. SÖZLÜK / ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

Ansiklopedi Maddesi:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: İpekten (1991), Keyormarsi et al. (2007).

Parantez içinde alıntı: (İpekten, 1991), (Keyormarsi et al., 2007); (İpekten, 1991, s. 348), (Keyormarsi et al. 2007, p. 200).

Kaynakçada:

İpekten, H. (1991). Azmî-zâde Mustafa Hâletî. İçinde *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 4, ss. 348-349). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Keyormarsi, K., O’Leary, N. & Pardee, A. B. (2007). Cell division. İçinde *McGraw-Hill encyclopedia of science & technology* (9. baskı, cilt 3, ss. 618-621). McGraw-Hill.

Sözlük:

Sözlüklerde genelde yazar ve yayıncı aynı olur bu nedenle ad tekrarından kaçınmak için yalnızca sözlük adı yazar ögesinde görünür.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde sözlükle ilgili basım bilgileri italik olmadan yazılır.

Sözlük başlığından sonra parantez içinde hem baskı hem de sayfa numarası varsa, bunları virgülle ayırarak aynı parantez içine yerleştirin.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Devellioğlu (1996), Merriam-Webster (2003).

Parantez içinde alıntı: (Devellioğlu, 2007, s. 238), (Merriam-Webster, 2003).

Kaynakçada:

Devellioğlu F. (1996). Eşref. İçinde *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük* (13. baskı, s. 238).

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667).

Merriam-Webster. (2003). Litmus test. In *Merriam-Webster’s collegiate dictionary* (11th ed., p. 727).

Çevrimiçi Sözlük:

Çevrimiçi sözlükler zamanla güncellendiğinden referansta erişim tarihi eklenmesi gerekir. Tarihi belli olmayan çevrimiçi sözlükler için Ing. (no date) "n.d" ve Türkçe (tarih yok) "t.y." kısaltması kullanılır

Anlatı Alıntı: Merriam-Webster (n.d.); Türk Dil Kurumu (t.y.)

Parantez içinde: (Merriam-Webster, n.d.); (Türk Dil Kurumu, t.y.).

Türk Dil Kurumu. (t.y.). Tayak. İçinde *Tarama Sözlüğü*. 18 Haziran 2021’de <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

American Psychological Association. (n.d.). Just-world hypothesis. In *APA dictionary of psychology*. Retrieved January 18, 2020, from <https://dictionary.apa.org/just-world-hypothesis>

Merriam-Webster. (n.d.). Semantics. In *Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved January 4, 2020, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/semantics>

5. 4. TEZLER:

Bir tezin veri tabanı teze yayın numarası veriyorsa, yayın numarası tez başlığından sonra parantez içinde italik olmadan yazılır. “Doktora tezi” veya “Yüksek lisans tezi” tanımından sonra virgöl ve dereceyi veren kurumun adı eklenir. Bu bilgi tez başlığından ve parantez içinde bulunan yayın numarasından sonra köşeli parantez içinde yer alır. Referansın kaynak ögesinde tezin yer aldığı veri tabanının, havuzun veya arşivin adı girilir.

Eğer bir tez üniversite gibi bir kurumun arşivinde yer alıyorsa ve bu okuyucu için linkten ulaşılabilir durumdaysa veritabanı belirtilir, URL eklenir.

Veritabanı veya arşiv, kullanıcıların tezi görebilmeleri için oturum açmalarını gerektiriyorsa, yani URL okuyucular için çalışmayacaksa, referans veri tabanı adıyla sonlandırılır.

Tezler kitaplaştırılıp yayınevlerinde yayımlandığında ya da yukarıda belirtildiği gibi veri tabanında veya bir arşivde bulunup oradan ulaşılabilirdiğinde yayımlanmış kategorisinde yer alır. Kitaplaştırılmış olanlar kaynakçada kitap formatında yazılır.

Eğer bir tez belirtilen kategoride değilse yani yayımlanmamışsa, köşeli parantez içinde [Yayımlanmamış doktora tezi] veya [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi] açıklaması tez veya tez başlığından sonra yapılır. Referansın kaynak ögesinde, dereceyi veren kurumun adı belirtilir. Aynı format, lisans tezleri de dahil olmak üzere diğer yayımlanmamış tezler için de uygulanır.

Elektronik tez:

YÖK tez veritabanında yer alan tezler:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Gökçe (2019).

Parantez içinde alıntı: (Gökçe, 2019), (Gökçe, 2019, s. 23).

Kaynakçada:

Gökçe, U. (2019). *Orban Veli şiirinde özne ve varoluş sorunsalı* (Tez No. 568510) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Kurumsal arşivde arşivlenmiş tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilir (2014),

Parantez içinde alıntı: (Bilir, 2014), (Bilir, 2014, s. 40).

Kaynakçada:

Bilir, C. (2014). *Supply chain network optimization model incorporating competitive facility location problems*. [Doktora tezi, Doğuş Üniversitesi]. DÜ Kurumsal Akademik Arşiv. <https://hdl.handle.net/11376/1039>

URL’si herkes için çalışmayan tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Kabir (2016).

Parantez içinde alıntı: (Kabir, 2016), (Kabir, 2016, p. 43).

Kaynakçada:

Kabir, J. M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty* (Publication No. 10169573) [Doctoral dissertation, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Yayımlanmış tez (Kitap olarak):

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Erol (2019).

Parantez içinde alıntı: (Erol, 2019), (Erol, 2019, s. 58).

Kaynakçada:

Erol, G. (2019). *Kelâmi sabada estetik yapı organizasyonu*. Ötüken Neşriyat.

Yayımlanmamış tez:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Onat (2016), Harris (2014).

Parantez içinde alıntı: (Harris, 2016), (Onat, 2014, s. 43).

Kaynakçada:

Onat, E. (1987). *Çift serili korelasyon üzerinde bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi.

Harris, L. (2014). *Instructional leadership perceptions and practices of elementary school leaders* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Virginia.

5. 5. SEMPOZYUM / KONFERANS BİLDİRİLERİ:

Sempozyum/Kongre/Konferans bildirilerine atıf için:

Referansta önce yazar ögesine yer verilir. Tarih ögesinde Sempozyumun tam tarihleri belirtilir. Sunumun çeşidi başlıktan sonra köşeli parantez içinde açıklanır. Tanım esnektir (örneğin, "[Konferans oturumu]", "[Bildiri sunumu]", "[Poster oturumu]", "[Açılış konuşması]") gibi.

Konferansın veya toplantının adı ve referansın kaynak ögesindeki yeri belirtilir.

Konferans sunumunun videosu veya pdf linki mevcutsa, referansın sonuna bu bağlantı eklenir. Yalnızca bir konferans sunumunun özetine atıfta bulunmak için, parantez içindeki açıklamanın bir parçası olarak “özet” bilgisi verilir. Örneğin, “[Bildiri sunumu özeti]”.

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Işık ve ark. (2018), Evans et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Işık vd., 2018), (Evans et al., 2019).

Kaynakçada:

Işık, F., Bahadır, M. ve Çağlak, S. (2018, 18-20 Ekim). *Artvin ilinde yağışın mekânsal dağılışı üzerine*

bir deneme: Schreiber formülü [Bildiri sunumu]. Uluslararası Artvin Sempozyumu, Artvin, Türkiye. <https://www.artvin.edu.tr/uploads/ias.artvin.edu.tr/userfiles/files/ias2018>
Evans, A. C., Jr., Garbarino, J., Bocanegra, E., Kinscherff, R. T. & Márquez-Greene, N. (2019, August 8–11). *Gun violence: An event on the power of community* [Conference presentation]. APA 2019 Convention, Chicago, IL, United States. <https://convention.apa.org/2019-video>

Basılmış/yayımlanmış sempozyum/Kongre/konferans bildirilerine atıf:

Bir dergide yayınlanan konferans bildirileri, dergi makaleleriyle aynı formatı takip eder. Tüm kitap bölümü olarak yayınlanan konferans bildirileri, düzenlenmiş kitaplarla aynı referans formatını takip eder. Herhangi bir veri tabanından ulaşıyorsa link eklenmez fakat DOI veya URL adresi mevcutsa eklenir.

Tam metin bildirimler kitabında ise:

Metin içinde:

Anlatı alıntı: Bilkan (2007), Bedenel et al. (2019).

Parantez içinde alıntı: (Bilkan, 2007), (Bilkan, 2007, s. 612), (Bedenel et al., 2019), (Bedenel et al., 2019, p.230).

Kaynakçada:

Bilkan, A. F. (2007). Amasya'nın Osmanlı dönemi kültür hayatındaki yeri ve önemi. İçinde Y. Bayram (Ed.), *I. Amasya araştırmaları sempozyumu bildirileri* (ss. 611-620). Hilal Yayınları.
Bedenel, A.-L., Jourdan, L. & Biernacki, C. (2019). Probability estimation by an adapted genetic algorithm in web insurance. In R. Battiti, M. Brunato, I. Kotsireas & P. Pardalos (Eds.), *Lecture notes in computer science: Vol. 11353. Learning and intelligent optimization* (pp. 225–240). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05348-2_21

5.6. ARŞİV BELGELERİ VE KOLEKSİYONLAR

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/archival>

5. 7. RAPORLAR:

Devlet Kurumları, Bireysel Yazar, Broşür, Etik Kod, Bilgi Sayfası, ISO Standart, Basın Bülteni ve Teknik İnceleme raporlarına atıf örneklerini incelemek için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#textual-works>

5. 8. WEB SAYFASI:

Çok çeşitli “Web Sayfası Referansları” mevcuttur. Bunların içerisinde referansınıza uygun kategoriye görmek ve kullanmak için APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.

<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 9. SOSYAL MEDYA:

Facebook, Instagram,, LinkedIn, Çevrimiçi Forum (Örn. Reddit), Tiktok, Twitter gibi referanslar için aşağıdaki APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.
<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples/webpage-website-references>

5. 10. GÖRSEL VE İŞİTSEL MEDYA:

Tüm görsel ve işitsel medya referansları için aşağıda APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.
<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#audiovisual-media>

5. 11. VERİ KÜMELERİ:

Veri kümesi ve araç kutusu referansları için aşağıda bulunan APA Style sayfasını inceleyebilirsiniz.
<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples#data-sets>

Not: Bu rehberde bulunmayan veya belirtilmeyen hususlar için <https://apastyle.apa.org/> adresini ziyaret edebilirsiniz.

“Kaynak gösterme bilim ve sanat etiğinin gereğidir.”

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

For the works to be sent to the *Mavi Atlas*, it must be logged in via DergiPark and uploaded from the system.

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes “Research Papers”. The manuscripts in second group consist of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation” and “Conference and Seminar Texts” suitable for the aim of Journal and “News” about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with “Spelling Dictionary “of “Turkish Language Association”.

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

“Author information” should be aligned to right margin and follow this order one under the other, Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.

“Title” should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.

“Subtitles” second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level

Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.

“Abstract” Turkish abstract should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. The English abstract (according to the English language grammar) should be between 200-400 words. format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.

“Key Words” should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

“Text” should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.

Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as "11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Figures and Tables

Table and figure captions should be numbered above the tables and figures and written with “Garamond” 11 point font. Table and figure numbers should be placed above the table in plain text and bold font, and no dots should be placed. Tables and figures should be numbered according to the order they appear in the text. Each table and figure should have a short and descriptive title. Table and figure title should be placed just below the table number, double-spaced. Table and figure titles should be written in italics and the first letters in capital letters. If possible, there should be no vertical lines in the table. Notes on the table and figure should be added only when needed. These notes should be placed at the bottom of the table. The font for the table should be "Garamond", 11 points. In mandatory cases, it can be reduced to 8 points.

Prepared tables and figures should be placed neatly in the section where they will be in the text, without exceeding the specified page dimensions. When necessary, tables and figures can be placed in the text before the references by creating an appendix section. Where necessary, explanatory footnotes or abbreviations should be placed just below the figures and tables, and their sources, if any, should be included in accordance with the in-text citation rules. For other needed information about the table and figure, see. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/tables-figures/sample-tables#qualitative>

Photos

Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

As of October 2021, bibliography and citations will be based on APA 7 spelling rules. You can visit <https://apastyle.apa.org/>.